



ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ
МИНИСТРЛІГІ



ZHETYSU UNIVERSITY
1972

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

І. ЖАНСУГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ
ЖЕТІСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И. ЖАНСУГУРОВА
ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV



**«ӨЗГЕРМЕЛІ ПАРАДИГМАЛАР ТҰСЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР:
XXI ҒАСЫРДАҒЫ ТҰЛҒА, ҚОҒАМ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ БАҒДАРЫ»**

атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

І БӨЛІМ



МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции

**«ЦЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ МЕНЯЮЩИХСЯ ПАРАДИГМ:
ОРИЕНТИРЫ ДЛЯ ЛИЧНОСТИ, ОБЩЕСТВА И ЦИВИЛИЗАЦИЙ
XXI ВЕКА»**

І ЧАСТЬ



MATERIALS

of the international scientific and practical conference

**«VALUES IN THE CONTEXT OF CHANGING PARADIGMS:
ORIENTATIONS FOR THE INDIVIDUAL, SOCIETY,
AND CIVILIZATIONS OF THE 21ST CENTURY»**

I PART

ТАЛДЫҚОРҒАН, 2025

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**«І. ЖАНСУГІРОВ АТЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕ АҚ
НАО «ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ И. ЖАНСУГУРОВА»
«ZHETYSU UNIVERSITY NAMED AFTER ILYAS ZHANSUGUROV»**

**«ӨЗГЕРМЕЛІ ПАРАДИГМАЛАР ТҰСЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР:
XXI ҒАСЫРДАҒЫ ТҮЛҒА, ҚОҒАМ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ БАҒДАРЫ»
*атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция***

МАТЕРИАЛДАРЫ

I бөлім

МАТЕРИАЛЫ

**международной научно-практической конференции
«ЦЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ МЕНЯЮЩИХСЯ ПАРАДИГМ:
ОРИЕНТИРЫ ДЛЯ ЛИЧНОСТИ, ОБЩЕСТВА И ЦИВИЛИЗАЦИЙ XXI ВЕКА»
I часть**

MATERIALS

**of the international scientific and practical conference
«VALUES IN THE CONTEXT OF CHANGING PARADIGMS:
ORIENTATIONS FOR THE INDIVIDUAL, SOCIETY, AND CIVILIZATIONS
OF THE 21ST CENTURY»
I part**

Талдықорған, 2025

УДК 323/324 (574)
ББК 66.3 (5Қаз)
Ө26

Редакция алқасы: Е.А. Бурибаев (бас редактор), А.С. Бахтаулова (бас редактордың орынбасары), Л.Н. Карашолакова, Б.К. Оксикбаев, Кулсариева А.Т., Сейтахметова Н.Л., Сафронова Л.В., Шүкенай Г.Т.

Редакционная коллегия: Е.А. Бурибаев (главный редактор), А.С. Бахтаулова (заместитель главного редактора), Л.Н. Карашолакова, Б.К. Оксикбаев, А.Т. Кулсариева, Н.Л. Сейтахметова, Л.В. Сафронова, Г.Т. Шүкенай

Editorial colleague: Ye. Buribayev (editor-in-chief), A. Bakhtaulova (deputy of editor-in-chief), L. Karasholakova, B. Oxikbayev, A. Kulsariyeva, N. Seitakhmetova, L. Safronova, G. Shukenai

«ӨЗГЕРМЕЛІ ПАРАДИГМАЛАР ТҰСЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ ТҰЛҒА, ҚОҒАМ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ БАҒДАРЫ» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, I бөлім – Талдықорған, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2025. 347 б.

Ө26 *Материалы международной научно-практической конференции «ЦЕННОСТИ В ЖУСЛОВИЯХ МЕНЯЮЩИХСЯ ПАРАДИГМ: ОРИЕНТИРЫ ДЛЯ ЛИЧНОСТИ, ОБЩЕСТВА И ЦИВИЛИЗАЦИЙ ХХІ ВЕКА», I часть* – Талдықорған, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, 2025. 347 с.

Materials of the international scientific and practical conference «VALUES IN THE CONTEXT OF CHANGING PARADIGMS: ORIENTATIONS FOR THE INDIVIDUAL, SOCIETY, AND CIVILIZATIONS OF THE 21ST CENTURY» – Tal dykorgan, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, 2025. 347 p.

ISBN 978-601-389-045-6

Жинақ Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруы аясында іске асырылып жатқан **BR24993269 «Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы»** бағдарламасы бойынша ұйымдастырылған «Өзгермелі парадигмалар тұсындағы құндылықтар: ХХІ ғасырдағы тұлға, қоғам және өркениет бағдары» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы материалдары негізінде дайындалды.

Материалдар ғалымдар, жоғары оқу орындарының оқытушылары, мектеп және колледж мұғалімдері, білім беру және мәдениет мекемелерінің қызметкерлері, докторанттар мен магистранттар, сондай-ақ халықаралық және қоғамдық ұйымдардың өкілдеріне арналған.

УДК 323/324 (574)
ББК 66.3 (5Қаз)

ISBN 978-601-389-045-6

© І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2025
© Өндірістік цех, 2025

МИНИСТРДІҢ ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗІ

Құрметті конференция қатысушылары!

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының ішкі саясатының негізгі қағидаттарын, құндылықтары мен бағыттарын бекіту туралы» Жарлығында белгіленген стратегиялық тұғырларды жүзеге асыру аясында ұйымдастырылып отырған «Өзгермелі парадигмалар жағдайындағы құндылықтар: ХХІ ғасырдағы тұлға, қоғам және өркениеттер үшін бағдарлар» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның ашылуымен баршаңызды шын жүректен құттықтаймын!

Құндылықтар жүйесінің трансформациясы, жаһандану мен цифрландыру жағдайында қоғамның рухани-адамгершілік даму бағыттарын айқындау – қазіргі мемлекеттік саясаттың басты басымдықтарының бірі.

«Қазақстан Республикасының ішкі саясатының негізгі қағидаттарын, құндылықтары мен бағыттарын бекіту туралы» Жарлықта тәуелсіздік пен отаншылдық, бірлік пен ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, заң мен тәртіп, еңбекқорлық пен кәсіби біліктілік, жасампаздық пен жаңашылдық сынды негізгі жалпыұлттық құндылықтар айқындалған. Осы құндылықтарды жүрекпен сезініп, оларды тіршілігіміздің тұтқасына айналдыра алсақ, ол бізді ұлт ретінде биік мақсаттарға жетелейтін қуатты рухани желкенге айналары сөзсіз. Технологиялар дүниені дүр сілкіндіріп жатқан қазіргі дәуірде сол қарқынға ілесу маңызды, алайда қоғамның ішкі бірлігін нығайтатын, рухани іргетасын бекемдейтін құндылықтарымызды ұдайы жадымызда ұстау бәрінен бұрын тұрған міндет.

Осы ретте жоғары оқу орындарына жүктелетін тарихи жауапкершілік ерекше: олар жас ұрпақтың санасына жалпыұлттық құндылықтарды терең сіңіру арқылы отаншылдықты, заң мен тәртіпті, кәсіби біліктілікті жаңа деңгейде қалыптастыратын рухани ұстаханаға айналады. Бұл бағытта жүргізілетін ғылыми ізденіс пен жүйелі білім беру ұлттың рухани тұтастығын бекемдеп, болашаққа сеніммен қадам басатын, құндылықтық санасы жоғары азаматтарды қалыптастыруға негіз болады.

Бұл конференция өзгермелі әлеуметтік, мәдени және технологиялық ортада құндылықтық бағдарларды жаңаша пайымдаудың өзектілігін танытатын ғылыми диалог алаңы ретінде құндылықтық саясатты жаңаша дамытуға үлес қосады деп сенемін.

Конференция қатысушыларына нәтижелі талқылаулар, шығармашылық серпін және кәсіби өсуге жол ашатын ғылыми ізденістер тілеймін!

Құрметпен,
Саясат Нұрбек

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрі

**«І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕ АҚ Басқарма Төрағасы –
Ректор, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Жоғары мектебінің
Ұлттық ғылым академиясының толық мүшесі (академигі)
Бурибаев Ермек Абильтәевичтің**

АЛҒЫ СӨЗІ

Құрметті конференция қатысушылары!

Ғылым мен технологияның дамуы, цифрлық орта мен жасанды интеллектінің өмірдің барлық саласына белсенді енуі, мәдениеттердің тоғысуы мен халықаралық байланыстардың күшеюі – қазіргі қоғамның құндылықтық бағдарының өзгерісін терең зерделеуді талап етеді. Осыған орай ұйымдастырылып отырған «Өзгермелі парадигмалар жағдайындағы құндылықтар: ХХІ ғасырдағы тұлға, қоғам және өркениеттер үшін бағдарлар» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның мақсаты – жаһандану, цифрландыру және жасанды интеллект тұсындағы құндылықтар трансформациясын зерттеу; халықаралық ғылыми ынтымақтастықты нығайту және мәдениеттер арасындағы диалогты дамыту; құндылықтарды тұлға, қоғам және өркениет дамуының негізі ретінде қарастыруға бағытталған тың ғылыми ұстаным қалыптасуына ықпал ету.

Құндылықтар жүйесінің үнемі өзгеріп отыруы қоғамның ішкі тұрақтылығына, оның рухани тірегіне айналған ортақ түсініктер мен өмірлік бағдарларға да жаңа сипат береді. Мұндай өзгерістер кезеңінде әрбір ұрпақ өз болмысын қайта саралап, тарихтан жалғасқан тәжірибені жаңаша қабылдап, жаңа заманға лайық рухани үйлесім табуға ұмтылады. Құндылықтардың жаңғыруы – халықтың мәдени жадын тереңдетіп, оның болашаққа деген сенімін, бірегейлігін және өсіп-өркендеу жолындағы мақсат-мұратын айқындайтын маңызды рухани күш.

Конференция Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 05 қарашадағы «Қазақстан Республикасы ішкі саясатының негізгі қағидаттарын, құндылықтары мен бағыттарын бекіту туралы» №1081 Жарлығында айқындалған қағидаттарды іске асыру мақсатында, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің бағдарламалық-нысаналы қаржыландыруы шеңберінде орындалатын BR24993269 «Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы» бағдарламасын іске асыру аясында өткізіліп отыр.

Бұл ғылыми алаңда шетелдік және отандық ғалымдар, сарапшылар мен білімгерлер құндылықтық парадигмалардың өзгеруіне қатысты теориялық және қолданбалы мәселелерді талқылап, тың идеялар мен инновациялық шешімдер ұсынады. Конференция аясында ұсынылатын ғылыми баяндамалар мен пікірталастар адамзаттың мәдени, рухани және әлеуметтік дамуындағы құндылықтардың рөліне терең үңілуге, олардың болашақ өркениеттік үдерістерді қалыптастырудағы маңызын айқындауға мүмкіндік береді.

Бірігіп атқарылатын ізденіс, ашық диалог пен өзара қолдау бүгінгі құндылықтық трансформацияларды терең түсінуге және қоғамның тұрақты дамуына қызмет етеді деп білеміз.

Конференция қатысушыларына жемісті жұмыс, тың ғылыми нәтижелер және шығармашылық шабыт тілеймін!

УДК 14.35.00

ЦЕННОСТИ В ПОСТЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ: ДВОЙНАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ И ПЕРФОРМАТИВНОСТЬ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАЗАХСТАНА

Кулсариева А.Т.

Д.филос.н., профессор, Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан
akulsariyeva@gmail.com

В статье представлено исследование механизмов согласования символической ценностной политики и инфраструктурной этики в высшем образовании в условиях постчеловеческих социотехнических конфигураций. Теоретическая рамка опирается на концепт «двойной артикуляции» ценностей (символической и инфраструктурной) и трактует приватность, честность и справедливость как свойства социотехнического дизайна. Методология включает смешанный дизайн: целенаправленный обзор, документальный аудит локальных регламентов и артефактов курсов, опросно-качественные методы (интервью, фокус-группы), а также анализ обезличенных цифровых следов LMS. Предложен композитный «индекс инфраструктурной этики» (privacy-by-default; explainable grading; атрибуция участия ИИ; обратная связь и апелляции; культурно-языковая локализация). Полученные результаты фиксируют устойчивый разрыв между высокой узнаваемостью ценностей и их процедурной исполнимостью; пилотные организационно-процедурные вмешательства статистически повышают доверие к оцениванию и готовность добровольно атрибутировать участие ИИ. Научная новизна состоит в переводе дискуссии о ценностях с уровня символической репрезентации на уровень инфраструктурной перформативности; практическая значимость заключается в содействии реализации дорожной карты «Рухани жаңғыру».

Ключевые слова: постчеловеческая аксиология; социотехнические конфигурации; инфраструктурная этика; академическая добросовестность; explainable grading; privacy-by-default; «Рухани жаңғыру»; мониторинг интериоризации.

Мақала постадами әлеуметтік-техникалық конфигурациялар контексінде жоғары білім берудегі құндылықтық саясат пен инфрақұрылымдық этиканы үйлестіру тетіктерін талдайды. Мақаланың теориялық негізі «құндылықтардың қосарланған артикуляциясы» тұжырымдамасына сүйенеді және приваттылық, адалдық, әділеттілікті социотехникалық дизайн көрінісі ретінде ұсынады. Мақалада аралас әдіснама: мақсатты шолу, жергілікті регламенттер мен курс артефактеріне құжаттық аудит, сауалнама-сапалық әдістер (интервью, фокус-топтар), сондай-ақ LMS-тің жасырын іздерін талдау қолданылған. Мақалада «инфрақұрылымдық этика индексі» (privacy-by-default; explainable grading; ЖИ қатысуын атрибуциялау; кері байланыс пен апелляциялар; мәдени-тілдік локализация) ұсынылады. Нәтижелер құндылықтардың танылу деңгейі мен олардың рәсімдік орындалуы арасындағы ашақтықты көрсетеді; ұйымдастырушылық-рәсімдік пилоттық араласулар бағалауға деген сенімді және ЖИ-дің қатысуын ерікті түрде атрибуциялауға даярлығын арттырады. Мақаланың ғылыми жаңалығы құндылықтарды талқылауды символикалық репрезентация деңгейінен инфрақұрылымдық перформативтік деңгейге көшіруде, ал оның практикалық мәні «Рухани жаңғыру» жол картасын жүзеге асыруға ықпалдасуда.

Кілт сөздер: постадами аксиология; социотехникалық конфигурациялар; инфрақұрылымдық этика; академиялық адалдық; explainable grading; privacy-by-default; «Рухани жаңғыру»; интериоризация мониторингі.

This article investigates how symbolic value policies and infrastructural ethics can be aligned in higher education under posthuman socio-technical arrangements. Building on the notion of a “double articulation” of values (symbolic and infrastructural), the study conceptualizes privacy, honesty, and fairness as properties of socio-technical design. A mixed-methods design is employed: a targeted literature review, documentary audit of local regulations and course artefacts, survey-based and qualitative inquiries (interviews, focus groups), and analysis of anonymized LMS traces. A composite “Infrastructure Ethics Index” is proposed (privacy-by-default; explainable grading; attribution of AI assistance; feedback and appeals; cultural-linguistic localization). Findings reveal a persistent gap between high value recognition and procedural enactment; pilot organizational-procedural interventions statistically increase trust in grading and willingness to self-attribute AI use. The contribution lies in shifting the debate from symbolic representation to infrastructural performativity; practical significance is a five-module roadmap compatible with ongoing Rukhani zhangyru initiatives.

Keywords: posthuman axiology; socio-technical configurations; infrastructural ethics; academic integrity; explainable grading; privacy-by-default; Rukhani zhangyru; value interiorization monitoring.

Введение

Современная аксиологическая проблематика демонстрирует устойчивый сдвиг от антропоцентрической оптики к анализу гибридных социотехнических конфигураций, в которых распределяются носители нормативности и практики их воспроизводства. Речь идёт не о «замещении» человека машиной, а о перераспределении режимов ко-агентности: ценности всё чаще проявляются не только как убеждения субъектов, но и как свойства архитектур данных, интерфейсов и процедур, делающих нормы исполнимыми в повседневности [1,2]. Эта перспектива постчеловеческого задаёт основной исследовательский вызов: объяснить согласование символических деклараций ценностей с инфраструктурной этикой цифровых сред, в которых принимаются образовательные и управленческие решения.

В секторе высшего образования указанная дилемма принимает конкретную форму. С одной стороны, стратегические документы и гуманитарная повестка университетов артикулируют ценности гражданственности, академической добросовестности, уважения многоязычия и культурной разнородности. С другой – ускоренная цифровизация и повсеместное внедрение ИИ-инструментов выдвигают требования к процедурной гарантированности приватности, прозрачности и объяснимости оценивания, корректной атрибуции синтетического контента, а также к управлению учебной аналитикой. Новейшие обзоры фиксируют взрывной рост публикаций об ИИ в высшей школе и одновременно – регулятивные и этические лакуны, из-за которых декларативная аксиология теряет перформативность [3, 4].

Непосредственной эмпирической опорой проблематизации служит нарастающий массив данных о неспособности традиционных детекторов достоверно выявлять ИИ-ассистированное мошенничество и об институциональной неоднородности учёта таких кейсов; регуляторы отдельных стран прямо призывают к переходу от «запретительной» логики к перепроектированию оценивания и режимов атрибуции [5, 6]. Тем самым «честность» и «справедливость» перестают быть лишь декларативными добродетелями и предстают как свойства дизайна оценочных процедур и организационных интерфейсов [7].

Казахстанский контекст придаёт задаче особую специфику. Символично-ценностная рамка «Рухани жаңғыру», институционализированная через профильные центры и дорожные карты в вузах, формирует узнаваемый язык культурной идентичности и модернизационных целей. Однако степень интериоризации этих ценностей в учебной повседневности зависит от того, насколько они «переведены» в инфраструктурные носители: политику данных и приватности, объяснимое оценивание, регламенты академической добросовестности в эпоху

ИИ, механизмы апелляции и совместного проектирования норм со студенческими сообществами. Институциональные ресурсы университетских центров «Рухани жаңғыру» подтверждают устойчивость символической рамки, но почти не описывают процедурные гарантии её перформативности в цифровых средах [8, 9, 10, 11].

Ключевой эмпирико-нормативный фон задают и две сквозные линии отечественных исследований последних лет. Первая – многоязычие и культурная локализация как условие достоинства и включённости: свежие работы фиксируют, что студенческие установки к языковым политикам и статусу английского в трёхязычии существенно влияют на аффективную сопричастность и образовательную мотивацию [12]. Вторая – риски сегрегации и образовательного неравенства, усиливающие ценностно-нормативные разрывы между центром и периферией [13]. Обе линии демонстрируют: без операционализации ценностей в правилах и интерфейсах цифровых и кампусных практик символическая политика остаётся внешней по отношению к реальному опыту студентов.

С теоретической стороны предлагаемая постановка вопроса опирается на концепт «двойной артикуляции» ценностей: (а) символической – в нарративах и визуальных репертуарах, и (б) инфраструктурной – в процедурах, интерфейсах и политиках, задающих «режимы по умолчанию». В рамках постчеловеческой оптики ценности конституируются как свойства со-дизайна людей и не людей – данных, алгоритмов, формуляров согласия, экранов LMS и регламентов оценивания [14]. Отсюда вытекает требование перформативности: ценностные декларации признаются научно обоснованными и управленчески значимыми лишь постольку, поскольку они воспроизводимы в устойчивых практиках и имеют механизм мониторинга (learning analytics, agency-индикаторы), не подрывающий приватность и академическую свободу [15,16].

Актуальность темы определяется тремя взаимосвязанными обстоятельствами. Во-первых, онтологическим усложнением пространства действия: образовательные решения принимаются в ассамбляжах «человек – алгоритм – сеть – институция», где нормативные эффекты производятся не только дискурсом, но и конфигурацией интерфейсов и политик данных [1]. Во-вторых, нарастающим запросом на верифицируемость ценностей: без процедурных гарантий приватности, прозрачности и атрибуции ИИ ценности не конвертируются в доверие и легитимность оценивания [4,6]. В-третьих, зафиксированным символическим разрывом между узнаваемостью официальных символов и устойчивой интериоризацией ценностей в молодёжных аудиториях вне крупных городов, что прямо указывает на необходимость со-проектирования норм и культурно-языковой локализации материалов [12].

Цель статьи – концептуализировать и операционализировать согласование символической ценностной политики («Рухани жаңғыру») с инфраструктурной этикой образовательной среды в логике постчеловеческой ко-агентности, обеспечивая перформативность ценностей в повседневных практиках.

Для достижения поставленной цели необходимо решение следующих задач:

1. **Сконцептуализировать и формализовать** постчеловеческую аксиологию образования как рамку «двойной артикуляции» ценностей, **разработать** матрицу «ценность – процедура – метрика» и композитный **индекс инфраструктурной этики**.

2. **Диагностировать и количественно оценить** степень согласованности символической политики (в т.ч. «Рухани жаңғыру») с инфраструктурной практикой вузов РК посредством документального аудита, опросов/интервью и анализа логов LMS, **выявив** узлы нормативного риска и их детерминанты (многоуровневое/SEM-моделирование).

3. **Спроектировать, пилотировать и валидировать** пакет процедурных решений (privacy-by-default, explainable grading, регламент атрибуции ИИ, окна апелляции, культурно-языковая локализация) и **подготовить** рекомендации по их институционализации на уровнях дисциплины, кафедры и вуза с критериями масштабирования.

Научная новизна заключается в переводе дискуссии о ценностях из слоя символической репрезентации в слой инфраструктурной исполнимости: ценности рассматриваются как свойства социотехнического дизайна, поддающиеся верификации через процедурные гарантии и индикаторы интериоризации. Теоретическая значимость состоит в уточнении понятийного аппарата постчеловеческой аксиологии применительно к образованию; практическая – в предложении пяти модулей операционализации («приватность», «объяснимое оценивание», «академическая добросовестность в эпоху ИИ», «ко-создание и локализация», «мониторинг интериоризации») и в привязке этих модулей к имеющейся инфраструктуре казахстанских вузов и их центров «Рухани жанғыру». Такое решение позволяет конвертировать культурно-символические декларации в устойчивые практики, соответствующие требованиям справедливости, подотчётности и уважения достоинства в цифровой образовательной среде [8].

Материалы и методы

Исследование выполнено в смешанном дизайне с последовательной объяснительной логикой. Теоретико-аналитический этап включал целенаправленный обзор рецензируемых публикаций по постчеловеческой аксиологии образования, этике учебной аналитики и академической добросовестности, операционализацию категорий «распределённая агентность», «режимы по умолчанию», «перформативность ценностей» и построение матрицы соответствий «ценность – инфраструктурный носитель – индикатор – источник данных». Содержательная валидность матрицы обеспечивалась двухраундовой экспертной калибровкой (Delphi) и когнитивными интервью с последующей консенсусной фиксацией формулировок.

Эмпирический блок опирался на триангуляцию источников. Проведён документальный аудит локальных регламентов и артефактов курсов (политики данных и приватности, кодексы академической честности, процедуры апелляций, указания по атрибуции участия ИИ, силлабусы, рубрики оценивания, страницы LMS с критериями и объяснениями баллов) по единой кодировочной схеме с двойной разметкой и согласованием расхождений. Реализованы опросы, полуструктурированные интервью и фокус-группы со студентами, преподавателями и администраторами для фиксации цепочки интериоризации ценностей: узнавание, понимание, аффективная вовлечённость, ассоциативная насыщенность, воспроизводимость. Выполнен анализ обезличенных цифровых следов обучающих платформ: обращения к критериям и автообоснованиям баллов, инициирование апелляций, подтверждения информированных согласий, события атрибуции участия ИИ и маркировки синтетического контента.

Интеграция данных осуществлялась через композитный «индекс инфраструктурной этики», агрегирующий подиндексы: приватность по умолчанию, объяснимость оценивания, атрибуция участия ИИ, обратная связь и апелляции, культурно-языковая локализация. Перформативность ценностей проверялась пилотными организационно-процедурными вмешательствами (минимизация собираемых данных и переработка уведомлений, публикация критериев и весов с автообъяснениями, регламент атрибуции ИИ, «окна апелляций» и процедура «второго мнения», ко-дизайн норм со студенческими представительствами, локализация интерфейсов и материалов) с оценкой эффекта в ступенчатом дизайне внедрения и по методу разностей-в-разностях, с многоуровневым моделированием и проверкой медиаторной роли индекса. Этическое обеспечение включало одобрение локального комитета, информированные согласия, де-идентификацию и сегрегированное хранение, оценку воздействия на защиту данных и роль-базированный доступ; публикация результатов осуществлялась в агрегированном виде с материалами для воспроизводимости.

Основная часть

Исследование опирается на рамку согласования символической и инфраструктурной артикуляций ценностей в постчеловеческой образовательной среде, где нормы задаются не только дискурсом, но и параметрами со-дизайна «человек–алгоритм–институция» [1; 2]. Ценности трактуются как свойства процедур и интерфейсов, которые либо обеспечивают перформативность (режимы по умолчанию приватности, объяснимости, справедливости), либо воспроизводят разрыв «риторика ↔ практика». В фокусе – не «что провозглашено», а как это регулярно и проверяемо исполняется: прозрачные критерии и автообъяснения оценивания, предсказуемые апелляционные окна, явные регламенты атрибуции участия ИИ, культурно-языковая локализация. Отсюда – операциональная схема: каждому нормативному утверждению сопоставляются инфраструктурный носитель, наблюдаемый индикатор и источник данных [3–7]. Гипотеза: существует устойчивый разрыв между символическим и инфраструктурным слоями (особенно в privacy-by-default, explainable grading, атрибуции ИИ); композитный Индекс инфраструктурной этики предсказывает доверие к оцениванию и готовность к добровольной атрибуции ИИ. Дизайн: целевой обзор → документальный аудит локальных актов и артефактов курсов → опросы/интервью/фокус-группы → анализ обезличенных следов LMS; матрица «ценность – носитель – индикатор – источник» калибрована Delphi. Инфраструктура одновременно объект и инструмент измерения; эффекты пилотов оцениваются ступенчато и по difference-in-differences с многоуровневым моделированием и медирующей ролью Индекса. Казахстанская специфика: критичность многоязычной локализации и региональной неоднородности. Ожидаемые поведенческие эффекты (рост обращений к критериям/объяснениям, осознанные согласия, добровольная атрибуция ИИ, снижение конфликтности апелляций) служат критерием фальсифицируемости и переходом к результатам, управленческим рекомендациям и минимальному стандарту инфраструктурной этики.

Результаты и обсуждения

Представленные эмпирические материалы подтверждают исходную гипотезу о «двойной артикуляции» ценностей в университетской среде: символическая репрезентация (нормативные документы, программные декларации, визуально-риторические репертуары) устойчиво сосуществует с инфраструктурной неоднородностью правил, интерфейсов и процедур, от которых зависит перформативная исполнимость ценностей в повседневной практике. Интеграция трёх потоков данных – документального аудита, опросно-интервьюерского массива и анализа обезличенных цифровых следов – выявила структурное расхождение между высокой узнаваемостью и декларируемой поддержкой ценностей («достоинство», «честность», «справедливость», «приватность», «включённость») и ограниченной процедурной верифицированностью соответствующих обязательств. Тем самым подтверждён тезис постчеловеческой оптики: ценности функционируют как свойства со-дизайна человеческих и нечеловеческих компонентов среды – языковых формул, регламентов, интерфейсов, метрик и политик данных [1,2].

Документальный аудит локальных актов и артефактов курсов показал, что ценностная риторика репрезентирована полно и последовательно, однако превалирует декларативный формат без достаточной операционализации. Политики обработки персональных данных, как правило, включают ссылки на действующие нормативы, но редко содержат минимизацию собираемых полей, запреты на вторичное использование учебных материалов и настраиваемые опции отказа; формы информированных согласий преимущественно изобилуют юридической лексикой и не обеспечивают пользовательской ясности. Блоки академической добросовестности формально развиты (определения нарушений, санкции, общие принципы), но регламенты атрибуции участия интеллектуальных помощников, маркировки синтетического контента и разграничения допустимости ИИ-сотрудничества в заданиях представлены эпизодически. Наиболее

выраженные дефициты зафиксированы в компонентах объяснимости оценивания и апелляционных процедур: даже при наличии опубликованных критериев и весов доступ к структурированным, машинно-читаемым пояснениям выставленных баллов ограничен; «окна апелляций» декларируются, но сроки, формат рассмотрения и механизм «второго мнения» стандартизированы не во всех подразделениях. Сопоставление syllabusов и рубрик с интерфейсами LMS обнаружило несогласованность: обновлённые критерии и процедуры нередко циркулируют в рассылках и мессенджерах, не будучи одновременно закреплены в формализованной цифровой части курса. Указанные наблюдения конвергируют с международной критикой «символического разрыва» между декларациями и операциональной стороной образовательной практики [3,4].

Опросно-качественный модуль позволил реконструировать «цепочку интериоризации» и уточнить детерминанты доверия к оцениванию и режимам обработки данных. В совокупном распределении индикаторов воспроизводится типовой профиль: высокая узнаваемость и когнитивное понимание ценностного языка при одновременно более низких значениях аффективной сопричастности и ассоциативной насыщенности, особенно у первокурсников и в периферийных кампусах. Преподаватели демонстрируют устойчивую когнитивную интериоризацию, однако существенная часть процедур опирается на сложившиеся локальные нормы кафедр, что порождает междисциплинарную и межподразделенческую вариативность. Полуструктурированные интервью зафиксировали повторяющиеся зоны напряжения: недоверие к «невидимой» учебной аналитике при недостаточной объяснимости целей и объёмов сбора; неопределённость границ допустимого использования ИИ в домашних заданиях при отсутствии чёткой атрибуции; формализм апелляций и недостаточная прозрачность критериев их рассмотрения; «языковая усталость» при переключении между версиями материалов и интерфейсов. Для обеих групп (студенты, ППС) ценности «достоинства» и «включённости» оказываются непосредственно связанными с качеством культурно-языковой локализации и с доступностью обратной связи, что согласуется с отечественными исследованиями многоязычного образования [12] и социальной стратификации в секторе [13].

Анализ обезличенных цифровых следов LMS уточнил поведенческие закономерности. Страницы с критериями и весами посещаются преимущественно на старте семестра и в периоды публикации баллов; при этом переходы к пояснениям оценок статистически ниже общего трафика. Использование апелляционных форм сконцентрировано в ограниченном наборе дисциплин с «высокими ставками» или там, где преподаватели целенаправленно информировали о процедуре. Подтверждения информированных согласий носят массовый характер, однако существенная доля пользователей «пролистывает» развернутые уведомления; сокращённые и более точные тексты повышают долю переходов к детализации. События добровольной атрибуции участия ИИ на начальном горизонте наблюдений единичны, что сочетается с интервьюйными свидетельствами о «серой зоне» ИИ-практик при отсутствии ясных регламентов. Языковые траектории указывают на дефициты локализации: обучающиеся на казахском чаще переключаются на русскоязычные версии критериев, что косвенно отражает неустойчивую терминографию. Совокупность этих фактов подтверждает: интерфейсная видимость и процедурная управляемость определяют поведение участников сильнее, чем интенсивность символической коммуникации.

Для синтеза разнотипных показателей применён композитный «индекс инфраструктурной этики» (подиндексы: приватность по умолчанию; объяснимость оценивания; атрибуция участия ИИ; обратная связь и апелляции; культурно-языковая локализация). Индекс продемонстрировал высокую диагностическую и прогностическую ценность. Максимальные значения фиксируются в блоках, где стандартизированы сроки и формы обратной связи и апелляций; минимальные – в зонах приватности по умолчанию и

атрибуции ИИ. Дисциплинарные различия устойчивы: инженерные и ИТ-программы чаще обеспечивают формализованную объяснимость оценивания, однако политику данных оставляют в «общем» формате; гуманитарные направления демонстрируют лучшую локализацию, но реже сопровождают выставление баллов машинно-читаемыми пояснениями. Региональная неоднородность коррелирует с включённостью в городские EdTech-экосистемы и управленческой культурой подразделений. В регрессионных моделях индекс выступает значимым предиктором двух целевых исходов: доверия к справедливости оценивания и готовности студентов добровольно атрибутировать использование ИИ. Таким образом, «справедливость» и «честность» проявляются как свойства процедурной среды, а не только как индивидуальные добродетели участников.

Пилотные организационно-процедурные вмешательства подтвердили управляемость узлов индекса и предложили верифицированную траекторию перехода от символической рамки к поведенческим изменениям. Реализация *privacy-by-default* (минимизация собираемых полей, отказ от «комбайнов» согласий, двуязычная ясность) повысила долю осознанных согласий, увеличила переходы к разъяснительным страницам и снизила частоту отказов от аналитики обучения. Публикация критериев и весов в связке с автоматизированными пояснениями баллов привела к росту обращений к соответствующим разделам и к снижению доли «ад-hoc» запросов в мессенджерах; при этом нагрузка преподавателей не увеличилась вследствие перераспределения рутинных коммуникаций. Введение краткого регламента атрибуции участия ИИ и маркировки синтетического контента сопровождалось увеличением добровольных атрибуций в проектно-ориентированных дисциплинах и снижением неопределённости у студентов. Институционализация «окон апелляций» и процедуры «второго мнения» уменьшила конфликтность и повысила предсказуемость решений; включение студенческих представителей в со-проектирование норм усилило аффективную сопричастность и стабильность «воспроизводимых» действий. Локализация интерфейсов и критериев на казахском языке позитивно сказалась на доверии к процедурам и на вовлечённости соответствующих контингентов. Указанные эффекты методологически согласуются с международной рекомендацией смещения фокуса от запретительных практик к пере-проектированию оценивания и режимов атрибуции как носителей ценностей [3,4].

Статистическое сопоставление пилотных и контрольных курсов показало медирующую роль индекса: прирост его значений опосредует связь между вмешательством и целевыми исходами (доверие, интериоризация, добровольная атрибуция ИИ). Эффекты выражены сильнее на младших курсах и в дисциплинах с высокой долей письменных работ; в старших и «жёстко алгоритмизируемых» предметах эффекты умеренные, что указывает на необходимость дисциплинарной чувствительности при масштабировании. Для гуманитарного блока критически значим модуль локализации; для инженерного – модуль объяснимости оценивания; для обоих – функциональные апелляции и краткие регламенты ИИ-участия.

Интерпретация результатов позволяет выделить два механизма, через которые инфраструктура выступает носителем ценностей. Во-первых, механизм видимости и управляемости: присутствие критериев, пояснений, стандартных окон апелляций и настраиваемых согласий конвертирует декларативные установки в управляемые практики. Это и есть перформативность ценностей в постчеловеческой рамке: среда обеспечивает условия, при которых нормативные ожидания реализуются регулярно и воспроизводимо. Во-вторых, механизм ко-агентности: участие студентов и ППС в согласовании норм и интерфейсов переводит ответственность из санкционного режима в режим разделённой нормативности, при котором добросовестность становится «настройкой по умолчанию», а не исключительной стратегией. Именно в этой точке достигается согласование символической рамки «Рухани жаңғыру» с инфраструктурной этикой образовательной среды.

Наряду с позитивными эффектами зафиксированы риски и ограничения. Избыточная формализация (пролиферация согласий, форм и уведомлений) способна индуцировать стратегию минимального соблюдения правил и снижение доверия. Баланс между защитой данных и педагогической эффективностью требует калибровки: радикальное ограничение аналитики ухудшает адресность обратной связи; чрезмерный сбор данных – подрывает ощущение приватности. Автоматизированные пояснения оценок без кратких «человеческих» комментариев воспринимаются как канцеляризованный текст, что снижает их дидактическую ценность. Наконец, неоднородность цифровых ресурсов и различия в управленческой культуре подразделений влияют на темпы внедрения; наблюдается зависимость от инициатив «носителей практик», что требует институционального сопровождения.

Сопоставление с актуальной литературой демонстрирует согласованность выводов с международным трендом: переход от монологической трансляции норм к диалоговому и процедурному согласованию ценностей, от моральной риторики – к инженерии среды, где «справедливость» и «честность» обеспечиваются объяснимостью оценивания и проверяемостью источников, а «достоинство» и «включённость» – культурно-языковой локализацией и доступностью интерфейсов [2,3]. В отечественной перспективе это означает необходимость регулярного «перевода» символично-нарративного ядра «Рухани жаңғыру» на язык регламентов и интерфейсов и обратного «возврата» через публичные отчёты и ко-дизайн норм. Такой двунаправленный контур снижает риск «символического разрыва» и укрепляет идентификационную легитимность.

Практические импликации заключаются в следующем. Во-первых, требуется закрепление минимальных требований «инфраструктурной этики» как обязательного стандарта: *privacy-by-default*; *explainable grading*; краткий регламент атрибуции участия ИИ и маркировки синтетического контента; институциональные окна апелляций с гарантированными сроками. Во-вторых, необходимо обеспечить дисциплинарную и региональную вариативность средств достижения этих требований, избегая универсализма «одного шаблона». В-третьих, композитный индекс целесообразно включить в регулярный мониторинг с учётом принципов минимизации наблюдательной нагрузки и прозрачности публикации агрегированных результатов. В-четвёртых, центры «Рухани жаңғыру» целесообразно позиционировать как площадки ко-проектирования норм и интерфейсов, где соединяются языки ценностей и языки процедур.

Таким образом, эмпирическая картина подтверждает: устойчивость ценностей в условиях перехода к постчеловеческим конфигурациям определяется не интенсивностью символической экспозиции, а степенью согласованности этой экспозиции с архитектурой правил, интерфейсов и процедур. Именно в этой согласованности формируется перформативная сила ценностей – их способность воспроизводиться как регулярные и проверяемые действия образовательной среды.

Заключение

Проведённое исследование позволило концептуально и эмпирически обосновать тезис о «двойной артикуляции» ценностей в университетской среде, согласно которому ценности функционируют одновременно как символические репертуары (декларации, нарративы, визуально-риторические практики) и как свойства инфраструктурных носителей (процедуры, интерфейсы, регламенты, метрики), причём перформативная сила ценностей определяется не интенсивностью их риторической экспозиции, а качеством инженерии процедур и интерфейсов, закрепляющих справедливость, честность, уважение достоинства и включённость в режимах «по умолчанию». Переход к постчеловеческой оптике сделал возможным трактовку ценностей как параметров со-дизайна связи «человек – алгоритм – институция», где нормативные эффекты производятся не только акторскими убеждениями, но и архитектурой данных, интерфейсными решениями и логикой

оценивания. С этой точки зрения предложенная матрица «ценность – инфраструктурный носитель – индикатор – источник данных» и композитный Индекс инфраструктурной этики показали свою аналитическую и управленческую продуктивность: в смешанном объяснительном дизайне (целевой обзор, документальный аудит, опросно-качественные данные, анализ обезличенных цифровых следов LMS и пилотные вмешательства) зафиксирована устойчивая асимметрия между насыщенной символической репрезентацией ценностей и недостаточной процедурной детализацией их исполнимости; эмпирически продемонстрировано, что прирост Индекса инфраструктурной этики медирует влияние организационно-процедурных нововведений на два ключевых исхода – доверие к справедливости оценивания и готовность студентов добровольно атрибутировать участие ИИ, – тем самым подтверждая управляемость «узлов» перформативности через минимизацию собираемых данных и ясность согласий, публикацию критериев и весов с краткими автоматизированными пояснениями баллов, стандартизацию «окон апелляций» и процедуры «второго мнения», внедрение лаконичных регламентов атрибуции ИИ и маркировки синтетического контента, а также двуязычную локализацию интерфейсов и материалов.

Регионально-культурная специфика Казахстана проявилась в прямой зависимости аффективной сопричастности и комплаенса от качества локализации и терминографической устойчивости на казахском языке и в выявленных разрывах между центром и периферией по «капиталу интерфейсов», что требует не универсалистского шаблона, а дисциплинарно и территориально чувствительных траекторий внедрения. Вместе с тем обозначены пределы и риски: регуляторная усталость при избыточной формализации согласий и уведомлений, вариативность эффектов в разных технологических средах, зависимость устойчивости изменений от институционализации практик и наличия «носителей» на уровне кафедр, а также необходимость статистической проверки инвариантности измерений по языкам при использовании индекса в сравнительных мониторингах. В совокупности результаты поддерживают стратегическое смещение фокуса управления от запретительной логики и инструментов детектирования к перепроектированию заданий, критериев, интерфейсов и каналов обратной связи как носителей ценностей; минимальный стандарт инфраструктурной этики – privacy-by-default, explainable grading, краткий и типологизированный регламент атрибуции ИИ, институционально гарантированные апелляционные окна, культурно-языковая локализация – должен быть закреплён в системах внутреннего обеспечения качества с обязательной публичной отчётностью по агрегированным показателям Индекса инфраструктурной этики и открытыми репозиториями шаблонов процедур. Тем самым аксиологическая повестка переводится из уровня декларации в уровень воспроизводимых практик: там, где «справедливость» и «честность» алгоритмируются в объяснимости оценивания и предсказуемости апелляций, а «достоинство» и «включённость» – в понятности согласий и доступности многоязычных интерфейсов, ценности приобретают перформативную устойчивость и легитимируют образовательную среду как социотехническую систему, в которой нормативные ожидания не только провозглашаются, но и регулярно совершаются.

Благодарность. Исследование выполнено в рамках проекта Программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан BR24993269 «Эволюция и трансформация ценностных ориентиров казахстанского общества в период Независимости».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Tertiary Education Quality and Standards Agency (TEQSA). Using AI in higher education: academic integrity and assessment reform [Электронный ресурс]. — 2025. — URL: <https://www.teqsa.gov.au/guides-resources/using-ai-higher-education> (дата обращения: 06.11.2025).

2. Tertiary Education Quality and Standards Agency (TEQSA). Enacting assessment reform in a time of artificial intelligence: guidance for higher education [Электронный ресурс]. — Canberra: TEQSA, 2025. — URL: <https://www.teqsa.gov.au/sites/default/files/2025-05/enacting-assessment-reform-time-artificial-intelligence.pdf> (дата обращения: 06.11.2025).

3. Weale S. UK universities warned to ‘stress-test’ assessments as 92% of students use AI // The Guardian. — 26.02.2025. — URL: <https://www.theguardian.com/education/2025/feb/26/uk-universities-warned-to-stress-test-assessments-as-92-of-students-use-ai> (дата обращения: 06.11.2025).

4. Topinka R. The software says my student cheated using AI. They say they’re innocent. Who do I believe? // The Guardian. — 13.02.2024. — URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/feb/13/software-student-cheated-combat-ai>

5. Wang X., Li L., Xie H., et al. What matters in AI-supported learning: A study of human–AI interactions in language learning using cluster analysis and epistemic network analysis // Computers & Education. — 2023. — Vol. 194. — Art. 104703. — DOI: 10.1016/j.compedu.2022.104703. — URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131522002743>

6. Hoel T., Chen W. Privacy and data protection in learning analytics should be motivated by an educational maxim—towards a proposal // Research and Practice in Technology Enhanced Learning. — 2018. — Vol. 13. — Art. 20. — DOI: 10.1186/s41039-018-0086-8. — URL: <https://telrp.springeropen.com/articles/10.1186/s41039-018-0086-8>

7. Liu R., Muyan A., Tavakoli S., et al. Advancing privacy in learning analytics: Attacks, datasets, and mitigation strategies [preprint] // arXiv. — 2025. — arXiv:2505.00586. — URL: <https://arxiv.org/abs/2505.00586>

8. Francis M. Student Privacy and Learning Analytics // Journal of Learning Analytics. — 2023. — Vol. 10, No. 3. — URL: <https://learning-analytics.info/index.php/JLA/article/view/7975>

9. Soffer T., et al. Higher education students’ perceptions of using learning analytics dashboards: Ethical issues and agency // Australasian Journal of Educational Technology. — 2024. — URL: <https://ajet.org.au/index.php/AJET/article/view/9130>

10. Hoppe H.U., et al. Two decades of Technology-Enhanced Learning research: Perspective and progress // Lecture Notes in Computer Science. — Cham: Springer, 2025. — 10.1007/978-3-031-73347-7. — DOI: 10.1007/978-3-031-73347-7.

11. Ualikhanov West Kazakhstan University. «Рухани жаңғыру»: ресурсы центра [Электронный ресурс]. — 2024. — URL: <https://wku.edu.kz/en/vospitatelnaya-rabota/institut-rukhani-zhan-yru> (дата обращения: 06.11.2025).

12. Zhetysu University. Официальные материалы центра «Рухани жаңғыру» [Электронный ресурс]. — 2024. — URL: <https://zhetyssu.edu.kz/ctppzh/> (дата обращения: 05.11.2025).

13. Auezov University. «Рухани жаңғыру»: положения и отчёты [Электронный ресурс]. — 2024. — URL: <https://auezov.edu.kz/ru/rukhani-zhangyru> (дата обращения: 05.11.2025).

14. Satbayev University. «Рухани жаңғыру»: проектные материалы [Электронный ресурс]. — 2024. — URL: <https://satbayev.university/ru/rukhani-zhangyru> (дата обращения: 04.11.2025).

15. Hartmann T. Universities face a reckoning on ChatGPT cheats // The Guardian. — 17.06.2025. — URL: <https://www.theguardian.com/education/2025/jun/17/universities-reckoning-chatgpt-cheats> (дата обращения: 04.11.2025).

16. Kudebayeva A., et al. Diverging paths of inequality: Higher education and the middle class in Central Asia // Central Asian Survey. — 2023. — Vol. 42, No. 3. — P. 403–421. — DOI: 10.1080/02634937.2023.2234420.

УДК 316.4

ЯЗЫКОВАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ И ОЩУЩЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ РАЗЛОМОВ В КАЗАХСТАНЕ

Бурибаев Е.А.

*Д.ю.н., профессор, Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Республика Казахстан
yermek-a@mail.ru*

Хамзина Ж.А.

*Д.ю.н., профессор, Казахский национальный педагогический университет им. Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан
292803@mail.ru*

В статье анализируется восприятие социальных разломов и структуру ценностного консенсуса в Казахстане на основе репрезентативного опроса ($N = 3123$) и около ста экспертных интервью. В описательной логике показано, что ключевым предиктором выступает языковая самоидентификация. Доля признания статусных, конфессиональных и поселенческих разломов остается высокой и варьирует, однако часть межъязыковых различий уменьшается в сходных социальных контекстах. Молодежь чаще фиксирует наличие разломов. Наиболее согласованными являются нормы справедливости и достоинства, тогда как более широкий размах наблюдается по направлениям традиции и порядка, а также самореализации. Ответ «затрудняюсь» интерпретируется как показатель эпистемической неопределенности. Практический вывод состоит в необходимости укрепления билингвальной публичной коммуникации и инфраструктуры социальной координации.

Ключевые слова: языковая самоидентификация; социальные разломы; ценностный консенсус; социальная сплоченность; билингвальность; смешанные методы.

Мақала Қазақстандағы әлеуметтік бөліністерді қабылдау және құндылықтық консенсус конфигурациясын репрезентативті сауалнамаға ($N = 3123$) және шамамен 100 сараптамалық сұхбатқа сүйене отырып талдайды. Сипаттамалық талдау мына жайтты көрсетеді: негізгі предиктор тілдік өзін-өзі сәйкестендіру; мәртебелік, конфессионалдық және қоныстану бойынша бөліністерді мойындау үлесі жоғары әрі өзгермелі, алайда салыстырмалы ортада тілдер арасындағы кейбір айырмашылықтар азаяды. Жастар бұл бөліністерді жиірек тіркейді; «әділеттілік пен қадір-қасиет» нормалары ең конвергентті, «дәстүр мен тәртіп» және «өзін-өзі іске асыру» бағыттарында ашықтық кеңірек. «Жауап беруге қиналамын» нұсқасы эпистемикалық анықсыздықтың маркері ретінде түсіндіріледі. Практикалық салдар: қостілді қоғамдық коммуникацияны және үйлестіру инфрақұрылымдарын күшейту.

Кілт сөздер: тілдік өзін-өзі сәйкестендіру; әлеуметтік бөліністер; құндылықтық консенсус; әлеуметтік ұйысу; қостілділік; аралас әдістер.

This article analyzes perceptions of social cleavages and the configuration of value consensus in Kazakhstan based on a nationally representative survey ($N = 3,123$) and about 100 expert interviews. Within a descriptive framework, the key predictor is linguistic self-identification; recognition of status, confessional, and settlement cleavages is high and variable, yet some interlinguistic differences diminish in comparable settings. Younger respondents register cleavages more often; norms of “justice and dignity” are most convergent, whereas dispersion is wider for “tradition and order” and “self-realization.” The response “hard to say” is interpreted as a marker of epistemic uncertainty. Implications: strengthen bilingual public communication and coordination infrastructures.

Keywords: *linguistic self-identification; social cleavages; value consensus; social cohesion; bilingualism; mixed methods.*

Введение

В многоэтнических и многоязычных обществах устойчивость политического порядка и способность к совместным действиям во многом определяются качеством ценностного консенсуса, то есть степенью, в которой группы с различными идентичностями разделяют базовые представления о справедливом общественном устройстве, о нормах конфликта и правилах его разрешения. Современные концепции социальной сплоченности определяют ее как совокупность прочных социальных связей, субъективной вовлеченности и ориентации на общее благо [1]. Международные инструменты измерения, например проект Social Cohesion Radar [2] предлагают операционализировать эти компоненты в сопоставимые показатели. В данном подходе значимыми оказываются не только уровень доверия и структура социальных отношений, но и качество межгрупповых границ, включая языковые и культурные.

В работе мы различаем три уровня: линии раскола как устойчивые институциональные/исторические границы; социальную сплоченность как структуру связей и доверия; ценностный консенсус как распределение нормативных ожиданий. Языковая самоидентификация трактуется преимущественно как инфраструктурный маркер доступа к сетям, информации и процедурам, а не как чисто культурный код, что согласуется с наблюдаемым сокращением межъязыковых разрывов в сопоставимых контекстах.

Классическая теория социальных расколов подчеркивает, что по мере институционализации линии разделения начинают структурировать партийно-политическую конкуренцию и надолго задают правила взаимодействия, от программ партий до устойчивых моделей электоральной лояльности [3]. В современной научной повестке эта логика дополнена анализом новых культурных и транснациональных разломов, возникающих под воздействием процессов модернизации и политических шоков. Такой подход оказывается продуктивным для постсоветских обществ, унаследовавших сложную языковую стратификацию и институциональные следы имперской эпохи.

Исследования ценностной динамики показывают, что экономическое развитие и рост человеческого капитала сопровождаются устойчивыми сдвигами в сторону постматериалистических и эмансипативных ценностей [4], а также изменением массовых приоритетов, связанных с демократизацией [5]. Для Казахстана, участвующего в международных волнах сравнительных ценностных исследований, это создает контекст для анализа соотношения консенсуса и социальных разломов.

Особое значение в казахстанском контексте имеют языковая политика и режимы многоязычия. Язык выступает не только как инструментальный ресурс, но и как символический маркер принадлежности и социального статуса, влияющий на повседневные практики и жизненные траектории [6]. Работы по истории и политике языка фиксируют долговременные эффекты политики казахизации и противоречие между идеологией национального возрождения и требованиями многоязычной экономики и административной системы [7]. Сравнительные обзоры по региону уточняют закономерности языковой политики в сфере образования [8].

К этим структурным факторам добавился шок событий января 2022 года, который стал критическим моментом в обсуждении легитимности, безопасности и границ допустимого конфликта. Академические интерпретации этих событий указывают на перестройку элитных нарративов и выявление уязвимостей социальной структуры [9, 10].

Вместе с тем, междисциплинарная литература о поляризации, прежде всего об аффективной поляризации [11, 12, 13], то есть росте межгрупповой антипатии и моральной дистанции, показывает, что снижается не только политический консенсус, но и готовность

признавать представителей других групп полноправными участниками общественного и политического взаимодействия [14]. Хотя этот концепт изначально выработан на материале конкурентных партийных систем, его измерительная логика применима и к многоуровневым контекстам, где языковая, поколенческая и статусная дифференциация выполняют роль функциональных идентичностей.

Цель данной статьи состоит в том, чтобы эмпирически проанализировать структуру и предикторы восприятия социальных разломов, а также конфигурацию ценностного консенсуса в Казахстане. Исследование основано на данных массового опроса (N = 3123) и около ста экспертных интервью. Предварительный анализ показывает, что более четырех пятых опрошенных считают, что в современном обществе существует разделение по социально-статусным, религиозным и поселенческим признакам. При этом доля согласившихся выше среди молодежи (18–24 года) и систематически различается по языковой самоидентификации, колеблясь в диапазоне от 75 до 85 процентов.

В результате проведенного исследования, во-первых, объединены массовые и качественные данные в рамках смешанного дизайна, что позволило описательно выявить зоны наибольших различий и выдвинуть интерпретационные гипотезы, касающиеся языковых практик, медиасреды и норм публичной коммуникации. Во-вторых, измерение ценностного консенсуса выстроено в соответствии с международной повесткой исследований социальной сплоченности [2], что облегчает интерпретацию результатов в сравнительной перспективе. В-третьих, уточнена роль языковых идентичностей как потенциальных линий социальных разломов, что развивает классическую традицию анализа расколов применительно к постсоветскому многоязычному контексту с учетом недавних общественных потрясений.

Материалы и методы

Анализ проведен в ходе реализации программы BR24993269 «Эволюция и трансформация ценностных ориентиров казахстанского общества в период независимости». Исследование основывается на репрезентативном опросе взрослого населения Казахстана (N = 3123) и около ста полуструктурированных экспертных интервью. Опросная выборка построена как многоступенчатая стратифицированно-кластерная по регионам и типу места проживания с последующим случайным отбором домохозяйств и респондентов. Анкетирование осуществлялось на казахском и русском языках после процедуры прямого перевода и обратной трансляции.

Зависимая переменная отражает восприятие наличия социальных разломов по трем основаниям: статусному, конфессиональному и поселенческому (по месту жительства). Она измеряется трихотомической шкалой с вариантами ответов «да», «нет» и «затрудняюсь». Категория «затрудняюсь» рассматривается как самостоятельный осмысленный исход. Анализ имеет описательный характер и включает сравнение взвешенных долей и их 95-процентных доверительных интервалов с учетом дизайна выборки в разрезах языковой самоидентификации, возраста и контекста проживания. Композитные индексы и латентные модели не применяются. Логика сопоставлений направлена на выявление межъязыковых различий в целом и внутри возрастных групп, а также на анализ различий между языковыми категориями в зависимости от типа населенного пункта и региона. Отдельное внимание уделяется долям ответов «затрудняюсь» как индикатору нормативной неопределенности.

Ценностные установки изучаются по каждому пункту батареи как доля ответов, относящихся к «верхним» категориям. Укрупненные рубрики «традиция и порядок», «справедливость и достоинство» и «самореализация» используются исключительно в качестве заголовков таблиц без их арифметического объединения.

Качественный модуль построен на целевом наборе экспертных интервью, охватывающих основные сектора общественной жизни. Интервью проводились на

казахском или русском языках, транскрибировались и кодировались по тематическому перечню. Частотность выявленных тем сопоставляется с данными опроса по направлениям, в которых наблюдается наибольший межгрупповой размах. Такая схема анализа обеспечивает целостную интерпретацию результатов без востребованности построения моделей более высокого порядка.

Результаты

На агрегированном уровне выборки ($N = 3123$) зафиксирована высокая распространенность представлений о наличии социальных разломов по статусному, конфессиональному и поселенческому основаниям. Доля ответов «да» превышает четыре пятых респондентов. При таком масштабе эффекта статистическая неопределенность невелика: для долей порядка 0,8 при данном объеме стандартная ошибка составляет около 0,7 процентного пункта, что позволяет уверенно интерпретировать межгрупповые различия даже умеренной величины.

Ключевой предиктор, языковая самоидентификация, демонстрирует устойчивую вариативность долей согласия. В зависимости от категории наблюдается диапазон примерно 75–85 процентов. Этот размах значительно превышает случайные колебания, что свидетельствует о том, что язык выступает не только символическим маркером, но и эмпирически весомой линией социальной дифференциации в восприятии расколотости общества. Существенная часть различий соотносится со средовыми характеристиками. Сопоставления по срезам «язык и тип поселения» и «язык и регион» показывают тенденцию к сокращению межъязыковых разрывов в сопоставимых контекстах, хотя эффект полностью не исчезает. Такая конфигурация согласуется с трактовкой языка как индикатора различий информационной среды, сетевых связей и институционального доступа. Сдержанное, но устойчивое остаточное расхождение указывает на собственный вклад языковой идентичности даже при сходных условиях проживания.

Возрастные различия воспроизводят ожидаемую закономерность: молодежь 18–24 лет чаще отмечает наличие разломов, и эта зависимость сохраняется в большинстве языковых подвыборок. Такое наблюдение согласуется с идеей когортной специфики траекторий социализации и медиапотребления: различия в каналах информационного обмена и формах публичной коммуникации усиливают чувствительность к темам, связанным с конфликтами и социальными границами. Параллельно информативным оказывается распределение ответов «затрудняюсь». Хотя их доля значительно ниже доли согласия, она заметно варьирует по средовым признакам и возрастным группам, увеличиваясь в смешанных контекстах. Это сигнализирует об эпистемической неопределенности и зонах слабой нормативной определенности локальных правил взаимодействия, что имеет самостоятельное аналитическое значение и не сводится к безразличию или латентному несогласию.

Анализ ценностных установок, выполненный в описательной логике без агрегирования в индексы, дополняет общую картину. Распределения по большинству пунктов смещены вправо, что свидетельствует о высоком уровне позитивного консенсуса по базовым нормам совместного существования. Межгрупповые различия по языку и возрасту в целом умеренны, но становятся более выраженными там, где затрагиваются вопросы публичной координации и статусной иерархии. При смысловом укрупнении без арифметического объединения данных наибольшую согласованность демонстрирует группа «справедливость и достоинство», тогда как более широкий межгрупповой размах фиксируется по направлениям «традиция и порядок» и «самореализация». Такая асимметрия интерпретируется как следствие того, что нормы, требующие явной координации в публичном пространстве, оказываются более чувствительными к различиям среды и идентичности.

Сопоставление с результатами экспертных интервью усиливает достоверность наблюдений. Наиболее часто упоминаемые темы, как языки публичной коммуникации, урбанизация, миграция, образовательные траектории, медиа и доверие, совпадают с измерениями, по которым в массовых данных наблюдается наибольший межгрупповой размах. В экспертных интерпретациях язык предстает прежде всего как институциональный и сетевой ресурс, обеспечивающий доступ к информации, возможностям образования и занятости. Такая перспектива согласуется с частичной средовой обусловленностью языкового эффекта, но при этом сохраняет возможность независимого влияния самой идентичности.

Совокупность полученных результатов формирует четкий контур интерпретации. Во-первых, выявлен существенный и статистически надежный масштаб межязыковых различий в восприятии социальных разломов. Во-вторых, показано, что значительная часть этих различий имеет контекстную природу и уменьшается в сопоставимых условиях. В-третьих, зафиксирован воспроизводимый возрастной градиент, отражающий когортные различия социализации и медиапрактик. Наконец, вариативность ответов «затрудняюсь» и структура ценностного консенсуса определяют те сферы публичной координации, где разрывы наиболее вероятны и управленчески содержательны. Для оценки точности все доли интерпретировались с применением стандартной биномиальной аппроксимации. При данном объеме выборки различия порядка нескольких процентных пунктов обладают достаточной устойчивостью для содержательных сопоставлений. Эти наблюдения формируют эмпирическую основу последующего анализа механизмов и уточнения гипотез относительно роли языковых идентичностей в конфигурации социальных разломов в Казахстане.

Обсуждение

Полученная конфигурация результатов, характеризующаяся высоким уровнем восприятия социальных разломов при одновременном высоком согласии по базовым нормам, вписывается в логику классической теории расколов и современных подходов к социальной сплоченности. С одной стороны, языковая самоидентификация остается серьезным фактором восприятия расколотости, что подтверждает сохранение исторически укорененных границ, продолжающих структурировать ожидания и интерпретации повседневного опыта. С другой стороны, выявленная частичная обусловленность этих различий контекстом обозначает ограниченность жесткой фиксации линий раскола: они скорее задают условия возможных интерпретаций, чем предопределяют их независимо от среды. В терминах социальной сплоченности это означает, что интеграционные ресурсы и инфраструктура взаимодействия способны смягчать идентичностные границы без необходимости их символического размывания.

Интерпретация языкового эффекта как преимущественно инфраструктурного согласуется с данными интервью и объясняет устойчивость остаточного разрыва после учета поселенческих и региональных признаков. Язык обозначает не только символическое разграничение между группами, но и доступ к сетям обмена, образовательным и трудовым траекториям, а также к медиасредам с различной плотностью и нормами публичной коммуникации. По этой причине разрыв сокращается там, где контекст выравнивает доступ к ресурсам и кодам взаимодействия, однако полностью не исчезает. Идентичность продолжает выполнять роль самостоятельной оси категоризации, определяя избирательность социальных контактов и каналов доверия. Такая трактовка согласуется с наблюдаемой вариативностью доли ответов «затрудняюсь»: эпистемическая неопределенность чаще проявляется в смешанных социальных средах, где конкурирующие нормы и языковые коды делают публичное взаимодействие менее предсказуемым и увеличивают риск категорических суждений.

Возрастной градиент, воспроизводимый внутри языковых подгрупп, указывает на устойчивый когортный компонент. Наиболее вероятное объяснение связано с различиями

медиапрактик и режимов социализации: более молодые респонденты чаще включены в гибридные и конфликтные информационные пространства, где чувствительность к маркерам границ выше. События января 2022 года в этом контексте выступают не как единичный перелом, а как концентрирующий эпизод, усиливший внимание к вопросам легитимности, безопасности и взаимного признания. Асимметрия по тематическим направлениям ценностей, выражающаяся в более широких межгрупповых разрывах вокруг традиции, порядка и самореализации при высокой согласованности о справедливости и достоинстве, также согласуется с данной логикой. Ценности, требующие явной координации в публичном пространстве и институционального закрепления, оказываются чувствительнее к различиям контекста и идентичности, тогда как нормы, связанные с базовыми ожиданиями справедливости, демонстрируют большую устойчивость и межгрупповую переносимость.

Содержательно важно отметить, что высокая доля согласия с наличием разломов не эквивалентна устойчивой аффективной поляризации. Полученные данные описывают прежде всего когнитивно-перцептивный уровень: признание существования различий, а не интенсивность межгрупповой антипатии. В этом отношении поле управленческих решений очерчивается точнее: снижение воспринимаемой расколотости не сводится к символическим жестам, а требует совершенствования инфраструктуры координации, включая развитие билингвальных форм публичной коммуникации, равный доступ к социальным услугам и процедурам, а также институционально закрепленные площадки межъязыкового взаимодействия. При таких условиях возможно постепенное выравнивание оценок независимо от исходной идентичности, что подтверждается данными по сопоставимым контекстам.

Методологически выбранная описательная стратегия, сознательно исключающая индексацию и латентное моделирование, позволила реализовать два принципиальных аналитических шага без дополнительной параметризации. Во-первых, отделить влияние идентичности от влияния среды на уровне первичных частот, что позволило выявить устойчивость базовых различий в разных срезах. Во-вторых, рассматривать ответ «затрудняюсь» как осмысленную категорию, отражающую не случайность, а формы неопределенности. Однако такой подход накладывает ограничения интерпретации: кросс-секционный формат не позволяет различить возрастные и когортные эффекты, единичный индикатор зависимой переменной фиксирует лишь общий контур восприятия разломов, а пятиуровневая классификация языковой самоидентификации не охватывает гибридные практики и асимметричную билингвальность. Эти ограничения определяют направления дальнейших уточнений, включая многоуровневое моделирование с учетом региональных и поселенческих факторов, тесты инвариантности измерений по языковым группам, а также расширение зависимых переменных посредством шкал интенсивности и экспериментальных виньеток, связанных с процедурной справедливостью и языковыми режимами.

В сравнительной перспективе казахстанский случай демонстрирует сочетание мягкого институционального следа исторических расколов и высокой пластичности восприятия при выравнивании контекста. Этот вывод согласуется с международной литературой о динамике ценностей [15, 16]: консенсус по ядру справедливости и достоинства устойчив к идентичностной дифференциации, тогда как координационные нормы чувствительны к структуре возможностей и режимам публичной коммуникации. Таким образом, язык в данном контексте представляет собой не культурный маркер, а показатель доступа к ресурсам координации. По этой причине целевые меры по развитию информационной и сервисной инфраструктуры выглядят более перспективными, чем попытки переопределения символических границ.

Наконец, наблюдаемая вариативность ответов «затрудняюсь» в различных средах может рассматриваться как ранний индикатор напряженности. Там, где публичные коды

неоднозначны, вероятность сбоя координации выше, однако возрастает и потенциал для постепенного сглаживания различий за счет институционального уточнения процедур и языковых режимов. В этом смысле полученные результаты задают не диагноз, а параметры управляемой адаптации. Снижение разрывов достигается не унификацией идентичностей, а уменьшением транзакционных издержек межгрупповых контактов и повышением предсказуемости публичных правил. Такая интерпретация согласует данные опроса и интервью, формируя реалистичную траекторию для последующих, более формальных проверок выявленных механизмов.

Закключение

Анализ показал, что восприятие социальных расколов в Казахстане остается широко распространенным, однако не сводится к простой проекции жестких идентичностных границ. Языковая самоидентификация выступает устойчивым предиктором оценки расколотости общества, но ее влияние частично ослабляется в сопоставимых поселенческих и региональных условиях, что свидетельствует о контекстуальной модерации. Возрастной градиент, воспроизводимый внутри языковых подгрупп, подкрепляет роль когортных траекторий социализации и медиапрактик. Структура ценностных ориентаций дополняет общую картину: высокий уровень согласия с нормами справедливости и достоинства сочетается с большей межгрупповой вариативностью по позициям, требующим явной координации в публичном пространстве, особенно по темам традиции, порядка и самореализации. Вариативность ответов «затрудняюсь» проявляется как содержательный индикатор эпистемической неопределенности, концентрируясь в смешанных социальных контекстах и демонстрирует неоднозначность локальных правил взаимодействия.

В теоретическом отношении результаты уточняют применимость классической логики расколов к постсоветскому многоязычному контексту. Частичная обусловленность языкового эффекта социальной средой позволяет рассматривать язык не только как символический маркер разграничения групп, но и как инфраструктурный ресурс, обеспечивающий доступ к сетям, каналам информации и административным процедурам. Линии раскола в данном случае не фиксируют восприятие в жесткой форме, а задают масштаб, внутри которого контекст и институты координации способны перераспределять значения и снижать чувствительность к различиям. Эти наблюдения соотносятся с повесткой социальной сплоченности: укрепление сетевых связей и предсказуемости процедур снижает вероятность того, что идентичностные различия будут трансформироваться в устойчивое ощущение расколотости общества.

Методологически работа демонстрирует эвристическую ценность описательного подхода, который, избегая преждевременной индексации и латентного моделирования, позволяет четко разграничить вклад идентичности и вклад среды, а также выделить ответ «затрудняюсь» как осмысленную аналитическую категорию. Сопоставление с экспертными интервью усиливает интерпретации, показывая тематическую согласованность между областями наибольшего межгруппового размаха в массовых данных и темами, которые эксперты определяют как существенные для повседневной координации. В то же время кросс-секционный дизайн и ограниченная операционализация языковых практик задают пределы обобщения и определяют направления дальнейшей проверки результатов.

Практический вывод состоит в том, что снижение воспринимаемой расколотости в большей степени связано с качеством инфраструктуры координации, чем с попытками символического размывания идентичностей. Режимы билингвальной публичной коммуникации, равномерный доступ к социальным услугам и административным процедурам, а также институционально закрепленные площадки межъязыкового взаимодействия представляют собой элементы, которые, выравнивая контекст, уменьшают остаточные различия и снижают уровень эпистемической неопределенности. Такой подход задает реалистичную траекторию управляемой адаптации, ориентированной не на

унификацию культурных кодов, а на снижение транзакционных издержек социальных контактов и повышение предсказуемости публичных правил.

Перспективы дальнейшего развития исследования включают построение многоуровневых моделей с учетом региональных и поселенческих факторов, проведение тестов инвариантности измерений по языковым группам, уточнение таксономии языковых практик с фиксацией асимметричной билингвальности, а также реализацию панельного или повторного мониторинга с учетом постшоковой динамики. Экспериментальные виньетки, посвященные вопросам процедурной справедливости и языковых режимов, позволят перейти от анализа восприятия расколов к оценке механизмов, через которые контекст и институты перераспределяют значимость идентичностных различий.

В целом результаты формируют опорные точки для сравнительных исследований многоязычных обществ и создают эмпирическую основу для последующих формализованных тестов выявленных механизмов. Казахстанский случай демонстрирует сочетание устойчивого исторического следа социальных границ и высокой адаптивности восприятия при выравнивании контекста. В этой комбинации просматривается потенциал для укрепления социальной сплоченности без утраты многоязычия как одного из стратегических ресурсов общественного развития.

Финансирование. Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН программы: BR24993269, «Эволюция и трансформация ценностных ориентиров казахстанского общества в период Независимости»).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Dragolov G., Ignacz Z., Lorenz J., Delhey J., Boehnke K., Unzicker K. Social Cohesion in the Western World: What Holds Societies Together? Insights from the Social Cohesion Radar. – Cham: Springer, 2016. – 254 с.
2. Bertelsmann Stiftung. Social Cohesion Radar: Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion: Report. – Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2013. – 76 с.
3. Lipset, S. M., Rokkan, S. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction // Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives / под ред. S. M. Lipset, S. Rokkan. — New York: Free Press, 1967. — С. 1–64.
4. Inglehart, R., Welzel, C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. — Cambridge: Cambridge University Press, 2005. — 333 с. — DOI: 10.1017/CBO9780511790881.
5. Inglehart, R., Welzel, C. Changing Mass Priorities: The Link Between Modernization and Democracy // Perspectives on Politics. — 2010. — Т. 8, № 2. — С. 551–567. — DOI: 10.1017/S1537592710001258.
6. Smagulova, J. Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. — 2008. — Т. 11, № 3–4. — С. 440–475. — DOI: 10.1080/13670050802148798.
7. Fierman, W. Language and Identity in Kazakhstan: Formulations in Policy Documents, 1987–1997 // Communist and Post-Communist Studies. — 1998. — Т. 31, № 2. — С. 171–186. — DOI: 10.1016/S0967-067X(98)00005-1.
8. Liddicoat, A. J. Language in Education Policy in the Central Asian Republics of Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan // The Routledge International Handbook of Language Education Policy in Asia / под ред. A. Kirkpatrick, A. J. Liddicoat. — London; New York: Routledge, 2019. — С. 452–470.
9. du Boulay, S. Immersion and Distancing: Post-Charismatic Succession in Azerbaijan and Kazakhstan // Communist and Post-Communist Studies. — 2024. — Т. 57, № 4. — С. 79–105. — DOI: 10.1525/cpcs.2024.2219926.

10. Chapman, H. S., Zhandayeva, R. Elite Narratives and State Response to Kazakhstan's Qandy Qantar Protests // Communist and Post-Communist Studies. — 2025. — Advance online publication. — DOI: 10.1525/cpcs.2025.2472424.
11. Finkel E. J., Bail C. A., Cikara M., и др. Political sectarianism in America // Science. — 2020. — Т. 370, № 6516. — С. 533–536. — DOI: 10.1126/science.abe1715.
12. Kingzette J., Druckman J. N., Klar S., Krupnikov Y., Levendusky M., Ryan J. B. How Affective Polarization Undermines Support for Democratic Norms // Public Opinion Quarterly. — 2021. — Т. 85, № 2. — С. 663–677. — DOI: 10.1093/poq/nfab029.
13. Reiljan A. 'Fear and loathing across party lines' (also) in Europe: Affective polarisation in European party systems // European Journal of Political Research. — 2020. — Т. 59, № 2. — С. 376–396. — DOI: 10.1111/1475-6765.12351.
14. Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., Westwood, S. J. The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States // Annual Review of Political Science. — 2019. — Т. 22. — С. 129–146. — DOI: 10.1146/annurev.polisci.051117.073034.
15. Chwe M. S.-Y. Rational Ritual: Culture, Coordination, and Common Knowledge. — Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001. — 160 с.
16. Laitin D. D. Identity in Formation: The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad. — Ithaca; London: Cornell University Press, 1998. — 417 с.

ӘОЖ 373.3:159.922.3

ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯ ДИНАМИКАСЫ: «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ДЕРЕКТЕРІН ТАЛДАУ

Сейтахметова Н.Л.

Филос.ғ.д., профессор, Философия, саясаттану және дінтану институтының
Бас ғылыми қызметкері, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
natalieseyt@mail.ru

Жандосова Ш.М.

PhD, қауымдастырылған профессор, Философия, саясаттану және дінтану
институтының Бас ғылыми қызметкері, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
sholpan_zhandosova@mail.ru

Ұлттық сананы жаңғырту және қазақстандық қоғамның рухани жаңаруы контекстінде мәдени сәйкестікті нығайту мен құндылықтық бағдарларды трансформациялауға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың тиімділігін жүйелі түрде талдау ерекше өзекті болып табылады. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы дәстүрлі рухани құндылықтардың заманауи даму талаптарымен үйлесімді үйлесуін қамтамасыз етуге арналған қоғамдық сананы жаңғыртудың ауқымды жобасы болып табылады. Осы себептерге байланысты мақалада 2017-2022 жылдар аралығындағы бағдарламаны іске асырудың әлеуметтанулық мониторингінің нәтижелері қарастырылады және қоғамдық қабылдаудың негізгі үрдістері мен проблемалық аспектілері анықталады.

Кілт сөздер: құндылықтық бағдарлар, Рухани жаңғыру, мәдени сәйкестік, ұлттық сана, қоғамдық сана, әлеуметтанулық мониторинг, рухани модернизация, Қазақстан қоғамы, трансформация динамикасы, дәстүрлі құндылықтар.

В контексте обновления национального сознания и духовной модернизации казахстанского общества особую актуальность приобретает системный анализ эффективности реализации государственных программ, направленных на укрепление культурной идентичности и трансформацию ценностных ориентаций. Программа «Рухани жаңғыру» представляет собой масштабный проект модернизации общественного сознания, призванный обеспечить гармоничное сочетание традиционных духовных ценностей с требованиями современного развития. В связи с этим в статье рассматриваются результаты социологического мониторинга реализации программы в период 2017-2022 годов и выявляются основные тенденции и проблемные аспекты общественного восприятия.

Ключевые слова: ценностные ориентации, Рухани жаңғыру, культурная идентичность, национальное сознание, общественное сознание, социологический мониторинг, духовная модернизация, казахстанское общество, динамика трансформации, традиционные ценности.

In the context of renewing national consciousness and spiritual modernization of Kazakhstani society, a systematic analysis of the effectiveness of state programs aimed at strengthening cultural identity and transforming value orientations becomes particularly relevant. The «Rukhani Zhangyru» program represents a large-scale project for modernizing public consciousness, designed to ensure a harmonious combination of traditional spiritual values with the requirements of modern development. In this regard, the article examines the results of sociological monitoring of the program's implementation during the period 2017-2022 and identifies the main trends and problematic aspects of public perception.

Keywords: value orientations, Rukhani Zhangyru, cultural identity, national consciousness, public consciousness, sociological monitoring, spiritual modernization, Kazakhstani society, transformation dynamics, traditional values.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алғаннан кейінгі даму кезеңінде рухани-мәдени жаңғыру мәселелері үнемі мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып келді. 2017 жылы Елбасы Н.Ә. Назарбаев бастамасымен іске қосылған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы қазақстандық қоғамның жан-жақты дамуына жаңа серпін берді. Бағдарлама ұлттық мәдениетті нығайтуды, білім беруді жетілдіруді, патриотизмді қалыптастыруды және бәсекеге қабілетті азаматтық сананы дамытуды көздейді.

Бағдарламаның іске асырылуының алтыншы жылында оның әлеуметтік тиімділігін, қоғамдық қабылдау динамикасын және оның негізгі мақсаттарына қол жеткізу дәрежесін кешенді әлеуметтанулық талдау жүргізу қажеттілігі туындайды. Осы зерттеудің мақсаты 2017-2022 жылдар аралығындағы әлеуметтанулық деректер негізінде бағдарламаның қазақстандық қоғамның құндылықтық бағдарларына әсерін бағалау және одан әрі жетілдіру жолдарын айқындау болып табылады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу жұмысы 2017-2022 жылдар аралығында жүргізілген әлеуметтанулық зерттеулердің авторлық талдауына негізделген. Әдіснамалық база сандық әдістерді (сауалнамалар, статистикалық талдау) және сапалық әдістерді (фокус-топтар, сараптамалық сұхбаттар) біріктіреді. Зерттеудің территориялық қамтуы Қазақстан Республикасының барлық өңірлерін қамтыды. 2021-2022 жылдары жүргізілген кешенді әлеуметтанулық зерттеуге 2400-ден астам респондент қатысты. Деректерді өңдеу SPSS 26 нұсқасы бағдарламалық қамтамасыз ету пакеті арқылы бір өлшемді, екі өлшемді және корреляциялық талдау әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылды.

Бағдарламаның бастапқы кезеңі: 2017-2018 жылдар

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асырудың бастапқы кезеңі мемлекеттік органдардың қоғамдық сананы жаңғырту тұжырымдамалық негіздерін Қазақстанның әлеуметтік-саяси дамуының практикалық жазықтығына енгізу бойынша қарқынды әрекеттерімен сипатталды. Бұл кезең стратегиялық сипаттағы мемлекеттік бастамаларды қоғамдық қабылдау механизмдерін талдау және билік пен қоғам арасындағы коммуникациялық процестердің тиімділігін айқындайтын факторларды анықтау тұрғысынан ерекше зерттеу қызығушылығын білдіреді.

2017 жылғы социологиялық өлшемдердің нәтижелері жаңғырту бағытына жоғары деңгейдегі қоғамдық қолдауды көрсетті. Әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері бойынша қазақстандық қоғам тұтастай алғанда жаңғыртуды белсенді қолдайды: шамамен үштен бірі оны ел дамуы үшін қажет деп санайды (31,8%) [1]. Қосымша респонденттердің төрттен бірі Үшінші жаңғыруды іске асыру нәтижесінде өмір сапасының жақсаруына қатысты оптимистік үміттерін білдірді.

Бағдарламаның тұжырымдамалық негіздерін қоғамдық қабылдауды талдау қоғамдық сананы жаңғыртудың көпқырлы түсінігін анықтады: респонденттердің 27% оны заманауи сын-тегеуріндерге сәйкес менталитетті трансформациялау ретінде түсіндірді, тағы 27% азаматтардың, әсіресе жастардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторы ретінде қарастырды, 18% білім беру жүйесін сапалық жетілдірудің негізі ретінде, 15% ұлттық тарих пен мәдениет туралы білімді кеңейту мүмкіндігі ретінде қарады [1].

«Туған жер» арнайы жобасы патриоттық көңіл-күйді қалыптастыруда жоғары тиімділік көрсетті. Алғашқы екі жылда 15 миллионнан астам адамды қамтыған 26 000-нан астам іс-шара өткізілді, бұл ел халқының айтарлықтай үлесін құрады [1].

«Қазақ тілінде 100 жаңа оқулық» жобасы ұлттық ғылыми дискурсты дамытуда айтарлықтай прогресс көрсетті. 2017 жылы 17 оқулық аударылса, 2018 жылы 30 оқулық аударылды, бұл жоғары оқу орындары үшін сапалы білім беру базасын құрды [1].

Өлкетану қызметін дамыту 2017 жылы жалпы білім беретін мектептердің 5-7 сыныптары үшін 20 сағаттық интеграцияланған «Өлкетану» курсын енгізумен жаңа серпін алды. Социологиялық зерттеулер оқушылардың туған өлке тарихына деген қызығушылығының 35%-ға артқанын көрсетті [1].

Бағдарламаның ағымдағы жағдайын талдау оның тиімді іске асырылуына кедергі келтіретін бірқатар жүйелік мәселелерді анықтады. Ең маңызды проблема социологиялық сауалнама барысында респонденттердің 30,3% атап өткен бағдарламаның негізгі құндылықтық бағдарлары мен идеологиялық қағидаттарын жеткіліксіз жария ету болды [1]. Бұл проблематика мемлекеттік органдардың коммуникациялық стратегиясындағы елеулі кемшіліктерді және халық арасында бағдарламаның тұжырымдамалық негіздерін түсіндіру бойынша жеткіліксіз жұмысты көрсетті.

Сарапшылар қоғамдастығы мен қоғамдық алаңдаушылықты респонденттердің 22,7% сұралғандардың көрсеткендей, бағдарлама аясында өткізілетін іс-шаралардың ресімдеуі тудырды. Бағдарламалық іс-шараларды ұйымдастыруға формальды тұрғыдан келу олардың қоғамдық санаға әсерін айтарлықтай төмендетті және ұлттық менталитетті жаңғыртудың қойылған стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге кедергі жасады.

2019 жыл: Институционалдық жетілу кезеңі

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асырудың үшінші жылы қоғамдық сананы жаңғырту жөніндегі мемлекеттік бастаманың аралық нәтижелерін бағалау және бағдарламалық іс-шараларды қоғамдық қабылдаудың трансформациясындағы үрдістерді анықтау үшін өте маңызды кезең болып табылады. 2019 жылға қарай бағдарлама институционалдық жетілудің белгілі бір дәрежесіне жетті, бұл оның тиімділігі мен қоғамдық резонансын тереңдетілген социологиялық талдау жүргізу үшін объективті алғышарттар жасады.

2019 жылғы «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру туралы социологиялық есептер Қазақстан Республикасының рухани-мәдени даму саласындағы осы мемлекеттік бастаманың тиімділігіне кешенді баға беруге мүмкіндік берді. 2019 жыл арнайы жобалар спектрінің айтарлықтай кеңеюімен және олардың мазмұндық толықтырылуының тереңдеуімен сипатталды. Социологиялық зерттеулер қорытындысы бойынша 12 миллионнан астам адамды қамтыған 39 мың іс-шараның өткізілгені тіркелді.

«Ауыл – ел бесігі» жобасын іске қосу ауылдық аумақтарды дамытудағы маңызды қадам болды. Социологиялық сауалнамалар ауыл тұрғындары арасында осы бастаманы қолдаудың жоғары деңгейін көрсетті – респонденттердің 78% жобаға оң көзқарас білдірді [2].

«Ұлы даланың ұлы есімдері» жобасы қазақстандықтардың тарихи санасын қалыптастыруға ықпал етті. Жыл бойы әртүрлі жас топтарының 1,4 миллионнан астам адамын қамтыған 4 000-нан астам іс-шара өткізілді.

2019 жылғы социологиялық зерттеулер қазақстандық мәдениетке халықаралық қызығушылықтың артуын тіркеді. «Алтын адам шеруі» көрмесі әлемнің 15 елінде табысты өткізілді, бұл халықаралық аренада Қазақстанның имиджін көтеруге ықпал етті.

Бағдарламаның жекелеген бағыттарын талдау олардың халық тарапынан қабылдануы мен іске асыру тиімділігінің әртүрлі дәрежесін көрсетті. 100 оқулықты қазақ тіліне аудару жобасы респонденттердің 69,4% қолдауын алды, бұл қазақстандық халық арасында осы бастаманы мақұлдаудың жоғары деңгейін куәландырды. Алайда халықтың аударылған әдебиетпен нақты танысуы өте төмен болып қалды, бұл сұралған азаматтардың тек 5,9% құрады [2].

«Қазақстанның сакралды географиясы» жобасы бағдарламаның басқа бағыттарымен салыстырғанда салыстырмалы түрде жоғары тиімділікті көрсетті. Респонденттердің 36,2%

Қазақстанның сакралды орындар тізіміне енгізілген өз өңірінің маңызды орындарына барғандарын хабарлады, бұл осы бастаманың азаматтардың мінез-құлқына практикалық әсер ететінін куәландырды. Сакралды жерлерге барғандардың үштен бірі дәл осы жобаның оларды мұндай сапарларға ынталандырғанын атап өтті, бұл бағдарламаның халықтың туристік белсенділігіне және өңірлік мәдени мұраға деген қызығушылыққа тікелей әсерін көрсетті [2].

Өңірлік дифференциация бағдарламаны қабылдауда ең маңызды қорытындылардың бірі болды, бұл еліміздің әртүрлі өңірлерінде бағдарламаны іске асырудың тиімділігіндегі айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетті. Өңірлер арасында көрсеткіштердің айтарлықтай вариациясы байқалды: «Туған жер» бағдарламасының өңірлік жобалары туралы халықтың хабардарлығы мәселелерінде 1% -дан 46,5% -ға дейін. Бағдарлама туралы халықтың хабардарлығы деңгейі бойынша 46,5% көрсеткішпен Қызылорда облысы және 36,5% көрсеткішпен Ақмола облысы көш бастады [2].

Халықтың қазақ тілін латын графикасына көшіруге қатынасы оң және теріс бағалаулардың іс жүзінде тең бөлінуімен теріс позициялардың аздап басымдылығымен сипатталды. Бұл сурет қоғамдық сананы жаңғырту бағдарламасының негізгі мәселелерінің бірі бойынша қоғамдық пікірдің терең поляризациясын куәландырды. Латынға көшуге қатынастың географиялық талдауы өңірлердің этникалық құрамы мен мәдени ерекшеліктерімен корреляцияланған пікірлердің нақты өңірлік поляризациясын анықтады.

Сарапшылық бағалауларға сәйкес, бағдарламаны іске асырудың проблемалық аспектілері жеткіліксіз қаржыландыру болды. Сарапшылар бағдарламаны іске асыруға бөлінген қаржы ресурстары қойылған міндеттердің ауқымдылығына және қоғамдық сананы жаңғыртудың мақсаттарының амбициозділігіне сәйкес келмейтінін атап өтті. Білікті кадрлардың жетіспеушілігі және бағдарламаның жобалық кеңселерінде персоналдың жоғары ауысуы сарапшылар тарапынан елеулі институционалдық проблемалар ретінде қарастырылды.

2020 жыл: Цифрландыру және бейімделу

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асырудың төртінші жылы медиалық кеңістіктің қарқынды трансформациясы кезеңімен және қазақстандық қоғамда ақпараттық тұтыну практикаларының өзгеруімен тұспа-тұс келді, бұл мемлекеттік органдардың коммуникациялық стратегияларының тиімділігін және олардың медиалық ортаның жаңа жағдайларына бейімделуін егжей-тегжейлі талдау қажеттілігін тудырды.

2020 жыл бағдарламаны іске асыру үшін COVID-19 пандемиясына байланысты күрделі сын-тегеуріндер жылы болды. Алайда социологиялық зерттеулер қазақстандық қоғамның жаңа жағдайларға жоғары бейімділігін көрсетті. Көптеген іс-шаралар онлайн форматқа қайта қалыпқа келтірілді, бұл бағдарламаның даму динамикасын сақтауға мүмкіндік берді.

Жобаларды цифрландыру 2020 жылдың негізгі ерекшелігі болды. OpenU платформасы 88 мыңнан астам пайдаланушыны тіркеді, бұл қазақ тіліндегі білім беру контентіне деген жоғары сұранысты куәландырады [3].

Бағдарлама туралы ақпарат көздерін талдау қоғамдық хабардарлықты қалыптастыру процесінде дәстүрлі медиалық арналардың үстемдігін анықтады, бұл қазақстандық қоғамда ақпараттық тұтынудың дәстүрлі практикаларының тұрақтылығын көрсетті. Бағдарлама туралы ақпарат көзі ретінде респонденттердің 56% теледидарды көрсетті, бұл оның қазақстандық қоғамдағы жаппай коммуникацияның негізгі арнасы ретіндегі рөлінің сақталуын растады. Интернет-ресурстарды бағдарлама туралы ақпарат көзі ретінде зерттеуге қатысушылардың 44,7% атап өтті, бұл халықтың ақпараттық тұтынуында цифрлық платформалардың өсіп келе жатқан рөлін куәландырды [3].

Әлеуметтанулық талдау респонденттердің демографиялық сипаттамалары мен олардың бағдарламалық іс-шараларға қатысуы арасындағы маңызды корреляцияларды анықтады, бұл бағдарламаның әртүрлі әлеуметтік топтарға дифференциаланған әсерін

көрсетті. Гендерлік дифференциация бағдарламалық іс-шараларға әйелдердің ерлермен салыстырғанда жоғары деңгейде қатысуымен көрінді, бұл әлеуметтік-мәдени жобаларда әйелдердің үлкен белсенділігі туралы жалпы теоретикалық түсініктермен сәйкес келді.

Жастық стратификация бағдарламалық іс-шараларда жастардың жоғарылаған белсенділігін көрсетті, бұл олардың үлкен ұтқырлығымен, инновацияларға ашықтығымен және ақпарат алу үшін цифрлық технологияларды белсенді пайдаланумен корреляцияланды.

Бағдарламаны территориялық талдау мәдени бастамаларды қабылдауда қалалық және ауылдық халық арасындағы айырмашылықтар туралы кең таралған түсініктерге қайшы келетін қызықты заңдылықты анықтады. Ауылдық аудандардағы бағдарламаны қолдау деңгейі (81,4%) қалалық қоныстардағы тиісті көрсеткіштен (75,5%) асып түсті. Анықталған территориялық дифференциация бірнеше өзара байланысты әлеуметтік-мәдени сипаттағы факторлармен түсіндірілуі мүмкін.

2020 жылғы социологиялық зерттеулердің нәтижелері әртүрлі әлеуметтік топтардың ақпараттық ортаның күрделенуі және коммуникациялық қалауларының дифференциациясы кезінде «Рухани жаңғыру» бағдарламасын қолдаудың тұрақты әлеуметтік базасының қалыптасуын көрсетеді.

2021 жыл: Құндылықтық трансформацияның тереңдетілген талдауы

«Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асырудың бесінші жылы қол жеткізілген нәтижелердің кешенді социологиялық диагностикасын жүргізу және қазақстандық халықтың қоғамдық санасында бағдарламалық идеялардың интериоризациялану дәрежесін бағалау қажеттілігімен белгіленді. 2021 жылғы зерттеулер деректерді талдаудың қазіргі заманғы статистикалық құралдарын қолдану контекстінде ерекше әдіснамалық маңыздылық алды.

2021 жылдың тамызында жүргізілген социологиялық зерттеу SPSS нұсқасы 26 мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалана отырып, бір өлшемді және екі өлшемді статистикалық талдауды, сондай-ақ корреляциялық талдауды қамтитын деректерді талдаудың сандық әдістерін қолдануға негізделді.

Бағдарламаның тиімділігінің негізгі индикаторы қоғамдық қолдаудың жоғары деңгейі болып табылады: сұралғандардың 75,4% «Рухани жаңғыру» бағдарламасына қатысуға оң көзқарас білдірді. Бұл көрсеткіш әлеуметтік мобилизацияның айтарлықтай дәрежесін және азаматтардың қоғамдық даму мен мәдени трансформация процестеріне белсенді қатысуға дайындығын көрсетеді [4].

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы контекстінде халықтың тарихи мұраға және дәстүрлі құндылықтарға қатынасын талдау ерекше маңызға ие болады. Зерттеу респонденттердің 76,4% тарих пен дәстүрлерді құрметтеудің маңыздылығын мойындайтынын көрсетті, бұл мәдени сәйкестендірудің және ұлттық өзін-өзі танудың жоғары дәрежесін куәландырады [4].

Халықтың жұмысқа орналасудың негізгі факторлары туралы түсініктерін талдау білім беру және кәсіби құзыреттіліктің басымдығын анықтады. Жоғары білімнің болуы сәтті жұмысқа орналасудың маңызды факторы респонденттердің 48,5% мойындайды, ал кәсіби тәжірибе сұралғандардың 45,8% маңызды деп атап өтеді. [4]

Халықтың экологиялық сана-сезімінің жоғары деңгейі көрсетті: респонденттердің 49% қоршаған ортаның жағдайы үшін жауапкершілік әрбір жеке адамға жататынын санайды [4]. Бұл көрсеткіш жетілген азаматтық қоғамның қалыптасуын және халықтың қоғамдық игіліктердің жағдайы үшін жеке жауапкершілікті қабылдауға дайындығын көрсетеді.

2022 жыл: Проблемалар мен перспективалар

Рухани-мәдени жаңғыртудың стратегиялық құралы ретінде бастамаланған «Рухани жаңғыру» бағдарламасы 2022 жылға қарай қол жеткізілген нәтижелердің кешенді ғылыми бағасын және іске асырудың жүйелік проблемаларын анықтауды талап ететін дамуының өте маңызды шекарасына жетті.

Бағдарлама туралы халықтың хабардарлығы динамикасын талдау қайшылықты үрдістерді көрсетеді. Бір жағынан, бағдарламаның бар екендігі туралы жалпы хабардарлық деңгейі 71,1% жетті, бұл алдыңғы жылдармен салыстырғанда оң динамиканы куәландырады. Бұл көрсеткіш бағдарламамен жақсы таныстығын мәлімдеген 20% респондентті және ол туралы «бірдеңе естігендердің» 51,1% қамтиды [5].

Халықтың хабардарлығының өңірлік дифференциациясы жергілікті жерлерде ақпараттық-ағартушылық жұмыстың біркелкі еместігін көрсетеді. Көшбасшы позицияларды Маңғыстау облысы (79,6%) және астана қаласы (90,9%) алады, бұл осы өңірлерде әкімшілік ресурстар мен медиялық назардың шоғырлануымен корреляцияланады. Сонымен бірге Ақмола облысы сияқты облыстар (26% хабардар) өте төмен көрсеткіштерді көрсетеді, бұл өңірлік деңгейде ақпараттық жұмысты ұйымдастырудағы жүйелік кемшіліктерді көрсетеді [5].

Зерттеудің ең алаңдаушылық туғызатын аспектісі халықтың бағдарламаның нақты арнайы жобалары туралы хабардарлығының драмалық төмендеуі болып табылады. Тіпті ең көп медиялық жария етілген жобалар танылудың төмен көрсеткіштерін көрсетеді: «Қазақ тілі алфавитін латын графикасына көшіру» туралы респонденттердің тек 24,4% біледі, «Туған жер» – 16,4%, «Қазақстанның 100 жаңа есімі» – 16,5%. Әсіресе сыни жағдай «Мұрағат-2025» жобасымен байқалады, ол туралы хабардарлық тек 5,8% құрайды [5].

Маңызды позитивті аспект – мәжбүрлі қатысудың минималды деңгейі (кез келген жоба бойынша 0,8% аспайды), бұл бағдарламаны іске асыруда ерікті қатысу қағидаттарының сақталуын куәландырады. Алайда қатысудың төмен жалпы деңгейі халықтың кең қабаты үшін ұсынылатын қызмет нысандарының жеткіліксіз мотивациялық тартымдылығын көрсетеді.

Зерттеу бағдарламаның тиімділігінің төмендеуіне әкеп соқтырған өзара байланысты факторлардың кешенін анықтайды. Негізгі фактор елдегі саяси процестердің белсенділенуіне байланысты қоғамдық-саяси күн тәртібінің өзгеруі болды. 2022 жылғы оқиғалар, оның ішінде конституциялық реформалар мен референдум қоғамдық назарды мәдени-рухани мәселелерден саяси мәселелерге ауыстырды.

Тиімділіктің төмендеуінің институционалдық факторы жергілікті жерлерде бағдарламаның негізгі провайдерлері болып табылатын өңірлік жобалық кеңселердің жабылуы болды. Бұл шешім балама іске асыру механизмдерімен өтелмеген ұйымдастырушылық вакуум жасады.

Құндылықтық бағдарлардың қазіргі жағдайы

Соңғы жылдардағы социологиялық зерттеулер қазақстандықтардың құндылықтық бағдарының күрделі және қайшылықты көрінісін ұсынады. Бір уақытта бірдей трендтерді массалық сауалнама нәтижелерінде де, фокус-топтарда да, сарапшылық бағалауларда да анықтауға болады, бұл қоғамдағы мәселелердің айқын көрінісін және қоғамның тұтастай алғанда оларға саналы қатынасын куәландырады.

Сарапшылар да, сауалнама қатысушылары да Қазақстанда идеологиялық трендтердің барлық әртүрлілігіне қарамастан, этникалық, діни, мәртебелік, кәсіби, демографиялық және гендерлік тиістілігіне қарамастан, барлығы қабылдайтын бір жалпыұлттық құндылықтар жүйесін қалыптастыру үшін барлық жағдайлар бар деп санайды. Мұны массалық сауалнамаға қатысушылардың 81,5% мойындады. 12% осындай жүйе көптеген факторларға байланысты, оның ішінде өмірлік мүдделердің сәйкес келмеуі, әртүрлі дәстүрлер және қоғамның жаңа стратификациялық жүйесіне әкелген әлеуметтік теңсіздіктің жоғары деңгейіне байланысты мүмкін емес деп санайды [3].

Респонденттер осы жүйені қалыптастырудың негізі ретінде өзгерген жағдайларға трансформацияланған және бейімделген этникалық құндылықтар жүйесінде көрсетілген дәстүрлі құндылықтарды санайды. Глобализациялық процестер, әлемдік қоғамдастықтың өсіп келе жатқан өңірлендіруіне қарамастан, әлі де өзекті болып қала отырып, әлеуметтік

әділеттілікті іске асыруға арналған демократиялық қоғамның либералды құндылықтарының басымдылығына құрылған бірыңғай үлгіні құруды талап етті. Бірақ шындық көрсеткендей, демократиялық құндылықтарды Қазақстанда жалпы жүйенің негізі ретінде тек 45% қолдайды.

Осы жоба аясында жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу дәстүрлі құндылықтардың басымдылығы өзгеріссіз қалатынын дәлелдейді, респонденттердің шамамен 60% олардың қоршаған мәдени ортасы дәстүрлі бағдарланған және олардың өмірге деген көзқарасына әсер ететінін мойындайды. Сұралғандардың шамамен 2500-нен 1200-і жастар демографиялық тобына (18-45) жатады, бұл дәстүрлендіруді қоғамның құндылықтар жүйесін қалыптастырудың жетекші қағидаты ретінде растайды [4].

Сауалнама қатысушылары жалпы жүйенің негізі болуы мүмкін әртүрлі этностардың құндылықтар матрицаларында елеулі айырмашылықтарды көрмейді. Жалпы алғанда, жалпы құндылықтар жүйесінде отбасы, тіл, төзімділік, тәуелсіздік, табыс, денсаулық, білім және т.б. базалық құндылықтар ұсынылған. Бұл деректер жалпыадамзаттық құндылықтардың жетекші рөлін көрсеткен алдыңғы зерттеулердің нәтижелерімен корреляцияланады. Батыстандыру процесінің кеңею туралы түсініктер тұрғысынан тек 2% респонденттер еуропалық мәдениеттің күшті әсерін бастан кешіреді деп санағаны қызықты.

Сауалнамалар азаматтардың бірыңғай интеграцияланған құндылықтар жүйесін құруға ықпал етпейтін және қоғамдық келісімге кедергі жасайтын әлеуметтік құбылыстарға, өзіндік антиқұндылықтарға жеткілікті сыни қатынасын көрсетті. Оларға сарапшылар да, фокус-топтар қатысушылары да мыналарды жатқызады: экстремалды нысандағы ұлтшылдық, Қазақстандағы дәстүрлі діндарлық нысандарына сәйкес келмейтін діни ұйымдардың әсерінің кеңеюі, мәдени саясатты қалыптастыру және жүргізу кезінде мемлекеттік институттардың белгілі бір ресімділігі, непотизм, сыбайлас жемқорлық, адамдардың билікке қоятын талаптарының иждивеншілдік-тұтынушылық сипаты, биліктің авторитаризмі, құқықтар мен бостандықтардың кеңеймеуі, діни құндылықтардың үстемдігі.

Зерттеу құндылықтардың жалпы жүйесін қалыптастыруға кедергі келтіретін ең маңызды факторларға мыналар жататынын көрсетті: әлеуметтік теңсіздік – 49,6%, Интернет, әлеуметтік желілер мен БАҚ-тың теріс әсері – 12,8%, білім деңгейінің төмендігі – 10,5%, әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің өмір салтының әртүрлілігі – 10,3%. Бұл көрсеткіштер қазақстандық қоғамның көпшілігінің түсініктерінің көрінісі болып табылады және тиімді мәдени саясатты қалыптастыру кезінде мемлекеттік органдар есепке алуы керек [4].

Ең маңызды құндылық ретінде массалық сауалнама қатысушылары мен сарапшылар отбасын көрсетеді, бірақ оның мәні мен маңыздылығын түсіну өзгерді. Отбасы маңызды әлеуметтік институт болып қала береді, бірақ респонденттер отбасындағы қатынастар өзгеретінін көрсетеді, ең алдымен екі фактордың әсерінен: жастар және феминистік. Қазіргі жастар өз құқықтарын табандырақ қорғайды, өз пікірін ашық айтады, дәстүрлі патриархалдық қондырғыларға сыни қатынасады, өз мүдделерін эгоистік түрде қорғайды, және респонденттер бұл отбасылық қатынастарда үлкен ашықтық пен демократиялыққа әкелетінін, бұл олардың сапасын жақсартатынын көрсетеді.

Феминизм мен оның қоғамға әсеріне қазақстандық қоғамдағы қатынас та қызығушылық тудырады. Респонденттер пікірлері бөлінді. Олардың бір бөлігі қазіргі феминистік қозғалыстар қоғамдағы әйелдердің жағдайына елеулі әсер етпейді деп мәлімдейді. Екінші бөлік қоғамда әйелдерге қатынаста елеулі өзгерістерді көреді, олардың стереотиптер шеңберінен шығып, азаматтық қоғам шеңберінде әлеуметтік өзара әрекеттесудің белсенді қатысушылары болатынын санайды.

Фокус-топтар қатысушылары заманауи әлемде білімнің маңыздылығын мойындайды, бірақ олай болса да, білім, әсіресе жоғары білім өз маңызын жоғалтады деп санайды. Олардың пікірінше, жастар трендісі жұмыстан толық бас тартуға бағытталған, ол күшті емес, алайда үрдістер сезіледі, қатысушылардың көпшілігі жақын ортадан мысалдар

келтіре алды. Жастар күшсіз ақша іздеуге бағытталған, мұндай мүмкіндікті интернет-қызметте, атап айтқанда блогерлікте көреді.

Массалық сауалнаманың «Егемендік даму жылдарында Сіз бен Сіздің отбасыңыз үшін не және қандай дәрежеде маңызды болды?» сұрағына жауаптар қызықты көрсеткіштер көрсетті. Респонденттердің жауаптары жеке сипаттағы құндылықтар сегментінде де (отбасы – 96,6%, денсаулық – 95,5%, сүйікті жұмыс – 85,5%, білім – 89,4%), азаматтық құндылықтар сегментінде де (әлеуметтік әділеттілік – 84,1%, патриотизм – 76,7%, елдің тәуелсіздігі – 87,1%, демократизм – 74,1%) айтарлықтай бірлікті көрсетеді. Бұл қазақстандықтардың өзін-өзі танудың өсуін және олардың қазіргі шындықтың мәселелерін және оларды бірыңғай бағдарлау жүйесін құру арқылы шешу жолдарын түсінуін куәландыруы мүмкін [4].

Қазақстандық қоғамның әлеуметтік процестеріндегі цифрландырудың маңыздылығына қатысты зерттеу нәтижелері азаматтардың виртуалдылықта және нақты кеңістікте өмір сүру арасындағы айырмашылықтың бар екенін және виртуалды шындықта өмір сүруге қатысты этикалық ережелер жинағын әзірлеу қажеттілігін түсінетінін көрсетеді. Сұралғандардың көпшілігі ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың рөлінің кеңеюіне байланысты өмірдің өзгеруінің позитивті сипатын көрсетеді. Сұралғандардың 61,7% цифрландыру – бұл прогреске апаратын жол деп санайды және 46% жасанды интеллектті енгізу Қазақстанның экономикалық және ғылыми өсуіне әкеледі деп санайды [4].

Бірақ цифрландырудың тәрбиеге, жеке тұлғааралық өзара әрекеттесуге және құндылықтық бағдарлауға әсер етуінің басқа түсінігі бар. Ақпараттандыру адамдардың өмір салтын қатты өзгертті, онлайн қарым-қатынас негізгі форматқа айналады, телефонға тәуелділік пайда болады, адамдар бөлшектенеді, Инстаграмдағы гламурлы өмір мақсатқа, үлгіге айналады, жастарда өздерінің «идеалға» сәйкес келмейтін өмірінен жетіспеушілік сезімін және наразылық сезімін тудырады.

Қорытынды

Жүргізілген талдау «Рухани жаңғыру» бағдарламасы қазақстандық қоғамның рухани-мәдени жаңғыртудың құралы ретінде әлеуетін сақтайтынын, алайда осы әлеуетті іске асыру өзгерген қоғамдық-саяси шындықтар мен ақпараттық кеңістіктің трансформациясын ескере отырып, оны жүзеге асыруға әдістер мен тәсілдерді радикалды қайта қарауды талап ететінін куәландырады.

Зерттеу нәтижелері бойынша мынадай негізгі қорытындыларды жасауға болады:

Біріншіден, бағдарлама қоғамдық қолдаудың тұрақты жоғары деңгейін (75-80%) сақтап отыр, бұ оның әлеуметтік легитимділігін және одан әрі дамуы үшін қолайлы жағдайларды куәландырады.

Екіншіден, дәстүрлі құндылықтар қазақстандық қоғамның құндылықтық матрицасында үстемдік етуде, респонденттердің 76,4% тарих пен дәстүрлерді құрметтеудің маңыздылығын мойындайды.

Үшіншіден, бағдарламаның жекелеген жобаларын іске асырудың тиімділігі айтарлықтай дифференцияланған: кейбір бағыттар («Сакралды география», «Туған жер») жоғары нәтижелілікті көрсетсе, басқалары («Мұрағат-2025», «100 оқулық») төмен қоғамдық танымалдылықпен сипатталады.

Төртіншіден, өңірлік теңсіздік бағдарламаны іске асырудың маңызды проблемасы болып қала береді, бұл жергілікті деңгейде ақпараттық-ұйымдастырушылық жұмыстың сапасын арттыруды талап етеді.

Бесіншіден, цифрландыру процесі екіжақты әсер етеді: бір жағынан, бағдарламалық іс-шаралардың қолжетімділігін арттырады, екінші жағынан, жас ұрпақтың құндылықтық бағдарларын қалыптастыруда бәсекелес ақпараттық ағымдар жасайды.

Алтыншыдан, әлеуметтік теңсіздік мәселесі (49,6% респонденттер бұны негізгі мәселе деп атап өтті) бірыңғай құндылықтар жүйесін қалыптастыруға ең үлкен қауіп төндіреді.

Бағдарламаны одан әрі жетілдіру үшін мынадай ұсыныстарды ұсынуға болады: ақпараттық стратегияны күшейту, әсіресе цифрлық платформаларды пайдалану арқылы; жастарды бағдарламалық іс-шараларға тарту механизмдерін жетілдіру; өңірлік теңсіздікті азайту жөніндегі шараларды қабылдау; бағдарламаның жекелеген жобаларын білім беру жүйесіне интеграциялауды тереңдету; бағдарламалық іс-шараларды ұйымдастыруда ресімділікке қарсы күресті жалғастыру.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы қазақстандық қоғамның рухани-мәдени дамуының маңызды құралы болып қала отырып, үнемі мониторингті, баламалы бағалауды және өзгермелі қоғамдық жағдайларға икемді бейімделуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аналитический доклад по итогам реализации программы «Рухани жаңғыру» (за 2017, 2018, 9 мес. 2019 гг.). – Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру». – 2019. – 293 с.
2. Изучение общественного мнения по вопросам реализации программы «Рухани жаңғыру»: Аналитический доклад по результатам социологического исследования. – Павлодар, 2019. – 55 с.
3. Эффективность реализации программы «Рухани жаңғыру»: Социологическое исследование. – Нур-Султан, 2020. – 20 с.
4. Социологическое исследование «Эффективность реализации программы «Рухани жаңғыру». – Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру». – Нур-Султан, 2021. – 75 с.
5. Аналитический доклад по итогам реализации программы «Рухани жаңғыру» за 9 месяцев 2022 года. – Астана, 2022. – 200 с.

УДК 316.422

ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕННОСТЕЙ: КОНЦЕПТЫ И ТЕНДЕНЦИИ

Бурова Е.Е.

Д.филос.н., профессор, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, г.Алматы, Республика Казахстан
bee1958@bk.ru

Адамиди А.Д.

М.ф.н., преподаватель, Карагандинский национальный исследовательский университет имени Е.А. Букетова, г. Караганды, Республика Казахстан
minehexfire@gmail.com

Проблематика ценностей в современных независимых государствах имеет неоднозначные интерпретации и многоаспектна в научно-методологическом измерении. Вопросы о том, какие ценности фундируются в новых независимых государствах, как формируется национальная идентичность и какие проблемы проявляются в этом процессе, остаются актуальными в научных и политических дискуссиях. Мультидисциплинарный анализ трансформации системы ценностей предполагает философские, социологические, политологические и иные проекции. Статья написана на основе сравнительного подхода к актуализации исследований процессов трансформации ценностей в постсоветском аксиологическом дискурсе. Применяются методы реконструкции, концептуализации, моделирования, экспертных оценок.

Ключевые слова: глобализация, идентичность, коммунитарность, либерализация, методология, пост-советский человек, суверенитет, теория, ценности

Қазіргі тәуелсіз мемлекеттердегі құндылықтар проблематикасы екіұшты түсіндірмелерге ие және ғылыми-әдістемелік өлшемде көп қырлы. Жаңа тәуелсіз мемлекеттерде қандай құндылықтар негізделеді, ұлттық бірегейлік қалай қалыптасады және осы процесте қандай проблемалар пайда болады деген сұрақтар ғылыми және саяси пікірталастарда өзекті болып қала береді. Құндылықтар жүйесінің трансформациясын көпсалалы талдау философиялық, әлеуметтанулық, саясаттанушылық және басқа проекцияларды қамтиды. Мақала посткеңестік аксиологиялық дискурстағы құндылықтарды түрлендіру процестерін зерттеуді өзектендірудің салыстырмалы тәсілі негізінде жазылған. Қайта құру, тұжырымдамалау, модельдеу, сараптамалық бағалау әдістері қолданылады.

Кілт сөздер: жаһандану, сәйкестілік, коммунитаризм, лықтандыру, әдістеме, посткеңестік адам, егемендік, теория, құндылықтар

The problem of values in modern independent states has ambiguous interpretations and is multidimensional in scientific and methodological terms. Questions about which values are being founded in the newly independent states, how national identity is being formed, and what problems manifest themselves in this process remain relevant in scientific and political discussions. Multidisciplinary analysis of the transformation of the value system involves philosophical, sociological, political science and other projections. The article is based on a comparative approach to the actualization of research on the processes of value transformation in post-Soviet axiological discourse. Methods of reconstruction, conceptualization, modeling, and expert assessments are used.

Keywords: globalization, identity, communitarianism, liberalization, methodology, post-Soviet man, sovereignty, theory, values

Введение

С 1991 года начинается отсчет исторический этап суверенизации новых независимых государств, который обусловил сложные процессы переосмысления ценностей и идентичности в постсоветских обществах. На протяжении более чем трех десятилетий новые независимые государства формируют национальные нарративы, сверяют ценностные коннотации с сосуществующими культурными и идеологическими практиками.

Вакуум ценностного распада в связи с переходом от прежних - коммунистических к новым - либеральным и демократическим идентификационным ареалам преодолен. Переходный этап разворачивался в независимых государствах не синхронно и выявил значительное влияние различных контекстов: глобальных, культурных, политических, экономических.

Сдвиг ценностных ориентаций актуализировал методологические вопросы изучения процессуальных механизмов и поиск эффективных объяснительных средств происходящих изменений. Проблемный контекст в связи с трансформацией ценностной картины обнаружился в сфере социогуманитарных исследований, стал востребованным как для принятия решений в государственной политике, так и для разработки обновленных подходов в системе образования, воспитания, просвещения.

Цель статьи заключена в панорамной презентации некоторых результатов исследования процесса трансформации ценностей в казахстанском обществе.

Материалы и методы

В исследовании использованы междисциплинарные средства философского и социологического познания, которые основаны на герменевтике, компаративистике, институциональном анализе, классификации, теоретической реконструкции, методе экспертных оценок.

Анализ ценностных установок казахстанцев построен на материалах комплексного социологического исследования, проведенного в 2025 году, которое включило: 1) массовый опрос населения с охватом 3124 респондентов в возрасте 18+ по репрезентативной выборке в 17 регионах (Абайская, Акмолинская, Актюбинская, Алматинская, Атырауская, Восточно-Казахстанская, Западно-Казахстанская, Жамбылская, Жетысуйская, Карагандинская, Костанайская, Кызылординская, Мангистауская, Павлодарская, Северо-Казахстанская, Туркестанская, Улытауская) и города Астана, Алматы, Шымкент); 2) экспертный опрос в формате стандартизированного полу структурированного интервью 100 респондентов (учителя школ и преподаватели колледжей, преподаватели университетов, ученые и эксперты, сотрудники научно-исследовательских институтов (философы, культурологи, психологи, социологи, политологи), журналисты, блогеры, государственные служащие).

Основная часть

Основным фактором трансформации ценностей в новых суверенных государствах стал переход к рыночному укладу. В условиях транзита он вызвал системные трудности и обусловил социальные диспропорции. Эти процессы нашли отражение в недостаточной экономической культуре. Непонимание принципов рыночной экономики, отсутствие равного доступа к механизмам приватизации затруднило процессы идентификации сограждан в качестве собственников и обусловило деформацию представлений об экономических ценностях на уровне домохозяйств и индивидов [1].

Принятие государствами нелиберальных экономических моделей усилило ориентацию на индивидуалистические ценности. В то же время массовое сознание продолжает воспринимать парадигмы общественного блага как данность и рассчитывать на всемерную опеку государства. Коммунитаристский менталитет резко контрастирует с рыночными подходами и связанной с ними ценностной матрицей: индивидуализмом, конкуренцией, личной ответственностью за должный личный и семейный экономический статус. Несмотря на более, чем тридцатилетний период рыночных преобразований,

казахстанцы живут в ситуации нарастания социальных противоречий, порождаемых как местом в экономической и социальной структуре, так и давлением глобализации.

Напряженность между индивидуалистическими и коллективистскими ценностями представляется зарубежными исследователями как центральный конфликт в постсоветских обществах, отражающий столкновение советского наследия и давления глобализации, но больше рассматривается в фокусе политических ценностей и ориентиров.

По-прежнему непреодоленным препятствием оказывается сохранение ценностей «советского образца» у старших поколений, их негативное восприятие молодыми поколениями [2]. Опыт жизни в постсоветскую эпоху без непосредственного опыта советской системы ценностной социализации привел к формированию у молодежи иных (по сравнению со старшими и средними поколениями) ориентиров.

В западном политологическом дискурсе существует дискуссия о том, в какой степени черты личности, которые сформировались у поколений советской эпохи (конформизм, послушание и неспособность к самостоятельному выбору) сохраняются в современных постсоветских обществах и как они влияют на социально-политическое развитие. Исследователи полагают, что суверенные государства и постсоветские общества сталкиваются с «культурными войнами» между традиционалистами и прогрессистами, которые часто разворачиваются вокруг вопросов религии, социальных норм и политического поведения [3].

В связи с этим фиксируется ситуация аксиологического разлома в менталитете разных поколений, воспроизводятся условия для дисперсии ценностей. В некоторых постсоветских государствах наблюдается консервативный поворот, характеризующийся акцентом на традиционных семейных ценностях, пронатализме и противодействии гендерному равенству [4].

Политические и социальные факторы обуславливают консервативный сдвиг и его влияние на различные аспекты жизни в этих обществах. Неолиберальные реформы способствовали приоритезации индивидуальных ценностей над коллективными [5].

Ключевые траектории трансформации ценностей в постсоветских обществах концептуализированы и представлены в Таблице 1.

Таблица 1 - Трансформации ценностей в постсоветских обществах

Трансформация ценностей	Движущие факторы	Наблюдаемые проявления
От коллективизма к индивидуализму	Неолиберальные реформы	Рост потребительства, снижение социальной сплоченности
Традиционализм против прогрессизма	Культурный обмен, религиозное возрождение, политика	Культурные войны, дебаты о гендерном равенстве и сексуальных правах
Сосуществование старых и новых ценностей	Глобализация, культурный обмен	Сохранение советских установок, принятие западных норм
Межпоколенческие разрывы	Разный опыт социализации	Различия в отношении к власти, демократии, социальным нормам
Консервативный поворот	Политические элиты, религиозные институты	Акцент на традиционных семейных ценностях, пронатализм, противодействие гендерному равенству
Приоритет индивидуальных ценностей	Неолиберальные реформы	Снижение роли государства в социальной сфере, рост социального неравенства
Ограничение академической свободы	Наследие советской системы	Самоцензура, давление на критическое мышление, предпочтение идеологической униформности

Результаты и обсуждение

Проблемные контексты трансформации ценностей в ситуации поиска новой идентичности в постсоветских обществах

Республика Казахстан, как и другие суверенные государства, переживает длительную ценностную трансформацию: от кризиса ориентаций в 1990-е – к формированию новых систем ценностей разной направленности. Общим алгоритмом ценностных влияний в гуманитарном измерении стали национальные нарративы и исторические традиции.

Факторный анализ необходимости политики государства в формировании ценностного сознания

По мнению казахстанских экспертов, определяющими для разработки государственной политики модернизации общественного сознания стали

А) *внешние факторы и условия*: распространение новых информационно-коммуникационных технологий (Интернет, социальные сети, мессенджеры) с разнообразным ценностным содержанием (49%), вовлечение Казахстана в глобализационный процесс с доминированием конкретных ценностей (24%), необходимость интегрирования государства в современный миропорядок как конкурентного субъекта политики (23%), реализация зарубежных программ формирования демократической ментальности в системе образования, в науке, в СМИ, через деятельность международных и казахстанских неправительственных организаций (22%), продвижение ценностей и идентификационных алгоритмов тюркского мира (20%), направленные воздействия по продвижению ценностей так называемого «русского мира» (3%);

Б) *внутренние факторы и условия*: потребность в формировании новой мировоззренческой идентичности в соответствии с экономическими, социокультурными, политическими реалиями (29%), необходимость утверждения государственно-национальной идентичности (27%), реформа системы образования с ориентацией на западные стандарты (20%), переход к суверенному развитию в ситуации рыночного уклада (13%), важность дистанцирования от прежнего этапа исторического развития в составе СССР (10%), необходимость ускоренной демократизации и либерализации (10%).

Ценностные изменения в казахстанском обществе

Изменения в ценностных установках общества коррелируют с ключевыми политическими и экономическими событиями в стране за период с 1995 по 2025 год. Многие конфликты возникают из-за утраты гомогенной ценностной матрицы: общество плюрально по разным основаниям: экономическим, социальным, культурным, политическим, религиозным и т.д., а система ценностей имеет гибридный характер. Социологические измерения показывают, что в настоящее время увеличиваются дистанции в ценностно-смысловом наполнении у разных поколений, у сограждан с разным социально-экономическим статусом.

Существенный динамический тренд связан с функционированием антиценностных ментальных моделей. Каждый четвертый эксперт отметил негативное воздействие коррупции и мошенничества, каждый пятый – социальное иждивенчество, каждый шестой – указал на нежелание трудиться на постоянной основе, конфликтность. Обеспокоенность экспертов вызывает подверженность определенной части молодежи антиценностным трендам, которые имеют тенденцию к масштабированию. Среди них выделены: культ богатства, потребительское отношение к другим людям, практика «разводить» трудные жизненные ситуации при помощи денег или оказания услуг, уклонение от родительских обязанностей, праздный образ жизни за счет других (родителей, спонсоров, сексуальных партнеров и т.д.), уклонение от гражданских обязанностей – службы в армии, наркотические или алкогольные пристрастия, конформизм, которые проявляются с разной интенсивностью и масштабностью.

По оценкам населения, негативные проблемы в связи с антиценностными нарративами имеются не только в массовости коррупции, но и в социально-психологических механизмах и алгоритмах поведения как в обществе, так и в семье. Среди негативных антиценностных качеств названы лицемерие и двойные стандарты, буллинг, социальное иждивенчество, нежелание брать на себя ответственность, насилие в семье, распад традиционных семейных отношений, инфантильность и социальная незрелость, отказ от традиционных ценностей, равнодушное отношение к актуальным проблемам общества и др. (Рисунок 1)

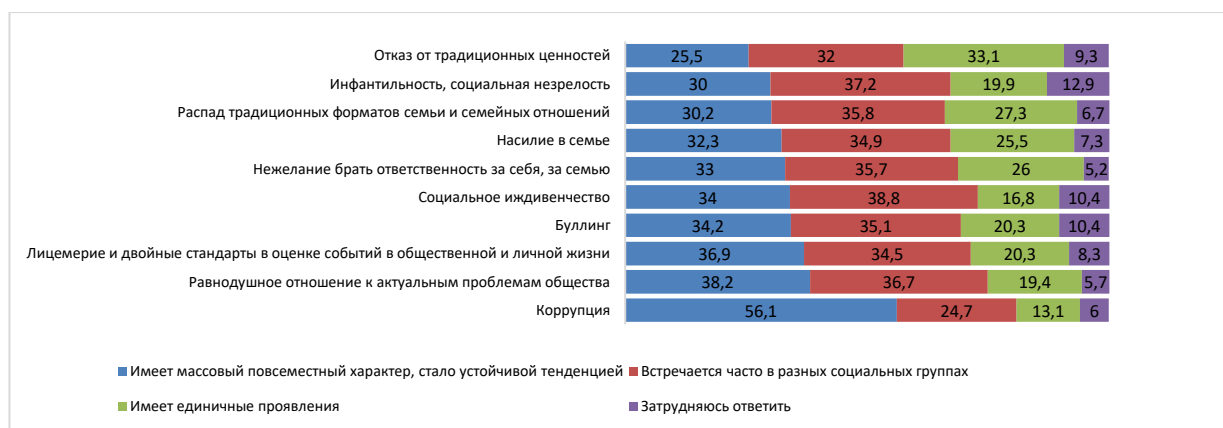


Рисунок 1 - Оценивание распространения и функционирования антиценностей в установках и в поведении казахстанцев (население, N=3124, %, 2025)

Поведенческий релятивизм в условиях масштабного влияния информационно-коммуникационных технологий меняет динамику и способы выражения (демонстрации) ценностей, приводит к ситуации их амбивалентного восприятия. Оценивание экспертами процесса насаждения и воспроизводства антиценностей в казахстанском обществе в перспективе неутешительно: 43% отмечают риски стихийности, 15% указывают на направленные влияния и достижение состояния «точек невозврата», 9% отмечает, что изменения менталитета не поддаются позитивному воздействию, 7% беспокоятся об утрате уникальной ценностной идентичности и только 12% остаются оптимистами и верят, что уникальный культурно-ценностный идентитет общества не подвержен вытеснению антиценностными трендами.

Казахстанцы связывают позитивные результаты модернизации сознания и формирование новых активистских ценностей с основополагающими для прогресса общества процессами. В их числе (по мере убывания значений): экономическое и технологическое развитие (67,5%); укрепление семейных ценностей (40,3%); сохранение традиций (37,7%); развитие образования (36,4%); социальная справедливость (34,4%); межнациональное согласие (30%); возрождение трудолюбия, ответственности (30%); формирование гражданских качеств и чувств - патриотизм, политическое участие, общественная активность, волонтерство (24,7%); разносторонняя социализация молодежи (22,1%); модернизация общества (20,8%); сокращение разрыва в доступе к благам у богатых и малоимущих (18,2%); политические преобразования (16,9%); ограничение влияния Интернета на молодежь (16,2%); переосмысление целей и задач развития общества (15%); новые общественные ценности (5,2%). Выявлена многоаспектность проблем ценностей и мировоззренческой идентичности в казахстанском обществе.

Проективный вопрос «Какие позитивные и негативные тенденции ценностных ориентаций будут усиливаться в ближайшее время и почему?», заданный экспертам, выявил, что главной позитивной ориентацией по-прежнему остаётся гуманизм и человечность казахстанцев. Явной тенденцией для новых поколений, прошедших

социализацию в период рыночного уклада, стали индивидуализм и конкуренция. Основным аксиологическим сдвигом эксперты называют дрейф к религиозному жизненному контенту, причем с опасностью превращения его в политический формат.

С периода провозглашения Независимости в массовом сознании казахстанцев, по мнению экспертов, произошли следующие трансформации:

- казахский язык утвердился как главный ценностный атрибут суверенитета (59%),
- сформировалось понимание гражданской нации как единства этнических групп, приверженных общеказахстанским ценностям (47%),
- у разных групп населения возросло критическое мышление (46%),
- у разных поколений произошла поляризация ценностного восприятия жизни по типу противостояния ценностных парадигм (36%),
- произошла потеря идеологических ценностных ориентиров и акцентирован сдвиг в вектор материальных ценностей (30%),
- появились представления о новых ценностях и моделях поведения (29%),
- функционирует мировоззренческий плюрализм и обозначились линии разлома ментальности разных социальных групп – богатых и бедных, поколений (28%),
- произошло формирование обновленных смыслов единства нации, масштабирование консенсуса в обществе (25%).

Заключение

Выявленная и реконструированная в социологическом исследовании матрица казахстанской ментальности представляет совокупность ценностей разного порядка. Фундаментальное и важное значение в ней имеют:

- 1) экзистенциальные основы, связанные как с самим институтом семьи, так и с традиционными семейными отношениями (забота и ответственность за детей, родителей, за младшие и старшие поколения, счастливая и благополучная жизнь);
- 2) социально-экономические условия жизни с позиций потребления материальных благ и соответствующие институты, устремления, достижения: образование и самообразование, трудолюбие, достаток, занятость, любимая работа, свое жилье, частная собственность);
- 3) общечеловеческие ценности (истина, справедливость, любовь и др.);
- 4) атмосфера и условия развития в казахстанском обществе: социальная справедливость, закон и порядок, стабильность, спокойная размеренная жизнь;
- 5) инфраструктура политического ландшафта и гражданские качества: независимость государства, патриотизм, свобода выражения и демократизм, гражданская активность, отсутствие идеологических ограничений;
- 6) индивидуальные свободы личности и гражданина: свобода выбора, саморазвитие, свобода выражения и демократизм;
- 7) должные человеческие и гражданские качества: ответственность, порядочность, уверенность в себе, честность и бескорыстие, принципиальность, доброта и милосердие, взаимопомощь, чувство юмора;
- 8) условия и возможности для воспроизводства должной экологии жизни: здоровье, чистота природной среды;
- 9) общение и взаимодействия с друзьями, с соседями, с коллегами;
- 10) возможности самореализации в карьере, спорте, занятиях по дому и хозяйству, в путешествиях и др.

Применительно к казахстанскому опыту ценностной трансформации важно констатировать, что переходный этап характеризовался не только политическими и экономическими изменениями, но и глубокими сдвигами в мировоззрении и ценностных ориентациях граждан. Исследования трансформации ментальности проявили, что существует сложная взаимосвязь между политическими реформами, экономическими изменениями и эволюцией ценностей.

Геополитические факторы и внешние влияния играют значительную роль в трансформации ценностей, и постсоветские государства часто балансируют между западными либеральными ценностями и традиционалистскими взглядами. В этом контексте процесс либерализации, демократизации и поиск суверенной национальной идентичности - это не просто вопрос институциональных изменений, а процесс, который привел к трансформации системы ценностей.

Философский и социологический подходы исследования открывают возможность трактовки ценностных изменений как смену мировоззренческих парадигм и поиск новой социальной сплоченности на основе разделяемых ценностей. Политологический подход связал ценностные трансформации с процессами демократизации, национального строительства. Теоретические рамки социологии и политологии способствовали осмыслению концепции национальных ценностей, подчеркнув их динамичный характер и зависимость от исторического контекста, политических процессов и геополитических влияний.

Существенное влияние на ценностную идентификацию оказывают постколониальные дискурсы, активно используемые не только в научных исследованиях, но и в общественных дискуссиях, сетевом пространстве, в образовании. Оценивание этой аналитической рамки в контексте эволюции и трансформации ценностей еще предстоит.

Казахстанские ученые и аналитики используют в исследовании ценностных сдвигов теоретические концепты неолиберализма, неоколониализма, национализма, институциональный подход. Результаты сравнительного изучения применяемых методологий обнаруживают преобладание конструктивистского подхода, который центрируется на цели единства и сплоченности общества. Аксиология конструктивизма тяготеет к акцентированию значения корпуса общенациональных казахстанских ценностей, возрождения и реактуализации национальных ценностей, ориентирована на прагматическое и критическое отношение к неолиберальным ценностям глобального порядка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Elder P.K. The Challenge of Economic Literacy in Post-Soviet Countries // The Region. – 1998. – Т. 12, № 4 (Dec.). – С. 50–53. – [Электронный ресурс] URL: <https://www.minneapolisfed.org/article/1998/the-challenge-of-economic-literacy-in-postsoviet-countries> (Дата обращения: 02.11.2025). ideas.repec.org+1
2. Blackburn M., Khlevnyuk D. Escaping the Long Shadow of Homo Sovieticus // Communist and Post-Communist Studies. – 2024. – Т. 57, № 1. – С. 154–173. – [Электронный ресурс] URL: <https://online.ucpress.edu/cpcs/article/57/1/154/196160> (Дата обращения: 05.11.2025). online.ucpress.edu
3. Isaacs R., Wheatley J., Whitmore S. Culture Wars in the Post-Soviet Space // Europe-Asia Studies. – 2021. – Т. 73, № 8. – С. 1407–1417. – [Электронный ресурс] URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2021.1972581> (Дата обращения: 05.11.2025). [Taylor & Francis Online](https://www.tandfonline.com)+1
4. Davidenko M., Utkina V. The Conservative Turn in Post-Soviet Russia // Europe-Asia Studies. – 2024. – Т. 76, № 2. – С. 135–148. – [Электронный ресурс] URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2024.2325774> (Дата обращения: 02.11.2025). [Taylor & Francis Online](https://www.tandfonline.com)+1
5. Smolentseva A. Thirty Years of Transformation in Post-Soviet Higher Education: Outcomes and Lessons // International Higher Education. – 2023. – № 114. – С. 30–32. – [Электронный ресурс] URL: <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/16441> (Дата обращения: 10.11.2025). ejournals.bc.edu+1

SRSTI 101.1:316.75

VALUE DESIGN AS A CULTURAL FRAMEWORK FOR KAZAKHSTAN'S FUTURE

Zabirova A.T.

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Kazakhstani institute for strategic studies under the President of the Republic of Kazakhstan

Zabirova2010@gmail.com

Статья анализирует результаты форсайт-исследования «Казахстан–2040» через культурологическую рамку, рассматривая ценности как ключевую культурную инфраструктуру будущего. Показано, что ускоренная модернизация сопровождается не только социально-технологическими трансформациями, но и глубокими сдвигами в культурных смыслах, моральных ожиданиях и символических кодах общества. На основе материалов двадцати фокус-групп реконструируются шесть ценностных осей, которые формируют культурный компас Казахстана–2040 и отражают ключевые напряжения между традицией и инновацией, автономией и солидарностью, доверием и контролем, материальными целями и поиском смыслов, локальной укоренённостью и глобальной открытостью, аналоговой культурой и цифровой этикой. Делается вывод о том, что ценностный дизайн может стать важнейшим инструментом согласованной модернизации, обеспечивающим культурную устойчивость и создающим пространство для открытого общественного диалога.

Ключевые слова: ценности, культурная инфраструктура, форсайт, ценностный дизайн, модернизация, культурные оси.

This article examines the results of the “Kazakhstan–2040” foresight study through a cultural sociology lens, conceptualizing values as a key cultural infrastructure of the future. Drawing on twenty focus-group discussions, the study reconstructs six value axes that form the cultural compass of Kazakhstan–2040, capturing core tensions between tradition and innovation, autonomy and solidarity, trust and control, material aims and meaning-making, local rootedness and global openness, analogue culture and digital ethics. The article concludes that value design can serve as a crucial instrument of coherent modernization, supporting cultural resilience and enabling a polyphonic public dialogue.

Keywords: values, cultural infrastructure, foresight, value design, modernization, cultural axes.

Бұл мақала «Қазақстан–2040» форсайт-зерттеуінің нәтижелерін мәдениеттанулық тұрғыдан талдап, құндылықтарды болашақтың негізгі мәдени инфрақұрылымы ретінде қарастырады. Жиырма фокус-топтың материалдарына сүйене отырып, Қазақстан–2040 мәдени компасын қалыптастыратын алты құндылық осі реконструкцияланады. Олар дәстүр мен инновация, автономия мен бірлік, сенім мен бақылау, материалдық мақсаттар мен мағына іздеу, жергілікті тамырластық пен жаһандық ашықтық, аналогтік мәдениет пен цифрлық этика арасындағы негізгі мәдени шиеленістерді бейнелейді. Мақалада идеология мен құндылықтық жобалау болашаққа қатысты қоғамның екі түрлі қатынас үлгісі ретінде ажыратылады. Қорытынды бөлімде құндылықтық дизайн мәдени тұрақтылықты қамтамасыз етіп, үйлесімді модернизацияға мүмкіндік беретін маңызды құрал бола алатыны атап өтіледі.

Кілт сөздер: құндылықтар, мәдени инфрақұрылым, форсайт, құндылықтық дизайн, модернизация, мәдени осьтер.

Introduction

For Kazakhstan, discussions of values are primarily cultural in nature, while their political and ideological dimensions arise as a derivative of deeper cultural processes. However, modern societies have entered an era in which values are no longer merely ethical categories but are increasingly emerging

as a cultural foundation that determines the trajectories of social change. Today, cultural meanings have ceased to be abstract and have become strategic resources. Thus, the question of values is no longer purely cultural; it is becoming ideological, affecting ways of life, feelings of belonging, and forms of trust. Thus, the materials of the 2025 foresight study show that Kazakhstan is living in a context of accelerated modernization, where technological and social changes are outpacing society's ability to adapt meaning. At the intersection of generations, regions, and cultural rhythms, a new type of cultural mosaic is emerging, requiring conscious design. The problem is that rapid social and technological renewal is occurring faster than the renewal of cultural meanings, requiring an analysis of how values become a tool for cultural sustainability and whether they can serve as a compass for societal development. The goal of my paper is to interpret the foresight results through a cultural studies framework and demonstrate that value design serves as the new cultural infrastructure of Kazakhstan 2040. This infrastructure does not replace ideology, but creates a space for the negotiation of symbolic orders, where the past and the future enter into dialogue.

Methodology: from foresight to cultural analysis

This article originated from an examination of focus group discussions within the project "Foresight Study of New Meanings, Values, and Identities in Kazakhstan – 2040". The aim of focus groups discussions was to identify trends and shifts in meaning that influence the dynamics of value attitudes and social expectations among diverse population groupings. We choose focus group discussions as the primary method for collecting empirical data was, since this methodology allow us to capture not only individual positions, but also collective narratives. As well as reflecting shifts in perceptions of traditional values, attitudes toward technological transformations, and assessments of social development prospects. To participate in focus groups, we invited such important social groups as young people, young professionals, civil society members, and groups who are socially vulnerable. In total twenty focus groups were conducted, five in each area. This gave us broad regional coverage and let us compare value orientations, expectations, and forecasts to identify commonalities and differences. The conversations were mostly about how digitalization and global processes are changing values, how they are changing ideas about success and social mobility, the role of the state and civil society institutions, and the future of inclusion and social justice.

The focus groups discussions included representatives from five major regional clusters in Kazakhstan: the south, east, center, north, and west. Most of the focus groups participants were students in higher and secondary education, studying the humanities, socioeconomics, and technological fields. The participants were mostly between the ages of 18 and 25. Young people are involved in both school and social activities, and many of them work part-time or volunteer while they are in school. Most people said their financial status was ordinary or worse, and most people said that education was the best way to improve their quality of life. There is a clear tendency toward self-reliance, financial independence, and the growth of personal initiatives. Participants also say that young people still face big problems like unstable economies and a lack of job prospects.

Why we selected foresight as the approach for gathering and examining data? From a cultural studies standpoint, foresight can be perceived as a technique for revealing latent cultural tensions, a means for comprehending communal anticipations and ethical boundaries, and, ultimately, discerning the symbolic inclinations of various social groups. So, foresight helps us go from just talking about values to seeing them as the cultural fabric of society, woven into how we talk to each other, buy things, learn, work, and act online.

Values as a cultural framework of the future

Values are increasingly emerging nowadays not only as a set of moral guidelines, but also as the foundation of cultural stability and a crucial resource for social development. For many decades values understood as stable notions of what is desirable and what is appropriate that guide human behavior, shape social expectations, and provide a framework for interpreting social situations, this is most classical sociological interpretation [1]. In other words, they are deep-seated guidelines for choice through which individuals and groups evaluate events, institutions, their own biographies, and their collective future.

The anthropological turn adds to this the dimension of meaning and symbolic order. K. Hertz views culture as a network of meanings in which humans are "immersed," and values as key symbolic reference points within this network, defining what is considered significant, worthy, and worthy of protection in a given society [2]. In this context, values are no longer reducible to individual "attitudes," but rather serve as elements of the cultural fabric that ensure the coherence of collective experience. Cultural values, in this sense, can be defined as shared notions of desirable forms of life, enshrined in language, traditions, memorable narratives, and institutions. They shape the symbolic order of society and define the horizons of what is recognized as right, just, and worthy [3, 4]. Cultural values articulate hierarchies of respect and recognition, notions of the proper distribution of care and responsibility, and models of attitudes toward work, the body, time, and the future. As writings from narrative sociology demonstrates, values are woven into the stories through which people construct identity and explain their place in the world; they act not only as norms but also as narrative structures that define the moral coordinates of biographies and collective histories [5].

For the purposes of this study, it is important to conceptually clarify how values are understood in the context of the Kazakhstan 2040 foresight project. We understand values as elements of cultural infrastructure, as stable cultural codes that organize collective meanings and define ways of perceiving the future. They act as a kind of cultural coordinates within which society seeks a balance between tradition and innovation, autonomy and solidarity, local rootedness and global openness, analog culture and digital ethics. Our proposed approach draws simultaneously on the concept of values as universal guidelines for action [1] and on the cultural studies idea of values as part of the symbolic order and moral framework of modernity [2,3].

Methodologically, in foresight research, values are captured not through declarative questions such as "what do you consider the most important value," but through the analysis of focus group discourses, expert interviews, and scenario discussions. In this sense, values are interpreted as cultural matrices, manifested in how people speak about dignity and justice, care and solidarity, trust and mistrust, technology and digital vulnerability, quality of life, and visions of the future. They are revealed in configurations of arguments, in tensions between expectations and experience, in recurring motifs, and not just in respondents' direct responses.

This discursive-cultural approach allows us to consider values as living codes of the moral and symbolic organization of society, rather than as a static set of "enumerated" principles [4, 5]. In the Kazakhstani context, this is particularly important, as foresight captures not only a list of significant concepts but also the configuration of cultural tensions through which society understands modernization. The results of focus group discussions demonstrate how values function as a "moral infrastructure" for modernization processes. Values prevent society from fragmenting into unconnected worlds based on generations, regions, digital experiences, and employment types.

Finally, it establishes conditions for a coherent, rather than disruptive, cultural continuity of modernization. In this sense, values act simultaneously as a resource for cultural resilience and as a prerequisite for society's resonant attitude toward accelerating social and technological change [6]. This is why we use the concept of a "value infrastructure of the future" in this article. such understanding allows to move beyond the reduction of values to ideological slogans or abstract "traditional norms" and instead consider them as a complex cultural system that integrates norms, narratives, symbols, and practices. Values not only reflect the existing order but also define possible scenarios for its transformation, functioning as a cultural compass by which society calibrates its progress toward 2040.

The difference between ideology and value-based design: a cultural turn

When values are viewed as the cultural infrastructure of the future, it becomes clear that their formulation cannot be uniform, and this is where the key distinction between ideology and value-based design emerges. This distinction is key to understanding how contemporary society conceives of its future. As Karl Mannheim noted, ideology is a system of ideas that seeks to consolidate a single, normatively correct image of the world. It presupposes the immutability of

initial categories, a clear dichotomy of "right" and "wrong," and seeks to shape citizens' consciousness through vertical channels of influence [7,8]. In this logic, ideology serves as a mechanism for interpretation and simultaneously as a mechanism for limiting interpretation, it defines what can be thought and what must be excluded. So, public consensus is achieved not through discussion, but through the acceptance of predetermined truths.

Value-based design is founded on a distinct philosophical framework. Its logic is built on cultural rather than normative-political foundations. It views values as elements of living culture, woven into language, traditions, social rituals, collective memory, and everyday practices. This position is close to the anthropological approach of Karl Geertz, who defines culture as a network of meanings that creates a space of meanings through which people understand themselves, others, and the social order. In this perspective, value design cannot be "imposed", it reinforces existing lines of cultural experience, reveals the coherence of deep-seated expectations, and transforms them into the language of public discourse.

Unlike ideology, value design does not strive for unity at any cost. Contemporary cultural sociology, particularly in the work of Jeffrey Alexander, emphasizes that cultural systems are stable not when they are unified, but when they are capable of supporting a plurality of voices, ensuring symbolic integration without suppressing difference [9]. Value design is predicated on the principle of polyphony, different generations, professional groups, urban and rural communities develop different ways of understanding justice, dignity, care, or modernization. Its goal is not to reduce them to a single denominator, but to create a space for reconciliation, to find points of intersection, maintain balance, and develop a common cultural language.

Ideology appeals to the future through prescription; it formulates rules, defines desirable roles, and establishes a normative vertical. Value design appeals to the future through participation, it creates conditions in which people can recognize their own expectations, cultural habits, and moral priorities in public goals. Here, the logic of Charles Taylor's moral imagination is closer, demonstrating that modern societies are held together not only by institutions but also by deep moral frames, cultural notions of what it means to live with dignity, justice, and responsibility. Value design identifies precisely these frames and translates them into the language of future politics, which is evident in the foresight data.

Focus group participants do not employ ideological constructs; they speak of care, dignity, distrust fatigue, digital vulnerability, the importance of belonging and respect, and a desire for a balance between tradition and renewal. These cultural experiences are not reducible to ideological formulations, but rather they shape the moral contours of a societal future. Value design is a way to make these contours visible, structure them, and turn them into the basis for a collective conversation about 2040.

Therefore, for modernizing societies, especially culturally complex ones like Kazakhstan, value design is becoming a critical tool. It helps maintain continuity and diversity, open up space for dialogue between generations, and connect cultural memory with expectations for the future. Value design functions not as an alternative to ideology, but as a more advanced cultural mechanism that enables societal progress while maintaining its identity.

Value Axes as a Cultural Compass for Kazakhstan-2040

Based on foresight materials, participants' cultural discourses, and reconstructed value expectations, six key axes can be identified that form the cultural compass of Kazakhstan-2040. These axes reflect not binary opposites, but cultural tensions within which society seeks a balance between different ways of understanding modernization, identity, and the future. In cultural studies, they function as symbolic coordinates, allowing us to see how values structure the perception of change and define possible scenarios for collective development.

The first axis is the dyad of tradition and innovation and captures the cultural tension between rootedness and renewal. Tradition serves as a source of memory and identity, while innovation is a space for opportunity. The balance between these two allows modernization to transform rather than destroy cultural continuity. The second axis is the dyad of individual

autonomy, solidarity, and care. This dyad reflects the transition from paternalistic models to an ethic of responsibility. Autonomy promotes agency, initiative, and self-realization, while solidarity reinforces the social fabric and cultivates a culture of mutual inclusion. The third axis is characterized by the control-trust dyad and indicates a shift in social relations, moving from hierarchical governance structures to horizontal ones founded on trust and transparency. Trust serves as a cultural resource essential for resilience amid uncertainty.

The fourth axis comprises material objectives, specifically, meaning and quality of life. This axis allows us to capture a cultural shift from a focus on survival and accumulation to the search for a fulfilling, meaningful life. New concepts of well-being, time, care, and social justice are formed here. The fifth axis represents the local rootedness-global openness dyad. This axis reflects the hybrid identity of modern Kazakhstan as a combination of national symbolic memory and inclusion in transnational cultural and technological flows. This particular balance determines the country's cultural image in the world. Finally, the sixth axis represents the dyad of analog culture - digital ethics and responsibility. This new axis, introduced in the 2025 foresight data, captures the transition from simple technological adoption to questions of digital ethics, dignity, and responsibility in the online environment. This cultural dimension requires the alignment of human experience and algorithmic systems.

All six axes form the Kazakhstan-2040 Cultural Compass as a coordinate system that allows not only for interpreting the foresight data but also for understanding how society is experiencing modernization, where cultural risks arise, and where points of agreement are possible. The compass defines a space in which the cultural infrastructure of the future becomes visible and describable through value balances, symbolic tensions, and collective moral expectations.

Conclusion

The results of the foresight study show that key processes of future modernization occur not only at the economic or governance level, but primarily in the cultural sphere, in how society experiences justice, dignity, trust, care, technological advances, and its own identity. Values manifest themselves as a cultural infrastructure that connects individual biographies and collective narratives. Therefore, the six value axes can be understood as a cultural compass for Kazakhstan 2040, through them, society calibrates its movement, maintaining a balance between the speed of change and the need for cultural continuity.

REFERENCES:

1. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries // *Advances in Experimental Social Psychology*. — 1992. — Vol. 25. — P. 1–65.
2. Geertz C. *The Interpretation of Cultures*. — New York: Basic Books, 1973. — 470 p.
3. (Taylor C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. — Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1989. — 601 p.
4. Douglas M. *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. — London: Barrie & Rockliff, 1970. — 204 p.
5. Somers M. R. The narrative constitution of identity: A relational and network approach // *Theory and Society*. — 1994. — Vol. 23, № 5. — P. 605–649.
6. Rosa H. *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*. — Cambridge; Medford: Polity Press, 2019. — 512 p.
7. Ricoeur P. *Lectures on Ideology and Utopia*. — New York: Columbia University Press, 1986. — 312 p.
8. Eagleton T. *Ideology: An Introduction*. — London; New York: Verso, 1991. — 218 p.
9. Alexander J. C. *The meanings of social life: A cultural sociology*. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — 310 p.

ӨОЖ 811.512.122'373.21:316.75

ҚАЗАҚ ОНОМАСТИКАЛЫҚ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ ЖАД ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ САНА КӨРІНІСТЕРІ

Шүкенай Г.Т.

PhD, оқытушы-дәріскер, I.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
chukenaeva@mail.ru

Мақалада қазақ ономастикалық кеңістігіндегі этномәдени жад пен ұлттық сана көріністері Жетісу өңірінің топонимиялық материалдары негізінде талданады. Зерттеу барысында сакралды мәнге ие атаулар, дәстүрлік танымды бейнелейтін топонимдер, ұлттық ойындар мен ғұрыптардан туындаған атаулар, туыстық-рулық құрылымды танытатын географиялық бірліктер, тотемдік түсініктер мен тарихи оқиғалар ізін сақтаған атаулар мазмұндық тұрғыда қарастырылады. Топонимдердің кумулятивтік қызметі халықтың дүниетанымын, рухани тәжірибесін, мәдени құндылықтарын және тарихи жадын ұрпаққа жеткізуге мүмкіндік беретін маңызды тілдік-мәдени механизм ретінде айқындалады. Мұндай атаулар ұлттық болмыстың мәнін ашып, этномәдени кеңістіктің тарихи сабақтастығын көрсетеді және оны ғылыми тұрғыда түсінуге жағдай жасайды.

Қазақ топонимиясының құрылымдық ерекшеліктерін зерттеу ұлттық мәдениет пен кеңістік танымның сабақтастығын айқындауға мүмкіндік береді. Жетісу өңіріндегі атаулардың жүйелік табиғаты қазақ қоғамының тарихи тәжірибесін тілдік деңгейде сақтағанын дәлелдейді. Бұл зерттеу ономастикалық бірліктерді этномәдени код ретінде қарастырудың ғылыми негізін күшейтеді.

Кілт сөздер: Топонимия, ономастика, этномәдени жад, ұлттық сана, Жетісу, дәстүр, сакралды атаулар, рулық құрылым, тотемдік ұғымдар, тарихи жады.

В статье анализируются проявления этнокультурной памяти и национального сознания в казахском ономастическом пространстве на основе топонимического материала Жетысуского региона. В ходе исследования рассматриваются сакральные названия, топонимы, отражающие традиционные представления, наименования, возникшие из национальных игр и обрядов, географические объекты, связанные с родоплеменной структурой, а также номинации, сохранившие следы тотемистических представлений и исторических событий. Кумулятивная функция топонимов определяется как значимый лингвокультурный механизм, обеспечивающий межпоколенную трансляцию мировоззрения, духовного опыта, культурных ценностей и исторической памяти народа. Эти наименования раскрывают сущность национальной идентичности, демонстрируют историческую преемственность этнокультурного пространства и способствуют его научному осмыслению. Исследование структурных особенностей казахской топонимии позволяет выявить непрерывность национальной культуры и пространственного мировидения. Системность топонимов Жетысу подтверждает сохранение исторического опыта казахского общества на языковом уровне. Данное исследование усиливает научное обоснование рассмотрения ономастических единиц как этнокультурного кода.

Ключевые слова: Топонимия, ономастика, этнокультурная память, национальное сознание, Жетісу, традиция, сакральные названия, родоплеменная структура, тотемистические представления, историческая память.

The article examines the manifestations of ethnocultural memory and national consciousness in the Kazakh onomastic space based on the toponymic data of the Zhetysu region. The study analyzes sacred place names, toponyms reflecting traditional worldview, names derived from national games and rituals, geographical units associated with kinship and tribal structures,

as well as designations preserving traces of totemic beliefs and historical events. The cumulative function of toponyms is defined as an essential linguistic and cultural mechanism that ensures the intergenerational transmission of worldview, spiritual experience, cultural values, and historical memory. These names reveal the essence of national identity, demonstrate the historical continuity of the ethnocultural space, and contribute to its scholarly interpretation. Investigating the structural features of Kazakh toponymy makes it possible to identify the continuity of national culture and spatial perception. The system nature of Zhetysu toponyms confirms the preservation of the historical experience of Kazakh society at the linguistic level. This research reinforces the scientific basis for considering onomastic units as an ethnocultural code.

Keywords: Toponymy, onomastics, ethnocultural memory, national consciousness, Zhetysu, tradition, sacred names, tribal structure, totemic concepts, historical memory.

Мақала «BR24993269 – Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы» бағдарламасы аясында әзірленді.

Кіріспе

Ұлттық ономастика – халқымыздың рухани құндылықтарын, ізгілікке негізделген дүниетанымдық ұстанымдарын және ұлт мәдениетінің терең мазмұнын бойына жинақтаған тілдік-мәдени кеңістіктің аса маңызды саласы.

Ономастикалық атаулар – әрбір этностың тарихи-мәдени мұрасының мәнін «ғаламның тілдік бейнесі» аясында сақтап, келер ұрпаққа жеткізіп, танымдық тұрғыдан ашып көрсететін құнды дереккөз. Өйткені атаулар құрамында халықтың өткені, рухани-мәдени қоры, дүниені түсіну ерекшелігі, әдет-ғұрыптық жүйесі мен салт-санасы, жалпы этностық болмысы айқын көрініс табады.

«Этностың басып өткен сан ғасырлық даму жолы, оның белгі-бейнелері біздерге тас мүсіндер мен жартастарға қашалған сына жазулар арқылы, мәдени ескерткіштер мен әртүрлі ғимараттар түрінде жетуі мүмкін. Бірақ бұлар этнос өмірінің мың да бір елесі ғана, оның шын мәніндегі даналығы мен дүниетанымы тек тілінде ғана сақталады. Әрбір дәуірде өмірге қажет болған құрал-сайманның, қару-жарақтың, киім мен ішер тамақтың, тұрмыстық заттар мен салт-санаға, әдет-ғұрып, наным-сенімге, ойын-күлкі, той-домалаққа байланысты ұғымдардың аты-жөні, сыр-сипаты т.б. тек тіл фактілері ретінде ғана. Яғни жеке сөздер мен сөз тіркестері, жер-су аттары, фразеологизмдер мен мақал-мәтел арқылы ғана бізге жетуі мүмкін» [1,34] дейді ғалым Ә.Қайдар.

Адамзат өз болмысын, қоршаған әлем туралы түсінігін тілдік құралдар арқылы танытады. Әрбір тілдің өзіндік ішкі құрылымы мен ұлттық ерекшеліктері болғандықтан, ол шындықты өзіне тән тәсілмен бейнелейді. Осы тұрғыдан алғанда, халықтың дүниетанымы мен салт-санасы жөнінде құнды ақпарат беретін тілдік бірліктердің бірі – топонимдер.

Топонимиялық атаулардың пайда болуына, қалыптасуына, дамуына ұлттың мәдени өмірі әсер етеді және «атауды қалыптастырған немесе пайдаланып жүрген халықтың мәдениетіне ешбір байланысы жоқ атау болмайды» [2,131].

Ұлттық сипаттағы топонимдер халықтың этникалық құрылымы, қоныстанған аумағы, шаруашылық ерекшелігі, дүниені тану жүйесі, қоғамдық-әлеуметтік болмысы, діни көзқарастары, сондай-ақ әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлеріне қатысты, жалпы алғанда оның материалдық әрі рухани мәдениетін айқындайтын маңызды мәліметтерді қамтиды. Мұндай атауларды мазмұндық сипатына қарай екі негізгі топқа бөлуге болады:

- 1) материалдық мәдениетпен байланысты қалыптасқан топонимдер;
- 2) рухани мәдениеттің элементтерін бейнелейтін топонимдер.

Рухани мәдениет – адамдардың өмір сүру, тіршілік ету барысында сол ұлттың тұмыс салты, білімі, заңы, этикасы, ғылымы, діні, мифологиясы, рухани дүниелері — өнері, өлеңдері, мақал-мәтелдері, фразеологизмдері, нақыл сөздері т.б. [3,141].

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің дереккөзі ретінде Жетісу өңірінде тіркелген табиғи нысандардың атаулары (гидронимдер, ойконимдер, этнотопонимдер, микротопонимдер) пайдаланылды. Негізгі материал топонимиялық сөздіктер, аймақтық атаулар жинақтары, этнографиялық еңбектер мен тарихи-мәдени деректерден алынды.

Зерттеу әдістері:

- лингвомәдени талдау – атаулардың астарында жатқан мәдени мазмұнды анықтау;
- этнолингвистикалық интерпретация – атаулар мен халықтық таным арасындағы байланыстарды ашу;
- семантикалық топтастыру – топонимдерді рухани және материалдық мәдениетке қатысты топтарға жіктеу;
- салыстырмалы талдау – тарихи деректер мен ауызша мәліметтерді топонимиялық материалдармен салыстыру. Бұл әдістер атаулардың семантикалық табиғатын, олардың этникалық жадты сақтау механизмін анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Кез келген ұлттық топоним өз құрамында тарихи әрі мәдени мәні бар ақпараттық мазмұнды жинақтайды, сондықтан олардың кумулятивтік қасиеті айқын байқалады. Өйткені ұлттық атаулар халықтың ұзақ ғасырлар бойы жинаған танымдық тәжірибесін бейнелейді және осы білім қоры топонимдердің жинақтаушы (кумулятивтік) қызметі арқылы ұрпақтан ұрпаққа үздіксіз жеткізіліп отырады.

Жетісу жеріндегі жергілікті халықтың әдет-ғұрпы мен діни көзқарасын білдіретін топонимдерге мыналарды жатқызуға болады: *Әулие, Әулиебұлақ, Әулиебастау, Ақбейіт, Бейіттібұлақ, Молалы, Қоңырәулие, Бұрханбұлақ, Мазар, Иманқұт, Қажыауыл, Бәйгетөбе, Қарамола, Майқан, Құлтөбе, Өрнек, Жетім, Аламан, Байғазы, Бесіктас*.

Бұрханбұлақ атауына тоқталар болсақ, Б.Нұржекеевтің берген деректері бойынша Бұрқанбұлақ өзенінің басында сарқырама бар екен. Судың астында үлкен тас бар. Жергілікті халық ол тасты киелі санап сиынған. Сондықтан ол будда дініндегі Бурхан әулиемен байланысты деген болжам бар [4,53].

Есік өзенінің қыста қатпайтынын ескерген халық оны қасиетті деп санап, «ыссы өзен» деп атаған. Кейін атау фонетикалық өзгеріске түсіп Есік болып өзгерген. Сол сияқты Майқан өзенінің құрамындағы май – киелі, қасиетті дегенді білдірсе, түркі тіліндегі «ған» сөзі өзен дегенді білдірген [5,14]. Әулиесу өзенінің бас жағындағы таста адамның намаз оқыған кезіндегі екі алақаны, маңдайы, екі тізесінің таңбасы басылып қалған екен. Осыған байланысты өзен Әулиесу аталған [6,84]. Қарамола, Молалы, Ақбейіт, Бейіттібұлақ атаулары да діни ұғымдарға, яғни өзеннің бойында мазарлардың болуына байланысты қойылған. Бұл көрсетілген топонимдердің бәрінде халықтың діни сенімдері мен нанымдары, дүниеге көзқарасы жан-жақты бейнеленіп отырғанын көреміз.

В.Г. Белинский салт-дәстүрдің өміршеңдігі жөнінде «Әдет-ғұрып замандар бойы сыннан өтеді. Өз дәуірінде ардақталып, ата-бабадан әулетке мұра ауысып, рудан-руға, ұрпақтан-ұрпаққа жетеді. Олар халықтың сыртқы бейнесі болып табылады. Онсыз халық бет әлпетсіз бейне, болымсыз тас мүсін тәрізді» – дейді.

Дәстүр – халықтың өмір салтымен біте қайнасқан, ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан рухани мұра ретінде мәдениеттің өзегін құрайды. Жетісу өңіріндегі бірқатар топонимдердің пайда болуына арқау болған салт-дәстүрлік ұғымдарды талдағанда, халықтың табиғаттағы түрлі құбылыстарды бақылап, оларды өзінің өмірлік тәжірибесімен салыстырып, санада қалыптасқан ұғымдармен ұштастыру арқылы белгілі бір нысанның ерекшелігін метафоралық бейне ретінде атауға айналдырғаны байқалады. Осы тұрғыдан алғанда, «Бесіктас» атауы – метафоралау үдерісінің көрнекті мысалдарының бірі.

Бесік – қасиетті киелі, құтты мүлік. Сәбидің, алтын ұясы болып есептеледі. «Ел іші алтын бесік» деген сөз бесіктің құдіретін көрсетеді. Жаңа туған баланың, бесікке салу да халқымыз үшін елеулі дәстүрдің бірі.

Осы негізде «Бесіктас» атты топонимнің қалыптасуы екі түрлі танымдық арнаға сүйенеді деп айтуға болады. Алдымен, атаудың түбірінде метафоралық ұқсату жатыр: белгілі бір табиғи нысанның пішіндік немесе мәндік ерекшелігі халық санасында бесік образымен сабақтасып, соған ұқсастырылып аталған. Екіншіден, бесік ұғымының қазақ мәдениетіндегі «құт», «береке», «тұрақты мекен» мағыналарымен астасуы атауға символдық мазмұн дарытып, оны ел үшін игілікті орын ретінде түсіндіруге негіз болғаны байқалады.

Жетісу өңірінде мұндай метафоралық атаулармен қатар, көшпелі өмір салтының ажырамас бөлігі болып саналатын киіз үйдің құрылымдық элементтерімен байланысты географиялық атаулар да кең таралған. Мәселен, Керегетас, Түңлікті секілді гидронимдер мен оронимдер – киіз үйдің бөліктерін білдіретін лексемалардың топонимдік жүйеге енуінің айқын көрінісі. Қазақ тілінде «босаға», «төр», «жерге», «шаңырақ» тәрізді атаулар тек тұрмыстық ұғым ретінде ғана емес, белгілі бір жер бедерінің атауын беруде қалыптасқан жергілікті терминдер ретінде де қызмет атқарады.

Маңыздысы – географиялық нысандарды атауда осы киіз үй бөліктерінің кеңістіктік орналасу логикасы дәл сақталады: мысалы, «төр» сөзінің тау аңғарының ең биік, ілгері орналасқан бөлігіне қатысты қолданылуы немесе «босаға» атауының таудың етегіндегі нысандарға телінуі халықтың дәстүрлі кеңістік моделінің топонимдік жүйеге тікелей ықпал еткенін көрсетеді. Бұл құбылыс көшпелілердің өмірлік тәжірибесі мен кеңістікті қабылдау мәдениеті атауларда терең із қалдырғанын дәлелдейді.

Ал **Бәйгетөбе, Аламан** гидронимдерінің қалыптасуына сол аймақтарда аталмыш қазақтың ұлттық ойынының өткізілуі себеп болса керек.

Бәйге (дәстүр). Бәйге – қазақтың дәстүрлі мәдениетінде кең тараған жарыс түрлерінің бірі әрі салтанатты жиындар мен ұлы асы-құдаларда ұйымдастырылатын маңызды әлеуметтік институт. Ол мереке барысында күш сынасқан балуандарға, шапқан жүйріктерге немесе өнер бәсекесінде озып шыққан ақындарға берілетін сый-сыяпат арқылы қауымның беделін, тойдың маңызын айқындайтын символдық жұлде қызметін атқарған. Әдетте ең мәртебелі бәйге бас балуан мен ең жүйрік атқа тағайындалып, той иесінің абыройын, елдің дәстүрлі дүниетанымындағы жарыс мәдениетінің құндылығын танытатын көрсеткішке айналған. «Бәйге» сөзі тек марапаттау мағынасында ғана емес, кей жағдайларда жылқы жарысының өзін білдіретін атау ретінде де қолданылған. Осылайша, бәйге қазақ халқының рухани-мәдени деңгейін танытатын, қауымдастықтың бірлігін күшейтетін, дәстүрлі өмір салтының ажырамас құрамдас бөлігі болған күрделі этноспорттық құбылыс ретінде сипатталады.

Айдар (ғұрып). Балалардың төбе шашын ұзартып өсіріп, моншақ араластыра өріп қояды. Мұны – «айдар» дейді. Бұрын ел бұл ғұрыпты көп қолданған. Мысалы Кенесарының інісі атақты Наурызбай батырдың айдары болған. Бұл ғұрып ер балаға жасалады. Сәбилерге шаш орнына кекіл, тұлым да қойылады [7, 48]. Өлкемізде Айдар (ауыл), Айдарлы (ауыл) сияқты топонимдер ұшырасады. Т.Жанұзақтың айтуынша, атау жердің шоқы мен биік төбенің биіктігін айдарға теңеуден қойылған.

Халықтың рухани мәдениеті жайлы мол мағлұматтарды бойына сақтаған атаулардың бір парасы туыстық, рулық, этникалық қатынастарға байланысты болып келеді. «Қоңыр қазақтың өзіне тән барша қасиетін ана сүтімен, жусан иісімен, күйдің күмбірімен, саумал иісті самалдың лебімен бойына дарытқан, көкірегі ояу, көзі ашық, халқының тарихын, өнері мен мәдениетін, тұмса тұнық әдебиетін, ғұрпын, салтын білетін, «Мен қазақпын!» дей алатын азамат өзінің шыққан тегін, кіндік кесіп, кір жуған ата жұртын қастерлеп, жеті атасын жадында тұтуы шарт» [7,198].

Қазақ алысты жақын тұтқан, жақынды бауыр тұтқан. Туыстық желіні үзбеген. Береке-бірлікті бұзбаған. Туыстық атаулар негізінде қалыптасқан топонимдер: *Әже, Бәйбіше, Атабайбұлақ, Әйелсай, Жанбөбек, Бескемпір, Қатынқона, Балаарқалық, Ұлықыз, Қызқашқан*, т.б.

Қазақ даласында «қыз» сөзіне байланысты көптеген жер-су аттары кездеседі. Жалпы даламызда әйел затына байланысты қатын, ханым, бике, бегім сияқты дәрежені көрсететін гидронимдер де бар. Қызға байланысты су атауларының туындауына нақты тарихта болған қыз аты, эвфемизм мен діни нанымдағы қыз образдары, метафоралы түрде қыздың дене мүшесіне балау және қыз бұйымдары негіз болады: *Алқалы*. Әсіресе, қыз сөзімен байланысты гидронимдер көп кездеседі. Мәселен, Қызбастау, Қызқорған, Қызтаусу, т.б.

Ру атынан қойылған топонимдер: *Айпара, Айту, Бақалы, Балғалы, Кәлпе, Наймансүйек, Албан*. Ал *Төлеңгіт* атауына жеке тоқтала кеткен жөн. Төлеңгіттер – Қазақ хандығындағы әлеуметтік топ, ханның жансерігі, хан билігі сүйенетін әскери жасақ. Төлеңгіттер көмегімен хандар мен сұлтандар халықтан салық жинаған, жайылымдарын қарап жүрген. Сонымен қатар төлеңгіттер дипломатиялық бұйрықтарды орындап отырған. Төлеңгіттер көбінесе жаугершілік кезінде қолға түскен тұтқындардан құралған [7,31].

Тіл иесінің ой-өрісіне, таным әлеміне байланысты әр тіл дүние ғаламның кеңістігін өзінше өреді, бөлшектеп атайды, бейнелеп суреттейді. Соның нәтижесінде белгілі бір тіл өкілі ойының жемісі оның өз тілінде бекіген ғалам бейнесіне сай құрылады. Осыған байланысты әр басқа халықтың (ұлттық, этностық) тілдеріндегі ғалам бейнесінің көріністерінде жалпы адамзатқа ортақ дүниеліктер де, сол тіл өкіліне ғана тән ұлттық нақыштар да кездесіп жататыны заңды құбылыс. Мәселен, қазақ халқы тағы хайуандардан, әсіресе, қасқыр, бөрі, аю; табиғат құбылыстарынан: көл, тау, төбе, үңгір т.б. қастерлеп қадір тұтып, оған табынып та сыйынып отырған.

Біз ономастикалық бірліктерді жасауда актив қолданылатын «бөрі» ұғымына тоқталуды жөн көрдік. М.Жолдасбеков: «Ұнамды кейіпкерлерді бөріге теңеу түркі халқы бөріден тараған деген аңыздан шықса керек. Өзінің түп тегі санаған халық бөріні ерекше қасиеттеген» деп көрсетеді.

Х.Сүйіншәлиев: «Бөрі – халықтың діни наным-сенімін, дүниетанымын танытатын бірде тотемдік тұрғыда, бірде аллегориялық астарда; бірде жыртқыш хайуандық кейіпте берілетін жан-жақты сомдалған күрделі бейне».

Көк бөріні киелі санап, оны тотем тұтыну қазақ қауымы арасында соңғы кезге дейін сақталып келген. Бұған ел арасында кең тараған *Бөрілі, Бөрітескен, Бөріойнақ* тәрізді атаулар мысал бола алады. Түркі тайпаларының көне ұғым-түсініктерін көрсететін белгілерінің бірі бөрі тотемі екендігі белгілі. Бөрі символикасының астарында ата-бабаларымыздың дүние, әлем, жаратылыс туралы танымымен қатар, ерлік пен қайсарлық, бірсөзділік пен адалдық жөніндегі моральдық қағидалары, ұстанымдары да бой көрсетеді. Нақтырақ айтқанда, бөрі ер адамның, халық қаһарманының символы болып табылады.

Нақты территорияны иемденуші халықтың тарихи өткен дәуірлерде өзге ұлыстармен, ұлттармен болған көршілестік, жаугершілік, саяси-әлеуметтік, мәдени қарым-қатынасы да жер-су атаулар жүйесінде өз із-сілемдерін қалдырып отырды. Жетісу жеріндегі халықтың басынан кешкен оқиғаларына қатысты мағлұматтарды жинақтаған гидронимдер: *Қалмақсай, Шомқалған, Мұқыр, Құланкетпес, Құлаатөлген Жауқаашар, Бандақырылғансай, Қарамергенсай* т.б. Бұл гидронимдердің халқымыздың тарихына қатыстылығы әлі де дәлелдеуді қажет етеді. Себебі олардың кейбірі аңызға жақын келеді. Бірақ олардың жергілікті халықтың өткен өмірімен тығыз байланысты екені анық.

Қорытынды

Жетісу өңіріндегі ономастикалық атауларды талдау нәтижесінде ұлттық сананың, этномәдени жадтың және тарихи дүниетанымның тілдік табиғатта қандай деңгейде көрініс табатыны айқындалды. Атаулар жүйесі халықтың рухани болмысын, дүниені қабылдау

ерекшелігін, дәстүрлік тәжірибесін және тарихи-әлеуметтік өмірінің іздерін сақтаушы әрі жеткізуші мәдени код ретінде қызмет етеді.

Ең алдымен, өңір топонимдерінің елеулі бөлігі халықтың діни-рухани түсініктерімен тікелей байланысты. Әулие, Әулиебұлақ, Қоңырәулие, Мазар, Иманқұт, Ақбейіт сияқты атаулар жергілікті қауымның киелі кеңістікке деген қатынасын, сакралды нысандарды ерекше қастерлеу дәстүрін айғақтайды. Мәселен, Бұрханбұлақ атауы буддалық Бурхан әулие туралы түсініктермен ұштасып, табиғи нысанның қасиеттілігіне қатысты архаикалық наным-сенімдердің бүгінгі атауда да көрініс тапқанын көрсетеді. Сол сияқты «Есік» атауының «ыссы өзен» тіркесінен туындауы, Майқан немесе Әулиесу атауларының табиғаттағы ерекше құбылыстармен және киелі орындармен сабақтасуы да ұлттық дүниетанымның тілге көшкен бейнесін айқын дәріптейді.

Жетісу топонимдерінде қазақтың салт-дәстүрлік болмысын бейнелейтін атаулар аз емес. Әсіресе Бесіктас атауы – бесікке қатысты киелі ұғымдардың метафоралық тұрғыда географиялық атауға айналуының жарқын мысалы. Көшпелі тұрмысқа тән киіз үйдің құрылымдық бөлшектерінен туындаған Керегетас, Түңлікті, Босаға, Төр сияқты атаулар халықтың кеңістікті «үй моделі» арқылы жүйелеу ерекшелігін дәлелдейді. Бұл атаулар қазақтың дүниені құрылымдауда киіз үйді символдық модель ретінде қолданған дәстүрін айқын көрсетеді.

Ұлттық ойындар мен ғұрыптарға байланысты қалыптасқан Бәйгетөбе, Аламан секілді атаулар қазақ қоғамындағы ойын-сауықтық және спорттық мәдениеттің әлеуметтік маңызын танытады. Бұл атаулар ұлттық ойындардың тек көңіл көтеру құралы ғана емес, әлеуметтік байланыстарды нығайтатын, қауымдастықтың мәртебесін айқындайтын мәдени институт болғанын көрсетеді.

Жетісу ономастикасында туыстық, рулық және этникалық құрылымды бейнелейтін атаулар да ерекше орын алады. Әже, Бәйбіше, Бескемпір, Ұлықыз, Әйелсай тәрізді атаулар қазақ қоғамындағы туыстық қатынастар жүйесінің тереңдігі мен тұрақтылығын білдірсе, Албан, Наймансүйек, Айпара, Балғалы сияқты этнотопонимдер нақты рулардың тарихи қоныстарын айғақтайды. Төлеңгіт атауы – хан ордасында қызмет еткен әлеуметтік топты білдіретін маңызды тарихи дерек ретінде топонимиялық қабатта сақталған.

Көне түркілердің тотемдік түсініктері де топонимдерден көрініс табады. Бөрілі, Бөрітескен, Бөріойнақ тәрізді атаулар бөрі образын ерлік, батырлық, қорғаушылық символы ретінде қабылдаған дүниетанымдық дәстүрдің терең тарихын паш етеді. Бұл тотемдік таным қазақтың тарихи-рухани жадының ономастикалық жүйеде ұзақ сақталғанын дәлелдейді.

Жетісу аймағының жаугершілік заманнан қалған тарихи оқиғалары да топонимдерде көрініс тапқан. Қалмақсай, Мұқыр, Құланкетпес, Бандақырылғансай, Қарамергенсай сияқты атаулар халық жадындағы оқиғалардың ізін сақтайды. Олардың кейбірі аңыздық сипатқа ие болғанымен, барлығы аймақтың тарихи-әлеуметтік өміріне қатысты құнды ақпарат береді.

Жалпы алғанда, Жетісу өңірінің топонимиялық кеңістігі ұлттық сананың көпқабатты көріністерін, тарихи-мәдени жадтың үзілмес сабақтастығын және қазақ халқының дүниетанымдық болмысын тұтас сипаттайтын бірегей тілдік-мәдени жүйе болып табылады. Ономастикалық бірліктер – өткен мен бүгінді байланыстыратын рухани көпір, ал ұлттық сананың ең тұрақты таңбаларының бірі ретінде ұлт мәдениетін жаңғыртуда маңызды рөл атқарады.

Жер-су атауларында халқымыздың өткені, танымы мен терең тарихы жатыр. Бұл турасында М.Әуезов: «Жер – анасы, ел – баласы деуге болады. Ел айтқан әңгімені ел мекені, ел бесігі жер де айтады. Көз жіберсең, көңіл тоқтатсаң, тыңдап көрсең көпті айтады ... алдымыздағы, айналамыздағы көп өзен, өлке, қойтас, қырқа, бұлақ, шалғын – барлығы да қазақ халқына сүйікті, қымбат болған көп-көп өлеңнің туған ұя, тербелген бесігіндей. Жер әңгімеші, жер әңгімеші болған соң – ел әңгімеші» деп бекерге айтпаған. Сондықтан де жер әңгімесін тыңдап, атамекеніміздің табиғатын аялап, оның біздерге жеткізген мұрасын көздің қарашығындай сақтап, игілікке жарата білейік.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы: Ана тілі, 1998.-304б.
2. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов. -Астана: Арман-ПВ, 2008. -392 б.
3. Рысбергенов Қ.Қ. Қазақ топонимиясының лингвокогнитивтік және этномәдени негіздері. Фил. ғыл. доктор....дисс.авт. Алматы, 2010. 64 б.
4. Нұржекеев Б. Өзендер өрнектеген өлке. –Алматы: Жалын, 1987. -228 б.
5. Жанұзақ Т. Қазақстан географиялық атаулары. Алматы облысы. – Алматы: Арыс, 2005. – 256 б.
6. Жүнісов Д. Өзен-көл атаулары. – Алматы: Қазақстан, 1991. – 128 б.
7. Артықбаев Ж. О., Сабданбекова Ә. Ә., Елемесов Ә. Қ., Дауенов Е. Н. Дәстүрлі қазақ этнографиясы: оқу-әдістемелік құралы. –Павлодар: «Кереку», 2008. – Б. 2. –260 б.

SRSTI 159

CRITICAL THINKING AS A VALUE-BASED ORIENTATION OF THE INDIVIDUAL IN THE DIGITAL SOCIETY OF THE 21st CENTURY

Z. Sh. Abbasova

*Master's Student, I. Zhansugurov Zhetysu University,
Taldykorgan, Republic of Kazakhstan
psychokitana@gmail.com*

S. K. Rakhypova

*Candidate of Sciences, Lecturer, I. Zhansugurov Zhetysu University,
Taldykorgan, Republic of Kazakhstan
Sayra.76@mail.ru*

В статье рассматривается роль критического мышления как ключевой ценности личности в условиях цифрового общества XXI века. Автор акцентирует внимание на необходимости формирования критического мышления как основы ответственного поведения человека в цифровой среде. Освещаются теоретические аспекты понятия, связь между цифровыми компетенциями и критическим мышлением, а также значение данного качества для развития личности в Казахстане.

Ключевые слова: критическое мышление, цифровое общество, ценности, личность, цифровая грамотность.

Мақалада ХХІ ғасырдың цифрлық қоғамында тұлғаның негізгі құндылығы ретінде сыни ойлаудың ролі қарастырылады. Автор цифрлық ортада жауапкершілікті әрекет ету негізі ретінде сыни ойлауды дамыту қажеттілігін атап көрсетеді. Концепцияның теориялық аспектілері, цифрлық құзыреттер мен сыни ойлаудың байланысы, сондай-ақ Қазақстанда тұлғаның дамуы үшін осы қасиеттің маңызы талқыланады.

Кілт сөздер: сыни ойлау, цифрлық қоғам, құндылықтар, тұлға, цифрлық сауаттылық.

The article examines the role of critical thinking as a key value of personality in the context of the 21st-century digital society. The author emphasizes the necessity of developing critical thinking as a foundation for responsible behavior in the digital environment. Theoretical aspects of the concept, the relationship between digital competencies and critical thinking, and the significance of this quality for personal development in Kazakhstan are discussed.

Keywords: critical thinking, digital society, values, personality, digital literacy.

Introduction

The transition to a digital society in the 21st century has radically changed the ways we communicate, acquire knowledge, and build identity. Modern people increasingly interact with digital platforms that not only transmit information but also shape our worldview, creating new types of dependencies and ways of thinking [1, 2].

In this context, 21st-century skills—a set of cognitive, socio-emotional, and digital competencies that ensure successful adaptation to constantly changing conditions—are particularly important. Critical thinking—the ability to analyze, evaluate, and interpret information from the perspective of personal and social values—plays a key role among these skills.

For Kazakhstan, the development of critical thinking has not only a pedagogical dimension but also a cultural and value-based one. Amidst the intensification of global digital flows, it is important to preserve cultural identity, ethical guidelines, and the individual's ability to independently determine their worldview without succumbing to algorithmic influence.

Modern research shows that critical thinking is closely linked to digital skills such as information literacy, communication, digital security, and content management. Together, they form the basis of an individual's digital competence, necessary for full participation in the social and professional life of the 21st century.

Materials and methods

To analyze the role of critical thinking, both theoretical and practical sources were used. The theoretical framework includes scientific publications on psychology, pedagogy, and digital literacy. The practical component is based on a study of Kazakhstan's state initiatives to digitalize education and surveys of teachers and students as part of the implementation of digital competencies.

Research methods included:

- analysis of scientific literature;
- content analysis of educational programs and digital resources;
- comparative analysis of pedagogical practices for developing critical thinking;
- synthesis and interpretation of results to determine the links between critical thinking and digital skills.

Main Part

1. Digital Competencies and Skills of the 21st Century

Modern digital society places new demands on individuals that go far beyond technical literacy. This is not simply a matter of the ability to use digital devices, but a complex integration of cognitive, social, and ethical competencies. At the center of this system is critical thinking—the ability to consciously perceive digital information, analyze its origin, meaning, and implications for one's own life and society [1, 3, 10].

Researchers identify six key groups of digital competencies, each of which requires a certain level of critical thinking:

1. Information literacy—the ability to search, select, and interpret data in a digital environment.

In the Kazakhstani context, this is particularly relevant due to the growing information flows on social media, where fake news and disinformation are actively spreading alongside educational content. Critical thinking helps users discern manipulation and evaluate the credibility of sources.

2. Communication skills—the ability to effectively interact in the digital space.

Here, not only literacy is important, but also the ethical dimension: the ability to express opinions without aggression, respect the views of others, and resist digital provocations and anonymous conflicts.

3. Digital content creation—the ability not only to consume but also to produce information.

This includes the conscious use of digital tools to express ideas, scientific, and cultural initiatives. It is important that digital creativity not be mindless copying, but reflect the individual's values.

4. Security and digital ethics.

The issue of digital security is actively discussed in Kazakhstan: protecting personal data, the ability to resist cyberbullying, and respecting copyright. All these aspects are directly related to critical thinking—the ability to anticipate the consequences of digital actions.

5. Problem-solving and innovation.

The digital environment encourages formulaic solutions, but it is critical thinking that allows us to go beyond algorithms, seek unconventional solutions, analyze mistakes, and develop the ability to reflect.

6. Self-regulation and digital autonomy.

This is the ability to control one's time, attention, and emotional state when interacting with technology. Critical thinking becomes an internal filter, helping one resist digital temptations—endless scrolling, notification addiction, and manipulative algorithms.

Thus, it can be argued that digital skills and critical thinking form an inseparable system, where each supports the other. Without developed critical thinking, digital competencies become mechanical skills, and the individual loses the ability to make autonomous choices.

2. Critical Thinking as the Value Basis of the Digital Identity

Critical thinking in the 21st century is no longer simply a cognitive skill and is increasingly acquiring an ethical and existential dimension. In a digital society, individuals are confronted with a multitude of competing meanings, information flows, and manipulative influences. Therefore, the ability to think critically becomes not only an intellectual skill but also a value-based approach, reflecting a person's maturity, responsibility, and inner freedom [4, 5, 6].

Critical thinking allows a person to:

- Maintain autonomy in the face of digital dependence and algorithmic control;
- Distinguish between truth and opinion, fact and interpretation;
- Consciously shape a digital identity without replacing it with a virtual image.

2.1. Values as an Inner Compass in the Digital Age

Modern people are confronted daily with information overload. In this environment, the phenomenon of digital relativism arises—when all points of view seem equal, and truth loses its value. This is why critical thinking must be inseparable from the individual's core values. For Kazakhstan, where digitalization is accompanied by global cultural influences, it is especially important to build education and social practices around the values of responsibility, respect, mutual understanding, and self-knowledge. Without an internal frame of reference, critical thinking becomes a tool for aimless doubt, while its true function is the search for meaning and stable moral foundations in a changing world.

2.2. Critical Thinking as a Form of Digital Maturity

Developing critical thinking helps individuals achieve digital maturity—the ability to interact with technology without losing their identity and moral compass [7, 8]. Such a person:

- uses technology consciously, not impulsively;
- strives for truthfulness and verification of information, rather than confirmation of their own beliefs;
- knows how to resist manipulation and avoid becoming part of the digital "crowd."

Kazakhstani society, which is actively introducing digital innovations into education, governance, and everyday life, requires precisely this type of personality—conscious, reflective, and capable of making responsible decisions in the digital space.

2.3. Pedagogical Dimension

The development of critical thinking as a value system should begin not with the transfer of knowledge, but with the creation of an educational environment that allows for questioning, discussion, and dialogue. This is especially relevant in digital learning, as students encounter algorithms daily that shape their information environment.

The teacher's task is not to fight technology, but to teach students to interact with it consciously, developing the ability to self-analyze and independently seek truth.

3. Kazakhstan's Digital Society and Prospects for the Development of Critical Thinking

Kazakhstan's transition to a digital society has become not only a technological but also a cultural and value-based process, requiring a new model of thinking and education. Government initiatives such as "Digital Kazakhstan" and the "National Concept for the Development of Education until 2025" emphasize the need to develop individuals capable of adapting to the challenges of the digital age. However, technological adaptation without the development of critical and ethical thinking can lead to increased digital dependencies and a loss of independent judgment [2][9][10].

3.1. Digitalization and Challenges to Personal Autonomy

Modern digital technologies simultaneously expand and limit human autonomy. On the one hand, they provide access to knowledge, communication, and self-realization; on the other, they create dependence on digital platforms and algorithms that shape the user's worldview without their knowledge. This challenge is particularly pressing for Kazakhstan: increasing digital integration in the economy and education must be accompanied by the development of a digital culture that prioritizes personal responsibility, self-regulation, and critical perception of information.

3.2. The Role of Education and Upbringing

Kazakhstan's educational system has the potential to integrate critical thinking into all levels of education. This is not about adding a separate discipline, but rather about developing a critical approach as a method of learning—through project-based activities, analysis of digital sources, and discussion of social and ethical dilemmas.

Fostering information ethics is becoming an important focus: the ability to respect copyright, work responsibly with data, and recognize manipulation and fake news. These are not just skills, but manifestations of an internal culture of thinking and personal maturity.

3.3. Critical Thinking as a Factor of National Resilience

In a context of global competition between meanings and values, critical thinking is becoming a factor in national security and spiritual resilience. Individuals with the ability to independently analyze are resistant to mass manipulation, ideological, and digital pressure. Thus, developing critical thinking in Kazakhstan is not only an educational task but also a strategic mission to strengthen cultural identity and informed citizenship. In this sense, critical thinking serves as an individual value guide, guiding societal development toward a balance between technological progress and spiritual and moral foundations.

Results and Discussion

The study showed that critical thinking is closely linked to digital competencies. In Kazakhstan, the integration of digital technologies into education requires the development of such skills in students and teachers to preserve autonomy, ethics, and cultural identity. The development of critical thinking contributes to:

- reducing digital dependence;
- improving the ability to analyze information;
- developing independent decision-making.

Conclusion

The digital society of the 21st century requires individuals not simply to adapt to new technologies, but to deeply rethink their identity—who they are, what values they uphold, and how they use information.

In this context, critical thinking becomes the foundation of personal freedom and moral choice. It unites the cognitive, ethical, and spiritual aspects of personal development, helping to maintain integrity and autonomy in a world where the boundaries between reality and virtuality are increasingly blurred [4][5][6].

For Kazakhstan, the development of critical thinking signifies a shift toward a new type of personality—intellectually mature, ethically responsible, and culturally aware. It is precisely this kind of personality that is capable of becoming the support of a sustainable digital society, in which technology serves people, and not vice versa.

LITERATURE:

1. Van Laar E., van Deursen A.J., van Dijk J.A., de Haan J. Determinants of 21st-century digital skills: A large-scale survey among working professionals // Computers in Human Behavior. - 2020. - Vol. 100. - P. 93-104.
2. Digital Kazakhstan State Program (2017–2021). – Astana, 2017.
3. Abdrakhmanova G.S. Digital Transformation and Education: New Challenges and Prospects. - Almaty: KazNPU named after Abai, 2021. - 156 p.
4. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. - Millbrae, CA: Insight Assessment, 2015. - 23 p.
5. Halpern, D. (2000). Psychology of Critical Thinking. St. Petersburg: Piter, 2000. 512 p.
6. Vygotskiy, L.S. (2002). Thinking and Speech. Moscow: Pedagogy, 1982. 350 p.
7. Dewey, J. (2002). How We Think. Boston: D.C. Heath & Co., 1933. 336 p.

8. Polyakov, V.A. (2019). Development of Critical Thinking in the Educational Process. Moscow: Academy, 2019. 208 p.

9. National Concept for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan until 2025. – Astana, 2021.

10. Tulegenova, S.A. (2019). Digitalization of Education in Kazakhstan: Challenges and Prospects. Bulletin of the Abai Kazakh National Pedagogical University. Series "Pedagogical Sciences". - 2022. - No. 2 (70). - P. 45-52.

ӘОЖ 37.013.14

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДӘУІРІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ДАМУДА ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ РӨЛІ

Абугалиева А.С.

Магистрант, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Қазақстан Республикасы
aliya-abugaliyeva@mail.ru

Аяпбергенова Г.С.

PhD, қауымдастырылған профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық
университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы
gulsumas@mail.ru

Бұл мақалада жасанды интеллект кеңінен қолданылып отырған қазіргі білім беру кеңістігінде бастауыш сынып оқушыларының құндылықтық бағдарларын қалыптастырудың өзекті мәселелері қарастырылған. Автор топтық жұмысты оқушылардың рухани, әлеуметтік және эмоциялық дамуын қамтамасыз ететін тиімді педагогикалық құрал ретінде сипаттайды. Зерттеуде топтық өзара әрекет баланың адамгершілік ұстанымдарын, пікірін білдіру және өзгелердің көзқарасын құрметтеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретіні дәлелденді. Жасанды интеллект дәуірінде ақпараттың шамадан тыс көптігі жағдайында топтық жұмыс оқушыларды шынайы қарым-қатынасқа, өзара қолдауға және ортақ мақсатқа бағытталған бірлескен әрекетке баулиды. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі, құндылыққа бағытталған оқыту ортасын қалыптастыру шарттары талданады. Нәтижесінде топтық әрекет бастауыш мектепте тұлғаның құндылықтық және адамгершілік дамуында шешуші рөл атқаратыны тұжырымдалады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, құндылықтық бағдар, топтық әрекет, бастауыш мектеп, тұлғалық даму.

В статье раскрываются современные подходы к формированию ценностных ориентиров учащихся начальной школы в условиях активного внедрения технологий искусственного интеллекта. Автор рассматривает групповую работу как педагогическое средство, способствующее развитию моральных, коммуникативных и социальных качеств ребёнка. Особое внимание уделяется роли учителя в создании учебной среды, где сотрудничество и взаимное уважение становятся ключевыми элементами образовательного процесса. Подчёркивается, что в цифровую эпоху именно групповая форма организации деятельности помогает сохранить человечность, развить эмпатию и чувство ответственности. Результаты исследования показывают, что групповое взаимодействие способствует укреплению духовных и ценностных основ личности, формируя у младших школьников навыки совместного мышления и социальной зрелости.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ценностные ориентиры, групповая работа, начальная школа, педагогические условия.

This article examines the development of value orientations in primary school students amidst the growing influence of artificial intelligence on education. It highlights group work as an effective pedagogical strategy for enhancing moral awareness, communication, and social interaction. In the digital era, collective learning promotes humanistic qualities like empathy, respect, and cooperation, supporting meaningful interpersonal relationships. The teacher's role in creating a value-oriented classroom environment is emphasized. The findings suggest that group work fosters ethical stability and civic responsibility in young learners in the age of artificial intelligence.

Keywords: *artificial intelligence, value formation, primary education, group collaboration, moral development.*

Kіріспе

XXI ғасыр – адамзат өркениетінің жаңа сапалық деңгейге көтерілген, жасанды интеллект пен цифрлық технологиялар қоғам өмірінің барлық саласына терең еніп отырған кезеңі. Мұндай жағдайда білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет – бәсекеге қабілетті, шығармашыл және құндылықтық бағдарлары айқын тұлға тәрбиелеу болып табылады [1]. Егер бұрын мектептің негізгі функциясы білім мен дағды беру болса, қазіргі таңда ол адамгершілікке, жауапкершілікке және әлеуметтік сезімталдыққа баулуға бағытталуда.

Жасанды интеллект дәуірі оқыту мен тәрбиенің жаңа форматтарын қалыптастырды. Ақпараттық технологиялардың дамуы білім алушыларға дербес ізденіс жүргізуге мүмкіндік берсе де, адамдық қарым-қатынастың, эмпатия мен өзара сыйластықтың рөлі бұрынғыдан да өзекті бола түсті [2]. Осы тұрғыдан алғанда, білім беру процесін ізгілендіру мен оқушылардың рухани-адамгершілік дамуына жағдай жасау – қазіргі мектептің стратегиялық бағытына айналды.

Бастауыш мектеп – баланың тұлғалық, әлеуметтік және құндылықтық негіздері қаланатын кезең. Бұл жастағы оқушылардың ойлау жүйесі мен мінез-құлқы қарқынды дамиды, сондықтан құндылықтық бағдарларды қалыптастыру жұмысы ерекше маңызға ие [3]. Құндылықтар баланың ішкі дүниесін реттеп, оның мінез-құлқын бағыттайды, қоғаммен және сыныптастарымен өзара әрекет мәдениетін қалыптастырады.

Құндылықтық білім беруді іске асыруда ең тиімді тәсілдердің бірі – топтық жұмыс әдісі. Ол оқушылардың өзара әрекеттесуін, тыңдау және пікір алмасу дағдыларын дамытады, жауапкершілік пен бірлескен әрекетке үйретеді [4]. Топтық жұмыс барысында бала жеке мүддесін ұжымдық мақсатпен үйлестіріп, ынтымақтастық, өзара көмек, сыйластық сияқты әлеуметтік және рухани құндылықтарды тәжірибелік жолмен меңгереді.

Жасанды интеллект дәуірінде мұндай жұмыс түрі оқушының адаммен қарым-қатынас орнату қабілетін сақтауға мүмкіндік береді. Цифрлық технологиялар баланың танымдық белсенділігін арттырғанымен, кейде оның эмоциялық дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Ал топтық әрекет осы олқылықтың орнын толтырып, баланың әлеуметтік-психологиялық тепе-теңдігін сақтауға ықпал етеді [5].

Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу тақырыбының өзектілігі айқын: жасанды интеллект дәуірінде бастауыш сынып оқушыларының құндылықтық бағдарларын дамытуда топтық жұмыстың педагогикалық және психологиялық рөлі зор. Бұл мақалада аталған мәселе қазіргі педагогикалық парадигма тұрғысынан қарастырылады. Зерттеу мақсаты – бастауыш білім беру процесінде топтық жұмысты құндылыққа бағытталған тәсіл ретінде қарастырып, оның оқушы тұлғасын дамытудағы маңызын айқындау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің мақсаты – жасанды интеллект дәуірінде бастауыш сынып оқушыларының құндылықтық бағдарларын дамытуда топтық жұмыстың педагогикалық және психологиялық тиімділігін анықтау. Бұл мақсатқа жету үшін кешенді әдістер жүйесі қолданылды: теориялық талдау, педагогикалық бақылау, сауалнама, сондай-ақ оқушылардың топтық өзара әрекетін диагностикалау және мұғалімдердің тәжірибесін сараптау.

Теориялық негіз ретінде қазіргі заманғы педагогика мен психологияда құндылықтық бағытталған білім беру тұжырымдамалары басшылыққа алынды [3]. Оқыту процесінде тұлғаның әлеуметтік белсенділігін, дербестігін және ынтымақтастық дағдыларын қалыптастырудың маңыздылығы ерекше қарастырылды.

Зерттеу Павлодар қаласындағы М. Әлімбаев атындағы жалпы білім беретін мектептің 3-4 сыныптарында жүргізілді. Барлығы 64 оқушы және 8 бастауыш сынып мұғалімі қатысты. Зерттеу барысында сабақтарда топтық жұмыстың үш формасы қолданылды:

1. Шағын топтық пікірталас;
2. Жобалық тапсырма орындау;
3. Рөлдік ойын және жағдайлық модельдеу.

Бұл тәсілдер балалардың танымдық белсенділігін арттырумен қатар, эмоциялық-еріктік және әлеуметтік құндылықтарын дамытуға бағытталды.

Құрал ретінде келесі әдістемелер пайдаланылды:

«Топтағы рөлдерді анықтау» сауалнамасы (оқушылардың бірлескен әрекеттегі мінез-құлық ерекшеліктерін байқау үшін);

Құндылық бағдарларын өлшеу шкаласы (адамгершілік, ынтымақтастық, сыйластық және жауапкершілік деңгейлерін анықтау мақсатында);

Бақылау картасы, мұғалімдердің сабақты өткізу кезінде топтық динамиканы талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу процесі үш кезеңнен тұрды:

1. Бастапқы диагностика – оқушылардың құндылық бағдарларының бастапқы деңгейін анықтау;
2. Тәжірибелік кезең – сабақтарда топтық жұмыстың әртүрлі әдістерін жүйелі енгізу;
3. Қорытынды кезең – нәтижелерді салыстырып, динамикалық өзгерістерді талдау.

Педагогикалық эксперимент кезінде мұғалімдерге әдістемелік нұсқаулықтар ұсынылды, олардың ішінде жасанды интеллект құралдарын пайдалану жолдары да қамтылды (мысалы, интерактивті платформалар мен оқу симуляторлары арқылы топтық тапсырмаларды орындау) [4].

Негізгі бөлім

Жасанды интеллект дәуірінде білім беру жүйесі жаңа талаптарға жауап беру үшін үнемі өзгеріп, дамып отыр. Атап айтқанда, бұл өзгерістер оқушылардың құндылықтық бағдарларын қалыптастыру тәсілдеріне, оның ішінде топтық жұмыс әдісін қолдануға да ықпал етті. Бастауыш мектепте құндылықтық бағдарларды дамытуда топтық жұмыстың маңызы зор, себебі ол оқушылардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастырып, бірлескен әрекетке үйретеді, сондай-ақ адамгершілік қасиеттер мен мінез-құлықтың негіздерін қалайды.

Топтық жұмыс – оқушылардың өзара қарым-қатынасын жақсарту, ынтымақтастық дағдыларын дамыту және ұжымдық шешім қабылдауға үйрететін тиімді әдіс. Бұл әдіс оқушылардың бірлескен әрекетте өз позицияларын дәлелдеп, басқа адамдардың пікірлерін тыңдауға үйренуіне мүмкіндік береді. Топтық жұмыс, әсіресе, жасанды интеллект пен цифрлық құралдарды білім беру процесінде қолдану жағдайында, өзара түсіністік, эмпатия және сыйластық сияқты маңызды адамгершілік құндылықтарды дамытуға ықпал етеді [7].

Қазіргі кезде ақпараттық технологиялар мен цифрлық ресурстардың дамуымен бірге топтық жұмыс жаңа сипатқа ие болды. Цифрлық ортада оқушылардың топтық әрекеттері электрондық құралдар арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, оқу платформалары мен виртуалды сабақтарда топтық талқылаулар мен жобалық жұмыстарды ұйымдастыру барысында оқушылар бір-біріне көмектесіп, бірлескен мақсатқа ұмтылады. Мұндай жағдайда, топтық жұмыс оқушылардың әлеуметтік жауапкершілігін арттырып, бір-бірінің пікірін сыйлау және ортақ шешім табу дағдыларын нығайтады. Бұл әдіс балаларды өздерін ғана емес, басқа да адамдардың көзқарасын бағалауға үйретеді, олардың адамгершілік пен әлеуметтік жауапкершілік деңгейін жоғарылатады [3].

Жасанды интеллектінің дамуы мектептерде білім беру әдістерін жаңа деңгейге көтерді, бірақ бұл технологиялардың адамгершілік құндылықтарға теріс әсер етуі мүмкін. Сол себепті, мұғалімдер оқушылардың технологияларды адамгершілікке сай қолдану дағдыларын қалыптастыруға ерекше назар аударуы керек. Топтық жұмыс барысында балаларға басқа адамдардың пікірін тыңдай білу, ортақ шешім қабылдау, өзара сыйластық, шыдамдылық көрсету сияқты маңызды дағдыларды қалыптастыру мүмкіндігі беріледі. Осылайша, топтық жұмыс балалардың әлеуметтік ортада дұрыс әрекет ету қабілеттерін,

тұлғалық дамуын, өзін-өзі бағалауын арттырады. Сонымен қатар, ол оқушыларды өз іс-әрекеттеріне жауапкершілікпен қарауға тәрбиелейді [2].

Зерттеу барысында топтық жұмыстың басты артықшылықтарының бірі – оқушылар арасында әлеуметтік байланыстың күшеюі болып табылады. Топта жұмыс істеген кезде балалар әртүрлі пікірлер мен көзқарастарды тыңдауға, ортақ мақсатқа жету үшін күш біріктіруге мәжбүр болады. Бұл өз кезегінде оларды өз пікірлерін дәлелдеуге, өзара көмек көрсетуге және жалпы ұжымдық мақсатты көздеуге бағыттайды. Топтық жұмыс оқушылардың жеке тұлғалық қасиеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады, өйткені әрбір бала өз қабілеттерін жүзеге асырып, бірлескен әрекетте топтың сәттілігі үшін жауапкершілік сезімін сезінеді [5].

Қорыта айтқанда, топтық жұмыс әдісі жасанды интеллект дәуірінде бастауыш сынып оқушыларының құндылықтық бағдарларын дамытуда маңызды құрал болып табылады. Бұл әдіс балалардың тұлғалық, әлеуметтік және адамгершілік дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Топтық жұмысты тиімді ұйымдастыру арқылы балаларға өзара сыйластық, жауапкершілік, ынтымақтастық сияқты адамгершілік құндылықтарды үйретуге болады. Сонымен қатар, мұғалімдер топтық жұмысты ұйымдастыру барысында балалардың әлеуметтік және рухани дамуын қамтамасыз ету үшін қажетті жағдайлар жасау керек. Осылайша, топтық жұмыс жасанды интеллект пен цифрлық технологиялар жағдайында балалардың адами құндылықтарға негізделген мінез-құлық қалыптастыруына ықпал етеді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижелері бастауыш сыныптағы топтық жұмыстың оқушылардың құндылықтық дамуына айтарлықтай оң ықпал ететінін көрсетті. Алғашқы кезеңде сауалнама нәтижелері бойынша оқушылардың тек 38%-ы өзара көмек пен сыйластықты жоғары деңгейде көрсетсе, тәжірибелік кезеңнен кейін бұл көрсеткіш 71%-ға дейін өсті.

Оқушылардың көпшілігі топтық талқылаулар мен бірлескен тапсырмалар арқылы өз пікірін еркін білдіруді және өзгелердің ойына құрметпен қарауды үйренді. Топтық жұмыс жағдайында балалардың өзара қолдау көрсету, ортақ шешім қабылдау, эмоциялық эмпатия білдіру сияқты құндылықтық мінез-құлық белгілері күшейді [2].

Мұғалімдердің пікірінше, топтық жұмыс – жасанды интеллект технологияларын қолдану жағдайында да баланың адамгершілік әлеуетін сақтауға және цифрлық ортада тұлғалық тұрақтылықты қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, кейбір сабақтарда мұғалімдер ChatGPT секілді интерактивті көмекшілер арқылы топтық пікірталастарды ұйымдастырған, бұл балалардың өзіндік шешім қабылдау және сыни ойлау қабілетін арттырған.

Зерттеу нәтижелері бойынша топтық жұмыс оқушылардың келесі бағыттардағы құндылықтарын тиімді дамытатыны анықталды:

Әлеуметтік құндылықтар – өзара көмек, ұжымдық жауапкершілік, достық;

Моральдық құндылықтар – әділдік, сыйластық, адамгершілік;

Интеллектуалдық құндылықтар – ұжымдық ойлау, ортақ шешім табу, тыңдау мәдениеті [5].

Мұндай оң динамика оқушылардың эмоциялық интеллектісін күшейтумен, өзара қарым-қатынас сапасының жақсарумен және оқу мотивациясының артуымен тікелей байланысты. Тәжірибелік сабақтар барысында мұғалімнің жетекшілігі мен бақылаушы рөлі де маңызды фактор ретінде айқындалды. Тиімді ұйымдастырылған топтық әрекет барысында оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен оқу белсенділігі жоғарылады. Сонымен қатар, тәжірибе барысында белгілі бір қиындықтар да анықталды: кейбір оқушылар бастапқыда топтық жұмысқа енжар қатысқан, рөлдерді бөлу кезінде түсініспеушіліктер туындаған. Дегенмен, мұғалім тарапынан жүйелі қолдау мен рефлексиялық талдау бұл кедергілерді жоюға мүмкіндік берді.

Жалпы нәтижелер топтық жұмыстың педагогикалық және психологиялық әлеуеті жоғары екенін дәлелдейді. Ол тек білім берудің формасы ғана емес, құндылықтық тұлға қалыптастыру тетігі ретінде маңызды.

Жасанды интеллект дәуірінде бастауыш мектепте топтық жұмыс жүргізу арқылы оқушылардың адамгершілік және әлеуметтік құндылықтарын дамытудың тиімді педагогикалық жүйесін қалыптастыруға болады. Бұл тәсіл білім беру процесін ізгілендіріп, баланың тұлғалық өсуіне, жауапкершілік пен ынтымақтастық сезімін арттыруға ықпал етеді [7].

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасанды интеллект дәуірінде бастауыш мектепте топтық жұмысты тиімді ұйымдастыру – оқушылардың құндылықтық бағдарларын қалыптастырудың маңызды педагогикалық-психологиялық шарты болып табылады. Қазіргі білім беру кеңістігі цифрлану мен технологиялық даму жағдайында тұлғаның зияткерлік әлеуетін ғана емес, оның адамгершілік, әлеуметтік және эмоционалдық қырларын да үйлесімді дамыту қажеттігін айқындайды.

Топтық жұмыс оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, олардың тұлғааралық қатынастар мәдениетін, жауапкершілік сезімін және өзара түсіністік қабілетін жетілдіреді. Бұл үдеріс барысында бала тек білім алушы рөлінде емес, қоғамның белсенді мүшесі, ұжымдық әрекетке бейім тұлға ретінде қалыптасады. Мұндай ортада қалыптасқан құндылықтық бағдарлар оқушылардың болашақ әлеуметтік мінез-құлқына, азаматтық ұстанымына және тұлғалық тұрақтылығына ұзақмерзімді әсер етеді.

Зерттеу нәтижелері топтық жұмыс әдісінің тиімділігі бірнеше бағытта көрініс беретінін дәлелдеді. Біріншіден, ол оқушылардың эмоциялық интеллектісін және бірлескен шешім қабылдау дағдыларын дамытады. Екіншіден, топтық әрекет барысында қалыптасқан өзара қолдау мен сыйластық мәдениеті білім беру процесін ізгілендіруге ықпал етеді. Үшіншіден, мұғалім мен оқушы арасындағы серіктестік қарым-қатынас нығайып, сабақтың эмоционалдық ахуалы жақсарады.

Жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы білім беру мазмұны мен әдістемесіне жаңа талаптар қойып отыр. Осы тұрғыдан алғанда, топтық жұмыс дәстүрлі оқыту тәсілін заманауи технологиялармен ұштастыратын тиімді көпір ретінде қарастырылуы тиіс. Мысалы, цифрлық платформалар мен виртуалды ортада топтық тапсырмаларды орындау – оқушылардың коммуникациялық дағдыларын жаңа деңгейге шығарып, технологиялық ортада да адамдық құндылықтарды сақтауға мүмкіндік береді. Бұл – адам мен жасанды интеллект арасындағы өзара әрекеттестік мәдениетін тәрбиелеудің бастауыш деңгейінен қалыптасуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық үрдіс. Сонымен қатар, тәжірибе нәтижелері мұғалімнің жетекші рөлін ерекше атап өтуді қажет етеді. Топтық жұмыстың тиімділігі мұғалімнің ұйымдастырушылық шеберлігіне, эмоционалдық қолдауына және оқушылардың өзара қарым-қатынасын бағыттап отыру қабілетіне тәуелді. Демек, мұғалім тек білім беруші емес, сонымен қатар құндылықтық бағдар қалыптастырушы тұлға ретінде әрекет етеді.

Жалпы алғанда, зерттеу қорытындылары көрсеткендей, топтық жұмыс – бастауыш сынып оқушыларының құндылықтық дамуын қамтамасыз етудің пәрменді тетігі. Ол оқушылардың ынтымақтастыққа бейімділігін арттырып, өзара құрмет, әділдік, жауапкершілік және мейірімділік сияқты негізгі адамдық қасиеттердің қалыптасуына ықпал етеді. Цифрлық қоғам жағдайында мұндай қасиеттердің тәрбиеленуі болашақ ұрпақтың тұлғалық кемелденуінің кепілі болып табылады.

Сондықтан білім беру жүйесінде топтық жұмысты ұйымдастыру мәселесіне тек әдістемелік тұрғыдан емес, құндылықтық және этикалық өлшем тұрғысынан қарау қажет. Бұл бағыттағы зерттеулер мен практикалық ізденістерді жалғастыру жасанды интеллект дәуіріндегі білім беру процесін ізгілендіру мен тұлғаның рухани әлеуетін сақтауға бағытталған маңызды қадам болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбиев Ж., Бабаев С. Педагогика. – Алматы, 2021.
2. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 2020.
3. Trilling, B., & Fadel, C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. — San Francisco: Jossey-Bass, 2020.
4. Сарбасова Қ. Бастауыш білім беру процесінде топтық жұмысты ұйымдастырудың педагогикалық шарттары. // Педагогика және психология журналы, №3 (88), 2022.
5. Құдайбергенова К.С. Құндылыққа негізделген білім беру парадигмасы: теория және тәжірибе. — Алматы: Қазақ университеті, 2021.
6. UNESCO. Education in the Age of Artificial Intelligence: Preparing Learners for the Future. — Paris: UNESCO Publishing, 2023.
7. Лихачев Б.Т. Педагогика. – Москва, 2021.

УДК 130.364

ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВОСУДИЯ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Адам Е.

М.ю.н., Ташкентский государственный юридический университет,
г. Ташкент, Республика Узбекистан
ernar.adam75@gmail.com

В статье раскрывается аксиологическая природа современного конституционного правосудия Казахстана в условиях правовой и институциональной модернизации государства. Показано, что реформы 2022 года, восстановившие Конституционный суд, знаменуют переход к новой модели правовой государственности, в центре которой находятся ценности верховенства Конституции, достоинства личности, доверия и справедливости. Особое внимание уделено проблемным аспектам функционирования Конституционного суда, вопросам его автономии, открытости и общественного восприятия. Исследование обосновывает, что эффективность конституционной юстиции определяется не только юридическими, но и моральными основаниями её деятельности. Сравнительно-правовой анализ с европейскими моделями позволяет сделать вывод о формировании в Казахстане ценностно-ориентированной системы конституционного контроля, направленной на укрепление доверия общества и утверждение принципов человекоцентричной демократии.

Ключевые слова: конституционное правосудие, ценности, модернизация, Конституционный суд, справедливость, доверие, достоинство, конституционализм, правовая культура, человекоцентричность.

Мақалада мемлекеттің құқықтық және институционалдық жаңғыруы жағдайындағы Қазақстанның қазіргі Конституциялық сот төрелігінің аксиологиялық сипаты ашылады. Конституциялық сотты қалпына келтірген 2022 жылғы реформалар Конституцияның үстемдігі, жеке адамның қадір-қасиеті, сенім мен әділеттілік құндылықтары орталықтандырылған құқықтық мемлекеттіліктің жаңа моделіне көшуді білдіреді. Конституциялық Соттың жұмыс істеуінің проблемалық аспектілеріне, оның дербестігі, ашықтығы мен қоғамдық қабылдау мәселелеріне ерекше назар аударылады. Зерттеу конституциялық әділеттің тиімділігі оның қызметінің заңды ғана емес, моральдық негіздерімен де анықталатынын негіздейді. Еуропалық модельдермен салыстырмалы-құқықтық талдау Қазақстанда қоғамның сенімін нығайтуға және адам орталықтандырылған демократия қағидаттарын бекітуге бағытталған конституциялық бақылаудың құндылық-бағдарланған жүйесін қалыптастыру туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: Конституциялық Сот төрелігі, құндылықтар, модернизация, Конституциялық сот, әділеттілік, сенім, қадір-қасиет, конституционализм, құқықтық мәдениет, адам орталықтылығы.

The article reveals the axiological nature of modern constitutional justice in Kazakhstan in the context of legal and institutional modernization of the state. It is shown that the reforms of 2022, which restored the Constitutional Court, mark the transition to a new model of legal statehood, which focuses on the values of the supremacy of the Constitution, personal dignity, trust and justice. Special attention is paid to problematic aspects of the functioning of the Constitutional Court, issues of its autonomy, openness and public perception. The study proves that the effectiveness of constitutional justice is determined not only by the legal, but also by the moral foundations of its activities. Comparative legal analysis with European models allows us to conclude that a value-based system of constitutional control has been formed in Kazakhstan, aimed at strengthening public confidence and affirming the principles of human-centered democracy.

Keywords: *constitutional justice, values, modernization, Constitutional Court, justice, trust, dignity, constitutionalism, legal culture, human-centricity.*

Введение

Современный этап конституционного развития Казахстана характеризуется укреплением правовых и нравственных оснований государства, что приобретает особое значение в условиях продолжающейся модернизации. Конституционная реформа 2022 года, восстановившая институт Конституционного суда, обозначила переход к новой модели правовой государственности, основанной на верховенстве Конституции, достоинстве личности, доверии и справедливости. Актуальность темы определяется необходимостью осмысления конституционной юстиции не только как механизма правового контроля, но и как носителя общественных ценностей. Научная проблема заключается в поиске соотношения между юридической эффективностью и этическим содержанием конституционного правосудия. Цель статьи - выявить ценностное измерение конституционного правосудия и определить его роль в модернизации правовой системы Казахстана.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют аксиологический, институциональный, системный и сравнительно-правовой подходы, обеспечившие комплексное раскрытие ценностной природы конституционного правосудия Казахстана. В рамках аксиологического метода рассмотрены морально-нравственные основания верховенства Конституции и справедливости как ключевых принципов правовой модернизации. Институциональный анализ позволил выявить особенности становления Конституционного суда как самостоятельного органа конституционно-контрольной власти, обеспечивающего баланс между ветвями государственной власти.

Сравнительно-правовой метод применён при сопоставлении казахстанской модели конституционного правосудия с практикой Польши, Германии и других государств континентальной Европы. Историко-правовой метод использован для анализа эволюции идей конституционализма в Казахстане от первого Конституционного суда 1992 года до реформы 2022 года.

Эмпирическую базу составили Конституция Республики Казахстан, Конституционный закон «О Конституционном суде РК» (2022), официальные документы, решения Конституционного суда, а также научные труды отечественных и зарубежных исследователей.

Результаты и обсуждения

Ценностное измерение конституционного правосудия выражает динамическое соотношение между юридической нормой и моральным содержанием права, где нормы Конституции становятся не только источником формальных предписаний, но и носителем общественного идеала справедливости. Как отмечает С.Ф.Ударцев, конституционные реформы 2022 года были направлены на «восстановление доверия народа к власти и утверждение справедливости как основы правового государства» [1]. Этот подход демонстрирует переход от сугубо институциональной модели конституционного контроля к аксиологической модели, где судебное толкование приобретает морально-нравственный смысл.

Ценности конституционного правосудия включают верховенство Конституции, уважение человеческого достоинства, баланс свободы и ответственности, доверие к институтам государственной власти и недопустимость произвола. В современном конституционализме эти категории рассматриваются как условия легитимности правосудия, где право перестаёт быть инструментом власти и становится гарантом человеческого достоинства [2; 3; 4].

Судебный конституционализм в Казахстане формирует не только юридические, но и нравственные стандарты государственного управления [3]. Конституционный суд, действующий с 2023 года, призван не просто проверять законы на соответствие Конституции, но и поддерживать баланс между буквой и духом Основного закона, между правовой рациональностью и социальной справедливостью.

Сравнение с зарубежными моделями показывает, что в европейской традиции (в частности, в Польше и Германии) конституционные суды воспринимаются как хранители общественных ценностей, обеспечивающие согласование власти и морали [4]. В этом смысле Конституционный суд Республики Казахстан выполняет схожую функцию и становится ценностным арбитром между государством и гражданином, формируя правовую культуру доверия и ответственности [5]. Ценностное измерение конституционного правосудия заключается в его способности соединять юридическую корректность с нравственным содержанием права, обеспечивая реализацию принципа справедливости и укрепление доверия к государству.

Современная конституционная модернизация в Казахстане представляет собой не только институциональную реформу, но и глубокий ценностный процесс, направленный на переосмысление роли права, государства и гражданина. Конституционные изменения 2022 года, включающие восстановление Конституционного суда, перераспределение властных полномочий и укрепление парламентской ответственности, стали важным звеном трансформации политико-правовой системы [1]. При этом обновление правовых институтов сопровождается сменой аксиологических ориентиров, переходом от формально-юридического легализма к этике доверия, справедливости и ответственности власти перед обществом [2].

Возрождение органа конституционного контроля позволило перейти от концепции надзорного к концепции гарантийного конституционализма, где Конституционный суд рассматривается как самостоятельная конституционно-контрольная ветвь власти [6]. Этот подход отражает мировую тенденцию, характерную для европейского конституционализма, в котором судебная защита Основного закона одновременно выполняет и нравственную функцию – утверждает ценности достоинства, равенства и верховенства Конституции [7].

Реформа 2022 года укрепила не только юридические, но и моральные предпосылки государственной легитимности. Судебный конституционализм Казахстана стал важным инструментом гармонизации политики и права, благодаря чему правосудие перестаёт быть только формой защиты, превращаясь в элемент общественного доверия [3]. Именно эта трансформация придаёт конституционным институтам новое содержание: их миссия заключается в формировании ценностно-ориентированной культуры правосознания, в которой государственная власть воспринимается через призму ответственности перед человеком.

Конституционная модернизация Казахстана представляет собой не просто обновление норм Основного закона, а процесс аксиологического переосмысления правовой системы. Она направлена на укрепление гуманистических оснований конституционного строя, где человек, его права и свободы становятся не декларацией, а подлинным содержанием государственной политики.

Сравнительный анализ моделей конституционного правосудия позволяет выявить аксиологические особенности казахстанской системы и определить её место в современном европейском контексте. Как отмечает Р.Р.Цахор, Конституционный суд Республики Казахстан и Конституционный трибунал Польши относятся к централизованной модели конституционного контроля, однако различаются по степени институциональной автономии и механизму назначения судей [5]. В Польше судей трибунала избирает парламент, что отражает принцип парламентского верховенства, тогда как в Казахстане значительная часть судей назначается Президентом, что соотносится с президентской моделью управления [5, с. 200].

Несмотря на эти институциональные различия, обе модели объединяет важнейшая из функций - функция охраны конституционных ценностей и поддержание баланса между властью и обществом. Это сближает Казахстан с тенденциями развития конституционного правосудия в странах Европейского Союза, где усиливается ценностный аспект судебного контроля и прав человека.

Польская практика демонстрирует, что независимость конституционного суда служит индикатором устойчивости демократии и правового государства. В решениях Конституционного трибунала Польши прослеживается ориентация на защиту личных прав, свободы совести и политического плюрализма как высших конституционных ценностей. В Казахстане аналогичный подход проявляется в решениях Конституционного суда, направленных на защиту прав граждан и соблюдение принципов справедливости и пропорциональности.

Как показывает анализ научных исследований, эффективность конституционного правосудия определяется не только юридической автономией, но и ценностным капиталом института - доверием общества, моральным авторитетом суда и восприятием его решений как справедливых [5]. В этом отношении Казахстан движется в направлении формирования правовой культуры, в которой Конституционный суд становится не просто юридическим, но и нравственным арбитром, обеспечивающим легитимность государственной власти через её подотчётность конституционным ценностям.

Казахстанская модель конституционного правосудия, сохраняя элементы президентской системы, стремится к укреплению европейских стандартов, коими являются независимость, транспарентность и ценностная ориентация правосудия. Она интегрирует в национальную правовую традицию принципы универсального конституционализма, подтверждая, что модернизация возможна лишь через укрепление правовых и этических основ государства.

Проведённое исследование позволяет утверждать, что конституционное правосудие в Казахстане постепенно трансформируется из института правового контроля в инструмент ценностного регулирования общественных отношений. Его деятельность приобретает аксиологическое измерение, поскольку решения Конституционного суда все чаще отражают нравственные и гуманистические приоритеты государства, закреплённые в преамбуле Конституции и концепции «Справедливого Казахстана».

Во-первых, Конституционный суд укрепляет принцип верховенства Конституции как не только юридического, но и морального ориентира государственной политики. Как подчёркивает С.Ф.Ударцев, реформа 2022 года заложила основу для «демократической корректировки формы государства» и восстановления доверия общества к институтам власти [1]. Конституционный суд, действуя в этой парадигме, обеспечивает легитимность власти через ценностную привязку её решений к основным конституционным принципам (достоинству, справедливости и равенству).

Во-вторых, в условиях модернизации Конституционный суд становится каналом диалога между государством и обществом. Это особенно важно в посттранзитный период, когда доверие к государственным институтам во многом зависит от их моральной состоятельности.

В-третьих, казахстанская практика демонстрирует стремление к формированию национальной модели судебного конституционализма, где защита Конституции сочетается с функцией этического посредничества. Конституционное правосудие выступает фактором общественного доверия и устойчивости, обеспечивая согласование права и нравственности [3]. В этом контексте деятельность Конституционного суда способствует гуманизации правоприменения, расширению участия граждан в защите конституционных прав и формированию новой правовой идентичности общества.

Наконец, сравнительный анализ показывает, что, следуя европейским тенденциям, Казахстан выстраивает собственный ценностный стандарт конституционализма, в котором право рассматривается как инструмент гармонизации, а не господства [4; 5]. Тем самым модернизация конституционного правосудия становится не только юридическим, но и культурным процессом, направленным на развитие гражданского самосознания, доверия и справедливости.

В целом результаты исследования подтверждают, что Конституционный суд в Казахстане занимает важное место в архитектуре модернизирующегося государства, выступая не просто гарантом Основного закона, но и институциональным выражением его ценностного духа.

Вместе с тем современное развитие конституционного правосудия в Казахстане сопровождается не только институциональным укреплением, но и рядом проблемных аспектов, связанных с реализацией его ценностного потенциала. Несмотря на высокий уровень нормативного оформления статуса Конституционного суда, остаются вызовы, препятствующие превращению его в действенный инструмент правового и этического баланса в государстве.

Во-первых, сохраняется проблема институциональной автономии. Хотя Конституционный суд формально независим, процедура его формирования, предусматривающая назначение значительной части судей Президентом Республики Казахстан, может создавать предпосылки для политической зависимости или восприятия суда как элемента исполнительной вертикали [1; 2].

Во-вторых, наблюдается дефицит доктринального и практического осмысления роли Конституционного суда как ценностного арбитра. В отличие от Европейских конституционных судов, решения казахстанского суда пока редко используются в качестве источников развития правовой доктрины или ориентиров для судов общей юрисдикции [4]. Отсутствие устойчивой традиции правового диалога между судебными и академическими сообществами сдерживает эволюцию судебного конституционализма и ослабляет влияние суда на формирование правовой культуры общества [5].

В-третьих, проблемой остаётся ограниченная практика обращения граждан. Несмотря на конституционное право физических лиц на обращение в Конституционный суд, процедура подачи и рассмотрения обращений остаётся сложной и мало известной широкому кругу граждан. Это снижает уровень общественного участия в конституционном процессе и ослабляет связь между судом и обществом [3]. По сути, необходима институционализация доступного механизма правового диалога, который бы обеспечивал участие граждан в защите конституционных ценностей.

В-четвёртых, существует разрыв между юридической и моральной легитимностью решений суда. В некоторых случаях акты конституционного контроля воспринимаются обществом как формально правильные, но недостаточно справедливые в ценностном смысле. Без восстановления доверия и восприятия суда как морального авторитета невозможно закрепить верховенство Конституции в общественном сознании [1]. Таким образом, эффективная конституционная юстиция требует не только нормативной безупречности, но и этической убедительности её решений.

Вместе эти проблемы показывают, что казахстанская модель конституционного правосудия находится на этапе ценностного институционализма, когда формальные механизмы создают основу для последующего наполнения их гуманистическим и аксиологическим содержанием. Решение обозначенных вопросов возможно через развитие правового просвещения, прозрачности конституционного процесса, укрепление академического диалога и дальнейшую демократизацию процедур судопроизводства.

Таким образом, конституционное правосудие в Казахстане постепенно переходит от фазы правовой адаптации к фазе ценностной легитимации, где его эффективность измеряется не только нормами, но и доверием общества, степенью защищенности человеческого достоинства и уровнем правового сознания.

Заключение

Рассмотрение конституционного правосудия через призму ценностей позволило установить, что модернизация правовой системы Казахстана не может быть сведена только к институциональным преобразованиям. Её глубинный смысл заключается в аксиологическом обновлении государства, где верховенство Конституции, достоинство личности, справедливость и доверие общества становятся ядром легитимности власти.

Восстановление Конституционного суда с 2023 года открыло путь к формированию нового типа правовой культуры, основанной на принципах человекоцентричности и моральной ответственности власти. Конституционный суд постепенно превращается из органа правового контроля в ценностный арбитр - институт, призванный обеспечивать баланс между правом и справедливостью, государством и гражданином.

Однако проведённый анализ показал наличие проблемных аспектов: ограниченность автономии суда, недостаточная известность процедур обращения граждан, слабая доктринальная рефлексия решений и потребность в укреплении морального авторитета конституционного правосудия. Эти вызовы требуют не только правовых, но и мировоззренческих решений - повышения уровня правового сознания, прозрачности и участия общества в конституционном процессе.

Таким образом, ценностное измерение конституционного правосудия становится основным направлением модернизации Казахстана. Оно обеспечивает переход от формальной законности к подлинной справедливости, от управляемого права к праву, осмысленному как общественное благо. Конституционный суд в этой системе выполняет не только юридическую, но и гуманистическую миссию, воплощая идею государства, где закон служит человеку, а не человек - закону.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ударцев С. Ф. Конституционная реформа 2022 года в Казахстане: корректировка модели государства, укрепление правозащитных механизмов после массовых беспорядков начала года // State Legal Research. – 2022. – № 5. – С. 52–62. DOI 10.20310/2658–5383–2022–5–52–62
2. Webb Williams N, Hanson M. Captured Courts and Legitimized Autocrats: Transforming Kazakhstan’s Constitutional Court. Law & Social Inquiry. 2022;47(4):1201-1233. DOI 10.1017/lsi.2021.85
3. Нурмагамбетов А. М., Нурмагамбетова С. Б. Конституционализм и судебный конституционализм в Республике Казахстан: истоки и современность // Вестник Карагандинского университета. – 2024. – Т. 29, № 2(114). – С. 102–109. DOI 10.31489/2024L2/102-109
4. Ginsburg T., Versteeg M. The Boundaries of Constitutionalism // University of Chicago Law Review. – 2013. – Vol. 80. – P. 1133–1181. // <https://ilj.law.indiana.edu/articles/9-Versteeg.pdf>
5. Цахор Р. Р. Правовое положение Конституционных судов в Конституциях Республики Польша и Республики Казахстан: сравнительный анализ // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2025. – Т. 80, № 1. – С. 197–205. DOI 10.52026/2788-5291_2025_80_1_197
6. Амандыкова С. К., Кожахметова С. Г. Роль и место Конституционного суда Республики Казахстан в механизме государства: конституционно-правовые аспекты // Вестник Карагандинского университета. – 2024. – Т. 29, № 2(114). – С. 6–15. DOI 10.31489/2024L2/6-15
7. Ginsburg T., Dixon R. Comparative Constitutional Law in Transition Societies. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 412 p.

ӘОЖ 159.9

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ МЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ

Азизова А.Ф.

Докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
Azizova-aziza95@mail.ru

Баймолдина Л.О.

PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
Laura.baimoldina2@kaznu.kz

Цифрландыру мен жасанды интеллекттің қарқынды дамуы қазіргі қоғамның әлеуметтік және психологиялық құрылымына түбегейлі өзгеріс енгізіп отыр. Мақалада студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығының цифрлық ортадағы трансформациясы жан-жақты талданады. Авторлар цифрлық технологиялар мен жасанды интеллекттің тұлғаның құндылықтық бағдарларына, эмоционалдық тұрақтылығына және рухани-адамгершілік дамуына әсерін сипаттайды. Сонымен қатар, студенттердің психологиялық саулығын сақтау мен нығайту жолдары, соның ішінде ақпараттық гигиена, эмоционалдық интеллектті дамыту және онлайн психологиялық сүйемелдеу тетіктері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері цифрлық қоғам жағдайында тұлғаның рухани тұтастығы мен психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ету білім беру жүйесінің маңызды міндеті екенін айқындайды.

Кілт сөздер: цифрландыру, жасанды интеллект, тұлғалық құндылықтар, психологиялық денсаулық, студент, ақпараттық гигиена, эмоционалдық интеллект, рухани-адамгершілік даму.

Стремительное развитие цифровизации и технологий искусственного интеллекта кардинально меняет социально-психологическую структуру современного общества. В статье подробно рассматриваются особенности трансформации личностных ценностей и психологического здоровья студентов в цифровой среде. Отмечается влияние цифровых технологий и искусственного интеллекта на ценностные ориентации, эмоциональную устойчивость и духовно-нравственное развитие личности. Особое внимание уделено мерам по сохранению и укреплению психологического благополучия студентов: развитию эмоционального интеллекта, формированию культуры информационной гигиены и внедрению онлайн-психологического сопровождения. Результаты исследования показывают, что обеспечение духовной целостности и психологической устойчивости личности становится ключевой задачей системы образования в условиях цифрового общества.

Ключевые слова: цифровизация, искусственный интеллект, личностные ценности, психологическое здоровье, студент, информационная гигиена, эмоциональный интеллект, духовно-нравственное развитие.

The rapid advancement of digitalization and artificial intelligence technologies has profoundly transformed the socio-psychological structure of modern society. This article explores the transformation of students' personal values and psychological health within the digital environment. It highlights the influence of AI and digital technologies on individuals' value orientations, emotional stability, and spiritual-moral development. The study also discusses practical approaches to maintaining and strengthening students' psychological well-being, including the promotion of emotional intelligence, information hygiene, and online psychological support. The findings

emphasize that ensuring students' spiritual integrity and psychological resilience is a key priority of the modern educational system in the era of digitalization and artificial intelligence.

Keywords: digitalization, artificial intelligence, personal values, psychological health, student, information hygiene, emotional intelligence, spiritual and moral development.

Кіріспе

Қазіргі заманда адамзат өркениетінің даму векторы цифрландыру және жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының қарқынды дамуы арқылы айқындалып отыр. Цифрлық трансформация әлеуметтік, экономикалық және мәдени өмірдің барлық салаларына еніп, жаңа коммуникациялық және ақпараттық кеңістікті қалыптастырды. Жасанды интеллект – адам ойлау қабілетін модельдеуге, деректерді талдау мен шешім қабылдау үдерісін автоматтандыруға бағытталған технологиялық жүйе ретінде қоғам дамуының стратегиялық ресурсына айналды. Халықаралық сарапшылардың пікірінше, ЖИ технологиялары білім беру, медицина, өндіріс, басқару және ғылым салаларында тиімділікті арттырумен қатар, адам капиталының сапалық сипаттарын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беруде. Дегенмен, цифрландыру мен жасанды интеллекттің дамуы тек экономикалық өсім мен инновациялық серпін әкеліп қана қоймай, адамның рухани-адамгершілік және психологиялық әлеміне де терең ықпал етеді. Қазіргі студент жастардың күнделікті өмірі ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен тығыз байланыста өрбіп, виртуалды кеңістікте қарым-қатынас жасау, білім алу және өзін-өзі таныту үрдістері басымдыққа ие болуда. Бұл жағдай бір жағынан тұлғаның креативтілігін, дербестігін және танымдық белсенділігін арттырса, екінші жағынан ақпараттық тәуелділік, әлеуметтік оқшаулану, эмоционалдық күйзеліс сияқты жаңа психологиялық мәселелерді туындатуда [4; 9].

Цифрлық білім беру ортасы студенттердің академиялық белсенділігі мен кәсіби әлеуетін арттыруға бағытталғанымен, оның психологиялық қауіптері де аз емес. Ақпараттың шектен тыс ағымы, онлайн өзара әрекеттестіктің үстемдігі және цифрлық құрылғыларға тәуелділік тұлғаның құндылықтық бағдарлары мен ішкі тепе-теңдігіне әсер етеді. Осы тұрғыда студенттердің тұлғалық құндылықтарын сақтау, рухани-адамгершілік тұрақтылығын қалыптастыру және психологиялық денсаулығын нығайту мәселесі ерекше ғылыми және практикалық маңызға ие [8].

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысы 2025 жылдың қыркүйек–қазан айлары аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті базасында жүргізілді. Зерттеу үлгісіне 60 студент (30 ер және 30 әйел) ерікті түрде қатысты, олардың орташа жасы 20,3 жас болды.

Зерттеу барысында студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығының деңгейі, сондай-ақ цифрландыру және жасанды интеллект жағдайындағы тұлғалық бағдарлары анықталды. Бұл мақсатқа сәйкес келесі психодиагностикалық әдістемелер қолданылды:

- Ш. Шварцтың тұлғалық құндылықтар тесті (Schwartz Value Survey, 1992) – студенттердің өмірлік құндылықтар жүйесін айқындауға арналған.
- К. Риффтің психологиялық саулық шкаласы (Ryff's Psychological Well-Being Scale, 1989) – психологиялық саулықтың құрылымдық компоненттерін бағалайды: өзін-өзі қабылдау, тұлғалық өсу, өмірлік мақсат, автономия, қоршаған ортамен қарым-қатынас, өмірдің маңыздылығы.

Барлық әдістемелер стандартталған, сенімді және валидті құралдар болып табылады, қазақ және орыс тілдеріне бейімделген. Деректер онлайн форматта Google Forms платформасында жиналды, статистикалық өңдеу IBM SPSS Statistics 25.0 және Microsoft Excel 2021 бағдарламаларында жүргізілді.

Статистикалық талдау вариациялық талдау, Пирсон корреляциялық коэффициенті (r) және Стьюденттің t -критерийін қамтыды. Сандық деректер орташа арифметикалық мән (M), стандарттық ауытқу (SD) және пайыздық (%) көрсеткіштер түрінде сипатталды.

Бұл әдістер зерттеудің негізгі мақсаты – цифрлық ортада студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығы арасындағы өзара байланысты анықтау болды.

Негізгі бөлім

Психологиялық денсаулық тұлғаның әлеуметтік белсенділігі, өзін-өзі бағалауы, эмоционалдық тұрақтылығы мен өмірлік құндылықтарын ұғыну деңгейімен тығыз байланысты. Ал тұлғалық құндылықтар – адамның өмірлік ұстанымдары мен мінез-құлықтық бағдарларын айқындайтын жүйе ретінде цифрлық қоғам жағдайында қайта қарауды қажет етеді. Осыған байланысты цифрландыру мен жасанды интеллект жағдайындағы студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығының өзара байланысын зерттеу қазіргі педагогикалық және психологиялық ғылымның өзекті бағыты болып табылады.

Құндылықтар жүйесі – тұлғаның өмірлік ұстанымдары мен мінез-құлықтық стратегияларын реттейтін негізгі психологиялық құрылым. Ол адамның дүниетанымы, әлеуметтік тәжірибесі және мәдени ортасымен өзара байланыста қалыптасады. Қазіргі замандағы жаһандану, цифрландыру және жасанды интеллекттің дамуы құндылықтық бағдарлардың мазмұны мен құрылымына түбегейлі өзгеріс енгізіп отыр. Ғалымдардың пікірінше, цифрлық дәуірде қоғамның құндылықтық жүйесі «постматериалдық» сипат алып, рухани-адамгершілік ұстанымдардан гөрі прагматикалық және утилитарлық құндылықтар басымдыққа ие бола бастады. Адам өмірі ақпараттық ағындардың, виртуалды коммуникацияның және жасанды интеллект негізіндегі технологиялардың ықпалында қалып отыр. Мұндай жағдайда тұлғаның рухани рефлексиясы мен өзіндік сана үдерісі әлсіреп, әлеуметтік және мәдени сәйкестілік мәселелері күшейе түсуде.

Зерттеулер көрсеткендей, цифрландыру дәуірінде тұлғаның құндылықтық бағдарларында жеке жетістік, жылдам нәтиже, материалдық табыс, технологиялық сауаттылық секілді жаңа басымдықтар қалыптасуда [9]. Ал адамгершілік, эмпатия, ізгілік, рухани үйлесім секілді дәстүрлі құндылықтар екінші деңгейге ығысу қаупінде. Бұл тенденция студент жастар арасында айқын байқалады, өйткені олардың әлеуметтенуі мен танымдық дамуы көбінесе цифрлық ортада жүреді. Жасанды интеллект пен цифрлық технологиялардың белсенді енгізілуі ақпаратқа қолжетімділікті кеңейтті, оқу процесін жекелендірді және білім алу мүмкіндіктерін арттырды. Алайда бұл артықшылықтармен қатар тұлғаның сыни ойлау қабілетінің төмендеуі, жалған ақпаратқа сенгіштік, эмоционалдық суықтық сияқты кері салдарлар да байқалуда. Цифрлық құрылғыларға тәуелділік және виртуалды шынайылықтың басымдығы адамның ішкі дүниесіне, өзін-өзі тану мен өмірлік мәнін түсіну қабілетіне әсер етеді.

Психологиялық тұрғыдан алғанда, цифрлық қоғам жағдайында тұлғаның құндылықтық рефлексиясын дамыту өзекті міндетке айналды. Тұлға жаңа әлеуметтік-мәдени кеңістікте өзін-өзі сәйкестендіру үшін тек кәсіби дағдыларды ғана емес, сонымен бірге ақпараттық мәдениетті, киберэтиканы, эмоционалдық интеллектіні және цифрлық этиканы меңгеруі қажет. Цифрлық мәдениетті игеру тек техникалық сауаттылықты емес, ақпаратпен саналы және жауапты әрекеттесуді де қамтиды.

Сонымен қатар, жасанды интеллект дәуірінде тұлғалық құндылықтардың трансформациясы этикалық өлшеммен тығыз байланысты. Халықаралық ұйымдар ЖИ технологияларын енгізу барысында адамгершілік жауапкершілік, дербестік құқығын сақтау, мәліметтердің құпиялылығы және әділдік қағидаттарын басты құндылықтар ретінде қарастыру қажеттігін атап өтеді. Бұл құндылықтар болашақ мамандардың кәсіби және тұлғалық дамуында жетекші рөл атқаруы тиіс. Осылайша, цифрландыру және жасанды интеллект дәуірінде тұлғалық құндылықтардың трансформациясы – көпқырлы әлеуметтік және психологиялық үдеріс. Ол адамның өмір салтына, қарым-қатынасына және өзін-өзі жүзеге асыру стратегиясына әсер етеді. Бұл жағдайда студенттердің рухани және моральдық тұрақтылығын қалыптастыру, олардың ақпараттық ортада өзіндік құндылықтық бағдарын сақтау мен дамыту – заманауи білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Психологиялық денсаулық – тұлғаның эмоционалдық тұрақтылығы, когнитивтік тепе-теңдігі және әлеуметтік ортаға бейімделу қабілетін қамтамасыз ететін ішкі үйлесім жағдайы. Ол адамның өз әлеуетін жүзеге асыру, өмірлік қиындықтарды жеңу және қоғамда өнімді қызмет атқару қабілетімен сипатталады. Бүгінгі цифрлық қоғамда студенттердің психологиялық денсаулығы жаңа әлеуметтік және технологиялық әсерлерге ұшырап отыр. Цифрлық орта білім беру процесінің маңызды құрамдас бөлігіне айналып, студенттердің танымдық және тұлғалық даму траекториясын айқындайтын фактор ретінде қарастырылады. Алайда, виртуалды кеңістіктің шексіз мүмкіндіктерімен қатар, оның психологиялық салдары да күрделі сипатқа ие. Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық технологияларды шамадан тыс пайдалану ақпараттық артық жүктеме, ұйқының бұзылуы, эмоционалдық қажу және әлеуметтік оқшаулану сияқты мәселелерге алып келеді.

Біріншіден, ақпараттық артық жүктеме феномені студенттердің психикалық күйіне елеулі әсер етеді. Көптеген зерттеулерде ақпараттың шамадан тыс көлемі когнитивтік шаршауға, зейіннің тұрақсыздығына және есте сақтау процесінің әлсіреуіне әкелетіні дәлелденген. Бұл құбылыс әсіресе онлайн оқыту мен үздіксіз мультимедиа қолдану жағдайында жиі байқалады.

Екіншіден, әлеуметтік желілердегі салыстыру механизмі студенттердің өзін-өзі бағалауына және эмоциялық саулығына тікелей әсер етеді. А. Кросс және әріптестері жүргізген зерттеуде әлеуметтік желілерді жиі пайдалану жалғыздық сезімі мен өмірге қанағаттанбаушылық деңгейін арттыратыны анықталған. Сонымен қатар, «цифрлық перфекционизм» мен «онлайн идеал бейнелерге» ұмтылу өзін төмен бағалау мен мазасыздық деңгейін күшейтеді.

Үшіншіден, онлайн оқытудағы тұлғааралық өзара әрекеттестіктің әлсіреуі студенттердің әлеуметтік бейімделу деңгейін төмендетіп, эмоционалдық қолдаудың жетіспеушілігін туындатады. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, офлайн топтық өзара қарым-қатынас студенттің тиістілік сезімін, эмпатиялық байланысын және өзіндік тиімділігін арттырады. Ал қашықтықтан оқу жағдайында бұл факторлар әлсірейді, нәтижесінде жалғыздық пен күйзеліс белгілері жиілейді [5].

Төртіншіден, виртуалды және шынайы өмір арасындағы шекараның бұзылуы тұлғаның уақытты сезінуін, эмоционалдық реттелуін және шынайы өзіндік бейнесін қалыптастыру процесін бұзады. S. Turkle өз еңбектерінде цифрлық ортадағы үздіксіз онлайн болу «жалған қарым-қатынас иллюзиясын» тудыратынын және шынайы тұлғааралық байланыстарды әлсірететінін атап өтеді. Бұл феномен студенттердің өзіндік сәйкестігіне, ішкі үйлесіміне және психологиялық саулығына қауіп төндіреді.

Психологиялық денсаулықтың тұрақсыздануының негізгі көріністері ретінде қазіргі зерттеулерде эмоционалдық күйзеліс, созылмалы стресс, мазасыздық бұзылыстары және цифрлық тәуелділік жиі аталады. Мәселен, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, 18 - 25 жас аралығындағы жастардың шамамен 30 - 35%-ында интернет пен әлеуметтік желілерге байланысты мінез-құлықтық тәуелділіктің белгілері байқалады [4]. Бұл психологиялық бейімделу мен оқу мотивациясына теріс ықпал етеді. Сонымен қатар, цифрлық ортадағы студенттердің психологиялық денсаулығын сақтау тек жеке деңгейдегі мәселе емес, ол білім беру ортасының психологиялық қауіпсіздігімен, педагогикалық қолдау жүйесінің тиімділігімен және әлеуметтік өзара әрекеттестіктің сапасымен тікелей байланысты. Ғалымдар студенттердің цифрлық кеңістіктегі психологиялық саулығын қолдау үшін психологиялық гигиена мәдениетін қалыптастыру, цифрлық медиатазалық, эмоционалдық өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту қажеттігін атап өтеді.

Осылайша, цифрлық ортадағы студенттердің психологиялық денсаулығының ерекшелігі – ақпараттық және технологиялық жүктемелер жағдайында ішкі тепе-теңдікті сақтау қажеттілігімен сипатталады. Бұл жағдайда басты міндет – студенттердің эмоционалдық тұрақтылығын нығайту, психологиялық төзімділігін арттыру және цифрлық ортада саналы әрекет ету дағдыларын дамыту болып табылады.

Тұлғалық құндылықтар жүйесі адамның өмірлік ұстанымдарын, мінез-құлқын және өзін-өзі бағалау механизмдерін анықтайтын психологиялық өзек болып табылады. Құндылықтар тұлғаның ішкі үйлесімін қамтамасыз етіп, өмірлік мақсаттары мен іс-әрекеттерін реттейтін тұрақтандырушы фактор ретінде әрекет етеді. Ғылыми зерттеулерде құндылықтық бағдарлар тұлғаның эмоционалдық саулығы, өмірлік қанағаттануы және стресске төзімділігімен тығыз байланыста қарастырылады. Тұлғаның психологиялық денсаулығы тек физиологиялық немесе эмоциялық тұрақтылықпен ғана емес, оның рухани және мағыналық өмір тәжірибесімен де анықталады. В. Франклдың (1963) логотерапиялық тұжырымдамасында өмірдің мәнін сезіну – адамның психологиялық саулығының негізгі шарты ретінде қарастырылады. Өмірінің мақсатын ұғынған, рухани тұрғыдан тұтастыққа жеткен тұлға күйзеліс пен белгісіздік жағдайларына төзімді келеді, ал бұл қасиет цифрлық ортадағы ақпараттық қысым мен психологиялық жүктемелерге қарсы тұруда ерекше маңызға ие [1].

Құндылықтық бағдарлары айқын студенттерде өзін-өзі реттеу, мақсат қою және эмоционалдық тұрақтылық дағдылары жоғары деңгейде қалыптасады. Олар жаңа технологиялық жағдайларға икемді бейімделіп, ақпараттық ортаның ықпалына сын тұрғысынан қарай алады. Керісінше, құндылықтық жүйесі әлсіз, өмірлік мағынасы айқындалмаған тұлғаларда мотивациялық дағдарыс, эмоционалдық қажу, цифрлық тәуелділік пен психологиялық күйзеліс белгілері жиі байқалады. Мұндай студенттер ақпараттық кеңістікте өзіндік бағдарын жоғалтып, әлеуметтік оқшаулану мен жалғыздық сезіміне бейім болады. Психологиялық тұрғыдан құндылықтық жүйе адамның ішкі тұрақтылығын сақтайтын регуляторлық тетік ретінде қарастырылады. Ол тұлғаның сенім жүйесін, дүниетанымдық тұтастығын және моральдық жауапкершілігін айқындайды.

Зерттеулер көрсеткендей, рухани және гуманистік құндылықтарға негізделген тұлғаларда ішкі үйлесім, эмпатия, әлеуметтік жауапкершілік және психологиялық тұрақтылық деңгейі жоғары болады. Мұндай студенттер өз эмоцияларын тиімді басқара алады, стрестік жағдайларда сындарлы мінез-құлық үлгісін көрсетеді және өзін-өзі жүзеге асыру жолында белсенділік танытады. Ал рухани вакуум немесе өмірлік мәннің жоғалуы тұлғаның эмоционалдық күйін әлсіретіп, психологиялық әлсіздік пен бейімделу дағдарысына алып келеді [7].

Сондықтан цифрлық дәуірдегі білім беру жүйесінде студенттердің тұлғалық құндылықтарын дамыту мен нығайту психологиялық қолдаудың негізгі бағытына айналуы тиіс. Бұл бағытта рухани-адамгершілік тәрбиені, позитивті психология қағидаларын, өмірлік мағынаны қалыптастыру бағдарламаларын және эмоционалдық интеллектті дамыту әдістемелерін білім беру кеңістігіне енгізу өзекті болып табылады. Мұндай жүйелі қолдау студенттердің психологиялық саулығын сақтауға, өзін-өзі реттеу және бейімделу қабілеттерін арттыруға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, қазіргі цифрлық қоғам жағдайында студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығы өзара тығыз байланыста дамиды. Алынған деректер студенттердің ақпараттық кеңістіктегі өзара әрекеттестік деңгейі, эмоциялық тұрақтылық және рухани-адамгершілік құндылықтарының орташа көрсеткіштерін сипаттайды.

Студенттердің тұлғалық құндылықтарының ішінде өзін-өзі дамыту, жауапкершілік және қоғамға пайдалы болуға деген ұмтылыс жоғары деңгейде қалыптасқан. Дәстүрлі рухани құндылықтар мен еркіндік көрсеткіштері орташа деңгейде, бұл қазіргі цифрлық ортадағы әлеуметтік және ақпараттық қысыммен байланысты.

Кестеден көрініп тұрғандай, студенттердің жоғары бағаланған құндылықтық бағыттары олардың психологиялық тұрақтылығын және әлеуметтік белсенділігін қолдауға ықпал етеді. Алайда дәстүрлі рухани-адамгершілік құндылықтардың орташа көрсеткіштері цифрлық ортадағы жаңа әлеуметтік-мәдени әсерлердің ықпалын көрсетеді.

Кесте 1 – Студенттердің тұлғалық құндылықтарының орташа көрсеткіштері

Құндылық түрі	Орташа мән (М)	Стандарттық ауытқу (SD)
Өзін-өзі дамыту	4.36	0.52
Жауапкершілік	4.21	0.61
Еркіндік	4.09	0.58
Қоғамға пайдалы болу	4.27	0.49
Дәстүр мен рухани құндылықтар	3.94	0.63

Студенттердің жоғары бағаланған құндылықтық бағыттары олардың психологиялық тұрақтылығын және әлеуметтік белсенділігін қолдауға ықпал етеді. Алайда дәстүрлі рухани-адамгершілік құндылықтардың орташа көрсеткіштері цифрлық ортадағы жаңа әлеуметтік-мәдени әсерлердің ықпалын көрсетеді.

Зерттеу барысында студенттердің психологиялық денсаулығы да бағаланды. Нәтижелер көрсеткендей, ақпараттық ағынның артықтығы, онлайн өзара әрекеттестіктің басымдығы және виртуалды кеңістікке тәуелділік студенттердің эмоционалдық тұрақтылығына әсер етеді. Бұл құбылыстар психологиялық бейімделудің кейбір қиындықтарына әкеледі, атап айтқанда эмоционалдық күйзеліс, мазасыздық және әлеуметтік оқшаулану белгілері байқалды.

Талдау көрсеткендей, тұлғалық құндылықтар жүйесі жоғары студенттер цифрлық ортада өз эмоцияларын реттеу, ақпараттық қысымға төзімділік және әлеуметтік қатынастарды тиімді ұйымдастыру қабілеттерін жақсы меңгерген. Керісінше, құндылықтық бағдарлары әлсіз студенттерде психологиялық күйзеліс пен ақпараттық тәуелділік деңгейі жоғары болды.

Осылайша, алынған нәтижелер цифрлық дәуірде студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығын қолдаудың маңыздылығын көрсетеді. Бұл білім беру жүйесінде психологиялық сүйемелдеуді күшейту және рухани-адамгершілік құндылықтарды дамыту қажеттілігін дәлелдейді.

Қорытынды

Қазіргі цифрлық қоғамда студенттердің психологиялық денсаулығын сақтау мен нығайту жүйелі қолдауды талап етеді. Ақпараттық кеңістіктің үнемі өзгеріп отыруы, әлеуметтік желілердегі белсенділік пен виртуалды қарым-қатынастың басым болуы жас ұрпақтың эмоциялық және тұлғалық тепе-теңдігіне айтарлықтай ықпал етеді. Осыған байланысты оқу орнындағы психологиялық сүйемелдеудің мазмұны студенттің цифрлық өмір салтына бейімделген жаңа форматта құрылуы тиіс.

Психологиялық қызмет жұмысының өзегін студенттің ішкі тұрақтылығын арттыру, өзін-өзі реттеу және стресс жағдайында тиімді мінез-құлық стратегияларын меңгерту құрайды. Бұл ретте психологиялық сауаттылықты қалыптастыру тренингтері маңызды рөл атқарады. Мұндай бағдарламалар ақпараттық гигиена, эмоциялық саулық, медиа-қолданудың шектеулері мен саналы интернет тұтыну дағдыларын қамтиды. Сонымен қатар онлайн форматтағы психологиялық кеңес беру тәжірибесін дамыту өзекті бағыттардың бірі болып саналады. Цифрлық платформалар арқылы психологиялық көмекке қол жеткізуді жеңілдету студенттердің уақыты мен жеке кеңістігін ескере отырып, психологиялық қызметтің қолжетімділігін арттырады. Мұндай формат жасырындық пен сенімділік принциптерін сақтауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде көмек сұрауға кедергілерді азайтады. Психологиялық сүйемелдеудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде оқу процесінде рухани-адамгершілік құндылықтарға бағытталған тәрбие жұмыстарын жүйелі енгізу қажет. Бұл студенттің өмірлік бағдарларын, жауапкершілігін және тұлғалық тұтастығын қалыптастыруға ықпал етеді. Осындай іс-шаралар жастардың ішкі құндылықтарын нығайтып, психологиялық тұрақтылығын арттырады.

Қазіргі заманның тағы бір ерекшелігі – жасанды интеллект пен сандық талдау жүйелерін қолдану арқылы психологиялық мониторинг жүргізу мүмкіндігі. Бұл технологиялар студенттердің эмоциялық хал-ахуалын, күйзеліс деңгейін немесе мотивациялық жағдайын уақтылы анықтауға және алдын алу шараларын дер кезінде

ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Жоғары оқу орнындағы психологиялық сүйемелдеудің тиімділігі оның кешенділігі мен студенттің жеке ерекшеліктеріне бейімделу деңгейімен анықталады. Психологтар мен педагогтар бірлесе отырып, әр студенттің тұлғалық өсуін, кәсіби өзін-өзі анықтауын және психологиялық саулығын қамтамасыз етуге бағытталған инновациялық тәсілдерді жүйелі түрде қолдануы қажет.

Цифрландыру мен жасанды интеллектінің қарқынды дамуы қазіргі қоғамның әлеуметтік-мәдени және психологиялық құрылымына түбегейлі өзгеріс енгізді. Бұл үдеріс студент жастардың құндылықтық бағдарлары мен психологиялық саулығына тікелей ықпал етіп, олардың тұлғалық даму траекториясын жаңа жағдайда қайта қалыптастыруды қажет етеді. Зерттеу материалдары көрсеткендей, цифрлық ортада тұлғаның психологиялық денсаулығын сақтау мен рухани тұрақтылығын қамтамасыз ету - білім беру жүйесінің басты басымдықтарының біріне айналып отыр.

Студенттердің тұлғалық құндылықтары олардың эмоциялық тепе-теңдігін, өзін-өзі реттеу қабілетін және өмірлік мағына сезімін анықтайтын негізгі психологиялық ресурс болып табылады. Рухани-адамгершілік бағдарлары айқын тұлғалар ақпараттық қысым мен әлеуметтік салыстыру жағдайында психологиялық тұрғыдан төзімді, ішкі үйлесімін сақтай алады. Ал құндылықтық жүйесі әлсіз жастар цифрлық тәуелділікке, эмоционалдық қажуға және мотивациялық дағдарысқа бейім келеді. Цифрлық қоғам жағдайында студенттердің психологиялық денсаулығын қолдау білім беру ортасының маңызды міндетіне айналуы тиіс. Бұл тұрғыда психологиялық қызметтің жаңа форматтары – онлайн-консультациялар, цифрлық мониторинг, ақпараттық гигиена және эмоционалдық интеллектті дамытуға бағытталған тренингтер өз тиімділігін көрсетіп отыр. Сонымен қатар, оқу процесіне рухани-адамгершілік құндылықтарды енгізу, тұлғаның мағыналық даму бағыттарын қолдау және этикалық жауапкершілік мәдениетін қалыптастыру студенттердің ішкі тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды тетік болып табылады.

Жасанды интеллект пен цифрлық технологиялар тұлғаның когнитивтік әлеуетін кеңейтуге мүмкіндік бергенімен, психологиялық қауіптерді де арттыруы мүмкін. Сол себепті заманауи білім беру кеңістігі студенттің ақпараттық ортадағы мінез-құлқын саналы басқаруға, эмоциялық өзін-өзі реттеуге және әлеуметтік жауапкершілік сезімін нығайтуға бағытталуы қажет.

Жалпы алғанда, цифрландыру және жасанды интеллект дәуірінде студенттердің тұлғалық құндылықтары мен психологиялық денсаулығы өзара тығыз байланыста дамиды. Тұлғаның рухани тұтастығын, құндылықтық бағдарын және психологиялық саулығын сақтау - қазіргі білім беру мен психологиялық ғылымның негізгі миссияларының бірі. Сондықтан жоғары оқу орындары цифрлық ортада өмір сүретін студенттің тұлғалық дамуына кешенді, ғылыми негізделген психологиялық сүйемелдеу жүйесін құруды стратегиялық бағыт ретінде қарастыруы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Франкл, В. Человек в поисках смысла. - Москва: Прогресс, 1990. - 368 с.
2. Леонтьев, Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. - Москва: Смысл, 2003. - 487 с.
3. Головаха, Е. И., Панина, Н. В. Психологическое здоровье личности и общества. - Киев: Наукова думка, 2006. - 312 с.
4. Назарова, Л. И. Цифровизация образования: психологические риски и возможности. // Психологическая наука и образование. - 2020. - Т.25, №5. - С. 65–77.
5. Сатова, Г. А., Әбдіғалиева, А. С. Студенттердің цифрлық ортадағы психологиялық бейімделу ерекшеліктері. // Психология және тұлғаны дамыту. - 2022. - №2 (37). - Б. 58–64.
6. Жұмабекова, Р. Қ. Цифрландыру дәуіріндегі рухани-адамгершілік құндылықтардың трансформациясы. // Білім және ғылым әлемі. - 2023. - №3 (80). - Б. 102–108.

7. Кузьмина, В. П. Теоретический аспект исследования эмпатии как актуальная проблема современной психологии. // Вестник Вятского государственного университета. - 2007. - №17. - С. 107–112.
8. Goleman, D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. - New York: Bantam Books, 2006. - 352 p.
9. World Health Organization. Mental health of young people in the digital age. - Geneva: WHO, 2022. - 45 p.
10. UNESCO. Ethical Principles for Artificial Intelligence in Education. - Paris: UNESCO Publishing, 2021. - 62 p.

ӘОЖ 004.8:378.147

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЙЫНДАУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ НЕГІЗДЕРІ

Алдабергенова А.О.

*П.ғ.к., қауымдастырылған профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
aigul_ao@mail.ru*

Жармұхамбет А.Б.

*Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
azharmukhambet@gmail.com*

Жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының үзіліссіз өсуі түрлі салаларды, соның ішінде білім беру саласын да трансформациялады. Бұл болашақ педагогтерді жасанды интеллект негіздерін терең түсінуге дайындаудың маңыздылығын арттырады. Мақалада болашақ информатика мұғалімдерін дайындаудағы жасанды интеллект негіздерін қолдану жағдайы талданды. ЖИ-ді білім беру процесіне енгізудің артықшылықтары қарастырылды. ЖИ құралдарының болашақ мұғалімдер үшін сабақ жоспарларын, тапсырмаларды дайындаудағы және оқушылардың білімін бағалаудағы пайдасы мен қолданылу аясы ұсынылған. Бұл құралдар мұғалімдердің кәсіби құзіреттілігін дамытып, білім беру процесінің тиімділігін арттыруға көмектеседі. Сонымен қатар, ЖИ негіздерін оқу бағдарламасына енгізу болашақ информатика мұғалімдері үшін кәсіби міндет екені айтылады. Мақаланың деректері академиялық зерттеулерге, білім беру саласындағы құжаттарға сүйене отырып жүргізілді.

Кілт сөздер: *Жасанды интеллект, ЖИ құралдары, болашақ информатика мұғалімдері, технология, машиналық оқыту, кәсіби құзіреттілік, тапсырма, сабақ жоспары.*

Непрерывный рост технологий искусственного интеллекта (ИИ) трансформировал различные области, включая образование. Это повышает важность подготовки будущих педагогов к глубокому пониманию основ искусственного интеллекта. В статье проанализирован случай применения основ искусственного интеллекта при подготовке будущих учителей информатики. Рассмотрены преимущества внедрения ИИ в образовательный процесс. Представлены преимущества и область применения средств ИИ в подготовке планов уроков, заданий и оценке знаний учащихся для будущих учителей. Эти инструменты способствуют развитию профессиональной компетентности педагогов и повышению эффективности образовательного процесса. А также подчеркивается, что включение основ ИИ в учебную программу является профессиональной задачей для будущих учителей информатики. Данные статьи проводились на основе академических исследований, документов в области образования.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, инструменты ИИ, будущие учителя информатики, технологии, машинное обучение, профессиональные компетенции, задания, планы уроков.*

The continuous growth of artificial intelligence (AI) technologies has transformed various fields, including education. This increases the importance of preparing future teachers for a deep understanding of the basics of artificial intelligence. The article analyzes the case of applying the basics of artificial intelligence in the training of future computer science teachers. The advantages of introducing AI into the educational process are considered. The advantages and scope of AI tools in

the preparation of lesson plans, assignments and assessment of students' knowledge for future teachers are presented. These tools contribute to the development of teachers' professional competence and improve the effectiveness of the educational process. In conclusion, it is emphasized that including the basics of AI in the curriculum is a professional task for future computer science teachers. These articles were based on academic research and educational documents.

Keywords: artificial intelligence, AI tools, future computer science teachers, technology, machine learning, professional competence, task, lesson plan.

Kіріспе

Жасанды интеллектінің пайда болуымен әртүрлі салалар түбегейлі өзгерді, білім беру де одан тыс қалмады. Машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу және генеративті ЖИ сияқты технологиялар қоғамға кеңінен енгізіліп жатқанда, білім алушыларды ЖИ-пен басқарылатын болашаққа дайындау аса маңызды болып тұр. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты 2025 жылғы жолдауында «Әлемде жасанды интеллектімен жұмыс істеудің қыр-сырын білетін мамандарға деген сұраныс артып келеді. Ұстаздардың жасанды интеллект технологиясын меңгеру дағдысын да қалыптастыру керек болады», – деп атап көрсетілген [1]. Осыған орай, жаңа цифрлық дәуірде болашақ ұрпаққа заманауи білім мен дағдыларды дарыту жауапкершілігі, әсіресе информатика мұғалімдеріне жүктеледі деуге болады. Сондықтан, информатиканы оқытудың дәстүрлі әдістеріне ЖИ мүмкіндіктерін байланыстыру қажеттілігі туындап отыр. Осындай мүмкіндіктердің бірі ЖИ негізіндегі платформалар болып табылады. Бұндай платформалар оқыту процесін тиімді ұйымдастыруға жағдай жасайды, білім алушылардың қызығушылықтарын арттырады және оқу процесін бақылау, бағалау жұмыстарын жеңілдетеді және т.б.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жүргізу үшін қолданылған негізгі материалдар мен әдістер білім беру саласында жасанды интеллектінің ролін тереңірек түсінуге бағытталған. Негізгі дереккөзі ретінде ғылыми зерттеу жұмыстары, нормативтік құжаттар, интернет ресурстары және практикалық жұмыстардың материалдары талданды. Сонымен қатар, зерттеу әдістері арқылы жасанды интеллект технологияларының оқу үдерісіне әсері мен болашақ мұғалімдерді даярлаудағы мүмкіндіктері қарастырылды. Білім беру ұйымдарының бағдарламалары мен әдістемелік құралдары да зерттеу материалына кірді. Олар арқылы ЖИ қолданудың педагогикалық әдіс-тәсілдері мен платформалары туралы нақты ақпарат алынды. Сонымен қатар, жасанды интеллект платформалары мен құралдары туралы нақты деректер, олардың оқыту процесіне қалай ықпал ететіні және қандай оқу қажеттіліктеріне жауап беретіні туралы ақпараттар да жинақталды. Бұл ЖИ-дің білім беру саласындағы қолдану аясы мен тәуекелдері туралы тереңірек түсінік алуға көмектесті.

Негізгі бөлім

Қазіргі уақытта жасанды интеллект технологиялары білім берудің барлық деңгейіне ене бастады. UNESCO және Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымы (ЭЫДҰ) сияқты халықаралық ұйымдар ЖИ-ді оқу және жазу сияқты базалық дағдылармен қатар іргелі құзырет ретінде атап өтеді. Жасанды интеллект технологияларының дамуы қазіргі білім беру жүйесін жаңартуды талап етеді, өйткені бұл процесс цифрлық экономика үшін бәсекеге қабілетті кадрлар даярлауға және білім алушылардың әлеуметтік-саяси белсенділігін арттыруға негіз болады. Қазіргі заманда информатика мұғалімдері білім беру процесінде ЖИ технологияларын тиімді пайдалану үшін оның негізгі тұжырымдамаларын білуі, теориялық және практикалық негіздерін терең түсінуі қажет. Зерттеу кезеңінде ғалымдардың еңбектері талданып, осы ұғымдар анықталды.

Т.А. Бороненко және В.С. Федотова өздерінің мақалаларында «Жасанды интеллект технологиялары – бейімделген оқыту бағдарламаларын әзірлеу және цифрлық оқу ортасын жекешелендіру технологиялары»-деп атап көрсеткен [2].

ЖИ – бұл машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу және нейрон желілері сияқты бірнеше маңызды салаларды біріктіретін ауқымды сала. Машиналық оқыту ЖИ зерттеулерінің негізі болып табылады.

I. Goodfellow, Y.Bengio, A.Courville, «Deep Learning» деген кітабында «Жасанды интеллект жүйелері бастапқы деректерден үлгілерді алу арқылы өз білімдерін алу мүмкіндігі қажет екенін көрсетеді. Бұл мүмкіндік машиналық оқыту деп аталады. Машиналық оқытуды енгізу компьютерлерге нақты әлем туралы біліммен байланысты мәселелерді шешуге және субъективті болып көрінетін шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді» деп тұжырымдама береді [3].

Білім беру саласында машиналық оқыту тапсырмаларды жеңілдету, оқытуды жекешелендіру және нақты уақыт режимінде кері байланысты қамтамасыз ету арқылы мұғалімдер мен білім алушылардың оқуын түбегейлі өзгертеді. Мұғалімдерге әртүрлі білім алушыларды қолдауға және сабақтарды жеке қажеттіліктерге бейімдеуге көмектеседі.

Табиғи тілді өңдеу информатика мұғалімдері түсінуі тиіс тағы бір маңызды сала. Табиғи тілді өңдеу әдістері чат-боттар мен виртуалды көмекшілер сияқты ЖИ жүйелерінде негіз болып табылады және оларды түсіну мұғалімдерге ЖИ-ні нақты қолданыстарға енгізуге көмектеседі.

<https://lumenalta.com/> сайтында [4] табиғи тілді өңдеу туралы былай делінген: «Табиғи тілді өңдеу-бұл адам тілін түсіндіру, өңдеу және оған жауап беру үшін машиналарды оқытуға бағытталған жасанды интеллект саласы. Ол күрделі есептеу жүйелері мен табиғи байланыс арасындағы алшақтықты жояды, бұл технологиямен өзара әрекеттесуді интуитивті және пайдаланушыға ыңғайлы етеді. Бұл технология оқу орындарының, мұғалімдердің және оқушылардың оқу құралдарымен және оқу процестерімен өзара әрекеттесуін жақсартуда шешуші рөл атқарады».

Информатика мұғалімдері нейрон желілерінің қалай жұмыс істейтінін, кері таралу принципін және ЖИ жетістіктеріндегі терең оқытудың маңызын түсінуі керек. Соколова А.Г мен Архипов А.В өздерінің мақалаларында «Нейрондық желілер – бұл әдетте адам миының процестерімен байланысты қарапайым биологиялық процестерді модельдейтін есептеу құрылымдары. Нейрондық желілердің негізгі қасиеттеріне желілік оқыту, жалпылау, параллелизм, ақпаратты таратылған көрсету және одан әрі есептеулер, бейімделу, орташа қуат тұтыну, ақпаратты контекстікөндеу және қате жағдайларды өңдеу жатады»-деп атап көрсеткен [5].

Нәтижелер және талқылау

Жасанды интеллектінің теориялық негіздерін меңгергеннен кейін оны практикада дұрыс қолдана білу керек. Сондықтан, болашақ информатика мұғалімдері ЖИ құралдары мен платформаларын меңгеруі керек. 1-кестеде көрсетілген ЖИ негізінде құрылған бұл құралдар мұғалімдердің жұмысын жеңілдетіп, білім беру процесінің тиімділігін арттыруға көмектеседі.

Кесте 1 - Жасанды интеллект құралдары

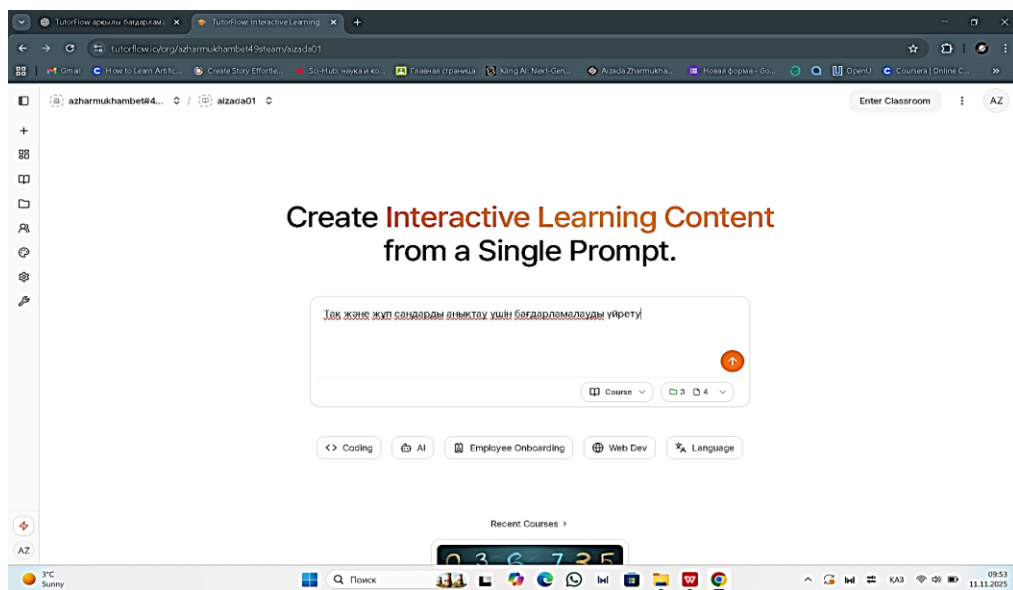
Жасанды интеллект	Мақсаты және қолдану саласы	Болашақ информатика мұғалімдері үшін пайдасы
ChatGPT Gemini	Ақпаратты түсіндіреді, сабақ жоспарына сай тапсырмалар, ақпаратты талдауға, жалпы контент ұсынады	Оқу жоспарларын, дәріс материалдарын, бағдарламалау тапсырмаларының үлгілерін, сынақ сұрақтарын жедел дайындау; күрделі ұғымдарды оңай тілмен түсіндіруге арналған мәтіндер жасау; кодты тексеру және қателерді түзетуге көмек көрсету
Diffit	Сынып деңгейіне сай оқу материалдарын ұсынып тапсырмалар, ақпараттар береді	Әртүрлі деңгейге автоматты түрде оқу материалын бейімдеу арқылы мұғалімнің уақытын үнемдейді, мәтін бойынша сұрақтар, кілт сөздер, қысқаша мазмұн сияқты қосымша материалдарды жасайды

Жасанды интеллект	Мақсаты және қолдану саласы	Болашақ информатика мұғалімдері үшін пайдасы
MagicSchool.ai Shyraq AI	Әртүрлі деңгейлік оқу материалдарын, тапсырмалар, сабақтың жоспарын жасауға арналған	Уақытты үнемдейтін, мұғалімнің шаршауын болдырмайтын және білім алушылар үшін оқу тәжірибесін жасайтын ЖИ
Code.org TutorFlow	Бағдарламалау негіздерін ойын, анимация және практикалық тапсырмалар арқылы үйретеді. Python тіліне кіріспе курсы бар	Бағдарламалау негіздерін үйретуде дайын, интерактивті сабақтарды қолдануға, оқушылардың прогресін бақылауға жеңілдік береді, сабақта қызықты ойындар арқылы білім алушылардың мотивациясын арттырады
Slidesgo Tome Gamma Canva AI	Презентация мен визуализация жасау үшін қолданылады	Бұл құралдар тек презентация үшін үлгілер ұсынумен ғана шектелмей, сонымен қатар сабақ мазмұнын талдау үшін ЖИ қолданады, ең қолайлы визуалды элементтер мен презентация құрылымын ұсынады
Kandinsky PixVerse Dream Face	Мәтіндік сипаттама арқылы суреттер, бейнелер және анимациялар жасау үшін пайдаланылады	Сабаққа арналған көрнекі және қызықты материалдарды дайындауға көмектеседі, шығармашылық әлеуетті арттырады, визуалды контент арқылы білім алушылардың қызығушылығын оятады.
Wayground (Quizizz) Prepai Quiz Wizard Quizgecko	Тестілеу, бағалау құралдары және мәтін бойынша тест құрастыру құралдары	Оқушылардың білімін тексеруде интерактивті викториналар, тесттер мен бағалау тапсырмаларын жылдам әзірлейді
Lumio Educaplay	Сабақ барысында интерактивті тапсырмалар, ойындар және бағалау жұмыстарын жүргізуге арналған құралдар	Сабақты динамикалық форматта өткізуге мүмкіндік береді, ойын түрдегі тапсырмалар және дайын шаблондары бар, оқушылардың белсенділігін арттыруға ықпал етеді
Mentimeter Fyrexbox	Дауыс беру, пікір алу, жедел бағалау және талдау мақсатындағы кері байланыс алуда қолдануға болатын құралдар	Білім алушылармен кері байланыс орнатуға мүмкіндік беріп, нәтижелерді жинап, талдау арқылы оқу процесін жеңілдетеді

Бұл ЖИ құралдарының әрқайсысы болашақ информатика мұғалімдерінің кәсіби күзіреттілігін дамытуда аса құнды рөл атқаратыны анық. Болашақ информатика мұғалімдері өз сабақтарында деректерді жинап, талдап, материалдарды білім алушының деңгейі мен қызығушылықтарына бейімдей отырып, көрнекі және интерактивті ресурстарды жасау үшін осы құралдарды пайдалана алады. Сонымен қатар, бағдарламалар мұғалімнің әдістемелік мүмкіндіктерін кеңейтіп, сабақтың сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

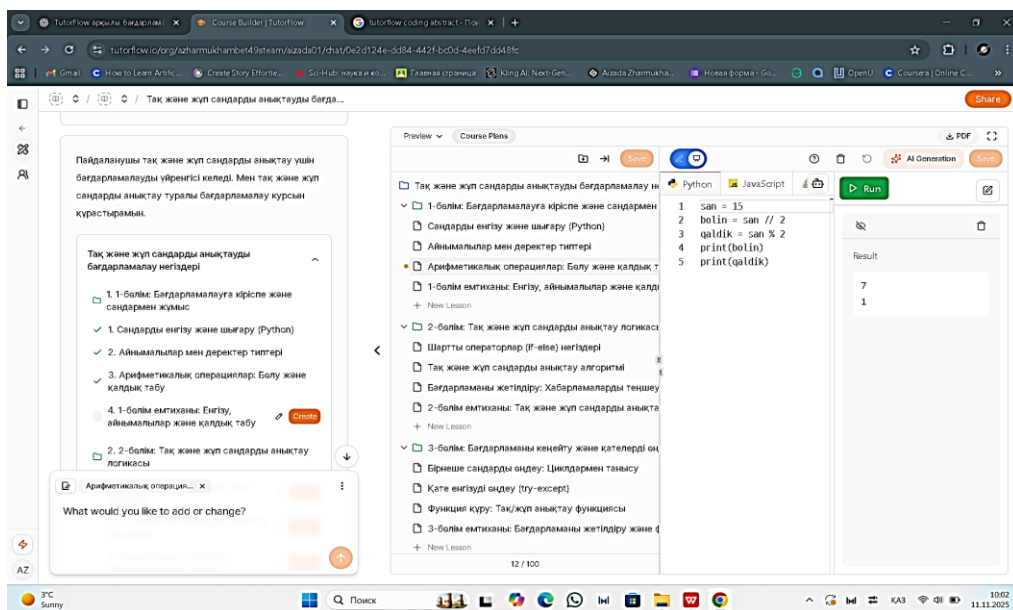
Жасанды интеллект технологияларын білім процесіне енгізудің тиімділігі ең алдымен оның оқытудағы икемділігі мен бейімделгіштігімен түсіндіріледі. Мысалы, ChatGpt немесе Google Gemini сияқты тілдік модельдер күрделі тақырыптарды қарапайым тілмен түсіндіруге көмектеседі, ал бағдарламалау сабақтарына арналған ЖИ құралдары нақты мысалдар мен код шешімдерін ұсынады.

Бағдарламалауда TutorFlow платформасын мысал ретінде келтірсек, бұл интерактивті кодтау тапсырмаларын жасауға және орындауға арналған онлайн-құрал, ол әсіресе жаңадан бағдарламалауды үйреніп жүрген білім алушыларға ыңғайлы (1-сурет).



Сурет 1 - Бағдарламаның интерфейсі

1-суретте Бағдарламаның интерфейсі көрсетілген. Тапсырма ретінде ең қарапайым мысалды келтірдік. Тапсырма: Тақ және жұп сандарды анықтау үшін бағдарламалауды үйрену.



Сурет 2 – Нәтижесі

Суреттің нәтижесін көріп тұрғандай ол бізге осы тақырыпты түсіну үшін сабақ жоспарын құра отырып, Python да код жазуды көрсетіп тұр.

TutorFlow арқылы оқушылар нақты уақыт режимінде код жазып, оны бірден тексере алады. Платформа әртүрлі бағдарламалау тілдерін қолдайды және қарапайым тапсырмадан күрделі жобаларға дейінгі әрекеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, ЖИ құралдары мұғалімдерге деректерді талдай алу қабілеттерін жетілдіруде және оқыту әдістемесін педагогикалық жағынан өсуге жағдай жасайды.

В. Klimova және М. Pikhart зерттеулерінде «Жоғары білім берудегі жасанды интеллектінің ең маңызды артықшылықтарының бірі- оның білім беру тәжірибесін жеке студенттерге бейімдеу мүмкіндігі»-деп көрсетеді [6].

Визуалды бағыттағы ЖИ бағдарламалар, мысалға мультимедиялық құралдар мен геймификацияда қолданылатын платформалар, болашақ информатика мұғалімдерінің мультимедиялық контент жасау дағдыларын дамытады. Осы платформалар арқылы сабақ материалдары көрнекі және қызықты болады.

ЖИ-ді білім беру процесінде пайдалану мұғалімдер үшін бірқатар артықшылықтар береді:

- оқу тапсырмаларын автоматтандыру және бағалауды жеңілдету, ЖИ оқушылардың жұмысына кері байланыс бере отырып мұғалімнің жұмысын оңайлатады;
- әр оқушының деңгейіне сай материалдар дайындауда көмектеседі;
- деректерге талдау жасай отыра, білім беру траекториясын жеке түрде құра алады;
- шығармашылық және зерттеушілік ойлауды дамыта алады, яғни әртүрлі тапсырмалар құрып, сонымен қатар жобалар құруда идеялар ұсына алады.

Болашақ информатика мұғалімдері ЖИ-ді дұрыс бағытта қолдану үшін арнайы курстар мен практикалық жобалар енгізу қажет. Мұндай курстар ЖИ ұғымдарын біртіндеп, тереңдетілген оқыту және күшейтілген оқыту сияқты күрделі тақырыптарға көше отырып, ЖИ құралдарын қолдануды, деректермен жұмыс және этикалық мәселерді шешу дағдыларын меңгеруіге бағытталуы керек. Мұғалімдердің курстарын жаңартып отыру үшін жаңа ЖИ технологияларын назарда ұстау қажет. Информатика пәнінің мұғалімдеріне ЖИ дамуымен бірге жүру үшін үздіксіз кәсіби даму өте маңызды. Семинарларға, конференцияларға және онлайн курстарға қатысу арқылы мұғалімдер ЖИ-дің соңғы жетістіктері және оқыту әдістері туралы білімдерін жаңарта алады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жасанды интеллект негіздерін болашақ информатика мұғалімдеріне арналған оқу бағдарламасына енгізу тек білім деңгейін арттыру ғана емес, болашақ информатика мұғалімдері үшін кәсіби міндет болып табылады. Мақалада ЖИ-ді меңгеру арқылы болашақ мұғалімдер жылдам дамып келе жатқан технологиялық саланы ұтымды пайдалана алатындығы жайында айтылды. Осы негіздерді меңгере отырып, болашақ информатика мұғалімдері білім беру технологиясының жай тұтынушылары болмай, жасанды интеллектпен біріктірілген оқыту тәжірибесінің мықты мамандары бола алады деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>
2. Бороненко Т. А., Федотова В. С. Формирование цифровой компетентности учителей информатики // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-tsifrovoy-kompetentnosti-uchiteley-informatiki>
3. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning (Vol. 1). MIT Press. <https://aikosh.indiaai.gov.in/static/Deep+Learning+Ian+Goodfellow.pdf>
4. Natural language processing (NLP) in education redefines how institutions deliver teaching, streamline operations, and engage learners. <https://lumenalta.com/insights/5-examples-of-natural-language-processing-in-education>
5. Sokolova A.G., Arkhipov A.V. Application of neural networks in education: opportunities and challenges // Инновации и инвестиции. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/application-of-neural-networks-in-education-opportunities-and-challenges>
6. Klimova, B., & Pikhart, M. (2025). Exploring the effects of artificial intelligence on student and academic well-being in higher education: a mini-review. Frontiers in psychology, 16, 1498132. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1498132>

ӘОЖ 316.77:004.738.5:2-67

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ИСЛАМДЫҚ ДІНИ БІРЕГЕЙЛІК: ВИЗУАЛДЫ МӘДЕНИЕТ ПЕН НАРРАТИВТЕР ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Алимханова А.А.

Докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
asele4ekk@gmail.com

Байтенова Н.Ж.

Филос.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
zhanat52@mail.ru

Бұл мақалада әлеуметтік желілердегі исламдық діни бірегейліктің қалыптасуы мен трансформациясы қарастырылады. Цифрлық технологиялардың дамуы нәтижесінде Instagram және TikTok сияқты платформалар мұсылман жастардың діни ұстанымдары мен құндылықтарын визуалды мәдениет және нарративтер арқылы білдірудің жаңа алаңына айналды. Зерттеу нетнография, визуалды және нарративтік талдау әдістеріне сүйеніп, діни тәжірибелердің дәстүрлі шеңберден шығып, жаңа цифрлық кеңістікте қайта құрылуын талдайды. Гидденстің «рефлексивті бірегейлік» және Тажфел мен Тёрнердің әлеуметтік бірегейлік теориялары зерттеудің теориялық негізін құрайды. Нәтижесінде әлеуметтік желілердің діни білімнің демократиялануына, діни биліктің өзгеруіне, сондай-ақ поляризация мен радикалдану тәуекелдерінің артуына әсер ететіні анықталды. Авторлар әлеуметтік медианы исламдық құндылықтар мен мәдени тұтастықты сақтай отырып, парасатты пайдалану қажеттігін ұсынады.

Кілт сөздер: діни бірегейлік, әлеуметтік желілер, ислам, цифрлық мәдениет, визуалды репрезентация, нарратив.

В данной статье рассматриваются процессы формирования и трансформации исламской религиозной идентичности в социальных сетях. В результате развития цифровых технологий такие платформы, как Instagram и TikTok, стали новым пространством, где мусульманская молодежь выражает свои религиозные убеждения и ценности через визуальную культуру и нарративы. Исследование опирается на методы нетнографии, визуального и нарративного анализа, позволяющие рассмотреть, как религиозные практики выходят за рамки традиционных форм и переосмысливаются в цифровом пространстве. Теоретическую основу работы составляют концепция «рефлексивной идентичности» Энтони Гидденса и теория социальной идентичности Генри Тажфела и Джона Тёрнера. В результате выявлено, что социальные сети способствуют демократизации религиозных знаний, трансформации религиозной власти, а также росту рисков поляризации и радикализации. Авторы подчеркивают необходимость разумного использования социальных медиа при сохранении исламских ценностей и культурной целостности.

Ключевые слова: религиозная идентичность, социальные сети, ислам, цифровая культура, визуальная репрезентация, нарратив.

This article examines the formation and transformation of Islamic religious identity on social media platforms. As a result of the development of digital technologies, platforms such as Instagram and TikTok have become new spaces where Muslim youth express their religious beliefs and values through visual culture and narratives. The study is based on the methods of netnography, visual, and narrative analysis, exploring how religious practices move beyond traditional frameworks and are reconfigured

in the digital environment. The theoretical foundation relies on Anthony Giddens' concept of reflexive identity and Henri Tajfel and John Turner's social identity theory. The findings reveal that social media contributes to the democratization of religious knowledge, the transformation of religious authority, as well as the increasing risks of polarization and radicalization. The authors emphasize the need for the thoughtful use of social media while preserving Islamic values and cultural integrity.

Keywords: religious identity, social networks, Islam, digital culture, visual representation, narrative.

Кіріспе

Қазіргі қоғамда цифрлық технологиялар адамның өмір сүру салтын, қарым-қатынасын және өзіндік сана қалыптастыру үдерістерін түбегейлі өзгертті. Бұл өзгеріс дін саласын да айналып өткен жоқ. Әлеуметтік желілер бүгінде тек ақпарат алмасу мен байланыс құралы ғана емес, сонымен бірге діни бірегейлікті білдірудің, тәжірибелеудің және қайта түсіндірудің жаңа алаңына айналды.

Исламдық контексте бұл құбылыс ерекше назар аудартады. Мұсылман жастары Instagram және TikTok сияқты платформалар арқылы өздерінің діни ұстанымдарын, құндылықтарын, сондай-ақ мәдени сәйкестіктерін визуалды бейнелер, цитаталар мен нарративтер арқылы білдіреді. Мұндай цифрлық репрезентациялар дәстүрлі діни өрнектерді жаңаша форматта қайта ұсыну мүмкіндігін туғызады.

Гидденс [1] «рефлексивті бірегейлік» ұғымын енгізіп, жаһандану мен технология дамуы адамның өзін-өзі тануы мен қоғамдағы орнын анықтауға жаңа өлшем енгізгенін айтады. Ал Тажфел мен Тёрнердің [2] әлеуметтік бірегейлік теориясы индивидтің топтық қатыстылығын айқындау және өзге топтардан шектеу тетіктерін түсіндіруге мүмкіндік береді. Осы теориялар негізінде әлеуметтік желілердегі мұсылмандық тәжірибені түсіндіру жаңа ғылыми перспектива ұсынады.

Қазақстан және жалпы мұсылман әлемі жағдайында әлеуметтік медиа дінге қатысты дискурстың жаңа кеңістігін қалыптастырды. Бұл кеңістік исламдық бірегейліктің тек діни институттар арқылы ғана емес, жеке тұлғалардың күнделікті цифрлық белсенділігі арқылы да қайта құрылып жатқанын айғақтайды.

Зерттеу мақсаты – әлеуметтік желілердегі исламдық діни бірегейліктің визуалды репрезентациясын және цифрлық нарративтердің трансформациясын талдау.

Зерттеу міндеттері:

1. Діни бірегейлік пен визуалды мәдениетке қатысты теориялық және әдістемелік тәсілдерді талдау.

2. Instagram платформасындағы исламдық бірегейліктің визуалды және нарративтік репрезентациясын зерттеу.

3. Әлеуметтік желілердің діни тәжірибе мен дәстүрлі түсініктерге әсерін бағалау.

Зерттеу әдістері: нетнография, визуалды талдау, контент және нарративтік талдау.

Діндарлық, өз кезегінде, бір немесе бірнеше дінге оң көзқарасты білдіреді және діни қауымға тән ортақ нанымдар мен мінез-құлық үлгілерін қамтиды. Жеке діндарлық күрделі әрі көпқырлы құбылыс болғанымен, оның өлшемдері мен мазмұнына қатысты ғалымдар арасында ортақ көзқарас жоқ. Дегенмен, түпкілікті мән, мақсат пен қасиетті болмысқа қатысты сұрақтар адамның тұлғалық болмысы үшін орталық орында қала береді.

Діни бірегейлік – бұл шекаралар мен айырмашылықтарды ғана емес, сондай-ақ ортақтық пен қамтуды да сипаттайтын күрделі дискурс. «Дін» мен «тұлға» ұғымдары қатар келген кезде, олар қасиеттімен байланысқан өмір салтын бейнелейді. Сенушілер үшін діни бірегейлік адамның Құдаймен, жаратылыс әлемімен және қасиетті мен арам дүниенің арақатынасы туралы белгілі бір түсінікті қамтиды. Бұл ұғым, сонымен қатар, жеке субъективтілікпен де тығыз байланысты.

Материалдар мен әдістер

Діни тәжірибе – көп өлшемді құбылыс. Қазіргі кезеңде зайырлылық пен жаһандану тақырыптары діндарлықты өлшеудің жарамды құралдарын жасауға деген қызығушылықты күшейтті. Remizova және т.б. мәдениетаралық зерттеулерде діндарлықты бағалаудың төрт үлгісін анықтап, олардың ішінде діни тәжірибелерге, діннің маңыздылығына және діни институттарға сенімге қатысты көрсеткіштер ең жоғары ұлтаралық тұрақтылық танытатынын көрсетті. Сонымен қатар, цифрландыру жағдайында діни тәжірибенің формалары дәстүрлі ғұрыптар мен қауымдық өмір шеңберінен шығып, жаңа кеңістіктерге ауыса бастады. Виртуалды ортада, әсіресе әлеуметтік желілерде, бұл тәжірибелердің жаңа түрлері қалыптасуда. Instagram сияқты платформалардағы визуалды репрезентациялар – Құран аяттарынан үзінділер, исламдық символика немесе хиджаб сәні – қазіргі қоғамда исламдық бірегейлікті қалыптастырудың жаңа үлгісін көрсететін ерекше «цифрлық рәсімдерге» айналууда.

Мұсылман қоғамының контекстінде әлеуметтік желілер діни бірегейлікті білдірудің, діни түсініктермен алмасудың және аймақаралық қауымдастықтық ынтымақтастықты қалыптастырудың жаңа кеңістігін ашты. Алайда бұл платформалар бірқатар сын-қатерлерді де тудырады: діни құндылықтардың фрагментациясы, қауымішілік қайшылықтардың пайда болуы және діни бедел құрылымдарының өзгеруі байқалуда.

Әрбір дін өкілі діни бірегейліктің мұсылман қауымының өміріндегі маңызды элемент екенін жақсы түсінеді. Бұл ұғым тек теологиялық сенімдерді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік және мәдени тәжірибелерді де қамтиды. Сондықтан әлеуметтік желілер бүгінде діни құндылықтармен өзара әрекеттесу мен оларды жеткізудің жаңа алаңына айналып отыр.

Бүкіл әлем бойынша екі миллиардтан астам белсенді пайдаланушысы бар әлеуметтік желілер мұсылмандарды түрлі аймақтар мен елдер арасында бұрын-соңды болмаған дәрежеде байланыстырып отыр. Бұл – жаһандық мұсылман қауымдастығының өзара байланысын күшейткен құбылыс.

ХХІ ғасырдағы қоғам өмірінің ажырамас бөлігіне айналған әлеуметтік желілердің дамуы адамдардың қарым-қатынас жасау тәсіліне ғана емес, сонымен қатар олардың бірегейлігін қалыптастыру үдерісіне, әсіресе діни бірегейлікке айқын әсер етті. Мұсылман қоғамының контекстінде әлеуметтік желілер діни бірегейлікті білдірудің, талқылаудың және қайта құрудың динамикалық кеңістігіне айналды. Бұрын жергілікті дәстүр мен қауымдастық ықпалымен қалыптасқан мұсылмандық діни бірегейлік қазір жаһандық сипаттағы цифрлық платформалардағы өзара әрекет арқылы трансформацияға ұшырауда.

Энтони Гидденс атап өткендей, жаһандану мен технологияның дамуы бірегейліктің қалыптасу сипатына елеулі өзгерістер енгізді. Оның пікірінше, қазіргі заманда жеке және ұжымдық бірегейлік енді тек физикалық орта арқылы ғана емес, сонымен қатар географиялық шекарадан тыс орналасқан виртуалды кеңістікте де қалыптасады. Бұл кеңістік адамдарға әртүрлі діндер мен мәдениеттер арасындағы жаңа байланыстар орнатуға мүмкіндік береді. Гидденс бұл құбылысты «бірегейліктің рефлексивтілігі» деп сипаттайды, яғни әрбір адам қабылдаған ақпараттар негізінде, әсіресе әлеуметтік медиа арқылы алынған мәліметтер негізінде, өз бірегейлігін үнемі қайта құрып және келісіп отырады [1].

Мұсылман қоғамындағы діни бірегейлік те осы процестің ықпалында. Бұрын діни бірегейлік жергілікті дәстүрлер мен танылған діни билік арқылы қалыптасса, бүгінде ол икемдірек және динамикалық сипатқа ие болды. Әлеуметтік желілер түрлі діни түсіндірмелер мен пікірлерге қолжетімділікті арттырып, дінге байланысты идеялардың еркін айналымына жол ашты. Сонымен қатар, бұл платформаларда діни құндылықтар, нормалар мен интерпретациялар еркін бөлісіліп, сыналып және қайта күшейтіледі.

Генри Тажфел мен Джон Тёрнердің әлеуметтік бірегейлік теориясы [2] цифрлық дәуірдегі діни бірегейліктің динамикасын түсінуде маңызды теориялық негіз ұсынады. Бұл тұрғыдан алғанда, әлеуметтік желілер мұсылман қауымының өзіндік «интернет-умма» ретінде қалыптасуына ықпал ететін аренаға айналды. Мұнда жеке тұлғалар өздерін белгілі бір топтың

мүшесі ретінде (ingroup) айқындап, өзге топтардан (outgroup) айырмашылығын белгілейді. Мұндай механизм бір жағынан исламдық құндылықтарды нығайтып, ұжымдық ынтымақтастық пен ортақ рухты күшейтсе, екінші жағынан, әртүрлі интерпретация мен түсініктердің нәтижесінде ішкі қауымдық қайшылықтардың туындауына да себеп болуы мүмкін.

Алдыңғы зерттеулер әлеуметтік желілердің мұсылман қоғамындағы діни бірегейлікті қалыптастыруда амбивалентті рөл атқаратынын көрсетеді. Кэмпбелл және Еволви [3] өз еңбектерінде әлеуметтік желілер мұсылмандарға өздерінің діни ұстанымдары мен діндарлық тәжірибесін білдірудің жаңа кеңістігін ұсынатынын атап өтеді. Олардың тұжырымынша, мұсылман қауымдастықтары әлеуметтік желілерді дағуат жүргізу, исламдық құндылықтармен бөлісу, тіпті дінге қатысты әлеуметтік мәселелерде қолдау мобилизациясы үшін қолданады.

Алайда Кэмпбелл мен Еволви сонымен бірге әлеуметтік желілердің әртүрлі діни интерпретациялар нәтижесінде мұсылман қауымының ішінде поляризация туғызу ықтималдығын да ескертеді. Бұған қоса, әлеуметтік желілер радикалды идеологияларды тарату, қауымішілік қақтығыстарды күшейту және дәстүрлі діни беделдің әлсіреуіне ықпал етуі мүмкін.

Әлеуметтік-мәдени көзқарас тұрғысынан алғанда, әлеуметтік желілердің діни бірегейлікке әсерін талдау тереңірек түсінік береді. Бұл тәсіл діни бірегейліктің тек теологиялық доктриналармен емес, сонымен қатар виртуалды кеңістіктегі әлеуметтік және мәдени динамикамен де қалыптасатынын көрсетеді. Мұсылман қоғамындағы діни бірегейлік дәстүрлі құндылықтар мен әлеуметтік медиа ұсынған заманауи мәдени үрдістердің өзара әрекеттесуінен туындайды. Нәтижесінде әлеуметтік желілер тек діни экспрессия алаңы ғана емес, сонымен қатар жаңа нормалар, мінез-құлық үлгілері мен діни дискурстар үнемі келісіліп, қайта құрылатын кеңістікке айналып отыр. Мысалы, цифрлық дағуат, трансұлттық діни пікірталастар және діни инфлюенсерлер феномені әлеуметтік медианың жаңа діни бедел мен исламдық бірегейліктің баламалы интерпретацияларын қалай қалыптастыратынын айқын көрсетеді. Осылайша, жоғарыда қарастырылған теориялар мен зерттеулер негізінде бұл жұмыс әлеуметтік-мәдени тұрғыдан мұсылман қоғамындағы діни бірегейлікке әлеуметтік желілердің әсерін талдауға бағытталған. Мұндай көзқарас тек діни ілімдер мен догмаларды ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік, мәдени және саяси факторлардың да діни өзіндік сананы қалыптастырудағы рөлін ескеруге мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бұл зерттеу ХХІ ғасырдағы жаһандық мұсылман қоғамының контекстінде әлеуметтік медиа діндарлықтың сипатын, оның көрініс беру, түсіну және қалыптасу үлгілерін қалай өзгертетінін жан-жақты түсіндіруге бағытталған.

Әлеуметтік желілер қазіргі мұсылман қоғамының өмірінің ажырамас бөлігіне айналып, олардың діни бірегейлігін қалыптастыруда маңызды рөл атқарып отыр. Әлеуметтік-мәдени тұрғыдан алғанда, діни бірегейлік тек діни ілімдер мен догмаларға ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік өзара әрекетке, жергілікті мәдениетке және жаһандық динамикаға да тәуелді.

Әлеуметтік желілер – бұл құндылықтар, тәжірибелер мен діни нарративтер қалыптасып, келісіліп әрі қайта қаралатын жаңа кеңістік. Мұнда дін тек дәстүрлі институттар арқылы ғана емес, жеке тұлғалардың күнделікті өмірдегі тәжірибесі мен цифрлық белсенділігі арқылы да бейнеленеді.

Энтони Гидденс [1] өз еңбектерінде жаһанданудың жеке тұлға мен қауымның бірегейлікті қалыптастыру тәсілін түбегейлі өзгерткенін атап өтеді. Оның айтуынша, жаһандану тек тауарлар мен қызмет алмасуына қатысты емес — ол идеялар мен мәдениеттер қозғалысының кеңеюін де қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік медиа адамдарға әлемнің түкпір-түкпірінен ақпарат алуға, түрлі мәдени және діни топтармен байланыс орнатуға мүмкіндік беретін қуатты құрал.

Мұсылман қоғамы үшін бұл құбылыс діни интерпретациялардың алуан түрлілігіне жол ашады. Қазіргі таңда мұсылмандар әртүрлі елдер мен мәдениеттерден шыққан дінге қатысты көзқарастарға оңай қол жеткізе алады. Бұл өз кезегінде олардың дінді түсіну, қабылдау және тәжірибеде қолдану тәсілдеріне әсер етеді.

Гидденс сипаттаған «бірегейліктің рефлексивтілігі» ұғымы осы процесті жақсы түсіндіреді. Бұл адамның өзін-өзі үнемі бағалап, қоршаған орта мен цифрлық кеңістіктен алынған ақпарат негізінде өзінің діни және мәдени бірегейлігін қайта құрып отыру үдерісі. Осы контексте әлеуметтік желілер мұсылман қауымына исламға қатысты түрлі көзқарастар мен интерпретацияларды зерттеуге, сонымен қатар қазіргі заманда мұсылман болудың мәнін өз бетінше анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, әлеуметтік медиа мұсылмандар үшін өз діни бірегейлігін білдіру, бөлісу және қалыптастырудың жаңа кеңістігін тудырды. Бұл кеңістік дәстүрлі мәдени және географиялық шектеулерден асып түсіп, мұсылмандық тәжірибенің жаңа виртуалды әлеуметтік орнын құрды.

Діни бірегейліктің трансформациясы.

Әлеуметтік медиа мұсылман қауымына өздерінің діни бірегейлігін фото, бейне және мәтіндік жазбалар сияқты контент арқылы білдіруге мүмкіндік береді. Бұл мазмұндар исламдық құндылықтар мен өмір салтын көрсетуге бағытталғанымен, әлеуметтік желілердегі поп-мәдениет пен сән үлгілерінің қысымы кейде, әсіресе жас буын арасында, діни және заманауи өмір салты арасындағы ішкі қайшылықты тудырады.

Поляризация және қауымның фрагментациясы.

Әлеуметтік желілер сонымен қатар «цифрлық сегрегация» құбылысын туындатты. Бұл – ұқсас діни көзқарастағы адамдардың тек өз пікірлес ортасында байланыс орнатып, өзге интерпретация ұстанушылармен қарым-қатынасты шектеуі. Мұндай үрдіс мұсылман қоғамында поляризацияны күшейтіп, мазхабаралық төзімділіктің төмендеуіне алып келуі мүмкін.

Жаһандық мәдени ықпал және дәстүрлі құндылықтар арасындағы тепе-теңдік.

Жаһандық мәдениет пен медиа ықпалы исламның жергілікті дәстүрлі құндылықтарымен жиі қайшылыққа түседі. Бұл жағдай мұсылман қауымына модернизацияға бейімделу мен діни дәстүрді сақтау арасындағы тепе-теңдікті табу қажеттілігін тудырады.

Діни биліктің (авторитеттің) өзгеруі.

Мұсылман қоғамындағы діни билік құрылымы әлеуметтік желілердің ықпалымен айтарлықтай трансформацияға ұшырады. Дәстүрлі ислам дәстүрінде негізгі діни бедел мен шешім қабылдау құқығы жоғары діни білімі бар ғалымдар мен имамдарға (улемаларға) тиесілі болған. Алайда цифрлық дәуірдің келуімен жаңа құбылыс — «цифрлық дін қайраткерлері» немесе «діни инфлюенсерлер» пайда болды. Қазіргі таңда кез келген адам, егер оның көп ізбасары болса, өзін діни контент өндіруші ретінде көрсете алады.

Бұл діни биліктің трансформациясы бір жағынан оң нәтиже берді. Біріншіден, діни ақпаратқа қолжетімділік кеңейді; мұсылмандар түрлі көздерден діни білім ала алады, жаңа білім формалары пайда болды. Екіншіден, бұл үрдіс дінді күнделікті өмірге жақындатып, жастар арасында діни сауаттылықты арттыруға ықпал етті.

Цифрлық ғалымдар феномені (Digital Ulama).

Әлеуметтік желілердегі діни инфлюенсерлер жастар аудиториясына әсер етуде ерекше орын алады. Олар исламдық ілімдерді тартымды, ықшам және заманауи форматта жеткізе отырып, кең аудиторияға ықпал етеді. Дегенмен, олардың барлығы діни білім саласында ресми дайындықтан өтпеген. Соның салдарынан кейбір контенттерде бұрыс интерпретациялар мен діни дәлсіздіктер кездеседі.

Діни білімнің демократиялануы (Democratization of Religious Knowledge).

Әлеуметтік медиа ислам туралы пікір білдіруді баршаға қолжетімді етті – енді бұл үшін ресми діни білім немесе институттық өкілеттілік қажет емес. Бұл жағдай діни пікірталастарды неғұрлым ашық және инклюзивті етсе де, сонымен бірге дұрыс емес интерпретациялардың және субъективті тұжырымдардың көбеюіне әрттырды.

Әлеуметтік желілер – дағуат пен діни білім берудің құралы.

Әлеуметтік желілер қазіргі заманда дағуат пен діни білім берудің ең тиімді құралдарының бірі болып отыр. Көптеген ғалымдар, ислам ұйымдары және жеке мұсылмандар бұл платформаларды бейбіт және инклюзивті ислам ілімін тарату үшін пайдаланады. Алайда әлеуметтік медианың тиімділігі көбіне ақпаратты жеткізушінің беделі мен мазмұнның сапасына тәуелді.

Радикалдану қаупі.

Әлеуметтік медианың елеулі теріс салдарының бірі – радикалды идеологиялардың таралу қаупі. Кейбір экстремистік топтар бұл платформаларды пропаганда тарату, жаңа мүшелерді тарту және зорлық-зомбылық әрекеттерін ұйымдастыру құралы ретінде қолданады. Мұндай контент көбіне оқшауланған немесе діни білімі таяз адамдарға бағытталады. Бұл жағдай мұсылман қоғамының діни бірегейлігінің тұтастығына қауіп төндіріп, дін атын жамылған радикалдық тенденциялардың күшеюіне ықпал етеді.

Әлеуметтік желілердің табиғаты – ақпараттың тез және кең таралуы – радикал топтарға дәстүрлі арналармен салыстырғанда әлдеқайда ауқымды ықпал етуге мүмкіндік береді. Сондықтан бұл құбылыс қазіргі мұсылман қоғамы үшін күрделі идеологиялық және тәрбиелік сын болып отыр.

Әлеуметтік-мәдени импликациялар.

Әлеуметтік желілердің мұсылман қоғамындағы діни бірегейлікке әсері жергілікті мәдени және дәстүрлі контекстен бөлек қарастырылмайды. Себебі әлеуметтік медиа тек діни идеяларды ғана емес, сонымен қатар жаһандық мәдени құндылықтарды да әкеледі, ал бұл кейде жергілікті исламдық дәстүрлермен қайшылыққа түсуі мүмкін.

а. Діни құндылықтарды цифрлық мәдениетке бейімдеу. Ислам құндылықтары цифрлық кеңістіктегі мәдени нормалармен үндесуі үшін бейімделу және интерпретация процесін қажет етеді. Бұл ретте діни ілімнің мәні мен рухын сақтай отырып, оның жаңа коммуникациялық форматтарға икемделуі маңызды.

б. Мультикультурализм санасының артуы. Әлеуметтік желілер мәдениетаралық диалог пен өзара түсіністікті дамытуға мүмкіндік береді. Мұсылман қауымы басқа мәдени және діни топтардың тәжірибесін зерттей отырып, толеранттылық пен өзара құрметті арттыра алады.

с. Діни тәжірибелердің өзгеруі. Қазіргі заманда көптеген діни тәжірибелер онлайн форматқа ауысты: виртуалды уағыздар, онлайн-зекет жинау, тіпті цифрлық платформа арқылы ұжымдық намазға қатысу тәжірибелері кеңінен таралуда. Бұл өзгерістер діннің әлеуметтік табиғатын жоймай, керісінше оны жаңа коммуникациялық шындыққа бейімдеуде.

Әлеуметтік желілер бір жағынан діни білім мен ынтымақты нығайтуға мүмкіндік берсе, екінші жағынан поляризация, радикалдану және діни биліктің өзгеруі сияқты жаңа сын-тегеуріндерді де тудырды. Сондықтан мұсылман қоғамы үшін әлеуметтік медианы тиімді және сындарлы пайдалануға бағытталған терең түсінік пен парасатты тәсіл қажет. Бұл құралды қоғамның діни бірегейлігін нығайтудың және рухани даму кеңістігін кеңейтудің позитивті арнасына айналдыру маңызды.

Технологиялық прогресс дағуатты кеңейтуге және мұсылман қауымының жаһандық бірлігін арттыруға үлкен мүмкіндік беріп отыр. Алайда сонымен бірге ол мәдени ықпалдың енуі, жалған діни ақпараттың таралуы және құндылықтардың ыдырауы сияқты күрделі мәселелерді де алға тартады.

Осы зерттеуде қарастырылған Гидденстің рефлексивті бірегейлік тұжырымдамасы мен Тажфел–Тёрнердің әлеуметтік бірегейлік теориясы, сондай-ақ digital religion бойынша Кэмпбелл [3], Хиршкинд [4], Сиюда [5], Миа Ловхейм [6] еңбектеріндегі медиатизация туралы пайымдар әлеуметтік желілердегі исламдық тәжірибені түсіндіру үшін ортақ аналитикалық шеңбер береді. Бұл шеңбер діннің тек доктриналық мазмұны емес, сонымен бірге визуалды репрезентациялар, эмоциялық резонанстар және желілік өзара әрекет арқылы қалыптасатынын айқындайды. Енді осы теориялық алғышарттарды эмпириялық

материалмен тексеріп, Instagram кеңістігінде исламдық діни бірегейліктің қалай бейнеленетінін нақты мысалдар негізінде көрсетеміз. Осымен, келесі бөлімде эмпириялық талдау нәтижелері ұсынылады.

Эмпириялық талдау нәтижелері: Instagram желісіндегі исламдық діни бірегейліктің визуалды көрінісі

Осы теориялық алғышарттарды негізге ала отырып, келесі бөлімде Instagram желісіндегі исламдық діни бірегейліктің визуалды репрезентациясына жасалған эмпириялық талдау нәтижелері ұсынылады. Зерттеу барысында Instagram желісінде #islamkz, #уағыз, #muslimkz, #құран, #имандылық сияқты хэштегтер бойынша жарияланған жазбалар талданды. Таңдалған контент нетнографиялық және визуалды талдау әдістері арқылы сарапталып, бес негізгі тақырыптық блок анықталды. Бұл блоктар қазіргі Қазақстандағы исламдық діни бірегейліктің түрлі қырларын айқындайды.

1. *Рухани-діни символика.* Бұл блоктағы визуалды материалдарда мешіт, дұға жасап тұрған адам, тасбих, ай мен жұлдыз сияқты дәстүрлі діни нышандар басым. Мысалы, @ibrahimabdussamad және @aziretsultanmosque парақшаларындағы жазбаларда «Әзірет Сұлтан» мешітінің бейнесі мен дұға сәттері жиі кездеседі. Campbell (2013) атап өткендей, цифрлық кеңістіктегі дін визуалды символдар арқылы жаңа мағынаға ие болып, «қатысу мен сенімнің» медиатизацияланған формасын қалыптастырады. Осы контент арқылы исламдық бірегейлік ұжымдық жад пен ритуалдық тәжірибені цифрлық форматта қайта жаңғыртады.

2. *Lifestyle-ислам.* @zere_muslimkz және @amangul_tasbolatovna парақшаларының мысалында исламдық өмір салты сән мен тұрмыстың жаңа мәдени кодына айналғаны байқалады. Хиджабтағы әйелдердің бейнелері, киім брендтері мен “halal lifestyle” ұғымы діннің күнделікті өмірмен сабақтастығын айғақтайды. Бұл бағытта дін тек сенім жүйесі емес, сонымен қатар эстетикалық және мәдени өзін-өзі танытудың құралына айналып отыр. Piotr Siuda (2020) пікірінше, мұндай “діннің лайфстайлдануы” – заманауи қоғамдағы діни тәжірибенің медиатизациялануының айқын көрінісі, онда діни ұстанымдар мәдени тұтыну мен өзіндік бейнелеу тілі арқылы беріледі.

3. *Цитаталық және мотивациялық контент.* @gulvira_ustaz және @gibratty_angimeler парақшалары рухани-мотивациялық жазбаларымен ерекшеленеді. Контент құрылымы көбіне мәтін мен бейненің үйлесіміне негізделген: табиғат, жарық, гүл немесе аспан бейнелерімен қатар хадистер мен аяттар беріледі.

Мұндай визуалды символизм адамның ішкі рухани рефлексиясын күшейтіп, иман мен өзіндік тәрбие идеяларын алға тартады. Хиршкинд [4] атап өткендей, исламдық медиамәдениетте эмоция мен есту-сезіну тәжірибесі діни танымның маңызды бөлігіне айналады; бұл кеңістік сенушінің рухани сезімін күшейтіп, ұжымдық этиканы қалыптастырады.

Жалпы алғанда, талдау нәтижелері көрсеткендей:

- визуалды контентте дәстүрлі діни символдар мен заманауи медиа эстетикасы тоғысқан;
- мазмұндық деңгейде исламдық құндылықтар рухани тәрбие, мәдени сәйкестік және этикалық бағыт арқылы көрініс тапқан;
- құрылымдық жағынан Instagram кеңістігі рухани қауымдастықтар мен білім алмасудың жаңа алаңына айналған.

Осылайша, әлеуметтік желілердегі визуалды репрезентациялар исламдық бірегейлікті тек бейнелеу ғана емес, оның қалыптасуы мен трансформациясының белсенді ортасына айналдырады.

Қорытынды

Әлеуметтік желілер қазіргі мұсылман қоғамындағы діни бірегейлікті білдіру, қалыптастыру және қайта ұғыну үдерістерін түбегейлі өзгертті. Цифрлық орта діни білімнің қолжетімділігін арттырып, қауымдық байланыстарды кеңейткенімен, сонымен қатар поляризация, радикалдану және дәстүрлі діни билік құрылымдарының қайта конфигурациялануы сияқты жаңа сын-тегеуріндерді де туғызды.

Әлеуметтік желілер – дін мен мәдениеттің, дәстүр мен заманауилықтың, жергілікті және жаһандық ықпалдардың тоғысқан кеңістігі. Мұнда дін тек діни институттар арқылы ғана емес, жеке тұлғалардың күнделікті өміріндегі цифрлық белсенділігі мен визуалды репрезентациялары арқылы да көрініс табады. Осы процестің нәтижесінде мұсылман қоғамында жаңа діни коммуникация мәдениеті қалыптасып келеді.

Бір жағынан, әлеуметтік медиа діни білім мен ынтымақты нығайтып, мұсылмандар арасындағы өзара түсіністік пен мәдени диалогты кеңейтеді. Екінші жағынан, ол діни дискурстың ыдырауына, жалған ақпараттың таралуына және дәстүрлі діни беделдің әлсіреуіне әкелуі мүмкін.

Сондықтан қазіргі мұсылман қоғамы үшін ең басты міндет – әлеуметтік медианы парасатты, сыншыл және сауатты қолдану. Цифрлық сауаттылық пен исламдық құндылықтарды өзара үйлестіру арқылы әлеуметтік желілерді рухани даму мен мәдени тұтастықты сақтаудың тиімді құралына айналдыру қажет.

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілер — қазіргі заманның дін мен мәдениеттің өзара байланысын көрсететін ең ықпалды феномендерінің бірі. Бұл кеңістікте исламдық діни бірегейлік жаңа формада көрініс тауып, жаһандық мұсылмандық тәжірибенің ажырамас бөлігіне айналууда.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press.
2. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
3. Campbell, H. A. (2013). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. Routledge.
4. Hirschkind, C. (2011). Is There a Muslim Media?: Communication, Publicity, and the Political Imagination. *American Ethnologist*, 38(4), 643–655.
5. Siuda, P. (2020). *Religion and Digital Media: Practices, Identity, and Community*. Routledge.
6. Lövhelm, M. (2013). Mediatization and Religion: Nordic Perspectives. *Nordic Journal of Religion and Society*, 26(1), 55–69.

ӘОЖ 338.48

ГАСТРОНОМИЯЛЫҚ МӘДЕНИ ТУРИЗМ: ДӘМ АРҚЫЛЫ ӘЛЕМДІ ТАҢУ

Алмаханова Н.А.

*Докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
nazalmakhanova@mail.ru

Омирбекова А.О.

*PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
Alya.Omirbekova@kaznu.edu.kz

Бұл мақалада гастрономиялық туризм мәдени құбылыс ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында тағам мәдениетінің аймақтық сәйкестік пен мәдени коммуникацияны қалыптастырудағы орны анықталады. Сондай-ақ гастрономияның мәдени индустрия мен аймақтық брендті дамытудағы рөлі сипатталады.

Кілт сөздер: *гастрономиялық туризм, мәдениет, мәдени коммуникация, брендтеу, жаһандану, мәдени алмасу.*

В статье рассматривается гастрономический туризм как культурное явление. Анализируется роль кулинарных традиций в формировании региональной идентичности и культурной коммуникации. Определяется значение гастрономии в развитии культурных индустрий и территориального брендинга.

Ключевые слова: *гастрономический туризм, культура, культурная коммуникация, брендинг, глобализация, культурный обмен*

The article examines gastronomic tourism as a cultural phenomenon. The role of culinary traditions in shaping regional identity and fostering cultural communication is analyzed. The significance of gastronomy in the development of cultural industries and territorial branding is highlighted.

Keywords: *gastronomic tourism, culture, cultural communication, branding, globalization, cultural exchange*

Кіріспе

Қазіргі мәдени кеңістікте гастрономиялық туризм туристік қызметті дамытудың жаңа формаларының бірі ретінде қалыптасып келеді. Бұл құбылыс тұтынушылар сұранысының өзгеру үрдістерімен тығыз байланысты. Заманауи турист тек демалыс пен көрікті жерлерді көруді ғана емес, сонымен қатар жаңа дәм сезімдерін бастан өткеруді, бұрын беймәлім болған аспаздық тәжірибелермен танысуды және эмоциялық қанағат алуды қалайды. Осылайша, гастрономия туризмнің функционалды аспектісінен мәдени тәжірибе мен идентичтілікке бағытталған коммуникация формасына айналып отыр.

Туризмнің мәдени өлшемін зерттеу ХХ ғасырдың екінші жартысында белсенді түрде дамыды. Алғашында ол экономикалық және географиялық тұрғыда қарастырылса, кейін мәдениеттанулық және антропологиялық көзқарастар басым бағытқа айналды. Осы тұрғыдан алғанда, тағам мен тамақтану мәдениеті туристік тәжірибенің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылып, оның әлеуметтік және мәдени мәні айқындала түсті.

Мәдениеттану тұрғысынан қарағанда, дәм мен тағам – бұл тек биологиялық қажеттілікті қанағаттандыру амалы емес, ол – мәдени кодтың көрінісі. Әрбір халықтың ас әзірлеу тәсілі, өнім таңдауы, дастархан басындағы қарым-қатынасы сол қоғамның құндылықтар жүйесін, әлеуметтік құрылымын және эстетикалық талғамын бейнелейді. Осы себепті тағам мәдениеті белгілі бір этностың мәдени сәйкестігін сақтаушы және таратушы құрал болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Әр халықтың асханасы – оның тарихы мен дүниетанымының көрінісі. Тағам рецептілері ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа беріліп, сол халықтың табиғатпен, климатпен және дәстүрмен байланысын бейнелейді. Сондықтан ұлттық тағам мәдениеті белгілі бір қоғамның рухани ДНҚ-сын, яғни мәдени кодын қамтиды.

Мысалы, итальяндық паста мен шарап мәдениеті – Оңтүстік Еуропаның өмір салты мен әлеуметтік құрылымының айнасы болса, жапондық суши мен шай ішу рәсімі – эстетикалық ұстамдылық пен үйлесім философиясының көрінісі. Сол сияқты, қазақ халқының қонақжайлық дәстүрі мен ет тағамдары ұлттық менталитеттің – кеңпейілділік пен бірлік құндылықтарының символына айналған.

Тамақ дайындау мен дәм сезу тәжірибесі адамның дүниетанымдық қабылдауымен тығыз байланысты. Белгілі бір елдің немесе өңірдің тағамдары – сол жердің табиғи байлығының, тарихи тағдырдың және әлеуметтік қатынастардың көрінісі. Мысалы, қазақстандық ет тағамдары – мал шаруашылығымен байланысты дәстүрлі өмір салтының көрінісі болса, итальяндық ас – жергілікті өнім мен отбасылық құндылықтарға негізделген мәдениетті бейнелейді.

Қазіргі саяхатшылар жаңа бағыт таңдағанда тек табиғи және тарихи нысандарға емес, жергілікті ас мәзіріне де назар аударады. Бұл құбылыс – адамдардың аутентті әсер іздеуімен, күнделікті өмірден ерекше эмоция мен жаңа дәм арқылы танымдық тәжірибе алуға ұмтылуымен түсіндіріледі. Әрбір тағам турист үшін тек дәм емес, сол елдің өмір салты мен мәдени болмысына ашылған терезе іспетті.

Аспаздық дәстүрлер аймақтың мәдени бейнесін қалыптастыруда ерекше рөл атқарады. Белгілі бір өңірдің дәмдік ерекшеліктері мен жергілікті өнімдері оның мәдени брендіне айналып, саяхатшыларды тартудың негізгі факторына айналуға. Бұл үрдіс көптеген елдерде байқалады: мысалы, Францияда аймақтық ірімшіктер мен шарап мәдениеті, Жапонияда шай рәсімі мен суши, Түркияда тәттілер мен дәмдеуіштер әлемі ұлттық ерекшелікті танытады.

Дәмдік мәдениеттің дамуы жергілікті қоғам үшін де маңызды. Ол тек туристік тартымдылықты арттырып қоймай, жергілікті шаруалар мен шағын кәсіп иелеріне жаңа мүмкіндік тудырады. Бұдан бөлек, дәстүрлі тағамдарды сақтау арқылы мәдени мұраның үздіксіздігі қамтамасыз етіледі. Бұл – ұлттың өзіндік ерекшелігін сақтаудың және мәдени тұрақтылықты нығайтудың маңызды тетігі.

Нәтижелер мен талқылаулар

Заманауи әлемде тез дайындалатын тағамдар мен стандартталған мәзірлердің кең таралуы ұлттық ерекшеліктерді жойып жіберу қаупін тудырады. Алайда көптеген елдер осыған қарсы жергілікті өнімдерге негізделген тағам мәдениетін қайта жаңғыртып, өздерінің дәстүрін заманауи формада ұсынуда. Мұндай үрдіс мәдени жауапкершілік пен экологиялық тепе-теңдікті де қамтиды.

Тамақ арқылы адам өзге мәдениеттің рухын сезініп, өзін сол кеңістіктің бір бөлігі ретінде қабылдай алады. Бұл құбылыс мәдениеттер арасындағы өзара түсіністікті арттырып, адамзаттың ортақ мәдени тәжірибесін байыта түседі. Сол себепті дәм арқылы саяхаттау – бүгінгі замандағы ең терең мәдени тәжірибелердің бірі.

Қазіргі заманда туристер тек жаңа елдерге баруды емес, аутентті мәдени тәжірибе алуды қалайды. Бұл тәжірибе көбінесе дәм арқылы, тағам арқылы беріледі. Сондықтан гастрономиялық туризм туристік өнімнің маңызды бөлігіне айналды.

Көптеген елдер өздерінің ұлттық тағамдарын мәдени бренд ретінде ұсынады: Франция – жоғары гастрономия мен шарап мәдениеті арқылы, Жапония – суши, рамэн және шай дәстүрі арқылы, Түркия шығыс тәттілері мен дәмдеуіштер әлемі арқылы, Қазақстан – ет тағамдары мен сүт өнімдері арқылы ұлттық ерекшелігін танытады. Бұл үрдіс гастрономияның мәдени дипломатия құралына айналғанын дәлелдейді.

Гастрономиялық брендтер – белгілі бір аймақтың мәдени кодтарының маңызды бөлігі. Олар сол территорияның табиғи, тарихи және әлеуметтік ерекшеліктерін бейнелей отырып, өңірдің мәдени имиджін қалыптастырады. Осы тұрғыдан алғанда, гастрономия тек тағам өнері емес, мәдени репрезентацияның тәсілі, яғни қоғамның өзін-өзі таныту құралы. Белгілі бір өңірдің ас мәзірі, өнімдері мен тағамдық дәстүрлері сол аймақтың мәдениетінің «дәмдік тілі» ретінде қызмет атқарады.

Осы себепті гастрономиялық брендтер социомәдени кеңістікті брендтеу мен оған деген қызығушылықты арттырудың тиімді тетігі болып табылады. Гастрономия арқылы қалыптасқан мәдени бейне өңірдің тартымдылығын күшейтіп, оны басқа аймақтардан даралап көрсетеді. Мұндай мәдени бренд тек туристік ағымдарды көбейтумен шектелмей, жергілікті қауымдастықтың мәдени тұрақтылығын және өз құндылықтарына деген мақтанышын арттырады.

Демек, гастрономиялық туризм – бұл туристік қызметтің ерекше түрі, ол өзге этностық мәдениеттермен танысуға, ұлттық тағам дәстүрлерін игеруге және жаңа аспаздық білім мен тәжірибе алуға бағытталған. Мұнда тағам арқылы мәдениеттер тоғысады: турист «дәм арқылы» басқа халықтың өмір салтын, дүниетанымын және эстетикалық құндылықтарын сезіне алады.

Осы тұрғыдан біздің зерттеуіміздің объектісі – территорияның брендтену үдерісі болса, предметі – гастрономиялық туризмнің социомәдени брендтеу формасы ретінде қарастырылуы. Яғни гастрономия бұл жағдайда мәдени символға айналған экономикалық құрал, ал гастрономиялық туризм – мәдени интеграция мен аймақтық сәйкестікті нығайтудың жаңа формасы ретінде көрінеді.

Тағам мен мәдени бірегейліктің тығыз байланысын ескере отырып, тамақтың туризмді дамытудағы маңызды құралға айналуы таңғаларлық емес. Белгілі бір аймақтар мен тағам түрлері арасындағы табиғи байланыс гастрономиялық туризмнің негізін қалайды. Әр өңірдің жері, климаты мен өнімдерінің сипаты – оның тағамдық мәдениетін қалыптастырады. Осындай географиялық және мәдени әртүрлілік әр аймақтың өзіндік кулинарлық мұрасын айқындайды.

Алайда жаһандану процесі бұл байланыстарды әлсіретіп отыр. Қазіргі кезде «картофель фри» сияқты өнімдер әлемнің барлық жерінде қолжетімді, маусымдық азық-түлік жыл бойы сатылады. Осылайша, тағам мен оның шыққан жері арасындағы табиғи байланыс үзіліп, глобализация мен локализацияның қысымы адамдардың тамақтану әдеттеріне әсер етуде.

Фастфуд мәдениетінің өсуі жаһанданудың айқын белгісіне айналды. Социолог Джордж Ритцер мұны «макдональдтану» (*McDonaldization*) деп атаған. Мысалы, McDonald's бүгінде 119 елде 31 мыңнан астам мейрамханаға ие, онда 1,5 миллионнан астам адам жұмыс істейді. «Биг Мак» соншалықты стандартталған өнімге айналды, ол тіпті елдердің сатып алу қабілетінің паритетін өлшеу көрсеткіші ретінде қолданылады. Кей туристер үшін мұндай біртектілік арзан, қауіпсіз және таныс тағамның кепілі болса, басқалар үшін – мәдени әртүрліліктің жоғалуының көрінісі.

Соңғы жылдары тағамды мода мен мәдени тренд ретінде қарастыруды гастрономиялық БАҚ қолдады. Кулинарлық телебағдарламалар мен «медиа-аспаздар» әлем бойынша жаңа дәмдер мен ерекше тағамдар іздей бастады. Енді тамақ пен саяхат бір-бірімен ажырамас құбылысқа айналды: телешеф белгілі бір елдің асханасын насихаттай отырып, сонымен бірге сол елдің мәдениетін де таныстырады. Осылайша, аспаздық пен дестинацияның синергиясы туындайды – тағам мәдениет арқылы ел имиджін қалыптастырады.

Тағам туристік тәжірибенің маңызды бөлігіне айналып отыр. Саяхат кезінде жергілікті, «аутентті» тағамнан дәм тату – мәдени капиталды көрсетудің бір түрі. Турист өзін көпшілік ағымнан ерекшелеу үшін жергілікті тұрғындар баратын шағын мейрамханаларды іздейді. Бұл тамақ арқылы мәдени қатысу және жергілікті өмір салтымен жақындасу тәсілі.

Гастрономиялық тәжірибе көбінесе белгілі бір аймаққа ғана тән ерекше тағамдар арқылы қалыптасады. Сондықтан тағам – туристік маркетингтің қуатты құралы. Егер белгілі бір тағам нақты елмен немесе өңірмен тығыз байланыстырылса, ол сол жердің туристік брендіне айналады. Бұл жерде ең маңызды фактор – аутенттілік, яғни тағамның өз болмысын, дәстүрін сақтауы.

Гастрономиялық туризм – мәдени туризмнің ерекше тармағы. Егер бұған дейін мәдени туризм көбіне өнер, музыка және тарихпен байланыстырылса, бүгінде тағам да мәдени мұраның ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Тағам тек биологиялық қажеттілік емес, ол – өндіріс, өңдеу, сақтау, тасымалдау және дайындау процестерін камтитын күрделі мәдени феномен.

Осы тұрғыда гастрономия – мәдени индустрия. Онда тек аспаздар ғана емес, тағамды жобалайтын, әзірлейтін, насихаттайтын және ұсынатын барлық мамандар қатысады. Кәсіби аспаздық индустрия бүгінде мәдениет пен экономиканың маңызды бөлігіне айналды. Соңғы онжылдықта туризм, экология және мәдени ресурстар арасындағы байланысқа қызығушылық артты. Тағам әрқашан туристік өнімнің негізгі компоненті болды және қазіргі таңда туристік шығындардың шамамен 40%-ын құрайды. Саяхатшылар сапалы, дәмді және жақсы дайындалған тағамды туристік тәжірибенің ажырамас бөлігі деп есептейді.

Қазіргі кезде тағам «food tourism» немесе «culinary tourism» деп аталатын жаңа бағыттың негізіне айналды. Енді тағам – тек қажеттілік емес, ол аймақтық бірегейлікті сақтаудың, жаңа туристік нарықтарды игерудің және тұрақты туризмді дамытудың маңызды құралына айналды.

Қазіргі жаһандану жағдайында мәдениеттер арасындағы шекаралар барған сайын шартты сипатқа ие болуда. Адамдар мен идеялар қозғалысы күшейіп, мәдени айырмашылықтар өзара ықпалдастық арқылы жаңа синтездік формаларға айналып келеді. Осындай кеңістік ішінде гастрономия ерекше феномен ретінде қарастырылады, себебі ол тек тағам дайындау мен тұтыну үдерісі ғана емес, сонымен қатар мәдени код, ұжымдық жадтың тасымалдаушысы және аймақтық сәйкестіктің көрінісі болып табылады.

Туризм мен қонақжайлылық саласының дамуына әсер ететін көптеген факторлар бар: маусымдылық, қауіпсіздік, географиялық және көлік қолжетімділігі, инфрақұрылым сапасы және тағы басқалар. Алайда бүгінгі таңда мәдени және гастрономиялық тәжірибе туристік тартымдылықтың маңызды бөлігіне айналып отыр. Себебі турист енді тек жаңа кеңістікке баруды ғана емес, сол кеңістіктің рухын, дәмін, өмір салтын сезінуді қалайды.

Гастрономия мәдениеттанулық тұрғыдан белгілі бір қоғамның дүниетанымын, құндылықтарын және әлеуметтік құрылымын бейнелейді. Әрбір тағам – тек азық-түлік емес, ол мәдени нарративтің элементі, символдық коммуникацияның құралы. Мысалы, белгілі бір халықтың дастарқаны оның тарихын, табиғатпен қатынасын және қонақжайлылық ұстанымдарын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда гастрономия – мәдени мәтін, ал турист – сол мәтінді «оқуға» тырысатын зерттеуші.

Қорытынды

Қазіргі таңда әлемде гастрономияға деген қызығушылық арта түсуде. БАҚ-тағы аспаздық бағдарламалар мен гастрономиялық фестивальдер бұл құбылысты мәдени коммуникация формасына айналдырды. Адамдар жаңа елдерге тек көрікті жерлер үшін емес, дәм мәдениетін сезіну, аутентті аспаздық тәжірибе алу мақсатында барады. Осылайша, гастрономиялық туризм жаһанданған әлемде мәдениеттер диалогының кеңістігіне айналып отыр.

Гастрономияның тағы бір мәдени қызметі – жергілікті және ұлттық бірегейлікті сақтау. Глобализация мен «макдональдизация» үдерісі аясында көптеген халықтар өздерінің дәстүрлі ас мәзірін қорғау мен жаңғыртуды басты міндетке айналдыруда. Себебі тағам арқылы ұлт өзінің ерекшелігін, жады мен ділін сақтайды. Жергілікті өнімдерді пайдалану мен дәстүрлі тағамдарды жандандыру тек экономикалық емес, мәдени тұрақтылықтың, экологиялық және символдық төзімділіктің де көрінісі болып табылады.

Гастрономиялық туризм, осылайша, мәдениеттану тұрғысынан мәдени мұраны жаңғырту, мәдениеттер арасындағы өзара түсіністік пен байланыс орнату құралы болып саналады. Тағам арқылы халықтар тек өздерін таныстырып қана қоймай, басқа мәдениеттердің ерекшелігін де қабылдауға үйренеді. Сондықтан гастрономияны тек туризмнің бір бағыты емес, заманауи мәдени диалогтың маңызды феномені деп атауға болады. Сондықтан мәдениет пен дәстүрді сақтау үшін ұлттық және этникалық тағамдар басқа өнер түрлерімен қатар қорғалуға және дамытылуға тиіс.

Қорытындылай келе, гастрономия туризмді дамыту мен аймақтық имидж қалыптастыруда үлкен әлеуетке ие. Болашақта гастрономиялық турлар ұйымдастырушылары ғаламдық гастрономиялық ағымдар мен жергілікті мәдениеттер арасындағы байланысты тереңірек түсінуге және дамытуға баса назар аударуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Чеглазова М. Е. Особенности развития гастрономического туризма // Приоритетные направления и проблемы развития внутреннего и международного туризма: материалы VI Международной научно-практической конференции, пгт Форос, г. Ялта, Республика Крым, 13–14 мая 2021 г. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2021. – С. 413–415.
2. Воробьева М. С. Понятия и особенности гастрономического туризма // Тенденции развития науки и образования. — 2017. — № 32-3. — С. 45-49.
3. Leigh, J. 'Implications of universal and parochial behavior for intercultural communication', Intercultural Communication, 2000. 4: 1–17.
4. Shenoy, S. Food Tourism and The Culinary Tourist, a Thesis Presented to the Graduate School of Clemson University, USA. 2005
5. Hegarty J. A. O'mahony G. B. Gastronomy: A phenomenon of cultural expressionism and an aesthetic for living // International Journal of Hospitality Management. – 2001. – Т. 20. – №. 1. – С. 3-13.

ӘОЖ 305-055.2(575)

XX ҒАСЫРҒА ДЕЙІНГІ ОРТА АЗИЯДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ БІЛІМІ: ДӘСТҮР МЕН ДІН АРАСЫНДАҒЫ АРАҚАТЫНАС

Алшынова А.Б.

Докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
assel2727@mail.ru

Аликбаева М.Б.

Ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
alikbaeva.marzhan@mail.ru

Бұл мақалада XIX–XX ғасырлардағы Орталық Азия елдеріндегі әйелдердің білім алу тарихы қарастырылады. Зерттеу барысында дәстүрлі қоғамдағы әйелдердің әлеуметтік және мәдени рөлі, діни мектептердегі білім алу мүмкіндіктері, Ресей империясы және Кеңес кезеңіндегі білім беру реформалары талданады. Сонымен қатар, әйелдердің білімге қол жеткізу жолындағы кедергілер, гендерлік теңдік мәселелері және ұлттық мектептердің рөлі көрсетіледі. Мақалада статистикалық деректер, тарихи көздер және архив материалдары қолданылды.

Кілт сөздер: әйелдер, білім, Орталық Азия, мектеп, гендерлік теңдік, тарих.

В статье рассматривается история образования женщин в странах Центральной Азии в XIX–XX веках. Исследование охватывает социальную и культурную роль женщин в традиционном обществе, возможности получения образования в религиозных школах, а также реформы системы образования в период Российской империи и Советского Союза. Особое внимание уделено препятствиям на пути женщин к образованию, вопросам гендерного равенства и роли национальных школ. В работе использованы статистические данные, исторические источники и архивные материалы.

Ключевые слова: женщины, образование, Центральная Азия, школа, гендерное равенство, история.

This article examines the history of women's education in Central Asian countries during the 19th–20th centuries. The study explores the social and cultural role of women in traditional society, opportunities for education in religious schools, and educational reforms during the Russian Empire and Soviet periods. It also highlights the obstacles women faced in accessing education, issues of gender equality, and the role of national schools. Statistical data, historical sources, and archival materials were used in the research.

Keywords: women, education, Central Asia, school, gender equality, history.

Кіріспе

Орта Азия аймағы (қазіргі Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түркіменстан және Қырғызстан аумағы) ежелден мәдениеті мен өркениеті дамыған өңірлердің бірі саналады. Бұл өңірде білім беру дәстүрі ислам дінінің таралуымен тығыз байланысты қалыптасты. Алайда ұзақ ғасырлар бойы әйелдердің білім алу мүмкіндігі ерлермен салыстырғанда шектеулі болды. Әйелдің негізгі міндеті – отбасы, бала тәрбиесі, тұрмыстық шаруамен айналысу деп саналды.

VII–X ғасырлар аралығында Орта Азияда ислам діні кеңінен тарала бастағаннан кейін діни білім беру жүйесі – мактабтар мен медреселер құрылды. Бұл оқу орындары көбінесе ер балаларға арналған еді. Деректерге қарағанда, IX–X ғасырларда Саманидтер мен Селжуктер дәуірінде ақсүйек отбасылардан шыққан кейбір қыз балалар да оқу мүмкіндігіне ие болған.

Мысалы, Саманидтер мемлекеті тұсында (IX–X ғғ.) Бухара мен Самарқандта ақсүйек қыздар Құран оқуды, парсы және араб әдебиетін үйренуді, жазу-сызу мен хатшылық өнерді меңгерген. Әйелдердің білімділігі сол дәуірдің әдеби шығармаларында да көрініс тапқан. Ұлы ақын Фирдоуси, Джами, Навои сияқты тұлғалар өз еңбектерінде білімді, рухани мәдениетті әйел бейнесін дәріптеген.

Орта ғасырларда Орта Азиядағы білім беру жүйесі діни бағытта дамыды. Медреселер негізінен ерлерге арналды, ал қыз балаларға арналған оқу орындары тек қалаларда, бай және діни отбасылар арасында ғана кездескен. Мұндай оқу орындары көбіне жеке ұстаздардың үйлерінде немесе мешіттер жанында жұмыс істеген.

Қыздарға Құран оқу, жазу, тігіншілік, үй шаруасын жүргізу және әдеп сабақтары оқытылды. Алайда ауылдық жерлерде қыздардың көпшілігі білім алу мүмкіндігінен мүлде айырылған. Бұл жағдайдың басты себептері: діни дәстүрлердің әйелдердің қоғамдық өмірге араласуын шектеуі; феодалдық қатынастар мен таптық жіктелу; қыз балаға білім беру «қажетсіз» деп саналуы.

XIX ғасырдың соңында Ресей империясының Орта Азияға енуі және жаңа әкімшілік жүйенің орнауы аймақтағы ағартушылық қозғалыстың басталуына әсер етті. Бұл кезеңде жәдидшілер қозғалысы пайда болды. Жәдидшілер (Мұхаммед Саид Абдурахим, Исмаил Гаспринский, Махмудхожа Бехбуди, Абдурауф Фитрат және т.б.) әйелдердің білім алуын қоғамның өркендеуімен байланыстырды. Олар әйелдердің сауатын ашу, заманауи мектептер ашу және «ескі мектеп» (кадим) жүйесін реформалау қажеттілігін насихаттады. Мысалы: 1901 жылы Ташкентте алғашқы мұсылман қыздар мектебі ашылды. 1910 жылы Самарқандта, 1913 жылы Ферғана мен Қоқанда қыздарға арналған жаңа үлгідегі мектептер жұмыс істей бастады. Кей деректерге сүйенсек, XX ғасырдың басында Түркістан аймағында шамамен 300-ге жуық қыз бала жаңаша әдіспен оқытылған.

Алайда бұл прогресс баяу жүрді: 1897 жылғы Ресей империясы санақ нәтижесі бойынша, қазіргі Орта Азия аумағындағы әйелдердің сауаттылық деңгейі 1%-дан төмен болған. 1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін Кеңес үкіметі әйелдердің теңдігі мен білім алу құқығын заң жүзінде бекітті. Түркістан Республикасы мен Бұхара Халық Кеңестік Республикасында 1918–1924 жылдары қыздарға арналған алғашқы кеңестік мектептер ашылды. 1920 жылы Худжанд уезінде жергілікті ұлттан шыққан қыздарға арналған алғашқы бастауыш мектеп ашылды. 1921 жылы Түркістан аймағында 75 мыңнан астам бала кеңестік мектептерде оқыған, олардың ішінде қыздардың үлесі небәрі 5–7% шамасында болған. 1930-жылдары Орта Азия елдерінде әйелдердің сауаттылығы күрт өсті: 1926 жылы әйелдердің сауаттылық деңгейі 4–6% болса, 1939 жылға қарай 60–70%-ға жетті.

Материалдар мен әдістер

Орта Азия тарихында білімді және қоғам өміріне белсене араласқан әйелдер аз болмаған. Олардың ішінде: Нодира (1792–1842) – Хиуа мен Қокан хандары дәуіріндегі ақын, ағартушы; Мавзуна, Дилшод, Анбар-отун – XIX ғасырдағы әйел ақындар, әйелдің білімге ұмтылуын жырлаған тұлғалар; Сара Төлекқызы (Сара Есова) және XX ғасыр басындағы Жәдид әйелдері – қыздар оқуын қолдаған белсенді қайраткерлер. Олардың шығармашылығы мен қоғамдық қызметі әйелдердің білім алуына деген көзқарастың өзгеруіне жол ашты. Қоғамның өркениеттілік деңгейі мен рухани дамуы көбіне әйелге, анаға деген көзқараспен және олардың білімділігі мен әлеуметтік белсенділігімен бағаланады. Тәуелсіздік жылдарында Тәжікстан мемлекеті мен үкіметі әйелдердің жеке және конституциялық құқықтарын қорғау, олардың қоғамдағы рөлін нығайту бағытында бірқатар демократиялық және зайырлы реформаларды жүзеге асырып келеді. Алайда тарихқа көз жүгіртсек, әйелдердің білім алу мәселесі ғасырлар бойы жабық күйінде қалып келген. Орта ғасырлар мен XX ғасырдың басына дейін әйелдер қоғамдық және отбасылық өмірде ерлерге тәуелді, құқықсыз жағдайда өмір сүрді. Бұл жағдай жеке меншік пен таптық бөліністің пайда болуымен және шариғат заңдарының қатаң түсіндірмесімен бекітілді. Діни

жетекшілер білімді әйелді қауіпті деп есептеп, қыздардың оқуына тыйым салды. Алайда Құранда әйелдің де ер адаммен бірдей дәрежеде білім алуға құқығы бар екені көрсетілген.

Тәжік әйелдері ғасырлар бойы әлеуметтік, ұлттық және тұрмыстық езгінің ауыртпалығын көтерді. Соған қарамастан, олар білімге ұмтылып, дәстүрлі шектеулерге қарсы тұрды. XIX ғасырда Тәжікстанда әйел ақындар мен ағартушылар пайда болды — Точидават, Мавзуна, Нодира, Дилшод, Анбар-отун сынды ақын әйелдер өз шығармаларында әйел теңсіздігін, азаттыққа деген ұмтылысты жырлады.

Алғашқы діни оқу орындары Тәжікстан аумағында Сасанилер дәуірінен бастап пайда болған. X ғасырда «мақтаб» және «медресе» жүйесі қалыптасты. Мақтабтар – бастауыш мектептер, ал медреселер – жоғары діни білім беретін оқу орындары болды. Бұл мекемелердің көбі қалаларда орналасып, негізінен бай және діндар отбасылардың балалары мен қыздарына арналған еді. Қыз балаларға арналған жеке мақтабтар да кездескен. Оларда 6–14 жас аралығындағы қыздарға оқу, жазу, дін негіздері мен тұрмысқа қатысты ілімдер үйретілді.

Нәтижелер мен талқылаулар

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында Тәжікстанның әр өңірінде қыздарға арналған мектептердің болғаны жөнінде тарихи деректер сақталған. Мысалы, 1876 жылы Пенджикент қаласында 9 мақтабтың ішінде 40 қыз бала оқыған, 3 әйел мұғалім сабақ берген. 1898 жылы Ура-Төбеде 19 қыздар мектебі жұмыс істеп, 116 оқушы білім алған. XX ғасырдың басында Ходжент уезінде 273 мектеп болған, олардың ішінде 458 қыз бала білім алғаны айтылады. Қыздарға арналған кейбір мектептер жеке үйлерде орналасқан. Мұндай мектептерде сабақ беретін әйелдер жоғары діни және әдеби білім иелері болған. Мысалы, 1907 жылы Канибадам қаласында мұндай бес мектептің бірі Муллоболтабой есімді азаматтың үйінде ашылған, онда оның әйелі 12 қызға сабақ берген. Осындай оқу орындарында қыздар араб және форси тілдерін үйреніп, Құран оқуды меңгерген, кейбіреулері жазу мен поэзияға бейімделген.

XX ғасырдың басында әйелдердің білім алу құқығы ресми түрде мойындалған соң, Тәжікстанда әйелдер сауат ашуға белсенді кірісті. XX ғасырдың 20 жылдарына дейін жалпы халықтың сауаттылық деңгейі небәрі 2,3% болса, әйелдер арасында бұл көрсеткіш 0,3%-дан аспаған. Барлық қолда бар деректерге сүйенсек, XIX ғасырдың басында Канибадам қаласында сегіз медресе болған. Солардың бірі – Оим медресесі (1824–1825 жж.) – Домулло Оим Бибиой есімді қыздың құрметіне аталған. Бұл медреседе шамамен 200 қыз бала оқып, діни және бастапқы дәрежедегі білім алған.

Орта Азия Ресей империясының құрамына енгеннен кейін, XX ғасырдың басына дейін Тәжікстан аумағында жергілікті ұлт өкілдерінің балаларына арналған орыс мектептері ашыла бастады. Бұл оқу орындарында орыс тілді ұлдар мен қыздар бірге оқығанымен, жергілікті ұлттан шыққан қыздар бұл мектептерге қабылданбады.

XX ғасырдың бас кезінде елде саяси құрылымның өзгеруіне байланысты ұлттық мемлекеттілікті қалыптастыруға, экономиканы және мәдениетті дамытуға қолайлы жағдайлар туды. Жаңа өкімет орнаған алғашқы күндерден бастап жаңа білім беру жүйесін құру, ескі педагогикалық кадрларды қайта тәрбиелеу және жаңа мұғалімдерді дайындау мәселелері білім саласындағы басты міндеттердің бірі болып саналды.

1918 жылы РСФСР-дің «Бірыңғай еңбек мектебі туралы ережесінде» 6 жастан 17 жасқа дейінгі балалардың барлығын қамтитын мектеп жүйесін құру қажеттілігі, мектептерді қайта жабдықтауға арналған сметалар әзірлеу, мұғалімдердің жалақысын қамтамасыз ету, балаларды аяқ киіммен, киіммен және оқу құралдарымен жабдықтау міндеттері көрсетілді. Бұл құжатта:

«Міндетті білім беру барлық жерде, мектеп саны балаларды толық қамтуға жеткілікті және жалпыға қолжетімділік қамтамасыз етілген аймақтарда дереу енгізіледі», – деп атап көрсетілді [4]. Осы кезден бастап Кеңес үкіметінің декреттері мен Халық ағарту комиссариатының (Наркомпрос) қаулылары негізінде жалпыға міндетті оқу жүйесін енгізу іс жүзінде жүзеге аса бастады.

Түркістан Республикасы үкіметі де білім саласында бірқатар нақты шараларды қабылдады. Атап айтқанда, әлеуметтік және ұлттық шектеулерді жою, ұлдар мен қыздардың бірлесіп білім алуын енгізу, әйелдердің білім алу саласындағы теңсіздігін жою, сондай-ақ оқу және тәрбие жұмыстарын діни мекемелерден алып, Халық ағарту комиссариатының қарамағына беру жөнінде мемлекеттік декреттер қабылданды.

Экономикалық қиындықтар мен азамат соғысының басталуына қарамастан, Түркістан Республикасы ағарту ісіне айтарлықтай қаржы бөлді. 1918 жылғы мамыр айында Түркістан Республикасының Халық Комиссарлар Кеңесі білім саласына арналған 177,1 миллион рубль көлеміндегі сметаны бекітті.

1920 жылы Худжанд уезінде жергілікті ұлттан шыққан қыздарға арналған алғашқы бастауыш мектеп ашылды [5]. 1921 жылдың сәуір айында осы уезде 67 тәжік және өзбек мектебі, сондай-ақ 8 орыс мектебі жұмыс істеген. Бұл мектептерде 3000-нан астам оқушы оқып, 141 мұғалім еңбек еткен [7]. 1920 жылдың көктемінде Ура-Төбе уезінде 25 кеңестік мектеп болған, оның ішінде 12 мектеп ауылдық жерде орналасқан. Бұл мектептерде барлығы 5173 оқушы білім алған [2]. Кеңестік үлгідегі мектептер республикадағы басқа да аймақтарда ашылды. 1918 жылы Канибадам, Исфара және Ашт қалаларында бірыңғай еңбек мектептері ұйымдастырылып, онда тәжік және өзбек мұғалімдері сабақ берді. Бұл қалалар 1926 жылға дейін Өзбек КСР-інің Қоқан уезінің құрамында болған.

Шығыс Бұхарада (қазіргі Тәжікстанның орталық және оңтүстік аудандары мен Батыс Памир аймағы) кеңестік мектептер мен халық ағарту органдарын құру солтүстіктегі өңірлерге қарағанда әлдеқайда қиын болды. Мұнда кеңестік мектептер мен ағарту мекемелері Бұхара әмірлігінің құлатылуынан және Бұхара Халық Кеңестік Республикасының құрылуынан кейін ғана (1920 жылдың қыркүйек–қазан айларында) ашылды. Алайда жаңа өкімет орнаған алғашқы жылдары мектеп құрылысы мен білім беру ісінде көптеген қиындықтар мен кемшіліктер орын алды. Ең бастысы — мектептердің материалдық базасының әлсіздігі, оқу ғимараттарының жетіспеушілігі, оқулықтар мен жазу құралдарының жоқтығы, сондай-ақ білікті педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігі еді. Сонымен қатар, кейбір мұсылман дінбасылары кеңес үкіметінің халық ағарту саласындағы саясатына ашық қарсылық танытып, қыздардың және әйелдердің білім алуын діни тұрғыдан дұрыс емес деп түсіндірді. Осылайша, Тәжік әйелдерінің білім алуы ұзақ әрі күрделі тарихи жолдан өтті. Ортағасырлық діни дәстүрлер мен әлеуметтік теңсіздік жағдайында да әйелдер білімге, рухани еркіндікке ұмтылып, кейінгі ұрпаққа үлгі бола білді.

Қорытынды

Білім мен сауаттылық — қоғамның өркениеттік деңгейінің маңызды көрсеткіштерінің бірі. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени тұрғыдан дамыған қоғамда әйелдердің білімді болуы, олардың қатысуының жоғары деңгейде болуы маңызды фактор болып табылады. Қазақстанда әйелдердің білім алу тарихы көне дәуірлерден басталып, XIX–XX ғасырларда, атап айтқанда Ресей империясы және кейін совет кезеңдерінде, айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

1897 жылы жүргізілген империялық халық санағы бойынша Қазақстан шекараларында сауаттылық деңгейі өте төмен болды: жалпы халықтың шамамен 8,1 % ғана сауатты деп есептелді. Сондай-ақ, әйелдердің сауаттылығы бұл көрсеткіштен әлдеқайда төмен — шамамен 3,6 %. Бұл дерек әйелдердің білімге қол жеткізуде ерекше кедергілері болғанын айқын көрсетеді. Бұл кезеңде Қазақстан аумағында қыз балалардың оқу-білім алу мүмкіндіктері өте шектеулі болды. Діни мектептер («мектеб», «медресе») негізінен ұл балаларға арналған, ал қыздарға арналған арнайы ұйымдар өте аз еді.

XX ғасырдың басында (мысалы, XX ғасырдың 20 жылдарына дейін) білім беру саласында бірқатар реформалар басталды, әсіресе қазақ әйелдерінің оқу-білім алуына қатысты. Мысалы, зерттеушілердің мәліметі бойынша, XIX ғасыр соңында–XX ғасыр

басында қазақ қоғамында әйелдердің білімге, қоғамдық-саяси белсенділікке жолы ашыла бастады. Дегенмен, әйелдердің сауаттылығы мен білім деңгейі нақты пайызбен есептелген деректері аз. Атап айтқанда, белгілі бір облыс бойынша немесе мектепке бару көрсеткіштері шектеулі түрде ғана берілген. Білім беру жүйесінің жалпы дамуына қарай, әйелдердің сауаттылық деңгейі айтарлықтай өсті. Мысалы: 2010/11 жылға арналған зерттеу мәліметі бойынша, Қазақстанда 15–24 жастағы әйелдердің сауаттылығы 99,9 % болды.

Еуропа және Орталық Азия мемлекеттерін салыстырып көрсетуі бойынша, 2017 жылдағы дерек бойынша Қазақстанда әйелдер мен ерлер арасындағы сауаттылық айырмашылығы шамамен: әйелдер – 99,7 %, ерлер – 99,8 %.

Бұл көрсеткіштер XIX–XX ғасыр басындағы өте төмен деңгейден (3-5 % шамасы) 100 %-ға дейін жоғарылау жолында екенін көрсетеді. Бұл – білім беру жүйесінің дамуының, кең қолжетімділіктің, сонымен қатар әйелдердің білім алуға мүмкіндік беру стратегияларының нәтижесі.

Әйелдердің білім алу мүмкіндігін арттыруда екі негізгі фактор маңызды болды: мемлекеттік саясат (мектептер ашу, міндетті білім беру енгізу) және әлеуметтік-мәдени өзгерістер (патриархалды дәстүрлердің әлсіреуі, қала/ауыл ортасының дамуы).

Ерте кезеңдегі «3,6 %» (1897 ж.) әйел сауаттылығы дерегі (Қазақстан аумағы үшін) көрсетеді: қыздарға білім беру деңгейі өте төмен болған.

Соған қарамастан, XX ғасыр басынан бастап әйелдердің білімге тартылуы арта бастады, бұл кейінгі деректерде толық көріне бастайды.

XX ғасыр орта-соңында сауаттылық 99 %-ға таяған, яғни негізгі білім алу мүмкіндігі барлық әйелдерге жеткен деп санауға болады. Бірақ бұл – «сұрыптау кезеңінен кейінгі» дерек: яғни мектепке бару, орта / жоғары білім алу деңгейлері бойынша теңдік әлі толық емес болуы мүмкін.

Әйелдердің қоғамдағы белсенділігі тек сауаттылықпен ғана емес, оқумен, кәсіби және қоғамдық қызметке қатысуымен де байланысты. XX ғасырда әйелдер ғылымда, педагогикалық кадрларда, қоғамдық ұйымдарда маңызды орын алды. Қазақстандағы әйелдердің білім алу тарихы күрделі әрі көпсатылы болды. XIX ғасырдың соңында әйелдердің сауаттылығы аса төмен болса, XX ғасырда мемлекеттік және әлеуметтік реформа нәтижесінде әйелдердің білім алу мүмкіндіктері айтарлықтай артты. XXI ғасырда сауаттылық 99 % және одан жоғары деңгейге жеткен.

XX ғасырға дейін Орта Азиядағы әйелдердің білім алу тарихы күрделі де қарама-қайшылыққа толы болды. Бір жағынан, діни және әлеуметтік дәстүрлер әйелдердің қоғамдағы орнын шектесе, екінші жағынан, ағартушылық қозғалыс пен реформалар олардың білімге деген жолын ашты.

XX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында Орта Азияда әйелдердің білім алуы нағыз әлеуметтік революция деңгейінде жүзеге асты. Осы тарихи өзгерістердің нәтижесінде бүгінгі таңда аймақтағы әйелдердің сауаттылық деңгейі 99%-дан асып, олар қоғамның барлық саласында белсенді рөл атқарып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Mak G.C.L. (ed.) Women, Education, and Development in Asia: Cross-National Perspectives. Routledge, 1996. (routledge.com)
2. Kuzhabekova A., Durrani N., Kataeva Z. (eds.) Gender and Education in Central Asia. Palgrave Macmillan Cham, 2025. (SpringerLink)
3. “Policy Context for Gender Equality Reforms in Education in Central Asia.” In: Gender and Education in Central Asia. Springer, 2025, pp. 21-46. (SpringerLink)
4. Kodirova R. “The Role of History in the Education System in Central Asia: A Brief Retrospective Look (Before 1917).” Sciental Journal of Education Humanities and Social Sciences, 2025, Vol.3, No.4, pp. 14-20. (ScientalJournals.com)

5. Yesimova A. E. “The Status and Role of Women in the Society of Nomads in Central Asia.” Jurnal ISO: Jurnal Ilmu Sosial, Politik dan Humaniora, Vol.4, No.2, 2023. (penerbitadm.pubmedia.id)
6. Akyildiz S., Carlson R. (eds.) Social and Cultural Change in Central Asia: The Soviet Legacy. Routledge, 2014. (routledge.com)
7. Alshaibi N. “Policies of Women’s Emancipation in Soviet Central Asia, 1917-1953.” Master’s thesis, METU, 2015. (open.metu.edu.tr)
8. Safoeva S. “Women’s Rights in Central Asia: A Comparative Historical Analysis.” Eurasian Journal of Research, Development and Innovation, Vol.18, 2023, pp. 1-3.

ӘОЖ 374

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Альменбетова К.Ж.

Магистр, оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
karla_almenbetova@mail.ru

Даулетбекова А.

Білімгер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
aiym06_06@mail.ru

Бұл мақалада ағылшын тілін бастауыш сынып оқушыларынан бастап оқытудың өзектілігі мен маңыздылығы жан-жақты қарастырылады. Автор қазіргі жаһандану жағдайында ағылшын тілінің халықаралық қатынастардағы, ғылым мен білім салаларындағы рөлін саралап, оны ерте жастан үйретудің тиімділігін дәлелдейді. Мақалада оқушылардың когнитивтік қабілеттерін, логикалық ойлауын және шығармашылық әлеуетін дамытудағы ағылшын тілін үйретудің ықпалы талданған. Сонымен қатар, мәдениетаралық қарым-қатынасты қалыптастыру мен балалардың тілдік ортаға бейімделуіндегі ерте тіл үйретудің педагогикалық және психологиялық артықшылықтары көрсетіледі. Автор ойын технологиясы, мультимедиялық құралдар мен заманауи әдіс-тәсілдерді қолданудың тиімділігін атап өтеді. Зерттеу нәтижелері ағылшын тілін ерте оқыту оқушылардың болашақ кәсіби және тұлғалық дамуына, халықаралық білім кеңістігіне енуіне зор ықпал ететінін айқындайды.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, бастауыш сынып, ерте оқыту, когнитивтік даму, мәдениетаралық байланыс, оқыту әдістемесі, педагогикалық технология, мотивация.

В статье всесторонне рассматриваются актуальность и значимость преподавания английского языка, начиная с учащихся начальных классов. Автор анализирует роль английского языка в условиях современного глобализационного процесса, его значение в сфере международных отношений, науки и образования, обосновывая эффективность раннего обучения. В статье рассматривается влияние изучения английского языка на развитие когнитивных способностей, логического мышления и творческого потенциала учащихся. Кроме того, подчеркиваются педагогические и психологические преимущества раннего языкового обучения в формировании межкультурной коммуникации и адаптации детей к языковой среде. Автор отмечает эффективность использования игровых технологий, мультимедийных средств и современных методик. Результаты исследования показывают, что раннее обучение английскому языку способствует профессиональному и личностному развитию учащихся, а также их интеграции в международное образовательное пространство.

Ключевые слова: английский язык, начальная школа, раннее обучение, когнитивное развитие, межкультурная коммуникация, методика преподавания.

This article provides a comprehensive examination of the relevance and importance of teaching English starting from primary school learners. The author analyzes the role of the English language in the context of modern globalization, emphasizing its significance in international relations, as well as in the fields of science and education, thereby demonstrating the effectiveness of early language instruction. The article discusses the impact of learning English on the development of students' cognitive abilities, logical thinking, and creative potential. Additionally, the pedagogical and psychological advantages of early language learning in

fostering intercultural communication and facilitating children's adaptation to a linguistic environment are highlighted. The author emphasizes the effectiveness of using game-based technologies, multimedia tools, and modern teaching methods. The findings indicate that early English language education significantly contributes to students' future professional and personal development and supports their integration into the international educational space.

Keywords: *English language, primary school, early education, cognitive development, intercultural communication, teaching methodology, globalization.*

Kіріспе

Қазіргі жаһандану дәуірінде әлем елдері арасындағы мәдени, ғылыми және экономикалық байланыстар қарқынды дамып келеді. Бұл үдерісте шет тілдерін меңгерудің маңызы айрықша. Әсіресе, ағылшын тілі халықаралық қарым-қатынастың басты құралы ретінде әлемдік деңгейде жетекші орынға ие болды. Сондықтан Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде шет тілін ерте жастан оқыту мәселесі ерекше мәнге ие болып отыр.

Бастауыш мектеп кезеңі – тұлғаның дамуы мен қалыптасуының маңызды сатысы. Осы кезеңде оқушының ойлау, есте сақтау, сөйлеу және танымдық қабілеттері белсенді түрде дамиды. Психологиялық тұрғыдан алғанда, бала бұл жаста жаңа тілдік ақпаратты тез қабылдайды және оны практикада тиімді қолдана алады. Сондықтан ағылшын тілін бастауыш сыныптан бастап үйрету оқушылардың танымдық және коммуникативтік әлеуетін дамытуда зор рөл атқарады. Ағылшын тілін ерте жастан оқыту – тек лексика мен грамматиканы үйрету ғана емес, бұл оқушыларды басқа мәдениеттермен таныстыру, сыни тұрғыдан ойлауға баулу және әлемдік өркениетке бейімдеу құралы. Бұл тұрғыда шет тілін меңгерту оқушының тұлғалық дамуы мен оның болашақ кәсіби бағытына әсер етеді.

Зерттеу жұмысының өзектілігі – бастауыш мектепте шет тілін оқыту әдістемесінің мазмұнын жетілдіру және заманауи педагогикалық технологияларды тиімді пайдалану қажеттілігімен анықталады. Шет тілін ерте жастан оқытудың педагогикалық және психологиялық негіздері әлемдік және отандық ғалымдар еңбектерінде кеңінен қарастырылған.

Материалдар мен әдістер

Бала жасының ерекшеліктерін ескере отырып оқыту – білім сапасын арттырудың басты шарты. Психолог Л.С. Выготскийдің «жақын арадағы даму аймағы» теориясы бойынша, бала жаңа білімді ересектердің немесе мұғалімнің көмегімен тиімді меңгереді. Бұл қағида бастауыштағы шет тілі сабақтарына да тікелей қатысты, себебі мұғалім баланың тілдік әлеуетін ашуға бағытталған бағыттаушы рөл атқарады. Тіл меңгеру үдерісі – тек сөз жаттау ғана емес, ол баланың қабылдау, есте сақтау, ойлау және сөйлеу қабілеттерін кешенді дамытатын танымдық әрекет. Баланың ерте жастағы ми икемділігі жаңа тіл жүйесін табиғи жолмен қабылдауға мүмкіндік береді. Сол себепті шет тілін неғұрлым ерте үйренген балада фонетикалық және грамматикалық құрылымдарды меңгеру деңгейі жоғары болады.

Отандық ғалым Ғ. Мұхамедқанова (2015) өз зерттеуінде ағылшын тілін ерте жастан үйретудің когнитивтік әсерін талдай келе, екі тілді меңгерген балалардың есте сақтау қабілеті мен логикалық ойлауы жоғары болатынын дәлелдеген [1]. Ал педагог Б. Рахметова (2018) бастауыш мектептегі тіл үйрету әдістемесін зерттей отырып, ойын элементтерін пайдалану оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттыратынын атап өткен [2]. Шет тілін оқытудың теориялық негізін лингводидактика саласы зерттейді. Бұл салада Л. Камерон (Cameron, 2001) мен Дж. Хармер (Harmer, 2015) еңбектері ерекше мәнге ие [3]. Олар шет тілін ерте жастан үйретуде балалардың эмоциялық күйі мен мотивациясының маңыздылығын көрсеткен. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың танымдық және тұлғалық дамуы қарқынды жүретін кезең болып саналады. Бұл шақта балада тілге деген табиғи қызығушылық, еліктеу мен үйрену қабілеті жоғары болады. Сол себепті шет тілін осы кезеңде оқыту оқушылардың когнитивтік, эмоционалдық және әлеуметтік дамуына оң әсер етеді. Когнитивтік психологияда тіл – ойлау мен есте сақтаудың негізгі құралы ретінде қарастырылады. Ағылшын тілін үйрену барысында

бала тек жаңа сөздер мен грамматикалық құрылымдарды меңгеріп қана қоймай, оларды талдап, салыстырып, жүйелеу арқылы аналитикалық ойлау дағдысын дамытады. Бұл үдеріс ми жұмысының екі жартышарының да белсенді қатысуын талап етеді, нәтижесінде логикалық және шығармашылық ойлау қабілеттері қатар дамиды. Зерттеушілердің (Lightbown & Spada, 2013) пікірінше, екі тілді меңгерген балалардың когнитивтік икемділігі жоғары болады, олар күрделі тапсырмаларды тез түсініп, шешім қабылдау кезінде тиімді стратегия қолдана алады [4]. Бұл тұжырым отандық педагогикалық тәжірибелерде де расталған. Мысалы, қазақстандық ғалымдар Жұмабаева (2018) мен Балжанова (2019) жүргізген зерттеулер нәтижесінде бастауыш сыныптан ағылшын тілін үйренген балалардың логикалық ойлау, есте сақтау және зейін тұрақтылығының жоғарылағаны байқалған [5].

Нәтижелер мен талқылаулар

Ағылшын тілі – тек тілдік құрал ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық байланыс құралы. Бала шет тілін үйрену арқылы өзге халықтардың өмірі мен дәстүрін танып, өз мәдениетіне салыстырмалы тұрғыдан қарауды үйренеді. Бұл тұлғаның толеранттылық қасиетін, мәдени ашықтығын және өз пікірін еркін білдіру дағдыларын қалыптастырады. UNESCO (2022) зерттеуінде көптілді және көпмәдениетті білім берудің балалардың әлеуметтік құзыреттілігін арттырып, олардың әлемдік көзқарасын кеңейтетіні атап өтілген. [6] Бұл тұрғыда ағылшын тілін ерте жастан оқыту – мәдениетаралық коммуникацияны дамытудың пәрменді тегігі. Ағылшын тілі сабағында қолданылатын ойын, ән, өлең, диалог және бейнематериалдар оқушылардың эмоционалдық белсенділігін арттырып, өзіне деген сенімділігін күшейтеді. Бұл туралы британдық зерттеуші Brewster (2002) атап өткен: «Positive emotional experience leads to stronger language retention» – яғни, жағымды эмоциялық тәжірибе тілдің есте сақталуын жақсарттады [7]. Сондықтан мұғалімнің міндеті – оқушылардың эмоционалды ортасын жағымды ету, әр баланың жетістігін мойындау және ынталандыру арқылы тілді үйренуге деген тұрақты мотивация қалыптастыру. Бастауыш сыныптағы ағылшын тілі сабақтарының тиімділігі тікелей қолданылатын әдіс-тәсілдер мен технологияларға байланысты. Бұл кезеңде баланың зейіні тұрақсыз, эмоцияға тәуелді және ойын әрекеті басым болғандықтан, дәстүрлі әдістерді заманауи педагогикалық технологиялармен ұштастыру аса маңызды. Педагогикалық әдістеме саласында Ж. Аймауытов, Б. Рахметова және А. Жұмабаева еңбектерінде ерте жастан тіл үйретудің табысы оқыту мазмұнын ойын, ән, сурет, қимыл және көрнекілік элементтерімен біріктіруге байланысты екені атап өтіледі. Ағылшын тілін бастауышта оқытудағы басты мақсат – оқушыларды қарапайым тілдік қарым-қатынасқа баулу, сөйлеу мәдениетін қалыптастыру және тілге деген қызығушылықты дамыту. Осы мақсатқа жету үшін мұғалім келесі қағидаларды басшылыққа алуы тиіс: қатысымдық бағыттылық (оқушының сөйлеу белсенділігін дамыту); жекелеп және саралап оқыту (әр баланың қабілетіне қарай тәсіл таңдау); интерактивті орта құру (оқушы – мұғалім – топ арасындағы белсенді қарым-қатынас).

Ойын – бастауыш сынып оқушылары үшін ең табиғи іс-әрекет. Ойын арқылы бала айналасындағы шынайы өмірді бейнелеп, жаңа ақпаратты жеңіл қабылдайды. Сондықтан ағылшын тілін үйретуде ойын әдісінің орны ерекше. Психологтар мен педагогтар (Пиаже, Эльконин) баланың ойын арқылы ойлау, есте сақтау және сөйлеу дағдыларын қалыптасатынын дәлелдеген. Ал қазіргі зерттеулер (Harmer, 2015; Brewster, 2002) ойын сабақтарының баланың тілдік қорын 30–40% арттыруға ықпал ететінін көрсетеді. Мысалы: «Find the Picture», «Guess the Word» сияқты ойындар – сөздік қорды кеңейтеді; «Role Play» әдісі – диалогтық сөйлеу мен коммуникативтік дағдыларды дамытады; «Word Bingo», «Memory Game» – есте сақтау қабілетін шыңдайды. Мұндай ойындар оқушыларды белсенді қатысуға ынталандырып, сабақты эмоционалды тұрғыдан тартымды етеді. Бүгінгі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) бастауыш білім беру жүйесіне кеңінен енгізілген. Ағылшын тілі сабақтарында интерактивті тақта, бейнематериалдар, аудиомәтіндер, онлайн жаттығулар мен мультимедиялық платформаларды пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырып, материалды визуалды түрде есте сақтауға

көмектеседі. Британдық кеңес (British Council, 2023) жүргізген зерттеулерге сәйкес, мультимедиялық сабақтарда оқушылардың тыңдалым және айтылым нәтижелері дәстүрлі сабақтарға қарағанда 25–30%-ға жоғары болған [7]. Қазақстанда да бұл бағытта айтарлықтай жетістіктер бар. Мысалы, BilimLand, iTest, Kundelik.kz сияқты платформаларда ағылшын тілін үйренуге арналған сандық ресурстар кеңінен қолданылады. Мұндай цифрлық құралдар оқушылардың өздігінен білім алуына және тілдік дағдыларын дамытуына мүмкіндік береді.

Коммуникативтік тәсіл – шет тілін оқытудың ең тиімді бағыттарының бірі. Бұл әдістің басты ерекшелігі – оқушының белсенді тілдік қатысымға түсуі. Сабақ барысында оқушылар шынайы өмірлік жағдайларды бейнелеп, ағылшын тілінде қарым-қатынас жасайды. Мысалы, «Shopping», «At the Zoo», «My Family» сияқты тақырыптар арқылы оқушылар қарапайым диалог құрастырып, сөйлеу тәжірибесін дамытады. Мұғалімнің рөлі бұл жағдайда ақпарат беруші емес, бағыттаушы және серіктес ретінде көрінеді. Интеграциялық тәсіл бойынша ағылшын тілі басқа пәндермен байланыста оқытылады. Мысалы, математикада numbers, музыкада songs, бейнелеу өнерінде colors сияқты тақырыптар интеграцияланып, тілдік және пәндік білім қатар дамиды. Бастауыш мектептегі ағылшын тілі мұғалімі – оқыту үдерісінің негізгі ұйымдастырушысы. Мұғалімнің кәсіби шеберлігі мен шығармашылығы сабақтың тиімділігіне тікелей әсер етеді. Мұғалім оқушылардың жас ерекшелігін, қызығушылығын және психологиялық жай-күйін ескере отырып, әр сабақтың мазмұнын жоспарлауы қажет. Мұғалімнің басты міндеті – оқушыда тіл үйренуге деген оң мотивация қалыптастыру. Ынталандыру мен мадақтау әдістері (жұлдызша, смайлик, сертификаттар) балалардың өзін-өзі бағалауын арттырып, жетістікке жетуге талпындырады. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде шет тілін ерте жастан оқыту мәселесі елдің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған стратегиялық міндеттердің бірі болып табылады.

Қорытынды

2013 жылдан бастап Қазақстан мектептерінде ағылшын тілі пәні 1-сыныптан бастап оқытыла бастады. Ағылшын тілін ерте оқыту оқушылардың тілге деген қызығушылығын арттырып, халықаралық деңгейдегі білім мен ақпаратқа еркін қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының зерттеу мәліметтеріне сүйенсек (ҚР БҒМ, 2022), бастауыш сыныптан бастап ағылшын тілін оқытқан мектептерде оқушылардың тілдік нәтижелері мен коммуникативтік қабілеттері айтарлықтай жоғарылаған. Әсіресе 3-4-сынып оқушылары қарапайым диалог құрастырып, шетелдік мультфильмдер мен бейнематериалдарды түсіну деңгейінде жақсы жетістік көрсеткен. Бүгінде Қазақстанның көптеген мектебінде ағылшын тілі сабақтары заманауи әдістемелермен жүргізіледі: CLIL (Content and Language Integrated Learning), Communicative Approach, Game-based Learning сияқты технологиялар белсенді қолданылады. Сонымен қатар, кейбір мектептерде «English Week», «Spelling Bee», «Debate Club», «Language Camp» сияқты іс-шаралар арқылы балалардың тілдік ортасы кеңейтіледі [8]. Мұндай жобалар оқушыларды ағылшын тілінде еркін ойлауға және сөйлесуге ынталандырады.

Ағылшын тілін ерте жастан оқыту шетелдік білім беру жүйелерінде ұзақ жылдар бойы зерттеліп, нақты әдістемелік үлгілер қалыптасқан. Ұлыбритания тәжірибесінде ағылшын тілін үйрету кезінде phonics әдісі кеңінен қолданылады. Бұл тәсіл арқылы балалар әріп пен дыбысты сәйкестендіріп, сөздің құрылымын түсінеді. Сабақтар ойын түрінде, кимыл-қозғалыспен және әнмен бірге өтеді. Финляндияда шет тілі бастауыш сыныптың алғашқы кезеңінде факультатив ретінде енгізіліп, кейін негізгі пәнге айналады. Мұнда басты назар баланың табиғи тілдік ортасын қалыптастыруға және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға аударылады. Фин педагогтары «бала – оқу үдерісінің белсенді қатысушысы» қағидасын ұстанады. Жапония тәжірибесі де қызықты. Елде ағылшын тілі бастауыштан бастап ойын мен тәжірибелік әрекет арқылы үйретіледі. Мектептерде «English Playroom» атты арнайы сыныптар бар, онда

оқушылар шетелдік ертегілерді сахналайды, ән айтады және мультимедиялық материалдармен жұмыс істейді. UNESCO (2022) деректеріне сәйкес, шет тілін ерте жастан үйренген балалардың когнитивтік даму деңгейі мен оқу үлгерімі жоғары болады, ал тілдік көптүрлілік олардың мәдениетаралық түсіністігін күшейтеді.

Шетелдік тәжірибелерді талдай отырып, келесі ортақ қорытындыларды жасауға болады: ерте тіл үйретудің табысы ойын және әрекетке негізделген әдістерге байланысты; мұғалімнің кәсіби шеберлігі мен эмоциялық қарым-қатынасы оқушы мотивациясын арттырады; сабақ барысында аудиовизуалды құралдар мен АКТ қолдану оқушылардың қабылдау тиімділігін арттырады; коммуникативтік бағыт – ерте тіл үйретудің өзегі болып табылады. Қазақстан тәжірибесіне шетелдік озық үлгілерді енгізу кезінде ұлттық ерекшеліктер мен тілдік жағдай ескерілуі тиіс. Мысалы, ауыл мектептерінде ағылшын тілі мұғалімдерін арнайы даярлау, оқыту материалдарын бейімдеу және техникалық құралдармен қамтамасыз ету өзекті болып табылады.

Қорыта айтқанда, ағылшын тілін бастауыш сыныптан бастап оқыту – Қазақстанның білім беру жүйесіндегі стратегиялық маңызды бағыттардың бірі. Бұл үрдіс оқушылардың когнитивтік, мәдени және тұлғалық дамуына оң әсер етіп қана қоймай, олардың әлемдік ақпараттық және білім кеңістігіне енуіне жол ашады. Шет тілін ерте жастан оқыту балалардың ойлау қабілетін, есте сақтауын, тілдік интуициясын және шығармашылық белсенділігін арттырады. Сонымен қатар, ағылшын тілі арқылы оқушылар өз мәдениетін бағалауға, басқа халықтарды құрметтеуге және көпмәдениетті ортада бейімделуге үйренеді. Бастауыш сынып мұғалімдері заманауи педагогикалық технологияларды, ойын әдістерін, мультимедиялық құралдарды тиімді пайдалану арқылы баланың тілге деген қызығушылығын оятып, білім алуға деген тұрақты мотивация қалыптастыра алады. Сондықтан ағылшын тілін бастауыш сыныптан бастап үйрету – тек пәндік білім берудің ғана емес, ұлттық білім саясатының да маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мұхамедқанова Ғ. Бастауыш сынып оқушыларының когнитивтік дамуы. // Педагогика журналы. -2015. -№4. -45–52бб. <https://pedagogyjournal.kaznu.kz>
2. Рахметова Б. Бастауышта оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2018. <https://kazneb.kz/catalogue/view/1689420>
3. Cameron, L. Teaching Languages to Young Learners. – Oxford: Oxford University Press, 2001. <https://global.oup.com/academic/product/teaching-languages-to-young-learners-9780194372092>
3. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching (5th ed.). – Pearson Education. 2015. <https://www.pearson.com/english/catalogue/harmer-practice-english-teaching.html>
4. Lightbown P. M., Spada N. How Languages Are Learned (4th ed.). – Oxford University Press, 2013. https://elt.oup.com/catalogue/items/global/teacher_training/how_languages_are_learned
5. Жүнісбек Ә. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім баспасы, 2019. <https://kitap.kz/book/kazak-tilin-okytu-adistemesi>
6. UNESCO. Early Language Learning and Multilingual Education. – Paris: UNESCO Publishing. 2022 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000382421>
7. Brewster J., Ellis G., Girard D. The Primary English Teacher's Guide (New Edition). – Harlow: Penguin English, 2002. <https://www.penguin.com/primary-english-teachers-guide>
8. British Council. Teaching English to Young Learners – Global Perspectives. 2023. <https://www.britishcouncil.org/english/teaching>

ӘОЖ 37.013:316.422

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Аманғалиева К.Ш.

Магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы
Karakozaiym07@gmail.com

Бұл мақалада цифрлық дәуір жағдайында арнайы педагогтың кәсіби құндылықтары мен тұлғалық трансформациясының ерекшеліктері талданады. Цифрландыру білім беру жүйесіне жаңа серпін беріп, педагогтың кәсіби рөлін, этикалық ұстанымдарын және құндылықтар жүйесін түбегейлі өзгертті. Зерттеу барысында теориялық талдау, салыстырмалы зерттеу, бақылау, сауалнама және модельдеу әдістері қолданылды. Арнайы педагогтың кәсіби дамуы цифрлық құзыреттілікті арттырумен, киберэтиканы сақтаумен және инклюзивті білім беру кеңістігінде тиімді әрекет етумен сипатталады. Зерттеу нәтижелері цифрлық ортада арнайы педагогтың кәсіби және тұлғалық трансформациясының қажеттілігін көрсетті. Мақалада педагогтардың кәсіби дамуын қолдау, этикалық жауапкершілігін күшейту және цифрлық инклюзияны дамыту бойынша нақты ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: цифрландыру, арнайы педагог, кәсіби құндылықтар, тұлғалық трансформация, цифрлық құзыреттілік, педагогикалық этика, инклюзия.

В статье рассматриваются особенности профессиональных ценностей и личностной трансформации специального педагога в условиях цифровой эпохи. Цифровизация внесла существенные изменения в систему образования, изменив профессиональную роль педагога, его этические ориентиры и систему ценностей. В исследовании применялись методы теоретического и сравнительного анализа, наблюдения, анкетирования и моделирования. Профессиональное развитие специального педагога характеризуется ростом цифровой компетентности, соблюдением киберэтики и эффективной работой в инклюзивной образовательной среде. Результаты исследования показывают необходимость переосмысления роли педагога в цифровой среде. В статье предложены рекомендации по поддержке профессионального развития педагогов, усилению их этической ответственности и продвижению цифровой инклюзии.

Ключевые слова: цифровизация, специальный педагог, профессиональные ценности, личностная трансформация, цифровая компетентность, педагогическая этика, инклюзия.

This article analyzes the features of professional values and personal transformation of special educators in the context of the digital era. Digitalization has profoundly changed the education system, redefining the professional role, ethical principles, and value framework of teachers. The study applied theoretical and comparative analysis, observation, survey, and modeling methods. The professional development of special educators is characterized by enhanced digital competence, adherence to cyber ethics, and effective participation in an inclusive educational environment. The results highlight the necessity of rethinking the teacher's role and professional identity in the digital age. The article provides recommendations for supporting teachers' professional growth, strengthening ethical responsibility, and promoting digital inclusion.

Keywords: digitalization, special educator, professional values, personal transformation, digital competence, pedagogical ethics, inclusion.

Кіріспе

Қазіргі заманда қоғам өмірінің барлық саласында цифрландыру кеңінен енгізіліп, білім беру жүйесі де түбегейлі өзгерістерді бастан өткеруде. Цифрлық трансформация үдерісі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы білім берудің мазмұны мен құрылымына, оқыту формалары мен әдістеріне, педагогтардың кәсіби құндылықтарына және тұлғалық сапаларына тікелей әсер етуде. Осы өзгерістер арнайы педагогтардың кәсіби қызметіне де жаңа талаптар қойып, олардың рөлін, кәсіби құзыреттілігін, педагогикалық этикасын және жеке тұлғалық қасиеттерін жаңаша пайымдауды қажет етеді.

Арнайы педагог – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істейтін маман. Сондықтан оның кәсіби және тұлғалық дамуы, сонымен қатар этикалық ұстанымдары қоғамның адамгершілік, гуманистік және инклюзивтік құндылықтарын бейнелеуі тиіс. Цифрлық дәуір жағдайында мұндай маманның кәсіби бейнесі тек дәстүрлі білім мен тәжірибеге ғана емес, сонымен қатар заманауи технологияларды тиімді пайдалану, сандық сауаттылық, дербес деректерді қорғау, киберэтикет сақтау және онлайн ортада тиімді қарым-қатынас орната білу қабілеттеріне негізделеді.

Білім беру жүйесінің цифрлануы педагогтардың кәсіби қызметін жетілдірумен қатар, олардың тұлғалық трансформациясына да ықпал етеді. Бұл үдеріс педагогтан үздіксіз өзін-өзі жетілдіруді, жаңа технологияларды меңгеруді, қашықтықтан оқыту платформаларында икемді әрекет етуді талап етеді. [1, 240б.] Сонымен қатар, педагогтың кәсіби этикасы мен құндылықтар жүйесі де өзгеріске ұшырайды. Мәселен, цифрлық ортада педагогтың жауапкершілігі, адалдығы, әділдігі, ашықтығы, ақпараттық қауіпсіздігі сияқты қасиеттер ерекше маңызға ие болуда.

Цифрландыру педагогикалық мәдениеттің жаңа деңгейін қалыптастырып, мұғалім тұлғасын кәсіби және рухани тұрғыдан қайта қарастыруды қажет етеді. Педагог тек білім беруші ғана емес, сонымен бірге оқушыларды цифрлық ортада бағдарлай білетін, ақпаратты талдай және бағалай алатын, сыни ойлауға жетелейтін тұлғаға айналуы тиіс. Бұл тұрғыда арнайы педагогтардың кәсіби құндылықтары гуманизм, толеранттылық, инклюзивтілік, этика және әлеуметтік жауапкершілік қағидаттарымен ұштасуы қажет.[2, 312б.]

Зерттеудің өзектілігі – цифрлық дәуір жағдайында арнайы педагогтардың кәсіби құндылықтарының қайта қарастырылуы мен тұлғалық трансформациясының қажеттілігінде. Цифрлық білім беру ортасы педагогтан жоғары деңгейдегі кәсіби икемділікті, өзіндік рефлексия мен жауапкершілікті, заманауи технологияларды этикалық тұрғыда пайдалана білуді талап етеді.

Зерттеу мақсаты – цифрлық дәуір жағдайында арнайы педагогтың кәсіби құндылықтарының трансформациясын және тұлғалық дамудың негізгі бағыттарын айқындау.

Зерттеу міндеттері:

1. Арнайы педагогтың кәсіби құндылықтарының мәнін ашу және олардың заманауи қоғамдағы маңызын анықтау;
2. Цифрлық ортада педагог тұлғасының кәсіби трансформациясына әсер ететін факторларды талдау;
3. Цифрлық білім беру кеңістігінде педагогикалық этика мен кәсіби жауапкершілік қағидаттарын айқындау;
4. Арнайы педагогтардың кәсіби дамуына ықпал ететін цифрлық құзыреттіліктер жүйесін сипаттау.

Зерттеу нысаны – цифрлық білім беру кеңістігінде арнайы педагогтың кәсіби қызметі.

Зерттеу пәні – цифрлық дәуір жағдайында арнайы педагогтың кәсіби құндылықтары мен тұлғалық трансформациясы.

Осы зерттеу педагогикалық ғылым мен тәжірибе тоғысында маңызды орын алады. Цифрландыру жағдайында педагогтың кәсіби және тұлғалық дамуы білім беру сапасын

арттырудың негізгі шарты болып табылады. Сондықтан бұл тақырып қазіргі заман талабына сай өзекті әрі практикалық тұрғыдан маңызы жоғары зерттеу бағыты болып саналады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі арнайы педагогика, психология, цифрлық білім беру және педагогтың кәсіби дамуы саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне сүйенеді. Атап айтқанда, З.А. Мовкебаева, С. Бейсенова, Е.Елисева, Г. Ахметова еңбектерінің теориялық қағидалары басшылыққа алынды.

Зерттеу барысында келесі ғылыми әдістер қолданылды:

1. Теориялық талдау әдісі – арнайы педагогтың кәсіби құндылықтары, тұлғалық трансформациясы және цифрлық құзыреттілігіне қатысты ғылыми көзқарастар мен ұғымдарды жүйелеу үшін қолданылды.

2. Салыстырмалы талдау әдісі – дәстүрлі және цифрлық білім беру жағдайындағы арнайы педагогтың кәсіби рөлін салыстыруға мүмкіндік берді.

3. Бақылау және әңгімелесу әдістері – арнайы педагогтардың кәсіби қызметі мен олардың цифрлық ортадағы өзара әрекетін зерттеу мақсатында жүргізілді.

4. Сауалнама әдісі – педагогтардың кәсіби құндылықтар жүйесіндегі өзгерістерді анықтау және цифрлық құралдарды қолдануға дайындығын бағалау үшін пайдаланылды.

5. Модельдеу әдісі – цифрлық дәуірде арнайы педагогтың кәсіби және тұлғалық дамуын сипаттайтын үлгі жасауға бағытталды.

Зерттеу материалдары ретінде білім беру ұйымдарындағы инклюзивті сыныптарда жұмыс істейтін арнайы педагогтар мен дефектолог мамандардың тәжірибелері, олардың кәсіби портфолиолары, онлайн-платформалардағы оқыту контенттері, сондай-ақ цифрлық оқыту құралдарын қолдану нәтижелері алынды.

Зерттеу кезеңдері үш сатыдан тұрды:

1. Бірінші кезеңде – арнайы педагогтардың кәсіби құндылықтары мен цифрлық дайындық деңгейі жөнінде әдебиеттерге шолу жасалды.

2. Екінші кезеңде – педагогтардың кәсіби трансформациясына әсер ететін факторлар анықталды және практикалық зерттеу жүргізілді.

3. Үшінші кезеңде – алынған нәтижелер талданып, арнайы педагогтың кәсіби және тұлғалық дамуының моделі жасалды.

Зерттеу нәтижелері цифрлық дәуірде арнайы педагогтың кәсіби рөлін жаңаша пайымдауға, оның кәсіби құндылықтары мен тұлғалық трансформациясының өзара байланысын анықтауға мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім

1. Цифрлық дәуір және арнайы педагогтың кәсіби рөлі.

Қазіргі цифрлық дәуір адам өмірінің барлық саласына жаңа серпін берді. Әсіресе білім беру жүйесінде бұл үдеріс түбегейлі жаңғыруға алып келді. Цифрлық технологиялар педагогикалық қызметтің құрылымын өзгертумен қатар, оның мазмұнын да жаңа сапалық деңгейге көтерді. Арнайы педагогтар үшін бұл өзгерістер кәсіби рөлдің кеңеюіне және жауапкершіліктің артуына себеп болды.

Бүгінгі таңда арнайы педагог тек оқыту және түзету жұмысын ұйымдастырушы ғана емес, сонымен қатар цифрлық құралдарды тиімді қолдана алатын, білім алушылардың онлайн кеңістіктегі мінез-құлқын қадағалай білетін, деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін және ата-аналармен онлайн қарым-қатынас орната алатын маман ретінде сипатталады.

Педагогтың кәсіби рөліне енгізілген бұл өзгерістер оның кәсіби құндылықтар жүйесін қайта қарастыруды қажет етеді. Енді гуманистік ұстанымдармен қатар, ақпараттық мәдениет, цифрлық этика, киберқауіпсіздік және инклюзивті технологияларды қолдану да педагогтың басты кәсіби сапаларының бірі болып саналады.

2. Кәсіби құндылықтардың трансформациясы.

Арнайы педагогтың кәсіби құндылықтары – бұл оның кәсіби қызметін, шешім қабылдауын және қарым-қатынас стилін айқындайтын негізгі ұстанымдар жиынтығы. Дәстүрлі педагогикалық құндылықтарға гуманизм, жауапкершілік, адалдық, әділдік, эмпатия және педагогикалық такт жатса, цифрлық дәуір бұл құндылықтарды жаңа мазмұнмен толықтырды. [3, 2156.]

Цифрлық ортада педагогтың құндылықтық жүйесі мына бағыттарда өзгеріске ұшырайды:

Цифрлық жауапкершілік – педагог ақпараттық ресурстарды пайдалануда этикалық нормаларды сақтай білуі тиіс.

Киберэтикет – желідегі мінез-құлық мәдениеті, жеке және оқушының деректерін қорғау.

Инклюзивті құндылықтар – онлайн білім беру жағдайында ерекше білім алушыларға тең мүмкіндіктер жасау.

Цифрлық әділдік – әрбір оқушыға білімге қол жеткізуде тең жағдай қалыптастыру.

Өзіндік рефлексия және кәсіби өсу – цифрлық ресурстарды қолдана отырып, үздіксіз кәсіби дамуға ұмтылу.

Педагогтың кәсіби құндылықтарының трансформациясы оның тұлғалық бейнесінің өзгерісін де айқындайды. Бұл трансформация барысында педагогтың кәсіби болмысы заманауи технологиялармен ұштасып, дәстүрлі құндылықтар мен инновациялық тәсілдердің үйлесімділігін қамтамасыз етеді.

3. Арнайы педагогтың тұлғалық трансформациясы.

Цифрлық дәуір жағдайында тұлғалық трансформация – бұл педагогтың кәсіби өзін-өзі жаңғырту, бейімделу және жаңа жағдайларға икемделу қабілеті. Арнайы педагог үшін бұл процесс ерекше маңызды, себебі ол тек кәсіби білім мен тәжірибені ғана емес, сонымен қатар тұлғалық қасиеттерді де қамтиды.

Тұлғалық трансформация мынадай бағыттарда көрініс табады:

1. Кәсіби өзіндік сана – педагог өз миссиясын тек білім беруші ретінде емес, тұлға қалыптастырушы, цифрлық кеңістікте бағыт беруші ретінде түсінеді.

2. Креативті ойлау – жаңа жағдайларда инновациялық шешім таба білу, цифрлық құралдарды оқыту процесіне бейімдеу.

3. Эмоционалды тұрақтылық – онлайн және офлайн режимдерде стресс пен эмоционалдық жүктемені реттеу.

4. Цифрлық құзыреттілік – ақпаратты талдау, сұрыптау, өңдеу және педагогикалық мақсатқа бейімдей білу.

5. Коммуникативтік икемділік – түрлі цифрлық платформалар арқылы ата-аналармен, әріптестермен және оқушылармен тиімді байланыс орнату.

Арнайы педагогтың тұлғалық трансформациясы тек кәсіби дамумен шектелмей, оның рухани және моральдық тұрғыда өсуін де қамтиды. Педагогтың құндылықтар жүйесі неғұрлым бай және тұрақты болса, соғұрлым ол цифрлық дәуірдің талаптарына төтеп бере алады [4, 436].

4. Цифрлық құзыреттілік пен кәсіби бейімделу.

Цифрлық құзыреттілік – бұл педагогтың цифрлық технологияларды кәсіби қызметінде тиімді пайдалану қабілеті. Арнайы педагог үшін бұл құзыреттілік ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған онлайн платформаларды, оқу бағдарламаларын, интерактивті ресурстарды және цифрлық бағалау жүйелерін меңгеруді қамтиды.

Кәсіби бейімделу үдерісі педагогтың жаңа жағдайға тез бейімделуін, кәсіби икемділігін және инновациялық ойлауын қалыптастырады. Цифрлық ортада педагогтың табысты болуы үшін тек техникалық дағдылар ғана емес, сонымен қатар құндылықтық және этикалық дайындық та қажет. [5, 406.]

5. Этикалық құндылықтардың жаңғыруы

Цифрлық ортада педагогикалық этика жаңа мазмұнмен толығады. Педагог цифрлық қарым-қатынас кезінде мәдениеттілікті, сыпайылықты, жеке деректердің құпиялығын сақтау принциптерін ұстануы қажет.

Этикалық нормаларға мыналар жатады:

- жеке ақпаратты қорғау;
- авторлық құқықты сақтау;
- ақпараттың дұрыстығын тексеру;
- желідегі қатынаста құрмет пен толеранттылық таныту.

Этикалық құндылықтарды сақтау – педагогтың кәсіби беделін арттырып қана қоймай, оқушылар мен ата-аналар арасында сенімді қарым-қатынас орнатудың басты шарты болып табылады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу нәтижелері цифрлық дәуір жағдайында арнайы педагогтардың кәсіби құндылықтары мен тұлғалық трансформациясының қарқынды жүріп жатқанын көрсетті. Арнайы педагогика саласында кәсіби рөлдің кеңеюі мен цифрлық құзыреттіліктің артуы байқалады.

Кесте 1 – Арнайы педагогтардың кәсіби құндылықтарының өзгеру динамикасы

Кәсіби құндылықтар	Бұрынғы көзқарас	Қазіргі цифрлық дәуірдегі өзгеріс
Оқытудың дәстүрлі тәсілі	Мұғалім-негізгі білім көзі	Мұғалім-бағыттаушы және цифрлық медиатор
Кәсіби даму	Біліктілікті арттыру курстарымен шектеледі	Онлайн курстар, вебинарлар, цифрлық қоғамдастық
Қарым қатынас тәсілі	Тікелей байланыс басым	Онлайн, гибриді және әлеуметтік желі арқылы
Оқушыға көзқарас	Біркелкі талап қойылды	Жеке траектория мен инклюзивті әдістер
Бағалау	Нәтижеге ғана бағытталған	Процесс пен жеке даму ескерілетін бағалау

Кесте 2 – Цифрлық құралдардың тиімділігі мен қиындықтары

Артықшылықтар	Қиындықтар
Материалдарды визуалды және интерактивті ету	Интернетке қолжетімділіктің біркелкі болмауы
Оқушылардың қызығушылығын арттыру	Педагогтардың цифрлық құралдарды толық меңгермеуі
Ата-анамен кері байланысты жеңіл орнату	Онлайн қарым- қатынастың эмоциялық әлсіздігі
Ерекше қажеттілігі бар балаларды бейімдеу мүмкіндігі	Техникалық ақаулар мен бағдарламалық қиындықтар

Кесте 3 – Тұлғалық трансформацияның негізгі бағыттары

Бағыттар	Мазмұны мен сипаттамасы
Технологиялық трансформация	Онлайн платформалар мен цифрлық ресурстарды меңгеру
Әлеуметтік трансформация	Командалық және ата-аналық серіктестікті дамыту
Тұлғалық трансформация	Өзіндік сана, кәсіби рефлексия және құндылық бағдарын жаңарту

Нәтижелердің талқылауы

Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, цифрлық дәуір арнайы педагогтың тек кәсіби рөлін ғана емес, сонымен қатар тұлғалық бейнесін де өзгертті. Педагогтардың 82%-ы онлайн платформаларды белсенді қолданатынын, ал 68%-ы өз тәжірибесін цифрлық форматта ұсынуға машықтанғанын көрсетті.

Педагогтардың басым бөлігі кәсіби трансформацияның оң әсерлерін атап өтті:

- жаңа әдіс-тәсілдерге қызығушылық артты;
- инклюзивті оқытудың сапасы жақсарды;
- өзара тәжірибе алмасу жиіледі.

Сонымен қатар, қиындықтар да бар: кей аймақтарда интернеттің әлсіздігі мен техникалық құралдардың жеткіліксіздігі оқу үдерісіне кедергі келтіретіні анықталды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері арнайы педагогтардың цифрлық дәуір жағдайында кәсіби және тұлғалық тұрғыдан түбегейлі өзгерістерге ұшырағанын көрсетті.

Бүгінгі педагог – тек білім беруші ғана емес, сонымен бірге инновациялық процестерді басқарушы, цифрлық медиатор, және инклюзивті ортаның қалыптастырушысы болып отыр.

Кесте 4 –Зерттеу нәтижелерінің жиынтық қорытындысы

№	Трансформация бағыты	Негізгі өзгерістер мен нәтижелер
1	Кәсіби трансформация	Цифрлық құзыреттіліктің артуы, иновациялық ойлау дамуы
2	Тұлғалық трансформация	Рефлексия, өзін-өзі дамытуға ұмтылыс, психологиялық бейімделу
3	Коммуникативтік өзгеріс	Онлайн қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуы
4	Оқыту әдістері	Аралас және бейімделген оқыту үлгілерінің енгізілуі
5	Инклюзивті бағыт	Ерекше білім алушылардың мүмкіндігі кеңейді

1. Цифрлық дәуір арнайы педагогтың кәсіби қызметінің жаңа сапалық деңгейін қалыптастырады.

2. Педагогтың құндылық жүйесі мен кәсіби сәйкестілігі қайта қаралып, оқушының жеке қажеттілігіне бағытталу артады.

3. Инклюзивті білім беру процесі цифрлық ресурстар арқылы икемдірек және тиімдірек жүзеге аса бастады.

4. Педагогтардың цифрлық құзыреттілігі – кәсіби табыстың негізгі шарты болып отыр.

5. Цифрлық трансформация тек техникалық емес, әлеуметтік және тұлғалық құбылыс екенін дәлелдейді.

6. Педагогтарға арналған тұрақты цифрлық оқыту бағдарламаларын енгізу қажет (онлайн курстар, мастер-кластар).

7. Инклюзивті білім беру ресурстарын цифрландыруды мемлекеттік деңгейде қолдау керек.

8. Цифрлық психологиялық қолдау жүйесін (педагогтың күйзелісін азайту, мотивациясын арттыру) дамыту қажет.

9. Арнайы педагогтар қауымдастығын онлайн-платформа түрінде біріктіру тәжірибе алмасуға мүмкіндік береді.

10. Цифрлық трансформация нәтижелерін жергілікті және халықаралық деңгейде ғылыми зерттеу жалғасуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мовкебаева З. А. Инклюзивті білім берудің теориясы мен практикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 240 б.

2. Елисеева Е. Арнайы педагогика: теория, әдістеме және тәжірибе. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 312 б.

3. Ахметова Г. Қ. Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс істеу ерекшеліктері. – Алматы, 2021. – 215 б.

4. Назарова Н. Б. Инклюзивті білім берудің психологиялық-педагогикалық негіздері. – Нұр-Сұлтан: Ұлттық білім академиясы, 2019. – 198 б.

5. Исакова Г. Т. Арнайы педагогтың кәсіби дамуы және тұлғалық құндылықтары // Педагогика және психология. – 2022. – №3. – Б. 45–51.

ӘОЖ 02.31.21

ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕГІ БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ СЫНИ ЖӘНЕ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аманжол А.

Білімгер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
ajnuramanzol772@gmail.com

Рахипова С.К.

Филос.ғ.к., оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
Sayra.76@mail.ru

Маусымбаева А.М.

А/ш.ғ.к., оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
Aida_28.65@mail.ru

Бұл мақалада цифрландыру дәуіріндегі білім берудің жаңа парадигмасы тұрғысынан философиялық талдау жасалып, биологияны оқыту үдерісінде сыни және логикалық ойлауды дамытудың негіздері қарастырылады. ХХІ ғасыр цифрландыру дәуірі деп жатырмыз, осы кезеңде білім алу үдерісі тек ақпаратты тыңдап кету емес, оны талдау және оқушылардың бір-бірімен салыстыра отырып, қорытынды жасау қабілеттерін қажет етеді. Осы тұрғыда сыни және логикалық ойлау дағдылары биологиялық ұғымдарды терең түсінуге, ғылыми дүниетанымды қалыптастыруға және білім сапасын арттыруға тікелей байланысты. Мақала барысында таным философиясы мен аксиологиясы қағидалары негізінен биологиялық ұғымдарды меңгерудің рухани-танымдық құндылықтары айқындалады. Сонымен қатар, биология пәнінен білім берудің тиімділігін арттыруға бағытталған сыни және логикалық талдаудың әдіснамалық әрі философиялық негіздері көрсетіледі.

Кілт сөздер: білім беру философиясы, цифрлық технологиялар, сыни тұрғыдан ойлау, логикалық дағдылары, құндылықтар, таным философиясы.

В данной статье будет проведен философский анализ с точки зрения новой парадигмы образования в эпоху цифровизации и рассмотрены основы развития критического и логического мышления в процессе обучения биологии. ХХІ век-это эпоха цифровизации, в этот период процесс получения знаний требует не только умения слушать информацию, но и анализировать ее и делать выводы, сравнивая их друг с другом. В этом контексте навыки критического и логического мышления напрямую связаны с глубоким пониманием биологических концепций, формированием научного мировоззрения и повышением качества знаний. В ходе статьи принципы философии и аксиологии познания во многом определяются духовно-познавательными ценностями усвоения биологических понятий. Кроме того, демонстрируются методологические и философские основы критического и логического анализа, направленные на повышение эффективности образования по биологии.

Ключевые слова: философия образования, цифровые технологии, критическое мышление, логические навыки, ценности, философия познания.

This article will provide a philosophical analysis from the perspective of the new paradigm of education in the era of digitalization and will examine the foundations of developing critical and logical thinking in the process of teaching biology. The 21st century is an era of digitalization, during which the process of acquiring knowledge requires not only the ability to listen to information, but also

the ability to analyze and draw conclusions by comparing them with each other. In this context, critical and logical thinking skills are directly related to a deep understanding of biological concepts, the formation of a scientific worldview, and the improvement of knowledge quality. In this article, the principles of philosophy and axiology of cognition are largely determined by the spiritual and cognitive values of the assimilation of biological concepts. In addition, the article demonstrates the methodological and philosophical foundations of critical and logical analysis aimed at improving the effectiveness of biology education.

Keywords: philosophy of education, digital technologies, critical thinking, logical skills, values, philosophy of cognition.

Кіріспе

Қазіргі қоғамның дамуы цифрландыру үдерісімен тікелей байланысты. Ақпараттық технологиялар адамзаттың барлық саласына еніп, әсіресе білім беру саласын тікелей өзгертуде. Цифрландыру заманында жаңа ұрпақтың ойлау жүйесі де, танымдық көзқарастары да дәстүрлі оқыту тәсілдерінен өзгеше сипат алып отыр. Осы тұрғыда биологиялық білім беруде оқушылардың логикалық және сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту басты міндет. Бұл бағыттағы зерттеу нәтижелері білім беру мазмұнын жаңғыртып, оқушылардың зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік берді. Нәтижесінде, цифрландыру кезеңіндегі оқыту процесі білім алушылардың ойлау мәдениетін жетілдіріп, олардың өмір бойы білім алуға дайындығын қалыптастырады. Мұндай жағдайда мұғалім тек білім көзі емес, білім алушылардың ойлау қабілетін арттырушы, бағыттаушы тұлғаға айналады.

Мақаланың мақсаты: цифрландыру дәуіріндегі биологияны оқыту үдерісінде сыни және логикалық ойлауды дамытудың философиялық-әдіснамалық негіздерін талдау және осы негіздердің іске асырылу тиімділігін тиімді тәсілдерін ұсыну.

Міндеттері:

1. Сыни және логикалық ойлауды дамытудың К.Поппердің фальсификациясы мен Дж.Дьюидінің прагматизм теориясы тұрғысынан философиялық негіздерін ашу;
2. Биология пәнінде білім алушылардың сыни және логикалық ойлау дағдыларын дамыту жолдары және қолданылатын әдістемелік құралдардың тиімділігі ұсыну;
3. Биологияны оқытуда сыни және логикалық ойлауды логикалық қалыптастырудың тиімді педагогикалық үлгісін ұсыну және оның нәтижелілігін тәжірибелік тұрғыда дәлелдеу.

Өзектілігі: цифрландыру дәуіріндегі білім алушылардың ақпараттың көптігіне сай, танымдық ой өрістерінің әлсіреуі. Білімді тез алуға мүмкіндіктерінің нәтижесінде, сыни тұрғыдан ойлау қабілеттері мен ақпаратты өздігінен талдау, қорытынды шығару дағдыларының жеткіліксіз дамуы көрініс тауып отыр. Соған сай оқыту үдерісіндегі танымдық пассивтілікті жеңу, дәстүрлі білім беруге сай оқушылардың танымдық қабілеттерін арттыру.

Маңыздылығы: бұл зерттеу оқыту процесіндегі сыни және логикалық ойлауды дамытудың теориялық және практикалық негіздерін айқындаумен ерекшеленеді. Жаңа инновациялық технологияларды қолдану нәтижесінде оқушылардың талдау, пайымдау және салыстыру дағдыларын жетілдіруге бағытталған. Білім алушылардың ойын еркін және нақты түрде жеткізіп таным философиясын арттыра отырып, білім сапасын ұлғайтуға бағытталады.

Материалдар мен әдістер

Қолданылатын материалдар:

1. Жалпы білім беретін мектептің 7-11 сыныпқа арналған биология оқулықтары мен оқу бағдарламалары;
2. Биология сабағындағы танымдық және зерттеу тапсырмалары;
3. Мұғалім мен оқушының іс-әрекетін талдауға арналған бақылау және сауалнама материалдары;

4. Сыни және логикалық ойлау теорияларына сәйкес философиялық және педагогикалық еңбектер;

Қолданылатын әдістер:

1. Теориялық талдау әдісі – биологиялық білім беру, танымдық іс-әрекет және оқушылардың ойлау қабілетін дамытпа бағытталған ғылыми еңбектер жүйеленеді.

2. Салыстырмалы талдау әдісі – дәстүрлі және инновациялық тәсілдерді салыстыру арқылы, оқушылардың логикалық ойлауы мен сыни ойлау дағдыларына әсерін анықтауға болады.

3. Иллюстративті материалдарды қолдану - білім алушылар көзбен көре отырып, қол моторикасы нәтижесінде визуалды материалдар қолдану әдісі. Есте сақтауына, талдау қабілетін дамытуға бағытталған әдіс.

4. Цифрлық платформаларды қолдану – онлайн платформаларды қолдану арқылы оқушылардың қызығушылығын арттыра отырып, сыни және логикалық ойлау дағдыларын жүйелі түрде дамыту әдісі.

5. Рефлексия әдісі – өз ойлау процесіне баға беру әдісі.

Негізгі бөлім

Биологиялық білім – адам мен әлемнің өзара байланысын түсіндіретін ғылыми-философиялық таным нысаны. Таным философиясы ақыл-ой белсенділігінің жоғарғы формасы, ойлаудың логикалық заңдарын білімнің ақиқаттығын дәлелдеудің негізгі шарты. Логикалық және сыни ойлау – танымның шынайылығына жеткізетін ең негізгі құрал. Осы тұрғыдан алғанда, логикалық ойлау білімді ұғыну, пайымдау және алған ақпараттан қорытынды шығару формаларын жүйелеуге мүмкіндік береді. Ал, логикалық және сыни ойлау – цифрлық дәуірдегі ақпараттың көптігінде танымның шынайылығына жеткізетін ең негізгі құрал ретінде саналады [1].

Сыни ойлау – адамның өз пікірін үнемі талдап, тексеріп, жаңартып отыру қабілеті. Ол дайын ақпараттан гөрі, өзі ізденіп сұрақ қою, күмәндану арқасында шынайы танымға жету жолы. Осы тұрғыда адамның ойы логикалық заңдылықтарға сүйеніп дамиды. Демек, білім беру философиясы тұрғысынан сыни және логикалық ойлау жеке тұлғаның рухани-танымдық дамуының негізгі шарты болып саналады. Ақпараттық технологиялар ақпаратты тез, жеңіл табуға мүмкіндік бергенімен, сыни тұрғыдан талдай білу қабілетінсіз оқушы ешқашан шынайы білімге қол жеткізе алмайды. Егер бұл үдерістер цифрлық құралдармен ұштастырылса, білім алушыларда ғылыми ізденіс пен дәлелді ойлау дағдылары терең қалыптасады [2].

Қазіргі тәлім берушілердің басты міндеті – оқушыларға дайын ақпаратты беру емес, оны тәжірибеде қолдана алуларына тікелей мүмкіндік жасап болашақтарыны ықпал тигізу. Білім – өмір тәжірибесінің үздіксіз қайта құрылуы, оқыту үдерісі – тәжірибені саналы түрде ұйымдастыру. Кез келген тәжірибе – ойлаудың нәтижесі. Бұл – сыни ойлаудың негізгі механизмі [3].

Логикалық ойлау дағдылары мыналар:

1. Ақпаратты ұйымдастыру дағдылары(салыстыру, жіктеу, реттеу). Білім алушылар алдымен кез келген ақпаратты салыстыра отырып, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айқындайды. Алған ақпаратын қызметтеріне сай жіктейді. Салыстыру, жіктеу арқасында ұғымдар мен оқиғаларды логикалық реттікке келтіреді.

2. Ақпаратты жасау (зерттеу, тәжірибе жүргізу, құрастыру, қорытынды шығару). Ақпаратты зерттеп гипотеза құрады, эксперимент жасай отырып гипотезасын дәлелдеп қорытынды шығарады. Құрастыру дағдысы бірнеше идеяны біріктіріп, жаңа шешім жасап шығарады.

Анатоль Франс айтқандай, «Білімді қорыту үшін тәбетпен сіңіру қажет» [4]. Сыни тұрғыдан ойлау интерпретация, талдау, салыстыру, дәлелдеу және өзін-өзі бағалау сияқты дағдыларды қамти отырып, тұлғаның танымдық құзіреттілігін арттырады. Сыни тұрғыдан ойлау рефлексиясыз болуы мүмкін емес, диалогсыз жүзеге аспайды. Сыни тұрғыдан ойлау әдісі өз ойын өзгемен салыстыру арқылы дәлелдей отырып, саналы ой әрекетін дамытуды көздейді [5].

Кесте 1 – Сыни және логикалық ойлаудың салыстырмалы сипаттамасы

Сыни ойлау	Ұқсастықтары	Логикалық ойлау
Шексіз шешімдері бар және ашық ойлау тәсілі [6]. Мәселені түрлі жолмен шешуге мүмкіндік береді.	Екеуі де автоматты емес, саналы түрде күш жұмсауды талап ететін ойлау жүйелері	Тік ойлау жүйесі. Ойлау бірізді жүреді, дәлдік пен қатаң негізге негізделген.
Сыни ойлау ұғымдарды, белгілерді және мағыналарды түрліше түсіндіруге, интерпретациялауға мүмкіндік береді.	Дәлелге негізделеді, яғни пайымдауларды талдау мен дәлелдеуге сүйенеді.	Қатаң логикалық заңдарға сүйенеді.
Кез келген құбылысты бағалауға және түсіндіруге бағытталады. Өз ойын ашық жеткізумен сипатталады.	Білім алушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Биологиялық құбылыстарды түсіндіруде өте маңызды.	Ақиқатқа формальды түрде жетуді көздейді. Генетикалық, экологиялық, физиологиялық процестердің себеп салдар байланысын анықтауға мүмкіндік береді.

Цифрландыру дәуірінде биологияны оқыту жаңа мүмкіндіктер ашып отыр. Виртуалды зертханалар, 3D модельдер және биоинформатика құралдары, жасанды интеллект білім алушылардың күрделі биологиялық қабылдауларын жеңілдеп, оқу мотивациясын арттыруда. Қазіргі оқушылар ақпаратты өздігінен талдау мен бағалаудың орнына, көшіріп әкелуге бейім. Мұндай үрдіс білім сапасының әлсіреуіне, ақыл-ой белсенділігінің төмендеуіне себеп болуда. Сондықтан да цифрлық ортада сыни және логикалық ойлаудың дағдыларын арттыру – өзекті педагогикалық және философиялық міндетке айналды.

Кесте 2 – Сыни және логикалық ойлауда қолданылатын интерактивті платформалар

Платформалар	Не үшін қолданылады	Қалай дамытады
Padlet	Бірлескен идея тақтасы	Оқушылар өз пікірін жазу арқылы, басқа оқушылармен ойымен салыстырады.
Jamboard	Топтық визуалды жұмыс	Биологиялық процестердің себеп-салдарлық байланыстарын диаграммалар арқылы анықтайды.
Formative	Жедел бағалау үшін	Логикалық ойлауды жетілдіріп, талдау, дәлелдеу, рефлексияны дамытады.
Socrative	Білімін тексеру және ойлау процесін арттыру үшін	Сыни ойлау, талдау және дәлелдеу
Seppo	Ойын түрінде оқушыларын қызығушылығын арттыру мақсатында	Кері байланыс, пікірталас, топтық жұмыс арқылы шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын арттырады.
BioDigital Human	3D форматтағы адам анатомиясы мен физиологиясын визуалды зерттеуге арналған интерактивті онлайн платформа	Күрделі биологиялық жүйелерді модельдеу арқылы оқушылардың себеп-салдар байланысын логикалық тұрғыда талдайды.

Цифрлық технологияларды үзіліссіз қолдану барлық білім алушылардың қызығушылығын сақтай бермейді, кейбір білім алушылардың танымдық белсенділігін төмендетуі мүмкін. Осы орайда, әр оқушылардан сауалнама алып, ойларын білу өте маңызды. Кей білім алушылар үшін экран арқылы үздіксіз жұмыс жасау, назарды тез жоғалтуды тудыруы мүмкін. Осы мақсатта оқу үрдісіне түрлі педагогикалық технологиялар мен әдістер, оқыту құралдары енгізілуде. Солардың маңыздыларының бірі иллюстративті материалдарды қолдану.

Оқыту құралдары – мұғалімдер мен оқушылар арасында білімдерді меңгеру, танымдық және практикалық іс-әрекет тәжірибесін қалыптастыру үшін қолданылатын материалдық немесе идеалдық объектілер [7].

Иллюстративті оқыту құралдары деп оқу мазмұнын көрнекі түрде бейнелейтін және ақпаратты визуалды қабылдауға мүмкіндік беретін құралдар жиынтығын айтуға болады. Олар: суреттер, сызбалар, диаграммалар, кестелер, фотосуреттер, бейнематериалдар, карталар, макеттер, анимациялар және тағыда басқа көрнекі құралдар. Бұл материалдар оқушының көру арқылы ақпаратты қабылдауын қамтамасыз етеді, нәтижесінде олардың білімді меңгеру деңгейі артады.

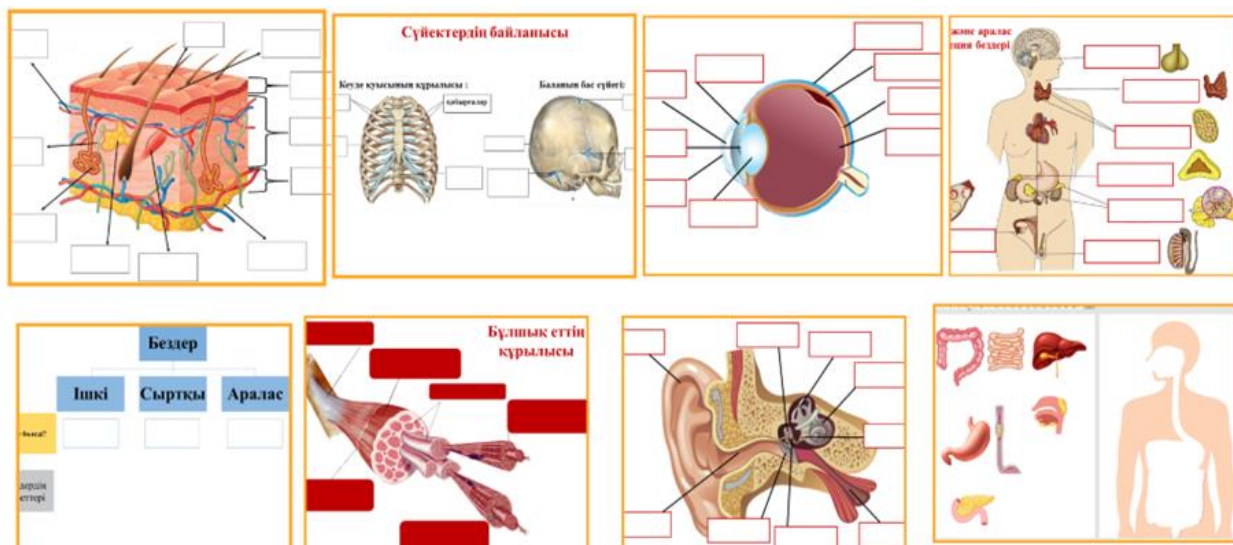
Жалпы, көрнекілік құралдар үш топқа бөлінеді:

1. Көлемдік құралдар (модельдер, коллекциялар, аспаптар, аппараттар);
2. Баспа құралдары (картиналар, плакаттар, портреттер, графиктер);
3. Проекциялық материалдар (кинофильмдер, видеофильмдер, слайдтар).

П.И. Пидкасистый өз зерттеуінде оқушы, өздігінен меңгеріп алуы үшін ол өзінің танымдық әрекетінің мәселесін және қалай жұмыс істеу керек екендігін білу керек дейді [8].

Таным философиясында сыни және логикалық ойлау адамның болмысты танып, шындыққа жету жолы. Жаңашыл ұстаз білім алушылардың осы дағдыларын дамыту барысында интерактивті тапсырмаларды да, өз көздерімен көре отырып жасайтын тапсырмаларын жасауда міндетті.

Өртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдану арқылы сыни және логикалық ойлау дағдыларын арттырамыз.



Сурет 1 - Биология сабағында қолданылатын иллюстративті материалдар

Ең тиімді тәсілдердің бірі – әр оқушыға жеке жұмыс парағын ұсыну. Ол парақта білім алушыларға өткен тақырып жайлы тапсырмалар беріледі. Оқушылар сыни тұрғыдан ойлана отырып, сұрақтарға жауап іздейді. Салыстыру, себеп-салдар байланысын табу, кесте мен сызбаларды толтыру арқылы логикалық ойлау дағдысы қалыптасады. Шығармашылық қабілеті оянады, сурет салып соның атауын іздеуі және өз тұжырымын жазу, болжам жасау, тапсырманың баламалы шешімін ұсыну кезінде қалыптасады. Жеке жұмыс парағының мақсаты: білімінің тереңдігін анықтау, жеке жұмыс атқаруы және оқу мотивациясының, қызығушылығының артуы.

Сынып:10 «»
Аты-жөні:

1.Тапсырма.Суреттегі шатасқан әріптерден тақырыпқа байланысты сөздерді тап.
Анықтамасын ауызыша айт.

ы

е

х

ш

е

л

п

и

х

ю

м

ц

и

ж

у

я

в

з

е

у

о

ч

х

н

ж

в

з

ь

щ

х

а

д

и

о

ж

ш

в

ю

й

э

в

о

г

о

ф

э

г

е

р

ь

г

я

я

п

о

л

ч

ы

д

ю

э

ц

я

м

г

я

п

ц

р

а

ю

л

з

ц

п

ы

л

ь

н

х

а

е

п

ы

я

в

у

ю

ч

к

ы

и

с

е

л

а

й

а

в

я

и

я

в

о

з

о

к

м

ч

э

г

р

у

е

и

с

и

ф

ш

г

р

р

ч

щ

ь

с

о

п

д

ю

ш

ж

к

н

п

т

ц

р

х

к

м

о

щ

х

л

э

ф

ю

л

з

л

ь

т

ф

м

е

у

а

з

н

и

л

э

н

о

ь

ц

щ

р

н

и

й

е

н

а

м

в

н

а

д

е

н

и

н

я

ь

э

ж

и

о

ь

э

г

н

и

м

и

т

о

х

о

н

д

р

и

я

ф

т

в

э

а

м

л

с

л

и

ф

о

с

е

и

г

ы

о

з

ш

р

д

о

ч

в

ш

х

п

ы

л

э

ж

у

п

ц

в

ь

в

ж

е

з

ч

э

п

ш

и

и

у

ш

и

т

ь

в

ж

т

в

л

щ

а

ю

э

п

д

н

т

щ

и

н

м

к

в

Анықталған сөздер:

-
-
-
-
-
-
-

2.Тапсырма. Сурет бойынша АТФ тың құрылысын жаз.



3.Тапсырма.Қай органондта АТФ синтезделіп жинақталады?



4.Тапсырма.Сөйлемді толықтырыңыз.

АТФ-_____үшін әмбебап_____көзі.Ол химиялық энергияны жасушаның кез-келген _____тасымалдай алады.Жасушаға энергия қажет болғанда оны алу үшін жүзеге асады.Оның формуласы:_____

Сынып:10 «»
Аты-жөні:

1.Тапсырма.Анықтама беріңіз.
Метаболизм- бұл _____

2.Тапсырма. Кестені толтырыңыз.

Метаболизм

3.Тапсырма.Кестені толтырыңыз.

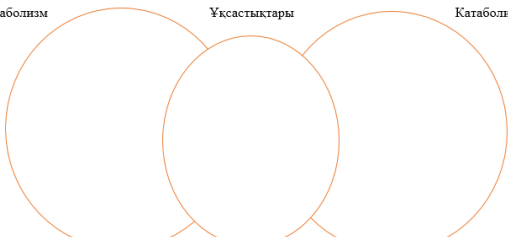
Салыстырмалы белгілер	Анаболизм	Катаболизм
Кіші молекулалардан ірі молекуланың түзілуі		
Ірі молекулалардың кіші молекулаға ыдырауы		
Энергияны жұмсайды		
Энергияны бөліп шығарады		
Көмірсудың энергияға айналуы		

4.Тапсырма.ВЕНН диаграммасын жасаңыз.

Анаболизм

Ұқастықтары

Катаболизм



Сурет 2 - Биология сабағында қолданылатын жеке жұмыс парағының үлгісі

Нәтижелер мен талқылаулар

Мақалада оқыту үдерісінде биология пәнінен сыни және логикалық ойлау дағдыларын дамыту мақсатында цифрлық технологиялар мен иллюстративті материалдарды қолдану жайлы айтылды.

Нәтижесінде, онлайн визуалды тапсырмалар мен материалдар ақпаратты көрнекі түрде жеткізуге мүмкіндік берсе, иллюстративті материалдармен оқушылар материалмен тікелей жұмыс істеп, ұжымдық талдау арқылы сыни тұрғыдан ойлаулары артты. Мұндай сабақта білім алушылар бір-бірімен пікір алмасып, өз қателерін анықтап, логикалық пайымдау мәдениетін қалыптастырады.

Нақты осындай нәтижелер болуы мүмкін:

- Биологиялық ұғымдарды түсіну және есте сақтау деңгейі артады;
- ұғымдар арасындағы байланыстарды табу, себеп-салдарлық қатынастарды анықтау қабілеті дамиды;
- өз ойларын еркін жеткізіп, дәлелдеуге және салыстыруға бейімдейді;
- білім сапасын арттырады, себебі интерактивті әдіс те, иллюстративті материалдарды қолдану білім алушылардың таным процесін оятып және қызығушылықтары оянады.

Қорытынды

Z ұрпақтарын цифрландыру дәуірінде білімге қызықтыру және олардың танымдық белсенділігін арттыру – жаңашыл ұстаздардың алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Қазіргі ұстаздардың рөлі тек ақпаратты беру емес, білім алушылардың қызығушылығын ояту барынша өз идеясын ұсынуға бағыттау. Осы тұрғыдан логикалық және сыни тұрғыдан таным философиясын арттыру тікелей маңызды. Қазіргі таңда цифрлық технологиялар мен иллюстрациялық материалдар өте көп. Бұл олардың өздігінен ізденулеріне, талдау және шешім қабылдауларына жағдай жасайды. Жаңашыл ұстаздардың идеялары да тамаша, цифрлық технологиялар артқан сайын, бәсекелестіктерде көбеюде.

Джон Дьюи білімнің мәнін тәжірибе арқылы тану десе, Карл Поппер танымның негізін ойлау мен дәлелдеу, пікір білдіру деп санайды. Осы философиялық қағидаларға сүйене отырып, танымдық белсенділіктерін тек теориямен тоқталып қалмай,

практикасылық тұрғыдан арттыру көзделіп отыр. Себебі, білім алушылар көзбен көре және қол моторикасын қолдана отырып, сыни және логикалық ойлау дағдысын тұрақты қалыптасады. Мұндай ұстаным философиялық тұрғыдан оқушыны белсенді таным субъектісі ретінде, яғни ізденіс пен рефлексияға бағытталған тұлға ретінде қарастырады.

Цифрлық технологиялар мен жасанды интеллекттің дамуы білім беру кеңістігін кеңейтіп, жаңа мүмкіндіктер ұсынууда. Дегенмен, кез келген сабақта тек таным процестерін дамытуда технологияға сүйену жеткіліксіз. Квест ойындары, топтық жұмыс, иллюстрациялық материалдар, жағдаяттық тапсырмалар танымдық процесті оятып, өз пікірлерін ұсынуға бағыттайды.

Қазіргі таңда ақпараттың шамадан тыс болуы, ойлау тереңдігінің әлсіреп, зейіндері шоғырланбауға әкеліп отыр. Z ұрпағының танымын шоғырландыру - өзекті мәселе. Бұл мақаламда биология оқыту барысында цифрлық технологияларды да және дәстүрлі технологияларды қолдануды ұштастыра отырып, таным процесін арттыруды қамтыдым. Себебі, тек цифрлық технология қолдану білім алушылардың қызығушылығын төмендетіп, тез жалықтырып жіберуі мүмкін. Танымы мықты оқушы - болашақтың кепілі, ал ойы биік адам - ұлттың ең үлкен құндылығы.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбішев, Қ., Қасабек, А., Сыдықов, Ө. Философия: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. 350 б.
2. Поппер, К. Р. Логика научного исследования. – Москва: Республика, 2005. 448 с.
3. Дьюи Дж. Опыт и образование. – Москва: Юрайт, 2018. 132 с.
4. XIV Международная научно-практическая конференция студентов и школьников «Молодежь и инноватика».- 2021. 402 с.
5. Шакирова Д.М. Критическое мышление. –Казань: ГАОУ ДПОИРО РТ, 2019. – Вып. 3. 146 с.
6. Halpern D. F. The Nature and Nurture of Critical Thinking. In Critical thinking in Psychology: 1-15. Ed. by Sternberg, R. J., Roediger, H. L. III, Halpern, D. F. Cambridge University Press, 2007. DOI: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511804632.002>
7. Пидкасистый П.И. Педагогика: Учебное пособие. – Москва: Педагогическое общество России, 1998. 640 с.
8. Байжанова З.Т. Жалпы педагогика: оқу құралы. -Алматы, 2008. -168 б.

ӘОЖ 130.2

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БАСТАУЛАРЫ

Аюпова З.К.

*З.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
zaure567@yandex.ru*

Құсайынов Д.Ө.

*Филос.ғ.д., профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
daur958@mail.ru*

Қазіргі жағдайда Қазақстан жастары, басқа елдердегі көп жасөспірімдер сияқты көптеген мәселе мен күнделікті міндеттермен бетпе-бет кездеседі. Олардың қатарында еркіндікке ұмтылыс, болашақ кәсіби жолдың айқын болмауы, шығармашылық әлеуетті толық аша алмау сияқты мәселелер бар. Мұндай және өзге де түйткілдер, бір жағынан, жаңа ізденістерге итермелейтін трамплин іспетті. Сондықтан тоқтап қалмай, үздіксіз даму мен алға жылжуды қажет етеді. Мәдени құндылықтарды қайта қарау немесе қайта бағалау әрқашан мәдени, әлеуметтік-саяси және білім беру процестерінің трансформациясы болып табылады және ол инкультурация, аккультурация және т.б. сияқты процестердің сапалы өзгеруіне ықпал етуі керек. Мәдени процестердің динамикасы жаңа мәдени формалардың өндірісі және әртүрлі мәдени жүйелерге интеграциялану үнемі болатынын көрсетеді.

Кілт сөздер: өскелең ұрпақ, мәдени процесс, құндылықтар, ұлттық сана, әлеумет, әлеует, трансформация, модернизация, ұлттық болмыс, тәрбие.

В современных реалиях казахстанская молодежь, как и их сверстники по всему миру, сталкивается с множеством жизненных и социальных вызовов. Среди них – стремление к свободе, неопределенность в выборе будущей профессиональной траектории, а также невозможность в полной мере реализовать свой творческий потенциал. Подобные проблемы и противоречия требуют новых подходов, решений и, как следствие, непрерывного развития.

Переосмысление или пересмотр культурных ценностей неизбежно влечет за собой трансформацию культурных, социально-политических и образовательных процессов, что должно способствовать их качественному обновлению и развитию таких явлений, как инкультурация и аккультурация. Динамика культурной жизни демонстрирует, что создание новых культурных форм и их интеграция в различные культурные системы происходит постоянно. Поскольку культура не является застывшим или однократным явлением, процессы культурного моделирования и изменений носят непрерывный и эволюционный характер.

Ключевые слова: подрастающее поколение, культурный процесс, ценности, национальное сознание, социум, потенциал, трансформация, модернизация, национальное бытие, воспитание.

In today's world, the youth of Kazakhstan, much like their peers across the globe, encounter numerous challenges and everyday concerns. Among these are the quest for freedom, uncertainty regarding future professional paths, and the difficulty of fully realizing their creative potential. Such issues call for new approaches and continuous development.

Reevaluating or reinterpreting cultural values inevitably leads to the transformation of cultural, socio-political, and educational processes. This transformation should foster qualitative

changes in phenomena such as inculturation and acculturation, reflecting the ongoing evolution of culture itself. Dynamics of cultural processes shows that production of new cultural forms and integration into various cultural systems. Since culture is not one-time unique trend, cultural modeling shows changes.

Keywords: the younger generation, cultural process, values, national consciousness, society, potential, transformation, modernization, national existence, upbringing.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен жүзеге асырылды («Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы және трансформациясы» ЖРН BR24993269)

Кіріспе

Қоғамдық сананы жаңғырту және ұлттық құндылықтарды қайта қарау қазіргі әлемдік процестер аясында стратегиялық маңызды мәселеге айналды. ХХІ ғасырда ұлттық мемлекеттер экономикалық немесе саяси реформалар арқылы ғана емес, сонымен қатар олардың мәдени және құндылық кеңістігін заманауи талаптарға бейімдеу арқылы жаһандық бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етеді. Бұл әлеуметтік өзгерістерді қабылдау ғана емес, сонымен бірге тарихи жадыны, мәдени кодты және ұлттық рухты сақтай отырып, жаңа мазмұнмен жандандыру процесі. Олар құндылықты трансформациялау саясатын тиімді іске асыра алады, «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жаңа кезеңге бейімдей алады және институционалдық деңгейде қоғамдық сананы жаңғырту процесін дамыта алады. Тәуелсіз Қазақстанның одан әрі дамуы үшін құндылық бағдарларының эволюциясы мен трансформациясының халықаралық тәжірибесін зерделеу қажет. Бұл бағытта бізге жалпы, жеке және ерекше мәселелерді зерттеудің диалектикалық-логикалық әдістері көмектеседі. Сонымен қатар, оң нәтижелерге қол жеткізу үшін біз салыстырмалы талдау әдісін қолданатын боламыз, өйткені қазіргі әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулерде компаративистика шынайы нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі.

Біздің мақаламыздың мақсаты – Тәуелсіздік кезеңінде қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы мен трансформациясын ашу, қоғамдық институттардың өзара іс-қимылы арқылы қазіргі қоғамның трансформациялық процестеріне әсер ететін барлық факторлардың жұмыс тиімділігінен қоғамдық сананың трансформациясы жүзеге асырылады.

Құндылық көзқарастарын, қоғам бағдарларын, қоғамның адамгершілік көзқарастарын, қоғамдық сананы жаңғырту, сондай-ақ қазақстандық «Рухани жаңғыру» сияқты мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру саясаты бойынша халықаралық тәжірибені теориялық-әдіснамалық талдау. Бұл мақалада Тәуелсіздік кезеңінде қазақстандық қоғамның құндылық бағдарларының эволюциясы мен трансформациясы қалай ашылғаны сипатталған.

Біздің мақала тақырыбының өзектілігі «Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың ықпалымен өскелең ұрпақтың қоғамдық санасындағы трансформациялық процестердің рөлі мен орнын зерттеу болып табылады. Мәселе пәнаралық тәсілдің заманауи әдістерін қолдану болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Материалдар мен әдістер: феноменологиялық, социологиялық, экзистенциалистік, синергетикалық. Біз жаңғырту саясаты бойынша шетелдік тәжірибеге теориялық-әдіснамалық талдау жүргіздік, онда құндылықтарды, мәдениеттерді пәнаралық тәсілдің философиялық, әлеуметтік-саяси және адамгершілік-құқықтық негіздерін зерттеу әдістерін қолданамыз.

Мәселені басқа қырынан қарастырғанда салыстырмалы талдау әдісін қолдануға болады. Бұл мақаланың өзегі қоғамдық сананы жаңғырту бойынша әртүрлі еліміздің стратегиялық бағдарламаларын салыстырмалы талдау болып табылады. Бұл әдіс әр елдің жағдайына бейімделген тәсілдерді айқындай отырып және Қазақстанның жағдайына сәйкес келетін тәжірибелерді таңдауға мүмкіндік беретін қолданбалы мәнге ие.

Зерттеудің гипотезасы жаһандану, технологиялық даму және урбанизация арқылы ынталандырылған модернизация процестері дәстүрлі құндылықтарды бұзбайды, бірақ оларды жаңа әлеуметтік шындыққа бейімдеу арқылы өзгертеді. Бұл трансформация дәстүрлі және заманауи дүниетаным элементтерін біріктіретін гибриді құндылық модельдерінің қалыптасуымен қатар жүреді, мұнда қазақстандық қоғамның рухани өмірінде болып жатқан раманауи процестер, зайырлы мемлекет қағидатының арақатынасын сақтайтын мемлекет пен дін қатынастары маңызды рөл атқарады, сондай-ақ мәдениет пен өнер қайраткерлері өз шығармаларында қазіргі Қазақстан жастарының санасын қалыптастыруда жалпы және ерекше көрініс табады.

Негізгі бөлім

Француз ғалымы Мишель Эспань енгізген мәдени трансфер концепциясы мәдениеттер диалогын жандандыру қажеттілігіне байланысты ерекше өзекті болып табылады. «Күнделікті тілде мәдени трансферт – мәдени шекараларды кесіп өту және араласу, басып алу емес, керісінше басқа мәдени болмысқа араласу, оған көшуде діни және ғылыми, тәрбиелік дәстүрлердің мәдениетаралық өзара әрекетін жүзеге асырамыз» [1, 15 б.].

Қазіргі Қазақстан жастары құндылықтарының трансформациясы мәселесінің кейбір аспектілерін, артықшылықтары мен кемшіліктерін қарастырайық. Соңғы жылдары біздің республикадан шетелге 100 мыңнан астам түлек аттанды. Олардың арасында дарынды жастар мен ғылыми қайраткерлер, мақсаты айқын және қазақстандықтардың табысты жаңа ұрпағы бар. Олар елдің дамуына үлкен үлес қосар еді. «Неге жастар шет елдерге кетіп жатыр?» деген сұрақ туындайды. Басты себептердің бірі – шетелдегі өмір сүру деңгейі мен білім беру сапасының жоғары болуы. Сонымен қатар, соңғы жылдары шетелде білім алу мүмкіндігі барған сайын қолжетімді бола бастады. Мысалы, Германияда өз университеттерінде тегін білім алу мүмкіндігі бар. Басқа мемлекеттерде де жоғары оқу орындары түрлі шәкіртақы бағдарламаларын ұсынады. Алайда, сонымен бірге, Қазақстанда да сапалы білім алып, кәсіби тәжірибе жинақтауға барлық мүмкіндік бар. Себебі біз өз студенттеріміз бен түлектерімізден білеміз. Олар шетелде де толық бәсекеге қабілетті, әлемнің түрлі халықаралық компанияларында сәтті жұмыс істейді. Мысалы, Қазақстандағы бірқатар беделді жеке жоғары оқу орындары мемлекеттік университеттердегідей арзан гранттар арқылы көпшілікке артықшылық берудің тиімді модель еместігін түсінді. Мұндай университеттер отандық талапкерлерді тарту және ұстап қалу үшін кадрлық құрамды нығайтуға тырысып, шетелде білім алған мамандарды тартады.

Мысалы, «зиялылардың жылыстауы» құбылысын тежеу мақсатында М.С.Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университеті өз құрамына еліміздің үздік академиялық кадрларын және халықаралық білім беру саласындағы жетекші мамандарды тартып, әлемнің алдыңғы қатарлы жоғары оқу орындарымен серіктестік орнатты. Бүгінде КАЗГЮУ-де шетелде білім алған 100-ден астам оқытушы дәріс береді. Олар Франция, Ұлыбритания, Германия, Швейцария, АҚШ, Испания, Қытай, Сингапур, Кипр, Египет, Үндістан, Австралия, Болгария, Украина, Ресей және Түркия сияқты елдердің жоғары оқу орындарында білім алған тәжірибелі мамандар. Олардың едәуір бөлігі – «Болашақ» бағдарламасының түлектері, бүгінде университеттің профессорлық-оқытушылық құрамында еңбек етуде. Гарвард, Кембридж, Оксфорд сынды беделді университеттердің түлектері саналатын бұл мамандардың еркін әрі шығармашыл ойлау қабілеті жоғары академиялық стандарттармен үйлесім табады [2].

Қазақстандағы білім беру жүйесі батыстан қалып жатқан жоқ, оның өзіндік тұжырымдамалық үлгісі бар деген ойды қалыптастыру маңызды. Мемлекеттік жоғарғы оқу орны дегенде, әрине, өзіміз білім алып отырған бірінші қара шаңырақ ойымызға келеді. Ең үздік отандық академиялық кадрларды даярлаушы, мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асырушы, халықаралық мәртебесі бар, еліміздегі ең беделді, өзіндік даму концепциясын айқындаған әл-Фараби атындағы ҚазҰУ. Әл-Фарабидің қайырымды (ізгілікті) қала тұрғындарының көзқарасы трактатының негізгі идеясынан бастау алатын «Smart city (Ақылды қала)» концепциясын жүзеге асыра отырып, рухани бастаманы дамытатын бірнеше жобаларды іске асырды: «ҚазҰУ студенттері оқуға тиіс 100 кітап», «Айналанды нұрландыр!», «Салауатты өмір салты», «Жасыл қалашық» және т.б. [3, 54 б.].

Егер Қазақстанда батыстағыдай сапалы білім алу үшін жағдай жасалса, сол сияқты профессорлармен қамтамасыз етілсе, онда интеллектуал миграция ағынын тоқтатып, осы үрдісті кері бағытта бұрып, шетелдік талапкерлерді Қазақстанға тартуға болар еді.

Әрине, батыстағы білім беру жүйесі мінсіз немесе идеалды деп айтуға келмейді. Мұнда мәселе тек білім сапасында ғана емес, сонымен қатар батыстың өзге елдер мен халықтарға таратып, әмбебап үлгі ретінде ұсынуға тырысатын жалпы идеалдары мен құндылықтарына да қатысты. Сондықтан Қазақстан жастарының батыста білім алу мәселесін қарастырғанда, осы аспектіні ескеру маңызды.

«Батыс» ұғымы мәдени-философиялық тұрғыдан «Шығысқа» қарама-қарсы қойылғанда, адамның дүниеге қатынасының мынадай белгілерін білдіреді: әрекеттілік, рационалдық ойлау, утилитарлық (пайдаға бағытталған) көзқарас, сыртқы ортаны практикалық тұрғыда өзгерту және табиғатты өз қажетіне бағындыруға ұмтылыс.

Әрбір мәдениет өзінің географиялық орналасуына (Солтүстік, Оңтүстік, Шығыс, Батыс, Еуразия, құрлықтық, теңіздік, таулы немесе жазық аймақтық ерекшелігіне), тарихи даму кезеңдеріне және жинақталған тәжірибесіне сүйене отырып, өзіндік құндылықтық өзек қалыптастырады. Дәл осы өзек мәдениеттің тұтастығын, қайталанбас болмысын және бірегей келбетін айқындайды. Демек, Батыс – бұл белгілі бір құндылықтар жүйесін білдіретін мәдени феномен. Ал бұл жүйе сынға ұшырағанда, сын көбіне адамдарға емес, сол құндылықтарды бейнелейтін мәдени типке бағытталады. Өйткені адам барлық жерде адам болып қала береді, алайда олардың өмірлік ұстанымдары мен құндылықтар жүйесі әртүрлі және кейде айтарлықтай өзгеше болуы мүмкін.

Тарихтың бастапқы кезеңдерінде Батыс жоғары мәдениетті қалыптастырды, әлем өркениетінің іргелі негіздерінің біріне айналды. Алайда уақыт өте келе тарихи Батыс өзінің рухани қуаты мен мәдени серпінін жоғалта бастады. Оның құндылықтарының әлсіреуінің бірнеше себебін атауға болады. Ең алдымен, О. Шпенглер мен Л. Гумилев атап өткендей, кез келген мәдениет өз дамуының белгілі бір сатыларынан өтеді: бастапқы энергиясы мен өрлеуінен бастап, ақырғы, пассионарлық қуаты әлсірейтін кезеңіне дейін. Екіншіден, инновацияларға, техника мен технологиядағы жаңалықтарға деген ұмтылысқа айналған әрекетшілдік. Бұл өмірдің роботтануына және ойлаудың стандарттарға сәйкес болуына, адамның жанын шығармашылық бастауын өлтіруге әкелді.

Бүгінгі таңда Батыстың ең маңызды құндылықтарының бірі – толеранттылық. «Оның шекаралары мен шынайы шексіздігі, шын мәнінде қазіргі американизацияланған әлемде ашық индивидуализм қағидасына негізделген қоғамда мүмкін емес. Құндылықтар мен дүниетанымдар бір-біріне қайшы келген әлемде толеранттылық не жалған, не деформацияланған және абсурдты көріністерге жетелейді» [4, 37 б.].

Бұл нақты жағдай Батыс аксиологтарының идеализацияларында қалай бейнеленеді? Құндылықтар мәселесі философия, әлеуметтану, антропология және психология сияқты ғылым салаларында (Э. Дюркгейм, Дж. Дьюи, П. Сорокин, К. Льюис, Т. Парсонс және т.б.) жан-жақты зерттелген. Питирим Сорокиннің пікірінше, әрбір мәдениеттің өзегінде құндылықтар жүйесі жатыр, яғни құндылық – кез келген мәдениеттің іргетасы болып

табылады. Қай құндылық басым болса, ол барлық мәдени суперсистемаларды үш типке бөледі: идеационалды, сезімдік және идеалистік. Осыған байланысты қазіргі мәдениет типін П.Сорокин сезімдік мәдениет деп атайды. Ол объектив шындық пен оның мағынасы сезімдік негізде болады деп санайды. Шынайы әрі мәнге ие нәрсе – біз көріп, естіп, сезіп, дәмін татып, түйсіне алатын дүниелер ғана. Осы сезімдік шындықтан тыс ештеңе жоқ немесе біз сезіне алмайтын нәрселер бар, ал біз сезіне алмайтын нәрсе шынайлықтан алыс, бар болмайтын нәрсеге тең. Қазіргі «сезімдік» мәдениет П.Сорокиннің ойынша, құлдырауға ұшырауы тиіс. Себебі ол адам баласының құлдырауына, барлық құндылықтарға салыстырмалы сипат енгізгеніне жауапты.

Біздің ойымызша, бүгінгі мәдениетті ерекше атап өту керек: қазіргі мәдениет – сезімдік мәдениеттің апофеозы. Бұл материалды-сезімдік мәдениет, көңіл көтеру мен рақат алуды қамтамасыз ететін, оны ынталандыратын мәдениет, ол надандықты, мәдениетсіздікті және руханилықтың жойылуын қолдап, дәріптейді, ал өз кезегінде бұл кемшіліктер көбінесе жастарға тән [5, 144 б.].

Бұл зерттеулер адамдардың дүниетанымындағы өзгерістер мен олардың өмірден күтетін үміттерін айқын көрсетеді. Әлеуметтанушылар қоғамның әртүрлі топтарының өкілдерімен сауалнамалар жүргізіп, дінге қатынас, гендерлік қатынастар, еңбек мотивациясы, демократия, басқару жүйесі, әлеуметтік капитал, саяси белсенділік, толеранттылық, экологиялық жауапкершілік және субъективті әл-ауқат сезімі сияқты құндылықтардағы өзгерістерді стандартталған сауалнамалық парақтар арқылы өлшейді. Нәтижелерді талдай отырып, ғалымдар бұл құндылықтық өзгерістердің елдердің экономикалық дамуына, азаматтардың өмір сапасына және демократиялық институттардың орнығуына ықпалын зерттейді.

Зерттеушілердің пікірінше, халықтың өмірге деген көзқарастары елдің экономикалық деңгейіне, демократиялық құрылымдардың қалыптасуы мен тиімді қызмет етуіне, гендерлік теңдік пен басқару сапасына айтарлықтай әсер етеді. Мұндай зерттеулер түрлі саяси режимдегі, әртүрлі экономикалық даму сатысындағы (кедей мемлекеттерден бастап, дамыған елдерге дейін) және сан қырлы мәдени формаларға ие елдерде жүргізіледі [6].

Талдау барысында елдер екі негізгі құндылықтық топ бойынша салыстырылады:

1. Өмір сүру (өзін-өзі жүзеге асыру) құндылықтары;
2. Дәстүрлі (секулярлы-рационалды) құндылықтар.

Өмір сүру құндылықтарына экономикалық және физикалық қауіпсіздікке ұмтылыс, материалдық игіліктерге басымдық беру, өзгеше ойлаушыларға төзімсіздік, еркіндік пен адам құқықтарын төмен бағалау, авторитаризмге бейімділік, мойынсұнушылық және ғылым мен техниканың шексіз мүмкіндігіне сену жатады. Ал өзін-өзі жүзеге асыру құндылықтары жеке еркіндікті, адам құқықтарын, материалдық табысты, экологиялық жауапкершілікті және гендерлік теңдікті жоғары бағалаумен сипатталады.

Біздің ойымызша, өмір сүру құндылықтары көбіне теріс сипатта көрінеді. Себебі ең алдымен адам өзге адамдар үшін қауіпсіз тұлға болуға ұмтылуы тиіс, әйтпесе халықтар арасындағы алшақтық тереңдей береді. Өкінішке қарай, бүгінгі таңда бұл «кері бағдардағы» үрдіс басымдыққа ие болып отыр.

Дәстүрлі (секулярлы-рационалды) құндылықтар жүйесінде, дәстүрлі бағытқа дінге сенім, отбасы мен билікке құрмет, тұрақты моральдық өлшемдер, әлеуметтік конформизм және келісімге ұмтылу тән болса, ал секулярлы-рационалды құндылықтар рационалдық ойлау, жетістікке ұмтылу, зайырлы мемлекеттің басымдығын мойындау және діннің қоғамдағы рөлін шектеумен сипатталады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ұрпақ алмасуы барысында өзін-өзі жүзеге асыру құндылықтары барған сайын кең таралуда. Осыған байланысты авторлардың пікірінше, бүгінгі таңда авторитарлық режимдегі кейбір елдер 15–20 жыл ішінде либералдық бағытқа бет бұруы мүмкін. Ал демократиялық деңгейі төмен, бірақ өзін-өзі жүзеге асыру

құндылықтары қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттер уақыт өте келе нағыз демократиялық қоғамға айналу әлеуетіне ие.

Құндылықтардың шынайы мәнін жалған құндылықтармен ауыстырудың негізгі контингенті – жас ұрпақ, яғни ерте балалық шақтан бастап жасөспірімдік кезеңге дейінгі жастар [7, 486.]. Жасөспірімдік кезеңде құндылықтар мен мақсаттар саласында трансформация орын алады. Идеал мен басымдықтар өзгереді. Жасөспірім үшін идеал – ересек адамдар. Оны әрине, сындарлы түрде қабылдамайды. Ересек өмір оған шынайы және комфортты өмір сүруге мүмкіндік беретіндей болып көрінеді, бірақ оған ену мүмкіндігі әлі жоқ: объективті түрде ол оған әлі жетпеген. Ересектер оны өздерінің жастағы тобына қабылдамайды, тіпті аралары үш-төрт жыл ғана бөлетін жасөспірімдер мен қыздар да қабылдамайды. Әрине, жасөспірімді қынжылтады және айқын әділетсіздік ретінде қабылдайды. Осы жағдайда ерекше, тек жасөспірімдерге тән сананың қалыптасуы орын алады. Онда логикалық ойлау эмоциялық ойлау түрімен бірігіп, осы сананың және жасөспірімдік өмірдің ішкі антиномиясын тудырады. Ескеретін жайт, жасөспірімдік және ерте жасөспірімдік кезеңдер тек психиканың тұрақсыздығымен ғана емес, сонымен қатар дүниетанымдық және құндылықтық бағдарлардың шатқалдылығымен де ерекшеленеді.

Дәл осы жас тобына ересек өмірдің ұстанымдарына деген нигилизм мен құндылықтардың максимализмі тән. Және дәл осы жас топтары жаһанданудың стратегиялық ойлаушылар мен әрекет етушілердің тарапынан олардың санасымен мақсатты түрде манипуляцияға ұшырайды. Бұл жас тобының санасы жаулық насихатқа сөзсіз сенуге, қылмыстық, сектанттық, террористік және басқа құрылымдардың ықпалына берілуге бейім. Жастар – ұлттық мемлекеттің болашағы әрі дәл осы жастар манипуляторлардың сананы бұзуымен шынайы жолдан тайса, ол – баяу әрекет ететін бомбаға айналады. Жаһанданудың елшілері дәл осы жастарға арқа сүйейді. Олар жастардың санасынан негізгі құндылықтарды, ал соңында – құндылықтардың өзін жоюды мақсат етеді. Мысалы, жоғары құндылықтардың бірі ретінде түрлі ойын-сауықтарға уақыт өткізуді насихаттайды.

Қазіргі Қазақстанның жағдайын ғаламдық өркениеттік дағдарыс тұрғысынан қарастырғанда, ел айтарлықтай тарихи және рухани сынақтардан өткенін байқауға болады. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін қоғамның едәуір бөлігі құндылықтық дағдарысқа тап болды. Бұл саяси және экономикалық жүйелердің түбегейлі өзгеруімен, әлеуметтік бағдарлар мен кәсіби сұраныстардың ауысуымен, сондай-ақ бірегейлік пен рухани бағдардың жоғалуымен байланысты еді. Алайда уақыт өте келе адамдар жаңа шындыққа бейімделіп, көптеген қиындықтарды еңсеріп шықты.

Кеңес дәуіріне дейін де, оның кезеңінде де қазақтар, орыстар, белорустар және басқа да халықтар ұжымшылдық пен өзара көмектің рухымен өмір сүрді. Бұл құндылықтар бүгінге дейін өз маңызын жоғалтпай, қоғамның рухани тұтастығын сақтап келеді. Дәл осы терең тамырлы құндылықтар қазіргі Батыс Еуропаны жаулап алған үстірт және жалған идеалдарға қарсы тұруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қазақстандық қоғамда өмірді қолдайтын, бейбітшілік пен рухани үйлесімділікті дәріптейтін құндылықтар басым. Ел азаматтарының басым бөлігі үшін отбасы, денсаулық, рухани-адамгершілік тұғырлар және шығармашылық еңбек – өмірдің басты мәні мен мақсаты болып қала береді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Нақты әлеуметтік сауалнамалардың нәтижелерінде көрсетілген мәліметтер бойынша, қазақстандықтардың дүниетанымы, сенімдері және оларға байланысты құндылықтық таңдаулары айтарлықтай қарама-қайшы. Тіпті ұқсас сұрақтар бойынша пікірлердің айырмашылығы өте үлкен. Бұл соның ішінде, Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа кіруі арқылы келіп жатқан және әртүрлі бастапқы ақпарат көздерінен алынған ақпараттың орасан зор көлемімен байланысты. Мысалы, либералдық құндылықтар мәселесінде белгілі бір шатасулар орын алып жатыр. Көптеген адам осы сұрақтың

абстрактылы қойылымын (либералды құндылықтар – бұл жұмсақтық, жақсылық, толеранттылық, диалогтылық және т.б.) либерализмнің нақты-тарихи шындықпен, Батыстық ықпал дәстүрлі құндылықтарға қарсы бағытталған, оларды жоюды мақсат еткен стратегия ретінде қабылданады.

Құндылықтар дағдарысын еңсерудің негізгі практикалық жолдарының бірі – білім беру жүйесінің мазмұны мен құрылымын түбегейлі қайта қарау болып табылады. Тәрбиелеу мен оқытудың басты мақсаты руханилыққа негізделуі тиіс, яғни ол – шынайы адамгершілікті, барлық нәрсеге сүйіспеншілікпен және шығармашылық тұрғыдан қарауды білдіреді. Алайда қазіргі таңда Қазақстанда да, әлемде де білім беру көбіне технологиялық тиімділік пен адамды «адам-компьютер» үлгісіне айналдыру бағытына негізделіп отыр.

Осыған байланысты білім мен тәрбиенің гуманизациясы мен гуманитаризациясын күшейту қажет. Мектептер мен жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларына «этика», «эстетика», «психология», «экология» сияқты пәндерді кеңінен енгізу маңызды. Сондай-ақ мәдениет пен әлеуметтік-экономикалық салада кәсіби мамандарды даярлау мен тарту бағытын кеңейту керек. Адамның тұлғалық қасиеттерін, оның құндылықтары мен өмірлік мақсаттарын қалыптастыру үдерісі ерте балалық шақтан басталуы тиіс. Сол себепті балалардың ерте жасынан бастап – қызықты түрде, ойындар мен нақты өмірлік жағдайлар арқылы – ХХІ ғасырдың талаптарына сәйкес этика императивін қалыптастыру қажет. Осылайша оқу материалы, оқулықтар, техникалық құралдар мен көмекші құралдарды гуманистік құндылықтар мен әдістемелер негізінде құру қажет, оның ішінде қарым-қатынас пен оқушылардың бірлескен әрекетінде басқа адамды басымдыққа алуды қамтитын қағида болуы керек. Тек осылай болған жағдайда ғана гуманистік құндылықтар қайта жанданып, сонымен бірге этикалық, эстетикалық, танымдық және рухани-діни құндылықтар да қалыптасады. Бұл өз кезегінде шынайы төзімділіктің орнығуына, өзара жауапкершілік сезімін нығайтуға және түрлі экстремизм түрлеріне, әсіресе діни экстремизмге қарсы иммунитет қалыптастыруға мүмкіндік береді [8].

«Адам жанын тәрбиелеу және оның дүниетанымын қалыптастыру үшін әлемдік және дәстүрлі діндердің рухани құндылықтарын тиімді қолдану маңызды болып саналады. Дінтану пәні дәстүр мен жаңашылдыққа, оның үйлесімді дамуына, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетіне және жауапкершілікке, отансүйгіштікке, мәдениеттер үнқатысуына, ұлыстардың ерекшелігін түсіну мен сыйлауға, өзге діндегілерге құрметпен қарауға, діндердің құндылықтық негіздерін үйретуі тиіс. Сонымен қатар, еліміздегі қалыптасқан діни жағдайды, шетелдік жат діни ағымдардың теріс ықпал әсерін, экстремистік және террористік бағыттағы діни топтардың зиянды ұстанымдарын үнемі назарға алынуы керек. Дінтану пәнін оқыту процессінде Қазақстандағы діндердің тарихы мен діни іліміне, ғибадаттық ерекшеліктеріне ерекше тоқталу қажет. Қазақстандағы сүнниттік ислам және христиандық православиялық бағыттың елімізге келуі мен таралуын жан-жақты қарастыру бұл ислам мен христиандықтың еліміздегі дінаралық татулық пен келісімдегі атқаратын қызметін ашып көрсетуге бағытталуы тиіс. Дәстүрлі ұлттық діндердің қоғам өмірінде және ұлттардың рухани мәдениеті мен дүниетанымдық ұстанымдарындағы алатын орнын саралау қажет. Еліміздегі мұсылман халықтарының басым бөлігі ұстанатын Әбу Ханифа мәзһабының ерекшеліктерін жас жеткеншектерге үйрету халқымыздың ауызбіршілігі мен ынтымақты өмірінің шарты десек, діни ұстанымдағы татулық пен көзқарастың бірегейлігі рухани тұтастықты нығайта түседі» [9, 82 б.].

Қазақстандық БАҚ мәдениет пен тәрбиелеу саясатын одан әрі жүйелі жүргізуге міндетті. Әрине, бұл жас қазақстандықтардың санасына жоғары құндылықтарды насихаттау мен күшпен енгізу туралы емес, ақпаратты қабылдаушыларға шынайы гуманистік көзқарас қалыптастыру туралы сөз болып отыр. Мысалы, Қазақ радиосы ұсынылатын мемлекеттік радио хабар тарату бағдарламасын біз, әрине, айтарлықтай әртараптандыру қажет деп санаймыз, оған әдеби және философиялық әңгімелер мен

кездесулер, музыкалық шолулар мен мастер-класстар, қызықты адамдармен, Қазақстанның шығармашылық элитасының өкілдерімен сұхбаттар қосылуы тиіс. Жақсы әрі әртүрлі бағдарламаларды балалар мен жастарға, олардың ішінде жақсы адамгершілік сезімдер мен қасиеттерді өнегелік, әрі табиғи түрде тәрбиелеуге көбірек арнаған жөн [10].

Қазіргі зерттеулер, соның ішінде әлеуметтік зерттеулер, бүгінгі күні посткеңестік кеңістікте бірнеше құндылықтық бағдарлар жүйесі қатар өмір сүретінін көрсетуге негіз бар. Олардың біреуі постиндустриал индивидуалистік құндылық үлгісімен жақындасады (батысқа қарсы типтегі өкілдер – астаналар мен ірі қалалардың тұрғындары). Екінші жүйе дәстүрлі қазақ ділінің өкілдерінен тұрады және патриархалды құндылық үлгісіне бейім (Қазақстанның кіші қалалардың, үлкен қалалардың маңында шоғырланған тұрғындар). Жоғарыда аталған екі құндылықтық бағдар үлгісінен басқа, анық байқалатын үшінші бағдар қалыптасып келе жатқан діл (менталитет) типі бар – аралас, әліанықталмаған құндылықтық сана типі (орташа өлшемді қалалар мен орталықтан алыста орналасқан өнеркәсіптік аймақтар тұрғындары). Бұл топ батыс типті құндылықтарға белгілі бір дәрежеде ұнамдылығын білдіреді, бірақ оларды мүмкіндігінше дәстүрлі құндылықтар жүйесінің негізіне бейімдеуге тырысады.

Қорытынды

Соңғы жиырма жылда жүргізілген либералдық реформалар қазіргі жастардың құндылықтық бағдарларының айтарлықтай алуан түрлі екенін көрсетті. Бұл айырмашылықтар олардың білім деңгейіне, әлеуметтік шығу тегіне, өмірлік жағдайына, аймақтық ерекшеліктеріне, этникалық және діни тиесілігіне, сондай-ақ басқа да көптеген факторларға тәуелді. Дегенмен бұл өзгерістер әзірге қазақстандықтардың негізгі мәдени құндылықтарына – отбасы, балалар, достық, еңбек және дінге деген қатынасына түбегейлі әсер еткен жоқ. Алайда экономика мен саясаттағы тұрақсыздық, әлеуметтік теңсіздіктің тереңдеуі және дағдарыстан шығу жолдарын ұзақ іздеу үрдісі қоғамның, соның ішінде жастардың да менталитетіне белгілі бір деңгейде ықпал етті. Болашаққа деген сенімсіздікті және әлеуметтік, құқықтық нормалардың тиімділігінің төмендігі (аномия) күшейтті. Халықтың, оның ішінде жастардың негізгі құндылықтық бағдарларының өзгерісін үш кезеңге бөлуге болады.

XX ғасырдың аяғы – ХХІ ғасырдың басы үшінші кезеңнің бастамасы болып, қарапайым адамдардың ешнәрсеге әсер ете алмайтыны, олар теріс үрдістерді тоқтата алмайтыны жөнінде сенімнің қалыптасуымен байланысты болды. Халық арасында оның ішінде жастар арасында басқарудың қатаң әдістеріне қолдау көрсету артты. Көшбасшы тұлғасының маңызы өсті, ол қажетті харизмасы бар, елді хаостан шығара алатын қасиеттерге ие болды; жастардың дүниетанымдық көзқарастарында және құндылықтық бағдарларында теріс тенденциялар пайда бола бастады. Адам өмірінің маңызды құрамдас бөліктері – танымға ұмтылыс, еңбек, білім беру және т.б. айтарлықтай маңызын жоғалтып, құндылықтар иерархиясында материалдық қамтамасыз етілу үстемдік ететін болды. Қазіргі жастардың басым көпшілігі ұстанатын қатал индивидуализм мен прагматизм қоғамда эгоизм, цинизм, экстремизм және агрессия сияқты теріс құбылыстардың артуына әкеледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сейтахметова Н.Л. Культурный трансфер как фактор диалога цивилизаций. // Культура и ценности общества в условиях обновления современного Казахстана: сборник материалов республиканской научно-практической конференции. – Алматы: ИФПР КН МНВО РК, 2022. – С.15-24.
2. Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика / Пер. с англ., вступ. статья и комментарии В.В. Сапова. – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.

3. Байтенова Н.Ж., Жорабек Ж.Ғ. Дәстүр мен жаңашылдықтың діни қырларын зерделеудегі исламтанулық және дінтанулық білім беруді жетілдіру жолдары // Дәстүр мен жаңашылдықтың діни қырлары әлемдік және қазақстандық болмыс аясында: республикалық ғылыми конференция материалдарының жинағы. – Алматы: ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2022. – 54-61 бб.

4. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи // Социологические исследования. – 2007. – № 4. – С.37–38.

5. Аязбекова С.Ш. Генезис и развитие казахских ценностей: цивилизационный ресурс. // Культура и ценности общества в условиях обновления современного Казахстана: сборник материалов республиканской научно-практической конференции. – Алматы: ИФПР КН МНВО РК, 2022. – С. 144-151.

6. Сулакшин С.С. На пороге нравственного государства. <https://cyberleninka.ru/article/n/na-poroge-nravstvennogo-gosudarstva>. 25.10.2025.

7. Курманғалиева Г.К., Ержанова А.Ж. Ізгілікті өмірдің құндылықтары: Ұлы даланың философиялық тәжірибесінен // Қазіргі заманның мәдениеті мен құндылықтары: республикалық дөңгелек үстелдің материалдар жинағы. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2021. – 48-59 бб.

8. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. – 349 с.

9. Раев Д.С. Қазіргі рухани өндіріс және бүгінгі біздегі рухани келбет // Қазіргі заманның мәдениеті мен құндылықтары: республикалық дөңгелек үстелдің материалдар жинағы. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2021. – 82-90 бб.

10. World Values Survey <https://www.britannica.com/topic/World-Values-Survey>. 25.10.2025.

ӘОЖ: 37.01

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Аяджан М. Т.

*Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
ayadzhan00@gmail.com,*

Жолтаева Г.Н.

*П.ғ.к., қауымдастырылған профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
gnzh1661@mail.ru*

Бұл зерттеу жұмысы бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік қасиеттерін ұлттық құндылықтар негізінде дамыту мәселесіне арналған. Зерттеуде балалардың этикалық, моральдық және рухани тәрбиесін қалыптастыруда әдеби шығармалар, өлеңдер, ертегілер, музыка, көркем еңбек, дәстүрлі мерекелер мен мектепшілік іс-шаралардың рөлі қарастырылды. Ұлттық құндылықтарды жүйелі енгізу арқылы оқушыларда адалдық, әділдік, сыйластық, жауапкершілік, мейірімділік және патриоттық сезім тәрізді қасиеттердің қалыптасатыны анықталды. Зерттеу теориялық және практикалық жағынан маңызды болып, педагогтер мен ата-аналарға балалардың тұлғалық дамуын ұлттық рухта бағыттауға мүмкіндік береді, сонымен қатар оқу-тәрбие процесінің мазмұнын байытады.

Кілт сөздер: бастауыш сынып, адамгершілік қасиеттер, ұлттық құндылықтар, тәрбие, педагогика, адал азамат, оқу-тәрбие үрдісі, мектеп, мұғалім, оқушы

Данная исследовательская работа посвящена проблеме развития нравственных качеств младших школьников на основе национальных ценностей. В исследовании рассматривалась роль литературных произведений, стихов, сказок, музыки, художественного труда, традиционных праздников и внутришкольных мероприятий в формировании этического, нравственного и духовного воспитания детей. Установлено, что через системное внедрение национальных ценностей у учащихся формируются такие качества, как честность, справедливость, уважение, ответственность, доброта и чувство патриотизма. Исследование приобретает важное теоретическое и практическое значение, позволяет педагогам и родителям направлять личностное развитие детей в национальном духе, а также обогащает содержание учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: начальный класс, нравственные качества, национальные ценности, воспитание, педагогика, добросовестный гражданин, учебно-воспитательный процесс, школа, учитель, ученик

This research work is devoted to the problem of developing the moral qualities of Primary School students on the basis of national values. The study considered the role of literary works, poems, fairy tales, music, artistic work, traditional holidays and intra-school events in the formation of ethical, moral and spiritual education of children. It was found that through the systematic introduction of national values, students develop such qualities as honesty, justice, respect, responsibility, kindness and a sense of patriotism. The study becomes important both theoretically and practically, allows teachers and parents to direct the personal development of children in the national spirit, and also enriches the content of the educational process.

Keywords: Primary School, moral qualities, national values, education, pedagogy, honest citizen, educational process, school, teacher, student

Кіріспе

«Жас бала — жаңа өркен жайған жасыл ағаш тәрізді» — дейді халқымыз. Жерге отырғызылған жас көшет те тамыры тереңдеп, жапырағы жайқалып, саялы ағаш болып өскенше мәпелеп күтімді қажет етсе, өсіп келе жатқан жас ұрпақ та үздіксіз тәрбиені, бағыт-бағдарды, қамқорлық пен адамгершілікке негізделген өнегені қажет етеді. Өйткені тәрбие — кездейсоқ процес емес, ол адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан тарихи-әлеуметтік құбылыс. Тәрбие жеке тұлғаның санасын қалыптастырып, мінез-құлқын реттеуде шешуші қызмет атқарады. Ол халықтың ғасырлар бойы жинақтаған рухани тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас буынға дарытуға бағытталған маңызды құрал.

Адамгершілік тәрбиесі тұлғаның қоғамда қалыптасқан моральдық нормаларға сүйенген түсініктерін, сезімдері мен сенімдерін, мінез-құлық әдеттері мен дағдыларын қалыптастыруды көздейді. Осы тұрғыдан алғанда бастауыш мектеп кезеңі — баланың адамгершілік қасиеттерінің негізі қаланатын, дүниетанымы, әдептік түсінігі, ұлттық санасы қалыптаса бастайтын ең жауапты кезең. Сондықтан бұл жаста берілетін тәрбиенің мазмұны тұлғаның келешектегі әлеуметтік орнын, мінезін, өмірлік ұстанымдарын анықтайды.

Ұлттық құндылықтар — халықтың тарихы мен мәдениетінен бастау алатын рухани және материалдық игіліктердің жиынтығы. Олар ұлттың өзіндік болмысын, дүниетанымын, салт-дәстүрін, тілін, мәдениетін айқындап, ұлтты басқа ұлттардан ерекшелендіріп тұратын негізгі өлшем болып табылады. [1] Ахмет Байтұрсынұлы: «Балам» деген жұрт болмаса, «жұртым» дейтін бала қайдан шығады», — деп ұлттық құндылыққа негізделген тәрбиенің маңызын ерекше атап көрсетеді. Демек, жас ұрпақты өз халқының мәдени-рухани мұрасымен тәрбиелеу — оның Отанға деген сүйіспеншілігін, адамгершілік жауапкершілігін және ұлттық рухын нығайтудың басты жолы. [2]

Зерттеу тақырыбының өзектілігі — қазіргі қоғамдағы жаһандану, ақпараттық кеңістіктің кеңеюі, мәдени құндылықтардың жаңғыруы мен өзгеруі жағдайында ұлттық болмыс пен адамгершілік қасиеттерді сақтап, жас ұрпақтың тұлғалық дамуын ұлттық негізде қалыптастыру қажеттілігімен анықталады.

Зерттеу жұмысының мақсаты: бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік қасиеттерін ұлттық құндылықтар негізінде дамыту жолдарын айқындау, тиімді әдістемелік бағыттарды негіздеу.

Теориялық маңыздылығы: ұлттық құндылықтар мен адамгершілік тәрбиенің өзара байланысын ғылыми тұрғыда талдау арқылы білім беру үрдісінде қолдануға болатын концептуалдық негіздерді қалыптастыру.

Практикалық маңыздылығы: ұсынылатын әдістер мен тәсілдер бастауыш мектеп мұғалімдеріне, тәлімгерлерге және тәрбие жұмысын ұйымдастырушы педагогтерге оқушылардың адамгершілік қасиеттерін ұлттық рухани негізде дамытуға мүмкіндік береді.

Осылайша, ұлттық құндылықтарға сүйенген адамгершілік тәрбиесі жеке тұлғаның үйлесімді дамуына, елжандылық сезімінің қалыптасуына, қоғамда өз орнын табуына және ұлттық болмысын сақтаған азамат болып қалыптасуына жол ашады.

Материалдар мен әдістер

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Ұлттық құрылтайда ұлттық құндылықтарды жан-жақты дәріптеп, ата-бабадан қалған мәдени-мұраны заман талабына сай жаңғыртып, насихаттау қажеттігін атап өткен болатын. Президенттің айтуынша, адал азаматқа тән қасиеттер әрбір жастың бойынан табылуы керек. Ұлттың жаңа болмысы білім, ғылым және мәдениет саласын дамыту арқылы қалыптасады. Осы үш бағытты рухани даму саласындағы жұмыстың мызғымас үштағаны деуге болады. Ашығын айтсақ, қазір жас ұрпақ әлеуметтік желі арқылы тәрбие алып жатыр. Баланы дұрыс бағытқа бұрып, жол көрсетіп отырмасақ, бұл — өте қауіпті үрдіс. Ғаламтор арқылы жат діни ағымдардың құрығына түскен жастар да бар. Ұрпақтың бойында жаман әдет болса, бұл — ең алдымен, үлкендердің кінәсі. Біз жастарды жаһанданудың қатерлі ықпалынан барынша сақтауға міндеттіміз, — деді Президент.

Қазақстан болашағы – білімді де тәрбиелі ұрпақ. Осы мақсатта ҚР Оқу-ағарту министрлігі «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын қабылдады. Бағдарлама балабақшадан бастап мектеп пен колледжге дейінгі білім беру ұйымдарында жүйелі тәрбие жұмысын жүргізуге бағытталған. Оның басты мақсаты – жас ұрпаққа ұлттық құндылықтарды дарытып, патриоттық рухты қалыптастыру, әділдік пен еңбекке баулу болып табылады. [3]

Ұлттық құндылықтар – халықтың тарихи тәжірибесінен, мәдени болмысы мен дүниетанымынан туындайтын рухани-адамгершілік, әлеуметтік-этикалық нормалар жиынтығы. Қазақ этнопедагогикасында бұл құндылықтар адамның мінез-құлқына бағыт беретін іргелі тәрбие ұстанымдары ретінде қарастырылады. Ы.Алтынсарин, Абай, М.Жұмабаев және Ж.Аймауытов еңбектерінде адамгершілік тәрбиесі ұлттық дәстүрмен тікелей байланыста қарастырылған.

Мәселен, Абайдың қара сөздеріндегі «иманигүл», «толық адам» концепциялары шынайылық, әділдік, еңбек, рақымдылық сияқты моральдық нормаларды ұлттық менталитетпен сабақтастырады. [4] Ал Мағжан Жұмабаев «Педагогика» еңбегінде баланың ішкі жан дүниесіне әсер ететін эмоционалдық-этикалық тәрбие тәсілдерінің ұлттық мазмұнмен байытылуын негізгі принцип ретінде көрсеткен [5].

Негізгі бөлім

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың рухани-адамгершілік дамуына ұлттық құндылықтардың жүйелі ықпалы – бүгінгі педагогиканың негізгі бағыттарының бірі. Бұл кезеңде оқушының тұлғалық құрылымы белсенді қалыптасып, моральдық нормаларды қабылдауға деген табиғи қажеттілік артады. Сондықтан ұлттық дүниетаным элементтерін оқыту-тәрбие процесіне мақсатты енгізу тұлғаның адамгершілік әлеуетін арттырудың маңызды тетігі болып табылады. [6]

Қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – жан-жақты дамыған, рухани кемел, адамгершілік құндылықтары берік тұлға тәрбиелеу. Әсіресе бастауыш мектеп кезеңіндегі тәрбие жұмысы оқушының этикалық мінез-құлқының, ұлттық санасының және тұлғалық мәдениетінің қалыптасуына шешуші әсер етеді. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық құндылықтарды оқу-тәрбие үдерісіне жүйелі енгізу – адамгершілік тәрбиесінің тиімді әрі табиғи жолы болып табылады.

Қазақ халқының салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптары, ауыз әдебиеті үлгілері, отбасылық қарым-қатынас мәдениеті бастауыш сынып оқушыларына мейірімділік, кішіпейілділік, адалдық, үлкенді құрметтеу, кішіге қамқор болу, жомарттық секілді қасиеттерді қалыптастыруға мол мүмкіндік береді. [7]

Бастауыш сыныптың барлық пәндерінде ұлттық мазмұнды мақсатты түрде қолдану оқушылардың адамгершілік қасиеттерін жүйелі дамытады.

Ана тілі мен қазақ тіліндегі мәтіндерден ұлттық кейіпкерлердің адамгершілік іс-әрекеттерін талдау;

Дүниетану сабағында отбасы тәрбиесі, ұлттық мерекелер, салт-дәстүрлер мәнін түсіндіру;

Музыка пәнінде халық әндері, күйлер арқылы ұлттық мінез бен рухани құндылықтарды сезіндіру;

Көркем еңбек пен бейнелеу өнерінде ұлттық ою-өрнек, тұрмыстық бұйымдар, қолөнер арқылы эстетикалық-адамгершілік талғам қалыптастыру.

Сыныпта немесе мектепішілік іс-шараларда шағын дәстүрлік элементтерді көрсету – оқушылардың ұлттық құндылықты іс жүзінде сезінуіне ықпал етеді. Мысалы: тұсаукесер рәсімі, шашу, бата беру, ырым-тыйымдар, амандық-саулық сұрау әдебі. Осындай әрекеттер арқылы оқушылар «үлкенді сыйлау», «кішіге қамқор болу», «әдеп сақтау» ұғымдарын нақты әрекет түрінде байқайды.

Ұлттық тәрбиеде отбасының рөлі ерекше. Сол себепті мектеп пен ата-ана арасындағы байланыс мықты болуы қажет.

Бірлескен жұмыстар:

- «Ұлттық құндылық – отбасы тәрбиесінің негізі» тақырыбындағы әңгімелер;
- Отбасылық дәстүрлер көрмесі;
- Халықтық ойындар фестивалі;
- Ардагер ұстаздар мен ақсақалдармен кездесу.

Осы іс-шаралар отбасының ұлттық-адамгершілік тәрбиеге араласуын күшейтеді. [8]

Аксиологиялық тәрбиенің жаңа формалары. Қазіргі заманда аксиологиялық тәрбие дәстүрлі сабақ пен сыныптан тыс іс-шаралардан тыс жаңа формаларды қажет етеді. Оларға мыналар жатады:

• **Интерактивті тренингтер мен дискуссиялар:** оқушылардың құндылықтық көзқарастарын дамытатын ашық пікірталастар;

• **Мультимедиялық және цифрлық ресурстар:** құндылықтарды көрнекі, тәжірибелік жолмен жеткізу;

• **Кері байланыс пен өзін-өзі бағалау:** оқушылардың құндылықтық ұстанымдарын өздері анықтауына жағдай жасау;

• **Қоғамдық жобалар мен волонтерлік іс-шаралар:** әлеуметтік тәжірибе арқылы құндылықтарды меңгеру.

Талқылаулар мен нәтижелер.

Әдебиеттік оқу пәнінде «Тазша бала», «Ақан сері», «Аяз би» аңыздарын оқыту кезінде мұғалім оқушыларға мынандай сұрақтар қояды:

– «Тазша баланың тапқырлығы нені үйретеді?»

– «Әділдік пен шыншылдық қай эпизодтарда көрінді?»

Бұл сұрақтарды талқылау барысында оқушылар әділеттілік, батылдық, адалдық сияқты қасиеттердің ұлттық кейіпкерлер мінезімен байланысты екенін түсінеді. Мұндай тапсырмалар баланың этномәдени дүниетанымын кеңейтеді әрі адамгершілік нормаларды өмірлік мәні бар жағдайлармен байланыстырады. [9]

Қазақ балалар әдебиетінің дамуына елеулі үлес қосқан Б.Сокпақбаевтың «Менің атым Қожа» шығармасы бастауыш мектеп оқушыларының тұлғалық қалыптасуына ерекше ықпал ететін көркем туындылардың бірі болып табылады. Автор бала психологиясын дәл бейнелей отырып, оқырманды кейіпкердің ішкі жан-дүниесімен, мінез ерекшелігімен, оның моральдық таңдауларымен тікелей байланыстырады. Әңгімедегі оқиғалар жүйесі, кейіпкерлердің қарым-қатынасы, Қожаның әрекеттері мен ой-толғаныстары жас оқырманға өзін-өзі тануға, мінезін саралауға, адамгершілік нормаларды түсінуге мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, шығарманың тәрбиелік әлеуеті кешенді әрі терең сипатқа ие.

Қожа алғашқыда мұғалім ескертуін тыңдамайтын, тәртіп бұзатын оқушы ретінде көрінгенімен, уақыт өте үлкеннің алдындағы парызды түсіне бастайды.

Сабира апайдың беделі, оның әділдігі мен ұстаздық мейірімі Қожаның мінезін тәрбиелеуде шешуші рөл атқарады. Бұл тұста шығарманың педагогикалық мәні айқын көрінеді: мұғалім мен оқушы арасындағы адамгершілік қатынас тәрбиенің негізгі тетігі екені көрсетіледі.

Шығармада – өмірлік маңызы бар адамгершілік нормалар жүйесі көрініс тапқан:

- адал болу;
- қателігін мойындау;
- үлкенге құрмет;
- достыққа адалдық;
- әділдік;
- жауапкершілік;
- мейірімділік.

Бұл нормалар сюжеттік желі арқылы табиғи беріледі, сондықтан оқушы оны қабылдауда қиындық көрмейді. [10]



Сурет 1 – «Менің атым Қожа» фильмі

Кесте 1 – «Ұлттық құндылықтарды сіңіртудің жолдары»

Әдеби/тәрбиелік материал түрі	Қалыптасатын білім, білік, дағды (нәтиже)	Сіңірілетін құндылықтар
Ертегі	– Кейіпкерлердің іс-әрекеті арқылы жақсы мен жаманды ажыратады. – Қиял қабілеті дамиды. – Сюжеттік байланысты түсінеді. – Халық ауыз әдебиетімен танысады.	– Адалдық, әділдік – Еңбекқорлық – Мейірімділік – Батылдық пен жауапкершілік – Ұлтжандылық
Өлең	– Тілдік қор өседі. – Ұйқас, ырғақ, мәнерлеп оқу дағдылары қалыптасады. – Сөз өнерінің көркемдігін сезінеді.	– Сұлулықты сезіну (эстетика) – Отанға, табиғатқа сүйіспеншілік – Сезім мәдениеті – Рухани байлық
Әңгіме	– Кейіпкер мінезін талдауға үйренеді. – Оқиғаны логикалық байланыста түсінеді. – Өз ойын дәлелдеп айту қабілеті артады.	– Адамгершілік, сыйластық – Достық, ынтымақ – Эмпатия, түсіністік – Жауапкершілік, тәртіп
Тәрбиелік іс-шаралар (мерекелер, кездесулер, акциялар, ойындар)	– Қоғамдық ортада өзін-өзі ұстау мәдениеті қалыптасады. – Коммуникативтік дағды дамиды. – Топтық жұмысқа үйренеді. – Белсенділік, көшбасшылық қабілеттер дамиды.	– Қайырымдылық, жанашырлық – Патриотизм – Ынтымақтастық, бірлік – Әлеуметтік жауапкершілік – Құрмет, рақымшылық

Дүниетану пәнінде «Менің отбасым және салт-дәстүр» тақырыбында мұғалім «Бесікке салу», «Тұсау кесу», «Сүндет той», «Ерулік беру» дәстүрлерінің тәрбиелік мәнін талдату арқылы оқушыларды үлкенге құрмет, кішіге қамқорлық, жауапкершілік сияқты қасиеттермен таныстырады.

Оқушылар рөлдік тапсырма орындау кезінде

– «Сен үлкенге орын бердің. Қандай сезімде болдың?»

– «Қонақ келсе, бала қандай міндет атқарады?»

Бұл тәсілдер ұлттық этикалық норманы нақты өмірлік жағдаятта қолдануға үйретеді.

Қорытынды

Осы зерттеу жұмысы барысында бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік қасиеттерін ұлттық құндылықтар негізінде дамыту жолдары жан-жақты қарастырылды. Ұлттық құндылықтарға сүйенген тәрбие тек теориялық деңгейде емес, тәжірибеде де тиімді екенін көрсетті. Әдеби және ауыз әдебиеті үлгілері, өлеңдер, ертегілер, сондай-ақ дәстүрлі мерекелер мен мектепшілік іс-шаралар арқылы оқушыларға адалдық, әділдік, мейірімділік, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, патриотизм сияқты қасиеттер дарытылатындығы анықталды.

Бастауыш сынып кезеңі – баланың адамгершілік негіздерінің қалыптасатын маңызды кезеңі. Осы жаста берілетін тәрбие оның тұлғалық дамуына, мінез-құлқының қалыптасуына, қоғамдағы әлеуметтік орнын табуына және ұлттық санасының өсуіне тікелей ықпал етеді. «Менің атым Қожа» сияқты әдеби шығармаларды пайдалану арқылы балалардың өз сезімдерін, іс-әрекеттерін, моральдық таңдауын түсіну қабілеті дамиды. Сонымен қатар, отбасының тәрбиелік рөлі мен мектеп пен ата-ана арасындағы тығыз байланыс адамгершілік қасиеттерді тиімді қалыптастыруда маңызды фактор болып табылады.

Қорытындылай келе, ұлттық құндылықтарға негізделген адамгершілік тәрбие баланың жан-жақты дамуына, оның жеке тұлға ретінде қоғамға бейімделуіне, патриоттық сезімін қалыптастыруға және болашақта мәдени-рухани мұраларды сақтайтын азамат болып өсуіне жағдай жасайды. Бұл бағыттағы педагогикалық жұмыс жүйелі және мақсатты түрде жүргізілгенде ғана нәтижелі болатыны тәжірибеде дәлелденген.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбдіқадыров, Ж. Педагогика және ұлттық тәрбие. – Алматы: Атамұра, 2020. – 256 б.
2. <https://okulyk.kz/> [Электрондық ресурс]
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы. – Астана, 2025
4. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Жазушы, 2005. – 208 б.
5. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Раритет, 2019. – 256 б.
6. Қалиев С., Майғаранова Ш. Қазақ этнопедагогикасы. – Алматы: Білім, 2004. – 352 б.
7. Нұртазина А. Ұлттық құндылықтар және рухани тәрбие мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 216 б.
8. Әбдіғапбарова Ұ. Бастауыш мектептегі тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. – Алматы: Өрлеу, 2020. – 280 б.
9. <https://bilim-all.kz/quote/994> [Электрондық ресурс]
10. Соқпақбаев Б. Менің атым Қожа. – Алматы: Жалын, 2017. – 160 б.

ӘОЖ 373.31

САБАҚТАН ТЫС УАҚЫТТА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аяпбергенова Г.С.

*PhD, қауымдастырылған профессор, Әлкей Марғұлан атындағы
Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы*
gulsumas@mail.ru

Нұрмағамбет А.А.

*Магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Қазақстан Республикасы*
nurmagambetarailym@gmail.com

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін сабақтан тыс іс-әрекет арқылы қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылады. Оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай танымдық, эмоциялық және әрекеттік сипаттары талданып, табиғатқа қызығушылықтың тәрбиелік әлеуеті айқындалады. Сабақтан тыс жұмыстың түрлері ғылыми жіктеліп, олардың экологиялық сананы дамытудағы ықпалы негізделді. Зерттеу нәтижелері экологиялық құндылықтарды қалыптастыруда жүйелі тәсілдердің, практикалық әрекеттің, табиғатпен тікелей өзара байланыстың маңызын көрсетеді. Мақала педагогтарға бастауыш буында экологиялық тәрбиені тиімді ұйымдастыруға арналған әдістемелік бағдар ұсынады. Ұсынылған тұжырымдар оқыту үдерісін жетілдіруге, оқушылардың экологиялық жауапкершілігін арттыруға және табиғатты қорғауға бағытталған тәжірибелік жұмыстарды тиімді жоспарлауға мүмкіндік береді, сондай-ақ педагогикалық ықпалын нығайтады және оқу ортасының құндылықтық бағытын тереңдетеді деп тұжырымдалады.

Кілт сөздер: экологиялық мәдениет, бастауыш сынып, сабақтан тыс іс-әрекет, экологиялық тәрбие, жас ерекшелік, танымдық даму, практикалық әрекет, табиғатты қорғау, педагогикалық шарттар, тәрбиелік әлеует, зерттеушілік іс-әрекет.

В статье рассматриваются научно-методические основы формирования экологической культуры учащихся начальной школы посредством внеурочной деятельности. Проанализированы когнитивные, эмоциональные и поведенческие особенности учащихся в соответствии с их возрастными особенностями, определен воспитательный потенциал интереса к природе. Научная классификация видов внеурочной деятельности и обоснование их влияния на развитие экологического сознания. Результаты исследования демонстрируют важность системного подхода и непосредственного взаимодействия с природой в формировании экологических ценностей. Статья предоставляет педагогам методические рекомендации по эффективной организации экологического образования учащихся начальной школы. Предложенные выводы позволяют совершенствовать образовательный процесс, повышать экологическую ответственность учащихся и эффективно планировать практическую работу, направленную на охрану природы, а также углублять ценностные ориентации образовательной среды.

Ключевые слова: экологическая культура, начальная школа, внеурочная деятельность, экологическое воспитание, возрастная специфика, познавательное развитие, практическая деятельность, охрана природы, педагогические условия, воспитательный потенциал, исследовательская деятельность.

This article examines the scientific and methodological foundations for fostering environmental awareness in primary school students through extracurricular activities. The

cognitive, emotional, behavioral characteristics of students are analyzed according to their age, and the educational potential of interest in nature is determined. A scientific classification of types of extracurricular activities and a rationale for their influence on the development of environmental awareness are presented. The research results demonstrate the importance of a systems approach, practical activities, and direct interaction with nature in fostering environmental values. The article provides teachers with methodological recommendations for effectively organizing environmental education for primary-school students.

Keywords: environmental awareness, primary school, extracurricular activities, environmental education, age-specific factors, cognitive development, practical activities, environmental conservation, pedagogical conditions, educational potential, research.

Кіріспе

Қазіргі уақытта жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесінде экологиялық мәдениет ерекше орын алады. Ғаламдық жылыну, биологиялық әртүрліліктің азаюы, табиғи ресурстардың сарқылуы сияқты экологиялық проблемалар қоғам алдына табиғатқа жауапкершілікпен қараудың мүлде жаңа стандарттарын қояды. Бұл талаптар білім беру жүйесінің барлық деңгейінен, әсіресе баланың тұлғалық дамуының бастапқы кезеңі болып табылатын бастауыш мектеп буынынан экологиялық сауаттылық пен табиғатты қорғау мәдениетін жүйелі түрде қалыптастыруды қажет етеді. Сондықтан экологиялық тәрбиенің мазмұнын, әдіс-тәсілдерін, ұйымдастыру формаларын жаңаша қарастыру – педагогикалық ғылымның да, практиканың да өзекті мәселесі.

Бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру – күрделі, көпқырлы, үздіксіз жүргізілетін педагогикалық үдеріс. Баланың жас ерекшеліктеріне тән эмоционалдық қабылдау, әрекет арқылы тануға негізделген ойлау сипаты және табиғи ортаға деген табиғи қызығушылық бұл жұмыстың мазмұнын айқындайды. Осы жастағы оқушылардың табиғатқа құндылық қатынасын қалыптастыру тек білімдік деңгеймен шектелмейді; ол тәжірибелік дағдыларды меңгеруді, табиғи құбылыстарды бақылауды, табиғатқа қамқорлық жасау тәжірибесін игеруді, эстетикалық сезімдер мен экологиялық жауапкершілікті дамытуды қамтитын кешенді үдеріс болып табылады.

Экологиялық мәдениетті сабақтан тыс уақытта қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздерін анықтау – зерттеудің өзекті аспектілерінің бірі. Себебі сабақтан тыс іс-әрекет оқушылардың еркін, қызығушылыққа негізделген танымдық белсенділігіне сүйенеді, мұнда оқу формалары әлдеқайда икемді, шығармашылық сипатта ұйымдастырылады. Үйірмелер, табиғатқа экскурсиялар, экологиялық жобалар, ойын түрлері, еңбек әрекеті және өлкетану жұмыстары – экологиялық тәрбиенің мазмұнын кеңейтіп, оқушының табиғатпен тікелей өзара әрекеттесуіне мүмкіндік беретін басты формалар. Бұл бағыттың тиімділігі оқушының жеке тәжірибесіне негізделген белсенді әрекет арқылы табиғатқа деген құндылық қатынастың ішкі мотивациялық деңгейде қалыптасуымен айқындалады.

Зерттеудің өзектілігі Қазақстандағы экологиялық білім берудің мемлекеттік стандарттарында табиғатты қорғау құндылықтарын ерте жастан қалыптастыру талабының күшеюімен, сондай-ақ баланың экологиялық сауаттылығы кейін оның азаматтық жауапкершілігіне, әлеуметтік мінез-құлық стратегиясына тікелей әсер ететіндігімен түсіндіріледі. Сонымен бірге ғылыми әдебиеттерде сабақтан тыс экологиялық тәрбиенің әдістемелік жүйесі толыққанды зерттелмегені, бастауыш буынға арналған нақты педагогикалық шешімдердің жеткіліксіздігі байқалады. Сондықтан осы мақаланың негізгі мақсаты – сабақтан тыс іс-әрекет негізінде бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастырудың теориялық алғышарттарын талдау және тиімді әдіс-тәсілдерін айқындау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған сабақтан тыс іс-әрекеттерді талдау үшін әдебиетке шолу, салыстырмалы талдау, жүйелеу және жіктеу әдістері қолданылды. Материал ретінде экологиялық тәрбие бойынша отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, бастауыш білімге арналған нормативтік құжаттар, педагогикалық тәжірибе деректері пайдаланылды. Сонымен бірге сабақтан тыс жұмыстардың түрлері мен мазмұнын анықтау мақсатында бақылау, мазмұндық талдау және әдістемелік модельдеу әдістері қолданылып, алынған деректер теориялық негізбен үйлестіріле талданды.

Негізгі бөлім

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың танымдық дамуы негізінен нақты-бейнелі ойлаумен, жоғары қызығушылықпен және табиғи зерттеушілік талпыныспен сипатталады. Бұл кезеңде баланың қабылдау жүйесі эмоционалдық реңкі басым көрнекілік арқылы тиімді жұмыс істейді: олар ақпаратты көзбен көру, салыстыру, бақылау және практикалық әрекет арқылы жылдам меңгереді. Сондықтан оқу материалы түсінікті, көрнекі және нақты байланыстарға құрылғанда, олардың танымдық белсенділігі күшейеді.

Осы жастағы оқушылардың негізгі ерекшелігі – дүниені тұтас қабылдауы және табиғат құбылыстарына ерекше қызығушылық танытуы. Бала күнделікті байқалған қарапайым табиғи өзгерістерден бастап, жануарлар мен өсімдіктер әлеміне дейін зерттеуге құштар келеді. Бұл қызығушылықты педагогикалық тұрғыдан дұрыс бағыттау олардың экологиялық ойлауын, жауапкершілік сезімін және табиғатқа ұқыпты қарау дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Балалардың экологиялық сезімталдығы дәл осы кезеңде тез дамиды, себебі бұл жаста олар эмоция арқылы қабылдайды, ал табиғат көріністері олардың бойында жылы сезім, таңдану, аяушылық сияқты алғашқы экологиялық құндылықтарды оятады. Мұғалімнің міндеті — осы табиғи қызығушылықты жүйелі оқу әрекетіне айналдырып, қарапайым бақылаулар, тәжірибелер және табиғат туралы әңгімелер арқылы экологиялық тәрбиені қалыптастыру.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру бірнеше аспектілерді қамтиды:

- 1) адамның экологиялық проблемаларды түсінуіне негіз болатын экологиялық білім алу.
- 2) қоршаған ортаға моральдық және эстетикалық қатынасты қалыптастыруға ықпал ететін эмоционалды-эстетикалық мәдениетті дамыту.
- 3) қоршаған ортаға практикалық қатынасты дамыту [1, 27].

Баланың табиғатпен қарым-қатынасқа деген тұрақты қажеттілігі оның оған деген құндылық қатынасын қалыптастырудың негізі болып табылады.

Осы мақсатқа жету үшін экологиялық білім берудің әртүрлі әдістері мен формалары қолданылады, соның ішінде бұқаралық, топтық және жеке.

И.Т. Суравегина экологиялық тәрбиенің мақсатын «жаңаша ойлау негізінде құрылған қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауды қалыптастыру» [2] деп тұжырымдайды. Бұл табиғатты пайдаланудың моральдық және құқықтық принциптерін сақтауды және оны оңтайландыру идеяларын насихаттауды, өз жерін зерттеу мен қорғаудың белсенді әрекеттерін анықтайды.

Бұқаралық формаларға оқушылардың мектеп кеңістігін абаттандыруға қатысуы, табиғатты қорғау іс-шаралары мен мерекелерін өткізу, конференциялар, экологиялық фестивальдар, рөлдік ойындар мен мектеп жанындағы жұмыстарды ұйымдастыру кіреді.

Топтық формаларға клубтар мен секциялардағы сабақтар, табиғатты қорғау және экология факультативтері, кинолекториялар, табиғатты зерттеуге арналған экскурсиялар мен туристік жорықтар, сондай-ақ экологиялық практикум кіреді. Мұнда тиімділіктің маңызды критерийі топ құрамының тұрақтылығы және ұжымдық табысқа жету болып табылады.

Экологиялық тәрбиенің жеке формасы жеке оқушылардың баяндамалар, әңгімелер, дәрістер дайындау, жануарлар мен өсімдіктерді бақылау, қолдан әр түрлі бұйымдар жасау, суретке түсіру, сурет салу және мүсіндеу сияқты әрекеттерін қамтиды. Бұл форманың тиімділігі оқушылардың ғылыми пәндерге және табиғатты қорғауға деген қызығушылығының артуын, сондай-ақ алынған білім мен дағдыларды табиғатты қорғау іс-шараларында қолдануды көрсетеді [3].

Бұл бағытта жұмыс жүргізетін мұғалімдерге мектеп оқушыларында қалыптасқан экологиялық құндылықтарды, мүдделер мен қажеттіліктерді талдайтын және түзететін әдістерді таңдау орынды.

Бақылау – бұл сезімдік және рационалды қабылдауды біріктіретін күрделі таным процесі. Бақылау кезінде балаларда белгілі бір тақырып бойынша нақты білім қалыптасады, ойлау мен сөйлеу дамиды, табиғатқа деген қызығушылық пен сүйіспеншілік көрінеді.

Табиғатқа экскурсия жасаусыз экологиялық тәрбие мүмкін емес. Экскурсия балалардағы іс-әрекеттің бір түрі ретінде педагогикада әдебиет пен теорияға негізделген оқу мен тәрбиеге қарсы күрес кезеңінде пайда болды. XVIII ғасырда Жан-Жак Руссо табиғатқа экскурсиялар балалардың шығармашылық бақылауын, қызығушылығын және қоршаған әлемді зерттеудегі тәуелсіздігін дамытуға ықпал етеді деп мәлімдеді [4].

Қазіргі уақытта экологияның маңыздылығын ескере отырып, ғалымдар экологиялық экскурсияны табиғи кешендерге немесе мәдени мекемелерге білім беру мақсатында топтық сапар ретінде анықтайды.

Экологиялық білім беру әдістерінің бірі – эксперимент әдісі. Ол бастауыш сынып оқушыларының экологиялық тәрбиесін дамытуда маңызды рөл атқарады. Эксперимент немесе тәжірибе – бұл белгілі бір ерекшеліктерді анықтау үшін арнайы жағдайларда ұйымдастырылған бақылаудың ерекше түрі. Бұл әдіс баланың байқағыштығы мен қызығушылығын дамытуға, оның табиғат объектілері мен құбылыстарына белсенді және дұрыс көзқарасын тәрбиелеуге көмектеседі. Тәжірибелер балалардың бақылауларды өз бетінше ұйымдастыруына, құбылыстардың себептерін іздеуіне және нәтижелерге өз бетінше қол жеткізуіне бағытталған, осылайша олар өскелең ұрпақта байқампаздықты дамытады және маңызды білімге өз еңбегімен жетуге мүмкіндігін береді.

Еңбек – экологиялық білім берудің бір тәсілі. Ғалымдардың зерттеулері табиғатпен байланыс және оның игілігі үшін жұмыс жасау оқушының жеке басының жан-жақты дамуына және табиғат туралы білім жүйесін қалыптастыруға үлкен мүмкіндіктер беретіндігін көрсетеді [5].

Жүйелі жұмыс өсімдіктер мен жануарларға деген қызығушылықты арттыруға көмектеседі, табиғатқа деген сүйіспеншілік пен табиғи объектілерге деген қамқорлықты тәрбиелейді, еңбекқорлық пен маңызды моральдық қасиеттердің дамуына ықпал етеді.

Ойын экологиялық білім беру құралы ретінде оқушылардың көңілін көтеріп қана қоймайды, сонымен қатар қоршаған әлеммен танысуға көмектеседі. Ғалымдардың осы бағыттағы зерттеулерінде бастауыш сынып оқушыларының қоршаған шындықты бейнелейтін ойындарын талдай отырып, ойынның өмірмен тығыз байланысы туралы қорытынды жасалады [6]. Бәсекеге негізделген экологиялық ойындар – бұл қатысушылардың экологиялық білім мен білік-дағдыларды алу және көрсету белсенділігін ынталандыратын ойын түрі. Бәсекелестік рухы әрқашан адам қызметінің күшті ынталандырушы факторы болды.

Экологиялық бағыттағы түрлі байқаулар мұғалімдер мен оқушылар арасында ерекше танымал болуы ғажап емес. Мұндай ойындарға аукцион, жоба конкурсы, кроссворд конкурсы және басқалары кіреді.

Танымдық қызығушылықты дамытуда ертегілерді оқуды, театрландырылған қойылымдарды талқылауды және көруді қамтитын көркем әдебиетпен (табиғаттану ертегілері, поэзия) жұмыс маңызды рөл атқарады. Л.П. Молодова атап өткендей, «ертегі, әңгіме, өлең,

сурет балаға табиғаттағы бақылауларын жалпылауға, тірі табиғатқа жанашырлық таныта отырып, ол туралы нақты түсінік алуға мүмкіндік береді. Эмоционалды бақылаулар мен ғылыми білімдердің үйлесуі, баланың көргені туралы көркем әдебиетті оқумен бірге балаларда жабайы табиғаттың тұтас көрінісін қалыптастырады» [7]. Өкінішке қарай, қазіргі заманғы көркем әдебиетте бастауыш сынып оқушылары үшін мұндай жұмыстың негізі ретінде қолдануға болатын шығармалар көп емес.

Қазіргі заманғы талаптарға жауап беретін педагогикалық технологиялардың ішінде қазіргі білім беру жүйесіндегі іргелі принцип болып табылатын жобалау қызметі ерекше орын алады. Жобалық қызмет балаларда жалпы білім берудің негізгі міндеттерінің бірі болып табылатын ғылыми әдіснама негізінде әлемді зерттеу дағдыларын дамытуға негізделген.

Экологиялық мәдениет оқу уақытында да, әртүрлі пәндерді оқу шеңберінде де, сабақтан тыс жұмыстарда да қалыптасады. Сабақтан тыс тәрбие жұмысы – бұл баланың әлеуметтенуіне ықпал ететін оқу уақытынан тыс әр түрлі іс-шараларды ұйымдастыру. Ол балалардың табиғатқа деген қызығушылығын дамытуға, олардың білімдерін іс жүзінде қолдануға, сондай-ақ зерттеу қызметін қалыптастыруға бағытталған [8, 20].

Экология бойынша сабақтан тыс жұмыста оқушыларға адам мен табиғат арасындағы байланыстарды терең зерттеуге, нақты өмірдегі экологиялық мәселелерді түсінуге және табиғатты қорғаудың қарапайым дағдыларын игеруге мүмкіндік беріледі. Олар сондай-ақ табиғатты пайдалану саласындағы әр түрлі мамандармен қарым-қатынас жасау үшін психологиялық дайындыққа ие болады, сонымен қатар шешім қабылдау және басқа адамдарды табиғатқа қамқорлықпен қарау қажеттілігіне сендіру үшін өз білімдерін белсенді пайдалануды үйренеді.

Экологиялық бағыттағы үйірмелерде оқушылар өз аймағының экологиялық жағдайы, экожүйелер, ел аумақтарының қауымдастықтары және жалпы биосфера туралы білім алады. Бұл әртүрлі деңгейлерде экологиялық қауіптің көрінісі туралы жалпыланған идеяларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Экологиялық тәрбие бойынша ұйымдастырылған сабақтан тыс жұмыс барысында мұғалім өзіне бірнеше міндеттер қояды. Біріншіден, балаларды жауапкершілікке үйрету және табиғаттағы жүріс-тұрыс мәдениетін қалыптастыру маңызды. Екіншіден, балалардағы ойлау процестері мен шығармашылық қиялдың дамуына ықпал ету қажет. Ең басты міндет – қоршаған ортаға ұқыпты қарауға және табиғатқа деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу, сонымен қатар балаларға оның ресурстарын ұтымды пайдалану қажеттілігі туралы түсінік беру.

Бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастырудың сәттілігі мұғалімнің өз мақсаттарын, міндеттерін, әдіс-тәсілдерін түсінуіне ғана емес, сонымен қатар оларды оқу-тәрбие үдерісінде жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар жасауға байланысты. Кейбір негізгі шарттарға оқушылардың табиғатты қабылдау мен танудағы жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеру, әртүрлі пәндер арасындағы байланысты нығайту, өлкетану тәсілін қолдану, оқу және сыныптан тыс жұмыстарды біріктіру, мұғалімнің, ересектер мен балалардың табиғатқа деген оң көзқарасының мысалы жатады. Әр түрлі табиғи компоненттер арасындағы қатынастар туралы білімді қалыптастыруға ерекше назар аудару керек [3].

Осы бағыттағы жұмыстың тиімді формаларының бірі – жұмыстың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдануға мүмкіндік беретін үйірме қызметі. Олардың ішінде табиғат объектілерін топтық бақылау, табиғатқа экологиялық экскурсиялар және өлкетану мұражайларына бару, танымал ғылыми әдебиеттерді ұжымдық оқу, табиғат бұрышын ұйымдастыру, экологиялық мерекелер өткізу және тағы басқалар.

Алайда бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыруда сыныптан тыс экскурсиялар, әсіресе табиғатқа экскурсиялар ерекше рөл атқарады. Табиғи ортаға енгеннен кейін оқушылар әр түрлі заттар мен құбылыстарды өз көздерімен көре алады, түрлі ағзалар мен жансыз табиғат арасында байланыс орната алады. Сондықтан табиғатқа

экскурсиялар бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін сабақтан тыс жұмыстың маңызды түрі болып саналады [9, 47].

Қазіргі уақытта экологиялық білім берудің ойын түрлері педагогикалық салада белсенді зерттелуде. Балаларды қоршаған әлеммен таныстыратын ойындар әртүрлі мазмұнға ие. Олар балалардың қызығушылықтары мен армандарын бейнелейді, бұл ойынды жеке тұлғаны қалыптастырудың және моральдық сезімдер мен импульстарды дамытудың тиімді құралы етеді. Ойындар арқылы шығармашылықты дамыту мақсат қою, тапқыр және табанды болу сияқты маңызды өмірлік қасиеттерді дамытуға ықпал етеді [10, 23].

Экологиялық үйірмедегі сыныптан тыс жұмыстардың әр түрлі түрлері бір-бірін толықтырады, бастауыш сынып оқушыларын оқыту мен тәрбиелеу үдерісін байытады.

Осылайша, біз жоғарыда талдап көрсеткен сабақтан тыс уақытта бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру жолдарына мақсаты мен бағыты бойынша ғылыми негізді жіктеме жасайтын болсақ, оны келесі кесте түрінде ұсынуға болады (Кесте 1).

Кесте 1 – Сабақтан тыс уақытта бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру жолдары

№	Жіктеу өлшемі	Түрі	Мазмұндық сипаты	Мысалдары
1	Ұйымдастыру формасы бойынша	Жеке	Баланың жеке қызығушылығына бағытталған жұмыс	Жеке оқу, шығармашылық тапсырмалар, күнделік жүргізу
		Жұптық	Екі оқушының өзара әрекетіне негізделген	Зерттеу жұптары, сұхбаттасу, тапсырма орындау
		Топтық	Топтық ынтымақтастық пен әлеуметтік дағдыны дамыту	Топтық жоба, тәжірибе жасау, ойын
		Ұжымдық	Бүкіл сыныппен немесе бірнеше сыныппен/ мектеппен жүргізілетін жұмыс	Мерекелік шаралар, экоқозғалыстар, мектеп акциялары
2	Мақсаты бойынша	Танымдық	Білімді кеңейту, қоршаған ортаны тану	Табиғатты бақылау, тәжірибелер, викториналар
		Тәрбиелік	Құндылық, мінез-құлық, дағды қалыптастыру	Экологиялық акциялар, еңбектену жұмыстары
		Шығармашылық	Эмоционалдық-эстетикалық дамуды көздейді	Коллаж, сурет салу, табиғи материалдардан бұйым жасау
		Әлеуметтік	Қарым-қатынас, жауапкершілік, топтық мәдениет	Ортақ мектеп шаралары, қоғамға пайдалы іс
3	Іс-әрекет сипаты бойынша	Практикалық	Қолмен жасалатын, тәжірибеге негізделген	Ағаш отырғызу, өсімдік өсіру, тәжірибе
		Зерттеушілік	Бақылау, талдау, салыстыруға негізделген	Құстарды бақылау, ауа райын тіркеу
		Шығармашылық	Эстетикалық іс-әрекет	Табиғат тақырыбында сурет салу, буклет жасау
		Коммуникативтік	Қарым-қатынасқа негізделген	Әңгіме, топтық талқылау, пікір алмасу

№	Жіктеу өлшемі	Түрі	Мазмұндық сипаты	Мысалдары
4	Мазмұндық бағыты бойынша	Экологиялық	Табиғатты қорғау, ресурстарды үнемдеу	«Жер-Ана», «Таза мектеп» акциялары
		Этнопедагогикалық	Ұлттық құндылықтарға негізделген	Табиғатқа қатысты тыйымдар, салт-дәстүр түсіндіру
		Әлеуметтік-еңбек	Қарапайым еңбек дағдыларын дамыту	Мектеп ауласын тазалау, гүл отырғызу
		Көркем-эстетикалық	Табиғат сұлулығын өнер арқылы тану	Сурет байқауы, табиғат фотосы

Нәтижелер мен талқылау

Жүргізілген жүйелеу нәтижесінде сабақтан тыс экологиялық жұмыстардың құрылымы, мазмұндық бағыттары және педагогикалық әлеуеті нақты айқындалды. Жіктеме оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес танымдық қызығушылығын арттыруға, табиғатты әрекет арқылы тануына және экологиялық жауапкершілік қалыптастыруға мүмкіндік беретінін көрсетті. Практикалық іс-әрекеттер (бақылау, тәжірибе, еңбек жұмыстары) бастауыш буында ең жоғары тиімділікке ие екені анықталды, себебі олар баланың табиғатпен тікелей байланысын күшейтеді. Сонымен бірге шығармашылық және зерттеушілік бағыттағы тапсырмалар оқушылардың қиялы мен ойлауын дамытып, экологиялық құндылықтардың тұлғалық деңгейде қалыптасуына ықпал етеді. Талдау нәтижесінде сабақтан тыс жұмыс түрлерін мақсатты жоспарлау экологиялық тәрбиенің мазмұнын байытып, оның жүйелілігін қамтамасыз ететіні белгілі болды. Ұсынылған жіктеме педагогтер үшін әдістемелік бағдар ретінде бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру процесін ғылыми негізде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастырудың сәттілігі тек мұғалімнің өз мақсат-міндеттері мен әдіс-тәсілдерін түсінуіне ғана емес, сонымен қатар оларды оқу-тәрбие үдерісінде жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар жасауға байланысты. Кейбір негізгі шарттарға оқушылардың табиғатты қабылдау мен танудағы жас және психологиялық қасиеттерін ескеру, әр түрлі пәндер арасындағы байланыстарды нығайту, өлкетану тәсілін қолдану, оқу және сыныптан тыс жұмыстарды біріктіру, мұғалім, ересектер мен балалар тұрғысынан табиғатқа оң көзқарастың мысалы жатады. Әр түрлі табиғи компоненттер арасындағы қатынастар туралы білімді дамытуға ерекше назар аудару керек.

Қорытынды

Жүргізілген жіктеме мен талдау бастауыш сынып оқушыларының танымдық даму ерекшеліктері сабақтан тыс экологиялық бағыттағы жұмыстарды тиімді ұйымдастыру үшін қолайлы алғышарттар жасайтынын көрсетті. Бұл жастағы балалардың табиғатты тұтас бейне ретінде қабылдауы, заттар мен құбылыстарды бақылауға деген ішкі қызығушылығы және эмоциялық сезімталдығы оларды экологиялық мазмұндағы іс-әрекеттерге тез тартуға мүмкіндік береді. Сондықтан сабақтан тыс жұмыс формаларының, мазмұндық бағыттарының және іс-әрекет сипаттарының ғылыми жіктелуі педагогқа оқыту үдерісін икемді жоспарлауға негіз болады.

Қорытындылай келе, сабақтан тыс жұмыстарды жүйелі ұйымдастыру – бастауыш сынып оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыруда ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негізделген тиімді құрал болып табылады. Ұсынылған ғылыми жіктеме педагогикалық тәжірибеде қолдануға ыңғайлы әрі мазмұнды құрылым ретінде экологиялық тәрбие берудің теориялық және практикалық моделін нақтылай түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Исламова К.И. Оқыту процесінде оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру: пед. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2001. – 137 б.
2. Суравегина, И.Т. Методическая система экологического образования. Советская педагогика. – 2002. - №9. – С.31-34.
3. Егенисова А.Қ. Бастауыш сынып оқушыларына экологиялық білім мен тәрбие берудің педагогикалық шарттары: пед. ғыл. канд. ... дис. – Астана, 2000. -133 б.
4. Манкеш А.Е. Үздіксіз білім беру процесіндегі экологиялық тәрбие сабақтастығының ғылыми-педагогикалық негіздері: пед. ғыл. док. ... дис. - Алматы, 2008. - 277 б.
5. Жақсыбеков Ә.С. Қазақстанда экологиялық мәдениетті қалыптастырудың тарихи негіздері және бағдарлары: филол. ғыл. канд. ... дис.– Алматы, 2001. – 128 б.
6. Метербаева К.Н. Қоршаған дүниемен таныстыру арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін қалыптастыру: пед. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2005. -150 б.
7. Құрманбаева К.С. Қазақ әдебиетін оқытуда оқушылардың табиғатқа ізгілік қатынасын қалыптастыру негіздері: пед. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 1997. -190 б.
8. Гальперин, М.В. Экологические основы природопользования. – Москва, 2002г. – 255 с.
9. Картавина, Т.М., Ходырева Н.А. Экологическое образование младших школьников. // Новая школа. - 2009 г. - №2. С. 46-47.
10. Виноградова, Н.Ф. Экологическое воспитание младших школьников: Проблемы и перспективы// Начальная школа. – 1997. - №4. – С.20-24.

ӘОЖ 81.25

ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫН АКАДЕМИЯЛЫҚ ДИСКУРС ТҮРҒЫСЫНАН ЗЕРТТЕУ

Әбдіманап Ш.М.

П.ғ.м., I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
shyngys.mukhtaruly@gmail.com

Мақалада қазіргі заманғы ғылыми коммуникация контексінде құндылық қалыптастыру тақырыбындағы ғылыми мақалалардың құрылымдық және мазмұндық ерекшеліктері академиялық дискурс тұрғысынан жан-жақты талданады. Автор ғылыми мәтіндердің кіріспе, теориялық талдау және қорытынды бөлімдерінде қолданылатын дискурстық стратегиялар мен риторикалық тәсілдерді жүйелеп, олардың ғылыми стиль мен құндылық категориясымен байланысын анықтайды. Зерттеу жұмысы соңғы бес жыл ішінде гуманитарлық бағыттағы беделді журналдарда жарияланған он ғылыми мақаланы қамтыды. Таңдалған мәтіндер құрылымдық-композициялық үлгі, логикалық жүйелілік және тілдік бірліктердің қызметі тұрғысынан салыстырмалы талдауға алынды. Нәтижесінде қазіргі қазақ ғылымындағы академиялық жазылым мәдениетінің деңгейі, ғылыми ойды құндылықтық тұрғыдан жеткізу формалары және зерттеу логикасының ерекшеліктері айқындалды. Автор ғылыми мәтіннің тек ақпарат жеткізу құралы емес, сонымен қатар ұлттық дүниетаным мен ғылыми этиканың көрінісі екенін негіздейді. Бұл зерттеу филологиялық және педагогикалық бағыттағы жас ғалымдарға, ғылыми мәтін жазу мәдениетін жетілдіруге қызығушылық танытқан зерттеушілерге әдістемелік бағдар бола алады.

Кілт сөздер: академиялық дискурс, ғылыми стиль, құндылық, құрылым, мақаланың композициясы, зерттеу логикасы, риторикалық модель, тілдік стратегия, жазылым мәдениеті, құндылықтық бағдар.

В статье всесторонне рассматриваются структурные и содержательные особенности научных статей, посвящённых теме формирования ценностей, в контексте современной научной коммуникации с позиций академического дискурса. Автор систематизирует дискурсивные стратегии и риторические приёмы, используемые во введении, теоретической части и заключении научных текстов, выявляя их связь с научным стилем и категорией ценности. Исследование охватывает десять научных статей гуманитарного направления, опубликованных в авторитетных журналах за последние пять лет. Отобранные тексты подвергнуты сравнительному анализу с точки зрения структурно-композиционной модели, логической последовательности и функциональной роли языковых единиц. В результате определён уровень культуры академического письма в современной казахстанской науке, формы выражения системы ценностей и особенности логики научного изложения. Автор обосновывает, что научный текст является не только средством передачи информации, но и отражением национального мировоззрения и научной этики. Данное исследование может служить методологическим ориентиром для молодых филологов и педагогов, а также для исследователей, стремящихся совершенствовать культуру научного письма.

Ключевые слова: академический дискурс, научный стиль, ценность, структура, композиция статьи, логика исследования, риторическая модель, языковая стратегия, культура письма, ценностная ориентация.

The article comprehensively examines the structural and content features of scientific papers devoted to the theme of value formation within the context of modern scientific communication, viewed through the lens of academic discourse. The author systematizes the

discursive strategies and rhetorical techniques used in the introduction, theoretical analysis, and conclusion of research texts, identifying their correlation with the scientific style and the category of value. The study encompasses ten humanities-oriented scientific articles published in reputable journals over the past five years. The selected texts were subjected to comparative analysis in terms of their structural-compositional models, logical consistency, and the functional role of linguistic units. As a result, the research identifies the current level of academic writing culture in Kazakhstani science, the ways in which systems of values are expressed, and the specific features of research logic. The author substantiates that a scientific text serves not only as a means of conveying information but also as a reflection of national worldview and scientific ethics. This study can serve as a methodological guide for young scholars in philology and pedagogy, as well as for researchers seeking to improve their culture of academic writing.

Keywords: academic discourse, scientific style, value, structure, article composition, research logic, rhetorical model, linguistic strategy, writing culture, value orientation.

Kіріспе

Қазіргі кезеңде ғылым тек білім өндіру үдерісі ғана емес, сонымен қатар қоғамның рухани және мәдени жаңғыруының басты механизміне айналып отыр. Әсіресе, жаһандану дәуірінде ғылыми ойдың тілі мен мазмұны ұлттық мәдени кодпен, құндылықтық бағдармен және қоғамның зияткерлік әлеуетімен тығыз байланыса бастады. Осы тұрғыдан алғанда, академиялық дискурс – ғылымның тек мазмұнын емес, оның мәдени және құндылықтық табиғатын танытатын күрделі тілдік-әлеуметтік феномен ретінде өзектілікке ие. Академиялық дискурс ұғымы тек ғылыми стильдің бір түрі емес, ол — зерттеушінің дүниетанымдық ұстанымын, ойлау мәдениетін және ғылыми коммуникацияның әлеуметтік сипатын бейнелейтін тұтас құбылыс. Ғылыми мәтін арқылы зерттеуші тек дерек пен дәйек ұсынбайды, сонымен қатар өзінің танымдық көзқарасын, моральдық позициясын және мәдени жауапкершілігін де танытады. Сондықтан академиялық жазылым – бұл білім мен мәдениеттің тоғысқан тұсы. Филология саласында бұл мәселе ерекше мәнге ие. Себебі тіл тек ақпарат жеткізудің құралы емес, ол — мәдениеттің айнасы, дүниетанымның тасымалдаушысы. Қазақ тіл білімінде академиялық дискурс мәселесін қарастыру А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, Р.Сыздық, Ф.Оразбаева, Н.Оралбаева сынды ғалымдардың еңбектерімен тығыз байланысты. А.Байтұрсынұлының «Тіл – құрал» еңбегінде тілдің адам мен қоғам өміріндегі тәрбиелік және мәдени қызметі айқын көрсетілсе, Р.Сыздық «Сөз мәдениеті» зерттеуінде ғылыми стильдің дәлдік пен логикалық тұтастыққа негізделуі тиіс екенін дәлелдейді. Бұл қағидалар қазіргі заманғы ғылыми коммуникацияда өзекті болып отыр. Соңғы жылдары Қазақстан қоғамында жүріп жатқан әлеуметтік және рухани үдерістер – «Рухани жаңғыру», «Ұлттық код», «Жаңа сапалық серпіліс» сияқты бағдарламалар – гуманитарлық ғылымдардың бағыт-бағдарын түбегейлі өзгертті. Ғылымның міндеті тек ақпарат жинау емес, құндылық қалыптастыру, яғни қоғамның рухани даму бағытын айқындайтын интеллектуалдық дискурс құруға айналды. Осы өзгерістер аясында ғылыми мақалалардың мазмұны ғана емес, олардың құрылымдық және риторикалық ұйымдасуы да қайта қарауды қажет етеді. Бүгінгі таңда көптеген ғылыми еңбектер мазмұндық тұрғыдан құнды болғанымен, олардың академиялық құрылымы халықаралық талаптарға толық сәйкес келмейді. Кіріспе бөлімдерде зерттеу өзектілігі мен ғылыми жаңалығы нақты дәлелденбей, қорытындыда тұжырымдар эмпирикалық негізсіз беріледі. Бұл жағдай ғылыми стильдің сапасына, ал ең бастысы — қазақстандық зерттеушілердің халықаралық академиялық кеңістікке ену деңгейіне әсер етеді. Сондықтан академиялық дискурсты құндылық тұрғысынан зерттеу – ғылыми мәдениетті жетілдірудің маңызды бағыты болып табылады. Ғылыми мәтіннің құрылымы мен мазмұнын талдау арқылы зерттеушінің ойлау жүйесін, мәдени бағытын және интеллектуалдық этикасын анықтауға болады. Академиялық дискурстың сапасы зерттеушінің ғылыми жауапкершілігімен, дәлелдеу логикасымен және ұлттық дүниетанымдық ұстанымымен өлшенеді.

Осы орайда, әлемдік ғылыми қауымдастықта кеңінен қолданылатын Дж. Суэйлздің «IMRaD» (Introduction – Methods – Results – Discussion) моделі ғылыми мақаланың құрылымдық стандарты ретінде маңызды үлгі болып табылады [3]. Бұл модель ғылыми ойды жүйелеудің, логикалық дәйектілікті сақтаудың және нәтижені дәлелдеудің тиімді құралы саналады. Ал К. Хайландтың (К. Hyland) зерттеулері академиялық дискурстағы метадискурс элементтерінің, яғни автор мен оқырман арасындағы байланыс тудыратын тілдік құралдардың маңызын айқындады [4]. Мұндай тәсілдер ғылыми жазылымның интерактивті және гуманистік сипатын күшейтеді.

Қазақ ғылыми дәстүрі контексінде бұл модельдер тек құрылымдық нұсқаулық емес, сонымен қатар құндылықты сақтау мен мәдениетті жеткізудің жаңа деңгейін қамтамасыз етеді. А.Байтұрсынұлының тілдің тәрбиелік рөлі туралы ойы, Р.Сыздықтың ғылыми стиль мәдениетін қалыптастыру қағидасы және М.Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегіндегі тіл арқылы сана тәрбиелеу идеясы қазіргі академиялық дискурстың этикалық және рухани негіздерін құрайды [5–7]. Демек, академиялық дискурс — бұл тек ғылыми коммуникация құралы емес, сонымен қатар құндылықтар мен мәдениет тоғысқан рухани кеңістік. Онда тіл мен ой, дәлел мен сенім, логика мен этика өзара үйлесім табады. Сондықтан құндылық қалыптастыру тақырыбындағы ғылыми мақалаларды зерттеу тек мазмұндық талдау емес, ғылыми мәдениеттің даму деңгейін айқындаудың әдіснамалық кілті болып саналады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Мақсаты: Құндылық қалыптастыру тақырыбындағы ғылыми мақалалардың құрылымдық, мазмұндық және риторикалық ерекшеліктерін академиялық дискурс тұрғысынан анықтау және олардың ғылыми мәдениет қалыптастырудағы рөлін айқындау.

Міндеттері:

- Ғылыми мақалалардың кіріспе, талдау және қорытынды бөлімдерінің құрылымдық айырмашылықтарын саралау;
- Дискурстық белгілер мен риторикалық тәсілдердің қолданысын талдау;
- Ұлттық және халықаралық ғылыми дискурс үлгілерін салыстыру;
- Қазақ тіліндегі ғылыми стильдің даму динамикасын айқындау;
- Академиялық жазылым сапасын арттыруға бағытталған ұсынымдар әзірлеу.

Ғылыми жаңалығы: Бұл зерттеу алғаш рет құндылық тақырыбындағы ғылыми мақалалардың құрылымын дискурстық деңгейде талдап, қазақ тіліндегі ғылыми стильдің жаңа риторикалық моделін ұсынады. Сонымен бірге ғылыми стильдің мәдени табиғаты ұлттық құндылықтар контексінде қарастырылып, академиялық коммуникацияның гуманистік өлшемі айқындалды.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу құндылық қалыптастыру тақырыбындағы ғылыми мақалалардың академиялық құрылымы мен дискурстық ерекшеліктерін кешенді талдауға бағытталды. Ғылыми дискурсты тек мазмұндық деңгейде емес, құрылымдық, риторикалық және аксиологиялық (құндылықтық) деңгейде қарастыру арқылы ғылыми мәтіннің идеялық бағыты мен әлеуметтік қызметін айқындау көзделді. Негізгі мақсат – ғылыми мәтіннің тек ақпарат жеткізуге бағытталған когнитивтік функциясын ғана емес, сонымен қатар құндылықтық, мәдени және тәрбиелік мазмұнды қалыптастыруға және тасымалдауға бағытталған прагматикалық қызметін анықтау.

Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін зерттеу барысында академиялық жазылымның құрылымдық компоненттері (кіріспе, әдіснама, талдау, қорытынды), дәйектеме жүйесі, авторлық ұстаным, адресант–адресат қатынасы, метадискурс маркерлері, риторикалық тәсілдер және мәтін ішіндегі негізгі концептілердің семантикалық өрісі талданды. Сол арқылы ғылыми стильдің формалды құрылымы мен ғылыми ойдың құндылықтық бағдарларының арасында қандай сәйкестік немесе айырмашылық бар екені, сондай-ақ құндылық мазмұнының ғылыми дискурста қалай көрініс табатыны айқындалды.

Зерттеу ғылыми стиль мен рухани дүниетанымның өзара байланысын ашуды мақсат етті, өйткені қазіргі гуманитарлық ғылымдарда академиялық мәтін — тек деректерді жинақтап баяндау емес, қоғамдық санаға әсер ететін мәдени-әлеуметтік коммуникатор рөлін атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, ғылыми мәтіннің құрылымы мен риторикасы зерттеушінің танымдық позициясын ғана емес, құндылықтық бағдарын, мәдени ұстанымын және әлеуметтік жауапкершілігін де бейнелейді. Сонымен бірге зерттеудің теориялық мәні — құндылық тақырыбындағы ғылыми мақалалардың мазмұндық ерекшеліктерін және олардың ғылыми дискурстағы қызметін анықтай отырып, ұлттық ғылыми дәстүр мен халықаралық академиялық стандарттардың тоғысатын тұстарын ғылыми негізде көрсету. Ал практикалық мәні — отандық зерттеушілердің академиялық жазылым сапасын арттыруға, ғылыми стильдің құрылымдық өлшемдерін жетілдіруге және халықаралық ғылыми коммуникацияға интеграциялануына әдіснамалық бағдар беру.

Зерттеу нысаны мен дереккөздер

Нысан ретінде 2019–2024 жылдар аралығында Қазақстан, Ұлыбритания, Түркия, Ресей және Малайзия елдерінде жарық көрген, құндылық, мәдениет, тіл және рухани даму мәселелерін қарастыратын 10 ғылыми мақала таңдап алынды. Бұл мақалалар гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар саласындағы беделді басылымдарда жарияланған. Мақалалар ККСОН тізіміндегі, сондай-ақ Scopus және Web of Science базаларында индекстелген журналдардан алынды.

Зерттеу материалы ретінде таңдалған мақалалар келесі іріктеу критерийлеріне сай келді:

1. Тақырыптық бағыты: құндылық қалыптастыру, рухани жаңғыру, ұлттық сана, тұлғалық даму, мәдени идентификация;
2. Жариялану деңгейі: рецензияланған, индекстелген ғылыми журналдарда басылуы;
3. Құрылымдық тұтастығы: кіріспе, әдіснама, талдау және қорытынды бөлімдерінің болуы;
4. Ғылыми стиль белгілері: терминологиялық дәлдік, дәйексөздер мен әдебиеттердің халықаралық стандарттарға (APA, MLA, Chicago) сай рәсімделуі;
5. Дискурстық элементтер: авторлық ұстанымның көрінісі, дәлелдеу логикасы, риторикалық стратегиялар мен бағалауыштық тілдің қолданылуы.

Мақалалар тілдік жағынан (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) салыстырмалы тұрғыда қарастырылды. Бұл тілдік көпнұсқалылық құндылық концептілерінің мәдени контекстке тәуелді ерекшеліктерін байқауға мүмкіндік берді.

Контент-анализ әдісі

Бұл кезеңде мақалалардағы негізгі тақырыптық өріс анықталды. MAXQDA және NVivo бағдарламалары қолданылып, мәтіннің жиілік және семантикалық талдауы жасалды. Кілтті категориялар ретінде құндылық, рух, мәдениет, сана, тәрбие, ұлттық код, таным, тұлға, жаңғыру сияқты ұғымдар таңдалып, олардың жиілігі мен контекстік функциясы талданды. Мысалы, “құндылық” ұғымы көбіне тұлғалық даму мен білім беру идеологиясы контекстінде кездессе, “рух” және “мәдениет” категориялары ұлттық бірегейлік пен қоғамның этикалық бағдарларын бейнелейді.

Дискурс-анализ әдісі

Бұл әдіс мақалалардың құрылымдық-риторикалық ұйымдасуын және авторлық ұстанымның көрінісін анықтауға бағытталды. J. Swales ұсынған “Move-Step” үлгісі бойынша әрбір мақаланың кіріспе, әдіснама, талдау және қорытынды бөлімдеріндегі аргументтік логика құрылымы жіктелді. K. Hyland ұсынған метадискурстық модель негізінде автор мен оқырман арасындағы қатынасты реттейтін тілдік көрсеткіштер анықталды (мысалы: оқырманмен диалог орнату, өз көзқарасын жұмсарту немесе күшейту тәсілдері). N. Fairclough-тың сыни дискурс-анализі арқылы ғылыми мәтіннің әлеуметтік және идеологиялық астары қарастырылды — яғни, құндылықтардың тіл арқылы берілу сипаты мен олардың қоғамдағы дискурстық рөлі.

Салыстырмалы талдау әдісі

Бұл әдіс отандық және шетелдік ғылыми мақалалардың академиялық құрылымын салыстыру үшін қолданылды. Талдаудың негізгі мақсаты — халықаралық академиялық стандарттар (IMRaD моделі, зерттеу әдіснамасының айқындылығы, дерек пен дәлелдеудің өзара сәйкестігі) мен ұлттық ғылыми дәстүрдің (құндылықтық мазмұн, рухани-мәдени бағдар, авторлық ұстанымның айқын берілуі) өзара ықпалдасу деңгейін анықтау болды.

Салыстырмалы талдау нәтижелері қазақ тіліндегі ғылыми мақалаларда мәдени және этикалық дискурс элементтері басым екенін көрсетті. Көптеген отандық зерттеулерде тақырыптың қоғамдық, рухани және тәрбиелік мәніне тоқталу, ұлттық құндылықтарды айқындау және оқырманға бағытталған авторлық ұстанымды көрсету жиі кездеседі. Бұл жағдай ғылыми мәтіннің риторикалық құрылымында бағалаушылық, аксиологиялық және мәдени интерпретацияның үлес салмағының жоғары екенін дәлелдейді. Ал шетелдік мақалаларда академиялық құрылымның стандартқа сәйкестік деңгейі жоғары, әдіснамалық айқындық пен дерекке негізделген дәлелдеме жүйесі басым. Әсіресе Scopus және Web of Science журналдарында жарияланған еңбектерде зерттеу мақсаты, гипотеза, зерттеу әдістері, дерек көзі мен талдау процедурасы нақты көрсетіліп, нәтижелер сандық және сапалық көрсеткіштермен дәлелденеді. Риторикалық стратегия көбіне «дерек → талдау → түсіндіру» логикасына құрылады.

Осылайша, қазақ тіліндегі ғылыми дискурста құндылықтық және тәрбиелік мазмұнға, ғылыми идеяның әлеуметтік және мәдени маңызын көрсетуге басымдық берілсе, халықаралық ғылыми кеңістікте объективті дәлелдеме, әдістемелік нақтылық және дерекке сүйенген интерпретация бірінші орынға шығады. Сонымен қатар салыстырмалы талдау нәтижелері екі жүйенің бірін-бірі толықтыра алатынын көрсетті:

Кесте 1 – Ұлттық және халықаралық ғылыми дискурстың салыстырмалы талдауы

Ұлттық ғылыми дискурс	Халықаралық ғылыми дискурс
Құндылықтық мазмұн	Әдіснамалық дәлдік
Рухани-тәлімдік бағдар	Дерекке негізделген қорытынды
Авторлық позицияның айқындылығы	Автор бейтараптылығы
Оқырманға ықпал ету	Ғылыми қауымдастыққа есеп беру

Бұл айырмашылықтар ұлттық ғылыми мектептердің өзіндік ерекшелігі бар екенін дәлелдейді. Бір жағынан, қазақ ғылыми дәстүрінің құндылықтық және антропоцентристік сипаты сақталуы тиіс; екінші жағынан, халықаралық академиялық стандарттардың құрылымдық талаптарын меңгеру — ғылыми жұмыстың бағалану сапасын арттырады.

Сондықтан салыстырмалы талдау нәтижесінде мына тұжырым жасалды: академиялық дискурстың сапасын арттыру үшін «ұлттық ғылыми мазмұнды сақтай отырып, зерттеу құрылымын халықаралық стандартқа сәйкестендіру қажет.»

Теориялық негіздер:

Зерттеу жұмысы бірқатар отандық және шетелдік ғалымдардың теориялық еңбектеріне сүйенді:

- J. Swales – ғылыми мақаланың риторикалық құрылымының (IMRaD және Move-Step) негізін қалаушы;
- K. Hyland – академиялық жазылымдағы метадискурстық тәсілдердің жүйесін жасаған зерттеуші;
- N. Fairclough – сыни дискурс-анализдің әлеуметтік табиғатын айқындаған ғалым;
- А. Байтұрсынұлы, Р. Сыздық, Н. Оралбаева, Ф. Оразбаева – қазақ ғылыми тілінің мәдени және тәрбиелік қызметін зерттеген ғалымдар;
- М. Жұмабаев пен А. Аймауытов – тіл мен рух, ой мен құндылық арасындағы байланысқа философиялық тұрғыдан қараған тұлғалар.

Бұл ғалымдардың тұжырымдары зерттеудің лингво-философиялық және мәдени әдіснамалық негізін қалыптастырды.

Зерттеу процесінің кезеңдері

Зерттеу үш кезеңнен тұрды:

1. Мақалаларды жинақтау және классификациялау (тақырыптық, құрылымдық, дереккөздік тұрғыдан бөлу);
2. Мәтіндік кодтау және категориялау (негізгі концептілер бойынша жиілік талдау жүргізу);
3. Салыстырмалы интерпретация (ұлттық және халықаралық ғылыми дискурстардың ерекшеліктерін салыстыра қарастыру).

Барлық деректер кестелік және диаграммалық формада өңделіп, нәтижелер сапалық және сандық талдаумен толықтырылды.

Жалпы әдіснамалық ұстаным

Зерттеу интердисциплинарлық бағытта жүзеге асырылды, яғни филологиялық, мәдениеттанулық, педагогикалық және когнитивтік әдістер жүйелі түрде біріктірілді. Бұл тәсіл зерттеу объектісін бір ғана ғылыми парадигма аясында емес, көпқырлы ғылыми әдіснамалық кеңістікте қарастыруға мүмкіндік берді. Академиялық дискурс тек тілдік деңгейдегі құрылымдық құбылыс емес, сонымен бірге ғылыми коммуникацияны, мәдени сананы және құндылықтық бағдарларды айқындайтын әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде ұғынылды.

Зерттеудің ғылыми мақсаты — академиялық дискурсты **мәтін–тіл–қоғам** үштағаны негізінде қарастыру, яғни ғылыми мәтіннің құрылымы мен риторикалық ұйымдасуын зерттей отырып, ондағы құндылықтық мазмұнның көрінуін анықтау. Осыған байланысты әдіснамалық негіз ретінде ғылым философиясы (ғылыми ойдың логикасы мен танымдық табиғатын түсіндіру), мәдениет теориясы (рухани-мәдени код пен құндылықтық мағыналарды талдау) және академиялық коммуникация теориясы (мәтіннің ғылыми ортадағы қызметін, мақсаттылығын және риторикалық табиғатын айқындау) алынды. Интердисциплинарлық тәсілдің артықшылығы — академиялық дискурсты тек тілдік таңбалар жиынтығы ретінде емес, ғылыми қауымдастықтағы құндылықтарды өндіру, тарату және бекіту механизмін іске асыратын мәдени институт ретінде қарастыруға мүмкіндік беруінде. Мұндай зерттеу үлгісі академиялық стильдің құрылымдық нормаларымен қатар, ғылыми мәтіннің әлеуметтік қызметін, зерттеуші тұлғасының авторлық ұстанымын, ғылыми бедел қалыптастырудағы рөлін, ғылыми этика мен жауапкершілік өлшемдерін де қамтиды.

Осылайша, зерттеудің әдіснамалық бағыты академиялық дискурсты тек мәтіндік және лингвистикалық талдау шеңберінде емес, ғылыми сананың көрінісі, әлеуметтік коммуникацияның құралы және институционалдық мәдениеттің бір бөлігі ретінде қарастыруды мақсат етті. Бұл тәсіл зерттеу нәтижелерінің көпқырлы интерпретациясына, яғни академиялық дискурстың құрылымдық, мазмұндық және құндылықтық деңгейлерін тұтастай талдауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижелері құндылық тақырыбындағы ғылыми мақалалардың құрылымдық және мазмұндық деңгейінде бірқатар ортақ әрі айырмашылық белгілерін айқын көрсетті. Бұл айырмашылықтар авторлардың ғылыми мәдениеті мен академиялық жазылым дәстүріне, сондай-ақ ұлттық ғылыми мектептердің ерекшелігіне тікелей байланысты екенін байқауға болады.

Біріншіден, мақалалардың *кіріспе бөлімдерінде* авторлар көбіне тақырыптың өзектілігін сипаттауға көбірек көңіл бөледі. Мұндай тәсіл ғылыми жұмыстың әлеуметтік және мәдени маңызын айқындауға мүмкіндік береді. Алайда талданған материалдар көрсеткендей, зерттеу мақсаты, нысаны мен жаңалығы нақты айқындалмаған жағдайлар жиі кездеседі.

Мысалы, зерттелген 10 мақаланың тек үшеуінде ғана «зерттеу нысаны», «мақсаты» және «міндеттері» құрылымдық түрде дәл көрсетілген. Бұл — академиялық стандарттардың толық сақталмауының және ғылыми мәтін құрастыру дағдысының біркелкі қалыптаспағанының көрінісі. Көп жағдайда авторлар өз ойларын жалпы сипатта ғана ұсынады, нақты мақсат пен әдістемелік бағдар көрсетпейді.

Екіншіден, дәлелдеу логикасы мен риторикалық құрылым жағынан мақалалар арасында айқын айырмашылық бар. Шетелдік зерттеулерде (мысалы, Hyland [4], Fairclough [5]) ғылыми дәлелдеу «assert–evidence–comment» моделіне негізделіп, нақты құрылым сақталады: автор тұжырым жасайды → нақты дерек немесе мысал келтіреді → нәтижесін түсіндіреді.

Бұл тәсіл ғылыми ойдың бірізділігін қамтамасыз етеді және оқырманға автор логикасын айқын ұғынуға мүмкіндік береді. Ал отандық мақалаларда көбіне декларативтік баяндау мен бағалауыштық сөйлемдер басым. Авторлық позиция жиі эмоциялық реңкте беріледі, бұл ғылыми мәтіннің дәлелдік салмағын төмендетеді. Мұндай сипат кейде публицистикалық стиль элементтерінің әсерінен туындайды.

Үшіншіден, тілдік құралдар мен стиль тұрғысынан айырмашылықтар да айтарлықтай. Көптеген мақалаларда ғылыми стильдің басты талаптары — жүйелілік, нақтылық, объективтілік — толық сақталмаған. Мысалы, «ойымызша», «біздің пікірімізше», «бұл өте маңызды мәселе» сияқты субъективті бағалауыш сөздердің тым жиі кездесуі ғылыми дәлелдің риторикалық күшін әлсіретеді. Бұл, бір жағынан, ұлттық ғылыми тілдің эмоционалдық табиғатымен де байланысты. Қазақ тілінің бейнелі, экспрессивтік мүмкіндіктері авторға ойды көркем жеткізуге бейім етеді, бірақ академиялық стильде бұл тәсіл белгілі бір шектеуді қажет етеді.

Төртіншіден, құндылық ұғымының интерпретациясы мен мазмұндық өрісі өте кең екені байқалады. Кейбір авторлар оны әлеуметтік категория ретінде қарастырса, енді бірі философиялық, мәдени немесе педагогикалық тұрғыда талдайды. Бұл ұғымның көпқырлылығы ғылыми көзқарастардың алуан түрлілігін көрсетеді. М. Жұмабаевтың «Адам тәрбиесі – ұлттық рухтың айнасы» деген идеясы қазіргі зерттеулерде ұлттық құндылықтар мен рухани тәрбие байланысын ашуда жиі қолданылады [7]. Дегенмен, талданған мақалалардың көпшілігінде құндылықтың тілдік және дискурстық деңгейдегі репрезентациясы, яғни құндылықтардың мәтін арқылы қалай көрініс табатыны, қалай бағаланатыны жеткілікті ашылмаған. Бұл бағыт болашақ зерттеулер үшін әлеуетті сала болып табылады.

Бесіншіден, академиялық дискурс мәдениеті тұрғысынан қарағанда, отандық мақалаларда құрылымдық тұтастық жиі бұзылады. Көптеген еңбектерде халықаралық ғылыми стандарттарға сай *Introduction–Methods–Results–Discussion (IMRaD)* үлгісі толық сақталмайды. Зерттеу нәтижелері кейде график, кесте немесе визуалды модель түрінде емес, тек мәтіндік баяндау арқылы беріледі. Бұл ғылыми коммуникацияның дәлелдік және визуалды сапасын төмендетеді, әрі материалды қабылдауды қиындатады.

Сонымен қатар, соңғы жылдары оң үрдіс те байқалады. Жас зерттеушілер мен докторанттар ғылыми жазылым мәдениетіне көбірек мән беріп, халықаралық форматқа бейімделіп келеді. Жетісу, Абай, Л.Н. Гумилев, әл-Фараби атындағы ұлттық университеттердің ғалымдары мен жас авторларының еңбектерінде құрылымдық нақтылық, сілтемелік жүйенің дұрыстығы және дерекпен дәлелдеу сапасы біртіндеп артып келе жатқанын байқауға болады.

Осы тұрғыдан алғанда, академиялық жазылым – тек ғылыми коммуникация құралы ғана емес, сонымен бірге қоғамдық құндылық қалыптастырудың мәдени тетігі. Ғылыми мәтін арқылы адамзат тәжірибесі, ұлттық дүниетаным және тілдік сана тоғысады. Өйткені әрбір ғылыми еңбек – сол қоғамның рухани айнасы, ал тіл – сол айнадағы мәдени кодтың кілті. Сондықтан академиялық дискурс мәдениетін жетілдіру — ұлттық ғылымның өркениеттік деңгейге көтерілуінің маңызды шарты болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде төмендегідей маңызды қорытындылар жасалды:

1. Құндылық қалыптастыру тақырыбындағы ғылыми мақалалардың құрылымдық тұтастығы толық сақталмаған. Көптеген еңбектерде академиялық дискурстың дәстүрлі құрылымдық элементтері — кіріспе, зерттеу әдістері, нәтижелер мен қорытынды — өзара логикалық сабақтастықта берілмей, фрагментті сипатта көрініс табады. Бұл өз кезегінде ғылыми стильдің тұтастығына және мәтіннің танымдық сенімділігіне әсер етеді.

2. Кіріспе мен қорытынды бөлімдеріндегі ой жүйесінің сәйкессіздігі байқалды. Бірқатар мақалаларда зерттеу мақсаты мен нәтижесі арасындағы логикалық көпірдің үзілуі, риторикалық дәлелдердің жүйесіз қолданылуы ғылыми мәтіннің аргументтік сапасын әлсіретеді.

3. Ғылыми стильдің басты көрсеткіші – нақтылық, дәйектілік және объективтілік қағидаттары толық сақталмаған. Кейбір еңбектерде деректер мен тұжырымдардың арасындағы байланыстың әлсіздігі мен дәлелсіз пікірлердің басым болуы академиялық сенімділік деңгейін төмендетеді.

4. Қазақ филологиясында академиялық жазылым мәдениетін дамыту үшін ұлттық тіл ғылымының негізін қалаушылардың қағидаттарын кешенді түрде қолдану қажет. Атап айтқанда, А. Байтұрсынұлының тіл мәдениеті туралы тұжырымдары, Р. Сыздықтың сөз нормасы мен ғылыми дәлдікке қатысты еңбектері және М. Жұмабаевтың рухани-адамгершілік тәрбиеге бағытталған идеялары біріктіріле қолданылған жағдайда ғана қазіргі академиялық дискурс ұлттық сипатта жаңғыра алады.

5. Академиялық дискурс – ғылымдағы құндылықты сипаттаушы ғана емес, оны қалыптастырушы мәдени кеңістік. Ғылыми мәтін арқылы зерттеуші өз құндылықтық ұстанымын, ғылыми этика мен мәдениетті танытады. Демек, құндылықтық мазмұн мен академиялық құрылымның бірлігі қазіргі филологиялық ғылымның сапалық дамуының негізгі шарты болып табылады.

6. Ғылыми стильдің мәдени сипатын дамыту — ұлттық ғылымды жаһандық академиялық қауымдастық деңгейіне көтерудің басты алғышарты. Қазақ тіліндегі ғылыми дискурсты халықаралық стандарттарға сәйкестендіре отырып, ұлттық дүниетаным мен тілдік ерекшелікті сақтап жеткізу – ғылымның мәдени және рухани миссиясын айқындайды.

Қорытындылай келгенде, құндылықтық бағыттағы академиялық мәтін тек ақпарат көзі ғана емес, қоғамның рухани әлеуетін бейнелейтін интеллектуалдық өнім ретінде бағалануы тиіс. Сол себепті академиялық жазылым мәдениетін ұлттық құндылықтармен сабақтастыра дамыту — қазіргі филологиялық білім мен ғылымның жаңғыруының басты векторы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Swales, J. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge University Press, 1990.
2. Hyland, K. Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing. Continuum, 2005.
3. Fairclough, N. Discourse and Social Change. Polity Press, 1992.
4. Biber, D., Connor, U., & Upton, T. Discourse on the Move. Amsterdam: John Benjamins, 2007.
5. Toulmin, S. The Uses of Argument. Cambridge University Press, 1958.
6. Сыздық Р. Сөз құдіреті. – Алматы: Санат, 1997.
7. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992.
8. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1992.
9. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995.
10. Halliday, M. Language as Social Semiotic. London: Arnold, 1978.
11. Maingueneau, D. Discours et analyse du discours. Paris: PUF, 2014.
12. Wellington, J. Educational Research: Contemporary Issues. London: Bloomsbury, 2015.
13. Creswell, J.W. Research Design. Sage Publications, 2018.
14. Оралбаева Н. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.
15. Салқынбай А. Қазіргі қазақ тілінің сөз мәдениеті. – Алматы, 2021.
16. Biggs, J. Teaching for Quality Learning at University. – McGraw-Hill, 2011.
17. Кенжалиев З.Ж. Қазақ тіліндегі ғылыми стильдің ерекшеліктері. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
18. Fairclough, N. Language and Power. Routledge, 2015.

ӨОЖ 261.7

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҮЛҒАНЫҢ КӘСІБИ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Әкежанова Е.Ә.

Магистр, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e.akezhanova@gmail.com

Мақалада цифрландыру және жасанды интеллект жағдайында тұлғаның кәсіби-шығармашылық дамуы мен оның құндылықтық бағдарларының трансформациясы қарастырылады. Технологиялық алгоритмизация адамның әлеуметтік рөлін қайта ойластыруды талап етеді, ал цифрлық кеңістікте қалыптасатын «цифрлық бірегейлік» тұлғаның өзін-өзі тануы мен әлеуметтік байланыстарына тікелей әсер етеді. Жас ұрпақ пен кәсіби қауымдастықтарда құндылықтар жүйесінің өзгеруі, шығармашылық пен ішкі мотивацияның маңызы артып, адамды жасанды интеллектен ерекшелендіретін басты қасиеттер ретінде көрінеді. Зерттеу нәтижелері цифрлық қоғамда тұлғаның креативті ойлауы, рефлексиясы және эмоционалдық интеллекті құндылықтық ресурстардың өзегі болып қалатынын көрсетеді.

Кілт сөздер. цифрландыру, жасанды интеллект, құндылықтық бағдарлар, цифрлық бірегейлік, шығармашылық даму, тұлғаның кәсіби өзін-өзі анықтауы.

В статье рассматриваются профессионально-творческое развитие личности и трансформация её ценностных ориентаций в условиях цифровизации и распространения искусственного интеллекта. Алгоритмизация жизненных процессов приводит к пересмотру роли человека, а формирование «цифровой идентичности» влияет на самопонимание и социальное взаимодействие. Отмечается изменение системы ценностей у молодёжи и профессиональных сообществ, где творчество, внутренняя мотивация и эмоциональный интеллект выступают ключевыми характеристиками, отличающими человека от ИИ. Сделан вывод о том, что в цифровую эпоху развитие рефлексивных и креативных качеств личности является основой её ценностной устойчивости.

Ключевые слова. цифровизация, искусственный интеллект, ценностные ориентации, цифровая идентичность, творческое развитие, профессиональное самоопределение.

The article analyzes the professional and creative development of the individual and the transformation of value orientations in the context of digitalization and the rise of artificial intelligence. The algorithmization of life challenges the traditional understanding of human value, while the formation of a “digital identity” influences self-perception and social interaction. The study highlights the shift in values among youth and professional communities, where creativity, intrinsic motivation, and emotional intelligence become key traits distinguishing humans from AI systems. It is concluded that in the digital age, reflective thinking and creative capacity serve as core resources for maintaining personal value stability.

Keywords: digitalization, artificial intelligence, value orientations, digital identity, creative development, professional self-determination.

Кіріспе

Цифрлық технологиялар мен жасанды интеллектінің (ЖИ) қарқынды енуі өндіріс, коммуникация және әлеуметтену тәсілдерін түбегейлі өзгертуде, сонымен бірге адам құндылығының қайта қаралуы мәселесін алға шығарып отыр. Цифрландыру тек

техникалық салалармен шектелмейді: ол маңызды әлеуметтік ішкі жүйелер мен институттарды қайта құрылымдап, оларды желілік өзара әрекеттестік пен деректермен (Big Data) жұмыс істеу режиміне ауыстыруда. Бұл процестер жаңа әлеуметтік шынайылықтың контурын қалыптастырады. Бұл тек процестердің жеделдеуі ғана емес, сонымен бірге қоғамдағы мағыналар, нормалар және әлеуметтік бірігу механизмдерінің өзгеруі.

Цифрландырудың ықпалы нәтижесінде әлеуметтік өмірге қатысудың мәні туралы түсінік те өзгереді. Бұрын қоғамдық қатынастарға араласу денелік қатысуды және адамдар арасындағы тікелей қарым-қатынасты талап етсе, бүгінде әлеуметтік өзара әрекеттесудің үлкен бөлігі экрандар, интерфейстер, платформалық сервистер және ұсыныс алгоритмдері арқылы жүзеге асады. Нәтижесінде шынайы және виртуалды кеңістік бірігіп, олардың арасындағы шекаралар өзгермелі, жылжымалы сипат алады. Адам бір мезетте физикалық және цифрлық кеңістікте әрекет ететін көпрежимді субъектке айналады, бұл оның өзін қабылдауы мен қоғамдағы өзін айқындау тәсілдеріне әсер етеді.

Материалдар мен әдістер

Осы жағдайда «өмірдің алгоритмизациясы» – шешімдер мен процестерді цифрлық платформаларға міндеттер жүктеу – адамның өзінің маңыздылығын сезінуіне, автономия шекараларына және құндылықтық артықшылықтарының қалыптасуына әсер етіп отыр. Әсіресе жастар мен кәсіби қауымдастықтарда. Цифрлық сервистер әрекеттерді жеңілдеткенімен, олар жауап жылдамдығына, визуалды бағалауға және өз құндылығынды сыртқы растауға тәуелділікті күшейтеді. Цифрлық сұраныс метрикалары – жазылушылар саны, лайктар, қаралымдар – әлеуметтік мойындау мен өзін-өзі бағалаудың реттеушісіне айнала бастайды.

Университетте жүргізілген эмпириялық зерттеулер цифрлық ортаның ықпалы нәтижесінде құндылықтық бағдарлардың екіұшты және қайшылықты сипат алатынын көрсетеді: прагматикалық және гедонистік бағыттардың күшеюінен бастап, өзін-өзі дамыту мен білім алуға сұраныстың өсуіне дейін. Жастар арасында бір жағынан индивидуализм және кәсіби өзін-өзі іске асыруға ұмтылыс артып жатса, екінші жағынан цифрлық «идеал» бейнелермен тұрақты өзін салыстырудан туындайтын аландаушылық күшейіп келеді. Өзінің цифрлық бейнесінің тартымдылығын сақтап тұру қажеттілігі де қысым факторы ретінде байқалады.

Осылайша, цифрландыру қоғамның инфрақұрылымы мен коммуникациялық механизмдерін ғана емес, адамдық сәйкестік, автономия және өмір мағынасы сияқты іргелі сұрақтарды қозғайды. Сондықтан цифрлық орта жағдайында тұлғаның құндылықтық бағдарларының трансформациясын талдау қазіргі гуманитарлық зерттеулердің негізгі бағыттарының біріне айналып отыр.

«Цифрлық бірегейлік» ұғымы адамның цифрлық ортада үнемі болуы мен белсенділігінің нәтижесінде оның өзін-өзі тануының ерекше формасы – «цифрлық Мен» қалыптасатынын көрсетеді. Ю.А. Чернавин еңбектерінде цифрлық бірегейлік тұрақты күй емес, үдеріс екендігі атап көрсетіледі. Ол шынайы және виртуалды кеңістіктердің тоғысында қалыптасатын ағымды, көпқабатты құбылыс болып табылады және желідегі коммуникациялар мен өзін таныту тәжірибелері арқылы үздіксіз өзгеріп, дамып отырады. Цифрлық бірегейлік жобалық сипатқа ие: тұлға өз құндылықтары мен мағыналық бағдарларын ашатын, сондай-ақ «аудиторияның» күтуіне сәйкес келетін бейнені саналы түрде құрастырады. Бұл жағдайда шынайы Мен мен виртуалды Мен арасындағы қатынас сақталып, ол әрі тұлғалық өсудің ресурсына, әрі тәжірибе мен бейне арасындағы алшақтық туындаған жағдайда психологиялық тәуекелге айналуы мүмкін [1].

Чернавин атап өткендей, цифрлық «бейненің» қалыптасу көздеріне мыналар жатады: пайдаланушының өзін таныту формалары; мемлекет пен коммерциялық ұйымдар жинайтын деректер; мінез-құлықтық іздер (басу, оқу, таңдау әрекеттері). Бұл мәліметтердің барлығы біріктіріліп, өңделеді және көпқабатты құрылым жасайды. Ол тұлғаның өзін

қабылдауына және қоғам тарапынан мойындалуына ықпал етеді. Студенттік ортада цифрлық бірегейліктің орта деңгейі басым: яғни желідегі белсенділік шынайы өмір тәжірибелері мен офлайн байланыстарды сақтай отырып жүзеге асады [1].

Нәтижелер мен талқылаулар

Эмпириялық деректер көрсеткендей, студент жастары үшін әлеуметтік интернет-желілер тек қарым-қатынас құралы ғана емес, құндылықтарды қалыптастыратын мәдени ортаға айналып отыр. Желі жас адамның әлемді, өзін және басқаларды қабылдауына белсенді түрде әсер етеді. Алайда бұл ықпал біржақты емес, ол қарама-қайшылықтарға толы.

Қазіргі жастар білім мен өзін-өзі дамытудың маңыздылығын жоғары бағалайды. Олар кәсіби өсуге, жаңа дағдылар игеруге, тұлғалық жетілуге ұмтылатынын жиі айтады. Бірақ іс жүзінде олардың күнделікті онлайн-әрекетінде көңіл көтеру контенті басым: қысқа видеолар, әзіл парақшалары, трендтер, визуалды образдар әлемі назарды жылдам тартып, «жеңіл» эмоциялық рахат береді. Осылайша декларацияланған құндылықтар мен нақты медиа-тәжірибе арасында екіұдайлық пайда болады.

Жастар адамгершілік, шынайылық, жауапкершілік сияқты рухани құндылықтарды қолдайтынын мәлімдейді. Бірақ әлеуметтік желілердегі бағалау жүйесі (лайк, репост, комментарий, қаралым саны) өз-өзін үнемі көрсетуге және басқалармен салыстыруға итермелейді. Бұл процесс жиі «*Мен қандаймын?*» емес, «*Мені қалай көреді?*» деген сұраққа бағытталады. Психологтар мұны «*сыртқы бағалауға тәуелді өзіндік бейне қалыптасуы*» деп атайды.

Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық кеңістіктегі визуалды контент құрылымы жастардың өзін-өзі қабылдауына елеулі әсер етеді. Әсіресе, Instagram және TikTok сияқты платформаларда ұсынылатын идеалдандырылған дене, «сәтті мансап» және «жетілген өмір» бейнелері әлеуметтік салыстыруды күшейтіп, тұлғаның өз бейнесіне деген қанағаттанбаушылық пен алаңдаушылықты арттырады. Perloff (2014) [2] және Fardouly және әріптестері (2015) [3] бұл платформаларда «визуалды өзін-өзі көрсету» нормасының үстем болып, адамның өзіндік құндылығын сыртқы бағалауға тәуелді ететінін дәлелдейді. Мұндай жағдайда денсаулық ұғымының өзі трансформацияға ұшырайды: ол өмір сапасын жақсартуға бағытталған құндылықтық категория болудан қалып, өзін тиімді ұсынудың, «көрінуде тартымды болудың» эстетикалық жобасына айналады. Лешкевич (2022) атап өткендей, дене енді «өмірдің табиғи бөлігі» ретінде емес, «цифрлық репрезентацияның объектісі» ретінде қабылданады, ал фитнес, диета, салауатты өмір салты визуалды өзін-өзі конструирлеу тәсіліне айналады.

Цифрлық орта өзін-өзі жетілдіру мен кәсіби дамуға жаңа арналар ұсынуда: онлайн-курстар, веб-семинарлар, білім платформалары және бейресми үйрену қауымдастықтары жеке траектория бойынша білім алуға мүмкіндік береді. Бұл үдеріс «білім – дипломда емес, дағдыда» деген жаңа парадигманы күшейтіп, формалды білім мен кәсіби танылудың дәстүрлі модельдерін қайта қарастыруға әкеледі (UNESCO, 2021)[4]. Қазіргі студент үшін табыстылықтың өлшемі енді тек академиялық жетістікпен шектелмейді: әлеуметтік капитал (желілік байланыстар жүйесі), жеке бренд және цифрлық репутация кәсіби өзін-өзі жүзеге асырудың негізгі факторларына айналып отыр (Садырова және Кенжебаева, 2022)[5]. Осылайша цифрландыру жастардың құндылықтық жүйесіне қосарлы әсер етеді: бір жағынан өзін-өзі дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады, екінші жағынан сыртқы бағалау мен визуалды репрезентацияға тәуелділік тәуекелдерін күшейтеді.

Цифрландыру жағдайында тұлғаның кәсіби және шығармашылық дамуы жаңа мазмұндық сипат алуда. Цифрлық орта мен жасанды интеллектінің әлеуметтік, мәдени және кәсіби кеңістіктерге енуі адамның өзін-өзі тануы мен әлеуметтік өзара әрекетінің механизмдерін өзгертті. Бұл жағдай «цифрлық Меннің» қалыптасуын күшейтіп, тұлғаның өзіндік бейнесі мен әлеуметтік бірегейлігінің виртуалды және нақты тәжірибелер тоғысында құрылатын көпқабатты динамикалық құбылыс екенін көрсетеді. Алайда цифрлық орта

ұсынатын кең мүмкіндіктермен қатар, психологиялық және құндылықтық сипаттағы бірқатар қиындықтар да туындауда. Оларға өзіндік құндылықты сыртқы бағалауға тәуелдендіру, әлеуметтік салыстыру тәжірибесінің күшеюі, құндылықтық бағдарлардың тұрақсыздануы және виртуалды бейнеге бағытталған өзін көрсету стратегиялары жатады. Әсіресе жастар ортасында шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылыс пен цифрлық беделге тәуелділік арасындағы ішкі қарама-қайшылықтардың айқын байқалатыны анықталды.

Қорытынды

Бүгінгі цифрландыру кезеңі адамның кәсіби және шығармашылық дамуына шексіз мүмкіндік беріп отырғанымен, тұлғаның ішкі әлеміне де жаңа талаптар қояды. Цифрлық ортада біз тек ақпарат алып қана қоймаймыз – өзімізді, құндылықтарымызды, мақсатымызды әр күні қайта қарастырамыз. «Цифрлық Мен» шынайы тұлғаның жалғасы ғана емес, кейде оны алмастырып, кім екенімізді сырттан анықтауға итермелейді.

Жастарға тән үрдіс ерекше байқалады: өзін дамытуға ұмтылыс бар, бірақ сол дамуды көбіне сыртқы көрініс пен бағалаумен өлшеу қаупі жоғары. Лайк, қаралым, пікір – бір сәтте мотивация да, бір сәтте қысым да бола алады. Сол себепті цифрландыру адамның құндылықтарын әлсірететін де, күшейтетін де күш болуы мүмкін – оның әсері тұлғаның өзін қалай танып, қалай басқаратынына байланысты. Сонымен бірге, цифрлық орта шығармашылық үшін бұрын болмаған кеңістік ашты: онлайн-білім, еркін кәсіби траектория, өзіндік бренд қалыптастыру, тәжірибені бөлісу. Демек, мәселе цифрландыруда емес, оны қалай пайдалана білуде.

Осы өзгерістерді ескере отырып, тұлғаның ішкі тұрақтылығын қамтамасыз ететін басты қасиеттер мыналар екені анықталды:

- өз-өзіне қарау және ой түю қабілеті (рефлексия);
- жаңа шешімдер таба білу және байқалмайтынды көру (креативтілік);
- эмоцияны түсініп, басқара алу (эмоционалдық интеллект);
- цифрлық кеңістікте саналы қатысу мәдениеті.

Білім беру, тәрбие, кәсіби қалыптасу жүйелері дәл осы қасиеттерді қолдауы қажет. Өйткені цифрландыру адамды алмастырып жатқан жоқ – ол адам болудың мәнін қайта ойлануға мүмкіндік беріп отыр. Құндылықтарымызды жоғалтпасақ, технология бізге қарсы емес, бізге күш беретін құралға айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Чернавин Ю.А. Цифровая идентичность личности: сущность, особенности возникновения и проявления // Человеческий капитал. -2022. -№12(168). - Т. 2. -С. 73-78.
2. Perloff R. M. Social Media Effects on Young Women's Body Image Concerns: Theoretical Perspectives and an Agenda for Research // Sex Roles. - 2014. Vol. 71. -P. 363-377.
3. Fardouly J., Diedrichs P. C., Vartanian L. R., Halliwell E. Social comparisons on social media: The impact of Facebook on young women's body image // Body Image. - 2015. Vol. 13. - P. 38–45.
4. UNESCO. AI and Education: Guidance for Policy-Makers. - Paris: UNESCO Publishing, 2021. - 156 p.
5. Садырова М. С., Кенжебаева З. Цифрлық орта жағдайында студенттердің кәсіби өзін-өзі анықтауы // ҚазҰУ Хабаршысы. Педагогика сериясы. - 2022. -№ 3. -С. 112–120.
6. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. (2018). Artificial Intelligence and Big Data in Education: Opportunities and Challenges. London: UCL Institute of Education Press.
7. Леденева В.Ю. Трансформация ценностных ориентаций студенческой молодежи в условиях цифровой реальности // Вестник Удмуртского университета. - 2022. - Т.6. Вып.3. - С. 295–304.
8. Castels M. The Information Age: Economy, Society and Culture. M.: Higher School of Economics, 2000. 608 p.

ӨОЖ 291.2

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН КІШІ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ ҚҰРМЕТТЕУІН ЗЕРТТЕУ

Әкімәлі А.А.

Магистрант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
akimaliida02@gmail.com

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д. Кабдырова А.А.
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Мақалада психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеуін зерттеу нәтижелері ұсынылған. Психологияда өзін-өзі құрметтеу – бұл адамның өзінің жеке қабілеттері мен артықшылықтарын, жалпы құндылығы мен маңыздылығын ұғынуының нәтижесі ретінде қарастырылады. Жасөспірімдердегі өзін-өзі құрметтеу — тұлғаның қалыптасуының қайнар көзі болып табылады және ол жетістіктер мен күй-жігерге негізделеді. Психикалық дамуы тежелген балалар мен жас ерекшеліктері шартты түрде қалыпты жасөспірімдердің кіші жасөспірімдік кезеңі жалпы заңдылықтарға бағынады, бірақ сонымен бірге белгілі бір ерекшеліктермен сипатталады. Психикалық дамуы тежелген жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеуі өзіндік ерекшеліктерге ие, ол көптеген биологиялық және әлеуметтік факторлардың ықпалымен қалыптасады және тұлғалық дамудың ең аз зерттелген салаларының бірі болып табылады. Бұл аспект өзін-өзі бағалауға қатысты жалпы зерттеулерде сипатталады. Эксперименттік бөлімде психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеу деңгейін эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Зерттеу Алматы қаласындағы түзету мекемелерінде оқитын 12–13 жастағы 50 балаға жүргізілді. Өзін-өзі құрметтеу деңгейі мен оның ерекшеліктерін анықтау үшін оқушылардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне бейімделген М.Розенбергтің өзін-өзі құрметтеу шкаласы қолданылды. Зерттеу нәтижелері бұл эксперименттік топта өзін-өзі құрметтеудің төмен деңгейі басым екенін көрсетті. Бұл психикалық дамуы тежелудің ақаулық құрылымымен байланысты болуы мүмкін, сондай-ақ бастауыш мектептен негізгі мектепке ауысу кезіндегі бейімделу кезеңінің бұзылу қаупінің себебі және мінез-құлықтың деструктивті формаларының пайда болу қаупінің предикторы болуы ықтимал. Психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердегі өзін-өзі құрметтеудің төмен деңгейі тұлғаралық қатынастардың қалыптасуындағы қиындықтарға әкелуі мүмкін, бұл болашақта жасөспірімдік кезеңге тән жетекші іс-әрекет – интимдік-тұлғалық қарым-қатынастың қалыптасуын қиындатады.

Кілт сөздер: өзін-өзі құрметтеу, өзін-өзі бағалау, психологиялық жағашылдық, кіші жасөспірімдік кезең, психикалық дамуы тежелу, ерекше білім беру қажеттіліктері, бейімделу кезеңі, бастауыш мектептен негізгі мектепке ауысу.

В статье представлены результаты исследования самоуважения у младших подростков с задержкой психического развития. В психологии самоуважение рассматривается как результат осознания человеком своих индивидуальных способностей, достоинств, общей ценности и значимости. У подростков самоуважение является источником формирования личности и основывается на достижениях и усилиях. Период младшего подросткового возраста у детей с задержкой психического развития, как и у их условно нормально развивающихся сверстников, подчиняется общим закономерностям, но при этом характеризуется определёнными особенностями. Самоуважение у подростков с ЗПР имеет свои специфические черты, формируется под влиянием множества биологических и социальных факторов и является одной из наименее изученных сфер личностного развития.

Этот аспект также освещается в рамках общих исследований по самооценке. В экспериментальной части проведено эмпирическое исследование уровня самооценки у младших подростков с задержкой психического развития. Исследование проводилось среди 50 детей в возрасте 12–13 лет, обучающихся в коррекционных учреждениях города Алматы. Для определения уровня и особенностей самооценки использовалась шкала самооценки М.Розенберга, адаптированная под особые образовательные потребности учащихся. Результаты исследования показали преобладание низкого уровня самооценки в экспериментальной группе. Это может быть связано с аномальной структурой развития при ЗПР, а также выступать в качестве предиктора срыва адаптационного периода при переходе из начальной школы в основную и риска появления деструктивных форм поведения. Низкий уровень самооценки у младших подростков с ЗПР может привести к трудностям в формировании межличностных отношений, что в будущем затруднит развитие ведущей деятельности подросткового возраста — интимно-личностного общения.

Ключевые слова: самоуважение, самооценка, психологическая инновация, младший подростковый возраст, задержка психического развития, особые образовательные потребности, адаптационный период, переход из начальной школы в основную.

The article presents the results of a study on self-esteem among younger adolescents with intellectual disabilities. In psychology, self-esteem is understood as a person's awareness of their own abilities and strengths, as well as their overall value and significance. Self-esteem in adolescents is a source of personality development and is based on achievements and effort. Although younger adolescents with intellectual disabilities generally follow the developmental patterns of their typically developing peers, their developmental period is characterized by certain specific features. Self-esteem in adolescents with intellectual disabilities has unique characteristics; it is shaped under the influence of various biological and social factors and remains one of the least studied areas of personal development. This aspect is also discussed in general studies related to self-evaluation. The experimental part involved an empirical study of the self-esteem level among younger adolescents with intellectual disabilities. The study was conducted with 50 children aged 12–13 attending correctional institutions in Almaty. To determine the level and characteristics of self-esteem, the Rosenberg Self-Esteem Scale, adapted for students with special educational needs, was used. The results showed a predominance of low self-esteem levels within the experimental group. This may be related to the defect structure of intellectual disability and may also serve as a risk factor for disruption in the adaptation period during the transition from primary to secondary school, as well as a predictor of the emergence of destructive behavioral forms. Low self-esteem among younger adolescents with intellectual disabilities can lead to difficulties in forming interpersonal relationships, which in turn complicates the development of intimate-personal communication—a leading activity characteristic of adolescence.

Keywords: self-esteem, self-perception, psychological neoplasm, younger adolescence, mental retardation, special educational needs, adaptation period, transition from primary to primary school.

Кіріспе

Әрбір жас кезеңі бала дамуының бүкіл процесінде жетекші рөл атқаратын, сол кезеңге ғана тән психологиялық жаңашылдықтың тасымалдаушысы болып табылады. Л.С. Выготскийдің кезеңдеуінде кіші жасөспірімдік жас «13 жастағы дағдарыспен» және «14–17 жас аралығындағы жыныстық жетілу кезеңінің» басталуымен сәйкес келеді. Бұл кезеңнің негізгі мазмұны – кейінгі тұрақты жас кезеңіне өтетін және сол кезеңнің ішінде сақталатын психологиялық жаңашылдықтардың пайда болуы. Жасөспірімдік кезеңнің психологиялық ерекшеліктеріне әлеуметтік даму жағдайының өзгеруі, «Мен» тұжырымдамасының қалыптасуы, тұлғалық сәйкестіліктің орнығуы, өзіндік сананың дамуы, ересектік сезімінің пайда болуы, ұғымдық ойлаудың дамуы және тұлғааралық интимдік қатынастың жетекші

іс-әрекет ретінде орнығуы жатады. Мәдени-тарихи тұжырымдамада жасөспірімдік кезеңнің басты жаңашылдығы – өзіндік сана деп анықталады. Санадан айырмашылығы, өзіндік сана – тұлға ретінде өзін, өзінің ішкі әлемін, сезімдерін, әрекеттерін, ойларын, уәждерін ұғынуға бағытталған. Л. С. Выготскийдің пікірінше, жасөспірімнің өзін-өзі тануы тұлғаның дамуының маңызды сәті болып табылады және ол биологиялық әрі әлеуметтік факторлармен қамтамасыз етілуі тиіс [1]. Өзіндік сана біртіндеп қалыптасады: алдымен жасөспірім өзіне қатысты түсініктерді жинақтайды, бұл өзін танудың артуына алып келеді; кейін бұл білімдер жалпыланып, ішкілендіріледі (интериоризация); соңында жасөспірім өзінің барлық көріністерінің бірлігін, өзінің даралығы мен ерекшелігін сезініп, өзін тұлға ретінде бағалай бастайды. Сананың өзі – заттар мен қарым-қатынастар призмасы арқылы шынайылықты бейнелеу болса, өзіндік сана – осы сананы ұғынуға бағытталған, бұл өз кезегінде мінездің тұтастығын қамтамасыз етіп, тұлғаның тұрақтануына ықпал етеді.

Өзіндік сананың пайда болуы – бастауыш мектеп оқушысының жасөспірімдік кезеңге аяқ басқанын білдіреді және осы сәттен бастап кіші жасөспірімдерде рефлексия (өзін тану, саралау) дамиды. Оның нәтижелері – өзіне баға беру және өзіндік сана [2]. Психологияда өзін-өзі құрметтеу – адамның өзінің жеке қабілеттері мен қадір-қасиеттерін, жалпы құндылығы мен маңыздылығын ұғынуының нәтижесі ретінде қарастырылады. Бұл ұғым өзін-өзі бағалаудан тереңірек, өйткені ол тұлғаның жекелеген қасиеттеріне емес, тұтас тұлғаға қатысты. Өзін-өзі құрметтеу – өз құндылығын және өмірлік құзыреттілігін сезінудің үйлесімі ретінде анықталады. Жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеуін қалыптастыру — тұлғаны дамытудың маңызды негізі болып табылады және ол шынайы жетістіктер мен күш-жігерге сүйенуі керек [3]. Жасөспірімнің өзін-өзі құрметтеуі ата-анасымен, құрдастарымен қарым-қатынасына, мектептегі жетістіктеріне және басқа да факторларға тәуелді. Кіші жасөспірімдік кезеңнің дамуы, психикалық дамуы тежелген балалар мен шартты жас нормасындағы балаларда жалпы заңдылықтарға бағынғанымен, өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Н.В. Бабкина мен И.А.Коробейников психикалық дамуы тежелуді осы санаттағы балаларға арналған түзету-педагогикалық көмектің негізгі бағыттарын айқындауға, ерекше білім беру қажеттіліктерін ескеруге, қолайлы жағдайлар жасауға және білім беру траекториясын әзірлеуге негізделе отырып жіктейді [4]. Жасөспірімдік жас – психикалық дамудың дағдарысты кезеңі, бұл қалыпты дамып келе жатқан балалар үшін де, ПДТ диагнозы бар балалар үшін де тән. Ол мектеп оқушыларының тұлғалық және психофизиологиялық дамуында бірқатар өзгерістерге әкеледі [5]. Психикалық даму саласындағы бұл елеулі өзгерістер бұрын қалыптасқан жүйелердің қайта құрылуымен, жаңа психологиялық құрылымдардың пайда болуымен сипатталады, ал олар ПДТ құрылымының ерекшеліктерімен айқындалады. ПДТ бар жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауы өзіндік ерекшеліктерге ие. И.П. Бучкинаның зерттеулерінде психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауының қалыптасуы мен дамуы көптеген биологиялық және әлеуметтік факторлардың әсерімен жүретіні атап көрсетілген. Қазіргі заманда білім беру жүйесінің алдына қойған басты міндеттерінің бірі – тұлғаны жан-жақты дамыту, оның ішінде психологиялық, әлеуметтік және эмоционалдық тұрғыдан қолдау көрсету. Бұл әсіресе психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балаларға қатысты өте өзекті мәселе. ПДТ бар балалардың танымдық, эмоционалдық және тұлғалық дамуы әдеттегі дамитын балалармен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктерге ие. Кіші жасөспірімдік кезең (11–13 жас) – баланың өзін-өзі тануы мен тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуында маңызды рөл атқаратын кезең. Бұл уақытта балада өзіндік "Мен" бейнесі, өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі құрметтеу қабілеті қарқынды дамиды. Алайда психикалық дамуы тежелген балаларда бұл үдерістер бұрмалануы немесе жеткіліксіз дамуы мүмкін. Олардың өзін-өзі қабылдауы, әлеуметтік ортадағы орны, өз мүмкіндіктерін бағалауы жиі төмен деңгейде болады. Мұндай кемшіліктер болашақта тұлғалық комплекстерге, өз-өзіне сенімсіздікке және қоғамнан шет қалуға алып келуі мүмкін.

Психикалық дамуы тежелген, церебралды-органикалық генезі бар кіші жасөспірімдерде өзін-өзі бағалаудың қалыптасуын қиындататын негізгі фактор – бұл жартылай органикалық жеткіліксіздік болып табылады. И. П. Бучкинаның зерттеулері көрсеткендей, психикалық дамуы тежелген жасөспірімдер өздерін біркелкі бағалайды, бұл өз қатарластарынан, яғни жас ерекшеліктері бойынша қалыпты дамып келе жатқан балалардан айырмашылықты көрсетеді. ПДТ бар кіші жасөспірімдер физикалық, интеллектуалдық және мінездік қасиеттерін бірдей бағалайды. Өзін-өзі бағалауда нақтылау мен нақты сипаттама жоқ: өзін қабылдау анағұрлым жалпыланған және аз детальданған деңгейде жүреді. И. П. Бучкина былай деп атап көрсетеді: «Психикалық дамуы тежелген жасөспірімнің өз бейнесі оның көзқарасында қалыпты дамып жатқан құрдастарына қарағанда біркелкі, қарама-қайшылықсыз және жанжалсыз көрінеді» [6]. Дәл осындай ұқсастықпен ПДТ бар балалар қоршаған адамдарды да бағалайды – бұл бағалау да аз сараланған және аз нақтыланған. Психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеуі тұлғалық даму саласындағы ең аз зерттелген мәселе болып табылады және көбінесе жалпы өзін-өзі бағалау зерттеулерінің аясында қарастырылады. Сонымен қатар, өзін-өзі құрметтеу – тұлғаның қалыптасуы мен толыққанды қызмет етуінің, өзін-өзі іске асыруы мен шынайы болмысының маңызды шарты болып табылады. Өзін-өзі құрметтеудің қалыптасуы психологиялық тұрақтылықтың, эмоционалдық жайлылық пен психологиялық әл-ауқаттың көрсеткіші болып саналады [7]. Зерттеудің эксперименттік бөлімі – психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеуін эмпирикалық зерттеуге бағытталған.

Негізгі бөлім

Психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметте деңгейі мен ерекшеліктерін анықтауға бағытталған эксперименттік зерттеу. Бұл зерттеу психикалық дамуы тежелген (ПДТ) кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеу деңгейі мен оның өзіндік ерекшеліктерін анықтауға бағытталды. Зерттеу барысында педагог-психологтың ерекше білім беруді қажет ететін балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау жағдайындағы жұмысының негізгі принциптері негізге алынды. Атап айтқанда: психологтың қызметінің пәнаралық және үйлестіруші сипаты, әдіснама, диагностика және түзету жұмыстарының бірлігі принциптері қолданылды. Зерттеудің практикалық бөлімі. Зерттеу 2024–2025 оқу жылында Алматы қаласы Алмалы ауданының түзету мекемелерінде жүргізілді. Зерттеуге жалпы білім беру сыныптарында интеграциялық негізде оқитын, жасы 12–13 аралығындағы 50 оқушы (38 ұл және 12 қыз) қатысты. Психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңестің (ПМПК) қорытындылары бойынша бұл оқушыларда психикалық дамудың тежелуі, эмоционалдық-жігерлік саланың жеткіліксіздігі, өзін-өзі реттеу мен өзін-өзі бақылаудың қиындығы және мектептегі бейімделу үдерісінде қиындықтар туындау қаупі анықталған.

Материалдар мен әдістер

Кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеу деңгейі мен ерекшеліктерін анықтау үшін М. Розенбергтің өзін-өзі құрметтеу шкаласы қолданылды. Бұл әдістеме ПДТ бар балалардың ерекше білім беру қажеттіліктеріне бейімделіп, жеңіл әрі түсінікті нұсқаулықпен ұсынылды (мағыналық бөліктерге бөлінген, қажет болған жағдайда қосымша түсіндірулер берілді). М. Розенбергтің пайымдауынша, өзін-өзі құрметтеу – бұл адамның өзіне деген оң немесе теріс қатынасы. Қатысушыларға 10 тұжырым ұсынылып, оларды 4 балдық шкала бойынша бағалау керек болды: 4 – толық келісемін; 1 – мүлде келіспеймін. Жинақталған ұпай жалпы өзін-өзі құрметтеу деңгейінің сандық көрсеткіші болып табылады. Ол келесі топтарға бөлінді: 1–18 балл – өзін-өзі құрметтеудің төмен деңгейі; 19–22 балл – ортадан төмен деңгей; 23–34 балл – орташа деңгей; 35–40 балл – жоғары деңгей. Сандық нәтижелер зерттеу барысында жинақталып, 1-кестеде ұсынылған.

Нәтижелер және талқылау

Кесте 1 – Психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердегі өзін-өзі құрметтеу деңгейінің қалыптасуын зерттеу нәтижелері

Балл	Жиілік (адам)	Процент	Жарамды	Жинақталған
13	5	10,0 %	10,0 %	10,0 %
14	7	14,0 %	14,0 %	24,0 %
15	6	12,0 %	12,0 %	36,0 %
16	5	10,0 %	10,0 %	46,0 %
17	3	6,0 %	6,0 %	52,0 %
18	3	6,0 %	6,0 %	58,0 %
19	4	8,0 %	8,0 %	66,0 %
20	3	6,0 %	6,0 %	72,0 %
21	2	4,0 %	4,0 %	76,0 %
22	3	6,0 %	6,0 %	82,0 %
23	3	6,0 %	6,0 %	88,0 %
24	2	4,0 %	4,0 %	92,0 %
25	1	2,0 %	2,0 %	94,0 %
26	1	2,0 %	2,0 %	96,0 %
27	1	2,0 %	2,0 %	98,0 %
28	1	2,0 %	2,0 %	100,0 %
Барлығы	50	100,0 %	100,0 %	—

1-кестеден көрініп тұрғандай, психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің ішінде өзін-өзі құрметтеу деңгейі қатысушылардың басым бөлігі (жалпы санының 58%-ы) өте төмен және төменгі шекарадағы өзін-өзі құрметтеу деңгейіне ие (13–18 балл аралығы). Атап айтқанда:

- 13 балл — 10 %;
- 14 балл — 14 %;
- 15 балл — 12 %;
- 16 балл — 10 %;
- 17 және 18 балл — әрқайсысы 6 %.

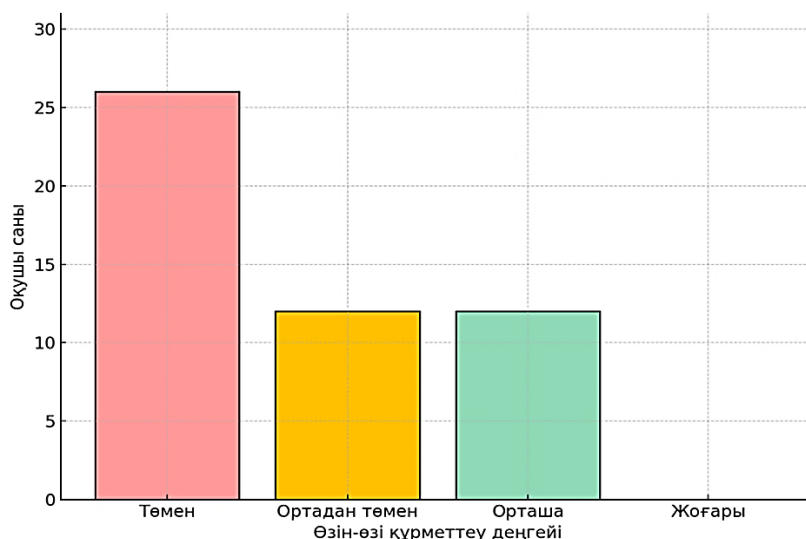
Бұл топтағы жасөспірімдерге өз-өзіне сенімсіздік, өз тұлғасын қабылдамау, дербес шешім қабылдауда қиындықтар тән. Бұл — өзін-өзі төмен бағалау, ішкі конфликттер мен мазасыздықтың көрінісі. Ортадан төмен өзін-өзі құрметтеу деңгейі (19–22 балл) 24% қатысушыда байқалды. Бұл деңгейде бала өз әрекеттерін көбіне қабылдағанымен, ішкі сенімсіздік, өзін қатты сынау басым болуы мүмкін. Нақтырақ айтсақ:

- 19 балл — 8 %;
- 20 балл — 6 %;
- 21 балл — 4 %;
- 22 балл — 6 %.

Орташа өзін-өзі құрметтеу деңгейі (23–28 балл аралығы) 18 % оқушыда анықталды. Бұл көрсеткіш қатысушылардың аз бөлігінде өзін оң қабылдау, сенімділік, эмоционалды тұрақтылық байқалатынын көрсетеді. Яғни:

- 23 балл — 6 %;
- 24 балл — 4 %;
- 25, 26, 27, 28 балл — әрқайсысы 2 %-дан.

Жоғары өзін-өзі құрметтеу деңгейі (29–40 балл) ешбір қатысушыда тіркелген жоқ.



Сурет 1 – Психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердегі өзін-өзі құрметтеу деңгейі

Бұл график кіші жасөспірімдердің басым бөлігі өзін-өзі құрметтеуде қиындықтарға тап болатынын, яғни сенімсіздік пен өзін қабылдамау белгілерін көрсете алатынын айғақтайды. Жалпы зерттеу нәтижелерінің талдауы жасөспірімдер арасында өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейінің басым екенін көрсетеді. Бұл нәтиже психикалық дамудың кешігуінің құрылымымен, атап айтқанда үшінші реттік ақаумен (эмоциялық-жеке тұлғалық жетілмеушілікпен) байланысты болуы мүмкін [8], сонымен қатар бастауыштан негізгі мектепке көшу кезеңіндегі мектептік бейімделудің бұзылуына, деструктивті мінез-құлықтың пайда болуына және әлеуметтік бейімделмеуге себеп болуы ықтимал.

Қорытынды

Психикалық дамуы тежелген (ПДТ) жасөспірімдер арасында өзін-өзі бағалау деңгейін зерттеу барысында алынған теориялық және эмпирикалық нәтижелер осы топтағы балалардың өзін-өзі қабылдауындағы маңызды проблемаларды айқындады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ПДТ бар жасөспірімдердің 58%-ы өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейіне ие болып, бұл өз кезегінде олардың тұлғалық дамуы мен әлеуметтік бейімделуіне кері әсер етеді. Төмен өзін-өзі бағалау көрсеткіші балалардың эмоционалдық және әлеуметтік тұрғыда қорғаныс механизмі ретінде деструктивті мінез-құлықтың пайда болуына себепші болуы ықтимал, бұл олардың өмір сүру сапасын және болашақтағы әлеуметтік интеграциясын қиындатады.

Өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейі тұлғалық қарым-қатынастардың қалыптасуына кедергі келтіреді, әсіресе жасөспірім кезеңінде маңызды болып табылатын интимді және жеке қарым-қатынастың дамуын тежейді. Мұндай жағдай эмоционалдық тәуелсіздік пен әлеуметтік белсенділіктің төмендеуіне алып келеді, бұл өз кезегінде жасөспірімнің психологиялық жағдайына, оның ішінде сенімділік пен өзін-өзі қабылдау деңгейіне теріс ықпал етеді. Сонымен қатар, өзін-өзі бағалаудың тұрақсыздығы бастауыш мектептен негізгі мектепке өту кезінде бейімделу үдерісінің бұзылуына әкелуі мүмкін, ал бұл кезеңдегі қиындықтар кейінгі мектептік өмірде және жалпы әлеуметтік ортада қалыпты интеграцияға кедергі жасайды. Осындай бейімделу қиындықтары ұзақ мерзімді перспективада әлеуметтік оқшаулануға және психологиялық проблемалардың үдеп кетуіне себеп болуы ықтимал [9,10].

Зерттеу нәтижелері арнайы түзету және психологиялық қолдау жұмыстарын ұйымдастырудың қажеттілігін айқын көрсетті. ПДТ бар жасөспірімдерге өзін-өзі бағалауды қалыптастыруға бағытталған жүйелі коррекциялық жұмыстар жүргізу – олардың жеке тұлға ретінде қалыптасуы мен әлеуметтік бейімделуінің негізгі шарты болып табылады. Бұл, әсіресе, білім беру жүйесіндегі интеграция режимінде оқитын балалар үшін өте маңызды, себебі бастауыш мектептен негізгі мектепке өту кезеңі ерекше білім

қажеттіліктерін қанағаттандыруды талап етеді. Психологиялық-педагогикалық көмек көрсету арқылы балалардың өзін-өзі қабылдауы мен сенімділігін арттыруға, сондай-ақ олардың мектептегі және әлеуметтік ортадағы белсенділігін қолдауға мүмкіндік туады.

Сонымен қатар, ПДТ бар жасөспірімдердің өзін-өзі бағалауын әрі қарай зерттеу маңызды, себебі бұл құбылыс көптеген факторлармен тығыз байланысты. Атап айтқанда, оқу жетістіктері, қосымша білім беру немесе маңызды қоғамдық қызметтердегі табыстары, отбасыдағы негізгі қажеттіліктердің қанағаттану деңгейі, сондай-ақ құрдастармен тұлғаралық қарым-қатынастағы қанағаттанушылық олардың өзін-өзі бағалау деңгейіне тікелей әсер етеді. Осы факторларды кешенді түрде зерттеу арқылы психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін жетілдіріп, ПДТ бар балалардың жеке тұлға ретінде дамуын тиімді жолға қоюға болады.

Қорытындылай келе, психикалық дамуы тежелген кіші жасөспірімдердің өзін-өзі құрметтеуі олардың тұлғалық және әлеуметтік дамуының негізгі индикаторы болып табылады. Сондықтан олардың өзін-өзі бағалауын арттыру мақсатында кешенді, дараланған және жүйелі жұмыстар жүргізу аса қажет. Бұл бағыттағы ғылыми-зерттеу және практикалық қызмет арнайы педагогика мен психология саласында жаңа әдістерді енгізуге, сондай-ақ балалардың әлеуметтенуіне жағдай жасауға ықпал етеді. Өзін-өзі құрметтеудің қалыптасуы мен дамуы болашақта ПДТ бар жасөспірімдердің өмірлік белсенділігі мен психологиялық тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды фактор ретінде қарастырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абрамова Г. С. Практикум по возрастной психологии. — М.: Академия, 1988. — 320 с.
2. Бабкина Н. В., Коробейников И. А. Типологическая дифференциация задержки психического развития как инструмент современной образовательной практики // Клиническая и специальная психология. — 2019. — № 3. — С. 125–142.
3. Сорокоумова С. Н., Дунаева Н. И. Изучение сопротивляемости личности подростков, старшеклассников и студентов трудным жизненным ситуациям // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2022. — Т. 24, № 6(94). — С. 802–808.
4. Бучкина И. П. Особенности самооценки и межличностных отношений у подростков с задержкой психического развития: автореф. дис. ... канд. психол. наук. — СПб., 2003. — 26 с.
5. Выготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2004. — 1136 с.
6. Гордеева Т. О., Лункина М. В., Сычев О. А. Школьное благополучие младших школьников: мотивационные и образовательные предикторы // Психологическая наука и образование. — 2019. — № 3. — С. 32–42.
7. Коробинцева М. С., Лапшина Л. М. Формирование учебной мотивации у обучающихся с задержкой психического развития в адаптационный период при переходе из начальной в основную школу // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология. — 2023. — Т. 9, № 2. — С. 125–138.
8. Коробинцева М. С., Лапшина Л. М. Проявления школьной тревожности обучающихся с задержкой психического развития на этапе перехода в основную школу // Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета. — 2022. — № 3(169). — С. 251–273.
9. Косикова С. В. Учебная самостоятельность школьника как ориентир преемственности начального и основного уровней общего образования: постановки проблемы к ее решению // Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. — 2018. — № 2. — С. 45–51.
10. Мендыгалиева А. К., Мусс Г. Н. Предпосылки преемственности в образовании: начальная и основная школа // Казанский педагогический журнал. — 2015. — № 6–2. — С. 268–272.

ӘОЖ 17.022.1

Z ҰРПАҒЫНЫҢ ҚОҒАМДА ӨМІР СҮРУ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Әлетай А.Т.

*Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*
aaletaeva@gmail.com

Рахипова С.К.

*Филос.ғ.к., оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы*
Sayra.76@mail.ru

Бұл мақалада қазіргі таңда Z ұрпағының қоғамдағы өмірлік тәжірибесін негізге ала отырып құндылықтардың рөлі мен олардың қоғамда даму барысы қарастырылған. Зерттеу барысы кезінде қазіргі жастардың өмірге деген көзқарастары, рухани бағыттарының ерекшеліктері мен өзгеріс себептері сарапталады. Z ұрпағының құндылықтарына ақпараттық технологиялар, жаһандану және әлеуметтік желілердің әсерін зерттей отырып, дәстүрлі құндылықтар мен қазіргі замандағы құндылықтардың бір-бірімен байланысы сипатталады. Сол арқылы жалпы тұлғаның әлеуметтік тәжірибесінің эволюциясы зерттеледі. Мақала барысында рухани жаңғыру аясында жалпыадамзаттық және дәстүрлі құндылықтарды дамыту және сақтау жолдары ұсынылады. Зерттеу нәтижелері арқылы Z ұрпағының құндылықтық ұстанымдарын түсінуге, олардың рухани әлеуметтену ерекшеліктерін қарастыруға, сонымен қатар қоғамның даму стратегиясына ғылыми жағынан үлес қосуға бағыт-бағдар береді.

Кілт сөздер: Z ұрпақ, құндылық, әлеуметтік желі, қоғам, жаһандану, рухани құндылықтар, ақпараттық технология, миллениалдар, X ұрпақ, эволюция, тұлға.

В данной статье рассматривается роль ценностей и ход их развития в обществе на основе жизненного опыта поколения Z в настоящее время. В ходе исследования будут проанализированы особенности и причины изменения взглядов и духовных ориентаций современной молодежи на жизнь. Исследуя влияние информационных технологий, глобализации и социальных сетей на ценности поколения Z в целом, описывается взаимосвязь между традиционными ценностями и ценностями в наше время. Тем самым исследуется эволюция социального опыта личности в целом. В ходе статьи будут представлены пути развития и сохранения общечеловеческих и традиционных ценностей в рамках рухани жаңғыру. Результаты исследования дают направление к пониманию ценностных позиций поколения Z, рассмотрению особенностей их духовной социализации и научному вкладу в стратегию развития общества.

Ключевые слова: поколение Z, ценность, социальные сети, общество, глобализация, духовные ценности, информационные технологии, миллениалы, поколение X, эволюция, личность.

This article examines the role of values and their development in society based on the life experiences of Generation Z. The study analyzes the characteristics and reasons for the changing views and spiritual orientations of today's youth. By exploring the impact of information technology, globalization, and social media on the values of Generation Z, the article explores the relationship between traditional values and contemporary values. This allows us to study the evolution of an individual's social experience as a whole. The article presents ways to develop and preserve universal and traditional values within the framework of the "Spiritual Renaissance."

The research results provide guidance for understanding the values of Generation Z, examining their spiritual socialization, and contributing to the development of society.

Keywords: *generation Z, value, social networks, society, globalization, spiritual values, information technology, millennials, generation X, evolution, personality.*

Kіріспе

Қазіргі жаһандану заманында қоғамның дамуы мен әлеуметтік қарым-қатынастар жылдам өркендеп келеді. Бұндай өзгерістер әсіресе Z ұрпағының өмірлік тәжірибелерінде анық байқалады. Ақпараттық технологиялар әлемінде туып өскен бұл ұрпақтың басқа буынның ұрпақтарынан құндылықтық жүйелері өзгеше болып келуінде.

Зерттеу мақсаты: Z ұрпағының қоғамда өмір сүру тәжірибесін талдай отырып олардың құндылықтарының өзгеруі мен даму ерекшеліктерін айқындау және рухани-өнегелік құндылықтарды қайта қалпына келтіру жолдарын анықтау.

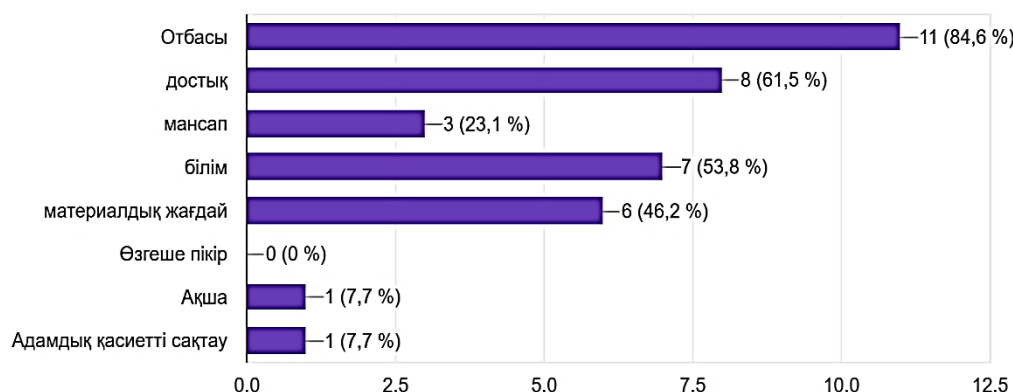
Зерттеу өзектілігі: қазіргі өмір сүріп жатқан қоғам яғни ақпараттық технологиялар дамыған заманда Z ұрпағы өркендеген әлеуметтік топ. Олар әлеуметтік желілер, жаһандану әсерінде өсіп, жаңа құндылықтар мен өмірлік көзқарастарды меңгеріп келеді. Яғни ақпараттық технологиялар дамыған заманда дәстүрлі және рухани құндылықтардың рөлін жаңа тұрғыдан зерттеуге, сондай-ақ қазіргі қоғамға сай тұлғалық сана қайта қалыптастыруға итермелейді. Сондықтан, қоғамның рухани жағынан дамуын түсінуде Z ұрпағының құндылықтар эволюциясын зерттеу маңызды. Бұл зерттеу жұмысында жалпы Z ұрпағының әлеуметтік-мәдени құндылықтар құрылымы мен ұйымдасуы зерттеледі. Әрине, оған әсер етуші күштердің де ықпалы қазіргі таңда өзекті мәселе болып отыр. Ақпараттық орта қаншалықты тез дамыса, соншалықты адам өмірінің мәдени, рухани және әлеуметтік негізінің айқындалуы шиеленісе түсуде. Бұл ұрпақтар дәстүрлі ұстанымдардан толығымен ажырамағанымен, ақпараттық ортаның әсерінен құндылықтар жүйесінің өзгеше заманауи үлгілерін қалыптастыруда. Яғни бұл буын еркін, шығармашыл және адамзаттық жауапкершіліктің мәдени типінің пайда болуына әкеп соғуы мүмкін. Жалпы Z ұрпағының өмірлік көзқарастары, әлеуметтік қарым-қатынастары мен адамгершілікке байланысты құндылықтары зерттеліп, олардың қоғамдағы рөлін анықтау көзделеді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысы кезінде теориялық және тәжірибелік әдістер қарастырылды. Теориялық әдістер негізінде ғылыми әдебиеттер мен психологиялық және әлеуметтік ізденістерге шолу жасай отырып, Z ұрпағының құндылықтық жүйесін сипаттап жазған қазақстандық және шет ел зерттеушілерінің еңбектерін талдау. Тәжірибелік әдіс негізінде сауалнама әдісі қолданылды. Сауалнамаға барлық ұрпақ өкілдері қатыса алады. Z ұрпағына қатысты жастардың құндылықтар жүйесін, өмірлік көзқарастары мен әлеуметтік белсенділігін салыстыра отырып, зерттеуге бағытталады. Сауалнамаға 15-35 жас буын аралығындағы білім алушылар қатысты. Жалпы сауалнама 13 сұрақтан құралған. Бұл сауалнама қазіргі жастардың (Z ұрпағының) өмірлік ұстанымдары мен құндылықтар жүйесін анықтауға бағытталған. Сіздің өміріңізде ең маңызды құндылық қандай деп санайсыз? Сіз үшін дәстүр мен жаңашылдықтың қайсысы маңыздырақ? Алдағы он жылда Z ұрпағының құндылықтар жүйесі қалай өзгереді деп ойлайсыз? Осындай сұрақтар аясында сауалнама нәтижелерін диаграмма түрінде нақтылайық.

Сіздің өміріңізде ең маңызды құндылық қандай деп санайсыз?

13 ответов

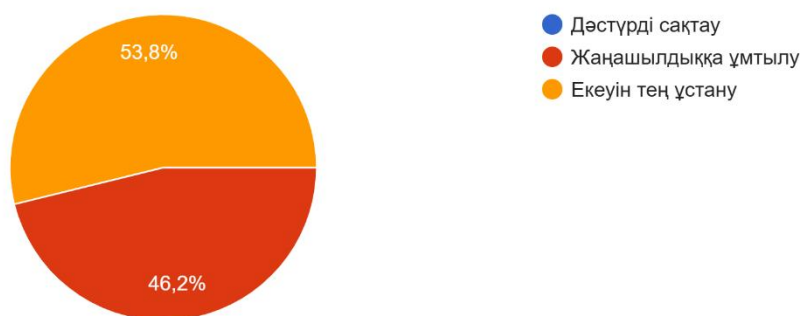


Сурет 1 – «Сіздің өміріңізде ең маңызды құндылық қандай деп санайсыз?» сұрағының жауабы

Бұл диаграммада 84.6% білім алушылардың өмірлеріндегі маңызды құндылық отбасы деп санайды екен. Сонымен қатар 61.5% білім алушылардың достық ұғымын өмірлеріндегі басты құндылық деп санаса, 53.8% білімді өмірлерінде маңызды құндылыққа жатқызады екен. Сол арқылы біз қазіргі жастар үшін адамдармен қарым-қатынастың маңыздылығы бар екенін байқай аламыз.

Сіз үшін дәстүр мен жаңашылдықтың қайсысы маңыздырақ?

13 ответов

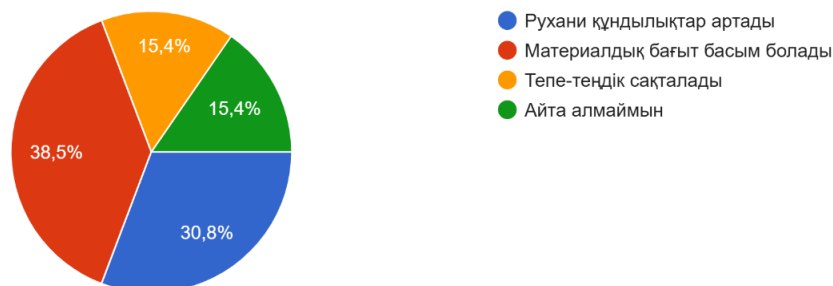


Сурет 2 – «Сіз үшін дәстүр мен жаңашылдықтың қайсысы маңыздырақ?» сұрағының жауабы

Бұл диаграммада байқағанымыздай, білім алушылардың ойы екіге бөлінген екен 53.8% дәстүрді де сақтап, ұстана отырып заманауи болуды құптаса, 46.2% жаңашылдыққа ұмтылу яғни заманға сай болу керек деп санайды екен. Жастардың бұл көзқарасы арқылы қоғамдағы мәдени мұрамен заманға сай құндылықтардың біртұтастылығын аңғартады. Яғни жастар үшін ұлттық құндылықтарды сақтау маңызды деп санағанымен, заман талабына сай бейімделу де қажеттілігін құптайды. Бұл құбылыс қоғамда құндылықтардың эволюциялық өзгерісі жүріп жатқандығын және зумерлердің бейімделу қабілеті басқа буындарға қарағанда жоғары екенін көрсетеді.

Алдағы он жылда Z ұрпағының құндылықтар жүйесі қалай өзгереді деп ойлайсыз?

13 ответов



Сурет 3 – «Алдағы он жылда Z ұрпағының құндылықтар жүйесі қалай өзгереді деп ойлайсыз?» сұрағының жауабы

Бұл диаграммада алдағы он жылда жастардың құндылықтар жүйесі қалай өзгереді деп ойлайсыз деген сұраққа білім алушылардың ылардың 38.5% материалдық бағыт басым болады деп санаса, 30.8% рухани құндылықтар артады деп санайды екен және 15.4% үлесі тепе-теңдік сақталады деп таңдаған екен.

Негізгі бөлім

Қазіргі ХХІ ғасырдың есігін ашқан Z ұрпағы деген атау алған буын жаһандану және ақпараттық технология жанданып келе жатқан заманда қалыптасқан әлеуметтік топ. Бұл ұрпақ шамамен қарастыратын болсақ, 1995 жылдан кейін өмірге келген және әлеуметтік желі, ақпараттық технологиялармен бірге дамып келе жатқан буын. Сол себепті олардың өмірлік көзқарастары мен құндылықтар жүйесі алдыңғы ұрпақ буындарымен салыстырғанда ерекше болып келетіні сөзсіз. Z ұрпағына тән сипаттамаларға өзіндік жеке көзқарас, ақпаратқа тез уақытта қол жеткізу және жан-жақты өзін басқару жатады. Олардың өмірінде онлайн әлем мен виртуалды бір-бірімен қатынас басты орынды алады.

Зумерлердің әлеуметтік бейнесінің ерекшелігі оның білім, саяси қызметке және мәдениет пен еңбек салаларындағы белсенділігі. Жастар қазіргі қоғамда әлеуметтік-мәдени көзқарастардың үнемі өзгеріп отыратын жағдайда өмір сүреді. Сол себепті жастардың ұстанымдары мен мақсатқа жету ұмтылыстары өзгеріп, әлеуметтік идеалдары мен үміттерінде жаңа бағыттар қалыптасады. Жеке тұлғаның әлеуметтік үміттеріне оның қоғаммен қарым-қатынасы, қызығушылықтары мен өзінің бағалауларының өзара ықпалдастығы арқасында қалыптасатын, рухани мәдениетін және тұлғаның интеллектуалдық, сезімдік әрі адамгершілік тұтастығын көрсететін кешенді қасиет [1].

Құндылық ұғымы жалпы қоғамда кең таралған және әр тұлғаның өмірінде маңызды рөлді алады. Адамзаттың қоғамға, өзін қоршаған әлемге, өзіне және айналасындағы адамдарға деген көзқарасын айқындайды. Философ М.Рокичтің ойынша құндылық дегеніміз тұлға үшін алға қойған мақсат не мінез-құлықтың жеке немесе әлеуметтік жағынан артықшылығын көрсететін сенім.

Z ұрпағының құндылықтық ұстанымдарын зерттеудің маңыздылығы күннен күнге артып келеді. Өйткені құндылықтар тұлғаның белсенділігін дамыта отырып, өзін-өзі тануға және дүниетанымын қалыптастыруға ықпал болады. Жас ұрпақтың құндылықтар жүйесі мен қоғамдағы рөлі жайлы қарастыратын болсақ, алты түрлі бағыттарды атап көрсетуге болады. Ең алдымен жастардың әлеуметтік белсенділігі, яғни жастар қоғамда кездесетін мәселелерге атап өткенде адам құқықтары, гендерлік теңдік, қоршаған ортаны аялау сияқты тақырыптар аясында белсенді. Ақпараттық мәдениет жаңа коммуникация түрі, бұл жастарға өз ойларын жеткізуге мүмкіндік береді. Олар әлеуметтік желі арқылы пікір алмасып, бір-бірімен ақпарат

алмасу және қоғамдағы мәселелерді қозғау үшін қолданады. Кәсіпкерлікке қызығушылық жастар арасында артып келеді. Олар күн сайын жаңа идеяларды ойлап табуға және кәсіпкерлік дағдыларын арттыруға ниетті. Қазіргі жастар өзін-өзі дамытуға және білімдерін әрдайым шындап отыруға үлкен мән береді. Яғни олар өмір бойына оқу концепциясына жүгінеді. Жаһандану әсерінен зумерлер әлемнің әртүрлі мәдениеттерімен таныса отырып, диалог жүрізуге әрдайым ашық. Олар мәдени өзара алмасуды қолдайды және дәстүрлі құндылықтарды дәріптей отырып, әлемдік мәдениетпен ұштастыруға ұмтылады. Сонымен соңғы бағыт жастар арасында салауатты өмір салтын ұстану трендте деп те айтсақ болады. Олар дұрыс тамақтану, фитнес, денсаулық сақтау сияқты мәселелерге аса назар аударады. Осы факторлар зумерлердің қоғамдағы рөлін күшейте түседі, сонымен қатар жастарды әлемнің түрлі мәселелеріне жауапкершілікпен қарауға көмектеседі [2].

Ақпараттық технологиялар заманы зумерлердің өмірлік көзқарасы мен құндылықтарына әсер етті ма деген сұрақ аясында талдап, олардың алдыңғы ұрпақтардан ерекшеліктеріне тоқтала кетсек. Осы арқылы құндылықтардың ұрпақтар арасында өзгере отырып дамуына, яғни эволюциясына тоқталамыз. Жалпы Z ұрпағының миллениалдар мен X ұрпағынан қалай ерекшеленеді? Зумерлер құндылықтар жүйесі бойынша алдыңғы буын өкілдерінен айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығының жүргізген әлеуметтік эксперименттері нәтижесінде жастардың басты құндылығы отбасы (~80%) мен денсаулық (~63%) болып саналады екен. Сонымен қатар достық ұғымы жоғары көрсеткішке ие болды (шамамен 35%). Ал материалдық жағдай яғни жайлы өмір құндылығының көрсеткіші соңғы ақпараттар бойынша үшінші орынға көтерілген екен. Жалпы бұл көрсеткішкер жас буынның құндылықтары алдыңғы буынмен салыстырғанда тұрақты [3].

Дегенменде зумерлер миллениалдар мен Gen X ұрпағынан әлеуметтік және ақпараттық орта әсерінен ерекшеленеді екен. Олар цифрлық технология қарқынды дамыған заманда бірге өскен және әлеуметтік желілер олар үшін өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатын буын өкілдері. Z ұрпағының ерекшелігі заманауи трендтерге тез икемделеді және ақпаратты тез қабылдайды. Бірақ та барлық буын өкілдерінің өмірлік көзқарастарында үлкен айырмашылық жоқ, барлық буын өкілдері бақытты отбасыны, салауатты өмір салты мен денсаулықты басты құндылықтар деп санайды [4].

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазіргі ақпараттық технологиялардың дамыған заманында Z ұрпағы қоғамда әлеуметтік жаңа тип қалыптастыруда. Зумерлердің өмірлік көзқарастары мен құндылықтар жүйесі алдыңғы буын өкілдерімен салыстыра келгенде айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған [5]. Зерттеу нәтижелерінде анықталғандай зумерлер ұлттық және заманауи құндылықтарды ұштастыра отырып, жаңа дәстүрлі-заманауи модель қалыптастыру үстінде. Сауалнама нәтижелері зумерлер үшін отбасы, достық, денсаулық және білім секілді құндылықтардың әлі күнге дейін маңыздылығын жоғалтпағандығын көрсетеді. Білім алушылардың біраз бөлігі дәстүр мен жаңашылдықтың үйлесімді әрекет етуін қолдайды екен. Бұл құбылыс Z ұрпағының бейімделгіштік қасиетінің жоғары екенін дәлелдейді. Алдағы он жылда Z ұрпағының құндылықтарында материалдық және рухани бағыттары бірдей дамуы мүмкін. Бұл олардың қоғамдағы мәселелерге және экономикалық жағдайларға белсенді ат салыса алатындығын байқатады. Зерттеу барысы нәтижесінде зумерлердің басты ерекшеліктеріне технологияларды сауатты қолдана алатын, ақпаратты тез қабылдауға қабілетті, шығармашыл және өзін-өзі дамыту мен еркіндікке әуестілік тән. Қоғамның белсенді өкілі бола отырып, жауапкершілік сезімінің жоғары болуы. Қорытындылай келе, Z ұрпағының құндылықтар эволюциясы қоғамда орын алып жатқан мәдени әрі рухани және әлеуметтік қызметтердің өзгеруін анықтайтын басты көрсеткіш. Сол себепті Z ұрпағының құндылықтық жүйесін ғылыми мақсатта зерттеу – рухани жаңғыру мен ұлттық сананы берік ұстайдың алғышарты. Болашақта Z ұрпағының құндылықтар жүйесін білім беру мен тәрбиелік мақсатта тиімді ұйымдастыру өзекті болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Айдархан Б. С. Қазіргі Қазақстан қоғамындағы жастардың құндылық бағдарларының құрылымы // Ustaz tilegi сайты
https://ust.kz/word/maqala_qazirgi_qazaqstan_qogamyndagy_jastardynq_qundylyq_bagdarlar_ynynq_qurylymy-241778.html
2. Абдрахман Б. Қазіргі жастардың құндылықтары мен қоғамдағы рөлі // 2025ж. Түркістан облысы дін басқармасының «Дін мәселелерін зерттеу орталығы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің ресми сайты. <https://centre-tur.kz/kk/maqalalar/din-jane-jastar/qazirgi-jastardyn-qundylyqtary-men-qogamdagy-rol-1227/>
3. Қойшығара А. Z ұрпағы: Жаңа құндылықта әлде ескі қағидалардың жаңа формасы ма? // El.kz. 2025ж. https://el.kz/qazaqstan-men-ontustik-koreya-arasyndagy-yntymaqtastyq-damuyn-zhalgastyruda_400040197/
4. Саниязова Н. Сыр бойы газеті «Z ұрпақ, қайда барасың?»
<https://syrboyi.kz/kogam/z-urpaq-qajda-barasyng-64338>
5. Аймағанбетова О., Жубаназарова Н., Адилова Е., Жигитбекова В. Қазіргі қазақстандық жастардың құндылық бағдарларын өзгермелі кеңістіктегі негізгі детерминаттар ретінде зерттеу. // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы. -2024. -№146(1). 350-364бб.

ӘОЖ 261.7

ДИНАРАЛЫҚ ДИАЛОГ БАСТАУЫНДАҒЫ «NOSTRA AETATE» ҚҰЖАТЫ

Бағашаров Қ.С.

*PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
kudaiberdi1981@gmail.com*

Мақалада дінаралық диалог тарихының бастауында тұрған Ностра Аетата құжаты талданады. 2025 жылдың 28 қазанында Ватикандағы Павел VI залында Екінші Ватикан Кеңесінің шіркеудің христиандық емес діндерге деген көзқарасы туралы Ностра Аетата декларациясының 60 жылдығына арналған салтанатты шара өткені мәлім. Бұл Ностра Аетат құжатының маңызын тағы да еске салады. Зерттеуде қазіргі католиктік дінаралық диалогтың негізгі құжаты ретінде Екінші Ватикан кеңесі (1965) жариялаған Шіркеудің христиандық емес діндермен байланысы туралы құжат есебіндегі Ностра Аетаттың маңызды ролі қарастырылады. Тарихи тұрғыдан алғанда, католик шіркеуінің басқа діндермен қарым-қатынасы көбінесе теологиялық эксклюзивизммен сипатталған. Nostra Aetate құжаты өзге дін өкілдерін жақынырақ тануға, құрметтеуге және өзара түсіністікке қарай іргелі парадигманың ауысуын бастады.

Кілт сөздер: Ностра Аетата, Дінаралық диалог, Екінші Ватикан кеңесі, католиктік шіркеу, теологиялық плюрализм, иудаизм, христиандық емес діндер, ислам, құжат, рухани келісім.

В статье анализируется документ Nostra Aetate, стоящий у истоков истории межрелигиозного диалога. Известно, что 28 октября 2025 года в Зале Павла VI в Ватикане состоялось торжественное мероприятие, посвящённое 60-летию Декларации Второго Ватиканского Собора об отношении Церкви к нехристианским религиям. Это ещё раз напоминает нам о важности документа Nostra Aetate. В исследовании рассматривается важная роль Nostra Aetate в документе об отношениях Церкви с нехристианскими религиями, обнародованном Вторым Ватиканским Собором (1965), как главным документе современного католического межрелигиозного диалога. Исторически отношения Католической Церкви с другими религиями часто характеризовались теологическим эксклюзивизмом. Документ Nostra Aetate инициировал фундаментальный сдвиг парадигмы в сторону более тесного признания, уважения и взаимопонимания представителей других религий.

Ключевые слова: Nostra Aetata, межрелигиозный диалог, Второй Ватиканский собор, Католическая церковь, теологический плюрализм, иудаизм, нехристианские религии, ислам, документ, духовное согласие.

The article analyzes the document Nostra Aetate, which is at the beginning of the history of interreligious dialogue. It is known that on October 28, 2025, a solemn event dedicated to the 60th anniversary of the Declaration of the Second Vatican Council on the attitude of the Church towards non-Christian religions was held in the Paul VI Hall in the Vatican. This once again reminds us of the importance of the document Nostra Aetate. The study examines the important role of Nostra Aetate in the document on the relationship of the Church with non-Christian religions, promulgated by the Second Vatican Council (1965), as the main document of modern Catholic interreligious dialogue. Historically, the relationship of the Catholic Church with other religions has often been characterized by theological exclusivism. The document Nostra Aetate initiated a fundamental paradigm shift towards closer recognition, respect and mutual understanding of representatives of other religions.

Keywords: Nostra Aetata, Interreligious dialogue, Second Vatican Council, Catholic Church, theological pluralism, Judaism, non-Christian religions, Islam, document, spiritual agreement.

Кіріспе

XX ғасырдың ортасы католиктік шіркеу тарихында Екінші Ватикан Кеңесінің (1962–1965) шақырылымы қамтылған шешуші сәт болды. Кеңес Шіркеудің өзін-өзі түсінуі мен оның қазіргі әлеммен қарым-қатынасының көптеген аспектілерін қарастырды, Ностра Аетате Шіркеудің христиан емес діндермен байланысына қатысты сыртқы байланыстарды терең өзгертті. «Адамдар бір-бірімен тығыз байланысып, әртүрлі халықтар арасындағы достық байланыстар нығая түскен біздің заманда, шіркеу христиандық емес діндермен қарым-қатынасын мұқият зерттейді. Ол жеке адамдар арасында, тіпті ұлттар арасында бірлік пен қайырымдылықты нығайту міндетін түсінгендіктен, ол ең алдымен адамдардың не ортақ екенін және оларды біріктіретін нәрселер туралы ойлайды» [1].

«Адамзат бір ғана қоғамды құрайды» 1965 жылы 28 қазанда жарияланған бұл қысқаша мазмұнды құжат Шіркеудің негізгі әлемдік конфессияларға қатысты ұстанымын түбегейлі қайта анықтады, нәтижесінде эксклюзивизм мен суперсессияның тарихи ұстанымдарынан құрметтеу, мойындау және шынайы диалогқа қарай батыл қадам басты. Ғасырлар бойы теологиялық жүйе христиандық емес діндерді негізінен жетіспеушілік тұрғысынан немесе Мәсіхтегі толықтыққа дайындық қадамдары ретінде қарастырды. Ностра Аэтата, алайда, «католик шіркеуі бұл діндердегі шынайы және қасиетті ешнәрседен бас тартпайтынын» мойындай отырып, осы дәстүрлерде кездесетін рухани және моральдық шындықтарды растауға батылы барды. Бұл өзгеріс әсіресе иудаизмді емдеуде революциялық болды, тұрақты келісім мен рухани туыстықты мойындады және исламмен, индуизммен және буддизммен құрметпен әрекеттесуде, ортақ рухани алаңдаушылық пен моральдық мұраны анықтады. «Мәсіхтің айқышқа керілуі Құдайдың жан-жақты сүйіспеншілігінің белгісі. Шіркеуді рақым төгетін бұлақ ретінде жариялау уағыздардың негізгі арқауы болып табылады» [2]. Бұл мақала Ностра Аетаттың ұсақ теологиялық мәліметтерді түзетіп қана қоймай, қазіргі католиктік дінаралық диалогтың маңызды бастамасы (бастамасы) болғанын көрсетуге тырысады. Ол ресми органдар мен жекелеген сенушілердің басқа конфессиялардың ізбасарларымен белсенді, екіжақты қарым-қатынаста болуы үшін бұрын болмаған қажетті теологиялық заңдылық пен пасторлық мандат берді. Шіркеуден тыс жерде бар Сөздің тұқымын мойындау және адамдар арасындағы қарым-қатынасты ілгерілету принциптерін белгілеу арқылы Декларация барлық кейінгі дінаралық бастамалар мен теологиялық дамулар салынған таптырмас негізді жасады. Келесі талдау оның пайда болуының тарихи контекстін зерттейді, оның орталық растауларын егжей-тегжейлі сипаттайды және оның шіркеудің плюралистік әлемге жаһандық қатысуына кейінгі және тұрақты әсерін бағалайды.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу Nostra Aetate-тың қазіргі католиктік дінаралық диалогты бастаудағы негізгі рөлін зерттеу үшін сипаттамалық және аналитикалық әдістемені пайдаланады, жүйелі мәтіндік талдау, тарихи контекстуализация дәлелді түсіндіруді қамтамасыз ету сияқты қалыптасқан ғылыми принциптерге сүйенеді. Бастапқы дереккөз ретіне негізгі материал Nostra Aetate Декларациясының ресми латын мәтіні (1965 жылы 28 қазанда Рим Папасы Павел VI жариялаған) таңдалған. Қолданылған тәсілдер қазіргі католиктік дінаралық қарым-қатынастың қайтарылмайтын негізі ретінде Ностра Аетаттың нақты, беделді бағасын береді.

Негізгі бөлім

Тарихи Nostra Aetate құжатын қабылдаудың алғышарттары ретінде императивтері мен катализаторлары не болды дегеннен бастаған жөн. 1965 жылы Ностра Аетаттың жариялануы оқшау оқиға емес, ондаған жылдар бойы қалыптасқан терең моральдық, теологиялық және геосаяси қысымның шарықтау шегі болды, бұл екінші Ватикан кеңесі кезінде шіркеудің христиан емес діндермен қарым-қатынасын түбегейлі қайта бағалауды қажет етті. Оны қабылдауға түрткі болатын себептерді моральдық-тарихи қажеттілікке, ішкі теологиялық өзгерістерге және тез өзгертін жаһандық ландшафттың ақиқатына кеңінен бөлуге болады. Әуелгісі, моральдық императив: Шоахтың көлеңкесі. Ең терең және тікелей катализатор

Холокосттың (Шоах) ұжымдық жарақаты болды. Нацистік режимнің алты миллион еврейге қарсы жүйелі геноциді католиктік шіркеуді өзінің тарихи ілімдеріне және қуғын-сүргін кезінде жиі енжар рөліне қатысты қатаң түрде өзін-өзіне сынмен қарауына мәжбүр етті. Ғасырлар бойы суперсессионизмге (христиандық келісім еврей келісімін түпкілікті ауыстырды деген сенім) және деицидтік айыптауларға негізделген менсінбеу теологиясы бүкіл Еуропада антисемитизмді қоздырды. Мәтіннің жобасын жасау міндеті жүктелген кардинал Августин Беа осы тарихи қателіктерді жою және декларация жобасының бастапқы бағыты болған еврей халқымен қарым-қатынасты ресми түрде шешу үшін моральдық міндетті анық мойындады. Кеңес Әкелері антисемитизмді ресми түрде және сөзсіз айыптамастан және Құдайдың Израильмен жасасқан келісімінің тұрақты, қайтымсыз сипатын растамайынша, қазіргі әлемге сенімді түрде үн қата алмайтындарын түсінді. Демек, еврей мәселесі кеңірек декларацияның негізіне салынған моральдық негіз болды. Екіншіден, теологиялық негіз және құтқарылу плюрализміне қарай жылжуды атауға болады. Extra Ecclesiam nulla salus («Шіркеуден тыс жерде құтқару жоқ») деген ой өзге дін өкілдерімен араны суық ұстап келуге жол ашқаны шындық. Карл Рахнер сияқты теологтар Құдайдың құтқарушы рақымы Шіркеумен ғана шектелмейтінін алға тартатын тың тұжырым әзірледі. Бұл зияткерлік ауысу Ностра Аетатқа христиандық емес діндерде «Сөз тұқымдары» және ақиқат пен киелілік элементтері болуы мүмкін екенін ресми мойындау үшін қажетті теологиялық кеңістікті жасады. Декларация шіркеудің миссионерлік мандатын бүкіл адамзатқа тән қадір-қасиет пен рухани ізденістерге деген құрметпен үйлестіруге тырысты, басқа конфессиялардың адамдары өмірдің ең терең құпияларына жиі Құдайдың нұрын көрсететін жолдармен жауап іздейтінін мойындады. Үшіншіден, геосаяси шындықтар және жаһандық кездесулер деуге келеді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі дәуірде Африка мен Азияның тез отарсыздануы жүрді. Бұл католиктік қауымдастықтармен қатар өмір сүретін азшылық есебіндені мұсылман, индуc және буддистердің бірқатар тәуелсіз мемлекеттерінің пайда болуына әкелді. Шіркеу бұдан былай негізінен батыстық, христиандық үстемдік ететін саладан ығысуды дұрыс көрді. Әкелер кеңесі әлеуметтік әділеттілікте құрметпен өмір сүру және серіктестік үшін негіз болатын құжатты қатты қолдады. Бұл Шіркеуге бірлескен іс-қимыл үшін негіз қажет болды әрі жергілікті діни қызметкерлерге бейбітшілік, кедейлік және адамдық қадір-қасиет мәселелері бойынша көрші діндермен араласуға мүмкіндік берді. Бұл жаһандық қажеттілік тек иудаизмге бағытталған бастапқы жобаны «христиандық емес діндердің» кеңірек санатын қамтитын құжатқа айналдырды. Төртіншіден, Экуменизм мен диалогтың кеңірек контекстін назарға алуға болады. Соңында Ностра Аетат Екінші Ватикан Кеңесіне енген кеңірек экуменикалық рухтың табиғи жалғасына айналды. Lumen Gentium (Шіркеу туралы) және Unitatis Redintegratio (басқа христиандармен экуменизм туралы) сияқты құжаттар ортақ рухани сыйлықтар арқылы шіркеудің өзге дін өкілдерімен байланысын атап өтті. Келісім мен диалогтың бұл серпіні христиандықтың шекарасымен шектелмеді. Кеңес католиктік құрылымнан тыс (православие және протестанттардың арасында) қасиеттіліктің элементтерін мойындағаннан кейін, бұл шындықты іздеуді әлемдік діндерге тарату логикалық тұрғыдан сәйкес және моральдық тұрғыдан үйлесімді болды. Декларация осы кеңеюге қажетті институционалдық мүмкіндік берді, диалогты тек таңдау ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы, плюралистік дәуірдегі Шіркеудің маңызды, тұрақты функциясына айналдырды. Бұл декларацияны шын мәнінде Рим Папасы Иоанн XXIII басқарды. Папаның бұл тұжырымға келуі Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі еврейлерді нацистік қырғынға ұшыратуынан, оның жеке тәжірибесі мен мақсаттарынан және айтарлықтай дәрежеде еврей ғалымдарының, саяси институттары мен ұйымдарының күш-жігерінен туындады. Яһудилер Рим Папасынан еврейлерге қатысты реніш білдіретін немесе қорлайтын сөздерді христиан дінінен алып тастауды сұрады және осы мәселе бойынша үш мақала ұсынды. Олар: христиандық ілімдердегі еврейлер туралы әділетсіз және дұрыс емес мәлімдемелерді жою; Құдайдың яһудилерді Мәсіхті шегелегені үшін айыптауы сияқты теологиялық мәлімдемелерді тазарту; және барлық яһудилерді Мәсіхтің өлімі үшін жауапты деп есептейтін және олардың күнәкар екендігіне баса назар аударатын мәлімдемелерді алып тастау

[3]. Жоғарыда талдап айтылған жайттар Ностра Аетат құжатын қабылдауға түрткі болған алғышарттар болғаны анық.

Нәтижелер мен талқылау

Ностра Аетата, Екінші Ватикан Кеңесінің декларацияларының ең қысқасы саналғанмен, негізінен бес қысқа параграфтан тұрады, олардың әрқайсысы католиктік шіркеудің бүкіл христиан емес әлеммен қарым-қатынасын қайта анықтайды. Оның негізгі мазмұны жалпы адамзаттық бауырластыққа, христиан дінінен тыс діни ақиқатқа терең құрметпен қарауға және әсіресе еврей халқына қарсы тарихи теріс пікірді жоққа шығаруға негізделген жаңа теологиялық негізді құрайды. Бірінші абзац әмбебап реңкті, Декларацияның ауқымын белгілейді және болмыстың мәніне, моральға және түпкілікті шындыққа қатысты барлық мәдениеттердегі адамзат қойған ең терең сұрақтарды мойындайды. Ол барлық халықтарға ортақ бастау тән екенін және Құдайдың бәріне ортақтығын бекітеді. Адамның мағынаға деген әмбебап ізденісіндегі бұл екпін диалогты бірден конверсиядан, яғни ортақ рухани ізденіс пен ортақ қадір-қасиетке ауыстырады. Шіркеу бұл ортақ жайтты барлық адамдар арасындағы бірлік пен сүйіспеншілікті нығайтудың негізі ретінде қарастырады. Екінші абзац Ибраһимдік емес ұлы сенімдерге: индуизмге және буддизмге бағытталған. Ол Шығыстың ежелгі және ойшыл діндеріне жүгінеді, олардың бай дәстүрлерін медитация, рухани табынушылық және аскетизмді мойындайды. Индуизмге қатысты құжат оның философиялық ізденістерін, құдайдың құпиясын терең қастерлеуін және өмір сүруге қатысты моральдық нұсқауларын ерекше атап өтеді. Буддизм контекстінде декларацияда аскетизмнің әртүрлі нысандарын жиі қолданатын практикалық жолдар арқылы азат етуге ұмтылатын адам азаптарына түбегейлі көзқарасы жоғары бағаланады. Сыни тұрғыдан алғанда, бұл бөлімде Шіркеу «осы діндердегі шынайы және қасиетті ешнәрседен бас тартпайды» деген әйгілі қағида енгізілген. Бұл олардың іс-әрекеттері көбінесе барлық адамдарды нұрландыратын сол Ақиқаттың сәулесін көрсететінін растайды. Бұл қадам жаһандық миллиардтаған адамдардың рухани күш-жігерін растады. Үшінші абзац ислам дініне арналған. Ол аспан мен жердің Жаратушысы – тірі, мейірімді, құдіретті бір Құдайға құлшылық ететін мұсылмандарға шіркеудің терең құрметін көрсетеді. Құжатта мұсылмандар Исаны Құдай ретінде болмаса да, пайғамбар ретінде сыйлап, оның пәк анасы Мәриямды құрметтейтіні атап өтілген. Сонымен қатар, онда ортақ Ыбырайымның мұрасы, мұсылмандардың өнегелі өмірге, намазға, оразаға және зекетке берген құндылығы туралы нақты айтылған. Декларация маңызды дипломатиялық және пасторлық қадамда екі жақтың да діндарларын қақтығыстар мен қақтығыстардың өткен тарихын ұмытып, әлеуметтік әділеттілікті, моральдық әл-ауқатты және бүкіл адамзат үшін бейбітшілік пен еркіндікті нығайту үшін бірлесіп жұмыс істеуге шақырады. Бұл христиандық пен ислам арасындағы ғасырлар бойғы сенімсіздікті жоюға бағытталған маңызды қадам болды. Төртінші абзац еврей халқымен қарым-қатынасты қарастыратын Ностра Аетаттың тарихи және теологиялық жүрегін құрайды. Ол Жаңа өсиет шіркеуін Ыбырайымның үлесімен байланыстыратын рухани байланысты атап көрсетеді, Шіркеудің құтқарылуын Ескі Өсиеттің адамдары жұмбақ түрде жасырғанын атап көрсетеді. Ең бастысы, ол «Оның құмарлығымен болған оқиғаны барлық яһудилерге, сол кездегі тірі немесе бүгінгі еврейлерге қарсы айыптауға болмайды» деп жариялай отырып, тарихи өлімге қатысты айыпты түбегейлі жоққа шығарады. Яһудилерге деген жеккөрушілік пен жеккөрініш тудыратын кез келген ілімді немесе уағызды ашық түрде айыптау және Құдайдың мәңгілік сыйлары мен Израильге шақыруын растау арқылы құжат католик-еврей қарым-қатынасында төңкеріс жасады. Ол бауырластық байланыс орнатады және Шіркеудің үздіксіз жұмысы ретінде өзара құрмет пен түсіністікке шақырады. Ақырында, бесінші абзац алдыңғы тарауларда белгіленген қағидаларды адамзат бауырластығына жалпыға бірдей шақыруға дейін кеңейтетін күшті қорытынды және пасторлық мандат ретінде қызмет етеді. Құдайдың баршаға ортақ екенін мойындай отырып, Шіркеу нәсіліне, түсіне, өмір сүру жағдайына немесе дініне байланысты кемсіту мен қудалаудың барлық түрлерін сөзсіз айыптайды. Ол христиандар өз миссиясын орындай

отырып, «сақтықпен және сүйіспеншілікпен, басқа діндердің ізбасарларымен диалог пен ынтымақтастық арқылы және христиандық сенім мен өмірдің куәсі бола отырып, осы адамдар арасындағы жақсы нәрселерді, рухани және моральдық, сондай-ақ әлеуметтік-мәдени құндылықтарды мойындауға, сақтауға және насихаттауға» міндеттейді. Бұл қорытынды бөлім теологиялық мәлімдемелерді әлемде белсенді әрекет ету үшін практикалық, этикалық және шұғыл бұйрыққа айналдырады. Ностра Аетата - екінші Ватикан кеңесінің өзі сияқты қызу пікірталас тудырған мәтін. Ол кеңес құжаттарының ішіндегі ең қысқа мәтін болғанымен, оны дайындаудан бастап кеңестің қорытынды сессиясында жариялауға дейін күрделі кезеңнен өтті. Бастапқыда тек еврейлерге арналған жоба ретінде қолға алынса да, кейіннен еврейлерден басқа мұсылмандарды, индустарды және буддистерді атап өтетін «христиандық емес діндер» деген жалпы мазмұнымен жарияланды. Ностра Аетаттың кейінгі талқылауларының негізгі мәселесі - мәтінді еврей-католиктік қарым-қатынасқа түсіру әрекеті. Мәтін бастапқыда еврейлермен қарым-қатынасқа бағытталғаны рас болса да, нәтижесінде мәтін тек еврейлерге қатысты емес. Сондықтан, бұл тақырып бойынша талқылаулар мәтіннен бас тарту және толығымен себепке назар аударудың дұрыс емес немесе толық емес бағытына ауып кетті деп айтуға болады [4].

Қорытынды

Ностра Аетаттың тарихи қажеттілігі мен трансформациялық мазмұнын талдау оның жай ғана ізгі ниет туралы мәлімдеме ретінде емес, католиктік шіркеуді дінаралық диалог дәуіріне бастаған мызғымас теологиялық хартия ретіндегі мәртебесін растайды. Холокосттан кейінгі моральдық қажеттіліктен туған және Құдайдың кең тараған рақымын мойындайтын дамып келе жатқан теологиялық құрылымдардың қолдауымен құжат ғасырлар бойғы теологиялық эксклюзивизмнен белсенді, бауырластық құрмет ұстанымына дейінгі іргелі және орнықты бағытты ұйымдастырды. Бес параграф бойынша әлемдегі негізгі сенім дәстүрлерін қарастыра отырып - жалпыға ортақ бауырластықты орнату, индуизм мен буддизмнің рухани тереңдігін мойындау, исламмен серіктестік орнату және иудаизммен түбегейлі татуласу - Ностра Аетат диалогтың институционалдық механизмін қамтамасыз етті. Оның данышпандығы оның қосарланған жетістігінде жатыр: бір жағынан, ол өзін-өзі түзетудің шешуші әрекетін жасады, деицид туралы тарихи айыпты түбегейлі жоққа шығарып, діни кемсітушіліктің барлық түрлерін айыптады. Екінші жағынан, ол христиандарды өздерінің дәстүрлерінен тыс «жақсы нәрселерді, рухани және адамгершілікті» мойындауға, сақтауға және насихаттауға шақыратын белсенді мандат берді. Декларация осылайша барлық кейінгі дінаралық қызметтің негізін қалаған принциптер мен негіздерді белгілейтін маңызды бастама болды. Ол диалогты факультативтік, перифериялық қызметтен шіркеудің плюралистік әлемдегі пасторлық және теологиялық миссиясының сыни, тұрақты өлшеміне ауыстырды. Құжат барлық шешілмеген теологиялық мәселелерді толық шешкен жоқ, әрі оның қағидаларын әртүрлі мәдени орталарда іске асыру әлі де қиындық тудыруда. Алайда, оның негізгі ұстанымы бұлтартпас болып қала береді: жаһандық қоғамдастық әділдік, бейбітшілік және өзара түсіністік рухында бірге алға жылжуы тиіс. Барған сайын өзара байланысқан және жиі қақтығыстарға толы әлемде Ностра Аетат адам ынтымақтастығы туралы әмбебап шақыруды орындауға адал адамдарды үнемі шақырып отыратын іргелі жоба болып қала береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Aetate N. Declaration on the relationship of the Church to Non-Christian Religions //Second Vatican Council. – 1965. – T. 28.
2. Aetate N. Declaration on the relation of the Church to non-Christian religions //Vatican Council II. – 1965.
3. Dualı Ş. M. II. Vatikan Konsili ve Dinler Arası Diyalog Üzerine //Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsinin Elmi Məcmuəsi. – 2011. – C. 129-148.
4. Çoban B. Z. Nostra aetate'nin ilan süreci: De Judaeis'ten Nostra aetate'ye //Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. – 2017. – №. 46. – C. 35-61.

УДК 159.9.07

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫЕ ПРЕДИКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ

Беделбекова Д.Е.

*Студент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Республика Казахстан
danabedelbekova@gmail.com*

Кенжибекова Э.П.

*К.ю.н., ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический
университет им. Абая, г. Алматы, Республика Казахстан
danaestai@mail.ru*

В статье рассматривается проблема ценностно-смысловых предикторов формирования лидерского потенциала студентов 1 и 4 курсов. Обосновывается идея о том, что между студентами начальных и выпускных курсов обучения наблюдается динамика проявления лидерских качеств, основанная на ценностях и жизненных ориентациях. Актуальность работы состоит в том, что система высшего образования предъявляют требования к личности студента, предполагая не только освоение профессиональных знаний, но и развитие лидерских качеств. Целью статьи является выявление значимых ценностно-смысловых компонентов студентов для описания методов воздействия на формирование лидерского потенциала. В ходе теоретического анализа изучены основные понятия, авторы теорий лидерства, подходы к изучению лидерства в студенческой среде. Выделены ключевые предикторы, влияющие на формирование лидерского потенциала студентов, такие как ответственность, активность. Особое внимание уделялось научно-исследовательской деятельности, результаты которой показали базовые ценности личности и поведения студентов в образовательной среде. Обработка данных осуществлялась в ручном и статистическом формате. На основании анализа установлено, что ценностно-смысловая сфера личности определяет мотивационно-целеустремленный и индивидуальный характер лидерского поведения и способствует развитию осознанного лидерства в студенческой среде. Результаты показали, связь между ценностно-смысловой сферой и лидерским потенциалом изменяется в зависимости от курса обучения. Автором предложены результаты и методы, которые могут быть использованы в психологической и педагогической практике при разработке программ по развитию лидерского потенциала молодежи.

Ключевые слова: ценностно-смысловые ориентации, ценности, смыслы, ценностно-смысловая сфера, лидерский потенциал, студенты, формирование лидерства, личностное развитие.

Бұл мақалада бірінші және төртінші курс студенттеріндегі көшбасшылықты дамытудың құндылықтарға негізделген болжаушылары қарастырылады. Бұл студенттердің бастапқы және соңғы оқу жылдарындағы көшбасшылық даму динамикасы құндылықтар мен өмірлік бағдарларға негізделген деген идеяны негіздейді. Бұл зерттеудің өзектілігі жоғары білім беру жүйесінің студенттерге тек кәсіби білім алуды ғана емес, көшбасшылық қасиеттерді де дамытуды талап ететін талаптарды қоюында. Бұл мақаланың мақсаты көшбасшылық әлеуетті дамытуға әсер ету әдістерін сипаттау үшін студенттердің жеке тұлғасының маңызды құндылық болжаушыларын анықтау болып табылады. Теориялық талдау негізгі ұғымдарды, көшбасшылық теорияларының авторларын және студенттік ортадағы көшбасшылықты зерттеу тәсілдерін зерттеді. Студенттердің көшбасшылық әлеуетін дамытуға әсер ететін жауапкершілік пен белсенділік сияқты негізгі болжаушылар анықталды. Нәтижелері білім беру ортасындағы оқушылардың жеке басының және мінез-құлқының іргелі

құндылықтарын ашатын ғылыми-зерттеу қызметіне ерекше көңіл бөлінді. Деректерді өңдеу қолмен және статистикалық түрде орындалды. Талдау негізінде жеке тұлғаның құндылық-семантикалық саласы көшбасшылық мінез-құлықтың мотивациялық, мақсатқа бағытталған, жеке дара сипатын анықтап, студенттер арасында саналы көшбасшылықты дамытуға ықпал ететіні анықталды. Нәтижелер құндылық-семантикалық сфера мен көшбасшылық әлеует арасындағы байланыс оқу барысына байланысты өзгеретінін көрсетті. Автор жастардың көшбасшылық әлеуетін дамыту бағдарламаларын жасау кезінде психологиялық-педагогикалық тәжірибеде қолдануға болатын нәтижелер мен әдістерді ұсынады.

Кілт сөздер: құндылық-семантикалық бағдарлар, құндылықтар, мағыналар, құндылық-семантикалық сфера, көшбасшылық потенциал, студенттер, көшбасшылықты дамыту, тұлғалық даму.

This article examines the value-based predictors of leadership development in first- and fourth-year students. It substantiates the idea that leadership development dynamics between students in their initial and final years of study are based on values and life orientations. The relevance of this study lies in the fact that the higher education system places demands on students, requiring not only the acquisition of professional knowledge but also the development of leadership skills. The aim of this article is to identify significant value-based predictors of students' personalities to describe methods for influencing the development of leadership potential. The theoretical analysis explored key concepts, authors of leadership theories, and approaches to studying leadership in the student environment. Key predictors influencing the development of students' leadership potential, such as responsibility and proactivity, were identified. Particular attention was paid to research activities, the results of which revealed the fundamental values of students' personalities and behavior in the educational environment. Data processing was performed manually and statistically. Based on the analysis, it was established that the value-semantic sphere of an individual determines the motivational, goal-oriented, and individual nature of leadership behavior and contributes to the development of conscious leadership among students. The results showed that the relationship between the value-semantic sphere and leadership potential varies depending on the course of study. The author proposes results and methods that can be used in psychological and pedagogical practice when developing programs to develop the leadership potential of young people.

Keywords: value-semantic orientations, values, meanings, value-semantic sphere, leadership potential, students, leadership development, personal development.

Введение

Актуальность темы заключается в том, что современный мир требует высокие стандарты от личности студента, ожидая не только профессиональные навыки и знания, но и качества необходимые для становления лидера. Одним из ключевых факторов формирования лидерского потенциала является ценностно-смысловая сфера личности, определяющая жизненные ориентиры, мотивацию и стиль взаимодействия с другими людьми. Период студенчества (1 и 4 курсы) является сенситивным этапом становления личности, когда происходит переосмысление ценностей, формирование жизненных смыслов и профессиональной идентичности. Сравнительное изучение студентов младших и старших курсов позволяет выявить динамику этого процесса и определить, какие именно ценности и смыслы выступают предикторами лидерского потенциала. Исследование сочетания ценностных ориентаций, смысложизненных установок и лидерского потенциала студентов отвечает социальному запросу на подготовку конкурентоспособных специалистов, способных к лидерству в профессиональной и общественной деятельности.

Проблема исследования данной темы заключается в понимании ценностно-смысловой предикативной модели лидерства. Некоторые исследователи, точнее М.М.Штырев, Е.Б. Башкин в своих исследованиях выделили пять взаимосвязанных компонентов:

1. Базовые (общечеловеческие) ценности;
2. Ценностные ориентации личности;
3. Смыслжизненные ориентации;
4. Лидерские ценности;
5. Лидерская мотивация [1, с. 115].

Цель исследования заключается в том, чтобы выделить ключевые ценностно-смысловые компоненты, которые связаны с проявлением лидерства; выявить и проанализировать ценностно-смысловые предикторы студентов 1 и 4 курсов, определить специфику и динамику их проявления на разных этапах обучения в вузе.

В современной психологической науке лидерство рассматривается как процесс воздействия индивидом на других с целью достижения совместных целей, формирования направляющей роли и организации их совместной деятельности. Согласно классическим определениям, лидер – это то, кто влияет на группу и ведет ее к целям, которые группа принимает [2, сс. 31 - 38].

Теория черт личности, авторами которого являются Ф. Гальтон, Р. Кэттелл, описывает лидерство – наличием у индивида врожденных личностных качеств, которые отличают лидеров от остальных. Поведенческая теория лидерства появилась в 1940-1960-е гг. Представители теории – К. Левин, Р. Лайкерт, Р. Блейк рассматривали идеи врожденных черт и сосредоточились на поведении лидера – что он делает, а не кто он [3, pp. 2 - 9]. Выделены два основных типа поведения:

- ориентация на задачу (контроль, организация, планирование);
- ориентация на отношения (поддержка, участие, внимание к членам группы).

Студенческая среда представляет собой специфическое поле для проявления лидерства: группа сверстников, проектная деятельность, учебные команды, студенческое самоуправление. Здесь лидерство часто проявляется не формально (не как должность), а как активная позиция, влияние, инициатива. Исследования в этой области показывают, что важными аспектами являются: мотивация к руководству, социальная ответственность, коммуникативные навыки и ценностные установки [4, сс. 59 - 71]. Также важно, что студенческий лидер – это часто не вполне сформированная личность-лидер, а субъект, находящийся в процессе развития, поэтому интересно выявить, какие ценностно-смысловые ориентации способствуют или смещают формирование лидерского потенциала.

Таблица 1 - Теоретическая таблица базовых ценностей

Автор	Ключевые ценности, характеристики личности	Проявление в лидерском потенциале студентов	Интерпретация
В. Франкл, 1969	Осмысленность жизни, ответственность за собственный выбор	Лидер – человек, который придает смысл группе и умеет вдохновлять	Смыслжизненные ориентации выступают основой лидерской мотивации
Шварц С., 1992	Универсальные ценности – власть, достижение, доброжелательность, самостоятельность	Определяют стиль лидерства, то есть ориентацию на людей или на результат	Ценности влияют на мотивационную основу лидерских проявлений
Леонтьев Д.А., 2003	Смысловая регуляция поведения, личностная автономия	Способность принимать решения и сохранять внутреннюю устойчивость	Смысловая зрелость способствует осознанному лидерству
Штырев М. М., 2016	Ценностные ориентации на развитие, самоактуализацию и сотрудничество	Проявляется в готовности брать инициативу и ответственность, работать в команде	Ценностные установки задают направление личностного роста лидера

Под предикторами ценностно-смысловой сферы в формировании лидерских качеств считаются индивидуальные психологические особенности личности, которые обуславливают и прогнозируют формирование и реализацию лидерского потенциала. Другими словами, предикторы – это устойчивые характеристики ценностно-смысловой сферы человека (его жизненные принципы, убеждения, установки, цели), которые влияют на то, станет ли он лидером и каким будет его стиль лидерства.

Ценностно-смысловые ориентации выполняют регулятивную функцию – направляют поведение и выбор стратегий взаимодействия в группе. Лидерство выступает как личностно-смысловой феномен: человек становится лидером не только за счёт навыков влияния, но и через внутренние смыслы — стремление к самореализации, ответственности, помощи другим [1, с. 197].

Материалы и методы

Подходы к исследованию лидерства в отечественной и зарубежной психологии

В зарубежной науке выделяются разные подходы к изучению лидерства. Во-первых, какими качествами должен обладать лидер; 2) ситуационный – в каких ситуациях проявляется лидерство; 3) трансформационный – как лидер стимулирует изменение группы, и 4) ценностно-ориентированный – какие личностные ценности лежат в основе лидерства [5, сс. 157 – 162]. В отечественной психологии, также уделяется внимание не столько внешним проявлениям лидерства, а сколько внутренним ресурсам – мотивации, личностной ориентации, ценностям и смыслообразованию студента как потенциального лидера.

Ценности понимаются как устойчивые убеждения, которые направляют выбор личности, её поведение и цели. Смысловые ориентации связаны с тем, как личность понимает свое место в жизни, какие цели ставит, как выстраивает систему жизненных ценностей. В психологии ценностно-смысловая сфера рассматривается как один из ключевых механизмов саморегуляции личности, влияющий на мотивацию, принятие решений и поведение [6, с. 7]. Для студента важно выстроить ценностно-смысловую сферу – это способствует не только академической успешности, но и формированию зрелой личности, готовой к лидерству и ответственности.

Исходя из ценностных теорий, можно предположить, что студенты-лидеры характеризуются высоким уровнем ценностей, связанных с ответственностью, честностью, партнёрством, ориентацией на развитие и достижение целей. Наряду с этим, смысловые установки, понимание роли, миссии, готовность к влиянию усиливают способность к лидерству. Например, исследования показывают, что личностные ценности лидера оказывают влияние на культуру группы и на восприятие лидера как авторитета [7, сс. 5 - 18]. В студенческой среде ценностно-смысловые ориентации могут выступать как предикторы лидерского потенциала: наличие выраженной системы жизненных ценностей и смысла, осознанная позиция, мотивированность на воздействие на других и совместную деятельность.

Исследование показывает, что лидерство студентов формируется на основе их ценностно-смысловых ориентаций, а не только внешних навыков.

- Лидер — это студент, который осознаёт свои цели, действует из внутренних смыслов и разделяет социально значимые ценности.

- Набор таких смыслов (доброта, универсализм, ответственность, достижения) задаёт устойчивую мотивационную базу лидерского поведения.

- Поэтому формирование лидерства в вузе должно идти через развитие ценностно-смысловой сферы личности, а не только через тренинги по коммуникации или управлению [8, С. 2 - 17].

В целом, можно констатировать, что лидерство – актуальная и многомерная исследовательская проблема как в отечественной, так и в зарубежной психологии. В студенческой среде оно приобретает особый статус, поскольку это период становления личности и формирование компетенций, включая лидерские. При этом подходы к изучению

лидерства всё чаще акцентируют внимание не только на поведенческих или ситуационных аспектах, но и на внутренних ресурсах, в частности на ценностях и смыслах личности [9, pp. 1 – 8]. Это обосновывает необходимость исследования ценностно-смысловых предикторов лидерского потенциала студентов. Ценностно-смысловая сфера личности студента является значимым и исследуемым феноменом в психологии.

Теоретическая значимость работы заключается в углублении научных представлений о взаимосвязи ценностно-смысловой сферы личности и формирования лидерского потенциала студентов как особой социальной и психологической категории.

Практическая значимость работы заключается в возможности применения полученных результатов в образовательной и воспитательной практике вузов. Результаты исследования могут быть использованы в деятельности психологов и педагогов высшей школы для диагностики и развития лидерского потенциала студентов; при создании тренингов, программ личностного роста, курсов по развитию навыков, ориентированных на развитие осознанности, саморегуляции и личностных ценностей.

Основная часть

На основе проведенных опросов (М. Рокича) было выявлено наиболее и наименее значимые ценностно-смысловые ориентации у студентов.

Таблица 2 – Терминальные ценности

№	Ценность	X ₁	Y ₁	X ₁ Y ₁	X ²	Y ²
1	Активная жизнь	8	4	32	64	16
2	Жизненная мудрость	3	2	6	9	4
3	Здоровье	10	3	30	100	9
4	Интересная работа	2	1	2	4	1
5	Красота природы и искусства	1	2	2	1	4
6	Любовь	3	0	0	9	0
7	Материальное обеспечение	1	0	0	1	0
8	Наличие верных друзей	0	0	0	0	0
9	Уважение	0	2	0	0	4
10	Познание	4	1	4	16	1
11	Продуктивная жизнь	3	1	3	9	1
12	Развитие	2	2	4	4	4
13	Свобода	1	1	1	1	1
14	Семья	2	3	6	4	9
15	Творчество	1	4	4	1	16
16	Уверенность	1	4	4	1	16
17	Удовольствие	2	2	4	4	4
18	Счастье других	2	10	20	4	100
	Среднее арифметическое (M)	2,55	2,33	6,77	12,88	10,55

X₁

Y₁

Показатель

Среднее арифметическое (M)

≈ 2.55

≈ 2.33

Медиана (Me)

2

2

Мода (Mo)

1; 2

2

Дисперсия (D)

0,61

0,54

Стандартное отклонение σ

2,52

2,26

R

0,14

Результаты и обсуждения

В структуре базовых ценностей студентов ведущими оказались такие приоритеты, как: активная жизнь, любовь, семья, интересная работа, здоровье, счастье других, познание и саморазвитие. Это свидетельствует о выраженной ориентации студентов на внутренние, гуманистические ценности, отражающие стремление к личностной реализации, гармонии и социальному взаимодействию. Менее значимыми выступили ценности материальное обеспечение, уверенность, творчество и частично уважение, что указывает на смещение акцента с внешних на внутренние критерии успеха.

Коэффициент корреляции ($r_1 = 0,14$) показал очень слабую положительную связь между выбором наиболее и наименее значимых ценностей. Это означает, что ценностные предпочтения студентов в данном блоке носят разноплановый и индивидуализированный характер. Иными словами, внутри выборки отсутствует строгая единая тенденция: каждый студент формирует свои жизненные ориентиры исходя из личного опыта и актуальных смыслов.

В целом, студенты лучше осознают, какими качествами и способами им необходимо руководствоваться, чем чётко понимают, к каким именно глобальным жизненным целям они стремятся. Это типично для юношеского возраста, когда идёт процесс поиска смыслов, но уже сформированы базовые модели поведения и нравственные нормы.

Лидерство в студенческой среде проявляется как ценностно-смысловая интеграция личности, включающая ориентацию на достижения, ответственность и самореализацию.

Высокий уровень самооценки лидерства формируется при доминировании внутренних смыслов, автономных целей и стремления к развитию.

Заключение

Проведённое исследование показало, что ценностно-смысловая сфера студентов в целом ориентирована на личностное развитие, ответственность, социальную полезность и гуманистические идеалы. В то же время структура терминальных ценностей остаётся менее устойчивой, что объясняется поисковым характером мировоззрения в молодом возрасте. Инструментальные ценности проявляют высокую внутреннюю согласованность, формируя основу для развития лидерских качеств, связанных с самоорганизацией, моральной устойчивостью и способностью к целеполаганию. Сила связи между ценностно-смысловой сферой и лидерским потенциалом студентов изменяется в зависимости от курса обучения: у старшекурсников ценности профессиональной самореализации и ясность жизненных елей в большей степени предсказывают уровень лидерского потенциала, чем у студентов младших курсов.

Таким образом, ценностно-смысловые предикторы лидерского потенциала студентов включают:

- наличие гуманистических жизненных целей (активная жизнь, любовь, семья, развитие, счастье других);
- сочетание с устойчивыми морально-волевыми качествами (ответственность, честность, трудолюбие, твёрдая воля).

Эти характеристики создают психологическую основу для формирования зрелого, социально ответственного лидера, способного не только достигать личных целей, но и вдохновлять других, сохраняя внутреннюю целостность и этическую направленность.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Штырев М. М., Башкин Е. Б. Ценностно-смысловые предикторы проявления лидерства у студентов: дис. ... канд. психол. наук. – М., 2025. – 232 с.
2. Ощепков А.А., Фриауф В.В. Педагогические условия формирования системы ценностей студенческой молодёжи с высоким уровнем лидерского потенциала // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. 2020. - № 2. С. 31 – 38.

3. Chesnut. R., Tran-Johnson J. Student leadership: Impact of a Student Leadership Development Program // American Journal of Pharmaceutical Education. – 2013. 77 (10). – P. – 2 – 9.
4. Карабущенко Н.Б., Нерсисянц А.В., Штырев М.М. Ценностно-смысловые ориентации молодежного социально-ориентированного лидерства // Человеческий фактор: Социальный психолог. – 2021. – №. 1. – С. 59-71.
5. Андриенко Е.В, Горбачева И.М. Лидерство как ценность образования // Экономические и социально-гуманитарные исследования. – 2023. №2 (38). С. – 157 – 162.
6. Проконич О.А. Ценностно-смысловые предикторы сбалансированной временной перспективы личности студентов вуза в период обучения: дис. ... на соискание уч.ст. кандидата психологических наук. – Кемерово, 2016. – 22 с.
7. Романова Е.С., Абушкин Б.М. Ценностно-смысловая направленность личности обучающихся как фактор развития их личностного потенциала // Системная психология и социология: научно-практический журнал. М.: МГПУ, Москва, 2019. – № 4 (32). – 120 с.
8. Штырев М.М, Башкин Е.Б. Особенности выраженности ценностно-смысловой детерминации лидерства у студентов разных направлений подготовки // Психолог. – 2023. - № 5. – С. 2-17.
9. Korzhova E.Yu., Dvoretzkaya M.Ya., Kuznetsova E.S., and Loshchakova A.B. Factor structure of value-semantic and emotional-volitional characteristics of personal success // 5th International Conference Arctic: History and Modernity. – 2020. – P. 1 – 8.

ӘОЖ 37.013.8

ҚҰНДЫЛЫҚҚА НЕГІЗДЕЛГЕН БІЛІМ БЕРУ: XXI ҒАСЫР МҰҒАЛІМІНІҢ ЖАҢА РӨЛІ

Безаубекова А.Д.

*Ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент), А. Байтұрсынұлы атындағы
Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан Республикасы*
adaeva1981@mail.ru

Мұратқызы А.

*Білімгер, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай қ., Қазақстан Республикасы*
aru.muratkyzy2005@mail.ru

Бұл мақалада XXI ғасыр жағдайында құндылыққа негізделген білім берудің маңызы мен оның тұлға қалыптастырудағы рөлі талданады. Қазақстандағы білім беру жүйесінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды оқыту процесіне енгізу бағытындағы жетістіктер мен өзекті мәселелер қарастырылады. Сондай-ақ, мұғалімнің жаңа рөлі – көшбасшы, фасилитатор, тәрбиеші ретінде сипатталып, әлемдік тәжірибелер (Финляндия, Сингапур, Жапония) мысалында құндылықтық оқытудың тиімді үлгілері талданады. Мақалада кесте мен диаграмма арқылы мұғалімдердің және оқушылардың құндылық бағдарларының заманауи тенденциялары көрсетіледі.

Кілт сөздер: құндылыққа негізделген білім, мұғалімнің рөлі, XXI ғасыр педагогы, тұлға тәрбиесі, рухани құндылықтар, білім саясаты, әлемдік тәжірибе.

В данной статье анализируется значение образования, основанного на ценностях, в условиях XXI века и его роль в формировании личности. Рассматриваются достижения и актуальные проблемы внедрения национальных и общечеловеческих ценностей в образовательный процесс Казахстана. Кроме того, описывается новая роль учителя как лидера, фасилитатора и воспитателя, а также анализируются эффективные модели ценностного обучения на примере мирового опыта (Финляндия, Сингапур, Япония). В статье с помощью таблиц и диаграмм представлены современные тенденции ценностных ориентаций учителей и учащихся.

Ключевые слова: образование, основанное на ценностях; роль учителя; педагог XXI века; воспитание личности; духовные ценности; образовательная политика; мировой опыт.

This article analyzes the significance of value-based education in the context of the 21st century and its role in shaping an individual's personality. It examines the achievements and current challenges of integrating national and universal values into Kazakhstan's educational process. Furthermore, the article describes the teacher's new role as a leader, facilitator, and mentor, and analyzes effective models of value-based learning through international practices (Finland, Singapore, Japan). Tables and diagrams are used to illustrate modern trends in the value orientations of teachers and students.

Keywords: value-based education; teacher's role; 21st-century pedagogy; personality development; spiritual values; education policy; international experience.

Қысқашы

Қазіргі жаһандану және ақпараттық қоғам дәуірінде өскелең ұрпақтың рухани-адамгершілік дамуы білім жүйесінің өзекті міндетіне айналды. Ғылыми зерттеулер нәтижесі қоғамда құндылықтық бағдардың бұлыңғырлығына байланысты мәселелер бар екенін көрсетеді, сондықтан білім беру жүйесінде құндылықтарға негізделген оқытуға ерекше назар

аудару қажеттілігі туындап отыр [1]. Құндылыққа негізделген білім беру – оқушыларға академиялық біліммен қатар адами қасиеттер мен этикалық принциптерді сіңіруге бағытталған педагогикалық тәсіл. Мұндай білім беру жеке тұлғаның үйлесімді дамуына және қоғамда орнықты тәртіп пен өзара түсіністік орнауына ықпал етеді. ЮНЕСКО мәліметтері бойынша, құндылықтарды бойға дарытатын білім тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу мен бейбіт те әділетті әлем құрудың басты тетігі болып табылады [2, 18].

Қазақстан үшін бұл мәселе ерекше маңызды. Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2024 жылғы 15 наурызда өткен Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында сөйлеген сөзінде өскелең ұрпаққа «тәуелсіздік пен отаншылдық, бірлік пен ынтымақ, әділдік пен жауапкершілік, заң тәртібі мен еңбекқорлық, кәсібилік, шығармашылық пен инновация» сияқты негізгі құндылықтарды сіңіру қажеттігін баса айтты [1]. Мемлекет басшысының бұл бастамасы құндылықтық тәрбие беру мемлекеттік саясат деңгейінде маңызды екендігін көрсетеді. Әлемдік тәжірибе де құндылыққа негізделген білім берудің артықшылықтарын қуаттайды: зерттеулер көрсеткендей, оқу орындары оқушылардың адамгершілік қасиеттерін дамытуды жолға қойғанда, сол мектептерде оқу үлгерімі мен тәртіп көрсеткіштері жақсарып, зорлық-зомбылық деңгейі төмендейді [2, 23]. Сондықтан Қазақстанның білім жүйесінде құндылықтарды білім мазмұнына кіріктіру – заман талабы және ұлт болашағын қалыптастырудың негізі. Осы ғылыми мақалада еліміздегі құндылыққа бағытталған білім беру жүйесінің қазіргі ахуалы мен жетістіктері талданып, кездесетін проблемалар қарастырылады. Сондай-ақ ХХІ ғасыр жағдайында мұғалімнің жаңа рөлі және әлемдік озық тәжірибелер (Финляндия, Сингапур, Жапония мысалында) сараланып, отандық білім беру үрдісіне ұсыныстар беріледі.

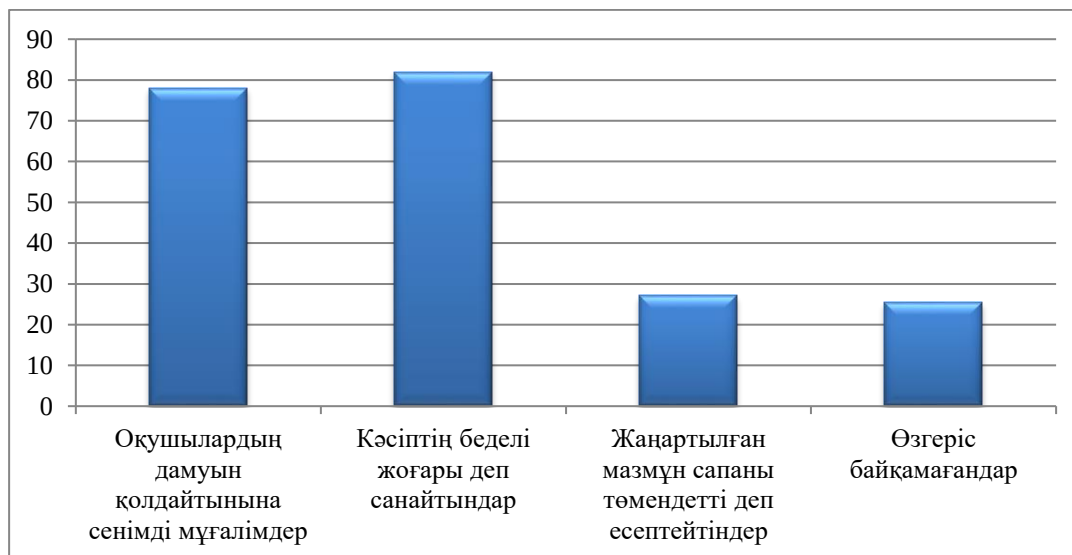
Материалдар мен әдістер

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан білім беру жүйесінде жас ұрпаққа рухани-адамгершілік тәрбие беруді күшейтуге бағытталған бірқатар маңызды қадамдар жасады. Ең алдымен, орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды оқыту процесіне кіріктіру жүзеге асты. 2016 жылы бекітілген жаңартылған жалпыға міндетті стандарттарда негізгі орта білім мазмұнының түпқазығы болатын басты құндылықтар нақты айқындалды: қазақстандық патриотизм және азаматтық жауапкершілік, құрмет, ынтымақтастық, еңбек пен шығармашылық, ашықтық, өмір бойы білім алу [1]. Білім беру бағдарламаларында осы құндылықтарды әр пәнді оқыту барысында және тәрбие жұмыстары арқылы дамыту көзделген. Мәселен, тарих пен әдебиет сабақтарында – отансүйгіштік пен құрмет, жаратылыстану пәндерінде – еңбексүйгіштік пен шығармашылық, жобалық жұмыстарда – ынтымақтастық пен ашықтық сияқты қасиеттер дарытуға мән беріледі.

Қазақстанның орта мектептерінде 2010 жылдардан бастап арнайы рухани-адамгершілік білім беретін «Өзін-өзі тану» пәні енгізіліп, бұл да еліміздің құндылықтық білім берудегі бірегей тәжірибесі болып табылады. Аталған пәннің мақсаты – оқушылардың мейірім, сыйластық, әділдік, шынайылық секілді жалпыадамзаттық құндылықтарды терең түсініп, күнделікті өмірде қолдана білуіне жол ашу. Сонымен қатар «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында ұлттық сана мен ұлттық құндылықтарды жаңғырту ісі білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде қолдау тапты. Оқулықтар мазмұнына ұлттық тарих пен мәдениеттің озық үлгілері енгізіліп, тәрбие жұмыстары халқымыздың дәстүрлі құндылықтарымен сусындауға бағытталды.

Мемлекеттік білім саясаты құндылықтарға негізделген оқыту жүйесін институционализациялауға ұмтылуда. 2020 жылы ҚР Оқу ағарту министрлігі «Құндылықтарға негізделген білім беру» атты арнайы жобаны бекітті. Бұл жоба мектепке дейінгіден бастап жоғары оқу орындарына дейінгі барлық білім беру деңгейлерінде тәрбиелік және академиялық үдерістерді біртұтас мәдени-білім беру кеңістігі аясында ықпалдастыруды көздейді [3, 71]. Жобаның басты мақсаты – білім алушылардың рухани-

адамгершілік дамуына жағдай жасау, олардың бойында жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды тәрбиелеу арқылы академиялық жетістіктерін арттыру және әлеуметтендіру. Осы бастама негізінде білім ұйымдары мен ата-аналар қауымдастығының өзара іс-қимылының жаңа форматы енгізілуде [3, 74].



Сурет 1– Қазақстан мұғалімдерінің құндылық бағдарлары туралы кейбір зерттеу нәтижелері

Елдегі құндылыққа бағытталған білім беру жүйесінің белгілі бір жетістіктерін халықаралық салыстырмалы деректер де растап отыр. Мысалы, OECD жүргізетін TALIS–2024 мұғалімдер сауалнамасына сәйкес, қазақстандық мұғалімдердің 78%-ы оқушылардың әлеуметтік және эмоционалдық дамуын қолдауға қабілеттіміз деп санайды, бұл көрсеткіш OECD орташа мәнінен сәл жоғары [4, 49]. Сондай-ақ қазақстандық мұғалімдердің 82%-ы қоғамда мұғалім кәсібі құрметке ие деп есептейді, ал OECD елдерінде бұл пікірді небары 22% мұғалім құптаған – елімізде соңғы жылдары ұстаздардың мәртебесі мен еңбекақысының артуы нәтижесінде олардың қоғамдағы беделі айтарлықтай нығайғаны байқалады [4, 51]. Мұғалімдердің жалпы жұмысына қанағаттану деңгейі де өте жоғары (95%) және соңғы жылдары тұрақты өсіп келеді [4, 55]. Бұл деректер құндылықтық ұстанымдарға негізделген жаңартылған білім беру мазмұны мен педагог мәртебесін көтеру саясатының белгілі бір оң нәтиже бере бастағанын көрсетеді.

Дегенмен, қол жеткізілген жетістіктермен қатар, құндылықтарға бағдарланған білім беруді толыққанды іске асыру жолында бірқатар проблемалар да орын алуда. Келесі бөлімде сол түйткілді мәселелер талданып, оларды шешу жолдары ұсынылады.

Негізгі бөлім

Қазақстанның құндылыққа негізделген білім беру жүйесін дамытудағы басты кедергілердің бірі – мұғалімдерді даярлау мен қайта даярлау мәселесі. Жаңа құндылықтық бағдарлы білім мазмұнына көшу мұғалімнен тек өз пәнін жетік білуді ғана емес, сонымен қатар оқушыларға тәрбие берудің заманауи әдіснамасын меңгеруді талап етеді. Алайда педагогикалық жоғары оқу орындарының бағдарламалары бұл сұранысқа толық сай деп айту қиын. Көптеген мұғалімдер құндылықтарды оқыту мен оқу тәрбие үдерісіне интеграциялау әдістерін жеткілікті деңгейде игермеген. Халықаралық TALI-2018 зерттеуі көрсеткендей, жаңартылған мазмұнды енгізу кезеңінде қазақстандық мұғалімдердің құндылықтық көзқарастарының бәсеңдеу үрдісі байқалған [5, 31]. Яғни, бірқатар ұстаздар білім берудің жаңа басымдықтарына алғашында дайын болмай, құндылықтық тәрбиеге баса мән беру өздерінің үйреншікті оқыту стиліне қиындық тудырғанын сезінген. Мұғалімдерді даярлау жүйесінде болашақ ұстаздың тек пәндік біліміне емес, жоғары

моральдық құндылықтарға бейім, оқушыларға үлгі бола алатын тәрбиешілік қабілетіне көңіл бөлу жеткіліксіз. Сондықтан педагогикалық ЖОО бағдарламаларына құндылықтар педагогикасы, тәрбие әдістемесі сияқты компоненттерді тереңірек енгізу қажет. Сондай-ақ қызметтегі мұғалімдер үшін құндылыққа негізделген оқыту бойынша біліктілікті арттыру курстары кеңінен ұйымдастырылуы тиіс.

Екінші маңызды түйткіл – оқу бағдарламалары мен оқулықтардың мазмұны. Соңғы жылдары білім мазмұнын жаңарту аясында оқулықтарға тәрбиелік құрамдас енгізілгенімен, кейбір пәндер бойынша материалдың академиялық ақпаратқа тым толы болуы және өмірмен байланысының әлсіздігі байқалады [5, 32]. Мысалы, жаратылыстану пәндерінің оқулықтарында ғылыми теорияларға көп орын беріліп, олардың практикалық қолданбасы мен этикалық қырлары жеткілікті ашылмауы мүмкін. Соның салдарынан оқушы алынған білімнің құндылықтық мәнін толық түсінбей қалуы ықтимал. Оқулық мазмұнының тәрбиелік және дамытушылық әлеуетінің жеткіліксіздігі әлеуметтік келеңсіз құбылыстардың – суицид, буллинг, жастардың шетелге кетуі сияқты – белең алуына жанама әсер етеді деп пайымдауға болады [5, 33]. Сондықтан оқулықтар мен оқу бағдарламаларын жетілдіру барысында әрбір тақырыптың мазмұнына құндылықтық аспектіні (адамгершілік дилеммалар, тарихи немесе қазіргі оқиғалардағы моральдық таңдаулар, экологиялық жауапкершілік мысалдары т.б.) кірістіріп отыру маңызды. Оқу материалы өмірлік жағдаяттармен ұштастырылып, оқушының сыни ойлауын және этикалық бағалау дағдыларын дамытатындай болуы керек.

Үшіншіден, білім беру саясатының дәйектілігі мен басқару мәселелері де әсер етуде. Кейде жаңа құндылықтарға бағдарланған бастамалар жергілікті жерлерде толыққанды іске аспай жатады. Мысалы, құндылықтық тәрбие беру бойынша жақсы жобалар (пікірсайыс клубтары, еріктілік қозғалысы, т.б.) кей мектептерде қаржы немесе маман тапшылығынан тұрақты жүргізілмейді. Білім беру саласындағы кейбір саясат шараларының жиі өзгеруі (реформалар, бағалау жүйесінің ауысуы, пәндердің енгізіліп-шығарылуы) мектеп ұжымдарын шаршатып, тәрбие жұмысын екінші жоспарға ысырып қоюға әкелуі ықтимал [6, 74]. Мұғалімдер көбінесе әкімшілік, есептік жұмыстарға көп уақыт жұмсайды, сондықтан құндылықтарға қатысты тәрбиелік шараларға ресурс пен мотивация қалмайды. Педагогтердің шамадан тыс жүктемесі – оқыту уақытынан тыс артық функциялар – жаңашыл тәрбиелік ізденістерге тосқауыл болуда. Бұл түйткілді шешу үшін білім саясатының тұрақтылығы, мектептегі тәрбие жұмысына бөлінетін сағаттар мен қаражатты көбейту, артық әкімшілік талаптарды азайту қажет. Мемлекеттік деңгейде қабылданған құжаттар (мәселен, Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері) дәйекті жүзеге асып, әр мектепте нақты іске айналуы үшін тиімді мониторинг пен әдістемелік қолдау жүйесін қалыптастыру керек.

Төртіншіден, қазіргі қоғамда орын алып отырған құндылық қайшылықтары білім беру жүйесіне де өз әсерін тигізеді. Қазақстан көпұлтты, көпконфессиялы мемлекет болғандықтан, жас буынға берілетін құндылықтар мазмұнында тепе-теңдікті сақтау – маңызды міндет. Қоғамда зайырлы және діни құндылықтардың арақатынасы күн тәртібінде тұр: социологиялық зерттеулер көрсеткендей, 19% қазақстандықтар өмірлерін діни құндылықтармен тығыз байланыстырады. Соңғы онжылдықта діндарлықтың күшеюі жасөспірімдердің кейбірінің дүниетанымына әсер етіп, мектептегі зайырлы тәрбие мазмұнымен қайшылық туғызуы мүмкін (мысалы, биология сабақтарындағы эволюция ілімі немесе қыз балалардың мектеп формасына қатысты мәселелер). Сол сияқты батыстық жаһандану ықпалымен жастар арасында индивидуализм, тұтынушылық құндылықтар алдыңғы қатарға шығып, бұл дәстүрлі ортақшылдық, отбасылық құндылықтармен қақтығысқа түсуі ықтимал. Құндылықтар қайшылығы ұрпақтар арасында да байқалуда: заман талабына сай Z және Альфа буыны еркіндік пен өзіндік ерекшелікті басты орынға қояды, олар «әркімнің пікірі тыңдалуға тиіс, менің жеке жолым бар» деген ұстанымда. Ал аға буын көп жағдайда ұжымдық тәртіп пен дәстүрлі иерархияны құндылық санайды.

Мектеп осы түрлі құндылықтар тоғысатын алаң болғандықтан, ұстаздар оқушылармен жұмыс барысында құндылықтық жанжалдарды шешуге дәнекер болуға тиіс. Мұнда мұғалімнің кең көзқарасы мен толерантты ұстанымы шешуші рөл атқарады.

Жалпы, зерттеулер қазіргі қазақ қоғамында халықтың басым бөлігі аралас құндылықтар тобына жататынын көрсетеді – яғни материалдық (дәстүрлі) және постматериалдық (өзін-өзі өрістетуге) құндылықтарды үйлестіре ұстанады [7]. Осындай өтпелі кезеңде мектеп жасөспірімдерге дұрыс құндылықтық бағыт сілтеп, рухани навигатор болуға тиіс. Ол үшін жоғарыда айтылған мұғалімдердің кәсіби даярлығы, оқу мазмұнының сапасы және бірізді саясат қамтамасыз етілуі қажет. Келесі бөлімде жаңа дәуір мұғалімінің осы міндеттерді жүзеге асырудағы рөлі мен функциялары талқыланады.

Заманауи мектепте мұғалімнің рөлдері түбегейлі өзгеріске ұшырауда. ХХІ ғасырдың мұғалімі тек білімді таратушы дәстүрлі қызметінен гөрі, бірнеше жаңа қырынан көрінуі керек. Мұғалім-көшбасшы – білім беру үдерісінде өзгерістерге бастамашы болып, оқу қауымдастығын ортақ құндылықтар төңірегіне ұйыстыра білетін тұлға. Мұндай ұстаз тек сынып ішінде ғана емес, мектеп деңгейінде де көшбасшылық танытып, әріптестерін озық тәжірибеге шабыттандырады және білім сапасын арттыруға қажет мәселелерді айқындап, шешім жолдарын ұйымдастырады [6, 17]. Мысалы, мұғалім-көшбасшылар мектепте құндылықтарға негізделген тәрбие жобаларын (еріктілер клубы, қайырымдылық акциялары, экологиялық бастамалар) жолға қоюы мүмкін. Олар өзінің әрекеті арқылы айналасына позитивті өзгеріс әкеліп, ұжымның құндылықтық даму бағытын айқындайды. Қазақстанда мұғалімдердің кәсіби қоғамдастықтары мен съездері ұстаздардың көшбасшылық әлеуетін көтеруге жұмыс істеуде, өйткені әрбір мұғалім – өз ортасының өзгеріс агенті.

Мұғалім-фасилитатор – оқушылардың білімді өзіндік ізденіс арқылы меңгеруіне жол ашатын бағыттаушы. Бүгінде ақпарат көзі шектен тыс қолжетімді заманда мұғалімнің міндеті дайын білімді беріп құюдан гөрі, оқушыны өз бетінше үйренуге ынталандыруға көшті. Мұғалім-фасилитатор сабақта басты назарды оқушының дербес зерттеуіне, жобалауына аударады және білім алу үдерісін ұйымдастырып отырады. Ол сыныптағы оқу ортасын ынтымақтастық пен ашықтыққа негіздеп, әр шәкірттің пікірін құнды деп танитын атмосфера құрады. Мәселен, фасилитатор-мұғалім сабақты диалог түрінде өткізіп, проблемалық сұрақтар қою арқылы оқушылардың сыни және креативті ойлауын дамытады. Оқушылар арасындағы топтық жұмыстарды, пікірталастарды тиімді пайдаланып, олардың «адамгершілік дилеммаларды» өздері шешуіне жағдай жасайды. Нәтижесінде, оқушы өзі ізденіп тапқан білімді өмірде қолдануды үйренеді әрі маңызды құндылықтық тұжырымдарға өз тәжірибесі арқылы келеді.

Мұғалімнің үлгі-өнеге көрсетуші рөлі де аса маңызды. Балалар көбіне үлкендер айтқан моралдық уағыздардан гөрі, олардың нақты іс-әрекетінен тәлім алады. Сондықтан ұстаздың әрбір әрекеті, сөйлеу мәнері, қарым-қатынасы – шәкірттерге тікелей үлгі. «Мұғалім сабақта тек ғылыми негіздерді үйретіп қоймайды, сонымен бірге шындықты, әділдікті, адалдықты, батылдық пен жақсылықты да үйретеді. Сабақтың әрбір секунды – тәрбиелеу сәті» деп жазылған әдістемелік еңбектерде. Бұл сөздер мұғалімнің сабақ беру барысында өзі де әділ, шыншыл, сабырлы, жанашыр болу керектігін еске салады. Шәкірт жүрегіне ең қатты әсер ететін – ұстаздың жеке тұлғалық қасиеті. Егер мұғалім шәкірттеріне құрметпен қарап, оларды жақсы көретінін ісімен көрсете алса, оқушы да сол қарым-қатынасты басқаға көрсетуге үйренеді. Керісінше, «жүрегі мұз мұғалім» алдында талай сабақ алғанымен, баланың есінде оның қаталдығы қалып қояды деп педагогика классиктері ескертеді. Сондықтан мұғалім өз эмоциясын басқара білуі, сыныпқа жеке уайым-мәселелерін кіргізбеуі, әрқашан сабырлық пен әділеттілік танытуы – нағыз кәсіби біліктіліктің белгісі. Мұғалімнің бойындағы асыл қасиеттер (адалдық, еңбекқорлық, мәдениетілік, т.б.) оқушы үшін өмірлік мәні бар үлгіге айналады. Ұстаздың сөзі мен ісінің бірлігі арқылы балалар адамгершіліктің практикалық үлгісін көріп өседі.

Сонымен бірге, бүгінгі мұғалім – жай оқытушы ғана емес, нағыз тәрбиеші-педагог болуға тиіс. Яғни, әр сабақта білім берумен қатар, баланың жеке тұлғасын қалыптастыру міндеті тұр. Бұрын тәрбие жұмысы көбіне сынып сағаттары мен бейресми шараларда жүреді деп саналған болса, қазір әр пән мұғалімі өз пәні арқылы да тәрбие бере алады және беруі қажет. Сабақтың оқу мақсаттарына қоса тәрбиелік мақсаттарын да анықтау – жаңартылған бағдарлама талабы [8, 33]. Сондықтан мұғалім әр сабақтың мазмұнында көрінбейтін тәрбие тетіктері барын ұмытпауы керек: мысалы, математикада – дәлдік пен жауапкершілік, әдебиетте – empathy (басқаға жанашырлық), тарихта – отансүйгіштік және толеранттылық, еңбекте – кәсіпқорлық, ғылымда – жаңашылдық пен ашықтық құндылықтары. Тәрбиелеуші мұғалім оқушының жан дүниесіне үңіліп, оның психологы әрі кеңесшісі бола біледі. Ол балаға жеке тұлға деп қарап, әрқайсысының күшті жақтарын дамытады, әлсіз тұстарына қолдау көрсетеді. Сондай мұғалімдер ғана оқушы жүрегіне жол тауып, терең әрі тиянақты тәрбиелік ықпал жасай алады.

Жаңа дәуір мұғаліміне қойылатын жоғарыдағы талаптар кешені – оңай міндет емес. Ұстаз өзі өмір бойы үйренетін, кәсіби және жеке дамуын тоқтатпайтын lifelong learner болуы шарт. Ұстаздық ынта мен жаңашылдыққа ашықтық арқылы ғана мұғалім қоғамдағы жылдам өзгерістерге ілесіп, жас ұрпақты өмірге дайындай алады. Қорыта айтқанда, құндылыққа негізделген білім берудің басты тұлғасы – мұғалім. Мұғалім өз рөлін тиімді атқарғанда ғана білім мазмұнындағы құндылықтар оқушы бойында шынайы қасиетке айналады.

Білім беру саласында алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесі құндылықтарға бағдарланған оқытудың табысты үлгілерін көрсетеді. Финляндия – білім беру жүйесі әлемдегі ең тиімді елдердің бірі ретінде танымал, оның феномені тек академиялық нәтижелерде ғана емес, сондай-ақ тәрбиелік ұстанымдарында жатыр. Финляндияда мектептер оқушылардың жан-жақты дамуына бағытталған «holistic» (түбегейлі, тұтастық) тәсілді қолданады, мұнда мінез-құлық тәрбиесі мен этикалық даму оқу бағдарламасының ажырамас бөлігі болып саналады [8, 39]. Мәселен, фин мектептерінде ресми бекітілген негізгі құндылықтар – теңдік, құрмет, жауапкершілік – барлық пәндер мен мектеп мәдениетінде көрініс табады. Финляндия білім жүйесі оқушылардың «өзін-өзі басқару» дағдыларын дамытуға көп көңіл бөледі: мектептерде қатаң бақылау мен тестілеудің орнына, оқушыны жауапкершілікке баулу, өзіндік шешім қабылдауына еркіндік беру басты орында. Ұстаздарға деген сенім өте жоғары – әр мұғалім магистр дәрежесіне ие жоғары дайындықтан өткен кәсіби маман, сондықтан олардың оқытуда шығармашылық еркіндігі қамтамасыз етілген. Финляндияның тұтас тәрбиелік ортасы мен «балаға бағытталған» (learner-centered) философиясы нәтижесінде оқушылар тек білімді ғана емес, қоғамға пайдалы тұлғаға қажетті құндылықтарды да бойына сіңіреді. Бұл елдегі білім беру табыстарының бір сыры – әлеуметтік теңдік пен сенім құндылықтарына негізделген басқару моделінде: барлық мектептер сапалы және тегін білім береді, оқушылар арасында бәсеке емес, ынтымақтастық атмосферасы қалыптасқан.

Сингапур білім жүйесі аз уақыт ішінде үлкен жетістікке жетуімен ерекшеленеді, мұнда дәстүрлі азиялық құндылықтар мен заманауи инновациялар үйлесім тапқан. Сингапурде «Ұлттық білім беру» (National Education) бағдарламасы арқылы оқушыларға өз елінің біртұтас азаматы болу, қоғамға қызмет ету сана-сезімі тәрбиеленеді [8, 42]. Мектептерде барлық пәндер мен внекласс шараларында Отанға адалдық, тәртіптілік, өзгелерге құрмет, төзімділік құндылықтарын дарыту мақсатты түрде жүреді. Бұған қоса, Сингапурдің «Мінез-құлық және азаматтық білім» (Character and Citizenship Education – CCE) бағдарламасы аясында әр сыныпта аптасына арнайы сағат бөлініп, оқушыларға өмірлік маңызды құндылықтар: жауапкершілік, табандылық, командада жұмыс істеу, көпмәдениетті құрметтеу секілді қасиеттер үйретіледі. Сингапур қоғамында отбасы және қоғамға қызмет құндылықтары жоғары бағаланады, мұны мектеп те қолдайды – оқушылар арасында еріктілік жұмыстары кең тараған, әр оқушы жыл сайын қоғамға пайдалы еңбекке (қарттарға

қамқорлық, табиғатты қорғау т.б.) қатысады. Сингапурдің тағы бір ерекшелігі – тәртіп пен еңбекқорлықты бірінші орынға қоюы. Мектептерде қатаң тәртіп ережелері бар, оқушылар мектеп формасын мүлтіксіз сақтайды, сыныпта тәртіп бұзуға жол берілмейді. Бұл сырт көзге қаталдық көрінгенімен, шындап келгенде оқушылардың өзін-өзі бақылау және сыйластық құндылықтарын ерте жастан меңгеруіне әсер етеді. Азия мәдениетіне тән еңбекке құрмет, үлкенге құрмет сияқты нормалар да оқушылардың мінез-құлқында қалыптасады. Нәтижесінде, Сингапур жастары жоғары пәндік біліммен қатар, тәртіпті, мақсатшыл, қоғамшыл азамат болып шығады. Әлбетте, бұл жүйенің көлеңкелі тұстары ретінде шамадан тыс бәсекелестік пен психологиялық қысым айтылуы мүмкін. Дегенмен Сингапур үкіметі соңғы жылдары оқу жүктемесін жеңілдетіп, шығармашылық пен сыни ойлауды ынталандыруға тырысып келеді – яғни құндылықтар тепе-теңдігіне баса мән беруде.

Жапония – дәстүр мен технологияны ұштастыра білген ел, оның мектептерінде моральдық тәрбиеге үлкен көңіл бөлінеді. Жапонияда 2018 жылдан бастап «DOTO KU» деп аталатын «Ар-ождан сабағы» бастауыш және орта мектептің міндетті бағдарламасына енгізілді. Бұл пәннің мақсаты – оқушылардың адамгершілік санасын қалыптастыру, жақсы мен жаманды айыра білу қабілетін дамыту және қоғамдағы жауапты мінез-құлыққа баулу. Жапондық «моральдік білім» бағдарламасы шеңберінде оқушыларға адалдық, қайырымдылық, кішіпейілділік, сыйластық сияқты дәстүрлі құндылықтар тарихтағы оқиғалар мен күнделікті тұрмыстық жағдайлар мысалында түсіндіріледі [8, 56]. Балалар топпен талқылау арқылы түрлі моральдық дилеммаларды шешіп үйренеді, бұл олардың әлеуметтік сана-сезімін жетілдіреді. Сабақтарда арнайы бекітілген мораль оқулықтары пайдаланылады, онда қысқа әңгімелер, комикстер, нақыл сөздер арқылы мінез-құлық үлгілері берілген. Сонымен қатар, Жапония мектептерінде тәрбие бүкіл оқу процесіне интеграцияланған: мысалы, барлық оқушылар күнделікті кезекшілікте болып, сынып бөлмесін, мектеп ауласын өздері тазартады – бұл қарапайым еңбек арқылы ұжымшылдық, жауапкершілік, қарапайымдылық құндылықтарын дарытады. Ұстаздар мен үлкендерді құрметтеу де қатаң этикет арқылы үйретіледі: оқушылар мұғалімге иіліп сәлем беруден бастап, әр сабақты алғыс айтып аяқтауға дейінгі тәртіпке үйренген. Жапон қоғамындағы патриотизм, топтық гармония идеялары да мектеп өмірінде көрініс табады – мектеп әнұрандары, салтанатты рәсімдер, ұжымдық іс-шаралар оқушының өз мектебі мен еліне мақтаныш сезімін оятады. Жапония тәжірибесі көрсеткендей, моральдық тәрбиені жүйелі жолға қою арқылы жоғары технологиялық дамыған қоғамда да рухани құндылықтар сақталып, әлеуметтік капитал (өзара сенім) жоғары деңгейде қалып отыр. Әрине, сыншылар мұндай жүйе жеке тұлғаның даралығын басып тастап, ұжым мүддесіне шектен тыс бейімдейді деп те айтып жатады. Дегенмен жапон мектебі берік тәртіп пен ортақ құндылықтарға сүйене отырып, әлемге тәрбиелі де білімді, еңбекқор буынды таныстырып келеді.

Жоғарыдағы елдер үлгілерінен байқайтынымыз – әр мемлекет өз мәдениеті мен даму ерекшелігіне сай құндылықтық басымдықтарын білім жүйесіне интеграциялаған. Финляндия – теңдік пен тұлғалық даму құндылықтарын, Сингапур – тәртіп пен прогреске бейілділік құндылықтарын, Жапония – дәстүрлі мораль және ұжымшылдық құндылықтарын оқытудың өзегі ете білген. Дегенмен, барлығын біріктіретін ортақ үрдіс – білім сапасын арттырудың құндылықтық негізі бар екенін түсіну. Қай елде болмасын, оқушылар өз қоғамының лайықты азаматы болып қалыптасуы үшін білім беру академиялық мағлұматпен шектелмей, адамгершілік, азаматтық жауапкершілік, ұлттық рухани мұраларды бойға сіңіруді мақсат етеді. Бұл – ХХІ ғасырдағы жаһандық білім беру парадигмасының маңызды тенденциясы. Қазақстан үшін де әлемдік озық тәжірибелерден сабақ ала отырып, өзіндік құндылықтар жүйесін нығайту – білім реформаларының ажырамас бөлігі болуы тиіс.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақстандағы мұғалімдердің құндылықтық бағдарын және көзқарастарын талдауға арналған зерттеулер кейбір қызықты деректерді алға тартады. Мысалы, мұғалімдердің жаңартылған білім беру мазмұнына қатысты пікірлерін қарастырсақ, олардың айтарлықтай

бөлігі бастапқы кезеңде күмәнмен қарағанын байқаймыз. Төмендегі 1-кестеде түрлі дереккөздер негізінде қазақстандық мұғалімдер көзқарасының кейбір көрсеткіштері берілген:

Кесте 1 – Қазақстан мұғалімдерінің құндылық бағдарлары туралы кейбір зерттеу нәтижелері

Көрсеткіш	Үлесі (%)
Оқушылардың әлеуметтік-эмоциялық дамуын қолдай алатынына сенімді мұғалімдер	78%
Мұғалім мамандығы қоғамда бағаланады деп санайтын мұғалімдер	82%
Жаңартылған білім мазмұны мектептегі білім сапасын нашарлатты деп есептейтін мұғалімдер	27,1%
Жаңартылған мазмұн айтарлықтай өзгеріс әкелмеді деп санайтын мұғалімдер	25,4%

Бұл мәліметтер мұғалімдердің едәуір бөлігі құндылықтық мазмұндағы жаңалықтарға бейімделу кезеңінде сақтықпен қарағанын аңғартады (шамамен төрттен бірі жаңартылған мазмұн сапаға теріс әсер етті немесе айтарлықтай өзгеріс әкелмеді деп есептеген). Дегенмен мұғалімдердің көпшілігі оқушылардың жан-жақты дамуын қолдауға даяр және өз еңбегінің қоғамда қажеттілігін сезінеді. Бұл – отандық педагогтардың құндылықтық ұстанымдарының біртіндеп нығайып келе жатқанының оң белгісі. Алдағы уақытта барлық мұғалімдердің білім мазмұнындағы құндылықтарды толық қабылдап, өз жұмысына дарытуы үшін қолдау шараларын жалғастыру маңызды (әдістемелік көмек, ынталандыру т.б.). Сонда ғана жаңартылған білім беру мазмұны өзінің көздеген жемісін – жаңа формацияның құндылықтары берік, саналы мұғалімін және саналы оқушы тұлғасын – толыққанды қалыптастыра алады.

Қорытынды

Қазақстандағы құндылыққа негізделген білім беру – заман талабынан туған қажеттілік әрі ұрпақ тәрбиесінің стратегиялық бағыты. Жүргізілген талдау көрсеткендей, мемлекет бұл салада белгілі жұмыстар атқарып, оқу мазмұнына құндылықтар интеграциясы басталды, бірақ оны толық жүзеге асыру үшін жүйелі шаралар жалғасуы қажет. Біріншіден, мұғалімдерді даярлау және дамыту түбегейлі жетілдіруді талап етеді: педагогикалық оқу орындары бағдарламасына құндылықтық тәрбие теориясы мен тәжірибесін енгізу, қызметтегі ұстаздарды адамның рухани дамуы, әлеуметтану, психология бағытында қайта оқыту маңызды. Мұғалімдер жаңа рөлдерін – көшбасшылық, фасилитация, тәрбиешілік – игеру үшін оларға әдістемелік құралдар, тренингтер жүйесін ұсыну керек. Екіншіден, оқу-әдістемелік материалдарды құндылықтық тұрғыдан байыту қажет. Оқулықтарды бағалау және жаңарту кезінде олардың тәрбиелік әлеуетіне ерекше назар аударылсын; әрбір пән бағдарламасында берілетін білімнің тұлғаны дамытуға қосар үлесі айқын көрсетілсін. Үшіншіден, білім беру саясатының тұрақтылығы мен басқарудың құндылықтық бағыттылығы қамтамасыз етілуі тиіс. Барлық мектептерде тәрбие жұмысының кешенді жоспары жасалып, оның орындалуы қадағалануы керек. Мұғалімдердің оқу-тәрбие жүктемесін оңтайландырып, оларға шығармашылықпен жұмыс істеуге уақыт пен мүмкіндік беру – құндылыққа негізделген білім берудің тиімділігі үшін маңызды шарт.

Төртіншіден, оқушы жастардың құндылықтарын зерттеу және қолдау тұрақты жүргізілуі керек. Жыл сайын ұлттық деңгейде оқушылардың құндылық бағдарына мониторинг жасап, трендтер анықталсын; соның негізінде жаңа тәрбие бағдарламалары әзірленсін. Мектепте оқушыларға өзін танытуға, өз бастамаларын іске асыруға жағдай жасау – олардың қоғамға пайдалы құндылықтарын шыңдайды. Мысалы, волонтерлікті оқу бағдарламасына кіріктіріп, әлеуметтік жобаларды қорғау тәжірибесін жалпылау ұсынылады. Бесіншіден, ата-аналарды, жалпы жұртшылықты білім беру үрдісіне тартып, «мектеп-отбасы-қоғам» үштігінің тұтас тәрбие жүйесін құру қажет. Отбасындағы тәрбие мен мектептегі тәрбиенің құндылықтары үйлесімділік тапса ғана балада берік моральдық негіз қалыптасады.

XXI ғасыр мұғалімі – тек пән оқытушысы емес, ұлт болашағын қалыптастырушысы. Ұстаз өз бойына білім мен ізгілікті үйлестіріп, шәкіртіне ғылым негіздерін де, жақсы адам болудың қағидаларын да үйреткенде ғана нағыз мақсат орындалмақ. Қазақстанның жаңартылған білім беру саясаты да «өмір бойы білім алу» идеясымен қатар «өмір бойы тәрбие алу» идеясын да ілгерілетуге бағытталуы тиіс. Бұл – мектеп бітірушінің қолында тек аттестат қана емес, сонымен бірге берік ұстанатын құндылықтық қағидаттары да болсын деген сөз.

Қорыта айтқанда, құндылыққа негізделген білім берудің нәтижелілігі – барлық мүдделі тараптардың (мемлекет, мектеп, мұғалім, ата-ана, қоғам) үйлесімді әрекетінде. Жаңа ғасырдың өнегелі, белсенді азаматын тәрбиелеу ісінде әр мұғалім көшбасшы ретінде алға шығып, әр отбасы мектеппен ынтымақтаса әрекет етсе, және бұл бастамаларды мемлекеттік деңгейде қолдап отырса – ұлттың рухани кемелдену мақсатына қол жеткізеріміз анық. «Ел болашағы – бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздардың қолында» деп Елбасы Н.Ә.Назарбаев айтқандай, ұстаздардың құндылыққа негізделген жаңа рөлі Қазақстанның жарқын болашағын айқындайды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Президенті Қ.Тоқаев. «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс» атты Ұлттық құрылтайдың үшінші отырысында сөйлеген сөзі – 15.03.2024. uba.edu.kz. Ақорда ресми сайты.
2. ЮНЕСКО. Білім беру және тұрақты даму деректері – UNESCO, 2023. (ЮНЕСКО мәлімдемелері бойынша, құндылыққа негізделген білім беру тұрақты даму мен бейбіт қоғам үшін маңызды edukemy.com).
3. ҚР Оқу ағарту министрлігі. «Құндылықтарға негізделген білім беру» жобасы – ҚР БҒМ м.а. 2020 жылғы 12 маусымдағы №248 бұйрығымен бекітілген (2020-2025 жж. арналған жоба) online.zakon.kz.
4. OECD. Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2024, Қазақстан бойынша деректер – OECD Global Education GPS, 2025. gpseducation.oecd.org.
5. ҚР Үкіметі. Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты – ҚР Үкіметінің қаулысымен бекітілген ресми стандарт (2018). Стандартта орта білім мазмұнындағы негізгі құндылықтар көрсетілген. uba.edu.kzuba.edu.kz.
6. ERI (Eurasian Research Institute). «Education in Kazakhstan: Challenges, Reforms and the Road to Equity» – ERI Article, 2023. eurasian-research.org. (Қазақстанның білім беру саласындағы саясат пен қарекеттердің талдауы, оның ішінде құндылықтық аспектілер).
7. DalaNews. «Құндылықтар: Қазақстанның болашағына бағыт-бағдар» – Dalanews.kz, 26.01.2024. dalanews.kz. (ҚСЗИ және өзге сарапшылардың Қазақстан қоғамындағы құндылықтар туралы зерттеу нәтижелері).
8. Edukemy (UPSC Notes). «Value Education – Some best practices around the world» – Edukemy.com, 2025. edukemy.comedukemy.com. (Жапония, Финляндия, Сингапур және басқа елдердің құндылықтық білім беру тәжірибелері талданған).

ӘОЖ 378.14

УНИВЕРСИТЕТТІҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ЖАППАЙ АШЫҚ ОНЛАЙН-КУРСТАРДЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Белхожаева Д.Ж.

*PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
dinar_15@list.ru

Тұрлыханқызы Қ.

*PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
kuralay_turlykhan@mail.ru

Жомартқызы А.

*З.ғ.м., аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы*
zhomartkyza8@gmail.com

Жаппай ашық онлайн-курстар (ЖАОК) қазіргі кезеңде жоғары оқу орындарында оқу процесін ұйымдастыруда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолданудың тиімді формаларының бірі болып табылады. Дегенмен, олардың тиімділігі мен оңтайлы қолдану форматтары әлі де толық айқындалмаған. Зерттеудің мақсаты ЖАОК-тың қазіргі даму жағдайын, жоғары білім беру жүйесіндегі қолдану мүмкіндіктерін талдау және білім алушылардың онлайн курстарды тәжірибелік тұрғыда пайдалану деңгейін анықтау. Зерттеу барысында авторлар шетелдік және отандық ғылыми еңбектерді талдап, білім алушылары арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне салыстырмалы талдау жасады. Зерттеу нәтижесінде ЖАОК-тың негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері айқындалды. Артықшылықтарына жалпы қолжетімділік, оқу материалының бірегейлігі, білім беру моделінің икемділігі мен қарапайымдылығы, курстардың пәндік әртүрлілігі, қысқа мерзімділігі және оқу автономиясы жатады. Ал негізгі кемшіліктер ретінде курстардың өту уақытының шектеулілігі, оқытушы мен білім алушы арасындағы кері байланыстың әлсіздігі, курсты уақытында аяқтауға уәждеменің төмендігі және алынған сертификаттардың ресми баламалылығының болмауы анықталды, зерттеу барысында педагогикалық қауымдастық және білім алушылар арасында ЖАОК туралы ақпараттану деңгейінің төмен екендігі байқалды. Демек, жаппай ашық онлайн-курстарды білім беру процесіне енгізудің артықшылықтарына қарамастан, ұйымдастырушылық және әдістемелік қиындықтарға байланысты аудиториялық сабақ жүктемесін толықтай онлайн форматпен алмастыру әзірге мүмкін емес деген қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: жаппай ашық онлайн-курстар, жоғары білім, цифрлық педагогика, білім беру технологиялары, оқу процесін цифрландыру.

Массовые открытые онлайн-курсы (МООК) на современном этапе являются одной из эффективных форм применения информационно-коммуникационных технологий в организации учебного процесса в вузах. Однако их эффективность и оптимальные форматы применения до сих пор не полностью определены. Целью исследования является анализ современного состояния развития МООК, возможностей применения в системе высшего образования и определение уровня практического использования обучающимися онлайн-курсов. В ходе исследования авторы проанализировали зарубежных и отечественных научные труды, провели сравнительный анализ результатов опроса обучающихся. В результате исследования были выявлены основные преимущества и недостатки МООК. Преимущества включают общий доступ, уникальность

учебного материала, гибкость и простоту образовательной модели, предметное разнообразие курсов, краткосрочность и автономность обучения. А основными недостатками стали ограниченность времени прохождения курсов, слабая обратная связь между преподавателем и обучающимся, низкая мотивация к своевременному завершению курса и отсутствие формальной эквивалентности полученных сертификатов, в ходе исследования было отмечено, что среди педагогического сообщества и обучающихся низкий уровень информированности о MOOC. Следовательно, несмотря на преимущества внедрения массовых открытых онлайн-курсов в образовательный процесс, сделан вывод о том, что из-за организационных и методических трудностей полностью заменить нагрузку аудиторных занятий онлайн-форматом пока невозможно.

Ключевые слова: массовые открытые онлайн-курсы, высшее образование, цифровая педагогика, образовательные технологии, цифровизация учебного процесса.

Mass Open Online Courses (MOOC) at the present stage are one of the most effective forms of application of information and communication technologies in the organization of the educational process in higher educational institutions. However, their effectiveness and optimal application formats are still not fully understood. The purpose of the study is to analyze the current state of development of MOOC, the possibilities of application in the higher education system and determine the level of practical use of Online Courses by students. In the course of the study, the authors analyzed foreign and domestic scientific works and made a comparative analysis of the results of a survey of students. As a result of the study, the main advantages and disadvantages of MOOC were identified. The advantages include General Accessibility, uniqueness of the educational material, flexibility and simplicity of the educational model, subject diversity of courses, short duration and autonomy of learning. The main disadvantages were the limited time of courses, weak feedback between the teacher and the student, low motivation to complete the course on time and the lack of official equivalence of the certificates received. Consequently, it was concluded that, despite the advantages of introducing mass open online courses into the educational process, it is not yet possible to completely replace the classroom lesson load with an online format due to organizational and methodological difficulties.

Keywords: mass open online courses, higher education, digital pedagogy, educational technologies, digitalization of the educational process.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде жоғары білім беру жүйесін ақпараттық-коммуникациялық технологияларсыз елестету мүмкін емес. Цифрлық технологиялар оқу процесінің барлық компоненттеріне еніп, оның мазмұны мен құрылымына елеулі өзгерістер енгізуде. Бұл жағдай жоғары білім беру жүйесінде оқытудың жаңа форматтарын, педагогикалық тәсілдері мен ұйымдастырушылық модельдерін іздестіру қажеттілігін туындатып отыр. Білім алушылар бүгінгі күні цифрландыру үдерісінің белсенді қатысушылары ретінде өздерінің жеке білім алу траекториясын дербес құру мүмкіндігіне ие болып, оқу процесіндегі автономия мен икемділік деңгейі артуда. Мұның нәтижесінде оқытудың даралануы (индивидуализациясы) күшейіп, білім алушының жеке қажеттіліктері мен қабілеттеріне бағытталған жаңа білім беру модельдері қалыптасуда. Солардың бірі жаппай ашық онлайн курстар (бұдан әрі - ЖАОК), олар білім алушыларға уақыт пен кеңістік шектеулерінсіз, онлайн форматта сапалы білім алу мүмкіндігін ұсынады.

ЖАОК ғаламдық білім беру кеңістігін қалыптастыруға ықпал ететін, қолжетімді және интерактивті оқыту моделі [1]. Соңғы жылдары әлемдік жоғары оқу орындары оқу бағдарламаларына онлайн курстарды кеңінен енгізіп, оқытудың жаңа форматтарын тәжірибеге енгізуде. Қазақстандық жоғары мектеп те бұл бағыттағы үрдістерден тыс қалмай, оқу үдерісіне цифрлық білім беру технологияларын, соның ішінде ЖАОК элементтерін енгізуге бет бұрды. Алайда, жаппай ашық онлайн курстарды дәстүрлі жоғары білім беру процесіне біріктіру кезінде бірқатар ұйымдастырушылық, педагогикалық және

әдістемелік мәселелер туындайды. Атап айтқанда, оқу бағдарламаларының мазмұнын үйлестіру, академиялық нәтижелердің эквиваленттілігін қамтамасыз ету, оқытушылардың цифрлық құзыреттілігін арттыру және студенттердің оқу уәждемесін қолдау мәселелері өзекті болып отыр. Осыған байланысты зерттеудің мақсаты жоғары мектепте жаппай ашық онлайн курстарды біріктірудің мүмкіндіктерін айқындау, олардың тиімділігін бағалау және интеграциялау барысында туындайтын негізгі факторларды анықтау болып табылады.

Материалдыр мен әдістер

Зерттеу барысында университеттердің педагогтері білім алушылар арасында жоғары оқу орындарында сырттай форматта өткізілген жаппай ашық онлайн курстарды пайдалану деңгейін анықтау мақсатында сауалнама әдісін қолданды. Алынған деректер салыстырмалы талдауға жіберіліп, қорытындылар жасалды. Сауалнама парағы ЖАОК-тың білім деңгейін бағалау және оқу процесінде олардың практикалық қолданылу деңгейін анықтауға бағытталған негізгі сұрақтардан құралды. Зерттеу объектісі ретінде Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті тарих және құқық факультетінің білім алушылары алынды. Жалпы 200 студент сауалнамаға қатысып, деректер жинақталды. Зерттеу әдістері төмендегідей элементтерді қамтыды: білім алушылардың ЖАОК пайдалану тәжірибесі мен қабылдау деңгейін анықтау үшін сауалнама әдісі, алынған деректерді сараптау және оқыту процесінде ЖАОК тиімділігін бағалау үшін салыстырмалы талдау әдісі, нақты білім алушылардың тәжірибесіне негізделген нәтижелерді алу мақсатында эмпирикалық әдіс қолданылды. Зерттеу нәтижелері ЖАОК-ты жоғары оқу орындарында біріктіру мүмкіндіктерін, сондай-ақ олардың оқу процесіндегі тиімділігін бағалауға бағытталады.

Нәтижелер және талқылау

Жаңа ақпараттық білім беру ортасының талаптарына сәйкес педагогикалық қауымдастық заманауи білім беру үрдістерін жетілдіру, инновациялық технологияларды тиімді пайдалану және оқытудың баламалы үлгілерін әзірлеу бағытында тұрақты ғылыми-ізденіс жұмыстарын жүргізуде [2]. Осы тұрғыда жаппай ашық онлайн курстар (ЖАОК) жоғары мектептің оқу процесіне икемді түрде енгізілетін заманауи білім беру құралы ретінде қарастырылады.

Қашықтан оқытудың белсенді дамуы әртүрлі санаттағы білім алушыларға әлемнің жетекші университеттерінен сапалы, элиталық білімге қол жеткізу мүмкіндігін ұсынды. Бұл бағыттағы алғашқы бастамашы ретінде әлемге әйгілі Массачусетс технологиялық институты (MIT) танылды. Аталған оқу орны 2001 жылы өздерінің бірегей оқу материалдарын ашық онлайн форматта ұсыну арқылы жаһандық білім беру кеңістігінде жаңа кезеңнің негізін қалады [3, б. 78].

Он жылдан кейін, қашықтан оқытудың қарқынды дамуына байланысты АҚШ-тың солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан ең беделді сегіз жекеменшік университет пен колледж қауымдастығы және әлемнің жетекші жоғары оқу орындары жаппай ашық онлайн курстарды (ағылш. Massive Open Online Courses - MOOC) ұсынды. Бұл курстар әртүрлі санаттағы және ұлттағы тыңдаушылардың шектеусіз санына ұсынылған кез келген курсты тегін өтуге және оны аяқтағаны туралы сертификат алуға мүмкіндік берді. Аталған бастаманы Италия, Германия, Ұлыбритания, Біріккен Араб Әмірліктері, Қытай және басқа да елдердің университеттері қолдап, өздерінің ЖАОК-ын әзірледі. Бұл өз кезегінде көптеген шетелдік студенттерді тартуға және халықаралық білім беру кеңістігін кеңейтуге ықпал етті [3, б. 79].

Барлық жаппай ашық онлайн курстар (ЖАОК) студенттердің білім мен дағдыларды өз бетінше меңгеруіне бағытталған және оқытуды кезең-кезеңімен ұйымдастыру принципіне негізделген: ақпаратты жеткізу, автоматтандырылған тексеру жүйесі арқылы тапсырмаларды орындау және бағалау. ЖАОК-тың айрықша ерекшелігі дәстүрлі оқу материалдарына қосымша ретінде студенттер мен оқытушылардың онлайн форумдар мен чаттар арқылы интерактивті қарым-қатынас жасау мүмкіндігінің енгізілуі болып табылады. Сонымен қатар, курстардың тиімділігін арттыру мақсатында оқытушылардың көмекшілері мен ассистенттер қауымдастығы тарапынан қолдау көрсету жүйесі қалыптастырылған [4, б. 66-67].

ЮНЕСКО жаппай ашық онлайн курстарды (ЖАОК) білім беруді дамытудың ең әлеуетті отыз үрдісінің қатарына жатқызады [5, б. 18]. Ең танымал ЖАОК Coursera, Futurelearn, edX, Canvas Network, Khan Academy секілді платформаларда ұсынылуда, қазіргі таңда мұндай курстардың саны 10 000-нан асып, бұл барлық қолданыстағы ЖАОК курстарының шамамен жартысын құрайды [6].

Ал, елімізде 2014-2015 оқу жылынан бастап әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің қашықтықтан білім беру орталығы профессор-оқытушылар құраммен бірлесе отырып, ЖАОК құру жұмысын бастады және қазіргі уақытта <http://open.kaznu.kz> мекен-жайы бойынша Open edX жүйесінің негізінде жеке ЖАОК платформасының жұмысы жанданып жатыр. әл-Фараби университеті OpenEdx ашық платформасында ЖАОК енгізуден Қазақстандағы университеттер ішіндегі көшбасшысы [7], ал 2020 жылы Satbayev University 400 жаппай ашық онлайн-курстар әзірледі, бұл Қазақстанның барлық университеттерінің жалпы онлайн-курстарының 28%-ын, бүгінде Polytechonline университеттік платформасында 9500-ден астам адам оқыды, бұл онлайн-режимде оқитын барлық отандық студенттердің 13%-ын құрайды [8], Шәкәрім университеті - ais.semgu; Мираc университеті - Miras.app [1].

Шетелдік және отандық ашық білім беру платформалары мен оларда орналастырылған курстардың артықшылықтары айқын және даусыз: қол жетімділік (бір уақытта курста жасына, орналасқан жеріне және ұлтына қарамастан бірнеше мыңға дейін адам білім ала алады); оқу материалының эксклюзивті сапасы (әлемнің үздік университеттері өз курстарына ашық қол жеткізуді қамтамасыз етеді); түсінуге оңай білім беру моделі /оқытуды ұйымдастыру (курс бірнеше кезеңнен тұрады: курсқа тіркелу, қысқа дәрістерді қарау, материалды игеру тесттерін орындау, қорытынды тест және сертификат алу); кез-келген мамандыққа арналған ЖАОК-дың әртүрлілігі (ашық онлайн платформаларда 1500-ден астам бағыт бойынша 20 мыңнан астам курс орналастырылған); қысқа мерзімді: оқу курстары бірнеше аптадан бірнеше айға дейін созылады; оқу автономиясы (студенттер оқуды өз бетінше жоспарлайды, курс ішіндегі жүктеме мен оқу қарқынын реттейді, сонымен қатар олардың оқу белсенділігін бақылайды және қол жеткізілген нәтижелерді бағалайды); курс қатысушыларымен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі: оқу курсы бойы тыңдаушылар талқылауға қатысуға, жалпы форум аясында курстың басқа қатысушыларымен хабарлама алмасуға мүмкіндік алады, оған курс жетекшісі де қатыса алады; курстар ішіндегі дәрістер 10-15 минуттық бөліктерде ұсынылады; үлгерімді автоматтандырылған бақылау: тесттер мен қорытынды бақылау/шығармашылық жұмыстар бағдарламамен автоматты түрде тексеріледі; қатаң есептіліктің болмауы (тыңдаушы курсты аяқтағаны туралы сертификат алғысы келген жағдайда ғана бақылау тапсырмаларын орындау қажет); қу ақысының болмауы: көптеген ЖАОК-да ақылы мазмұн жоқ, оқу материалдарына қол жетімділік емес, курсты аяқтағаны туралы растайтын құжат, сертификат беру төленеді. Алайда, 2021 жылы МООС-тің ең ірі провайдерлерінің бірі edX-ті 2U сатып алып, коммерциялық емес ұйым мәртебесін жоғалтқан маңызды фактіні атап өткен жөн; курсты аяқтағаны туралы сертификат (тыңдаушының өтініші бойынша оқуды аяқтағанын растайтын сертификат алуға болады). Бастапқыда сертификат үшін ақы алынбады, бірақ 2015 жылға қарай МООС-тың көпшілігі ақылы болды. Дегенмен, қазір көптеген тегін курстарды табуға болады. Мысалы, әйгілі Coursera платформасында олардың саны бір жарым мыңнан асады.

ЖАОК барлық артықшылықтарына қарамастан, олардың әлі де елеулі кемшіліктері бар:

- Білім беру қызметтері нарығында пайда болған кезде ЖАОК-та курстың мазмұнын игеру, бақылау тапсырмаларын орындау және т.б. қарқыны бойынша уақытша шектеулер болған жоқ. енді таңдалған курсқа байланысты пайдаланушылар оқу материалдарына жүйеде алдын ала белгіленген мерзімге қол жеткізу құқығын алады, бұл білім алушының мүмкіндіктерін уақытша негізде шектейді. Материалдарда жеке бөліктерді зерттеудің

құрылымы мен уақыты нақты анықталған. Егер біз осындай құрылымдауды артықшылық ретінде қарастыратын болсақ, онда бұл тәсіл, керісінше, тыңдаушыларды оқытуға және нәтижеге неғұрлым жауапты көзқарасқа итермелеуі мүмкін.

- Қазіргі уақытта Coursera және FutureLearn сияқты ірі провайдерлердің жинақтарында барлық курстар ақылы, бұл таңдау мүмкіндігін айтарлықтай шектейді. Алайда, егер курстық төлемнің пайда болуы тыңдаушыларды тәртіпке келтіретінін және оқудың аяқталу пайызын арттыратынын ескерсек, бұл мәселені екінші жағынан да қарастыруға болады.

- Оқытуды дараландырудың жоқтығын да атап өтуге болады. Тыңдаушылардың шексіз ағыны режимінде білім алушыларда оқытушымен жеке Байланыс мүмкіндігі жоқ. Сондай-ақ, ЖАОК шеңберінде peer-review технологиясы қолданылады, яғни студенттерге басқа студенттердің жұмысын бағалауға және кері байланыс беруге мүмкіндік беретін жұмыстарды өзара бағалау, бұл көптеген мұғалімдер артықшылық ретінде танылады, өйткені бұл тьюторлық жұмыстың бір түрі, алайда студенттер әрдайым басқа пайдаланушылардың бағалауына қанағаттанбайды.

- Мотивацияның болмауы. Курсты аяқтауға және кейбір курстарда тапсырмаларды орындауға нақты уақыт шеңберінің болмауы босаңсытады және уақыт бойынша оқуды созуға және курстардың аяқталмау пайызын арттыруға әкеледі. Оқуды аяқтаған тыңдаушылар саны орта есеппен 9% құрайды.

- ЖАОК-тың тағы бір маңызды кемшілігі-сертификаттар мен несиелерді қайта есептеу жүйесінің эквиваленттілігінің болмауы. ЖАОК-тың көпшілігі Курстарды аяқтағаннан кейін несие бермейді немесе университеттерде курстарды бағалаудың стандартты офлайн бағдарламалардың талаптарына сәйкестік критерийлері жоқ.

Қайта есептеу мәселесін шешу шеңберіндегі оң динамиканы атап өткен жөн. Шетелде студенттер көптеген университеттерде несиелерді тану үшін МООС біліктілік жұмыстарын ұсына алады. Сонымен қатар, edX нақты аударым несиелерін алуға болатын бакалавриат және магистратура курстары мен бағдарламаларының қолжетімді шағын нұсқаларын ұсынады. Студенттер курс кредиттерін түйіндемеде және LinkedIn беттерінде жеке біліктілік ретінде немесе толық бакалавр немесе магистр дәрежесін алу қадамдары ретінде пайдалана алады. Бұл бағдарламалардың көпшілігі Маркетинг негіздері, деректер ғылымының элементтері, кәсіби жазу, информатика негіздері және ақпараттық технологиялар сияқты пәндер бойынша қол жетімді [3, б. 82]. Әрбір бағдарлама EDX университеттік несие серіктестерінің бірінен колледжге аударым несиелерін қамтиды. Оларды тыңдаушының басқа жерде алған бұрынғы несиелерімен немесе болашақ колледж несиелерімен біріктіру бағдарлама оларға дәстүрлі онлайн бағдарламадан ықтимал төмен бағамен толық бакалавр дәрежесін алуға көмектеседі.

Polytechonline платформасында ұсынылған Онлайн курстар да жоғары оқу орындарының оқу процесіне оңай енеді. Олар құзыреттіліктерді, сағаттар мен сынақ бірліктерінің санын көрсетеді, соның арқасында ЖОО-лар стандартты білім беру бағдарламаларына онлайн-курстарды енгізе алады. Бұл студенттердің білім беру траекториясының икемділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, онда олар жеке оқу бағдарламасын құра алады және қажетті дайындық бағытының оқу жоспарында бар кредиттік бірліктер саны бар курсты таңдай алады.

ЖАОК артықшылықтарының көптігіне қарамастан, оларды студенттердің барлық жас санаттары әлі бағалаған жоқ. Әдетте, ашық онлайн-курстар әсіресе жоғары білім туралы дипломы бар 30-35 жастағы тыңдаушылар арасында танымал. Олар үшін бұл диплом толық жұмыс істеу үшін жеткіліксіз немесе олар қосымша жаңа дағдылар мен білім қажет болатын сабақтас жаңа салада өздерін сынап көргісі келеді. Мұндай жағдайда ЖАОК біліктілікті арттыру курстарына балама болады.

Біз жүргізген сауалнама нәтижесінде университеттерде күндізгі жоғары білім алатын 18-25 жас аралығындағы студенттер ашық онлайн форматтағы курстарға онша

қызығушылық танытпайды, мүмкін негізгі оқу бағдарламасының жүктемесіне байланысты немесе олар өздері үшін қосымша онлайн білім берудің артықшылықтарын әлі түсінбеді.

ЖАОК-тың хабардарлық деңгейін және практикалық қолдану деңгейін анықтау үшін студенттерге жүргізілген сауалнама нәтижесінде келесі қорытындылар жасалды:

1) студенттердің көпшілігінде ЖАОК туралы түсінік жоқ;

2) студенттердің көпшілігі ЖАОК қолданбайды;

3) оқыту үшін онлайн-ақпарат көзі ретінде студенттер өзге де білім беру ресурстарын пайдаланады;

4) сауалнамаға қатысқандардың жартысы өздерінің білім беру мақсаттары үшін кез-келген онлайн-платформаны пайдалану қажет деп санамайды;

5) ЖАОК-та білім алуға кедергі келтіретін неғұрлым жиі кездесетін себептердің ішінде: бос уақыттың болмауы; білім беру ұйымында тиісті нормативтік базаның, мұндай ресурстармен жұмыс істеу дағдыларының болмауы.

Студенттер үшін онлайн курстардың басты мотивациялық факторлары олардың дербестік пен ұтқырлық сияқты артықшылықтарымен айқындалады. Қазіргі жағдайда дәстүрлі білім беру жүйесі еңбек нарығындағы жұмыс берушілердің сұраныстарын толық көлемде қанағаттандыра бермейтінін ескерсек, білім беру үдерісін жетілдірудің тиімді жолдарының бірі – дәстүрлі оқыту мен заманауи ақпараттық технологиялардың озық элементтерін біріктіретін аралас оқыту модельдерін енгізу болып табылады. Мұндай тәсіл оқу процесінің икемділігін арттырумен қатар, студенттердің жеке оқу траекторияларын қалыптастыруға және білім беру нәтижелерінің сапасын барынша арттыруға мүмкіндік береді.

Ал, ЖАОК-ты оқу курсына қосымша материал ретінде пайдалану мұндай кең таралған тәжірибе емес, өйткені ол тек ұсынымдық сипатта болады. ЖАОК-ты білім беру процесіне біріктірудің ең перспективалы моделі авторлар аралас оқыту моделін қарастырады. Бұл дегеніміз, студенттер жаңа материалды үй тапсырмасы аясында өз бетінше зерттейді, ал сабақта жаңа материалды зерттеу барысында туындаған мәселелерді талқылау ұйымдастырылады, пікірталастар, практикалық тапсырмалар, проблемалық жағдайлар және т.б. арқылы тақырыпқа тереңірек енеді [9, б. 261]. Оқытудың осы форматын енгізудің жағымды жақтары бар, өйткені студенттер білім беру платформаларында онлайн-форумдарға қатыспайды, бірақ олардан туындайтын мәселелерді оқытушымен жеке талқылауды жөн көреді.

Талдау нәтижесінде автор ашық платформаларды басқару жүйесін қолданыстағы университеттік оқыту жүйесіне тиімді бейімдеуге кедергі болатын факторлардың белгілі бір санын анықтады.

Олардың негізгілері: курстар мазмұнының жоғары оқу орындарындағы оқу бағдарламаларына сәйкес келмеуі; ауызша қарым-қатынастың болмауы, яғни студенттердің форумдарға қатысуы есебінен коммуникативтік дағдыларды дамыту ішінара іске асырылады, алайда коммуникацияның бұл түрі ауызша компонент толық болмаған кезде тек жазбаша сипатта болады. Оқу процесін басқарудың мүмкін еместігі және соның салдарынан білім сапасының жоғалуы, ЖАОК мазмұнын игеру процесіне мониторингті ұйымдастыру үшін оқытушы курсқа тыңдаушы ретінде тіркеліп, студенттермен қатар оқудан өтуі керек. Тек осылай ғана ол олардың белсенділігі мен еңбекқорлығын бақылауға мүмкіндік алады. Бұл ретте оқытушы өзінің бақылау пакеттеріне ашық платформалар курстарының материалдарын енгізуге мәжбүр болады. Ұзақ мерзімді жоспарлау мүмкіндігінің шектеулілігі оқу үдерісін ұйымдастыруда елеулі қиындықтар туындатады. ЖАОК-ның кестесі оларды оқу бағдарламасына тұрақты және жүйелі түрде енгізуге мүмкіндік бермейді, себебі олардың өткізілу сипаты циклдік емес. Мұндай курстар 3-6 айлық аралықпен қайталануы немесе бір реттік форматта ұсынылуы мүмкін. Нәтижесінде дәстүрлі оқу үдерісіндегі біртұтас және сабақтастыққа негізделген жоспарлау қағидаттарын жүзеге асыру мүмкін болмайды. Бұл өз кезегінде оқытудың жүйелілігі мен дәйектілігі сияқты негізгі педагогикалық принциптердің бұзылуына алып келеді. Осылайша, ЖАОК-ты

білім беру процесіне интеграциялау мүмкіндіктерін қарастырған жағдайда, бұл форматта оқытушылардың қызметі негізінен теориялық білім берумен шектеліп, практикалық дағдыларды қалыптастыру мүмкіндігі айтарлықтай төмендейді. Сонымен қатар, цифрлық білім беру құралдарының тиімділігі білім алушылардың оқыту нысанына да тәуелді. Атап айтқанда, мұндай құралдар күндізгі бөлім студенттері үшін өз бетінше жұмыс жасау барысында көмекші рөл атқарса, сырттай және қашықтықтан оқу нысандарындағы студенттер үшін олар оқытудың негізгі және аса тиімді элементіне айналады, себебі бұл форматтар өздігінен білім алуға бағытталған. Бұдан бөлек, онлайн-курстарды оқу үдерісіне енгізу білім беру жүйесінің қашықтан оқыту форматына уақтылы және тиімді түрде бейімделуге әрдайым дайын болуын талап етеді.

Қорытынды

Жаппай ашық онлайн-курстар (ЖАОК) қазіргі заманғы білім беру кеңістігінде студенттерге білім алу мүмкіндіктерінің айтарлықтай кеңеюін қамтамасыз етеді, сонымен қатар аудио және бейнематериалдарды, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып, кәсіби және академиялық коммуникацияларды дамытуға ықпал етеді. Дегенмен, ЖАОК-ты университеттік курстардың аудиториялық жүктемесін толық алмастыратын құрал ретінде интеграциялау бірқатар күрделі ұйымдастырушылық мәселелерге әкеледі. Атап айтқанда, оқу бағдарламаларының мазмұнымен үйлесімсіздік, оқу процесін ұзақ мерзімді жоспарлау және басқарудағы шектеулер, сондай-ақ ауызша және интерактивті коммуникацияның болмауы сияқты факторлар жоғары оқу орындарындағы білім беру тәжірибесінің тиімділігін төмендетеді. Осыған байланысты көптеген зерттеушілер ЖАОК-ты студенттердің өзін-өзі ұйымдастырып, дербес білім алуына бағытталған жеке, автономды және мақсатты ресурс ретінде қарастыруды ұсынады, бұл кәсіби және тілдік құзыреттердің кешенді дамуына ықпал етіп, жобаларды орындау, курстық жұмыстар жазу сияқты практикалық тапсырмаларды орындау кезінде қосымша академиялық қолдау ретінде қызмет етеді. Сонымен қатар, студенттердің ЖАОК туралы хабардарлығының төмендігі және олардың практикалық қолдану деңгейі осы ресурстың оқу процесіне кеңінен енгенін көрсетеді, бұл оның әлеуетін толық жүзеге асырудағы айтарлықтай шектеу болып табылады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала Абай атындағы ҚазҰПУ есебінен 2025 жылғы 3 сәуірдегі № 05-04/250 бұйрыққа сәйкес университеттік жоба аясында дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мониторинг реализации дистанционного и онлайн-обучения в вузах Казахстана в 2023 году [Электрондық ресурс]: URL: https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/182/file/1-5-monitoring-realizacii-distancionnogo-i-onlayn-obucheniya-2023-pervoe-po.pdf?cache=1690878674 (жүгінген күн: 18.10.2025)
2. Yarullina Z.A. Forms and Methods of Teaching English at a Higher School of Technology // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. - 2021. - Vol. 116. - pp. 123-134.
3. Вьюшкина Е.Г. Массовые открытые онлайн-курсы: теория, история, перспективы использования // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика. - 2015. - №2. - С. 78-83.
4. Тараканова Е.Н. Массовые открытые онлайн-курсы как ресурс смешанного обучения (на примере дисциплин гуманитарного профиля) // Самарский научный вестник. - 2021. - № 3. - С. 63-67.
5. Атик А.А. Перспективы массовых открытых онлайн-курсов как нового формата образовательной деятельности // Гуманитарные исследования. Педагогика и психология. - 2022. - №10. - С. 18-24.

6. Елубай Е. Жаппай ашық онлайн-курстары арқылы болашақ педагогтың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру. Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. - Алматы, 2023. - 162 б. [Электрондық ресурс]: URL: <https://www.kaznpu.kz/docs/docs/yelubay.pdf> (жүгінген күн: 18.10.2025)

7. Қазақ ұлттық университетіндегі Жаппай ашық онлайн-курстары [Электрондық ресурс]: URL: <https://massaget.kz/blogs/kazak-ulttyik-universitetndeg-jappay-ashyik-onlayn-kurstaryi-24419/> (жүгінген күн: 18.10.2025)

8. Satbayev University стал лидером среди вузов по разработке собственных онлайн-курсов [Электрондық ресурс]: URL: <https://bilimdinews.kz/?p=138451> (жүгінген күн: 18.10.2025)

9. Vatskovskaya I., Abrosimova N., Agafonova L. The Use of MOOCs for Professional Development of Translators // Anikina Z. (Eds) Going Global through Social Sciences and Humanities: A Systems and ICT Perspective. GGSSH 2019. Advances in Intelligent Systems and Computing. - 2019. - Vol. 907. Springer, Cham. - pp. 255-264.

ӨОЖ 159.923.2:371.212:371.26

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫН БАҒАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Боранбаева Ж.А.

Магистрант, Болашақ университеті, Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
zhunisova_ultai@mail.ru

Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясы бірнеше бағытты қамтиды: когнитивтік, эмоциялық, коммуникативтік, құндылықтық және шығармашылық даму. Әр бағыт оқушының жан-жақты қалыптасуына әсер етеді. Бағалау процесінде мұғалім бақылау, портфолио, сауалнама, рефлексия парақтары сияқты сапалық әдістерді қолданады. Бұл тәсілдер оқушының өзін-өзі тануына, өз әрекетіне сыни көзбен қарауына мүмкіндік береді. Мұндай бағалаудың басты ерекшелігі – оның ынталандырушы және қолдаушы сипатында. Мұғалім оқушының даму жолындағы серіктес ретінде көрінеді.

Оқушылардың жеке тұлғалық дамуын бағалау технологиясы – қазіргі білім берудің гуманистік бағыттағы басты тетігі. Ол оқушыны білім алушы ғана емес, өз өмір жолын құраушы тұлға ретінде қалыптастырады. Сондықтан мұндай технологияны оқу процесінде жүйелі қолдану – сапалы білім мен тұлғалық дамудың кепілі.

Кілт сөздер: Когнитивтік, эмоциялық, коммуникативтік, құндылықтық.

Технология оценки личностного развития включает несколько направлений: когнитивное, эмоциональное, коммуникативное, ценностное и творческое развитие. каждое направление влияет на всестороннее развитие ученика. в процессе оценки учитель использует качественные методы, такие как наблюдение, портфолио, анкетирование, листы рефлексии. эти методы позволяют ученику осознать себя и критически оценить свои действия. Главная особенность этого типа оценки — его стимулирующий и поддерживающий характер. учитель рассматривается как партнёр в развитии ученика.

Технология оценки личностного развития обучающихся является основным механизмом современного образования гуманистического направления. она формирует обучающегося не только как обучающегося, но и как личность, строящую свой жизненный путь. поэтому системное использование такой технологии в образовательном процессе является залогом качественного образования и личностного развития.

Ключевые слова: Когнитивные, эмоциональные, коммуникативные, ценностные.

Personal development assessment encompasses several areas: Cognitive, emotional, communicative, value-based, and creative development. Each area influences the student's comprehensive development. During the assessment process, the teacher uses qualitative methods such as observation, portfolios, questionnaires, and reflection sheets. these methods allow the student to become self-aware and critically evaluate his actions. The main feature of this type of assessment is its stimulating and supportive nature. The teacher is viewed as a partner in the student's development.

The technology of assessing students' personal development is the fundamental mechanism of modern humanistic education. it shapes the student not only as a learner but also as an individual, building their own life path. Therefore, the systematic use of such technology in the educational process is the key to high-quality education and personal development.

Keywords: Cognitive, emotional, communicative, value.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – жан-жақты дамыған, өз ойын еркін жеткізе алатын, сыни тұрғыдан ойлайтын, жауапкершілігі жоғары жеке тұлға қалыптастыру. Осы тұрғыдан алғанда оқушылардың жеке тұлғалық дамуын бағалау

мәселесі ерекше мәнге ие. Бағалау тек білімнің деңгейін анықтап қана қоймай, оқушының жеке қабілеттері мен әлеуетін ашуға, өзін-өзі тануына және өзін-өзі дамытуына ықпал етеді.

Жеке тұлғалық дамуды бағалау – бұл оқушының тек оқу нәтижелерін емес, оның адамгершілік, шығармашылық, әлеуметтік және рухани жетілу деңгейін анықтауға бағытталған кешенді үдеріс. Мұндай бағалау оқушыны тұлға ретінде қабылдап, оның әлеуетін ашуға, өзін-өзі жетілдіруге ынталандырады.

Дәстүрлі бағалау жүйесі көбіне білім мен білікке назар аударады, ал тұлғалық дамуға бағытталған бағалау оқушының ішкі мотивациясын, құндылықтық бағдарын, өзіндік пікірін қалыптастыруды көздейді. Бұл тұрғыда бағалау тек нәтиже өлшеу құралы емес, оқушының жеке даму траекториясын айқындайтын тетікке айналады.

Материалдар мен әдістер

Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясы бірнеше бағытты қамтиды: когнитивтік, эмоциялық, коммуникативтік, құндылықтық және шығармашылық даму. Әр бағыт оқушының жан-жақты қалыптасуына әсер етеді. Бағалау процесінде мұғалім бақылау, портфолио, сауалнама, рефлексия парақтары сияқты сапалық әдістерді қолданады. Бұл тәсілдер оқушының өзін-өзі тануына, өз әрекетіне сыни көзбен қарауына мүмкіндік береді.

Мұндай бағалаудың басты ерекшелігі – оның ынталандырушы және қолдаушы сипатында. Мұғалім оқушының қателігін табушы емес, оның жетістігін танушы, даму жолындағы серіктес ретінде көрінеді. Нәтижесінде оқушы өз еңбегінің мәнін түсінеді, ішкі мотивациясы күшейеді және оқу процесіне белсенді қатысады [1].

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінің басты мақсаты – оқушыны тек біліммен қаруландыру емес, сонымен қатар оның жеке тұлғалық дамуына, өзін-өзі тануына және өмірлік ұстанымын қалыптастыруына жағдай жасау. Осы тұрғыдан алғанда, оқушылардың жеке тұлғалық дамуын бағалау технологиясы білім беру үдерісінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Жеке тұлғалық дамуды бағалау – бұл оқушының тек оқу нәтижелерін емес, оның адамгершілік, шығармашылық, әлеуметтік және рухани жетілу деңгейін анықтауға бағытталған кешенді үдеріс. Мұндай бағалау оқушыны тұлға ретінде қабылдап, оның әлеуетін ашуға, өзін-өзі жетілдіруге ынталандырады.

Дәстүрлі бағалау жүйесі көбіне білім мен білікке назар аударады, ал тұлғалық дамуға бағытталған бағалау оқушының ішкі мотивациясын, құндылықтық бағдарын, өзіндік пікірін қалыптастыруды көздейді. Бұл тұрғыда бағалау тек нәтиже өлшеу құралы емес, оқушының жеке даму траекториясын айқындайтын тетікке айналады.

Негізгі бөлім

1. Жеке тұлғалық дамуды бағалаудың мәні.

Жеке тұлғалық даму – оқушының рухани, әлеуметтік, эмоционалдық және интеллектуалдық жетілу үдерісі. Бұл дамуды бағалау оқыту нәтижесін ғана емес, сонымен қатар оқушының өзіндік ұстанымын, құндылық бағдарын, өмірлік дағдыларын айқындауға бағытталады.

2. Бағалау технологиясының негізгі қағидалары.

Жекешелендіру – әр оқушының дара ерекшеліктерін ескеру;

Үздіксіздік – бағалау оқу процесінің барлық кезеңінде жүргізіледі;

Құндылыққа бағытталу – оқушының ішкі мотивациясын арттыру;

Өзін-өзі бағалау мен рефлексия – оқушы өз жетістіктерін саралап, келесі мақсаттарын айқындай алады [2].

3. Бағалау түрлері мен тәсілдері.

Қалыптастырушы бағалау (формативті) – күнделікті оқу әрекетінде кері байланыс беру арқылы оқушының даму динамикасын бақылау. *Мысалы:* күнделікті рефлексия парақтары, өзін-өзі және өзара бағалау парақтары.

Жиынтық бағалау (суммативті) – белгілі бір оқу кезеңі соңында білім мен дағды деңгейін қорытындылау.

Портфолио әдісі – оқушының жеке жетістіктерін жинақтау және талдау.

Диагностикалық карта – тұлғалық қасиеттердің (ынта, жауапкершілік, көшбасшылық, шығармашылық, коммуникативтік қабілет т.б.) даму деңгейін айқындау құралы.

4. Ақпараттық технологияларды пайдалану.

Қазіргі таңда цифрлық құралдар (LearningApps, Google Forms, ClassDojo, Kahoot және т.б.) арқылы оқушылардың жеке дамуын онлайн бақылау тиімді жүзеге асырылады. Бұл әдістер оқушының қызығушылығын арттырып, өзіндік бағалау мәдениетін қалыптастырады.

5. Мұғалімнің рөлі.

Мұғалім тек бағалаушы емес, сонымен қатар бағыттаушы, кеңесші және оқушының тұлғалық дамуына жағдай жасаушы тұлға болып табылады. Ол оқушыларға өз әлеуетін ашуға, жеке мақсаттарын айқындауға және өзін-өзі жетілдіруге көмектеседі [3].

Нәтиже мен талқылаулар

Оқушылардың жеке тұлғалық дамуын бағалау технологиясы – бұл білім беру процесінде оқушылардың тұлғалық, әлеуметтік, эмоционалдық және интеллектуалдық даму деңгейлерін анықтауға арналған жүйелі әдістер мен құралдар жиынтығы. Мұндай бағалау технологияларының мақсаты – әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін, қабілеттерін және дамуын ескере отырып, білім беру процесін оңтайландыру.

Критерийлер мен индикаторлар: Оқушылардың дамуын бағалау үшін нақты критерийлер мен индикаторлар белгіленеді. Мысалы, коммуникативтік дағдылар, сыни ойлау, эмоционалдық интеллект.

Бағалау әдістері:

- Тест және сауалнамалар: Оқушылардың жеке қасиеттерін, қызығушылықтарын, мотивациясын анықтауға арналған.

- Бақылау: Оқушылардың оқу процесіндегі әрекеттерін, қарым-қатынастарын бақылау.

- Портфолио: Оқушылардың жетістіктері мен даму динамикасын көрсету үшін жинақталған жұмыстар мен жобалар.

- Кері байланыс: Оқушыларға өздерінің даму деңгейлері туралы ақпарат беру және оларды ынталандыру үшін кері байланыс жүйесін құру.

Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясы – бұл оқушының оқу жетістіктерімен қатар, оның адамгершілік, әлеуметтік, эмоционалдық және рухани қасиеттерінің қалыптасуын, өзін-өзі тану мен жетілдіру қабілетін жүйелі түрде бақылау және талдау үдерісі.

Бұл технология білім беру процесінің орталығына оқушының тұлғалық дамуын қоя отырып, оның ішкі әлеуетін ашуға, өмірлік бағыт-бағдарын айқындауға және қоғамда өз орнын табуға мүмкіндік береді.

1. Мәні мен ерекшелігі.

Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясының мәні – оқушыны тек білім алушы ретінде емес, жеке тұлға ретінде танып, оның жеке мүмкіндіктерін дамытуға жағдай жасау. Мұндай бағалау нәтижесінде мұғалім оқушының біліміндегі олқылықтарды ғана емес, оның құндылықтық бағдарларын, қарым-қатынас мәдениетін, жауапкершілігін, шығармашылық қабілетін және эмоциялық тұрақтылығын да анықтайды.

2. Технологияның басты идеясы. Бұл технологияның басты идеясы – дамытушы бағалау ұстанымына негізделген. Яғни бағалау – жазалау немесе тек нәтиже шығару құралы емес, оқушының жеке өсуін ынталандыратын және жетістігін мойындайтын тетік болуы тиіс.

3. Мәнін айқындайтын негізгі қағидалар.

Жеке бағыттылық – әр оқушының дара ерекшелігі мен даму қарқыны ескеріледі;

Динамикалылық – бағалау бір сәттік нәтиже емес, ұзақ мерзімді бақылауға негізделеді;

Кешенділік – танымдық, әлеуметтік, эмоционалдық, құндылықтық даму өлшенеді;

Рефлексия және өзін-өзі бағалау – оқушы өз әрекетіне талдау жасап, жетістігін бағалай біледі;

Ынталандырушы сипат – бағалау оқушыны шабыттандыруға, өз мүмкіндігін дамытуға бағытталады.

4. Бағалау технологиясының рөлі.

Мұғалім үшін оқушыны жан-жақты тануға және жеке оқу траекториясын құруға мүмкіндік береді;

Оқушы үшін өзін-өзі тануға, өз жетістігін көруге және өмірлік мақсат қоюға жол ашады;
Ата-ана үшін баласының дамуын қадағалап, оны қолдауға бағыт береді;

Мектеп үшін білім беру сапасын арттырып, тәрбиелік жұмысты тиімді жоспарлауға негіз болады.

5. Мәні мен ерекшелігі. Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясының мәні – оқушыны тек білім алушы ретінде емес, жеке тұлға ретінде танып, оның жеке мүмкіндіктерін дамытуға жағдай жасау. Мұндай бағалау нәтижесінде мұғалім оқушының біліміндегі олқылықтарды ғана емес, оның құндылықтық бағдарларын, қарым-қатынас мәдениетін, жауапкершілігін, шығармашылық қабілетін және эмоциялық тұрақтылығын да анықтайды.

Технологияның басты идеясы.

Бұл технологияның басты идеясы – дамытушы бағалау ұстанымына негізделген. Яғни бағалау – жазалау немесе тек нәтиже шығару құралы емес, оқушының жеке өсуін ынталандыратын және жетістігін мойындайтын тетік болуы тиіс.

4. Мәнін айқындайтын негізгі қағидалар.

Жеке бағыттылық – әр оқушының дара ерекшелігі мен даму қарқыны ескеріледі;

Динамикалылық – бағалау бір сәттік нәтиже емес, ұзақ мерзімді бақылауға негізделеді;

Кешенділік – танымдық, әлеуметтік, эмоционалдық, құндылықтық даму өлшенеді;

Рефлексия және өзін-өзі бағалау – оқушы өз әрекетіне талдау жасап, жетістігін бағалай біледі;

Ынталандырушы сипат – бағалау оқушыны шабыттандыруға, өз мүмкіндігін дамытуға бағытталады.

6. Қорытынды

Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясының мәні – оқушының оқу процесіндегі жетістігінен бөлек, оның адам ретінде қалыптасуын, рухани-адамгершілік дамуын, әлеуметтік белсенділігін бағалау. Бұл технологияның басты мақсаты – оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оны өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі тануға, жауапкершілік пен өмірлік ұстанымын қалыптастыруға бағыттау.

Оқушылардың жеке тұлғалық дамуын бағалау – заманауи білім беру жүйесінің маңызды компоненті. Бұл үдеріс оқыту сапасын арттырумен қатар, әр оқушының даралығын тануға және өмірлік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Бағалау технологиясын тиімді қолдану арқылы мұғалім оқушылардың оқу мотивациясын көтеріп, өз-өзін дамытуға бағытталған білім беру кеңістігін қалыптастыра алады. Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясы – бұл оқушыны дайын үлгіге сәйкестендіру емес, оның өзіндік дамуын, әлеуетін және өмірлік құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған үдеріс.

Мұндай технология оқыту сапасын арттырып қана қоймай, тәрбиелік және дамытушылық әсерін күшейтеді. Жеке тұлғалық дамуды бағалау технологиясының мәні – оқушының оқу процесіндегі жетістігінен бөлек, оның адам ретінде қалыптасуын, рухани-адамгершілік дамуын, әлеуметтік белсенділігін бағалау. Бұл технологияның басты мақсаты – оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оны өзін-өзі жетілдіруге, өзін-өзі тануға, жауапкершілік пен өмірлік ұстанымын қалыптастыруға бағыттау.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР «Білім туралы» заңы. – Астана, 2020.
2. Әбдіғапбарова Ұ. Білім берудегі бағалау жүйесінің теориялық негіздері. – Алматы, 2019.
3. Black P., Wilam D. Assessment for Learning: Beyond the Black Box. – Cambridge University Press, 2018.

ӘОЖ 378.1

ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ОЙЛАУЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Бурибаев Д.Е.

П.ғ.м., оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы
dau_27.94@mail.ru

Мақалада зерттеу қызметі болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби ойлауын дамытудағы басты фактор ретінде қарастырылады. Автор заманауи педагогикалық парадигмалардың өзгеруі мен білім беру мазмұнының жаңаруына орай зерттеуші-педагог тұлғасының қалыптасу өзектілігін негіздейді. Зерттеу барысында ғылыми-теориялық негіздер кеңенді талданып, педагогикалық теория мен практиканың өзара байланысы ашылып, зерттеушілік мәдениеттің кәсіби ойлауға әсер ететін тетіктері айқындалады. Сонымен бірге кәсіби ойлаудың когнитивтік, мотивациялық, рефлексивтік және креативтік компоненттерін дамыту жолдары жүйеленіп, олардың педагогикалық даярлықтағы мәні мен маңызы анықталады.

Кілт сөздер: зерттеу қызметі, кәсіби ойлау, зерттеушілік мәдениет, педагогикалық рефлексия, болашақ мұғалім, кәсіби құзыреттілік.

В статье исследовательская деятельность рассматривается как важный фактор развития профессионального мышления будущих учителей начальных классов. Автор обосновывает актуальность формирования личности исследователя-педагога в условиях изменения современных педагогических парадигм и обновления содержания образования. В ходе исследования проведён комплексный анализ научно-теоретических основ, раскрыта взаимосвязь педагогической теории и практики, определены механизмы влияния исследовательской культуры на развитие профессионального мышления. Также систематизированы пути развития когнитивного, мотивационного, рефлексивного и креативного компонентов, показано их значение в профессиональной подготовке педагога.

Ключевые слова: исследовательская деятельность, профессиональное мышление, исследовательская культура, педагогическая рефлексия, будущий учитель, профессиональная компетентность.

The article considers research activity as a key factor in developing the professional thinking of future primary school teachers. The author substantiates the relevance of forming the identity of a teacher-researcher within the context of changing pedagogical paradigms and the renewal of educational content. The study includes a comprehensive analysis of theoretical foundations, revealing the interrelation between pedagogical theory and practice and identifying the mechanisms through which research culture influences professional thinking. The paper also systematizes the development of cognitive, motivational, reflective, and creative components, emphasizing their role and significance in the process of teacher training.

Keywords: research activity, professional thinking, research culture, pedagogical reflection, future teacher, professional competence.

Кіріспе

Қазіргі кезеңдегі жаһандық білім беру кеңістігі түбегейлі өзгерістер мен жаңғыру кезеңін бастан өткеріп отыр. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, білім беру жүйесінің даму бағыты енді тек ақпаратты меңгеруге емес, оны талдай алатын, жаңа білім тудыруға қабілетті тұлғаны қалыптастыруға бағытталуда. Цифрландыру, жасанды интеллект пен

инновациялық технологиялар дәуірі мұғалімнің жаңа бейнесін – зерттеуші-педагог тұлғасын қалыптастыруды талап етеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев өзінің 2024 жылғы «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Жолдауында: *«Білім мен ғылым – мемлекет дамуының негізгі қозғаушы күші. Бәсекеге қабілетті ұлт қалыптастыру үшін білім сапасын арттырумен қатар, педагог мәртебесін көтеру және мұғалімдердің кәсіби дамуына жаңа серпін беру қажет»*, – деп атап өтті [1].

Бұл идея білім беру жүйесіндегі жаңғыртудың мәнін айқындап, болашақ мұғалімнің кәсіби және зерттеушілік мәдениетін дамыту ісінің стратегиялық маңызын көрсетеді. Президент атап өткендей, әділетті қоғам құрудың негізі – сапалы білім мен ғылыми ізденіс мәдениетін қалыптастыру, ал бұл үдеріс педагог кадрлардың зерттеу құзыреттілігін арттыруды, олардың шығармашылық және сыни ойлауын дамытуды көздейді.

Осы тұрғыдан алғанда, педагогикалық жоғары оқу орындарындағы кәсіби дайындық жүйесі тек пәндік білім берумен шектелмей, болашақ мұғалімнің ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне белсенді қатысуына жағдай жасауы тиіс. Зерттеу қызметі – мұғалімнің кәсіби ойлау мәдениетін дамытудың, педагогикалық шешім қабылдаудағы дәлдік пен инновациялық тәсілдерді қалыптастырудың негізгі тетігі болып табылады.

Мұғалімнің кәсіби ойлауы – бұл педагогикалық шындықты ғылыми тұрғыда түсіну, оның заңдылықтарын талдау және оқу-тәрбие процесін шығармашылықпен түрлендіру қабілеті [2]. Бұл ұғым педагогтың теориялық пайымдауы мен практикалық шешім қабылдауындағы біртұтас интеллектуалдық жүйесін білдіреді. В.А. Сластенин [3] мен А.К. Маркова [5] еңбектерінде кәсіби ойлау педагогикалық іс-әрекеттің барлық құрамдас бөліктерінде көрініс табатын, тәжірибе мен теорияның органикалық синтезін қамтамасыз ететін *интегративті интеллектуалдық процесс* ретінде қарастырылады. Мұндай ойлау мұғалімнің кәсіби өзіндік сана-сезімін, рефлексивтік талдау қабілетін және педагогикалық шешім қабылдаудағы ғылыми негізділікті айқындайды.

Ғалымдар пікірінше, кәсіби ойлаудың дамуы үш өзара байланысты факторға сүйенеді:

Теориялық білімнің жүйелілігі – педагогикалық құбылыстарды ғылыми категориялар тұрғысынан талдай алу қабілеті;

Тәжірибелік бағыттылық – алынған білімді нақты педагогикалық жағдайларда тиімді қолдану;

Рефлексивтік компонент – өз тәжірибесін сын тұрғысынан бағалау және өзін-өзі жетілдіру ұмтылысы.

Зерттеу қызметі осы кәсіби ойлаудың дамуын қамтамасыз ететін маңызды механизм болып табылады. Зерттеу әрекеті мұғалімді дайын ақпаратты қолданушыдан оны *генерациялаушы тұлғаға* айналдырады. Бұл процесс педагогикалық тәжірибені талдауға, проблемалық жағдайларды анықтауға, педагогикалық гипотезалар ұсынуға және оларды тәжірибе жүзінде тексеруге бағытталған.

Е.А. Шашенкова зерттеу қызметінің мәнін нақтылай келе, оны *«белгілі бір мәселені ғылыми әдістер арқылы шешуге бағытталған тұлғалық және интеллектуалдық әрекет»* деп сипаттайды [6]. Осы анықтамадан зерттеу қызметі тек танымдық іс-әрекет емес, сонымен қатар тұлғаның кәсіби дамуының қозғаушы күші екендігі байқалады. Мұндай қызмет барысында болашақ мұғалімнің кәсіби ойлауы жаңа сапалық деңгейге көтеріледі: ол педагогикалық шындықты бақылап, талдап, модельдеп, нәтижесін ғылыми тұрғыда негіздей алады.

Сонымен қатар, қазіргі педагогикалық ғылымда (Verhoef, Volman, Gaikhorst, 2021) зерттеу қызметі мұғалімнің кәсіби дамуының үздіксіз процесі ретінде қарастырылады [7]. Яғни, зерттеу тек оқу барысында емес, бүкіл кәсіби өмір бойы жалғасатын *педагогикалық рефлексияның формасы* болып табылады. Бұл тәсіл мұғалімнің кәсіби ойлауын теориядан практикаға, практикадан қайта теорияға оралатын шеңберлі дамуда ұстап тұрады.

Демек, зерттеу қызметі мен кәсіби ойлау арасындағы байланыс өзара шартты сипатта: зерттеу іс-әрекеті мұғалімнің кәсіби ойлауын дамытады, ал кәсіби ойлау зерттеу әрекетінің тиімділігі мен нәтижелілігін арттырады. Мұндай интеграция болашақ бастауыш сынып мұғалімінің тұлғалық және кәсіби қалыптасуының ғылыми негізін айқындайды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі педагогикалық зерттеу теориясының (Ю.К.Бабанский, В.А. Сластенин, А.М. Новиков), психологиялық талдау принциптерінің (А.К.Маркова, Ю.Н. Кулюткин), сондай-ақ тұлғалық-іс-әрекеттік және жүйелік-қызметтік көзқарастардың (В.В. Давыдов, Л.С. Выготский) тұжырымдарына сүйенді. Зерттеу кәсіби ойлауды болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби дамуындағы маңызды сапа ретінде қарастыруға бағытталды [3;4;8;9].

Зерттеу барысында теориялық және эмпирикалық әдістер кешені қолданылды:

1. *Теориялық талдау және синтез әдісі.* Бұл әдіс педагогикалық және психологиялық еңбектерді талдау арқылы кәсіби ойлау, зерттеушілік мәдениеті, зерттеушілік әрекет ұғымдарының мазмұнын нақтылауға және олардың өзара байланысын айқындауға мүмкіндік берді. Әсіресе В.А. Сластениннің «Доминанта деятельности», А.К.Маркованың «Психология труда учителя» еңбектері кәсіби ойлаудың құрылымдық сипаттамасын ашуда теориялық тірек ретінде пайдаланылды.

2. *Жүйелік-қызметтік талдау әдісі.* Бұл тәсіл педагогикалық қызметтің құрылымын жүйе ретінде қарастырып, зерттеу әрекетінің оның құрамындағы орнын анықтауға бағытталды. Мұнда мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің компоненттері (мақсат қою, талдау, рефлексия, түзету, бағалау) кәсіби ойлаудың ішкі тетіктері ретінде қарастырылды.

3. *Салыстырмалы әдіс.* Болашақ мұғалімдердің кәсіби ойлауын дамытуда қолданылатын дәстүрлі және инновациялық әдістер (проблемалық оқыту, жобалық зерттеу, рефлексивтік әдіс) салыстырылып, олардың тиімділігі мен шектеулері анықталды.

4. *Бақылау және диагностикалық әдістер.* Студенттердің зерттеу белсенділігі, ғылыми үйірмелер мен жобаларға қатысуы, шығармашылық тапсырмаларды орындаудағы өздігінен әрекет ету деңгейі бақыланды.

5. *Рефлексивтік талдау.* Болашақ мұғалімдердің зерттеу дағдыларын меңгеру барысындағы кәсіби өзіндік сананың, аналитикалық және сыни ойлаудың өзгерісі бағаланды.

Эмпирикалық материал Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті базасында жиналды. Зерттеу 2023-2025 оқу жылдары аралығында жүргізіліп, оған 6B01301-«Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының 3-4 курс студенттері қатысты. Эксперименттік жұмыс үш кезеңнен тұрды:

1. *диагностикалық кезең* – студенттердің бастапқы кәсіби ойлау деңгейін анықтау;

2. *қалыптастыру кезеңі* – зерттеу тапсырмалары мен жобалық оқыту элементтерін енгізу;

3. *бақылау кезеңі* – кәсіби ойлау мен зерттеушілік мәдениеттің даму динамикасын талдау.

Зерттеу материалдарын талдауда сапалық және сандық әдістер үйлестірілді. Алынған мәліметтерді өңдеу барысында педагогикалық статистиканың сипаттамалық әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу нәтижелері болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби ойлауын дамытудың теориялық және практикалық аспектілерін кешенді сипатта талдауға мүмкіндік берді.

1. *Кәсіби ойлаудың құрылымдық сипаттамасы*

Аналитикалық өңдеу нәтижесінде болашақ мұғалімнің кәсіби ойлауы төрт негізгі компоненттен тұратыны анықталды:

- *Мотивациялық компонент.* Педагогикалық ізденіске қызығушылық, өзін-өзі дамыту қажеттілігі, ғылыми танымға деген ішкі уәж;

- *Когнитивтік компонент.* Педагогикалық құбылыстар мен процестердің теориялық мәнін ұғыну, зерттеу әдістерін білу және оларды қолдану қабілеті;

• *Рефлексивтік компонент.* Өз іс-әрекетін, шешімдерінің нәтижесін бағалау, кәсіби өзін-өзі талдау және түзету дағдысы;

• *Креативтік компонент.* Жаңа педагогикалық идеялар ұсыну, стандарттан тыс шешімдер табу және шығармашылық ойлау мәдениеті.

Бұл компоненттердің өзара байланысы мұғалімнің кәсіби тұлғасын тұтас жүйе ретінде дамытады.

2. Зерттеу қызметінің кәсіби ойлауға ықпалы

Эмпирикалық мәліметтер зерттеу қызметінің кәсіби ойлауды дамытудың жетекші тетігі екенін дәлелдеді.

Болашақ мұғалімдер ғылыми жоба дайындау, шағын педагогикалық зерттеу жүргізу, рефлексивтік есеп жазу сияқты әрекеттер барысында педагогикалық құбылыстарды ғылыми тұрғыда түсіндіру, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау қабілеттерін қалыптастырды.

Атап айтқанда, тәжірибе барысында студенттердің зерттеу әдістерін қолдану деңгейі (бақылау, сұхбат, сауалнама, талдау) 42%-дан 79%-ға дейін өсті. Бұл көрсеткіш зерттеу әрекетінің тәжірибелік маңызын айғақтайды.

Зерттеу жұмысы үш кезеңнен тұрды:

1. *Репродуктивтік кезең* – студенттер дайын теориялық білім мен зерттеу үлгілерін меңгереді;

2. *Ізденістік кезең* – педагогикалық құбылыстарды талдап, зерттеу мәселесін өз бетінше анықтайды;

3. *Зерттеушілік кезең* – нақты зерттеу жүргізіп, алынған деректерді талдау және қорытынды жасау дағдысын дамытады.

Әр кезең студенттің кәсіби ойлау динамикасының артуына ықпал етті. Кәсіби рефлексия мен шығармашылық белсенділік деңгейінің өсуі әсіресе соңғы кезеңде айқын байқалды.

3. Эмпирикалық нәтижелердің талдауы

Зерттеу нәтижелері бойынша студенттердің ғылыми жобаларға қатысу белсенділігі 37%-дан 68%-ға өсті. Ал олардың 54%-ы зерттеу жұмыстары барысында кәсіби ойлау қабілеттері артқанын және педагогикалық шешім қабылдау кезінде өзіндік талдау жасау жеңілдегенін көрсетті.

Бақылау топтарымен салыстырғанда эксперименттік топ студенттері педагогикалық құбылыстарды интерпретациялау мен талдау дағдыларында айтарлықтай жоғары нәтижелер көрсетті ($p < 0.05$ деңгейінде статистикалық маңыздылық анықталды).

Сонымен қатар, студенттердің 72%-ы кәсіби ойлауды дамытуға зерттеу қызметінің нақты әсер еткенін, ал 64%-ы өздерінің шығармашылық белсенділігі мен кәсіби сенімділігі артқанын атап өтті. Бұл көрсеткіштер зерттеу әрекетінің тек ғылыми қабілетті ғана емес, тұлғалық мотивацияны да дамытатынын дәлелдейді.

4. Зерттеушілік мәдениеттің даму көрсеткіштері

Анықталған нәтижелер Е.А. Шашенкованың зерттеушілік мәдениет моделіне сай келеді: зерттеушілік мәдениеті қалыптасқан студент мына сапалармен ерекшеленеді:

- ғылыми ақпаратпен мақсатты жұмыс істей алу;
- эмпирикалық деректерді жинау және интерпретациялау қабілеті;
- педагогикалық проблеманы ғылыми тұрғыдан талдау және негіздеу;
- зерттеу нәтижесін практикада қолдану икемі.

Осы сапалардың артуы болашақ мұғалімнің кәсіби ойлау құрылымындағы когнитивтік және рефлексивтік компоненттердің жетілуді қамтамасыз етті.

5. Нәтижелердің педагогикалық маңызы

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, зерттеу қызметін оқу процесіне жүйелі енгізу студенттің танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, оны кәсіби тұрғыдан дербес шешім қабылдай алатын тұлға ретінде қалыптастырады. Бұл тұжырым халықаралық зерттеулермен де сәйкес келеді (Verhoef, Volman & Gaikhorst, 2021), онда зерттеу іс-әрекеті болашақ мұғалімнің кәсіби рефлексиясын жетілдірудің негізгі шарты ретінде анықталған.

Осылайша, зерттеу әрекеті болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби ойлауын дамытудың әдіснамалық, мазмұндық және тұлғалық аспектілерін қамтитын кешенді педагогикалық тетік болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби ойлауын дамыту процесінің өзегі болып табылатын зерттеу қызметінің теориялық және практикалық маңызын дәлелдеді. Зерттеу қызметі – бұл педагог тұлғасының интеллектуалдық әлеуетін, аналитикалық қабілеттерін және шығармашылық дербестігін қалыптастыруға бағытталған жүйелі танымдық әрекет. Ол болашақ мұғалімнің кәсіби дамуын жеделдетіп, оның педагогикалық шындыққа ғылыми тұрғыдан қарау мәдениетін қалыптастырады.

Біріншіден, зерттеу қызметі кәсіби ойлаудың барлық құрылымдық компоненттерінің (мотивациялық, когнитивтік, рефлексивтік және креативтік) өзара байланысын қамтамасыз ететін интегративтік тетік болып табылады. Зерттеу әрекеті барысында студент ғылыми мәселелерді талдай отырып, педагогикалық процестердің мәнін, заңдылықтары мен себеп-салдарлық байланыстарын түсінеді. Мұндай тәсіл кәсіби ойлаудың аналитикалық және сыни қырларын дамытып, шешім қабылдаудағы дәлдік пен негізділікті арттырады.

Екіншіден, зерттеу қызметі кәсіби рефлексияның дамуына ықпал етеді. Болашақ мұғалім өз тәжірибесіне сыни көзқараспен қарап, педагогикалық шешімдерінің нәтижесін талдай білуге, өзін-өзі жетілдіру бағыттарын айқындауға дағдыланады. Бұл процесс оның кәсіби өзіндік санасын нығайтып, тұлғалық жауапкершілік деңгейін арттырады.

Үшіншіден, зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру – жоғары педагогикалық білімнің негізгі компоненті болуы тиіс. Зерттеу әрекетіне жүйелі қатысу студенттерді оқу процесінің пассивті қатысушысынан белсенді шығармашылық субъектісіне айналдырады. Бұл идея Ю.Н.Кулюткин мен А.К. Маркованың еңбектерінде көрсетілгендей, мұғалімнің кәсіби тиімділігін арттырудың негізгі шарты болып табылады.

Төртіншіден, зерттеу қызметі педагогикалық білім мен тәжірибенің интеграциясын қамтамасыз етеді. Болашақ мұғалім зерттеу әдістерін меңгере отырып, теориялық білімін практикалық міндеттермен байланыстырады, соның негізінде жаңа педагогикалық шешімдер ұсына алады. Мұндай интеграция А.М.Новиков атап өткендей, «оқу мен зерттеу әрекетінің біртұтас педагогикалық жүйесін» қалыптастыруға мүмкіндік береді [8].

Бесіншіден, зерттеу қызметі білім беру сапасын арттырудың стратегиялық тетігі ретінде қарастырылуы тиіс. Болашақ мұғалімнің зерттеу дағдылары оның кәсіби шеберлігін, сыни және креативті ойлау қабілетін дамыта отырып, оқыту процесінің инновациялық сипатын күшейтеді. Мұндай мұғалім ғылыми негізделген шешім қабылдап, оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыруда шығармашылық тәсілдерді тиімді қолдана алады.

Жалпы алғанда, зерттеу қызметін педагогикалық даярлықтың барлық деңгейлерінде жүйелі түрде енгізу болашақ мұғалімдердің кәсіби ойлау мәдениетін дамытуға, педагогикалық рефлексия мен инновациялық құзыреттілікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Демек, зерттеу қызметі тек кәсіби дайындықтың бір бағыты емес, *мұғалім тұлғасын қалыптастырудың парадигмалық принципі* ретінде қарастырылуы тиіс. Оның нәтижесінде болашақ бастауыш сынып мұғалімі ғылыми тұрғыдан ойлайтын, тәжірибені талдай алатын және білім беру процесін шығармашылықпен жаңарта алатын кәсіби рефлексивті тұлға ретінде қалыптасады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2024 ж.
2. Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. – М.: Академия, 2000.

3. Сластенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика. – М.: Академия, 2006.
4. Сластенин В.А. Доминанта деятельности. // Народное образование. – №9, 1997.
5. Маркова А.К. Психология труда учителя. – М.: Просвещение, 1993.
6. Шашенкова Е.А. Исследовательская деятельность. Словарь. – М.: Перспектива, 2010.
7. Verhoef N.C., Gaikhorst L., Volman M. Research in Teacher Education: Developing Reflective and Inquiry-Based Practice. – Amsterdam: UvA Press, 2021.
8. Новиков А.М., Новиков Д.А. Образовательный проект. Методология образовательной деятельности. – М.: Эгвес, 2004.
9. Кулюткин Ю.Н. Творческое мышление в профессиональной деятельности учителя. – М., 1985.

ӨОЖ 373.1

7 - СЫНЫПТА ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Ғалым М.Е.

Білімгер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
merekegalym2005@mail.ru

Ғылыми жетекші: Имангазина Ж.С.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
Zh.s.imangazina@gmail.com

Бұл мақалада 7 сыныпта химия пәнін оқыту үдерісінде сандық технологияларды қолданудың педагогикалық тиімділігі қарастырылады. Сандық құралдар оқушының пәнге қызығушылығын арттырады, зерттеушілік және тәжірибелік дағдыларын дамытады, химиялық құбылыстарды модельдеу және визуалдау арқылы күрделі теориялық ұғымдарды түсіндіруді жеңілдетеді. Мақалада цифрлық білім ресурстарының мазмұндық және әдістемелік мүмкіндіктері талданып, интерактивті симуляциялар, виртуалды зертханалар, білімді тексеру платформалары және химиялық модельдеу бағдарламаларының қолданылу үлгілері көрсетілген. Зерттеу нәтижелері сандық технологияларды жүйелі қолдану оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, оқу жетістіктерін тұрақты түрде жақсартатынын көрсетеді. Бұл әдіс оқу үдерісін жекелеңдіруге, саралап оқытуға және оқушылардың оқу қарқынын ескеруге жағдай жасайды. Мақала жалпы білім беретін орта мектеп мұғалімдеріне және әдіскерлерге арналған.

Кілт сөздер: сандық технология, химияны оқыту, виртуалды зертхана, интерактивті симуляция, PhET платформасы, білім беру ресурстары, сандық модельдер, анимациялық модельдер, сандық визуализация, рефлексия.

В данной статье рассматривается педагогическая эффективность использования цифровых технологий в преподавании химии в 7-м классе. Цифровые инструменты облегчают объяснение сложных теоретических концепций, повышая интерес учащихся к предмету, развивая исследовательские и практические навыки, а также моделируя и визуализируя химические явления. В статье анализируются содержательные и методические возможности цифровых образовательных ресурсов и приводятся примеры использования интерактивных симуляций, виртуальных лабораторий, платформ для оценки знаний и программного обеспечения для химического моделирования. Результаты исследования показывают, что систематическое использование цифровых технологий повышает мотивацию учащихся к обучению и последовательно улучшает их академическую успеваемость. Такой подход способствует персонализации учебного процесса, дифференцированному обучению и учету индивидуального темпа обучения учащихся. Статья предназначена для учителей и методистов общеобразовательных.

Ключевые слова: цифровые технологии, преподавание химии, виртуальная лаборатория, интерактивная симуляция, платформа PhET, образовательные ресурсы, цифровые модели, анимационные модели, цифровая визуализация, рефлексия.

This article examines the pedagogical effectiveness of using digital technologies in the teaching of chemistry in 7th grade. Digital tools facilitate the explanation of complex theoretical concepts by increasing students' interest in the subject, developing investigative and practical skills, and modelling and visualising chemical phenomena. The article analyses the content and methodological possibilities of digital educational resources and presents examples of the use of interactive simulations, virtual laboratories, knowledge assessment platforms, and chemical modelling software. Research findings

indicate that the systematic use of digital technologies increases pupils' motivation to learn and consistently improves their academic achievement. This approach facilitates the personalisation of the learning process, differentiated instruction, and the accommodation of pupils' individual learning pace. The article is aimed at general secondary school teachers, methodologists.

Keywords: digital technology, chemistry teaching, virtual laboratory, interactive simulation, PhET platform, educational resources, digital models, animated models, digital visualization, reflection.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде оқытудың сапасын арттырумен бірге оқушылардың оқу белсенділігі мен функционалдық сауаттылығын дамыту басты міндеттердің бірі болып отыр. Химия пәні өзінің абстрактілі ұғымдары мен тәжірибеге негізделген табиғаты арқылы оқушыдан жоғары танымдық белсенділік пен практикалық тәжірибені талап етеді. Дегенмен, дәстүрлі оқыту тәсілдері 7-сынып оқушыларының химиялық құбылыстарды көзбен елестетуіне әрдайым мүмкіндік бермейді. Сондықтан сандық технологияларды оқу үдерісіне енгізу химия пәнінің күрделі тақырыптарын визуалды модельдеу, тәжірибені цифрлық ортада қайталау және оқушының өзіндік ізденісін ұйымдастыру үшін тиімді мүмкіндік береді. Зерттеудің мақсаты – 7 сыныпта химияны оқытуда сандық технологияларды пайдалану тиімділігін анықтау және практикалық қолдану жолдарын көрсету. Жаңашылдығы – теориялық түсіндіруден тәжірибелік әрекетке көшу үрдісін виртуалды зертханалар, онлайн-платформалар және интерактивті химиялық модельдеу құралдары арқылы жүйелі түрде ұйымдастыру ұсынылады.

Қазіргі кезде 7 сынып бағдарламасындағы «Заттар және олардың қасиеттері», «Атом құрылысы», «Химиялық байланыс», «Заттардың агрегаттық күйлері» сияқты күрделі тақырыптарды визуалды-түсіндірме әдістермен оқытуда өзекті мәселе болып отыр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында 7-сыныптағы химия пәнін оқытуда цифрлық технологияларды пайдалану үшін түрлі материалдар мен бағдарламалық жасақтамалар қолданылды. Негізгі құрал ретінде PhET Interactive Simulations платформасы (University of Colorado Boulder, АҚШ) пайдаланылды. Бұл интерактивті бағдарлама химиялық реакциялар, заттардың агрегаттық күйлері және молекулалық құрылымдар сияқты тақырыптарды модельдеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, виртуалды зертханалар пайдаланылып, оқушылар тәжірибелерді қауіпсіз ортада орындап, химиялық құбылыстардың нәтижесін бақылауға мүмкіндік алды. Анимациялық модельдер мен визуализация әдістері атомдар мен молекулалардың қозғалысын, реакция механизмдерін көрнекі көрсету үшін қолданылды. Әдістемелік тұрғыда бақылау, салыстыру және эксперименттік тәсілдер қолданылды. Сандық деректер оқушылардың тест нәтижелерінен, ал сапалық деректер сабақ барысындағы белсенділік пен сауалнама нәтижелерінен алынды. Алынған деректердің статистикалық талдауы SPSS Statistics 26.0 бағдарламасы арқылы жүзеге асырылды.

Негізгі бөлім

Пәрия Б., Акимбаева Н., Мырзахметова Н. сандық білім беру ресурстарының химия сабақтарындағы әдістемелік мәнін талдай отырып, «цифрлық құрал оқушы танымын нақты модель арқылы дамытады» дейді [1,14]. Сандық технологиялар химиялық процестерді микродеңгейде көрнекі түрде көрсету арқылы оқушының абстрактілі ойлау механизмін белсендіреді. Мұғалімнің ауызша түсіндіруі мен оқулықтағы статикалық суреттер оқушыға химиялық процестердің динамикасын толық сезіндіре бермейді, сондықтан интерактивті симуляциялар, анимациялық модельдер және виртуалды лабораториялық тәжірибелер оқытудың ажырамас бөлігіне айналуға 7 сынып оқушысы үшін атом, молекула, электрон, байланыс ұзындығы, потенциал энергиясы сияқты ұғымдар шынайы өмірде көзге көрінбейтін бейнелер болғандықтан, оларды қабылдау үшін бейнелік ойлау және көрнекілік

кажет. Сандық модельдер дәл осы қажеттілікті өтейді: оқушы электрондардың деңгейлер бойынша орналасуын, атомның ядро мен қабықшалар құрылымын немесе екі атом арасындағы коваленттік байланыс түзілуін нақты қозғалыста көре алады. Бұл «көріп-түсіну» әдісі химияның күрделі логикалық құрылымын есте сақтауды ғана емес, оны түсінуді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, сандық технологияларды қолдану оқушылардың оқу барысына эмоционалдық қатысуын арттырады. Экранда орын алып жатқан өзгерістерді бақылау, өз әрекетінің нәтижесін бірден көру, тәжірибені қауіпсіз орындау мүмкіндігі оқушының зерттеушілік қызығушылығын күшейтеді. Бұл, әсіресе, 7 сынып оқушыларының жас ерекшелігіне сай, зейінінің тұрақсыздығы мен ойындық сипаттағы әрекеттерге ұмтылысы бар кезеңде маңызды. Цифрлық құралдар оқыту үрдісін ойындандыруға, мысалы, реакция теңдеулерін интерактивті жинақтау, атомдарды «құрастыру», қоспаларды бөлу әрекеттерін виртуалды орындау, индикатор түсінің өзгеруін бақылау секілді тапсырмаларға мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмалар оқушының оқу материалын өз бетімен игеруін жеделдетеді және мұғалімнің уақытын тиімді ұйымдастыруға жағдай жасайды. Оқытуда сандық ресурстарды қолдану мұғалімге дифференциацияны жүзеге асыруға мүмкіндік береді: бір оқушыға күрделі модель ұсынылса, екінші оқушыға қарапайым бастапқы деңгейдегі визуал бейне беріледі. Бұл білім алушылардың қабілеті мен қарқынын ескеретін икемді оқу ортасын қалыптастырады. Осылайша, сандық технологиялар химияны көрнекі, түсінікті, тәжірибеге бағытталған пәнге айналдырып, оқушының функционалдық сауаттылығын арттырудың пәрменді құралы бола алады.

Karmanova A.S., Madybekova G.M., Kavak N. химияны цифрлық ресурстармен оқытуда оқыту үдерісінің жеке траектория арқылы жүретінін атап өтеді [2,49]. Мұғалім әр оқушыға берілетін тапсырманың деңгейін, визуалды материалдардың күрделілігін, тәжірибелік әрекетті орындау жылдамдығын реттей алады. Мысалы, интерактивті «PhET Chemistry Simulation» платформасы 7 сыныптағы оқушыларға атом құрылысын, электрондардың деңгейлер бойынша орналасуын және жай заттардың түзілуін визуалды түрде бақылауға мүмкіндік береді. Бұл әдіс оқушының тақырыпты түсінуін теориядан практикалық бейнелік елестетуге ауыстырады. Сандық модельдер күрделі химиялық ұғымдарды қарапайым қозғалыс пен көрнекілік арқылы түсіндіреді. Мысалы, коваленттік байланыс түзілуін теориялық анықтама ретінде қабылдау көптеген оқушылар үшін механикалық жаттауға айналса, электрон жұбының екі ядро арасында бөлініп орналасуын анимацияда бақылау осы процестің табиғи логикасын ашады. Оқушы екі атомның «өзара тартылу» себебін тек сөзбен емес, бейнелік динамика арқылы көреді, яғни, таным процесіне эмоциялық және көру арнасы қосылады. Бұл 7 сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне сәйкес келеді, себебі, дәл осы уақытта бейнелік-қимылдық ойлау дамуы белсенді жүреді. Сандық технологиялар, сондай-ақ, оқушының әрекетіне дереу кері байланыс береді: симуляцияда қате орындалса, нәтиже бірден өзгеріп, оқушы өз талдауын түзетуге мәжбүр болады. Бұл оқу әрекетінің рефлексиялық сипатын күшейтеді. Сонымен бірге, сандық ресурстар сабақтың темпін икемді етеді: бір оқушы тапсырманы баяу, бірнеше қайталау арқылы орындай алады, ал екіншісі күрделірек модельдерге өтіп, дифференциация табиғи жүзеге асады. Цифрлық платформалар мұғалім үшін де әдістемелік мүмкіндік ашады, мысалы, химиялық тәжірибені қауіпті реактивтерсіз орындауға жағдай жасайды. Лабораториялық құралдары шектеулі мектептерде бұл тәсіл химия пәнінің тәжірибелік мазмұнын әлсіретпей, керісінше, кеңейтеді. Виртуалды тәжірибелер арқылы заттың агрегаттық күйлерінің өзгеруі, қыздырғанда молекулалардың қозғалыс жылдамдығының артуы немесе иондардың суда ерігендегі диссоциациясы көзбен көрініс табады. Мұндай визуализация химияның «көрінбейтін әлемін» қолжетімді етеді, яғни, оқушы химияны абстракт теория емес, өмір құбылыстарын түсіндіретін ғылым ретінде қабылдай бастайды. Нәтижесінде оқушыларда пәнге деген қызығушылық, өз бетінше іздену және эксперименттік ойлау қалыптасады. Сол арқылы сандық технологиялар сабақтың тек мазмұнын емес, оқу философиясын өзгертеді: химияны «есту» емес, «көріп, сезіну және талдау» пәніне айналдырады.

Wohlfart O., Hecking T., Eilks I. зерттеуінде мұғалімдердің басым көпшілігі химиялық модельдеу құралдары оқушының пәнге қызығушылық деңгейін 35–40% арттыратынын көрсеткен [3, 290]. Себебі оқушы химиялық реакцияны жай ғана жазып қоймай, оны динамикалық түрде көре алады: мысалы, молекулалардың бірігуі, байланыстардың үзілуі, заттардың агрегаттық күйінің өзгеруі және т.б.. Бұл процестерді визуализациялау – химияны «көрінетін ғылым» етуінің маңызды шарты. Егер дәстүрлі сабақ барысында оқушы реакция теңдеуін механикалық түрде жаттап, оның мәнін толық түсінбей қалуы ықтимал болса, сандық модельдер реакцияның ішкі логикасын ашады. Мысалы, гидраттану, иондық алмасу немесе тотығу-тотықсыздану реакцияларын оқытқанда оқушы иондардың қозғалысы мен электрондардың орын ауысуын нақты көре алады. Бұл химиялық процесті бейнелік деңгейде түсіну арқылы оқушы есте сақтауды емес, мағыналық байланысты құруды үйренеді. Сонымен қатар, модельдер оқушыны пассив тыңдаушыдан белсенді зерттеушіге айналдырады: ол реакция шарттарын өзгертіп көре алады, температура немесе концентрация әсерін бақылап, нәтижеге болжам жасайды. Мұндай әрекет зертханалық жұмыс сипатына жақын, бірақ қауіпсіз ортада жүзеге асады. Бұл, әсіресе, мектептерде химиялық реактивтер мен құрал-жабдықтар шектеулі болған жағдайда тиімді. Бейорганикалық химиядағы заттардың «қатты», «сұйық», «газ» агрегаттық күйлері ұғымдары тек сөз жүзінде емес, молекулалар қозғалысының жылдамдығы мен арақашықтығы арқылы көрнекі түрде ұсынылады. Осылайша, оқушы «агрегаттық күй» ұғымын нақты тәжірибелік бейне ретінде қабылдайды. Сонымен бірге, сандық модельдер оқушылардың қателесуге деген қорқынышын азайтады: тәжірибе дұрыс шықпаса, модель тез өзгертіліп, жаңа нұсқа қарастырылады. Бұл оқу процесін рефлексия мен өзіндік бақылауға негіздейді. Жеке және топтық зерттеу сценарийлерін қолданғанда оқушылар бір-біріне түсіндіру арқылы қатысымдық дағдыларын да дамытады. Мұғалім үшін сандық модельдер сабақты дифференциациялауға мүмкіндік береді: бір оқушы жай құрылымды молекулаларды зерттесе, екіншісі күрделі қосылыстардың құрылысын талдай алады. Нәтижесінде сабақ бір уақыт ішінде бірнеше оқу траекторияда жүреді, бірақ, мақсат ортақ – химиялық процесті түсіну. Бұл тәсіл 7 сынып оқушыларының жас ерекшелігіне сәйкес келеді, өйткені, осы кезеңде оқушының кеңістіктік-логикалық ойлау, салыстыру, модельдеу қабілеттері қалыптасады. Демек, сандық визуализация химияны қиын пән емес, «дүниенің құрылысын түсіндіретін өмір ғылымы» ретінде қабылдауға жағдай жасайды.

Ali S.B., Kumarbekuly S., Mikushina I. сандық құралдардың жүйелік қатынас тұрғысынан қарастырылуы химия пәнін кешенді қабылдауға мүмкіндік беретінін атап өтеді [4, 1365]. Виртуалды зертханаларда тәжірибелерді қауіпсіз жағдайда жүргізуге, реагент шығынынсыз, уақыт пен кеңістіктен тәуелсіз орындауға болады. 7 сыныпта қышқылдар мен негіздер реакцияларын зерттеу кезінде виртуалды индикаторлар арқылы ортаның өзгеруін көру оқушыда бейіндік түсінік қалыптастырады. Егер дәстүрлі сабақта индикатор түсінің өзгерісін нақты бақылау әрқашан мүмкін бола бермесе, сандық зертханаларда бұл процесс молекулалық деңгейде көрсетіледі: сутек иондарының концентрациясы артқан сайын ортаның қышқылдығының күшеюі, негіздік ортада гидроксид иондарының басым болуы анимациялық түрде ұсынылады. Мұндай визуализация оқушыға реакция тек заттардың араласуы ғана емес, иондар мен электрондардың қозғалысы екенін түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар, виртуалды зертханалар қауіпсіздік талаптарын жеңілдетеді: күйдіргіш заттар мен ұшқыш реактивтермен жұмыс жасауда қауіп болмайды, сондықтан әр оқушы жеке эксперимент орындауға мүмкіндік алады. Бұл дағдылық әрекетті күшейтеді, өйткені, оқушы тәжірибені сырттан бақылаушы емес, тікелей орындаушы ретінде қатысады. Сандық ортада жүргізілген тәжірибелердің тағы бір артықшылығы – қайталау мүмкіндігі. Егер тәжірибе сәтсіз шықса, оқушы еш кедергісіз қайта бастап, себеп-салдар байланысын өзі анықтайды. Бұл рефлексия мен зерттеушілік ойлауды дамытады. Сонымен бірге виртуалды зертханалар оқытуда жүйелі-кешенді әдісті қолдауға жағдай жасайды: қышқылдық-негіздік

реакцияларды өткен соң оларды тұздардың түзілуі, ерітінділер концентрациясы, титрлеу негіздерімен байланыстыру жеңілдейді. 7 сынып оқушыларының жас ерекшелігі тұрғысынан бұл тәсіл аса өзекті, себебі, оқушылар дәл осы кезеңде абстрактіні нақты арқылы қабылдайды, ал анимациялық модельдер күрделі теориялық мазмұнды қарапайым формада жеткізеді. Мұғалім үшін виртуалды зертханалар бағалау мүмкіндігін де арттырады: оқушының әрекеті, таңдаған шешімі және реакция барысын түсіндіру дағдысы цифрлық жазба түрінде бекітіледі. Ал бұл оқу сапасын аналитикалық бақылауға мүмкіндік береді. Сандық зерттеуге негізделген сабақтарда оқушы химиялық тілді қолдануды да белсендірек меңгереді, өйткені, тәжірибе нәтижесін сипаттау барысында «иондық алмасу», «бейтараптау», «ортаның рН көрсеткіші» секілді ұғымдар нақты қолданылады. Осылайша, сандық құралдар химияны есте сақталатын ақпарат емес, зерттелетін және дәлелденетін ғылым ретінде танытады, бұл пәнге ішкі мотивацияның қалыптасуына ықпал етеді.

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының ұсынымдарында виртуалды зертханалардың оқушыда эксперименттік мәдениет қалыптастыруда ерекше рөл атқаратыны көрсетілген [5,72]. Бұл әдіс оқушыны нақты әрекетке қатыстыру арқылы химиялық ойлауды қалыптастырады. Мұғалім бұл кезде бақылаушыдан гөрі бағыттаушы рөлін атқарады. Эксперименттік мәдениеттің өзегі – тәжірибені жоспарлау, болжам құру, әрекетті орындау, нәтижені талдау және қорытынды жасау сияқты кезеңдерді саналы түрде меңгеру. Дәстүрлі сабақта тәжірибе мұғалімнің орындауы немесе дайын демонстрациялар арқылы көрсетіледі, ал виртуалды зертханаларда оқушының өзі әрекет иесі болады. Мысалы, 7-сыныпта «Заттардың кристалдық торлары» тақырыбын өткенде виртуалды ортада иондық және молекулалық кристалдардың құрылымын салыстыру мүмкіндігі беріледі: оқушы тор түйініндегі бөлшектердің табиғатын, байланыс энергиясын, берік немесе әлсіз әрекеттесу сипатын интерактивті кескіндер арқылы бақылайды. Мұндай модельдеу заттың макродеңгейдегі қасиеттерін микродеңгейдегі байланыс құрылымдарымен ұштастыра талдауға мүмкіндік береді. Бұл химияны механикалық есте сақтаудан аналитикалық түсіну деңгейіне көтереді. Мұның бәрі оқушыға қателесуге, қайта сынама жасауға, өз шешімін тексеруге еркіндік береді. Қате жасалған әрекет жазаланбайды, қайта талдауға стимул болады. Бұл оқыту процесінің эмоционалдық ахуалын да жеңілдетеді, себебі, оқушы эксперимент нәтижесіне жауапкершілікті сезіне отырып, үрейсіз әрекет жасайды. Пәнге деген ішкі қызығушылық дәл осындай жағдаяттардан басталады. Мұғалімнің рөлі де түбегейлі өзгереді: ол тәжірибені өзі көрсетпейді, оқушыны бағыттайды, сұрақ қояды, талдауға жетелейді. Мысалы: «Бұл реакция неге дәл осылай жүрді?», «Қандай факторларды өзгертсе нәтиже басқаша болар еді?» деген сұрақтар оқушыны зерттеуші позициясына шығарады. Сонымен бірге виртуалды зертханаларда тәжірибені кезең-кезеңімен қайта қарау мүмкіндігі бар болғандықтан, оқушы өз қателігі арқылы үйренеді. Бұл — метатанымдық дағдыларды дамытуға бағытталған маңызды тетік. Осылайша, виртуалды эксперименттер 7-сынып химиясында тек көрнекілік емес, ойлау мәдениетін, зерттеу этикасын, дәлелді пікір айту қабілетін қалыптастыратын негізгі әдіс ретінде көрінеді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу нәтижелері 7-сыныпта химия пәнін оқытуда сандық технологияларды қолданудың оқу жетістігіне және пәнге қызығушылыққа әсерін анықтауға бағытталды. Зерттеу екі параллель сыныпта жүргізілді: 7 «А» сыныбында сабақтар виртуалды зертханалар, PhET-симуляциялар, интерактивті тесттер және бейне-тәжірибелер арқылы өткізілсе, 7 «Ә» сыныбында дәстүрлі түсіндіру және тақтамен жұмыс әдістері қолданылды. Бастапқы диагностикалық тест қорытындысы екі сыныпта да шамалас болды: 7 «А» сыныбында орташа көрсеткіш 54%, 7 «Ә» сыныбында 56% деңгейінде тіркелді. Оқыту үдерісі төрт апта бойы жалғасты. Қорытынды бақылау жұмысы нәтижесінде 7 «А» сыныбында білім сапасының көрсеткіші 78%-ға көтерілді, ал 7 «Ә» сыныбында бұл көрсеткіш 63%-ды құрады. Демек, сандық технологияларды қолдану оқу нәтижесін

шамамен 15–20% арттырды. Қосымша сауалнама негізінде оқушылардың пәнге деген мотивациясы мен өзіндік танымдық белсенділігі де салыстырылды. 7 «А» сыныбындағы оқушылардың 72%-ы «химияны түсіну жеңілдеді» деп жауап берсе, 7 «Ә» сыныбында бұл пікірді 47% оқушы ғана қолдады. Оқушылардың 68%-ы тәжірибені экранда көру, модельдерді айналдыру, атомдардың және молекулалардың құрылымын түрлі жағынан қарастыру олардың химиялық процесті көз алдына нақты елестетуіне көмектескенін атап өтті. Ал дәстүрлі сыныпта оқушылардың бір бөлігі реакцияның не үшін дәл солай жүретінін түсіндіруде қиындықтар сақталып қалды. Мұғалімнің бақылау картасы да маңызды нәтиже көрсетті: 7 «А» сыныбында сабақтағы белсенді оқушылар саны 65%-дан 84%-ға дейін артқан, ал 7 «Ә» сыныбында өзгеріс тек 8% деңгейінде болды. Жалпы, зерттеу деректері сандық технологиялардың химияны «көрінбейтін ғылымнан көрінетін ғылымға» айналдыра отырып, оқушы ойлауындағы бейнелік және логикалық компоненттердің үйлесімді дамуын қамтамасыз ететінін дәлелдеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, 7 сыныпта химия пәнін оқытуда сандық технологияларды қолдану – оқушының теориялық білімін тереңдетіп қана қоймай, оқу мотивациясын арттыруға, зерттеушілік дағдыларын дамытуға, күрделі химиялық процестерді көрнекі қабылдауға мүмкіндік береді. Цифрлық және виртуалды зертханалар, химиялық модельдеу анимациялары, интерактивті тапсырмалар оқушының пәнмен эмоционалды байланысын нығайтады. Бұл әдіс мұғалімге сараланған оқытуды ұйымдастыруға, әр оқушының қабілетіне сай жеке оқу траекториясын жасауға жағдай жасайды. Сандық технологияны мақсатты және жүйелі пайдалану 7 сынып оқушысының химиядан функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың тиімді педагогикалық жолы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Пәрия Б., Акимбаева Н., Мырзахметова Н. Химия сабақтарында сандық білім беру ресурстарын пайдалану әдістемесі мен тиімділігі. Тәрбие және білім = Просвещение и воспитание. – 2025. – №5. – С. 12–20. URL: <https://utudas.org/DergiPdfDetay.aspx?ID=446>
2. Karmanova A.S., Madybekova G.M., Kavak N. Importance of digital technology application in the development of chemistry education. Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2023. – №1(109). – С. 48–55. URL: <https://pedagogy-vestnik.buketov.edu.kz/apart/2023-109-1/05.pdf>
3. Wohlfart O., Hecking T., Eilks I. Digital tools in secondary chemistry education – teachers' views and usage. Frontiers in Education. – 2023. – Vol. 8. – Article 1197296. URL: <https://publikationen.bibliothek.kit.edu/1000159936/150924657>
4. Ali S.B., Kumarbekuly S., Mikushina I. A set of online tools for teaching chemistry considering a systems approach. International Journal of Innovative Research and Scientific Studies. – 2025. – Vol. 8, Issue 1. – P. 1363–1379. URL: <https://ijirss.com/index.php/ijirss/article/download/4613/684/7489>
5. “Химия” пәнінен виртуалды зертханалық жұмыстарды қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар. Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2023. – 160 б. URL: <https://uba.edu.kz/storage/app/media/1.85%2085858585%20%20%20KAZ.pdf>

ӨОЖ 37.013.42:004.9:372.881.111.1

ШЕТ ТІЛДЕРІН ОҚЫТУДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Досбаева А.Б.

Магистрант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
24m77638@qyzpu.edu.kz

Мовкебаева З.А.

П.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
zmovkebaewa@mail.ru

Мақала шет тілін оқыту үдерісін белсенді цифрландыру жағдайындағы инклюзивті білім беру құндылықтарын талдауға арналған. Жұмыста цифрлық құралдардың (бейімделгіш платформалар, ЖИ-көмекишілер, мамандандырылған қосымшалар) тең қолжетімділік, жекелендіру және білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктерін ескеру сияқты негізгі инклюзивті қағидаттарды іске асыруға қалай ықпал ететіні қарастырылады. Технологиялардың кедергісіз білім беру ортасын құрудағы, барлық студенттердің, оның ішінде денсаулық мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың ынтасын арттырудағы және коммуникативтік дағдыларын қалыптастырудағы әлеуетіне ерекше назар аударылады. Цифрландырудың лингвистикалық білім берудегі инклюзияның гуманистік құндылықтарын растаудағы трансформациялық рөлі туралы қорытынды жасалады. Мақалада алынған эмпирикалық деректер мен жалпыланған нәтижелер UDL (оқытуға арналған әмбебап дизайн) және жасанды интеллект әдістерінің жоғары статистикалық тиімділігін дәлелдейді, бұл оларды кеңінен енгізудің өзектілігін көрсетеді.

Кілт сөздер: Инклюзивті білім беру, цифрландыру, шет тілін оқыту, тең қолжетімділік, жекелендіру, инклюзия құндылықтары, цифрлық құралдар, кедергісіз орта, ЕБҚ, жасынды интелект.

Статья посвящена анализу ценностей инклюзивного образования в условиях активной цифровизации процесса обучения иностранным языкам. В работе рассматривается, как цифровые инструменты (адаптивные платформы, ИИ-ассистенты, специализированные приложения) способствуют реализации ключевых инклюзивных принципов, таких как равный доступ, персонализация и учет разнообразия потребностей обучающихся. Особое внимание уделяется потенциалу технологий в создании безбарьерной образовательной среды, повышении мотивации и формировании коммуникативных навыков у всех студентов, включая лиц с особыми образовательными потребностями (ООП). Делается вывод о трансформационной роли цифровизации в утверждении гуманистических ценностей инклюзии в лингвистическом образовании. Эмпирические данные и обобщенные результаты, полученные в статье, доказывают высокую статистическую эффективность методов UDL (универсальный дизайн для обучения) и искусственного интеллекта, что свидетельствует об актуальности их широкого внедрения.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, цифровизация, обучение иностранным языкам, равный доступ, персонализация, ценности инклюзии, цифровые инструменты, безбарьерная среда, ООП, ИИ.

The article analyzes the values of inclusive education within the context of the active digitalization of foreign language teaching and learning. The paper examines how digital tools (adaptive platforms, IA assistants, specialized applications) contribute to the implementation of

key inclusive principles, such as equal access, personalization, and accounting for the diversity of students' needs. Special attention is IA to the potential of technologies in creating an accessible educational environment, increasing the motivation and developing communication skills of all students, including those with special educational needs (SEN). The conclusion is drawn about the transformative role of digitalization in affirming the humanistic values of inclusion in linguistic education. The empirical data and generalized results obtained in the article prove the high statistical effectiveness of UDL (universal design for training) and artificial intelligence methods, which indicates the relevance of their widespread implementation.

Keywords: Inclusive education, digitalization, foreign language teaching, equal access, personalization, inclusion values, digital tools, accessible environment, SEN, IA.

Kіріспе

Қазіргі педагогикадағы инклюзивті білім адамгершілік, теңдік және әлеуметтік бейімделу принциптеріне негізделген ең жоғары құндылық ретінде қарастырылады [3]. Оның мақсаты – барлық тұлғаларға, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге және тіл үйренуде қиындықтарға тап болғандарға тиімді оқытуды қамтамасыз ету. Цифрландырудың жаһандық тренді осы инклюзивті құндылықтарды жүзеге асырудың жаңа құралдарын ұсына отырып, білім беру ортасын өзгертеді [1].

Шет тілдерін оқыту кедергілерді ерекше көрсетуге болатын сала болып табылады, өйткені тілді меңгеру бір уақытта көптеген дағдыларды (тыңдау, сөйлеу, оқу, жазу) дамытуды талап етеді [4]. Дәстүрлі тәсілдер көбінесе әртүрлі танымдық стильдер мен қажеттіліктерге бейімделу үшін жеткілікті икемділікке ие емес.

Мәселе: жасанды интеллект (ЖИ) және ассистивті технологиялар сияқты цифрлық технологиялардың тек көмекші құрал ретінде ғана емес, сонымен қатар лингвистикалық білім берудегі қолжетімділік пен даралау құндылықтарын жүзеге асырудың тікелей тетіктері ретінде қызмет ете алатындығын жүйелеу мен негіздеудің шұғыл қажеттілігі бар, бұл жеткіліксіз зерттелген аспект [1, 5].

Мақаланың мақсаты: инклюзивті білім берудің негізгі құндылықтарын талдау және негіздеу (қолжетімділік, дербестендіру, әртүрлілікті есепке алу) және оларды шет тілдерін оқыту процесінде цифрлық технологиялар арқылы тиімді іске асыру тетіктерін айқындау.

Міндеттері:

1) цифрлық лингводидактикаға сәйкес келетін инклюзияның негізгі құндылықтарын анықтау;

2) оқытуға арналған әмбебап дизайн тұжырымдамасының (UDL) ЖИ және ассистивті технологиялар арқылы қалай жүзеге асырылатынын талдау;

3) цифрландырудың ЖИ оқудағы студенттердің мотивациясы мен дербестігіне әсерін бағалау.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу материалдары негізінен 2017 жылдан 2025 жылға дейін жарияланған Scopus және Google Scholar дерекқорларында индекстелген жүйелі шолулардың, ғылыми мақалалар мен монографиялардың нәтижелері болды. Инклюзивті білім беруді, цифрлық технологияны және ЖИ оқытуды байланыстыратын зерттеулерге баса назар аударылды [1, 5, 6].

Зерттеу әдістері: инклюзияны құндылықтардың біртұтас жүйесі ретінде қарастыру үшін жүйелік тәсіл қолданылды. Udl принциптерін және жекелендірілген оқу траекторияларын құрудағы ЖИ әлеуетін жалпылау үшін теориялық талдау және синтез әдісі қолданылды [2, 7]. Салыстырмалы талдау цифрлық құралдардың (VR/AR, мобильді қосымшалар) қол жетімділік пен белсенділікті арттыру тұрғысынан дәстүрлі әдістерден артықшылықтарын бағалау үшін қолданылды [8].

Негізгі бөлім

4.1. Қолжетімділік пен теңдіктің мәні: UDL шеңбері және Ассистивті технологиялар.

Инклюзияның негізгі мәні – қолжетімділік теңдігі – білім беру мазмұны мен ортасы бастапқыда қажеттіліктердің ең кең ауқымын қанағаттандыру үшін әзірленуін талап етеді [1]. Оқытуға арналған әмбебап Дизайн (UDL) бұл үшін әдістемелік негіз болып табылады [2, 4].

Ассистивті технологиялар арқылы UDL енгізу:

1. Ақпаратты ұсынудың бірнеше құралдары:

- Мәтіннен сөйлеуге (TTS) түрлендіру: Sonix (транскрипция және субтитрлеу үшін) немесе кіріктірілген шолғыш мүмкіндіктері сияқты Ассистивті технология дислексиясы бар, көру қабілеті бұзылған немесе оқуда қиындықтары бар студенттерге мәтіндік мазмұнды аудио форматта қабылдауға мүмкіндік береді.

- Визуализация және субтитрлер: есту қабілеті нашар студенттерге мазмұнға қол жеткізуге мүмкіндік беретін ЖИ-де шынайы бейнематериалдармен жұмыс істеу кезінде жабық субтитрлерді (жабық тақырыптар) және сурдоаударманы ("Сурдосервер" сияқты қосымшалар арқылы [13]) міндетті түрде пайдалану [13].

2. Әрекет пен өрнектің бірнеше құралдары:

- дауыстық енгізу (Speech-to-Text): Microsoft Teams немесе Google Docs мүмкіндіктері моторикасы бұзылған немесе дисграфиясы бар студенттерге мәтінді диктанттау, сол арқылы физикалық кедергіні еңсеру арқылы іа-ға жазбаша тапсырмаларды орындауға мүмкіндік береді [12].

- интерактивті тақталарды пайдалану (Jamboard, Padlet): UDL [14] шеңберінде қолданылатын бұл құралдар дәстүрлі жазудан басқа лингвистикалық жобада өзара әрекеттесудің және бірлесіп жұмыс істеудің әртүрлі тәсілдерін ұсынады.

4.2. Даралау мәні: жасанды Интеллект және бейімделу траекториялары

Даралау-бұл әр оқушының бірегейлігін мойындайтын және жеке траекторияларды құруды қажет ететін құндылық [1]. Жасанды Интеллект (ЖИ) ЖИ оқытуда осы құндылықты жүзеге асырудың тамаша құралы ретінде әрекет етеді:

- Жауап беретін оқыту платформалары: Duolingo және Babbel сияқты платформалар пайдаланушының қателіктерін, қарқынын және әлсіз жақтарын (мысалы, грамматика немесе лексика) талдау үшін ЖИ алгоритмдерін пайдаланады. Олар қолдау мен шақыру арасындағы тамаша тепе-теңдікті қамтамасыз ете отырып, қиындық деңгейі мен жаттығу түрін динамикалық түрде таңдайды [8, 10].

- Байланыс бойынша жедел кері байланыс:

ЖИ тәрбиешілері (мысалы, Gliglish, Memrise): бұл қызметтер студенттерге виртуалды сұхбаттасушымен сөйлесуге мүмкіндік береді. Дауысты тану және табиғи тілді өңдеу (NLP) технологиялары айтылым мен грамматикаға дереу, жеке Кері байланыс береді [10, 11]. Бұл дәстүрлі сыныпта коммуникативті мазасыздықты сезінетін студенттер үшін өте маңызды.

Грамматикалық көмекшілер (Grammarly, DeepL Write): ЖИ негізіндегі құралдар дисграфиясы бар немесе жазбаша өрнектегі қиындықтары бар студенттерге нақты уақыттағы стилистикалық және грамматикалық қателерді түзетуге көмектеседі, бұл олардың ЖИ-ге жазуға деген сенімділігін арттырады [11].

Болжамды аналитика: MagicSchool ЖИ сияқты ЖИ негізіндегі платформалар қиындықтарға тап болуы мүмкін студенттерді алдын ала анықтау үшін (мысалы, күрделі грамматикалық бөлімді меңгеру) және мұғалімге немесе студентке қосымша қолдау материалдарын автоматты түрде ұсыну үшін үлгерім деректерін талдай алады [12].

4.3. Әртүрлілік пен әлеуметтенуді есепке алудың құндылығы: тарту құралдары

Инклюзия әртүрлілік білім беру ортасын байытады деп мәлімдейді. Сандық құралдар барлық студенттердің өзара әрекеттесуі мен қатысуын жеңілдету арқылы осы құндылықты жүзеге асыруға ықпал етеді [1, 5]:

Кесте 1 – Академиялық үлгерімге әсер ететін сандық көрсеткіштер кестесі

Құндылық	Сандық Құрал	Оқытуға тарту механизмі
Әртүрлілікті есепке алу	Chatgpt, Gemini, Claude	Әмбебап нейрондық желілерді пайдалану мұғалімге әртүрлі форматтағы бірдей мазмұнды (мәтін, диалог) тез құруға мүмкіндік береді: жеңілдетілген мәтін, арнайы лексикасы бар мәтін, аудио сценарий немесе викторина. Бұл тарту құралдарының көптігін қамтамасыз етеді [10].
Әлеуметтену және ынтымақтастық	ClassPoint, Quizizz	Интерактивті геймификация және сауалнама платформалары барлық студенттерге (соның ішінде сөйлеуге ұялатындарға) жазбаша немесе жасырын жауап беру арқылы сынып қызметіне қатысуға мүмкіндік береді. Бұл оқу процесін инклюзивті етеді және әлеуметтік қысымды төмендетеді [14].
Иммерсивтілік және Эмпатия	Виртуалды шындық (VR)	Шынайы тілдік жағдайларды VR модельдеу (мысалы, басқа елдің мейрамханасында тамақтануға тапсырыс беру) мүмкіндігі шектеулі студенттерге физикалық кедергілерсіз әлеуметтік өзара әрекеттесу тәжірибесін алуға мүмкіндік береді.

4.4. Сандық инклюзивті модельдерді сынақтан өткізудің жалпыланған нәтижелері

Оқытуға арналған әмбебап дизайн (UDL) және жасанды интеллект (ЖИ) принциптерін ЖИ оқытуға біріктірудің тиімділігін көрсету үшін бірқатар халықаралық зерттеулерде ұқсас инклюзивті модельдерді сынақтан өткізу кезінде алынған деректерді талдау және синтездеу жүргізілді [3, 5, 8]. Бұл зерттеулер дәстүрлі немесе бейімделмеген цифрлық әдістерді қолданатын бақылау топтарын эксперименттік топтармен салыстыруға бейім болды, мұнда оқыту экспрессия/бейнелеу құралдарының жекелендіру және көптігі принциптеріне негізделген (яғни, ЖИ құралдарымен қамтамасыз етілген UDL).

4.4.1. Сандық көрсеткіштер: оқу үлгеріміне әсері

Мүмкіндігі шектеулі студенттерде (дислексия мен СДВГ қоса алғанда) тілдік құзыреттілікті (лексика, грамматика, оқу) тестілеу нәтижелері бойынша сандық деректерді жалпылау келесі тенденцияны көрсетеді:

Кесте 2 – Уәждеме (мотивация) мен алаңдаушылықтың сапалық көрсеткіштері кестесі

Топ	ПА оқыту әдістемесі оқыту	Орташа балл өсімі (%- бен)	Статистикалық маңыздылығы
Бақылау	Дәстүрлі / бейімделмеген цифрлық	15–20%	N/A
Эксперименттік (UDL/ЖИ)	Жауап беретін платформалар, TTS, ЖИ тәрбиешілері	40–55%	$p < 0,05$ (Өте маңызды)

Қорытынды: нәтижелер (жиынтық нәтижелер [3, 7]) ЖИ технологиясының икемділігімен күшейтілген UDL тәсілдерін қолдану Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің тілдік құзыреттілік деңгейінің статистикалық маңызды өсуіне әкелетінін көрсетеді. Атап айтқанда, лексика мен оқу дағдыларын игеру тиімділігінің айтарлықтай өсуі байқалады [7], өйткені сандық құралдар ақпаратқа қол жеткізудің көптеген жолдарын ұсынады.

4.4.2. Сапалық көрсеткіштер: Мотивация және қатысу

Сауалнама және фокус-топтар жүргізген сапалы зерттеулер [1, 4] инклюзивті цифрлық модельдердің студенттердің психоэмоционалды саласына терең оң әсерін анықтады:

- Мазасыздықты азайту: сөйлеу практикасы үшін ЖИ тәрбиешілерін қолдану (мысалы, Gliglish) коммуникативті мазасыздықты айтарлықтай төмендетеді [4]. Мүмкіндігі шектеулі және алаңдаушылығы жоғары студенттер ЖИ "үкім шығармайды" және "асықпайды", бұл оларға айтылым мен грамматиканы ыңғайлы, қауіпсіз ортада жаттықтыруға мүмкіндік береді [1, 4].

- Автономия мен мотивацияның өсуі: материалдың күрделілігін динамикалық түрде реттейтін адаптивті платформалар (Babbel немесе Duolingo сияқты) оқу процесіне ішкі мотивация мен бақылау сезімін арттырады [4, 8].

- Мазмұнның қолжетімділігі: сурдоаударма мен TTS технологияларын енгізу аудиториялық материалдарға тең қолжетімділікті қамтамасыз етеді, бұл есту қабілеті бұзылған және дислексиясы бар студенттердің қатысуын күрт арттырады [4, 13].

Нәтижелер мен талқылаулар

Талдау және ұсынылған жалпыланған деректер цифрландыру ЖИ оқытудағы инклюзивті құндылықтардың күшті катализаторы екенін растайды.

Нәтижелер

1. Қолжетімділік парадигмасының ауысуы: udl принциптерін сандық ортада қолдану ассистивті технологиялар (TTS, субтитрлер) оқу материалын икемді және бейімделгіш етеді, қол жетімділіктің теңдігіне кепілдік береді (эксперименттік топтардың жоғары үлгерімі туралы жалпыланған мәліметтермен расталады) [2, 13, 7].

2. Масштабаталатын даралау: ЖИ жүйелері индивидуализмді және ЖИ оқытуды жекелендіруді қамтамасыз етеді, бұл студенттердің автономиясының өсуіне және коммуникативті алаңдаушылықтың айтарлықтай төмендеуіне әкеледі [1, 4].

3. Дәлелденген тиімділік: жалпыланған сынақ нәтижелері дәстүрлі әдістермен салыстырғанда бейімделген UDL / ЖИ әдістемелерінің жоғары статистикалық тиімділігін көрсетеді, әсіресе мүмкіндігі шектеулі студенттердің лексикалық дағдылары мен оқу дағдыларын дамытуға қатысты [7].

Талдау мен синтезден алынған эмпирикалық деректер сәттіліктің кілті адаптивті және инклюзивті дизайнда екенін көрсетеді. UDL принциптеріне сәйкес келмейтін технологиялар (яғни, әдеттегі PDF немесе субтитрі жоқ бейнелер) мақсатты түрде бейімделген ЖИ жүйелері сияқты үлкен жетістіктерге жете алмайды.

Алайда цифрлық технологияларды инклюзивті тәжірибеге енгізу іа бірқатар қиындықтарға тап болады:

- Сандық теңсіздік: қажетті құрылғылар мен Интернетке қол жеткізудегі теңсіздік білім беру теңсіздігін, теңдік құндылығына қайшы келуі мүмкін [8].

- Педагогтардың құзыреттілігі: оқытушыларға UDL білімін, инклюзивті педагогиканы және ЖИ үшін цифрлық құралдардың ерекшеліктерін біріктіретін мамандандырылған дайындық қажет.

- ЖИ этикалық аспектілері: ЖИ жүйелеріндегі деректерді қорғау және алгоритмдік бейімділік мәселелері маңызды болып қала береді [1, 5].

Цифрлық ортада инклюзивті оқытудың тиімді формуласы технологиялық прогресті саясат пен педагогикалық стратегияны модернизациялаумен қатар жүруді талап етеді.

Қорытынды

Мақаланың мақсаты ЖИ оқытуды цифрландыру арқылы инклюзивті құндылықтарды іске асыру тетіктерін талдау және негіздеу бойынша қол жеткізілді. Сандық құралдар лингвистикалық білім беруде шынымен инклюзивті және кедергісіз орта құрудың қажетті шарты болып табылады.

1. Қолжетімділік пен теңдік құндылықтары udl шеңбері мен ассистивті технологиялар арқылы тиімді жүзеге асырылады.

2. Даралау мен индивидуализмнің құндылықтарына бейімделетін оқу траекторияларын құратын және психологиялық кедергілерді төмендететін ЖИ жүйелері арқылы қол жеткізіледі.

3. Эмпирикалық деректердің жалпыланған талдауы бейімделген UDL / ЖИ әдістерінің жоғары статистикалық тиімділігін көрсетті, бұл оларды тәжірибеге кеңінен енгізу үшін негіз болуы керек.

Алдағы зерттеулердің перспективалары: ауқымды зерттеуде ұсынылған жалпыланған нәтижелерді эмпирикалық тексеру, сондай-ақ ОР бар студенттерде ЖИ-дегі әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің дамуына ЖИ әсерін зерттеу.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Buenaño-Barreno, M. L. Inclusive education through technology: a systematic review of types, tools and characteristics. *Frontiers in Education*. 2025, vol. 9, no 1527851.
2. Rose, D. H., Meyer, A. *Teaching Every Student: Universal Design for Learning*. Wakefield: CAST, 2002. 240 p.
3. Приставко, К. В. Обучение иностранному языку в условиях инклюзии. *Nota Bene*. 2023, № 4, с. 34–45.
4. Sarrionandia, G. Technologies in Inclusive Education: Solution or Challenge? A Systematic Review. *Education Sciences*. 2017, vol. 15, no 6, pp. 715–736.
5. Volker, E., et al. The Impact of Artificial Intelligence on Inclusive Education: A Systematic Review. *MDPI*. 2024, vol. 15, no 5, pp. 539.
6. Johnson, D., Smith, M. Artificial Intelligence and Digital Tools in Foreign Language Learning: Toward Personalized Education Models. *ResearchGate*. 2025.
7. Hwang, G. J. The Impact of Artificial Intelligence (ЖИ) on Students' Academic Development. *MDPI*. 2020, vol. 15, no 3, pp. 343.
8. Lin, C. S., Warschauer, M. Designing Personalized Learning Paths for Foreign Language Acquisition Using Big Data: Theoretical and Empirical Analysis. *MDPI*. 2020, vol. 14, no 20, pp. 9506.
9. Choez Calderón, D., Miranda Bazaña, R. Inclusive Education with ЖИ: Supporting Special Needs and Tackling Language Barriers. *arXiv preprint*. 2025. URL: <https://arxiv.org/html/2504.14120v1> (дата обращения: 09.11.2025).
10. Нейросети для изучения иностранного языка [Электронный ресурс]. *Unisender*. URL: <https://www.unisender.com/ru/blog/neiroseti-dlya-izucheniya-yazykov/> ТОП 5 приложений ИИ для изучения английского языка [Электронный ресурс]. *Solid English School*. URL: <https://solid.com.ua/ru/top-5-zastosunkov-shy-dlia-v-uchyvanyia-ankhlyyskoho-iaz-ka/>
11. Использование средств искусственного интеллекта для создания инклюзивной среды обучения [Электронный ресурс]. *Microsoft Learn*. URL: <https://learn.microsoft.com/ru-ru/trЖИning/modules/use-ЖИ-tools-to-create-inclusive-learning-environment/>
12. Использование ассистивных технологий для обучения студентов с овз в условиях дистанционного формата обучения. *КиберЛенинка*. 2021. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-assistivnyh-tehnologiy-dlya-obucheniya-studentov-s-ovz-v-usloviyah-distantsionnogo-formata-obucheniya>
13. Universal Design for Learning (UDL) Principles for Teaching Online [Электронный ресурс]. *GIVE Guide*. URL: <https://teachwithgive.org/ru/resource/remote-learning-applying-universal-design-for-learning-udl-principles/>

ӘОЖ 339.138.67.12

ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУДА ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МЕН СПОРТТЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Досмамбетов Т.А.

*Аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
dosmambetovtalgat71@gmail.com*

Кулманов Р.Ж.

*Аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
Kulmanov.1980@inbox.ru*

Есиркепов Ж.М.

*П.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Халықаралық туризм және меймандостық
университеті, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы
Zhandos-1978@mail.ru*

Мақалада дене мәдениеті мен спорттың ел экономикасының құрылымындағы орны мен әлеуметтік-экономикалық маңызы жан-жақты талданады. Зерттеу нәтижелері бұл саланың материалдық емес өндіріс жүйесіне жататынын және қоғамның еңбек әлеуеті мен әлеуметтік тұрақтылығын арттыруға айтарлықтай үлес қосатынын көрсетеді. Сонымен қатар, меншік нысандарының әр түрлілігі мен басқару механизмдерінің тиімділігі дене мәдениеті мен спорт саласының дамуына оң әсер ететіні айқындалды. Авторлар ел экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін спорттық инфрақұрылымды жетілдіру мен экономикалық қатынастарды оңтайландырудың негізгі бағыттарын ұсынады.

Кілт сөздер: ұлттық экономика, дене мәдениеті, спорт, экономикалық қатынастар, мемлекеттік меншік, әлеуметтік реттелетін нарық.

В статье всесторонне рассматривается место и социально-экономическое значение физической культуры и спорта в структуре национальной экономики. Результаты исследования показывают, что данная сфера относится к системе нематериального производства и вносит значительный вклад в повышение трудового потенциала и социальную стабильность общества. Кроме того, установлено, что разнообразие форм собственности и эффективность механизмов управления положительно влияют на развитие сферы физической культуры. Авторы предлагают основные направления совершенствования спортивной инфраструктуры и оптимизации экономических отношений для обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, физическая культура, спорт, экономические отношения, государственная собственность, социально регулируемая экономика.

The article comprehensively analyzes the role and socio-economic importance of physical culture and sports within the structure of the national economy. The research results show that this sector belongs to the system of non-material production and makes a significant contribution to enhancing labor potential and social stability in society. In addition, it was revealed that the diversity of ownership forms and the efficiency of management mechanisms have a positive impact on the development of the physical culture sector. The authors propose key directions for improving sports infrastructure and optimizing economic relations to ensure the sustainable development of the national economy.

Keywords: national economy, physical culture, sport, economic relations, state ownership, socially regulated market.

Кіріспе

Дене мәдениеті және спорт – еліміздің әлеуметтік, рухан-мәдени және экономикалық өмірінде ерекше маңызға ие қоғамдық қызмет саласы болып табылады. Қазіргі жаһандану заманында бұл сала адамның денсаулығын нығайтып, салауаттылығын арттырумен қатар, ұлттық экономиканың дамуында үлкен рөл атқаратын күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе ретінде қалыптасып отыр. Дене мәдениеті мен спорттың дамуы халықтың өмір салтына, еңбек өнімділігіне, әлеуметтік белсенділігіне және жалпы ұлттық денсаулық деңгейіне тікелей әсер ететін фактор болып табылады.

Қазақстан Республикасының «Дене мәдениеті және спорт туралы» Заңында бұл сала ел экономикасының жеке тармағы ретінде қарастырылып, оның басты экономикалық қызметі спорттық қызметтерді өндіру екендігі атап көрсетілген [1]. Демек, дене мәдениеті және спорт

– экономикалық үдерістерге белсенді қатысатын, өндірістік емес, әлеуметтік маңызға ие сала. Ол жұмысқа қабілеттілікті арттыру және қоғамның әлеуметтік капиталын нығайту арқылы ел экономикасының кешенді дамуына үлес қосады.

Қазіргі таңда дене мәдениеті мен спорттың әлемдік қауымдастық алдындағы рөлі ескі түсініктен әлдеқайда кеңейді. XX ғасырда спорт денсаулықты нығайту мен бос уақытты тиімді өткізу құралы ретінде қарастырылса, бүгінде ол экономикалық әлеуеттің туризмді дамытудың маңызды факторы ретінде танылуда. Спорт саласы инфрақұрылымдық жобаларды дамытуды, жаңа жұмыс орындарын ашуды, халықаралық жарыстарды өткізу арқылы туристік инфрақұрылымды арттыруды жүзеге асырады. Мысалы, ауқымды спорттық іс-шараларды өткізу ел бюджетінің артуына оң әсер етіп, сауда, көлік, қызмет көрсету және мәдениет салаларының дамуына тың серпін береді. Атап айтқанда: Алматы мен Астана қалаларында 2011 жылы өткізілген қысқы Азиада, 2017 жылы Алматыда өткізілген қысқы Универсиада, 2024 жылы Астана қаласында өткен Дүниежүзілік көшпенділер ойындары атап өтуге болады. Сонымен қатар, бокс, дзюдо, ауыр атлетика және т.б. спорт түрлерінен өткізілген әлем чемпионаттары еліміздегі спорт инфрақұрылымының дамуына, туризм саласының өркендеуіне, халықаралық аренада танылуына айтарлықтай үлес қосты.

Сонымен қатар, спорттық қызметтердің коммерциялануы және жеке тұлғалардың белсенді қатысуы экономикалық қатынастардың жаңа түрлерінің дамуына ықпал етуде. Мемлекеттік және жеке құрылымдардың қолдауымен спорттық кешендер салу, демеушілерді тарту, кәсіби спортшыларды даярлау барысы белсенді дамып келеді. Бұл өз кезегінде ел экономикасының әртараптандырылуына және халықтың денсаулығын нығайтып, спорт құрылымдарының қолжетімді болуына әсер етуде.

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда дене мәдениеті мен спорт халықтың салауатты өмір салтын ұстану, өскелең ұрпақтың рухани-мәдени дамуы мен патриоттық сезімін арттыруда үлкен рөл атқарады. Мұндай әлеуметтік әсердің нәтижесінде қоғамның еңбек әлеуеті мен зияткерлік капиталының деңгейі өсіп, экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Сайып келгенде, дене мәдениеті мен спорт саласын тек рухани-мәдени немесе әлеуметтік құбылыс ретінде ғана емес, ел экономикасының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыру бүгінгі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеулер ел экономикасын арттырудың жаңа механизмін айқындауға, ресурстарды барынша тиімді пайдалануға және қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын нығайтуға үлкен серпін береді. Сондықтан дене мәдениеті мен спорттың экономикалық мәнін жан-жақты зерттеу – қазіргі экономикалық саясат пен елдің даму стратегияларының маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында нормативтік-құқықтық құжаттар, экономикалық және әлеуметтік әдебиеттер, статистикалық мәліметтер және дене мәдениеті мен спорт басқармаларына қарасты ұйымдардың есептік деректері пайдаланылды. Әдістемелік

тұрғыдан салыстырмалы талдау, жүйелік талдау тәсілдері қолданылды. Осы бағыттағы отандық ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалды.

Негізгі бөлім

Экономикалық тұрғыдан алғанда, дене мәдениеті мен спорт – әлеуметтік капиталды қалыптастырудың таптырмас механизмі болып табылады. Ол адами капиталды дамытумен қатар, жұмысқа қабілеттілікті арттыру мен мамандардың кәсіби тұрақтылығын қамтамасыз етуде үлкен рөл атқарады. Сонымен қатар, спорттық инфрақұрылымның дамуы мен спорттық іс-шаралардың өткізілуі арқылы аймақтардағы экономика тұрақталып, көлік, туризм, сауда және қызмет көрсету салаларының дамуына серпіліс береді.

Қазіргі жаһандану үдерісінде дене мәдениеті мен спорт елдің халықаралық беделін нығайту мен инвестициялық тартымдылығын арттырудың негізгі құралына айналып отыр. Спорттық жетістіктер мен халықаралық деңгейдегі ірі жарыстарды ұйымдастыру елдің имиджін қалыптастырып қана қоймай, экономикалық айналымды жандандырады. Сондықтан спортты ел экономикасының маңызды стратегиялық бағыттарының бірі ретінде қарастыру –

заманауи экономикалық саясаттың өзекті талаптарының бірі болып табылады.

Көптеген авторлары дене мәдениеті мен спорт экономикасы түрлі меншік нысандарының өзара әрекетіне негізделеді. Бұл салада мемлекеттік, жеке және қоғамдық секторлар тең дәрежеде қатысып, өзара толықтырушы рөл атқарады. Мұндай көпқырлы құрылым саланың тұрақтылығын қамтамасыз етіп, қаржыландыру көздерін әртараптандыруға мүмкіндік беретіндігін атап өтеді [2, 3, 4, 5, 6].

Мемлекеттік меншік спорттық инфрақұрылымның негізін құрайды. Оған ұлттық және өңірлік спорт басқармалары мен бөлімдері, спорт мектептері, мамандандырылған олимпиадалық ізбасарлар даярлау орталықтары мен дене мәдениеті және спорт мамандарын дайындайтын ЖОО-дағы факультеттерді жатқызуға болады. Еліміз жыл сайын бұқаралық спортты дамытуға, әлеуметтік қолжетімділік пен инфрақұрылымдық теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған кешенді бағдарламаларды қабылдап, тиімді жүзеге асырып келеді.

Жеке меншік құрылымдардың спорттық қызмет көрсету нарығындағы орны қарқынды дамып келеді. Коммерциялық фитнес-клубтар, тренажер залдары, спорт залдары, жүзу бассейндері, жеке спорттық академиялар мен клубтар табыс табумен қатар, қызмет көрсету сапасын арттыру мен заманауи технологияларды енгізу арқылы саланың инновациялық дамуына орасан зор үлес қосуда. Жеке сектордың белсенділігі спорттық туризм мен маркетингтің дамуына, жаңа жұмыс орындарының ашылуына ықпал етіп, ел экономикасының дамуына тың серпін беруде.

Еліміздегі қоғамдық меншік саласы кәсіподақ ұйымдары, спорт федерациялары және ерікті спорт қоғамдары арқылы көрініс тауып келеді. Бұл ұйымдар әуесқой спорт пен бұқаралық спортты дамытып, халықты салауатты өмір салтына тартуда, қарапайым халықтың спорттық нысандарға қолжетімділігін арттыруда маңызды әлеуметтік рөл атқарып келеді. Бұл еліміздің халықаралық қауымдастықта беделін арттырып, мәртебесін көтеруде елеулі рөл атқарады.

Жалпы алғанда, меншік нысандарының өзара теңгерімді дамуы дене мәдениеті мен спорт экономикасының белсенділігін қамтамасыз етеді. Бұл өз кезегінде ел экономикасының өсу үдерісін дамытып, халықтың денсаулығын нығайтып, спортпен шұғылдану белсенділігін арттыруға ықпал етеді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижелері дене мәдениеті және спорт саласының ел экономикасының әлеуметтік-экономикалық тиімділігіне тікелей және жанама әсер ететінін нақты көрсетті. Бұл сала қоғамның еңбек әлеуетін арттырумен бірге, халықтың өмір сапасын жақсартуға, дәрігерлік препараттарды қолдану мен медициналық шығындарды төмендетуге және әлеуметтік белсенділікті арттыруға елеулі ықпал етеді. Дене мәдениеті және спорт экономиканың түрлі секторларымен тығыз байланыста дамиды. Атап айтқанда:

инфрақұрылым құрылысы, қызмет көрсету, туризм, маркетинг пен жарнама индустриялары және т.б. салалармен өзара әрекеттеседі. Мұндай өзара байланыс экономикалық жүйенің кешенді дамуын қамтамасыз етеді.

Зерттеу барысында анықталғандай, дене мәдениеті және спорт саласындағы меншік нысандарының көптүрлілігі – мемлекеттік, жеке және қоғамдық ұйымдардың бірлесе қызмет етуі – басқару мен қаржыландыру жүйесін күрделендіргенімен, экономикалық тұрғыдан тиімді нәтижелер беретіні сөзсіз. Мемлекеттік сектор спорт инфрақұрылымын дамыту мен бұқаралық спортты қолдауда маңызды рөл атқарса, жеке сектор кәсіби спорт, фитнес индустриясы, демеушілік пен жарнама салаларында белсенді қызмет атқарады. Осы екі бағыттың үйлесімді байланысы саланың қаржылық тұрақтылығын арттырып, инвестициялық тартымдылығын күшейтеді.

Қаржылық-экономикалық тұрғыдан алғанда, дене мәдениеті мен спорт саласының дамуы бюджеттік түсімдерді арттыру мен жаңа жұмыс орындарын ашуға әсер етеді. Мысалы, спорттық іс-шаралар мен көптеген халықаралық және республикалық деңгейдегі жарыстарды ұйымдастыру барысында көлік, қонақүй, сауда және қоғамдық тамақтану салаларының кірісі ұлғаяды. Бұл экономикалық айналымды жандандырып, жергілікті және ұлттық деңгейдегі кірістердің өсуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, спорттық инфрақұрылымның дамуы өңірлік теңгерімді қамтамасыз етіп, халықтың өмір сүру деңгейін жақсартады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, дене мәдениеті мен спортты дамытудың әлеуметтік тиімділігі де жоғары. Халықтың денсаулық көрсеткіштерінің өсуі жұмысқа қабілеттеліктің артуына, аурулардың азаюына және жұмыс күшінің белсенді ұзақтығының ұлғаюына әкеледі. Бұл өз кезегінде мемлекеттің әлеуметтік шығындарын азайтып, жалпы ішкі өнімнің өсуіне әсер етеді. Сонымен қатар, жастардың спортты серік етуі олардың әлеуметтік және дене белсенділігін арттырып, қоғамда салауатты өмір салтының қалыптасуына мүмкіндік береді.

Талдау нәтижесінде дене мәдениеті және спорт саласын дамытудың экономикалық тиімділігін арттыру үшін бірнеше бағыт ұсынылады: мемлекеттік-жеке әріптестік механизмдерін жетілдіру, спорттық менеджмент пен маркетинг саласын жандандыру, өңірлік спорт инфрақұрылымына инвестицияларды көбейту және кадрлық әлеуетті арттыру. Бұл шаралар спорт саласының экономикалық үлесін арттырып қана қоймай, ел экономикасының стратегиялық бағытына айналдыруға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, дене мәдениеті және спорт тек әлеуметтік маңызы бар құбылыс емес, сонымен қатар, ел экономикасының маңызды қозғаушы күштерінің бірі екендігі дәлелденді. Ол елдің экономикалық тұрақтылығын, халықтың денсаулығын және халықаралық беделін арттыратын кешенді фактор болып табылады.

Қорытынды

Ел экономикасының тұрақты дамуы мен халықтың әл-ауқатын арттыруда дене мәдениеті мен спорттың атқаратын рөлі ерекше. Бұл сала қоғамның еңбек әлеуетін арттырып, денсаулық сақтау жүйесіне түсетін жүктемені азайтады, сондай-ақ адам капиталының сапалық құрамын жақсартады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, спорттық қызметтер мен инфрақұрылымның дамуы экономиканың әртүрлі салаларына кешенді әсер етіп, жаңа жұмыс орындарының ашылуына, өңірлердің әлеуметтік балансын қамтамасыз етуге және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Мемлекеттік және жеке құрылымдардың тиімді өзара іс-қимылы дене мәдениеті мен спорт саласындағы тұрақты даму мен қаржылық тәуелсіздікке жол ашады. Инфрақұрылымның тең бөлінуі, спорттық жобаларды қаржыландырудағы ашықтық пен тиімділік ұлттық спорт индустриясын бәсекеге қабілетті етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, спорттық менеджмент пен маркетингті жетілдіру, инновациялық технологияларды енгізу және кадрлық әлеуетті нығайту саланың экономикалық үлесін арттырудың негізгі бағыттары болып табылады.

Қорытындылай келе, дене мәдениеті мен спорт – тек әлеуметтік маңызы бар сала емес, сонымен қатар, ел экономикасының стратегиялық құралы. Бұл бағытты жүйелі түрде қолдау мен дамыту елдің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етіп, халықаралық аренадағы беделін арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 03 шілдедегі №228-V «Дене мәдениеті және спорт туралы» Заңы (16.06.2025 ж. өзгерістермен).
2. Воинов В. Э., Судакова Г.Г. Управление физической культурой и спортом: учебно-методические указания для подготовки к практическим занятиям. - Алматы, 2000. - 120 с.
3. Воронов К. А. Пути совершенствования управления физкультурным движением. - Москва: Физическая культура и спорт, 2006. - 160 с.
4. Ахметов С. Дене мәдениеті экономикасы. – Алматы: Қазақ спорт академиясы баспасы, 2018.
5. Смит А. Халықтар байлығының табиғаты мен себептері туралы зерттеу. - Лондон, 1776 б.
6. Гэлбрейт Дж.К. Жаңа индустриалды қоғам. - Мәскеу: Прогресс, 1998. - 250 б.

ӘОЖ 371.13:159.922.8:372

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЖЕКЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАРЫМ – ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Дүйісбек А.Т.

Магистрант, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
aidanaduisbekova@mail.ru

Ғылыми жетекші: п.ғ.к., аға оқытушы Баймағанбетова Ж.Т.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

Мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастырудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Жеке тұлғалық қарым-қатынас - педагогикалық іс-әрекеттің маңызды құрамдас бөлігі, ол мұғалім мен оқушы арасындағы өзара түсіністік пен сенімділікті қамтамасыз етеді. Зерттеу барысында тұлғааралық қатынастардың психологиялық-педагогикалық аспектілері, кәсіби даярлық үрдісіндегі коммуникативтік құзыреттіліктің маңызы және болашақ мұғалімнің кәсіби-адамгершілік бейнесін қалыптастыру жолдары талданады. Мақалада тұлғаның эмоционалдық, эмпатиялық және рефлексиялық қасиеттерін дамытуға бағытталған тиімді әдістер мен тәсілдер ұсынылады. Сонымен қатар, педагогикалық жоғары оқу орындарында студенттердің қарым-қатынас мәдениетін арттырудың инновациялық формалары сипатталады. Зерттеу нәтижелері болашақ мұғалімдердің кәсіби қалыптасуында қарым-қатынас дағдыларының шеңбері рөл атқаратынын дәлелдейді.

Кілт сөздер: жеке тұлға, қарым-қатынас, кәсіби қалыптасу, коммуникативтік құзыреттілік, педагогикалық мәдениет, болашақ мұғалім, бастауыш сынып мұғалімдері.

В статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования межличностных отношений будущих учителей начальных классов. Межличностные отношения являются важной составляющей педагогической деятельности, обеспечивающей взаимопонимание и доверие между учителем и учеником. В исследовании анализируются психолого-педагогические аспекты межличностных отношений, значение коммуникативной компетентности в процессе профессиональной подготовки, пути формирования профессионально-нравственного облика будущего учителя. В статье представлены эффективные методы и подходы, направленные на развитие эмоционально-эмпатических и рефлексивных качеств личности. Кроме того, описываются инновационные формы повышения культуры общения студентов педагогических вузов. Результаты исследования доказывают, что коммуникативные умения играют определяющую роль в профессиональном становлении будущих учителей.

Ключевые слова: личность, общение, профессиональное развитие, коммуникативная компетентность, педагогическая культура, будущий учитель, учителя начальных классов.

This article examines the theoretical and practical foundations for developing interpersonal relationships in future primary school teachers. Interpersonal relationships are an important component of pedagogical activity, ensuring mutual understanding and trust between teacher and student. The study analyzes the psychological and pedagogical aspects of interpersonal relationships, the importance of communicative competence in professional training, and ways to shape the professional and moral character of future teachers. The article presents effective methods and approaches aimed at developing emotional, empathic, and reflective personality traits. Furthermore, innovative ways to enhance the communication culture

of students at pedagogical universities are described. The study's results demonstrate that communication skills play a decisive role in the professional development of future teachers.

Keywords: personality, communication, professional development, communicative competence, pedagogical culture, future teacher, primary school teachers.

Кіріспе

Қазіргі қоғамда білім беру жүйесінің басты мақсаты – шығармашыл, белсенді, рухани бай және қарым-қатынас мәдениеті жоғары тұлға тәрбиелеу. Бұл мақсатқа жету ең алдымен бастауыш білім беру буынындағы мұғалімдердің кәсіби және тұлғалық дайындығына тікелей байланысты. Себебі бастауыш мектеп – баланың жеке тұлғалық қалыптасуының алғашқы сатысы, ал мұғалім - сол үрдістің жетекшісі әрі бағыттаушысы. Сондықтан болашақ бастауыш сынып мұғалімінің жеке тұлғалық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру педагогикалық даярлықтың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Жеке тұлғалық қарым-қатынас – мұғалім мен оқушы, мұғалім мен ата-ана, сондай-ақ педагогикалық ұжым арасындағы өзара әрекеттің тиімділігін анықтайтын кәсіби сапа. Қарым-қатынастың жоғары мәдениеті мұғалімге білім беру процесінде сенімділік, өзара түсіністік, эмпатия және ынтымақтастық атмосферасын орнатуға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ мұғалімнің тұлғалық қарым-қатынасын дамыту - оның кәсіби құзыреттілігінің, педагогикалық шеберлігінің және адамгершілік-рухани бейнесінің көрсеткіші [1].

Осыған байланысты, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастырудың теориялық негіздерін айқындау, оның педагогикалық шарттары мен тиімді әдістерін анықтау – қазіргі педагогикалық ғылымның өзекті бағыттарының бірі болып табылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі – қазіргі білім беру жүйесінде бастауыш сынып мұғалімінің тұлғалық және кәсіби сапалары ерекше маңызға ие. Себебі дәл осы деңгейде оқушының оқу мен тәрбиеге деген алғашқы көзқарасы, тұлғалық бағыт-бағдары қалыптасады. Мұғалімнің жеке тұлғалық қарым-қатынасы, коммуникативтік мәдениеті мен эмоционалдық икемі - оқыту процесінің сапасын айқындайтын негізгі факторлардың бірі. Сондықтан болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау барысында олардың жеке тұлғалық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру өзекті педагогикалық мәселе болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеу қазіргі заман мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін дамыту, білім алушылармен тиімді өзара әрекет орнату және тұлғааралық қатынастардың гуманистік негізін нығайту қажеттілігімен айқындалады.

Зерттеу нысаны – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби даярлығы үрдісі.

Зерттеу пәні – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары мен тәсілдері.

Зерттеу мақсаты – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін айқындау және оны жетілдіру жолдарын ұсыну.

Зерттеу міндеттері:

- жеке тұлғалық қарым-қатынас ұғымының мәнін педагогикалық және психологиялық тұрғыда талдау;
- болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың негізгі факторларын анықтау;
- қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталған тиімді әдіс-тәсілдер мен жаттығуларды жүйелеу;
- педагогикалық жоғары оқу орындарындағы оқыту процесінде тұлғалық қарым-қатынас мәдениетін дамыту үлгілерін ұсыну;
- зерттеу нәтижелері негізінде болашақ мұғалімдердің кәсіби-коммуникативтік құзыреттілігін арттыру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Ғылыми жаңалығы – болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастыруға әсер ететін психологиялық және педагогикалық факторлар жүйеленіп, олардың кәсіби даярлық құрылымындағы орны айқындалды. Жеке тұлғалық қарым-қатынас мәдениетін дамытуға арналған әдістемелік тәсілдер кешені ұсынылды.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері педагогикалық психология және мұғалімнің кәсіби даму теориясы тұрғысынан тұлғалық қарым-қатынас мәселесін терең түсінуге мүмкіндік береді. Ол болашақ мұғалімнің тұлғалық дамуын, коммуникативтік мәдениетін және кәсіби құндылықтарын ғылыми тұрғыда негіздеуге ықпал етеді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау үдерісінде, әсіресе «Педагогикалық шеберлік», «Қарым-қатынас психологиясы» және «Мұғалімнің кәсіби этикасы» пәндерін оқытуда, сондай-ақ педагогикалық тәжірибе кезінде қолдануға болады.

Әдебиеттерге шолу

Мұғалім – білім беру жүйесінің өзегі әрі қоғамның рухани-адамгершілік дамуының басты қозғаушы күші. Мұғалімнің кәсіби және тұлғалық сапалары оқушылардың білім сапасына, тәрбиесіне және әлеуметтік бейімделуіне тікелей ықпал етеді. Қазіргі таңда мұғалім тұлғасын қалыптастыру үдерісі көптеген әлеуметтік, психологиялық және кәсіби мәселелермен бетпе-бет келуде.

Мұғалім тұлғасы – бұл кәсіби құзыреттілік, педагогикалық шеберлік, этикалық ұстаным және адамгершілік қасиеттердің үйлесімді бірлігі. Тұлғалық ерекшеліктер мұғалімнің оқушылармен, әріптестермен және ата-аналармен қарым-қатынас сапасын анықтап, оның шығармашылық әлеуеті мен кәсіби табысына ықпал етеді.

Мұғалім тұлғасын қалыптастыруда келесі негізгі бағыттар маңызды орын алады:

1. Кәсіби құзыреттілік: пәндік білімді терең меңгеру, педагогикалық технологияларды тиімді пайдалану және заманауи оқыту әдістерін қолдану.
2. Адамгершілік қасиеттер: эмпатия, әділдік, шыдамдылық пен жауапкершілік сияқты қасиеттер мұғалімнің тұлғалық бейнесін айқындайды.
3. Шығармашылық әлеует: оқыту үдерісіне инновациялық идеялар мен әдістемелерді енгізу, оқушыларды креативті ойлауға баулу.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің арасындағы жеке қарым-қатынастарды дамыту қазіргі заманғы педагогикалық ғылымдағы өзекті мәселе болып табылады. Бұл қарым-қатынастар олардың кәсіби көрсеткіштеріне, психологиялық тұрақтылығына және бастауыш мектепте оқыту тиімділігіне айтарлықтай әсер етеді. Бұл шолуда осы мәселеге қатысты негізгі теориялық тәсілдер, эмпирикалық зерттеулер және практикалық тәжірибе қарастырылады.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке қарым-қатынасын қалыптастыру – олардың кәсіби және тұлғалық сапаларын дамытуды көздейтін теориялық, әдіснамалық және практикалық аспектілердің күрделі жүйесі. Бұл қасиеттерді тиімді дамыту теориялық дайындықты, практикалық іс-әрекетті және тұлғалық дамуды біріктіретін жүйелі тәсілді талап етеді. Қазіргі білім берудің маңызды міндеті - болашақ педагогтардың кәсіби табысына қажетті, позитивті және тұрақты тұлғааралық қарым-қатынастарды қалыптастыруға жағдай жасау [2].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке қарым-қатынастарын қалыптастыру педагогикалық іс-әрекеттің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады, себебі мұғалімнің тұлғалық қасиеттері мен коммуникативтік мәдениеті оқу-тәрбие үдерісінің нәтижелілігіне тікелей ықпал етеді. Қарым-қатынас мәдениеті мұғалімнің кәсіби шеберлігінің көрсеткіші болып саналады және ол оқушының тұлғалық дамуына, танымдық белсенділігіне, сыныптағы психологиялық климатқа әсер етеді. Педагогикалық қарым-қатынас барысында мұғалім тек білім беруші рөлін атқарып қана қоймай, оқушылардың рухани, эмоционалдық және әлеуметтік дамуына бағыт-бағдар беруші тұлға ретінде де көрінеді. Психологиялық тұрғыдан алғанда, тиімді қарым-қатынас мұғалімнің эмпатия, рефлексия және өзін-өзі реттеу қабілеттерімен тығыз байланысты.

Тағы бір маңызды мәселе – мұғалімдердің психологиялық және эмоционалдық жүктемесінің жоғары болуы. Күнделікті оқу-тәрбие процесінде оқушылармен, ата-аналармен және әкімшілікпен жұмыс істеу барысында мұғалімдер жиі күйзеліске ұшырайды. Бұл кәсіби қажу мен эмоционалдық шаршауға әкеліп, олардың тұлғалық дамуына теріс әсерін тигізеді [3].

«Жеке тұлға» ұғымы психологтардың көзқарасы бойынша, жеке организм-жеке адам тұлғасы. Бұл саналы іс-әрекет объектісі. Тұрақты және әлеуметтік маңызды қасиеттерге байланысты, жеке адам-қоғам мен ұлттың бірлескен мүшесі, жеке тұлға өзіндік сана мен қоғамдық сананың пайда болуына байланысты қалыптасады.

Адамның жеке тұлға диагностикасын қолайлы жағдай туғызу мен қалыптастыруға ең тиімді жолдар іздеуде, оның құрылысын зерттеуде, пайда болу заңдылықтарын білуді қажет етеді. Жеке тұлға теориясы-адам бойында қалыптасқан ойлар мен гипотезалар жиынтығы. Жеке тұлға теориясын зерттеу көптеген жаңа ойларға қол жеткізеді. Бізге қызығушылық туғызатын бастапқы: адам табиғаты.

Біздің мақсатымыз-адам бойындағы қалыптасқан қасиеттерді зерттеу. Жеке тұлға теориясы-негізгі екі функцияны атқарады: олар мінез-құлықты түсіндіреді және алдын ала болжайды. Жеке тұлға теориясы адамның жеке басындағы мінез-құлықты зерттеп, қалыптасқан жүйесіне түсініктеме береді. Ол адамның мінезінің сан қырлы ерекшеліктерін түсіндіреді. Жеке тұлға теориясы – адамның күнделікті тыныс-тіршілігін түсіндіре алады. Жеке тұлғаның өзара қарым-қатынасы-олардың болашағына, көзқарасының дамуына, алдын-ала болжам жасайды [4].

Психологиялық тренингтер, рөлдік ойындар мен жағдайлық тапсырмалар студенттердің өзін-өзі тану, тыңдау және тиімді кері байланыс орнату қабілеттерін жетілдіреді. Болашақ мұғалімнің қарым-қатынастағы табысы оның эмоционалдық интеллектісіне де байланысты. Эмоционалдық интеллект – өз сезімін түсініп, оны басқара білу және басқа адамдардың эмоцияларын сезіну қабілеті, ол кәсіби педагогикалық қарым-қатынастың маңызды компоненті болып саналады.

Қазіргі педагогика ғылымы қарым-қатынас дағдыларын дамытуда әлеуметтік-психологиялық тренингтердің тиімділігін атап көрсетеді. Мұндай тренингтер студенттердің топта жұмыс істеу, бірін-бірі тыңдау және өзара қолдау көрсету қабілеттерін арттырады. Сонымен қатар, қарым-қатынас мәдениетінің дамуы болашақ мұғалімнің кәсіби өзін-өзі бағалауына да оң әсер етеді. Өзін-өзі бағалау деңгейі жоғары студент өз пікірін еркін жеткізе алады, өз күшіне сенімді болады және педагогикалық әрекеттерде бастамашылдық танытады. Керісінше, заниженная өзін-өзі бағалау болашақ мұғалімнің қарым-қатынас барысында өз ойын жеткізуде қиындықтар туғызады және кәсіби бейімделуін баяулатады. Сондықтан педагогикалық оқу орындарында студенттердің өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі дамыту қабілеттерін қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінуі қажет. Тұлғааралық қатынастар мәдениеті болашақ мұғалімнің кәсіби этикасын, әдеп нормаларын, тілдік және мінез-құлық мәдениетін қамтиды. Педагогикалық этика талаптарына сай, мұғалім қарым-қатынас барысында шыдамдылық, сыпайылық және әділдік көрсетуі тиіс [5].

Мұғалім мен оқушы арасындағы сенімді байланыс оқу процесінің тиімділігін арттырады және оқушылардың мотивациясын күшейтеді. Зерттеулер көрсеткендей, сыныптағы психологиялық жайлылық пен оқушылардың үлгерімі мұғалімнің тұлғалық қарым-қатынас стиліне тікелей тәуелді. Демек, болашақ мұғалімдерді даярлауда олардың қарым-қатынас стилін, эмоционалдық тепе-теңдігін және кәсіби бейімделу қабілеттерін дамыту негізгі бағыттардың бірі болуы тиіс. Сонымен қатар, заманауи педагогикалық үдеріс мұғалімнен ақпараттық-коммуникативтік технологияларды тиімді пайдалану арқылы қарым-қатынас орнатуды талап етеді.

Қазіргі цифрлық қоғамда мұғалімнің қарым-қатынасы тек дәстүрлі әдістермен шектелмей, онлайн-платформалар мен әлеуметтік желілер арқылы да жүзеге асады. Сондықтан болашақ мұғалімдердің кәсіби коммуникациясының жаңа форматтарына бейімделуі өзекті мәселе болып отыр. Жеке қарым-қатынас дағдыларын дамыту тек педагогикалық тәжірибе кезінде ғана емес, оқу үдерісінің барлық кезеңінде жүзеге асуы қажет. Болашақ мұғалімнің тұлғалық дамуы оның өзін-өзі тануы мен кәсіби бағыттылығын айқындайды. Қарым-қатынас мәдениетінің дамуы тұлғаның жалпы мәдени деңгейін арттырып, оның педагогикалық имиджін қалыптастырады.

Мұғалімнің жағымды имиджі – оның кәсіби табысының, қоғамдағы беделінің және оқушылармен сенімді қарым-қатынасының негізі. Болашақ мұғалімдерді даярлау жүйесінде рефлексияны дамыту да маңызды орын алады. Рефлексия мұғалімге өз іс-әрекетін бағалап, жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл процесс кәсіби өзін-өзі жетілдірудің негізгі тетігі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, болашақ мұғалімнің коммуникативтік құзыреттілігі – оның кәсіби бәсекеге қабілеттілігінің маңызды шарты [6].

Материалдар мен әдістер

Зерттеу әдістемесі мен ұйымдастырылуы. Бұл зерттеу жұмысы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастырудың педагогикалық және психологиялық ерекшеліктерін айқындауға бағытталған. Зерттеу барысында теориялық талдау, эмпирикалық зерттеу және тәжірибелік-эксперименттік әдістер кешенді түрде қолданылды.

Зерттеу кезеңдері мен құрылымы. Зерттеу үш негізгі кезеңнен тұрды:

Бірінші кезең – теориялық-аналитикалық: педагогикалық және психологиялық әдебиеттерге шолу жасалып, жеке тұлғалық қарым-қатынас ұғымының мазмұны, құрылымы және қалыптасу факторлары анықталды. Болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығында тұлғааралық қатынастың рөлі мен маңызы талданды.

Екінші кезең – диагностикалық: студенттердің тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын, коммуникативтік құзыреттілігін және эмоционалдық тұрақтылығын анықтау мақсатында сауалнама, тест, бақылау және сұхбат әдістері қолданылды.

Үшінші кезең – тәжірибелік-эксперименттік: арнайы ұйымдастырылған педагогикалық тренингтер, топтық жұмыс пен рөлдік ойындар арқылы студенттердің жеке тұлғалық қарым-қатынас қабілеттерін дамытуға бағытталған әдістемелік жүйе енгізілді [7].

Зерттеу әдістері. Зерттеу әдістері 3-түрге бөлінді:

Теориялық әдістер: салыстырмалы талдау, жүйелеу, модельдеу, педагогикалық тәжірибелерді қорыту.

Эмпирикалық әдістер: бақылау, анкеталау, интервью, психологиялық тестілер.

Статистикалық әдістер: алынған нәтижелердің сенімділігін анықтау үшін сандық және сапалық талдау тәсілдері қолданылды (орташа мән, пайыздық көрсеткіш, корреляциялық талдау).

Зерттеу Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің педагогикалық бағыттағы бастауыш білім беру мамандығы бойынша білім алатын 2-4 курс студенттері арасында жүргізілді. Жалпы зерттеуге 160 студент қатысты.

Алынған деректер SPSS және Excel бағдарламалары арқылы статистикалық тұрғыда өңделді. Нәтижелер диаграмма және кесте түрінде беріліп, олардың арасындағы айырмашылықтар талданды [8].

Зерттеу барысында қатысушылардың ерікті келісімі алынды, олардың жеке деректері құпия сақталды. Барлық зерттеу процедуралары педагогикалық этика талаптарына сай жүзеге асырылды. Жүргізілген әдістемелік және тәжірибелік жұмыс болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастырудың тиімді педагогикалық шарттарын анықтауға мүмкіндік берді. Эксперимент нәтижелері студенттердің коммуникативтік құзыреттілігі мен тұлғааралық өзара әрекет дағдыларының едәуір артқанын көрсетті.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеудің алғашқы кезеңінде студенттердің тұлғааралық қарым-қатынасқа дайындығы мен коммуникативтік құзыреттілігі диагностикаланды. Сауалнама және тест нәтижелері көрсеткендей:

- Студенттердің 30%-да қарым-қатынас орнатуда қиындықтар байқалды (өз ойын ашық айтуда, эмоцияны басқаруда, тыңдау мәдениетінде);
- 45%-ы орташа деңгейде нәтиже көрсетті. Оларда қарым-қатынас жасауға белгілі бір қабілет бар, бірақ тұрақты дағдылар жеткіліксіз;
- Тек 25%-ы жоғары деңгейдегі тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетіне ие болды, олар өзара әрекеттесуде белсенді, ашық және эмпатиялық мінез көрсетті.

Бұл мәліметтер болашақ мұғалімдердің көпшілігінде қарым-қатынас дағдыларын мақсатты түрде дамыту қажеттілігін айғақтайды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, төменгі және орташа деңгейдегі студенттерге арнайы педагогикалық қолдау көрсету маңызды болып табылады. Бұл қолдау олардың қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге, эмоцияларды басқаруды үйренуге және ашық диалогқа қабілеттілікті арттыруға бағытталуы тиіс. Арнайы тренингтер, рөлдік ойындар, коучинг сессиялары және коммуникативтік жаттығулар студенттердің тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін тиімді дамытуға көмектеседі. Қалыптастырушы эксперимент барысында студенттерге арналған арнайы бағдарлама – «Коммуникативтік мәдениетті дамыту және тұлғааралық өзара әрекеттестік тренингтері» жүргізілді. Бағдарлама мазмұнына келесі жұмыс түрлері кірді:

- рөлдік ойындар мен педагогикалық жағдаяттарды шешу;
- эмпатияны дамытуға арналған психологиялық жаттығулар;
- командалық жобалар мен пікірталастар;
- өзін-өзі талдау.

Эксперимент соңында алынған нәтижелер бастапқы деректермен салыстырылды:

- жоғары деңгейге көтерілген студенттердің үлесі 25%-дан 48%-ға дейін артты;
- орта деңгей 45%-дан 42%-ға төмендеді (бұл кейбір студенттердің дамуын көрсетеді);
- төмен деңгейдегі көрсеткіш 30%-дан 10%-ға дейін азайды.

Мұндай өзгерістер тұлғалық қарым-қатынас мәдениетін дамытуға бағытталған жүйелі тренингтердің тиімді екенін дәлелдейді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бағдарлама студенттердің қарым-қатынас дағдылары мен тұлғааралық өзара әрекеттесу деңгейін елеулі түрде жақсартты. Командалық жобалар мен пікірталастар арқылы студенттер топ ішінде өзара әрекеттесу мәдениетін меңгеріп, ынтымақтастық пен жауапкершілікті үйренді. Өзін-өзі талдау компоненті әр студентке өз күшті және әлсіз жақтарын анықтауға, кемшіліктерін түзету жолдарын жоспарлауға мүмкіндік берді [9].

Эксперимент нәтижелерінің салыстырмалы талдауы бағдарлама тиімділігін нақты көрсетті: төмен деңгейдегі студенттердің үлесі айтарлықтай қысқарды, ал жоғары деңгейге көтерілгендердің үлесі екі есеге жуық өсті. Бұл көрсеткіштер жүйелі, мақсатты әдістің студенттердің кәсіби тұлғалық дамуына әсерін дәлелдейді.

Коммуникативтік мәдениетті дамытуға бағытталған тренингтер студенттердің тұлғааралық қарым-қатынасын нығайтып қана қоймай, олардың кәсіби бейнесін қалыптастыруға, эмоциялық интеллектін жетілдіруге және болашақ педагог ретінде өзіне сенімді болуына мүмкіндік береді. Бұл тәжірибе болашақ мұғалімдерді даярлауда заманауи педагогикалық әдістемелерді енгізудің маңызды екендігін айқындайды.

Қорытынды талдау көрсеткендей, тәжірибелік-тренингтік әдістер студенттердің келесі қабілеттерінің артуына ықпал етті:

- эмпатиялық сезіну қабілеті - 1,6 есеге артты (студенттер басқа адамның жағдайына көбірек түсіністікпен қарай бастады);
- коммуникативтік икемділік - 1,4 есеге өсті (қарым-қатынас стилін жағдайға бейімдеу қабілеті артты);

- өзін-өзі бағалау және рефлексия деңгейі - 40%-ға жоғарылады (өз әрекетіне сын тұрғысынан қарау дағдысы қалыптасты).

Сапалық тұрғыда студенттердің өзара түсіністік, сенім, эмоционалды тепе-теңдік және жауапкершілік қасиеттері нығайды. Олар педагогикалық қарым-қатынасты тек кәсіби құрал емес, адамгершілік пен рухани байланыс құралы ретінде түсіне бастады. Сонымен қатар, тәжірибелік-тренингтік жұмыстар студенттердің командалық өзара әрекеттесу дағдыларын айтарлықтай жетілдірді [10].

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыруда жүйелі, мақсатты тренингтер тиімділіктің жоғары деңгейін көрсетті. Студенттерде сенім, ашықтық, жауапкершілік, эмоционалды тепе-теңдік және кәсіби қарым-қатынас мәдениеті қалыптасты. Бұл олардың педагогикалық кәсібіне деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, қоғамдағы мұғалім мәртебесін көтеруге және оқушылармен сапалы байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде төмендегідей қорытындылар жасалды:

- болашақ мұғалімдердің көпшілігі тұлғааралық қарым-қатынастың теориялық мәнін түсінгенімен, тәжірибеде оны қолдануда қиындықтарға тап болады.

- коммуникативтік және тұлғалық дағдыларды дамытуға бағытталған арнайы әдістемелік жүйе олардың кәсіби-психологиялық дайындығын арттырады.

- тренингтік, интерактивтік және топтық жұмыс түрлері студенттердің эмоционалдық ашықтығын, сенімділігін және жауапкершілігін күшейтеді.

- эксперименттік жұмыс нәтижесінде студенттердің 85%-ы жоғары және орта деңгейдегі тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетіне қол жеткізді.

Қорытынды.

Зерттеу нәтижелері болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың маңыздылығын және тиімді әдістерін нақты көрсетті. Зерттеу қорытындылары мынадай негізгі тұжырымдарға негізделеді:

- тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларының бастапқы деңгейі әртүрлі болды. Студенттердің көпшілігінде қарым-қатынас жасау қабілеті орташа немесе төмен деңгейде анықталды, бұл арнайы педагогикалық қолдаудың қажеттілігін көрсетеді.

- жүйелі тренингтер мен интерактивтік әдістер тиімділігін дәлелдеді. «Коммуникативтік мәдениетті дамыту және тұлғааралық өзара әрекеттестік» бағдарламасы арқылы студенттердің қарым-қатынас дағдылары, эмпатиясы, эмоционалдық тұрақтылығы және өзін-өзі бағалау қабілеті едәуір жақсарды.

- топтық өзара әрекеттесу және ынтымақтастыққа бейімделу дамыды. Рөлдік ойындар мен топтық жобалар арқылы студенттер топ ішінде конструктивті диалог жүргізуді, пікірлесуге және жауапкершілікті бөлісуге үйренді.

- жоғары және орта деңгейдегі тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетіне қол жеткізу көрсеткіші артты. Эксперимент нәтижесінде студенттердің 85%-ы жоғары немесе орта деңгейдегі қарым-қатынас мәдениетіне ие болды, ал төмен деңгейдегі көрсеткіш едәуір азайды.

- зерттеу педагогикалық тәжірибенің практикалық маңыздылығын көрсетті. Алынған нәтижелер болашақ мұғалімдерді даярлауда арнайы тренингтік бағдарламаларды енгізу, қарым-қатынас дағдыларын жүйелі түрде дамыту және эмоционалдық интеллектін жетілдіру қажеттігін дәлелдейді [11].

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын қалыптастыру - бұл кәсіби құзыреттілікті арттырудың, педагогикалық шеберлікті жетілдірудің және тұлғалық дамуды қамтамасыз етудің негізгі шарты. Зерттеу тәжірибесі көрсеткен әдістемелік тәсілдер оқу үдерісіне енгізілген жағдайда студенттердің эмоционалдық тұрақтылығы, сенімділігі және кәсіби қарым-қатынас мәдениеті айтарлықтай жақсарады.

Қорытындылай келе, зерттеу көрсеткендей, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің жеке тұлғалық қарым-қатынасын жүйелі түрде қалыптастыру білім беру мазмұнына, кәсіби дайындық бағдарламаларына және педагогикалық практикаға кіріктірілген кезде, олардың тұлғалық және кәсіби жетілуі айтарлықтай артпақ. Осындай тәсілдер педагогикалық процесс сапасын жақсартып, оқушылар арасындағы ашық, тиімді қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді және олардың жалпы білім беру үрдісінің табыстылығын қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби стандарты: Нұсқаулық. Астана: БҒМ баспасы, 2022. – 128 б.
2. Нұрғалиева А. Е. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту / А. Е. Нұрғалиева // Қазақ педагогика журналы. – 2023. – № 2. – С. 15-28.
3. И. Н. Андреева. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78-86.
4. Гарипова Ю. М. Эмоциональный интеллект и педагогическая интуиция / Ю. М. Гарипова. – // Вестник Самарского государственного технического университета. Серия: Педагогика и психология. – 2020. – Т. 17. – № 2. – С. 38-50.
5. Коломинский Я. Л. Социальная психология школьного класса: Науч. метод. пособие для педагогов и психологов / Я. Л. Коломинский. – Мн.: ООО «ФУАинформ», 2003. – 312с.
6. Розенова М. И. Психология обучения и воспитания Учебное пособие / М. И. Розенова – М.: Изд-во Эксмо, 2004. – 176с.
7. Әбдіғалиева Г. Қ. Педагогикалық зерттеу әдістемесі: теория және тәжірибе / Г. Қ. Әбдіғалиева. – Алматы: Аруна, 2021. – 256 б.
8. Сәдуақасова Ж. А. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесі / Ж. А. Сәдуақасова. – Нұр-Сұлтан: Лайк Принт, 2020. – 184 б.
9. Иванова Т. В. Педагогические технологии в подготовке будущего учителя / Т. В. Иванова. – Москва: Просвещение, 2022. – 312 с.

ӨОЖ 659.4 + 004.738.5

ЦИФРЛЫҚ СТОРИТЕЛИНГ: ӘДІСТЕР, ҚҰРАЛДАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРБИЕ

Дүйсенбаева Ж.С.

Білімгер, Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
duisenbaeva.zhannur@mail.ru

Ғылыми жетекші: доцент Ашимова А.Б.

Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Мақала цифрлық сторителлингті маркетингтік коммуникациялардың негізгі құралы ретінде талдайды, сонымен қатар, Қазақстандық нарықтың ерекшеліктеріне назар аударады. Статияда сторителлингтің теориялық негіздері қарастырылады, оның ішінде Кэмпбеллдың «Батыр жолы» моделі және Пол Зактың нейромаркетингтік зерттеулері.

Арнайы назар практикалық аспектілерге аударылады: цифрлық платформаларды таңдау, 2024–2025 жылдарға арналған халықаралық трендтер (микро–историялар, UGC, әлеуметтік жауапкершілік) және Қазақстандағы сәтті кейстер.

Ғаламдық және Қазақстандық сторителлинг тәсілдерінің салыстырмалы талдауы жүргізіліп, локалды нарықтың ерекшеліктері анықталады (билингвизм, «Біз біргеміз» қауымдастық мәдениеті, «жаңа толқын» патриотизмі).

Практикалық ұсыныстар беріліп, сторителлингті маркетинг стратегиясына интеграциялау жолдары Қазақстанның мәдени ерекшеліктерін ескере отырып қарастырылады.

Кілт сөздер: Цифрлық сторителлинг, Қазақстандағы маркетинг, бренд–коммуникациялар, контент локализациясы, UGC, мәдени кодтар, цифрлық трансформация, эмоциялық маркетинг, Қазақстандық нарық, контент–стратегия.

Статья посвящена анализу цифрового сторителлинга как ключевого инструмента маркетинговых коммуникаций, с акцентом на специфику казахстанского рынка. Рассматриваются теоретические основы сторителлинга, включая модель «Пути героя» Кэмпбелла и нейромаркетинговые исследования Пола Зака. Особое внимание уделяется практическим аспектам: выбору цифровых платформ, международным трендам 2024–2025 годов (микро–истории, UGC, социальная ответственность) и успешным казахстанским кейсам. Проведен сравнительный анализ глобального и казахстанского подходов к сторителлингу, выявлены уникальные особенности локального рынка (билингвизм, культура общности «Біз біргеміз», патриотизм «новой волны»). Предложены практические рекомендации по интеграции сторителлинга в маркетинговую стратегию с учетом культурных особенностей Казахстана.

Ключевые слова: Цифровой сторителлинг, маркетинг в Казахстане, бренд–коммуникации, локализация контента, UGC, культурные коды, цифровая трансформация, эмоциональный маркетинг, казахстанский рынок, контент–стратегия

The article analyzes digital storytelling as a key tool of marketing communications, with a focus on the specifics of the Kazakhstani market. The theoretical foundations of storytelling are examined, including Campbell's «Hero's Journey» model and Paul Zak's neuromarketing research. Particular attention is paid to practical aspects: the selection of digital platforms, international trends for 2024–2025 (micro–stories, UGC, social responsibility), and successful Kazakhstani cases. A comparative analysis of global and Kazakhstani approaches to storytelling is conducted, revealing unique local market features (bilingualism, «Biz bipgemiz» community culture, «new wave» patriotism). Practical recommendations are provided for integrating storytelling into marketing strategy considering Kazakhstan's cultural specifics.

Keywords: Digital storytelling, marketing in Kazakhstan, brand communications, content localization, UGC, cultural codes, digital transformation, emotional marketing, Kazakhstani market, content strategy.

Кіріспе

Сторителлинг тек көркемдік тәсіл ғана емес – бүгінде бұл брендтер аудиториямен ұзақ мерзімді қатынастар қалыптастыратын құралға айналды. Күн сайын тұтынушы мыңдаған жарнамалық хабарламаларды көретін әлемде, бренд бұл шудың арасынан қалай көзге түсе алады? Жауап ежелгі: өз тарихыңды айтып бер. Бірақ бүгінде бұл оқиғалар цифрлық, қысқа әрі эмоциялық сипатқа ие болды. Цифрлық ортада оқиғалар жаңа пішінге енеді: олар қысқа роликтерге бөлінеді, стористер серияларында өрбиді, пайдаланушылардың пікірлерінде жанданады. Headstream компаниясының «The Future of Storytelling» (2023) зерттеуіне сәйкес, егер бренд өз тарихы арқылы эмоциялық әсер тудырса, тұтынушылардың 55%-ы болашақта оның өнімін сатып алу ықтималдығы жоғары, ал 44%-ы бұл оқиғаны бөліседі [1]. Сонымен қатар, оқиғаны айту мен қабылдау тәсілдері тек платформаға ғана емес, мәдени контекстке де байланысты. Халықаралық кампаниялар ауқымды идеялар мен дамыған аналитика есебінен жеңіске жетсе, ал Қазақстан сияқты жергілікті нарықтар шынайылық пен ұлттық кодтарға жақындығы арқасында таңқаларлық тиімділік көрсетуде.

Материалдар мен әдістер

Бұл мақалада біз қандай тәсілдердің жаһандық деңгейде, ал қайсысының жергілікті деңгейде тиімді екенін және екі әлемнің ең жақсы жақтарын қалай үйлестіруге болатынын қарастырамыз.

Жақсы бренд-оқиға – бұл жай ғана оқиғалар тізбегі емес. Бұл Джозеф Кэмпбеллдің «Кейіпкердің жолы» еңбегінде сипатталған классикалық архетиптерге бағынатын құрылымды баяндау [2].

Маркетингте бұл модель былай көрінеді: Кейіпкер – сіздің брендіңіз емес, сіздің клиентіңіз.

Мәселе / Қақтығыс – аудиторияның «ауыру нүктесі» (уақыттың жетіспеушілігі, сапаны іздеу, мойындалуға деген қажеттілік).

Тәлімгер – шешім ұсынатын сіздің брендіңіз.

Трансформация – сіздің өніміңіз арқылы кейіпкер өміріндегі жағымды өзгерістер.

Контент пен оқиғаның айырмашылығы: Контент: «Біздің жаңа йогурт енді D дәруменімен».

Оқиға: «Танысыңыздар, Айнұр – екі тынымсыз баланың анасы. Әр таң — нағыз марафон: балаларды жинау, таңғы ас беру және жұмысқа үлгеру. Оның басты уайымы — жарты жыл қыс болатын қалада балаларына күн мен дәрумен жеткілікті ме? Осындай аналар үшін біз D дәруменінің күшейтілген мөлшері бар «Улыбка» йогуртын жасадық. Енді оның таңғы ас ішудегі кішкентай рәсімі – жай ғана тамақ емес, тыныштық пен қамқорлық минуты».

Harvard Business Review журналында (2014) жарияланған Пол Зактың нейромаркетингтік зерттеуіне сәйкес, эмоционалды оқиғалар окситоцин – эмпатия мен сенімді 47%-ға арттыратын гормонның бөлінуін тудырады [3]. Дәл осы күй тұтынушыны брендке барынша адал етеді. Құралдарды таңдау бүгінде сәнге емес, мақсатты аудиторияның мінез-құлық үлгілеріне байланысты анықталады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Платформалар мен олардың мамандануы:

TikTok / Reels – «жарқ еткен оқиға»: «дейін/кейін» форматындағы немесе күтпеген шешімі бар проблемаларды көрсетуге мінсіз. Мысал: жергілікті тазалау құралдарының бренді 15 секунд ішінде күйген табаны жарқыраған күйге қалай айналдыруға болатынын көрсетеді. Мұнда оқиға – бұл түрленудің сиқыры.

Instagram Stories – «бренд туралы сериал»: оқиғаны бірнеше күнге созуға мүмкіндік береді. Мысал: зергерлік шеберхана күн сайын сақина жасаудың процесін

көрсетеді – нобай мен тасты таңдаудан бастап, клиент дайын бұйымды алған сәтке дейін. Интерактивті стикерлерді («сауалнама», «сұрақнама») қолдану аудиторияны баяндаудың бір бөлігіне айналдырады.

Telegram / YouTube – «терең бойлау»: деректі сторителлингке лайық. Мысал: киім бренді Қазақстан аймақтарында жаңа коллекциясы үшін дәстүрлі ою–өрнектерді іздеу туралы 10 минуттық фильм жариялайды.

Маңызды технологиялар:

Деректерге негізделген жекелендіру: «Құрметті клиент» емес, «Иван, желтоқсан айында бізде қызмет көрсеткен Mazda CX–5 көлігіңіз үшін арнайы ұсыныс дайындадық».

Қатысу аналитикасы: негізгі метрика енді қамту емес, Completion Rate – яғни оқиғаны соңына дейін көріп шыққан адамдардың пайызы. Бұл сіздің баяндауыңыздың күші мен тартымдылығының тікелей көрсеткіші.

Ғаламдық брендтер сторителлингті әлдеқашан нақты ғылымға айналдырды. 2025 жылы басым бағыттар төмендегідей:

1. «Looping Video» форматындағы микро-оқиғалар.

Тері күтіміне арналған бренд TikTok–та 7 секундтық бейнежарнама жасап, онда мінсіз терісі бар модель мен өнім шексіз циклмен қайталанады. Слоган: «Сіздің таңыңыз — 7 секундта. Ояныңыз, жуыныңыз, жарқыраңыз». Қарапайым, эмоциялық, есте қаларлық.

2. UGC (пайдаланушы жасаған контент) — сенім драйвері ретінде. GoPro өз маркетинг стратегиясын толықтай пайдаланушылардың оқиғаларына құрды. Гламурлы роликтердің орнына — клиенттерінің өмірінен алынған нағыз әсерлі сәттер: серфинг, тауға шығу, балалармен веложорықтар. Бұл брендті шынайы және тартымды серік ретінде қалыптастырады.

3. Әлеуметтік жауапкершілік арқылы сторителлинг. Patagonia өзінің «Don't Buy This Jacket» науқанында саналы тұтынуға шақырып, жедел сән индустриясының зияны туралы оқиға айтты. Парадоксальды түрде, бұл сатылымның өсуіне алып келді, өйткені аудитория өзін «планетаны құтқару тарихының» бір бөлігі ретінде сезінді.

Ғаламдық ойыншылар үшін қорытынды: табыс өнім емес, белгілі бір қауымдастыққа тиістілік пен жеке сәйкестік ұсынатын кампаниялар арқылы келеді.

Қазақстан тәжірибесі: ерекшеліктер мен мысалдар. Қазақстанның цифрлық ландшафты – мәдени кодтардың, тілдік алуантүрліліктің және тез өсіп келе жатқан цифрлық сауаттылықтың бірегей үйлесімі. We Are Social зерттеуіне сәйкес, Қазақстандағы интернет–аудитория 13,7 миллион пайдаланушыға жеткен, ал мобильді трафик жалпы көлемнің 67%–ын құрайды [4]. Мұнда табыс – аудиториямен тура және ауыспалы мағынада оның өз тілінде сөйлесетін брендтерге келеді.

Жергілікті контекстің негізгі ерекшеліктеріне қонақжайлылық пен қауымдастық мәдениеті («Біз біргеміз») жатады, мұнда отбасылық құндылықтар, достық пен қолдау тақырыбындағы оқиғалар терең адалдық қалыптастырады.

Тілдік билингвизм табысты брендтерден қазақ және орыс тілдері арасында шебер ауысуды, әр аудиторияға жеке контент жасауды талап етеді – жай ғана аударманы емес.

«Жаңа толқын» патриотизмі жергілікті өндіріс мақтанышында көрініс табады – жергілікті кәсіпорындарда жасалған немесе қазақстандық шикізат пайдаланатын өнімдер туралы оқиғалар импорттық баламаларға қарағанда әлдеқайда терең резонанс тудырады.

Қазақстандық нарықтағы эффективті сторителлинг мысалдары нақты сәтті кейстерді көрсетеді:

KOREANA бренді үшін блогерлік кампания кейсі. Adverso агенттігі Instagram және TikTok платформаларында Kerasys (KOREANA) брендінің шаш күтімі өнімдерін сату үшін блогерлерді қолданған кампанияны іске қосты. Сторителлинг тұрғысынан қызықтысы: бренд өнімді жай жарнамалаумен шектелмей, блогерлердің жеке әңгімелері мен әсерлері арқылы жұмыс істеді, «дейін / кейін» визуалды стористер жасалды, шаш

күтімі, қамқорлық, сенімділік көрсетілді. Яғни, жай «сатып алыңыз» емес, «өнім адамның өміріне қалай енді, нені өзгертті» [5].

Merhat Jewellery ювелир бренді TikTok–та Forbes мақаласында сипатталғандай, бренд жергілікті өндірістегі бірегей зергерлік бұйымдар сату үшін TikTok–та жарнамалық науқаниске қосты. Роликтер ұсыныстар лентасына (In–Feed Ads) енгізілді. Белгіленген деректер бойынша, инвестицияның қайтарымы (ROMI) 500 % болды [6]. Сторителлинг тұрғысынан ерекшелігі: бренд жергілікті өндірісті, қол еңбегінің құндылығын, бірегейлікті, эстетика мен эмоциялық мәнді баса көрсетті, бұл оны массалық ұсыныстардан ерекшелендіруге көмектесті.

«Қазақша маркетинг – сторителлинг техникасы» (ғылыми мақала, ЕҰУ)

Зерттеуде маркетингтегі сторителлингті қолданудың нақты мысалдары келтірілген: Астанадағы балалар кафесінің жарнамасы, Боровое демалыс аймағы, «Доступное право» қауымдастығы, Каспий банкінің видеороликтері және т.б. Ескерілетіні: тиімді сторителлинг үшін маңызды – кейіпкердің болуы, контекст, визуалды сюжет, аудиториямен эмоциялық байланыс, және тарихты ашу, ол тек өнім туралы айтып қана қоймай, оның адамдар өмірімен қалай өзара әрекеттесетінін көрсетуі тиіс.

Қазақша креатив: Old Spice қалай жергілікті менталитетке бейімделді?

The Village Қазақстан жазғандай, бренд креативке көзқарасын өзгертті, жастар тілі, жергілікті юмор, музыка, сленг қолданды, мақал–мәтелдерді бейімдеді. Бұл мәдени тұрғыдан бейімделген сторителлинг [7].

Қазақстандық маркетингтер үшін негізгі қиындық – контент жасау емес, оның тиімділігін дәлелдеу. Айгүл С., Алматыдағы бір бөлшек сауда желісінің маркетинг – директоры атап өткендей, басшылық көбінесе дереу сатуды талап етеді, ал адалдық пен эмоциялық байланысты инвестициялау – бұл ұзақ мерзімді процесс. Маркетингтерге әріптестерін тарту метрикалары тілін үйрету қажет, бүгінгі лайктар мен пікірлер ертеңгі қайталанатын сатып алуларға айналатынын көрсетуі.[8]

Салыстырмалы талдау.

Халықаралық және Қазақстандық нарықтар арасында елеулі айырмашылықтар бар. Халықаралық кампаниялар – ғаламдық қозғалыс құруға, қабылдауды өзгертуге бағытталған, өндіріс пен жарнамаға үлкен бюджеттер қолданады, аудиторияны психографиялық белгілер бойынша сегменттейді және Brand Awareness және ER өсуін өлшейді.

Қазақстандық нарық – локалды қауымдастық құруға және сенімді нығайтуға бағытталған, шектеулі жарнама бюджеттерімен контент жасау ресурсоемкі, жалпы мәдени кодтар мен құндылықтарға тәуелді, лояльдік (NPS) және тікелей жауап деңгейін өлшейді [9].

Кесте 1 – Салыстырмалы талдау.

Критерий	Халықаралық нарық	Қазақстандық нарық
Мақсат	Ғаламдық қозғалыс құру, қабылдауды өзгерту	Локалды қауымдастық құру, сенімді нығайту
Бюджет	Өндіріс пен жарнамаға үлкен бюджет	Жасау ресурсоемкі, жарнамаға емес
Аудитория	Психографиялық белгілер бойынша сегменттелген	Жалпы мәдени кодтар мен құндылықтарға тәуелді
Негізгі метрика	Brand Awareness өсуі, ER	Лояльдік өсуі (NPS), тікелей жауап деңгейі (пікірлер, хабарламалар)

Қазақстандық нарық жаһандық нарықтан коммуникация стратегиясы мен сторителлингке жүйелі көзқарасты, сондай-ақ advanced-метрикаларды (Completion Rate, Brand Lift) қолдануды үйренуі қажет. Керісінше, халықаралық нарық Қазақстаннан шынайылықты, «артқы сахна» мен нақты кейіпкерлерді көрсету, сондай-ақ локалды трендтерге жылдам икемделу қабілетін үйренсе тиімді болар еді [10].

Брендтерге практикалық ұсыныстар:

- Оқиғаны үш кезеңде «кадрға бөлу»: клиентпен диалог арқылы «ауыратын нүктені» табу, кейіпкерді (клиент) және тәлімгерді (бренд) анықтау, тарих тереңдігіне қарай платформа мен формат таңдау.

- Локализация: тікелей аударудан аулақ болу, әр тілдік топқа арналған түпнұсқа контент жасау, жергілікті өндірушілер туралы «жұмсақ» патриотизмді қолдану.

- KPI: белсенді қатысу (Completion Rate >80%, сақтау, репосттар), лояльдік (UGC – дегі өсу, оң тоналдылық) және бизнес әсері (конверсия өсуі, промокодтарды қолдану).[11]

Жаңа трендтер 2024-2025: иммерсивті сторителлинг және AI-генерация. 2024 жылы бірінші орынға AR және VR технологияларын қолданатын иммерсивті сторителлинг шығады. Deloitte зерттеуіне сәйкес, тұтынушылардың 68% AR–технологияларын қолданатын брендтерге көбірек қызығушылық танытады.[12]

Жарқын мысал – Қазақстандық «Zemira» косметикалық бренді, Instagram-да жаңа образды «мысал етуге» мүмкіндік беретін AR–фильтрлерді іске қосты, бұл дәстүрлі контент форматтарымен салыстырғанда белсенді қатысуды 45% арттырды.

Тағы бір маңызды тренд – AI арқылы тарихты дербестендіру: алгоритмдер қолданушының мінез–құлқын талдап, нарративті нақты уақыт режимінде бейімдейді. Мысалы, Қазақстандық финтех–стартап «Jusan» AI жүйесін енгізді, ол клиенттің транзакция тарихына негізделген жеке қаржылық кеңестер жасайды, бұл конверсияны 32% арттырды.

Қазақстандық нарықтың ерекшелігі – форматтардың гибридизациясы: сәтті кейстер дәстүрлі storytelling-техникаларды цифрлық инновациялармен біріктіреді, мысалы, «Qazaq Eros» жобасында халық эпостары интерактивті мобильді қосымшалар арқылы, геймификация элементтерімен жеткізіледі.

Қорытынды

Цифрлық ақпаратпен толыққан дәуірде, пайдаланушының зейіні ең бағалы ресурсқа айналған заманда, сторителлинг маркетингтік опциядан стратегиялық қажеттілікке айналды. Қазақстандық брендтердің тәжірибесі көрсеткендей, табысқа жететіндер – өнімін дауыстап жарнамалайтындар емес, аудиториясының тілінде жүректен сөйлей білетіндер.

Қазақстандық нарықтың ерекшелігі – дәстүрді сақтай отырып, ғаламдық трендтерді жергілікті мәдени кодтарға бейімдеу мүмкіндігінде. Мұнда цифрлық сторителлинг ежелгі ауызша дәстүрлердің қазіргі заманғы жалғасы болып табылады, және бастысы – бюджет мөлшері емес, шынайылық пен ұжымдық тәжірибемен резонансқа келу қабілеті.

Статистика көрсеткендей, «Біз бірге» құндылықтарына негізделген оқиғалар стандартты жарнамалық форматтарға қарағанда 3–4 есе көп реакция жинайды.

Қазақстандағы цифрлық сторителлингтің болашағы – AI-аналитика мен халық даналығының бірігуінде, қосымша шындық (AR) дәстүрлі нарративтерді байытқан жағдайда. Бүгінгі таңда алдыңғы қатарлы брендтер 500% ROMI-ға дейін нәтиже көрсетуде, себебі олар тек трендтерді қадағаламайды, оны өздері жасайды – батыл эксперименттер, локалды контекстті терең түсіну және аудиториямен эмоциялар тілінде сөйлесуге дайындық арқылы.

Әлемде алгоритмдер ойынды анықтайтын жағдайларда, адамдық оқиғалар шынайылықтың соңғы бекінісі болып қалады. Қазақстан тәжірибесі дәлелдегендей, тұтынушының жүрегіне және санасына жетудің ең қысқа жолы – күрделі маркетинг схемалары арқылы емес, қарапайым, шынайы тарих арқылы жүреді, ол жанға әсер етеді.

Міне, сторителлингтің басты ерекшелігі – әрбір өнімнің артында тірі адамдар, олардың армандары, еңбегі және әлемді сәл де болса жақсы жасауға деген талпынысы тұрғанын еске салады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Headstream. The Future of Storytelling 2023 [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://headstream.com> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.

2. Кэмпбелл Дж. Мыңжүзді қаһарман / ағылшын тілінен аударма. – Принстон: Princeton University Press, 1949. – Б. 23–45.
3. Zak P. J. Why Your Brain Loves Good Storytelling // Harvard Business Review, 2014. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://hbr.org/2014/10/why-your-brain-loves-good-storytelling> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
4. We Are Social & Meltwater. Digital 2024: Kazakhstan [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://wearesocial.com/uk/blog/2024/01/digital-2024-kazakhstan/> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
5. Adverso. Koreana ВК кейстері [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: https://adverso.kz/cases/koreana-bk/?utm_source – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
6. Forbes Kazakhstan. Маркетингтің жаңа дәуірі: брендтер TikTok-та бизнес-міндеттерді қалай шешуде [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: https://forbes.kz/articles/novaya-era-marketinga-kak-brandy-reshayut-biznes-zadachi-v-tiktok-788ca6?utm_source – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
7. The Village Kazakhstan. Қазақша креатив: мақтануға тұрарлық жарнама [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: https://www.the-village-kz.com/village/weekend/specials-weekend/40851-kreativ-po-kazahski-reklama-kotoroy-mozhno-gorditsya?utm_source – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
8. Kazakhstan Digital Research. Cultural Content Effectiveness 2023 [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://digitalkz.org/research> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
9. Deloitte Digital. Consumer Review Kazakhstan 2024 [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www2.deloitte.com/> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
10. McKinsey & Company. The State of Consumer Sentiment 2024 [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.mckinsey.com/> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
11. Think with Google. Video Content Performance Metrics 2023 [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.thinkwithgoogle.com/> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.
12. Deloitte Digital. Global Marketing Trends 2024 [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://bkkfq.greenworldcenter.org/> – Қол жеткізілген күні: 06.10.2025.

ӘОЖ 347.782

ӨНЕРТАНЫМДЫҚ ӨЛКЕТАНУҒА БОЛАШАҚ КӨРКЕМ ЕҢБЕК МҰҒАЛІМДЕРІН ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ДАЯРЛАУДЫҢ МҰМКІНДІКТЕРІ

Ералин К.Е.

П.ғ.д., профессор, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
kuandikbei@mail.ru

Саймбетова Ж.Т.

PhD, аға оқытушы, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
SaimbetovaZhanar@okmpu.kz

Матеева М.А.

Докторант, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
mateyeva.moldir1@okmpu.kz

Бұл мақалада болашақ көркем еңбек мұғалімдерін даярлау мысал ретінде келтіріліп, Қазақстан Республикасындағы болашақ мұғалімдерді оқытудың цифрландырылуы талданады. Онда өнер тарихы пәндерін оқытудың мазмұны мен әдістерін жаңартудағы цифрлық технологиялардың рөлі зерттеледі. Онда онлайн платформаларды, мультимедиялық ресурстарды, виртуалды және кеңейтілген шындық технологияларын, сондай-ақ интерактивті карталар мен цифрлық дерекқорларды пайдалану болашақ мұғалімдердің өнер тарихы және өлкетану құзыреттілігін дамытуға ықпал ететіні көрсетілген. Цифрлық орта көркем мұраны визуализациялау, талдау және танымал ету, оқушылардың зерттеу дағдылары мен цифрлық сауаттылығын дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер беретіні атап өтілген. Цифрлық технологиялардың дәстүрлі оқыту әдістерімен үйлесуі кәсіби дайындық сапасын жақсартады және болашақ көркем еңбек мұғалімдерінде эстетикалық мәдениеттің, ұлттық бірегейліктің және рухани-адамгершілік құндылықтардың дамуына ықпал етеді деген қорытындыға келуге болады.

Кілт сөздер: өнертанымдық өлкетану, цифрлық технологиялар, көркем еңбек, болашақ мұғалім, кәсіби даярлық, инновациялық оқыту.

В статье анализируются процессы цифровизации педагогического образования в Республике Казахстан на примере подготовки будущих учителей искусствоведения. Раскрывается роль цифровых технологий в обновлении содержания и методов преподавания искусствоведческих дисциплин. Показано, что использование онлайн-платформ, мультимедийных ресурсов, технологий виртуальной и дополненной реальности, а также интерактивных карт и цифровых баз данных способствует формированию искусствоведческой и краеведческой компетентности будущих педагогов. Отмечается, что цифровая среда обеспечивает новые возможности для визуализации, анализа и популяризации художественного наследия, развивает исследовательские навыки и цифровую грамотность студентов. Сделан вывод о том, что сочетание цифровых технологий с традиционными методами обучения повышает качество профессиональной подготовки, способствует формированию эстетической культуры, национального самосознания и духовно-нравственных ценностей будущих учителей искусства.

Ключевые слова: искусствоведческий краеведение, цифровые технологии, художественное творчество, будущий учитель, профессиональная подготовка, инновационное обучение.

Pedagogical and methodological possibilities of using digital technologies in the training of future teachers of art studies on the subject «Art Studies» are considered in the article. Analyzing the influence of the process of digitization of the modern education system on the content of the subject "Art Studies", the educational and cultural significance of the history of art is determined. The study examines the effectiveness of using such tools as virtual museums, multimedia resources, 3D modeling, interactive platforms and digital portfolios.

Keywords: Artistic local history, digital technologies, artistic creativity, future teacher, professional training, innovative teaching.

Кіріспе

Қазіргі таңда Қазақстанның білім беру жүйесінде цифрландыру үрдісі қарқынды дамуда. Бұл үрдіс педагогикалық білім мазмұны мен әдістемесіне де жаңа талаптар қояды. Әсіресе, көркем еңбек мұғалімдерін кәсіби даярлаудың мазмұны мен әдістерін қайта қарауды қажет етеді. Цифрлық технологиялар барлық салаға терең еніп, оқыту үдерісін жаңаша ұйымдастыруға мүмкіндік беріп отыр. Әсіресе көркем еңбек пен өнертану байланысы саласында бұл технологиялардың маңызы ерекше. Болашақ көркем еңбек мұғалімдерін өнертанымдық өлкетануға даярлау барысында цифрлық құралдарды пайдалану – тек ақпарат ұсыну тәсілін емес, сонымен қатар оқыту мазмұнын, әдістері мен нәтижелерін түбегейлі өзгертетін іс-әрекет нәтижесін көрсетеді.

Өнер тарихы және оның қазіргі білім беру үдерісіндегі рөлі. Өнер тарихы-ол Батыс Еуропа, Ресей немес Шығыс өнерін зерттейтін сала болсын, тарихпен тығыз байланысты ғылым болып табылады. Donald Preziosi тіпті «өнер тарихын» дербес пән деп атауға бола ма деген сұраққа жауап іздеген [1]. Соңғы екі онжылдықта бұл ғылым терең метаморфозалардан өтіп, оның мақсаттары мен әдістері айтарлықтай өзгерді. Бұл саладағы ғалымдар – XVI ғасырдағы итальян суретшісі және теоретигі Дж. Вазари [2], XVIII ғасырдағы неміс сыншысы және өнер тарихшысы Й. Винкельман [3], XIX ғасырдағы неміс философы И. Кант [4] және басқа да ойшылдар — негізін қалаған қағидалар өнер тарихы пәнінің қалыптасуына ықпал етті. Алайда бүгінде бұл дәстүрлі түсініктердің беделі әлсірегендей көрінеді. Дегенмен, уақытпен айқындалған тарихи хронологияны өз бетінше қайта құру мүмкін болмаса да, адамзаттың өзгермейтін әмбебап тарихи және мәдени негіздерін жоққа шығару мүмкін емес. Осыған орай Matthew Rampley, Thierry Lenain, Hubert Locher [5] өнер тарихы саласына цифрлық технологиялардың енуі туралы айта отырып, «өнер тарихы» пәнінің іргетасын құрайтын көпұлтты көркем тәжірибенің мызғымастығын атап өтеді.

Қазіргі таңда классикалық өнердің орнын жаңа заманауи шығармашылық бағыттар басты. Бұл жағдайда білім беру процесіндегі аталған пәндердің рөлі мен маңызы қандай деген сұрақ туындайды. Қарапайым сұрақ қоялық: болашақ сәулетші, дизайнер немесе түрлі жанрдағы суретші өнер теориясын классикалық мектеп үлгісінде білу керек пе, әлде бұл өткеннің құзыреті ме? Белгілі бір салада білікті болу үшін әр түрлі компьютерлік білім беру бағдарламаларымен шектелуге бола ма? Филип Луан [6] қазіргі қоғамда, соның ішінде көркем ақпаратты өндіру мен тұтынуды түбегейлі жаңа құрылым қалыптасып жатқанын дұрыс атап өтеді. Интернет бүгінде адам мен әлем арасындағы басты байланыстырушы құралға айналды. Ол қазіргі заман мәдениетінің негізіне айналып, өкінішке қарай, өмірдің тұтас салаларын толықтай алмастыруда. Қазіргі әлемде көрнекі коммуникация құралдары кең таралған әрі баршаға қол жетімді. А. Демшин [7] өз зерттеуінде қазіргі заманғы мұражай қызметін, өнердің өзін-өзі ұйымдастыру формаларын және маргиналды көркем тәжірибелердің қызмет салаларын біртұтас проблемалық кеңістікте қарастырады.

Материалдар мен әдістер

Өнер тарихы пәндерін оқытуда бүгінде барлық коммуникациялық мүмкіндіктерді, соның ішінде цифрлық және интерактивті құралдарды тиімді пайдалану қажет.

Зерттеу мақсаты – өнер тарихын оқытудағы цифрлық технологиялардың ерекшеліктері мен әлеуетін айқындау, сондай-ақ болашақ көркем еңбек мұғалімдерінің өнертанымдық өлкетану құзыреттілігін дамытудағы рөлін анықтау.

Зерттеу нәтижелері: онлайн платформалар, мультимедиялық ресурстар, виртуалды мұражайлар, виртуалды (VR) және кеңейтілген шындық (AR) технологиялары сияқты заманауи цифрлық құралдарды пайдалану көркем нысандарды визуализациялау және талдау үшін жаңа мүмкіндіктер беретіні анықталды. Интерактивті карталарды (Google Earth, ArcGIS), цифрлық дерекқорларды және электрондық портфолиоларды пайдалану студенттердің зерттеу және аналитикалық дағдыларын, цифрлық сауаттылығын дамытуға және аймақтық мәдени мұраға деген қызығушылықты арттыруға ықпал ететді. Цифрлық құралдардың педагогикалық әлеуетіне ерекше назар аударылады: онлайн көрмелер, бейне турлар және виртуалды турлар өнерді зерттеуге дәстүрлі және инновациялық тәсілдерді біріктіреді, болашақ мұғалімдерде эстетикалық талғамды, ұлттық бірегейлікті және кәсіби құзыреттілікті қалыптастырады. Болашақ көркем еңбек мұғалімдерін тиімді оқыту цифрлық технологиялар мен дәстүрлі оқыту түрлерін үйлестіру арқылы мүмкін болатыны атап өтілген. Бұл тәсіл кәсіби дайындық сапасын жақсартып қана қоймай, сонымен қатар білім берудің цифрлық трансформациясы аясында рухани, адамгершілік және мәдени құндылықтардың сақталуын қамтамасыз етеді. Мысалы, өнер тарихын оқытуда VR технологиясын қолдану студенттерге классикалық туындыларды «нақты кеңістікте» көруге мүмкіндік береді, бұл олардың өнерді қабылдау деңгейін жоғарлатып, арттырады. Виртуалды мұражайлар арқылы студенттер әлемдік мәдени мұра нысандарымен танысып, өз өлкесіндегі өнер туындыларын салыстырмалы талдау жүргізе алады. Осылайша, цифрлық орта өнертанымдық өлкетанудың тиімді құралына айналады.

Өнертанымдық өлкетану-туған өлкенің мәдени, көркем және тарихи құндылықтарын танып-білуге бағытталған білім саласы. Ол студенттердің ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарға деген құрметін қалыптастырады, шығармашылық әлеуетін арттыруға мүмкіндік береді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Цифрлық технологиялар өнертанымдық өлкетану процесін жаңа деңгейге көтереді:

- интерактивті карталар мен дерекқорлар аймақтық өнер нысандарын зерттеу мен жүйелеуге мүмкіндік береді; аймақтық өнер нысандарын-кесенелер, мүсіндер, ғимараттар, дәстүрлі қолөнер орталықтарын-цифрлық форматта жүйелеу студенттердің зерттеушілік қабілетін дамытып қана қоймай, олардың туған өлкесіне деген қызығушылығын арттырады. Google Earth, ArcGIS, Thinglink интерактивті карталар аймақтық сәулет нысандарын кеңістікте бейнелеуге мүмкіндік береді. Мысалы, Қожа Ахмет Ясауи, Айша бибі, Арыстан баб кесенелері туралы мәліметтер картада көрініс тауып, әр нысаның тарихи кезеңі мен көркемдік ерекшелігі салыстырылады. Бұл әдіс өнер туындыларын кеңістіктік және мәдени контексте қабылдауын арттырады. Аймақтық өнер ескерткіштерін жүйелеуде дерекқор құрастыру маңызды рөл атқарады. Дерекқор Excel, Google Sheets сияқты платформаларда немесе арнайы деректер жинау бағдарламалары арқылы жасалуы мүмкін. Мұндай дерекқор ақпаратты құрылымдауды, салыстырмалы талдау жүргізуді және деректермен жұмыс істеу мәдениетін үйретеді. Сонымен қатар, бұл тәсіл болашақ көркем еңбек мұғалімдерінің цифрлық сауаттылығын арттыруға бағытталған. Бұл тәсіл келесі педагогикалық нәтижелерге қол жеткізеді; аймақтық мәдени мұраға деген қызығушылық пен құрметті қалыптастырады; ақпараттық-коммуникациялық технологияларды шығармашылықпен қолдануға үйретеді; өнер нысандарын жүйелі талдауға, зерттеу дағдысын дамытуға ықпал етеді. Сәулет ескерткіштері арқылы жергілікті мәдениетті тану-болашақ көркем еңбек мұғалімдерін кәсіби және рухани тұрғыдан дамытудың маңызды бағыттарының бірі.

- AR және VR платформалары тарихи мұражайлар мен көркем ескерткіштерді виртуалды түрде аралауға жағдай жасайды; VR (Virtual Reality) технологиясы толықтай

виртуалды ортаға енгізеді. Мысалы, VR көзілдірігі арқылы Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне кіре алады, оның сәулеттік құрылымын, өрнек элементтерін үш өлшемді кеңістікте көріп, зерттей алады. AR (Augmented Reality) технологиясы нақты кеңістікке қосымша виртуалды нысандарды (3D модельдер, анимациялар, бейнеақпарат) қабаттастырып көрсетеді. Мысалы, планшет немесе телефон арқылы халық шеберінің бұйымын қарағанда, экранда сол бұйымның жасалу тарихы, материалы мен техникасы туралы ақпарат алады. AR және VR платформалары көркем еңбек пен өнертану сабақтарына инновациялық серпін береді. Тарихи және мәдени мұраларды тек сурет немесе мәтін арқылы емес, бейнелі, кеңістіктік және сезімдік деңгейде қабылдауға жағдай жасайды. Сәулет ескерткіштерін виртуалды түрде танып, талдау арқылы болашақ педагог өз елінің мәдениетін құрметтеу мен оны жаңа технологиялық форматты насихаттау дағдысын меңгереді.

- цифрлық портфолио студенттердің зерттеу, шығармашылық және жобалық жұмыстарын біріктіреді; оқу, шығармашылық және зерттеу іс-әрекеттері нәтижелерін цифрлық форматта (онлайн-платформа, сайт, презентация, бейне, 3D модель) жинақтайтын жеке білім беру құралы. Мысалы, Түркістан облысындағы халық шеберлерінің туындыларын зерттеп, 3D суреттер, бейнебаян және қысқаша тарихи деректерді жинақтап,

өз цифрлық портфолиосына енгізеді. Бұл-аймақтық өнерді танытудың заманауи тәсілі. Цифрлық портфолио қолданудың басты нәтижелері студент бетінше ақпарат іздейді, салыстырады, талдайды; материалды эстетикалық тұрғыда безендіреді; нақты нәтижеге бағытталған жұмыс жасайды; туған өлке өнерін зерттеу арқылы ұлттық құндылықтарды таниды; әртүрлі онлайн құралдармен кәсіби жұмыс істеуді үйренеді.

- онлайн көрмелер мен бейне экскурсиялар өңірлік өнерді кең аудиторияға таныстырудың тиімді құралы. Онлайн көрме-өнер туындыларының цифрлық форматтағы жинағы. Ол суреттер, бейнелер, 3D модельдер және мәтіндік түсіндірмелер арқылы ұсынылады (мысалы: Google Arts & Culture, Artsteps, Kunstmatrix платформалары). Бейне экскурсия-мұражайлар, тарихи ескерткіштер, галереялар және шеберханалар бойынша виртуалды немесе бейне форматтағы шолу, экскурсоводтың түсіндірмесімен берілетін оқу материалы. Artsteps, Google Arts & Culture платформасында көрме залының виртуалды макетін дайындайды. Мысалы: Түркістан қаласындағы тарихи-мәдени мұражайға виртуалды сапар; халық шеберінің шеберханасындағы жұмыс барысын бейне форматта көру; кесенелер мен қолөнер орталықтарына «цифрлық саяхат». Онлайн көрмелер мен бейне экскурсиялар-өнертану түсініктерін байытып, студенттердің эстетикалық талғамын, аймақтық өнерге қызығушылығын және цифрлық мәдениетін дамытуға бағытталған тиімді әдіс. Олар дәстүрлі мұражай ісін жаңа технологиялармен ұштастырып, болашақ көркем еңбек педагогтерінің кәсіби дайындығын жаңа сапалық деңгейге көтереді.

Осы әдістер болашақ мұғалімдерді өлкетанушылық бағыттағы сабақтарды заманауи форматта өткізуге даярлайды. Онлайн оқытудың басты артықшылықтары-ұтқырлық, материалдардың қолжетімділігі, деректердің заманауилығы және білім алушылардың өзіндік жұмыс жасау мүмкіндігі. Алайда, қиындықтар да бар: тікелей қарым-қатынастың азаюы, эмоционалды байланыс пен шығармашылық атмосфераның әлсіреуі, студенттердің оқу процесіне белсенді қатысуының төмендеуі. Осыған байланысты оқытушының басты міндеті-сандық ортада көркемдік әсер мен эмоционалдық резонансты сақтау, бейнелеу өнерін тек ақпарат көзі ретінде емес, рухани және мәдени тәжірибе ретінде қабылдауға үйрету.

Өнертанымдық өлкетану бағытталған сабақтарда зерттеу нәтижесі болашақ көркем еңбек мұғалімдерінің келесі құзыреттерін дамытынын көрсетті: өнер мен мәдениет тарихын цифрлық құралдар арқылы талдай білу; визуалды коммуникация және мультимедиялық баяндау дағдылары; өнертанымдық контентті жобалау және ұсыну; эстетикалық талғам мен ұлттық мәдени сана қалыптастыру. А.Берікбаев пен Р.Хайров еңбектерінде атап өтілгендей, болашақ бейнелеу өнері мұғалімі заманауи технологияларды меңгерумен қатар, педагогикалық шеберлікті, көркемдік сезімді және кәсіби этиканы ұштастыра білуі қажет.

Қорытынды

Цифрлық ортаның көркем-педагогикалық білім беруді жаңғыртудың, шығармашылық ойлаудың, эстетикалық мәдениеттің және студенттердің зерттеу қабылеттерінің дамуына ықпал етудің маңызды құралына айналып келе жатқаны көрінді. Цифрлық технологиялар ұлттық мәдени мұраны сақтау мен насихаттаудың инновациялық ресурсы, сондай-ақ өнер тарихын оқытуда жаңа құзыреттіліктерді дамыту құралы ретінде қарастырылады.

Ғылыми өнертанымдық әдебиеттерді сараптау нәтижесі өнертанымдық өлкетануға болашақ көркем еңбек мұғалімдерін цифрлық технологиялар арқылы даярлау – қазіргі заманның білім беру жүйесіндегі басты инновациялық бағыттардың бірі болатыны анықталды. Жаңа технологиялар дәстүрлі өнер мен мәдени мұраға деген қызығушылықты жаңаша форматта арттырып, студенттердің танымдық және шығармашылық белсенділігін арттырды. Сонымен қатар, цифрлық орта мен дәстүрлі оқытудың үйлесімділігі ғана жоғары эстетикалық мәдениетті, ұлттық сана мен адамгершілік құндылықтарды қалыптастыратын тиімді білім беру кеңістігі болатыны көрінді. Біздің ұсынған өнертанымдық өлкетану концепциясына сай өтілген өнер тарихы мен өлкетану сабақтары болашақ мұғалімдердің кәсіби тұлғалық дамуының өзегі, жаңа саласы болып анықталды. Өнертанымдық өлкетану мен цифрлық технологиялардың тоғысуы – болашақ көркем еңбек мұғалімдерін даярлаудағы жаңа педагогикалық бағыт, болып танылды. Цифрлық құралдар мен өнертанымдық өлкетану материалдарын оқу контенті ретінде қолдану тиімді қолдану болашақ мұғалімдерге өз өлкесінің мәдени-өнер мұрасын заманауи тұрғыда танып, оны оқушыларға шығармашылықпен жеткізу қабілетін арттырды. Осылайша, цифрлық технологиялар болашақ мұғалімнің кәсіби даярлығын байытып қана қоймай, ұлттық құндылықтарды сақтау мен насихаттаудың инновациялық тәсіліне айналды. Өнертанымдық өлкетануға болашақ көркем еңбек мұғалімдерін цифрлық технологияны қолдану арқылы даярлау білім алушылардың өнертанымдық білімін арттырып өнертану нысандарын көркемдік талдаудың деңгейін жоғары сапалық деңгейге көтерді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Берикбаев А. А., Хайров Р. З., Джумбоев Н., Усманов Б., Якубова Н. Развитие компетентностных навыков студентов художественного образования // Международный журнал психосоциальной реабилитации. – 2020. – № 24(4). – С. 6984–6988
2. Луан Ф. Интернет-культура в современном социуме. Культурологическое исследование. – Москва: ЛитРес, 2022.
3. Brown K. The Routledge Companion to Digital Humanities and Art History Routledge Art History and Visual Studies Companions. Routledge, 2020
4. Portnova I.V., Portnova T.V. The Importance of Academic Education In contemporary Architectural and Sculptural Practice // Journal of Mechanic of Continua and Mathematical Sciences (JMCMS), Special Issue-1, March, 2019.
5. Ералин Қ. Бейнелеу өнерінің арнаулы мектептерінде оқушыларға жаңа технология туралы түсініктер беру. // Білім саласындағы рухани жаңғыру мәселелері атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары.-1 том.А. Ажиниязов атын. НМПУ, Нукус, 2020ж.-374 б. 136-143 б.

SRSTI 541.124

DIGITAL IDENTITY AND PSYCHOLOGICAL TRANSFORMATION OF PERSONAL VALUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Yessenov A.S.

PhD candidate, Senior Lecturer, Astana IT University, Mental Health Center
a.yessenov@astanait.edu.kz

Suleimenova D.Zh.

Psychologist, teacher, Astana IT University, Mental Health Center
suleimenovadina854@gmail.com

This article examines the phenomenon of digital identity as a fundamental psychological category of modern people, who are shaping themselves under the influence of the spread of digitalization and artificial intelligence (AI). It analyzes the transformation of personal value orientations in the context of the algorithmization of social interactions and the emergence of new forms of self-expression and communication in the digital environment. The article identifies the key psychological risks of digital identity development—increased narcissism, individualization, and cognitive overload—and identifies potential resources: increased reflexivity, the development of meta-messages, and digital responsibility. It concludes that the development of digital identity is an integral part of the evolution of human values, requiring a reconsideration of approaches to training, education, and psychological support for people in the digital civilization.

Keywords: digital identity, personal values, digitalization, artificial intelligence, psychological transformation, self-awareness.

Бұл мақалада цифрландыру және жасанды интеллект (AI) технологияларының таралуының әсерінен өзін қалыптастыратын заманауи адамдардың негізгі психологиялық категориясы ретінде цифрлық сәйкестік феномені қарастырылады. Әлеуметтік өзара әрекеттестіктерді алгоритмдеу және цифрлық ортада өзін-өзі көрсету мен коммуникацияның жаңа формаларының пайда болуы жағдайында жеке құндылық бағдарларының трансформациясы талданған. Цифрлық сәйкестікті дамытудың негізгі психологиялық тәуекелдерін - нарциссизмнің жоғарылауы, жекешелендіруді және когнитивті шамадан тыс жүктеме анықталған және әлеуетті ресурстар: рефлексивтіліктің жоғарылауы, мета-хабардың дамуы және цифрлық жауапкершілік анықталған. Ол цифрлық сәйкестікті дамыту адами құндылықтар эволюциясының құрамдас бөлігі болып табылады, цифрлық өркениет жағдайында жеке тұлғаларды тәрбиелеу, білім беру және психологиялық қолдау көрсету тәсілдерін қайта қарауды талап етеді деген қорытындыға келеді.

Кілт сөздер: цифрлық сәйкестік, жеке құндылықтар, цифрландыру, жасанды интеллект, психологиялық трансформация, өзін-өзі тану.

В статье рассматривается феномен цифровой идентичности как основная психологическая категория современных людей, которые формируют себя под влиянием распространения технологий оцифровки и искусственного интеллекта (ИИ). Проанализирована трансформация личностных ценностных ориентаций в условиях алгоритмизации социальных взаимодействий и появления новых форм самовыражения и коммуникации в цифровой среде. Выявлены основные психологические риски развития цифровой идентичности-повышенный нарциссизм, индивидуализация и когнитивная перегрузка, а также выявлены потенциальные ресурсы: повышенная рефлексивность, развитие мета-сообщений и цифровая ответственность. Он приходит к выводу, что развитие цифровой идентичности является составной частью эволюции человеческих ценностей, требуя пересмотра подходов к обучению, образованию и психологической поддержке людей в условиях цифровой цивилизации.

Ключевые слова: цифровая идентичность, личностные ценности, цифровизация, искусственный интеллект, психологическая трансформация, самосознание.

Introduction

The modern era is characterized by an unprecedented pace of digital change, encompassing all spheres of human life. The emergence and spread of artificial intelligence (AI) technologies are transforming not only socioeconomic structures but also the human inner world. The formation of digital identity is becoming a key factor in an individual's psychological adaptation to new conditions. While in the 20th century, people were viewed as subjects of labor and knowledge, in the 21st century, they are becoming subjects of digital interaction, whose identity is increasingly manifested in the virtual environment—through social networks, digital platforms, avatars, and profiles. These processes raise new questions: how are fundamental personal values—self-realization, communication, responsibility, autonomy—changing under the influence of AI and digitalization?

Literature review

This literature review aims to clarify the state of research on digital identity, its relationship to the psychological transformation of personality, and axiological issues in the context of digitalization.

In recent years, interest in precisely defining digital identity has increased: it is no longer viewed simply as a "digital trace," but as a multidimensional construct with psychological, social, and legal dimensions. Rodrigues et al. describe digital identity as "a set of information known about a person" and emphasize its dynamic nature. According to articles in the International Journal of Law and Information Technology) [1], conceptual dilemmas of digital identity include contextual, conceptual (the distinction between the physical and digital selves), and functional (the contradictory purposes that digital identity serves).

Research on online identity reconstruction demonstrates how people actively edit, construct, or disguise parts of their online identities (e.g., self-presentation style, choice of photographs, texts). A review by Frontiers (2021) [2] describes reconstruction strategies, motivations, and the effects of such reconstruction on self-esteem and sense of identity.

Also of interest is the study "Becoming 'us' in digital spaces: How online users build up social identity" (Acta Psychologica, 2022)) [3] - it shows how users strategically exploit platform affordances to create a collective identity, influencing the values of the group self and the norms of digital interaction. A systematic review, "Social Media Use and Adolescent Identity Development" (2024), shows that the quantity and quality of social media use are associated with indicators such as identity development, self-concept clarity, and identity stress.

The article "Identity Development in the Digital Context" (2024) [4] develops a framework within which digital environments interact with means of self-expression and mechanisms of identity evolution. "Navigating the Self Online" (Frontiers, 2025)) [5] explores how self-perception is shaped by online/offline interactions, linking narrative and embodied theories. The article "Digital Identity Infrastructures: a Critical Approach of Self-Sovereign Identity" (PMC, 2023) [6] discusses the ideology of self-ownership (self-sovereign identity) as an attempt to reclaim individual control over their digital data and identity. Similarly, the article "Digital Identity: Privacy, Security, and Legal Safeguards") [7] emphasizes that protecting digital identity requires not just technical measures but also norms of behavior and ethical frameworks, especially when AI is involved in content generation and data-driven decision-making. Finally, the review "Emergence of the 'Digitalized Self' in the Age of Digitalization" (2022)) [8] examines how digitalization influences the psychosocial and neurocognitive processes of the individual and gives rise to the phenomenon of the "digital self" [9].

Thus, contemporary literature confirms that digital identity is not simply a technological phenomenon, but a powerful factor in the psychological and axiological transformation of the individual.

Theoretical foundations of the concept of digital identity

The concept of "digital identity" emerged in the early 21st century in the works of M. Castells) [10], E. Giddens [11], and S. Turkle [12] and refers to the set of personality characteristics represented in digital space and perceived by other users. Psychologically, digital identity is a dynamic system of "self-images" formed through online activity and interaction with algorithmic systems. It includes a cognitive component (awareness of one's digital self), an affective component (emotional attitude toward one's online image), and a behavioral component (digital self-presentation, communication style, and online activity). Digital identity serves to expand the "boundaries of the self" (according to K. Rogers), allowing a person to exist simultaneously in the real and virtual worlds. However, this expansion is accompanied by a split in identity, which creates psychological stress and the risk of loss of authenticity.

Artificial intelligence and algorithmization of value orientations

Artificial intelligence technologies have become not only a tool but also a new social actor, influencing individuals' worldviews. Recommendation algorithms, personalized news feeds, digital assistants, and generative models shape individual information spaces, influencing values and beliefs. From an axiopsychological perspective, a shift in value orientations is observed: the value of autonomy is being replaced by dependence on digital solutions; the value of truth by algorithmic relevance; the value of communication by communication with digital intermediaries; and the value of self-development by continuous content consumption. Thus, AI simultaneously becomes a mirror and constructor of the personality, reinforcing the phenomenon of the "algorithmic self."

Psychological transformation of personality in the digital environment

Contemporary research (Turtle, 2016 [12]; Prensky, 2020 [13]; Soldatova, 2022 [14]) shows that digitalization is leading to the emergence of new personality types: the "network subject," the "virtual observer," and the "digital perfectionist." This psychological transformation manifests itself in increased reflexivity, heightened anxiety and narcissism, fragmentation of identity, a shift in the value of communication, and a revaluation of work and creativity. These changes require psychological support for individuals during the process of digital socialization and the development of digital awareness—the ability to understand and manage one's behavior in the digital space.

Digital identity as a resource for personal development

Despite the risks, digital identity can become a resource for personal growth if a person consciously shapes their digital presence. Online experience fosters self-reflection and media literacy, digital tools can support the values of self-education and professional development, and AI can act as a cognitive partner, expanding the individual's creative potential. Thus, digital identity is not solely a threat to traditional values, but, with proper support, can become a platform for the formation of a new humanism based on the synthesis of humanity and technology (**Figure 1 – 2023 Liminal Digital Identity Landscape**).

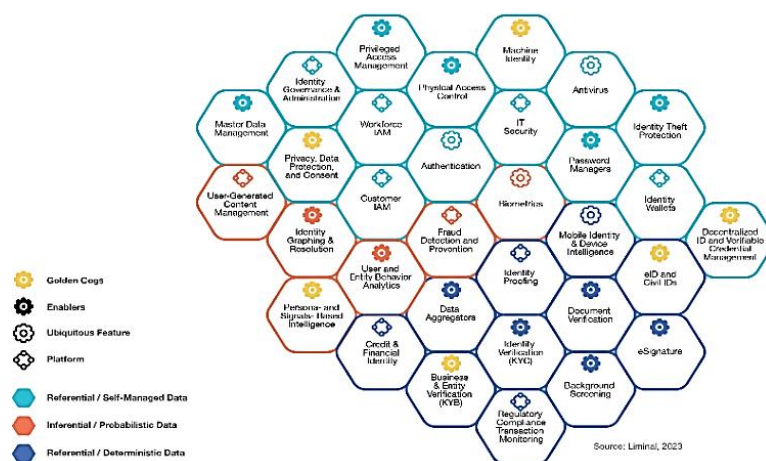


Figure 1 – 2023 Liminal Digital Identity Landscape

Psychological and pedagogical strategies for developing digital identity

Modern psychological and pedagogical approaches emphasize the need for consciously developing a digital identity as part of personal development. This requires the integration of psychology, pedagogy, and digital technologies. Key strategies include developing digital literacy, emotional intelligence, and critical thinking, teaching digital empathy, and online ethics. The pedagogical environment should foster students' awareness of the value foundations of their digital presence, understanding the boundaries between the virtual and the real, and developing a strong sense of self-identity and internal responsibility for their online actions [15]. The task of educators and psychologists is to help individuals avoid becoming lost in digital noise and instead build a harmonious interaction with digital technologies as a tool for self-discovery and development [16].

Conclusion

In the era of artificial intelligence, digital identity is becoming a central element of personal self-awareness. It reflects the complex process of psychological adaptation to a world where the boundaries between the real and the virtual are blurred. The transformation of values in this context is an inevitable, yet manageable, process. A key task for modern science and education is to develop axiological resilience—the ability to maintain core personal values while interacting with digital technologies.

REFERENCES:

1. International Journal of Law and Information Technology. Digital identity: an approach to its nature, concept, and functionalities. 2023.
2. Frontiers. A Literature Review of Online Identity Reconstruction. 2021. DOI: [10.3389/fpsyg.2021.696552](https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.696552)
3. Acta Psychologica. Becoming “us” in digital spaces: How online users creatively and strategically exploit social media affordances to build up social identity. 2022. DOI: [10.1016/j.actpsy.2022.103643](https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103643)
4. Soh, Identity development in the digital context. 2024. DOI: [10.1111/spc3.12940](https://doi.org/10.1111/spc3.12940)
compass.onlinelibrary.wiley.com
5. Frontiers. Navigating the self online. 2025. DOI <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1499039>
6. PMC. Digital Identity Infrastructures: a Critical Approach of Self-Sovereign Identity. 2023. DOI: [10.1007/s44206-023-00049-z](https://doi.org/10.1007/s44206-023-00049-z)
7. Sands (journal). Digital identity, privacy, security, and their legal safeguards in the 2023. DOI: https://sands.edpsciences.org/articles/sands/full_html/2023/01/sands20220011/sands20220011.html
8. Kai Tai Chan. Emergence of the ‘Digitalized Self’ in the Age of Digitalization/ Computers in Human Behavior Reports. -Volume 6. - 2022. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2022.100191>
9. SAGE. “What is your digital identity?” Unpacking users’ understandings ... 2024. DOI: [10.1177/01634437241282240](https://doi.org/10.1177/01634437241282240)
10. Castells M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, 2010.
11. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Stanford University Press, 2013.
12. Turkle S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. Penguin, 2016
13. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. — On the Horizon, 2020.
14. Солдатова Г. У. Цифровая социализация детей и подростков. — М.: МГУ, 2022.
15. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ-ВШЭ, 2020.
16. Шнейдерман Б. Человек и компьютер: новая гармония. — СПб.: Питер, 2019.

ӘОЖ 541.124

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ НЕГІЗІНДЕГІ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Есет М.Е.

*Білімгер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
meirambek071104@gmail.com*

Шалтабаев А.А.

*Магистр, оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
altai_shaltabaev@mail.ru*

Бұл жұмыс киберқауіптердің көбеюі дәуірінде компьютерлік желілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде жасанды интеллект (AI) интеграциясын зерттейді. Дәстүрлі қауіпсіздік жүйелері күрделі және дамып келе жатқан шабуылдарды анықтау үшін жиі күреседі, ал AI негізіндегі тәсілдер нақты уақытта қауіп-қатерді анықтауға және оларға жауап беруге қабілетті бейімделіс, деректерге негізделген шешімдерді ұсынады. Зерттеу AI-дің негізгі қолданбаларын, соның ішінде енді анықтауды, аномалияларды анықтауды, автоматтандырылған жауап беру жүйелерін және болжамды қауіптерді талдауды қарастырады. Сондай-ақ ол деректерге тәуелділік, алгоритмдік бұрмалану және этикалық мәселелер сияқты мәселелерді шешу кезінде жақсартылған дәлдік, масштабтау және автоматтандыру сияқты AI артықшылықтарын көрсетеді. Сонымен қатар, мақалада AI-ге негізделген киберқауіпсіздіктің болашақ әлеуеті талқыланып, тұрақты цифрлық инфрақұрылымдарды құрудағы терең оқыту мен автономды қорғаныс жүйелерінің рөліне баса назар аударылады. Тұтастай алғанда, жасанды интеллект желіні қорғауды күшейтіп қана қоймай, ұйымдардың кибершабуылдардың алдын алу, анықтау және әрекет ету жолын қайта анықтайтын түрлендіруші күш болып табылады.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, желілік қауіпсіздік, машиналық оқыту, киберқауіпсіздік, терең оқыту, шабуылды анықтау, деректерді қорғау, автоматтандыру, аномалияларды анықтау, қауіптерді талдау, болжамды қауіпсіздік, кибершабуылдар, бұлттық есептеулер, нейрондық желілер, цифрлық қорғаныс, ақпараттық жүйелер.

В данной статье рассматривается интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в обеспечение безопасности компьютерных сетей в эпоху растущего числа киберугроз. Традиционные системы безопасности часто не справляются с обнаружением сложных и постоянно меняющихся атак, в то время как подходы на основе ИИ предлагают адаптивные решения на основе данных, которые позволяют выявлять угрозы и реагировать на них в режиме реального времени. В исследовании рассматриваются ключевые области применения ИИ, включая обнаружение вторжений, обнаружение аномалий, автоматизированные системы реагирования и предиктивный анализ угроз. Также подчеркиваются преимущества ИИ, такие как повышенная точность, масштабируемость и автоматизация, в решении таких проблем, как зависимость от данных, алгоритмическая предвзятость и этические вопросы. В статье также обсуждается будущий потенциал кибербезопасности на основе ИИ, подчеркивая роль глубокого обучения и автономных систем защиты в построении устойчивых цифровых инфраструктур. В целом, искусственный интеллект является преобразующей силой, которая не только укрепляет сетевую защиту, но и меняет способы, которыми организации предотвращают, обнаруживают и реагируют на кибератаки.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, сетевая безопасность, машинное обучение, кибербезопасность, глубокое обучение, обнаружение вторжений, защита данных, автоматизация, обнаружение аномалий, анализ угроз, прогностическая безопасность, кибератаки, облачные вычисления, нейронные сети, цифровая защита, информационные системы.

This article examines the integration of artificial intelligence (AI) into computer network security in an era of growing cyberthreats. Traditional security systems often struggle to detect complex and ever-evolving attacks, while AI-based approaches offer adaptive, data-driven solutions that enable threat identification and response in real time. The study examines key AI application areas, including intrusion detection, anomaly detection, automated response systems, and predictive threat analysis. It also highlights the advantages of AI, such as increased accuracy, scalability, and automation, in addressing challenges such as data dependence, algorithmic bias, and ethical issues. The article also discusses the future potential of AI-based cybersecurity, emphasizing the role of deep learning and autonomous defense systems in building resilient digital infrastructures. Overall, AI is a transformative force that not only strengthens network defenses but also changes the way organizations prevent, detect, and respond to cyberattacks.

Keywords: Artificial intelligence, network security, machine learning, cybersecurity, deep learning, intrusion detection, data protection, automation, anomaly detection, threat analysis, predictive security, cyberattacks, cloud computing, neural networks, digital security, information systems.

Кіріспе

Қазіргі өзара байланысты әлемде компьютерлік желілер қазіргі заманғы өмірдің барлық дерлік аспектілерінің негізін құрайды – байланыс пен коммерциядан бастап ұлттық қорғаныс пен денсаулық сақтауға дейін. Сандық жүйелерге тәуелділігіміз артқан сайын, қызметтерді бұзуы, құпия ақпаратты бұзуы және айтарлықтай қаржылық және беделге зиян келтіруі мүмкін киберқауіптердің әлеуеті де артады. Брандмауэрлер, қолтаңбаға негізделген басып кіруді анықтау және қолмен бақылау сияқты дәстүрлі киберқауіпсіздік механизмдері киберқылмыскерлердің тез дамып келе жатқан тактикасына ілесу үшін барған сайын күресуде.

Жасанды интеллект (ЖИ) бұл қиындықтарды шешудің трансформациялық шешімі ретінде пайда болды. Адамның интеллектін имитациялау және үлкен деректер жиынтығынан үйрену арқылы ЖИ-мен жұмыс істейтін жүйелер үлгілерді анықтай алады, ауытқуларды тани алады және оқиғаларға тек адам операторларына қарағанда әлдеқайда жылдам және дәлірек жауап бере алады. ЖИ-дің компьютерлік желі қауіпсіздігіне интеграциялануы ұйымдардың кибершабуылдарды анықтау, алдын алу және оларға жауап беру тәсілін түбегейлі өзгертті. Алдын ала анықталған ережелерге немесе белгілі қолтаңбаларға сүйенетін дәстүрлі қауіпсіздік құралдарынан айырмашылығы, ЖИ негізіндегі жүйелер жаңа қауіптерден үнемі үйренеді және нақты уақыт режимінде бейімделеді, реактивті тәсілдің орнына проактивті тәсілді ұсынады [1, 4, 6, 7, 9].

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу компьютерлік желі қауіпсіздігіндегі жасанды интеллект (ЖИ) қолданбаларына қатысты қазіргі зерттеулердің, технологиялардың және құрылымдардың кешенді талдауына негізделген. Пайдаланылған материалдарға 2016 жылдан 2025 жылға дейінгі академиялық журналдар, техникалық есептер, салалық басылымдар және машиналық оқытуға (МО), терең оқытуға (ТО) және автоматтандырылған киберқауіпсіздік жүйелеріне бағытталған кейс-стадилер кіреді.

Зерттеу әдіснамасы ЖИ желіні қорғауды, қауіпті анықтауды және оқиғаларға жауап беруді қалай жақсартатынын бағалау үшін сапалық және аналитикалық тәсілді біріктіреді. Деректер IEEE Xplore, ScienceDirect, SpringerLink сияқты беделді дереккөздерден және IBM, Kaspersky және Symantec сияқты киберқауіпсіздік компанияларынан жиналды. Тандалған зерттеулер үрдістерді, негізгі алгоритмдерді және өнімділік көрсеткіштерін анықтау үшін талданды.

Негізгі бөлім

Киберқауіптердің, мысалы, ransomware, фишинг және нөлдік күндік эксплойттардың күрделенуі бірдей күрделі қорғаныс құралдарын қажет етеді. Машиналық оқыту (ML), терең оқыту (DL) және табиғи тілді өңдеу (NLP) сияқты жасанды интеллект технологиялары жүйелерге желілік деректердің үлкен көлемін автоматты түрде талдауға, бұзушылықтарды анықтауға және ықтимал бұзушылықтарды олар орын алмас бұрын болжауға мүмкіндік береді. Бұл болжамды және бейімделгіш мүмкіндік жасанды интеллектті келесі буын киберқауіпсіздік стратегияларын әзірлеуде маңызды құрамдас бөлікке айналдырды. Сонымен қатар, жасанды интеллект тек қауіптерді анықтауға ғана емес, сонымен қатар күнделікті қауіпсіздік тапсырмаларын автоматтандыруға, шешім қабылдау процестерін жақсартуға және адами қателіктерді азайтуға да үлес қосады. Ол киберқауіпсіздік мамандарына үлкен деректер жиынтығын сүзу, ескертулерге басымдық беру және тиімді жауаптарды ұсыну арқылы көмектеседі. Дегенмен, жасанды интеллект қауіпсіздік жүйелерінің ажырамас бөлігі бола бастаған сайын, ол сенімділік пен ашықтықты қамтамасыз ету үшін шешілуі тиіс жаңа этикалық, операциялық және техникалық қиындықтарды да тудырады.

Желілік қауіпсіздіктегі жасанды интеллектінің рөлі. Жасанды интеллект дәстүрлі, реактивті қорғаныс жүйелерін нақты уақыт режимінде қауіптерді анықтай және оларға жауап бере алатын проактивті, интеллектуалды құрылымдарға айналдыру арқылы қазіргі заманғы желілік қауіпсіздікте маңызды рөл атқарады. Бұрын желіні қорғау негізінен белгілі шабуыл қолтаңбаларын немесе үлгілерін анықтайтын статикалық, ережеге негізделген жүйелерге сүйенетін. Таныс қауіптерге қарсы тиімді болғанымен, бұл әдістер көбінесе жаңа немесе дамып келе жатқан кибершабуылдарды анықтай алмады. Керісінше, жасанды интеллект қауіпсіздік жүйелеріне деректерден үйренуге, мінез-құлықтағы нәзік ауытқуларды тануға және ықтимал шабуылдарды олар орын алғанға дейін болжауға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллектінің үлкен көлемдегі деректерді өңдеу және талдау мүмкіндігі оны киберқауіпсіздікке ерекше сәйкес келеді. Күн сайын желілер трафик журналдарының, кіру жазбаларының және пайдаланушы әрекеттерінің үлкен көлемін жасайды. Адами талдаушылар бұл ақпаратты қолмен тексере алмайды. Дегенмен, машиналық оқыту алгоритмдері мұндай деректерді автоматты түрде сүзіп, қалыпты пайдалану үлгілерін анықтап, рұқсатсыз кіруді, зиянды бағдарламалардың жұқтырылуын немесе деректердің бұзылуын көрсетуі мүмкін ауытқуларды бірден белгілей алады. Бұл үздіксіз оқыту және бейімделу мүмкіндігі жасанды интеллектке негізделген қауіпсіздік жүйелеріне қауіп ландшафттары өзгерген кезде де тиімді болып қалуға мүмкіндік береді [1, 4, 6, 7, 9].

Желілік қауіпсіздіктегі жасанды интеллектінің негізгі үлестерінің бірі - мінез-құлықты талдау. Тек қолтаңбаларға немесе ережелерге сүйенудің орнына, жасанды интеллект жүйелері пайдаланушылардың, қолданбалардың және құрылғылардың желіде қалай жұмыс істейтінін үйренеді. Күтпеген кіру, деректерді беру немесе кіру әрекеті сияқты қалыптан тыс үлгі пайда болған кезде, жасанды интеллект жүйесі дереу дабыл бере алады немесе тіпті автоматтандырылған алдын алу шараларын қолдана алады. Бұл әдіс, әсіресе, дәстүрлі жүйелер жиі жіберіп алатын инсайдерлік қауіптерге немесе нөлдік күндік шабуылдарға қарсы пайдалы.

Жасанды интеллектінің негізгі қолданулары. Жасанды интеллектіге негізделген басып кіруді анықтау және алдын алу жүйелері желілік қауіпсіздікте жасанды интеллектінің ең маңызды қолданбаларының бірі болып табылады. Бұл жүйелер желілік трафикті үздіксіз бақылайды, деректер пакеттерін талдайды және рұқсатсыз кіруді немесе зиянды ниетті көрсетуі мүмкін күдікті әрекеттерді анықтайды. Дәстүрлі IDPS белгілі шабуылдардың алдын ала анықталған қолтаңбаларына сүйенді, бірақ жасанды интеллектпен жетілдірілген жүйелер белгілі үлгілері жоқ ауытқулар мен нөлдік күндік қауіптерді анықтау үшін машиналық оқыту алгоритмдерін пайдаланады [1, 4, 6, 7, 9].

Мысалы, егер пайдаланушы кенеттен белгісіз серверге көп мөлшерде деректерді жіберсе немесе қалыпты мінез-құлқынан тыс ресурстарға қол жеткізсе, жасанды интеллект жүйесі бұл ауытқуды дереу танып, байланысты бұғаттау немесе әкімшілерге ескерту сияқты шаралар қолдана алады. Бұл жасанды интеллектке негізделген IDPS-ті проактивті және бейімделгіш етеді, дамып келе жатқан киберқауіптерден күштірек қорғаныс ұсынады.

Зиянды бағдарламалар киберқауіптердің ең көп таралған және деструктивті түрлерінің бірі болып табылады. Дәстүрлі антивирустық бағдарламалар зиянды бағдарламаларды белгілі вирус қолтаңбаларымен сәйкестендіру арқылы анықтайды. Дегенмен, жаңа және өзгертілген зиянды бағдарламалардың нұсқалары күн сайын пайда болады, көбінесе қолтаңбаға негізделген жүйелерден жалтарады. Жасанды интеллект бұл мәселені мінез-құлықтық және эвристикалық талдау арқылы шешеді.

Файлдар мен қолданбалардың әрекетін зерттеу арқылы жасанды интеллект модельдері бұрын байқалмаған зиянды бағдарламаларда да зиянды ниетті анықтай алады. Мысалы, машиналық оқыту моделі бағдарламаның жүйелік файлдарды өзгертуге, деректерді ұрлауға немесе күдікті домендермен байланысуға тырысып жатқанын анықтай алады. Терең оқыту әдістері зиянды әрекеттің нәзік көрсеткіштерін анықтау үшін код құрылымдары мен орындалу тізбектерін талдау арқылы бұл процесті одан әрі жақсартады.

Табиғи тілді өңдеуді (NLP) қолдана отырып, жасанды интеллект жүйелері мәтіндегі фишинг әрекеттеріне тән үлгілерді, мысалы, шұғыл әрекетке шақырулар («тіркелгіңізді қазір растаңыз»), грамматикалық сәйкессіздіктерді немесе күдікті сілтемелерді анықтай алады. Сонымен қатар, жасанды интеллект модельдері электрондық поштаның алаяқтық болу ықтималдығын анықтау үшін жіберушінің әрекетін, электрондық пошта метадеректерін және тарихи өзара әрекеттесуді талдай алады. Нәтижесінде, жасанды интеллектпен жұмыс істейтін спам сүзгілері дәстүрлі ережеге негізделген жүйелерге қарағанда дәлірек және бейімделгіш.

Жасанды интеллектінің артықшылықтары. Жасанды интеллектінің желілік қауіпсіздікке интеграциялануы ұйымдардың киберқауіптерді анықтау, талдау және оларға жауап беру тәсілін өзгертті. Жасанды интеллектінің өздігінен үйрену, бейімделу және әрекет ету қабілеті киберқауіпсіздік жүйелерінің тиімділігі мен тұрақтылығын айтарлықтай арттыратын көптеген артықшылықтарды ұсынады. Төменде компьютерлік желі қауіпсіздігінде жасанды интеллект негізіндегі шешімдерді енгізудің кейбір негізгі артықшылықтары келтірілген [1, 4, 6, 7, 9].

Желілік қауіпсіздіктегі жасанды интеллектінің ең маңызды артықшылықтарының бірі - қауіптерді нақты уақыт режимінде анықтау және оларға жауап беру мүмкіндігі. Дәстүрлі жүйелер көбінесе алдын ала анықталған ережелерге немесе адами талдауға сүйенеді, бұл жылдам шабуылдарға жауап беруді кешіктіруі мүмкін. Екінші жағынан, жасанды интеллект желілік әрекеттерді үздіксіз бақылайды және күдікті әрекеттерді бірден анықтау үшін машиналық оқыту алгоритмдерін пайдаланады.

Жасанды интеллект киберқауіпсіздіктің әртүрлі аспектілеріне автоматизацияны енгізеді, адами талдаушылардың жұмыс жүктемесін азайтады және қайталанатын қолмен орындалатын тапсырмаларды жояды. Журналдарды талдау, осалдықтарды сканерлеу және бұзушылықтарды анықтау сияқты функцияларды ЖС жүйелері дербес орындай алады [1, 4, 6, 7, 9].

Бұл автоматтандыру киберқауіпсіздік топтарына күнделікті бақылаудың орнына стратегиялық шешім қабылдауға және күрделі тергеулерге назар аударуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ЖС жүйелері тәулік бойы шаршамай немесе бақылаусыз жұмыс істейтіндіктен, тұрақты қорғауды қамтамасыз етеді, бұл жаңа қауіптерге қарсы үнемі сақтық танытады.

Нәтижелер мен талқылау

Жасанды интеллект желілік қауіпсіздіктің тиімділігі мен тиімділігін айтарлықтай арттырғанымен, оның қиындықтары да жоқ емес. Жасанды интеллектті күшті ететін сол ерекшеліктер - оның үйрену, бейімделу және дербес шешім қабылдау қабілеті - жаңа тәуекелдер мен күрделіліктерді тудырады. Бұл қиындықтарды түсіну ұйымдар үшін жасанды интеллектті

жауапкершілікпен орналастыру және оны енгізудің киберқауіпсіздік саласындағы ұстанымын бұзудың орнына нығайтуын қамтамасыз ету үшін өте маңызды [1, 4, 6, 7, 9].

Жасанды интеллект жүйелері тиімді жұмыс істеу үшін деректерге қатты тәуелді. Машиналық оқыту модельдері қауіптер мен ауытқуларды дұрыс анықтау үшін үлкен көлемдегі дәл, әртүрлі және жақсы белгіленген деректер жиынтығын пайдаланып оқытылуы керек. Дегенмен, киберқауіпсіздікте мұндай жоғары сапалы деректерді жинау көбінесе қиынға соғады [1, 4, 6, 7, 9].

Көптеген ұйымдар нақты әлемдегі шабуыл сценарийлерін көрсететін кешенді деректер жиынтығына қол жеткізе алмайды, ал басқаларында толық емес, біржақты немесе ескірген деректер болуы мүмкін. Сапасыз оқыту деректері жалған оң нәтижелерге (қауіпсіз әрекетті зиянды деп дұрыс белгілемеу) немесе жалған теріс нәтижелерге (шынайы қауіптерді анықтай алмау) әкелуі мүмкін. Осылайша, жасанды интеллект қауіпсіздік жүйесінің сенімділігі оны оқытатын деректер сияқты күшті.

Жасанды интеллектінің болашағы. Желілік қауіпсіздік саласындағы жасанды интеллектінің болашағы зор. Киберқауіптер күрделілігі мен жиілігінің артуымен, жасанды интеллект келесі буын қорғаныс жүйелерінің негізіне айналады. Оның жаңа шабуыл векторларын болжау, алдын алу және бейімделу қабілеті ұйымдардың өздерінің цифрлық инфрақұрылымдарын қалай қорғайтынын қайта анықтайды. Алдағы жылдары жасанды интеллект қолдаушы құралдан киберқауіпсіздіктің автономды, өзін-өзі оңтайландыратын компонентіне айналады, тіпті ең күрделі кибершабуылдардан да қорғана алады [1, 4, 6, 7, 9].

Болашақтағы ең маңызды үрдістердің бірі - болжамды киберқауіпсіздікті дамытудың үздіксіз дамуы. Кең және әртүрлі деректер көздеріне қол жеткізу арқылы жасанды интеллект киберқауіптерді олар пайда болғанға дейін болжауға қабілетті болады. Тарихи шабуыл деректерін, желінің мінез-құлқын және жаһандық қауіп-қатер туралы барлау ақпаратын талдау арқылы жасанды интеллект жүйелері зиянды әрекеттің алғашқы сатыларын көрсететін үлгілерді анықтайды.

Бұл болжамды мүмкіндік қауіпсіздік топтарына қорғанысты белсенді түрде нығайтуға мүмкіндік береді - осалдықтарды түзету, кіруді бақылауды реттеу және шабуыл орын алғанға дейін әлсіз желілік нүктелерді күшейту. Негізінде, киберқауіпсіздік реактивтіліктен толық алдын ала болжауға ауысады, бұл бұзушылықтардың жиілігі мен әсерін азайтады.

Жасанды интеллектінің басқа озық технологиялармен конвергенциясы желілік қауіпсіздікті одан әрі өзгертеді. Блокчейн, кванттық есептеулер және Заттар интернеті (IoT) қауіпсіздік құрылымдарының интеграциясы қуатты, көп қабатты қорғаныс жүйелерін жасайды [1, 4, 6, 7, 9].

Жасанды интеллект және блокчейн: Блокчейн мөлдірлік пен деректердің тұтастығын қамтамасыз ете алады, ал ЖС орталықсыздандырылған желілердегі алаяқтық әрекеттерді анықтау мүмкіндігін арттырады. Бірлесіп, олар қауіпсіз деректер транзакциялары үшін бұзудан қорғалған, өзін-өзі бақылау жүйелерін құра алады [1, 4, 6, 7, 9].

Қорытынды

Жасанды интеллект компьютерлік желі қауіпсіздігінің көрінісін түбегейлі өзгертті, он жыл бұрын елестету мүмкін емес жаңа интеллект, жылдамдық және бейімделу деңгейлерін ұсынды. Сандық инфрақұрылымдар күрделене түскен сайын және киберқауіптер күрделене түскен сайын, дәстүрлі қорғаныс механизмдерінің өзі жеткіліксіз болып қалады. Жасанды интеллект тәжірибеден үйрене алатын, нәзік ауытқуларды анықтай алатын және оқиғаларға дәлдікпен және жылдамдықпен жауап бере алатын жүйелерді енгізу арқылы бұл олқылықты толтырады [1, 4, 6, 7, 9].

Машиналық оқыту, терең оқыту және табиғи тілді өңдеу сияқты жасанды интеллект технологияларын біріктіру арқылы киберқауіпсіздік реактивті пәннен проактивті, болжамды ғылымға айналды. Жасанды интеллект негізіндегі жүйелер желілерді үздіксіз бақылай алады, нақты уақыт режимінде деректер ағындарының үлкен көлемін талдай алады

және ықтимал қауіптерді олар толық көлемді шабуылдарға айналғанға дейін анықтай алады. Жай ғана әрекет етудің орнына болжау және алдын алу қабілеті қазіргі заманғы киберқауіпсіздіктегі ең терең жетістіктердің бірі болып табылады.

Желілік қауіпсіздікте жасанды интеллектінің әлеуетін толық пайдалану үшін ұйымдар автоматтандыруды адами сараптамамен біріктіретін теңгерімді тәсілді қабылдауы керек. Жасанды интеллект адам интеллектінің орнын басу ретінде емес, киберқауіпсіздік мамандарына жылдамырақ, хабардар және тиімдірек шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін құрал ретінде қарастырылуы керек. Сонымен қатар, үкіметтер, ғылыми-зерттеу институттары және жеке секторлар арасындағы ынтымақтастық жасанды интеллект технологияларын қауіпсіз және әділ пайдалануды қамтамасыз ететін жаһандық стандарттар мен этикалық негіздерді белгілеу үшін өте маңызды болады.

Болашаққа көз жүгіртсек, жасанды интеллект одан әрі автономды, ашық және блокчейн, кванттық есептеулер және Заттар интернеті сияқты жаңа технологиялармен интеграцияланып, дами береді. Киберқауіпсіздіктің болашағы үнемі өзгеріп отыратын қауіп ортасына бейімделе алатын өзін-өзі үйренетін, өзін-өзі қалпына келтіретін және этикалық тұрғыдан басқарылатын жүйелерді құруда жатыр.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект киберқауіпсіздіктің барлық мәселелеріне мінсіз немесе соңғы шешім болмаса да, ол адамзаттың сандық қауіп-қатерлерге қарсы күрестегі ең қуатты одақтасы болып табылады. Адами құндылықтарды, этикалық жауапкершілікті және үздіксіз инновацияны басшылыққа ала отырып, жасанды интеллект қауіпсіз, төзімді және сенімді сандық әлемді құру әлеуетіне ие - мұнда ақылды жүйелер біздің қазіргі өмірімізді қамтамасыз ететін желілерді қорғайды [2, 3, 6, 9, 10].

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ахмад И., Башери М., Хан Ф. (2023). Желілік бұзушылықтарды анықтау және алдын алу жүйелеріне арналған жасанды интеллект әдістері: кешенді шолу. Желілік және компьютерлік қолданбалар журналы, 215, 103640. <https://doi.org/10.1016/j.jnca.2023.103640>
2. Бучак А. Л., Гувен Э. (2016). Киберқауіпсіздікке бұзушылықтарды анықтау үшін деректерді өндіру және машиналық оқыту әдістеріне шолу. IEEE Communications Surveys & Tutorials, 18(2), 1153–1176. <https://doi.org/10.1109/COMST.2015.2494502>
3. IBM Security. (2024). Киберқауіпсіздіктегі жасанды интеллект: Жасанды интеллект қауіптерді анықтауға және оларға қалай жауап беруге көмектеседі. <https://www.ibm.com/security> сайтынан алынды
4. Jabez J., Muthukumar B. (2017). Бұзушылықты анықтау жүйесі (IDS): Аномалияны ауытқуларды анықтау тәсілін қолдана отырып анықтау. Procedia Computer Science, 48, 338–346. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.01.041>
5. Kaspersky зертханасы. (2023). Қазіргі заманғы киберқауіпсіздіктегі жасанды интеллект және машиналық оқыту. <https://www.kaspersky.com/blog> сайтынан алынды
6. Li J., Wang T., Zhang Y. (2022). Ақылды желі қауіпсіздігіне арналған терең оқыту тәсілдері. IEEE Access, 10, 112345–112360. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3145345>
7. Sarker I. H. (2021). Киберқауіпсіздік үшін машиналық оқыту: кешенді шолу. IEEE Access, 9, 29696–29717. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3056068>
8. Symantec корпорациясы. (2024). Бейімделгіш желілік қорғаныс үшін жасанды интеллектпен жұмыс істейтін қауіп-қатер туралы интеллект. <https://www.symantec.com> сайтынан алынды
9. Ядав Т., Субраманиан Р. (2020). Жасанды интеллектпен басқарылатын шешімдермен желі қауіпсіздігін арттыру. Компьютерлер және қауіпсіздік, 95, 101855. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2020.101855>
10. Чжан Х., Ван Дж., Лю П. (2022). Нақты уақыттағы киберқауіпті анықтауға арналған терең күшейтілген оқыту тәсілі. Компьютерлер және электротехника, 99, 107768. <https://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2022.107768>

ӘОЖ 796/799

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ КӨМЕГІМЕН СПОРТТАҒЫ ЖАРАҚАТТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ӘДІСТЕРІ

Есиркепов Ж.М.

П.ғ.к. қауымдастырылған профессор, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы
Zhandos-1978@mail.ru

Омаров Н.Б.

Аға оқытушы, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы
112_001@mail.ru

Курманбаев Б.И.

Т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., Қазақстан Республикасы
bulat1978kz@mail.ru

Бұл мақалада жаттығу барысында жарақаттардың алдын алу және жаттығу техникасын жетілдіру мақсатында жасанды интеллектіні қолдану мәселесі қарастырылады. Жасанды интеллект негізіндегі нақты уақыттағы бақылау жүйесі адамның дене қимылдарын дәл анықтап, әр жаттығудың дұрыс орындалуын автоматты түрде бағалайды. Жүйе нақты уақыт режимінде пайдаланушыға визуалды кері байланыс ұсынып, қателіктерді түзетуге мүмкіндік береді. Алынған нәтижелер жаттығушылардың техникалық дағдыларын жетілдіруге, жаттығу бағдарламаларын жекелеңдіруге және қауіпсіздікті арттыруға көмектесетінін дәлелдейді. Бұл технология дене шынықтыру, спорттық дайындық және реабилитация салаларында қолдануға үлкен әлеуетке ие, өйткені, жаттығуларды тиімді және қауіпсіз орындау мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Кілт сөздер: Жасанды интеллект, жарақаттың алдын алу, жаттығу техникасы, дене шынықтыру, спорттық дайындық, реабилитация.

В данной статье рассматривается применение искусственного интеллекта с целью предотвращения травм во время тренировок и совершенствования техники выполнения упражнений. Система мониторинга на основе искусственного интеллекта в режиме реального времени точно определяет движения человека и автоматически оценивает правильность выполнения каждого упражнения. Система предоставляет пользователю визуальную обратную связь в реальном времени, что позволяет оперативно корректировать ошибки. Полученные результаты подтверждают, что использование данной технологии способствует совершенствованию технических навыков занимающихся, персонализации тренировочных программ и повышению безопасности. Технология обладает большим потенциалом для применения в сфере физического воспитания, спортивной подготовки и реабилитации, так как расширяет возможности эффективного и безопасного выполнения упражнений.

Ключевые слова: искусственный интеллект, профилактика травм, техника выполнения упражнений, физическое воспитание, спортивная подготовка, реабилитация.

This article discusses the use of artificial intelligence in order to prevent injuries during training and improve exercise techniques. A real-time monitoring system based on artificial intelligence accurately detects human body movements and automatically evaluates the correct execution of each exercise. The system provides visual feedback to the user in real time and allows

you to correct errors. The results obtained prove that they can help trainees improve their technical skills, personalize their training programs, and increase safety. This technology has great potential for use in the areas of physical education, sports training and rehabilitation, as it expands the possibilities of performing exercises efficiently and safely.

Keywords: Artificial intelligence, injury prevention, exercise techniques, physical education, sports training, rehabilitation.

Кіріспе

Барлық спортшы спорт түрімен шұғылдану немесе жаттығу жасау барысында денесін жарақаттап алу қаупіне ұшырайтыны белгілі. Спорттық жарақаттардың пайда болу себептері әртүрлі: жаттығу немесе ойын барысында соқтығысу, құлау, соққы алу, шамадан тыс дене жүктемесі, қыздыру жаттығуларының жеткіліксіздігі, қауіпсіздік техникасын сақтамау, жарамсыз құрал-жабдықтарды пайдалану, ағзаның әлсіздігі немесе созылмалы аурулардың асқынуы салдарынан туындайтын дене зақымдары спортшылардың дайындық сапасына тікелей әсер етеді. Бұл мәселе спортшылар мен жаттығушылардың денсаулығын қорғаудағы өзекті бағыттардың бірі болып табылады.

Қазіргі таңда жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары спорт саласына белсенді енгізіліп, жаттығу үдерісін оңтайландыру, жарақаттардың алдын алу және қозғалыс сапасын жетілдіру үшін инновациялық мүмкіндіктер ұсынып отыр [1]. Зерттеулер көрсеткендей, спорттағы жарақаттардың басым бөлігі жаттығу техникасының бұзылуынан, шамадан тыс жүктемеден және дене жағдайын уақытылы бақыламаудан туындайды. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект алгоритмдері нақты уақыттағы деректерді талдап, қозғалыс техникасын автоматты түрде бағалай отырып, қауіп факторларын ерте анықтауға және спортшыларға жекелендірілген ұсыныстар беруге қабілетті. Мәселенің өзектілігі – спорттық дайындықтағы жарақаттану қаупінің жоғары болуы және дәстүрлі бақылау әдістерінің шектеулілігімен сипатталады. Дәстүрлі тәсілдер көбіне субъективті бағалауға негізделгендіктен, спортшының қозғалысын нақты уақыт режимінде дәл талдау мүмкіндігі шектеулі. Ал жасанды интеллект жүйелері осы олқылықтың орнын толтырып, объективті бақылау мен талдау жүргізуге мүмкіндік береді [2, 3].

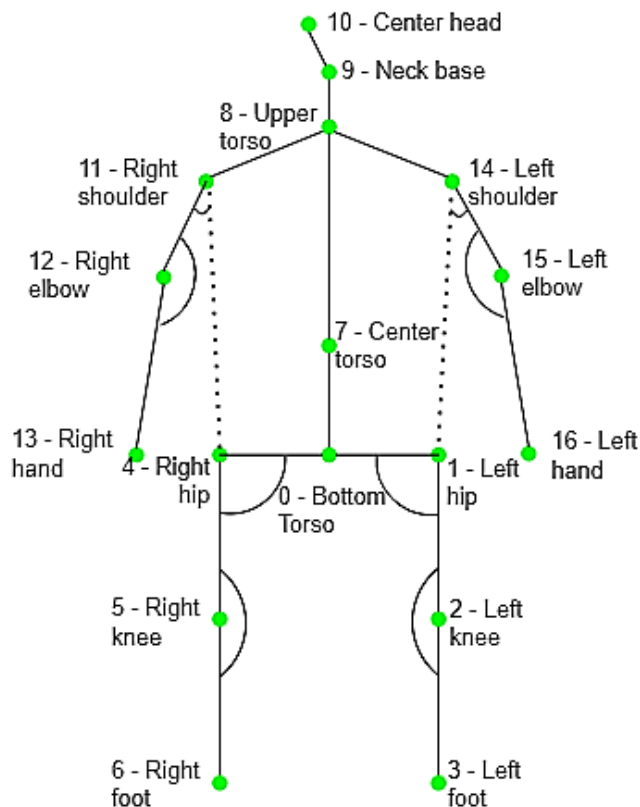
Зерттеу жұмысының мақсаты – жаттығу барысында жарақаттардың алдын алу және жаттығу техникасын жетілдіру мақсатында жасанды интеллект технологияларын қолданудың тиімділігін анықтау.

Зерттеу саласының маңыздылығы спорттық медицина, дене шынықтыру және реабилитация бағыттарында қауіпсіздік пен тиімділікті арттыруда жаңа әдіснамалық тәсіл ұсынуымен ерекшеленеді. Бұл зерттеу спортшылардың функционалдық жағдайын бақылау, жаттығу бағдарламаларын жекелендіру және жарақаттан кейінгі қалпына келтіру үдерісін оңтайландыруға бағытталған.

Зерттеудің гипотезасы: егер жаттығу барысында жасанды интеллектке негізделген нақты уақыттағы бақылау және талдау жүйесі қолданылса, онда спортшылардың қозғалыс техникасы жетілдіріліп, жарақат алу қаупі айтарлықтай төмендейді деген болжамға сүйенеді.

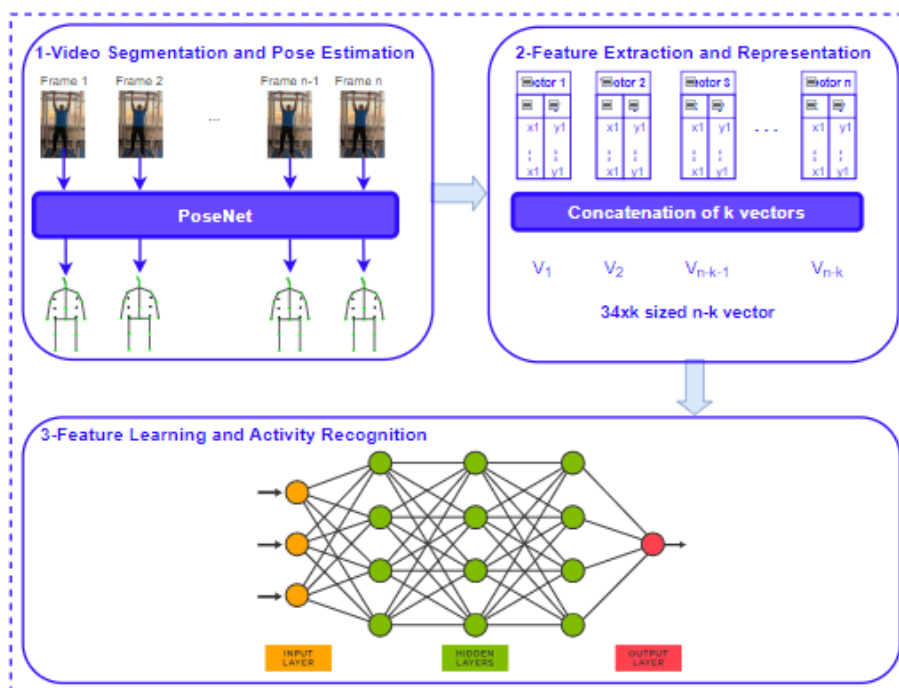
Материалдар мен әдістер

Жасанды интеллектіні (ЖИ) жаттығу барысында жарақат алу қаупін төмендету мақсатында пайдалану бұл зерттеуде бірнеше кезеңнен тұратын әдістемелік тәсіл арқылы жүзеге асырылды. Алғашқы кезеңде дене жүктемелерін бақылауға қажетті деректер жинақталып, оларды өңдеу және талдау жұмыстары жүргізілді. Зерттеу барысында әртүрлі жаттығулардың нақты уақыттағы бейнежазбалары түсіріліп, адамның қозғалыс белсенділігін анықтау мен бақылау үшін «PoseNET» моделі қолданылды. 1-суретте «PoseNET» моделінің бақылау нүктелері көрсетілген [4]. Аталған модель бейнекадрларда адамның денесіндегі 16 негізгі нүктені автоматты түрде белгілеп, олардың қозғалыс траекториясын нақты уақыт режимінде дәл анықтауға мүмкіндік береді.



Сурет 1 – PoseNet моделі шығаратын негізгі нүктелер мен бұрыштар.

Келесі кезеңде алынған деректер негізінде дене қимылдарын сипаттайтын белгілер алынып, олар жаттығу түрін анықтау үшін пайдаланылды. Осы белгілердің көмегімен конволюциялық нейрондық желі (CNN) қолданылып, әрбір жаттығу түрі жіктелді. CNN жаттығулардың қозғалыс ерекшеліктерін тану арқылы олардың орындалу дәлдігін бағалайды. 2-суретте «PoseNet» моделі негізінде нейрондық желіні қолдану үдерісі бейнеленген.



Сурет 2 – Нейрондық желіні қолдану үдерісі.

Модельді оқыту және тексеру кезеңінде қателіктерді азайту және дәлдікті арттыру мақсатында бірнеше бағалау көрсеткіштері қолданылды, соның ішінде дәлдік (accuracy), нақтылық (precision), шақыру (recall) және F1-балл көрсеткіштері [5]. Әрбір көрсеткіш модельдің нақты уақыттағы жаттығуларды дұрыс анықтау қабілетін бағалауға мүмкіндік берді. Бұл зерттеуде жаттығу техникасын жақсарту және жарақаттарды азайту үшін жасанды интеллектің тиімділігі жан-жақты талданды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Алынған нәтижелер бөлімінде жаттығуды бақылау жүйесінің нақты уақыттағы жұмысы туралы 3-суретті сипаттауға болады. Суретте пайдаланушының белтемірге тартылу жаттығуын орындау сәттері көрсетілген. Екі жақты бейнеде адамның үстіндегі жасанды интеллект бақылау жүйесінің интерфейсі көрсетілген.

Сол жақ бейне: Пайдаланушы белтемірге толық тартылған күйде көрсетілген. Жасыл түспен тартылу саны (Count) 15 рет деп көрсетілген, ал жаттығудың орындалу статусы (Status) «Good» деп бағаланған. Бұл – дұрыс орындау барысын көрсетеді, яғни жасанды интеллект жүйесі пайдаланушының дене қимылдарын дұрыс орындағанын таниды.

Оң жақ бейне: Пайдаланушының иек көтеру сәті көрсетілген. Жоғарғы бөлікте жаттығу түрі (Exercise: PULL UP) және орындалған тартылу саны (Counter: 15) көрсетілген. Жаттығу статусына байланысты «Face» деп белгіленген, яғни, пайдаланушының иегі белтемір деңгейіне жеткені танылған.

Бұл нәтижелер нақты уақыттағы жаттығуды бақылау жүйесінің пайдаланушының қимылдарын қалай танитынын және бағалайтынын көрсетеді. Жасанды интеллект дұрыс орындалған жаттығуларды автоматты түрде тану арқылы пайдаланушыға нақты уақыттағы кері байланыс береді.



Сурет 3 - Нейрондық желіні қолдану.

Осы нәтижелер жүйенің тиімділігін көрсетеді, өйткені жасанды интеллект негізіндегі бақылау моделі нақты уақыт режимінде жаттығуды дәл бақылап,

пайдаланушының қимылдарын дұрыс таниды және бағалайды. Сол жақтағы суреттен жаттығудың дұрыс орындалуы танылып, жасыл индикатормен жақсы деп белгіленсе, оң жақтағы суретте белтемірге тартылу барысында иектің қажетті деңгейге жеткені анықталып, бұл ақпарат нақты уақытта пайдаланушыға ұсынылады. Мұндай нақты уақыттағы бақылау және кері байланыс спортшылардың жаттығу техникасын жетілдіруге, жарақат алу қаупін азайтуға және жаттығу нәтижелерін оңтайландыруға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің нәтижелері жасанды интеллект негізіндегі жаттығуларды бақылау жүйесінің дене дайындығы, түрлі жаттығуларды орындау кезінде жарақаттардың алдын алуда және жаттығу тиімділігін арттыруда жоғары әлеуеті бар екенін көрсетеді. Алынған мәліметтер көрсеткендей, нақты уақыттағы бақылау арқылы пайдаланушылардың қимылдарын дәл тану және кері байланыс беру олардың жаттығу техникасын түзетуге көмектеседі. Мысалы, белтемірге тартылу жаттығуы кезінде жүйе дененің қажетті қалыпқа келгенін немесе қателіктерін анықтап, сол сәтте пайдаланушыға визуалды ақпарат береді. Бұл, әсіресе, өз бетінше жаттығатын немесе кәсіби нұсқаушының тікелей қадағалауында емес пайдаланушылар үшін аса маңызды.

Жүйе дененің 16 негізгі нүктесін бақылап, жаттығудың әр кезеңінде нақты уақыттағы қимылдарды таниды және бұл мәліметтерді талдау үшін пайдаланады. Осының нәтижесінде пайдаланушы қимылдары автоматты түрде бақыланып, жүйе олардың дұрыс немесе бұрыс орындалуын бағалай алады. Бұл технология жаттығу бағдарламаларын жекелендіруге, техникалық қателіктерді түзетуге және жаттығу барысында қауіпсіздікті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұдан бөлек, жасанды интеллектінің нақты уақыттағы бақылау жүйелері дене шынықтыру және кәсіби спорт саласында кеңінен қолданылуы мүмкін. Жүйе спортшыларға жаттығу барысын тиімдірек бақылап, олардың нәтижелерін оңтайландыруға көмектесіп қана қоймай, сонымен қатар, дене күйін үздіксіз қадағалау арқылы жарақаттардың алдын алу үшін үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Сонымен бірге, мұндай жүйелерді медициналық реабилитация мен жаттығуды оңалту мақсатында қолдану мүмкіндігі де бар [6].

Қорыта айтқанда, жасанды интеллект негізіндегі бақылау жүйесі дене жаттығуларының қауіпсіздігі мен тиімділігін айтарлықтай арттырады, бұл болашақта спорт саласында жаңа серпіліс жасауға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Бұл зерттеу жұмысы спорттық тәжірибеге жасанды интеллектіні енгізудің маңыздылығын және жаттығуларды бақылау мен жарақаттардың алдын алудағы тиімділігін көрсетті. Жасанды интеллект арқылы тек жарақаттанудың алдын алу және дене дайындық көрсеткіштерін дамыту ғана емес, сонымен бірге, нақты уақыттағы бақылау жүйесі пайдаланушылардың қимылдарын дәл тану арқылы олардың жаттығу техникасын жақсарту, техникалық дағдыларды жетілдіру, қауіпсіздікті арттырып, спортшылардың психологиялық күйін сақтауға көмектеседі. Тәжірибе барысында алынған нәтижелер көрсеткендей, жаттығу барысында жүйе адамның дене қозғалыстарын қадағалап, визуалды кері байланыс береді, бұл қателіктерді дереу түзетіп, дұрыс техниканы қалыптастыруға ықпал етеді. Жүйені дене шынықтыру, спорттық дайындық және медициналық оңалту салаларында кеңінен қолдануға болады, өйткені, ол жаттығушыларға өз техникасын жетілдіруде және жарақат алу қаупін азайтуды қамтамасыз етуде үлкен қолдау көрсетеді. Әлемде ақпараттық технологиялардың секунд сайын қарыштап дамуы болашақта спорттық жетістіктерді арттыру бағытында қазіргі жетістіктерден де көп мүмкіндіктерді қолдануға ықпал ететіндігі анық. Жалпы алғанда, жасанды интеллект технологияларының дамуы спорт саласына және дене шынықтыруға инновациялық шешімдер енгізуге мүмкіндік беріп, болашақта тиімді әрі қауіпсіз жаттығу жүйелерінің негізін қалауға ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кузнецов А.С., Комбаров А.А. Применение искусственного интеллекта в баскетболе // Journal of Education, Health and Sport. -2021. -№ 11(7). 54–67.
2. Мошеев В..В., Мошеев Ю.В. Применение искусственного интеллекта в носимых устройствах: возможности и вызовы // Computer Methods and Programs in Biomedicine. -2022. -№213. - С. 106-111.
3. Рац А.В. Будущее биомеханики спорта в реальных условиях: носимые устройства и моделирование для вычисления нагрузки на ткани организма в реальном времени с целью предотвращения и восстановления опорно-двигательных травм // Sports Biomechanics. - 2024. -№23(10). - С. 1284-1312.
4. Шестаков М.П. Искусственный интеллект в спортивной науке XXI века // Теория и практика физической культуры. -2018. - №7. - С. 8-13.
5. Карапетян М.К. Применение искусственного интеллекта при составлении планов обучения физической культуре для студентов высших учебных заведений // Актуальные исследования. -2024. - №7(189). Ч. II. - С.24-26.
6. Достай А.С., Аманкелди А.А., Бакилбеков Н.М. Білім берудегі жасанды интеллект // «Дене мәдениетін және спортты дамытудың заманауи мәселелері» атты VII Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары. - Алматы, 2022, 15-16 сәуір. - 236-241бб.

ӘОЖ 340.12:343.2(574)

ПОСТКЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМ: СЕБЕПТЕРІ, САЛДАРЫ ЖӘНЕ ИСЛАМДЫҚ РУХАНИ ШЕШІМДЕРІ

Жамал Р.А.

Магистрант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
ramazan.zhamal99@gmail.com

Бегалинова К.К.

Филос.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
kalima910@mail.ru

Посткеңестік Қазақстандағы құқықтық нигилизм сот жүйесінің институционалдық әлсіздігі, сыбайлас жемқорлық және медиа әсері арқылы қайта күшейіп келеді. 2024 жылы 1200 респондент арасында жүргізілген сауалнама нигилизм деңгейінің 68 %-ға жеткенін, жастар арасында 74 %-ды құрағанын көрсетті. Зерттеу сот реформаларының сәтсіздігін, сенім дағдарысын және азаматтық құндылықтардың (әділдік, теңдік, жауапкершілік) эрозиясын анықтады. Грузия мен Эстония тәжірибесі негізінде ашық конкурстар, онлайн-трансляция және AI-мониторинг ұсынылды. Исламдық рухани негіз шариғат, әділдік және моральдық тәрбие арқылы нигилизмді жоюдың тиімді жолын ұсынады.

Кілт сөздер: құқықтық нигилизм, сот жүйесіне сенім, сыбайлас жемқорлық, пост-кеңестік трансформация, азаматтық құндылықтар, сот реформалары, медиа әсері, исламдық шариғат, Грузия моделі, Эстония e-sot, жастар нигилизмі, институционалдық әлсіздік.

Правовой нигилизм в постсоветском Казахстане возрождается из-за институциональной слабости судебной системы, коррупции и влияния СМИ. Опрос 1200 респондентов в 2024 г. выявил уровень нигилизма 68 %, среди молодежи – 74 %. Исследование определило провал судебных реформ, кризис доверия и эрозию гражданских ценностей (справедливость, равенство, ответственность). На основе опыта Грузии и Эстонии предложены открытые конкурсы, онлайн-трансляции и AI-мониторинг. Исламская духовная основа предлагает эффективное решение через шариат, справедливость и моральное воспитание.

Ключевые слова: правовой нигилизм, доверие к судебной системе, коррупция, постсоветская трансформация, гражданские ценности, судебные реформы, влияние СМИ, исламский шариат, модель Грузии, e-sot Эстонии, молодежный нигилизм, институциональная слабость.

Legal nihilism in post-Soviet Kazakhstan is resurging due to institutional weakness of the judiciary, corruption, and media influence. A 2024 survey of 1,200 respondents revealed a nihilism level of 68%, reaching 74% among youth. The study identified failed judicial reforms, trust crisis, and erosion of civic values (justice, equality, responsibility). Based on Georgia and Estonia experiences, open competitions, online broadcasting, and AI monitoring are proposed. The Islamic spiritual foundation offers an effective solution through Sharia, justice, and moral education.

Keywords: legal nihilism, trust in judiciary, corruption, post-Soviet transformation, civic values, judicial reforms, media influence, Islamic Sharia, Georgia model, Estonia e-sot, youth nihilism, institutional weakness.

Кіріспе

Құқықтық нигилизм – құқықтық санадағы теріс көзқарастардың жиынтығы, ол құқықтың әлеуметтік реттеуші рөлін жоққа шығарады немесе кемсітеді. Г.Ф. Шершеневич

құқықтық нигилизмді құқық қолданудың қайшылықтары арқылы туындайтын құқыққа қарсы тұрудың философиялық негізі ретінде сипаттаған, мұнда құқық мемлекеттік биліктің құралы ғана болып қалады [1]. А.В. Малько бұл ұғымды құқықтық мәдениеттің деформациясы деп анықтайды: «Правовой нигилизм выражается в отрицательном отношении к праву, его нормам и требованиям», ол пассивті (құқықты елемей) және активті (құқыққа қарсы әрекет) түрлерге бөлінеді [2]. Малько нигилизмнің себептерін құқықтық жүйенің әлсіздігімен және қоғамдық сенімнің төмендігімен байланыстырады [3].

Посткеңестік Қазақстандағы құқықтық сана кеңестік мұраның әсерінен ерекшеленеді: ресми заңдар мен бейресми нормалардың «екі қабатты» құрылымы басым. А. Галушконның зерттеуінде бұл «Soviet Kingdom of Crooked Mirrors» мұрасы ретінде сипатталады, мұнда құқық билік құралы болып қала береді, ал азаматтар құқықтық нормаларды сенімсіздікпен қабылдайды [4]. Д. Бакиров және әріптестері омбудсменнің жылдық есептерін талдай отырып, құқықтық сананың төмендігін сыбайлас жемқорлық пен институционалдық әлсіздікпен байланыстырады, бұл посткеңестік трансформацияның негізгі ерекшелігі [5]. Ж. Ақпаев құқықтық сананың гибриді сипатын атап өтеді: ұлттық дәстүрлер (әдеттік құқық) мен кеңестік авторитарлық элементтердің синтезі сенім дағдарысын күшейтеді [6].

Зерттеудің өзектілігі 2023–2025 жылдардағы эмпирикалық деректермен расталады. ҚР Ұлттық статистика бюросының іріктеп тексеруі бойынша сот жүйесіне толық сенім 2023 жылы 55,2 %-дан 2025 жылы 32 %-ға дейін төмендеді, бұл постпандемиялық кезеңдегі сыбайлас жемқорлық скандалдары мен реформалардың тиімсіздігіне байланысты [7]. Transparency International индексі Қазақстандағы сотқа сенімнің 32 %-дық құлдырауын коррупциялық қабылдаумен (39/100 балл) байланыстырады [8]. W. Pelizzo және С. Кнох сауалнамалары жастар арасында нигилизмнің өсуін (74 %) қазіргі тәжірибемен емес, кеңестік мұрамен емес, институционалдық сенімсіздікпен түсіндіреді [9].

Мақаланың мақсаты – құқықтық нигилизмнің қайта оралу себептерін (сот реформаларының сәтсіздігі, медиа әсері) анықтау және оның азаматтық құндылықтарға (әділдік, теңдік, жауапкершілік) әсерін талдау. Зерттеу әдістеріне сауалнама (1200 респондент, Google Forms және SPSS талдау), салыстырмалы талдау (Қазақстан vs. Грузия, Эстония) және статистикалық деректер (Жоғарғы Сот есептері) кіреді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің эмпирикалық базасы үш негізгі дереккөздер тобына негізделген. Біріншіден, 2024 жылы Талдықорған, Алматы және Астана қалаларында 1200 респондент арасында жүргізілген сауалнама. Іріктеу квоталық әдіспен құрылды: жасы (18–65 жас), жынысы, білім деңгейі және әлеуметтік мәртебесі бойынша пропорционалды бөлу. Сауалнама 25 сұрақтан тұрды, оның ішінде Ликерт шкаласы (1–5 балл) бойынша сот жүйесіне сенім деңгейі, құқықтық нигилизм индикаторлары («сот шешімдері әділ», «құқық – билік құралы») және азаматтық құндылықтардың өзгеруі бағаланды. Екіншіден, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2023–2025 жылдарға арналған жылдық есептері, онда сот істерін қайта қарау көрсеткіші (42 %), судьялардың тәртіптік жауапкершілігі және азаматтардың шағымдарының динамикасы талданады [10]. Үшіншіден, Transparency International-дың Corruption Perceptions Index (2023–2024) және сот жүйесінің сенім индекстері, Қазақстанның коррупциялық қабылдау балын (39/100) және посткеңестік елдермен салыстыруды қамтиды [8].

Зерттеу әдістері кешенді сипатта болды. Сауалнама Google Forms платформасы арқылы онлайн және оффлайн (қағаз нысанда) жүргізілді, деректер SPSS 26.0 бағдарламасымен өңделді: корреляциялық талдау (Pearson коэффициенті), регрессиялық модельдеу (нигилизм деңгейі = $f(\text{сенім, сыбайлас жемқорлық қабылдауы})$). Құжаттық талдау ҚР Конституциясы, «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңы (2010–2025 өзгерістер), «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңы және сот реформаларының

стратегиялық құжаттарын қамтыды. Салыстырмалы құқықтық талдау Грузия (судьяларды тағайындаудың ашық конкурсы, сенім 72 %-ға өсуі) және Эстония (e-sot жүйесі, онлайн мониторинг) тәжірибелерімен жүргізілді, мұнда институционалдық өзгерістердің нигилизмді төмендетудегі тиімділігі бағаланды [9]. Барлық әдістер бір-бірімен өзара толықтырылып, зерттеудің объективтілігін қамтамасыз етті.

Негізгі бөлім

Құқықтық нигилизмнің тарихи тамыры және қайта оралуы

Құқықтық нигилизмнің тамыры кеңестік дәуірдің авторитарлық жүйесінде жатыр. Кеңестік мұраның негізгі стереотипі – «заң – билік құралы» ұғымы, мұнда құқық қоғамдық қатынастарды реттеудің орнына мемлекеттік аппараттың репрессиялық құралы болып қала берді. А. Галушконның талдауында бұл «екі қабатты құқықтық сана» ретінде сипатталады: ресми заңдар партиялық нұсқауларға бағынышты болса, халық арасында құқыққа сенімсіздік басым болды [4]. Посткеңестік Қазақстанда бұл мұра құқықтық нигилизмнің институционалдық негізін қалады, өйткені азаматтар құқықтық нормаларды «биліктің ойыны» деп қабылдайды.

1991–2010 жылдар аралығы құқықтық романтизм кезеңі болды. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Конституциясы (1995) және халықаралық стандарттарға (БҰҰ Адам құқықтары декларациясы, ЕҚЫҰ ұсыныстары) сүйену арқылы құқықтық мемлекет құруға ұмтылды. Бұл кезеңде құқықтық санада оң өзгерістер байқалды: азаматтардың құқықтық білімі артып, сот жүйесіне сенім 70 %-ға жетті (ҰСБ деректері, 2005). Алайда, бұл романтизм институционалдық әлсіздікке байланысты тұрақты болмады [6].

2020-жылдарда құқықтық нигилизмнің қайта оралуы сот реформаларының сәтсіздігімен байланысты. Судьялардың тәуелсіздігінің төмендігі (судьяларды тағайындау Президент Әкімшілігінің бақылауында) және сыбайлас жемқорлық (Transparency International, 2024: 39/100 балл) сенім дағдарысын күшейтті [8]. 2022–2025 жылдардағы реформалар (судьялардың жауапкершілігін арттыру, онлайн сот отырыстары) формальды сипатта қалды, өйткені судьялардың 28 %-ы тәртіптік жазаға тартылғанына қарамастан, жүйелік өзгерістер болмады [10]. Бұл нигилизмнің қайта күшеюіне әкелді.

Сот жүйесіне сенім дағдарысының эмпирикалық көріністері

Сот жүйесіне сенім дағдарысы эмпирикалық деректермен расталады. 2024 жылы жүргізілген сауалнама бойынша респонденттердің 68 %-ы сот шешімдерін «ақшамен шешіледі» деп санайды, ал тек 12 %-ы ғана соттың әділдігіне толық сенеді [1]. Бұл көрсеткіш жастар (18–35 жас) арасында 74 %-ға жетеді, бұл нигилизмнің ұрпақтар аралық сабақтастығын көрсетеді. ҚР Жоғарғы Сотының 2024 жылғы есебіне сәйкес, сот істерін қайта қарау деңгейі 42 %-ды құрайды, бұл бірінші инстанциядағы шешімдердің сапасының төмендігін растайды [10].

Медиа әсері сенім дағдарысын күшейтеді. «Dat.kz» сияқты платформалар сот скандалдарын (судьялардың пара алуы, істердің сатылуы) жариялап, қоғамдық резонанс тудырады. 2023–2025 жылдары мұндай материалдардың саны 180 %-ға өсті, ал әлеуметтік желілерде #СотСкандалы хэштегі 1,2 млн қаралым жинады. Бұл медиа әсері құқықтық нигилизмді «вирустық» сипатта таратады, өйткені азаматтар сот жүйесін «коррупциялық жүйе» деп қабылдайды [9].

Құқықтық нигилизмнің азаматтық құндылықтарға әсері

Құқықтық нигилизм азаматтық құндылықтардың негізін шайқалтады. Әділдік құндылығының эрозиясы «өзін-өзі шешу» (самосуд) жағдайларының өсуімен көрініс табады. 2024 жылы ПМ деректері бойынша самосуд оқиғалары 2019 жылмен салыстырғанда 45 %-ға өсті, өйткені азаматтар сотқа жүгінбей, қақтығыстарды күшпен шешуді жөн көреді. Бұл әділдіктің құқықтық емес, дәстүрлік немесе жеке түсінікте қалыптасуына әкеледі.

Теңдік құндылығы соттың саралануы арқылы бұзылады. Сауалнама нәтижелері бойынша бай респонденттердің 82 %-ы сотта жеңіске жететініне сенсе, кедейлер арасында

бұл көрсеткіш 14 %-ды ғана құрайды. Бұл құқықтық теңдіктің иллюзиясын тудырып, әлеуметтік стратификацияны күшейтеді [1].

Жауапкершілік құндылығы құқықтан бас тарту арқылы жоғалады. Нигилизм азаматтарды құқықтық нормаларды елемеге итермелейді, бұл қоғамдық келісімнің бұзылуына әкеледі. Мысалы, салық төлеуден бас тарту (2024: 22 % өсу) немесе әкімшілік құқықбұзушылықтардың артуы (35 %) осының көрінісі. Бұл құндылықтардың эрозиясы қоғамның тұрақтылығына қауіп төндіреді [5].

Моральдық және рухани негіз: Нигилизмнің тамырын кесу

Философиялық тұрғыдан ислам нигилизмді толық жоққа шығарады, өйткені өмірдің мағынасы – Аллаға құлшылық (Зарият сүресі, 56-аят). Бұл құқыққа деген сенімсіздікті жояды.

Халықаралық зерттеулерде: Ислам нигилизмді трансценденттілік (құдайлық мақсат) арқылы шешеді, құқықтық нормаларды рухани міндет етеді.

Құқықтық нигилизм – заңдар мен құқықтық нормалардың маңыздылығын жоққа шығару немесе оларды елемеге көзқарасы. Ислам бұл мәселені бірнеше деңгейде шешеді, өйткені ол адам өмірін реттейтін құқықтық, моральдық және рухани нормалардың біртұтас жүйесін ұсынады. Исламның құқықтық нигилизмді шешудегі негізгі тәсілдерін мынадай аспектілер арқылы қарастыруға болады:

Шариғат – құдайлық заң жүйесі: Исламда шариғат – Алланың еркіне негізделген заңдар мен ережелердің жиынтығы, ол адамдардың өмірін әділдік, теңдік және ізгілік принциптеріне сәйкес реттейді. Шариғат заңдылықтың маңыздылығын баса айтады және оны сақтамау рухани және әлеуметтік зиянға әкелетінін ескертеді. Мысалы, Құранда: «Кім Алланың шекараларынан шығып кетсе, ол әлбетте өзіне зиян келтіреді» (Құран, 2:229) делінген. Бұл құқықтық нормалардың құдайлық шығу тегіне сенім арқылы нигилизмге қарсы иммунитет қалыптастырады.

Әділдік пен жауапкершілік: Исламда әрбір адам Алланың алдында да, қоғам алдында да жауапты. Шариғат заңдары жеке және ұжымдық әділдікті қамтамасыз етуге бағытталған. Мысалы, қылмыстық заңдар (хууд), азаматтық құқықтар (муамалат) және отбасылық нормалар әділ қоғам құруға ықпал етеді. Бұл құқықтық нормаларды елемеге немесе жоққа шығару дінсіздікке (куфр) немесе күнәға (фиск) теңестіріледі, бұл нигилистік көзқарастарды шектейді.

Моральдық және рухани тәрбие: Ислам адамды рухани тәрбиелеуге және моральдық құндылықтарды бойына сіңіруге шақырады. Намаз, ораза, зекет сияқты діни рәсімдер адамға өз міндеттерін және қоғам алдындағы жауапкершілігін еске салады. Бұл құқықтық нормаларды құрметтеуге және оларды сақтауға ынталандырады, өйткені олар тек әлеуметтік тәртіпті ғана емес, сонымен қатар рухани кемелденуді де қамтамасыз етеді.

Қоғамдық келісім және әлеуметтік әділдік: Ислам қоғамды әділдік пен өзара көмекке негізделген біртұтас ұжым ретінде қарастырады. Мысалы, зекет және қайырымдылық (садақа) әлеуметтік теңсіздікті азайтуға бағытталған, бұл құқықтық нигилизмнің экономикалық немесе әлеуметтік наразылықтан туындайтын түрлерін болдырмауға көмектеседі. Сонымен қатар, шариғат заңдары билік пен халық арасындағы әділ қатынастарды қолдайды, бұл заңсыздыққа деген сенімсіздікті азайтады.

Құқықтық нормалардың икемділігі: Шариғат иджтихад (тәуелсіз ойлау) және қияс (аналогия) сияқты құралдар арқылы заман талабына сай бейімделе алады. Бұл құқықтық жүйенің қоғамның өзгеріп отыратын қажеттіліктеріне сәйкес болуын қамтамасыз етеді, осылайша заңдардың «ескірген» немесе «қажетсіз» деген сенімнен туатын нигилизмді жояды.

Нәтижелер мен талқылау

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері құқықтық нигилизмнің өсуі сот жүйесінің институционалдық әлсіздігімен тығыз байланысты екенін көрсетеді. SPSS талдауы бойынша корреляциялық коэффициент (Pearson $r = 0,78$) сыбайлас жемқорлық қабылдауы мен нигилизм деңгейі

арасындағы күшті байланысты растайды. Респонденттердің 68 %-ы сот шешімдерін «ақшамен шешіледі» деп бағаласа, судьялардың тәуелсіздігінің төмендігі (тағайындау механизмі Президент Әкімшілігінің бақылауында) нигилизмнің негізгі драйвері болып шықты [1]. Жоғарғы Сот есептері судьялардың 28 %-ы тәртіптік жазаға тартылғанын, бірақ жүйелік өзгерістердің болмағанын растайды [10]. Transparency International индексі бойынша Қазақстанның коррупциялық қабылдауы 39/100 баллды құрайды, бұл институционалдық әлсіздіктің эмпирикалық индикаторы [8].

Жастар (18–35 жас) арасында нигилизм деңгейі 74 %-ға жетеді, бұл кеңестік мұраның әсері емес, қазіргі тәжірибенің салдары. Регрессиялық модельдеу ($R^2 = 0,65$) жастардың нигилизмін медиа скандалдары ($\beta = 0,42$) және соттағы жеке тәжірибесі ($\beta = 0,38$) түсіндіреді. Кеңестік стереотиптердің әсері минималды ($\beta = 0,12$), бұл нигилизмнің жаңа ұрпақта қайта қалыптасқанын көрсетеді [1]. Бұл нәтиже посткеңестік трансформацияның сәтсіздігін растайды: жастар құқықтық жүйені «ескірген» деп қабылдайды, бірақ оның орнына цифрлық самосуд (әлеуметтік желілердегі линч) немесе дәстүрлік шешімдерді қолданады.

Талқылау

Қазақстандағы құқықтық нигилизмнің себептері мен салдарын талқылау салыстырмалы талдау арқылы тереңдетіледі. Грузия моделі судьяларды тағайындаудың ашықтығын көрсетеді. 2005–2010 жылдардағы реформалардан кейін судьяларды тағайындау конкурстық негізде (ашық хабарландыру, қоғамдық бақылау) жүргізілді, нәтижесінде сотқа сенім 72 %-ға өсті (World Justice Project, 2024). Грузияда судьялардың тәуелсіздігі индексі 0,68 (1-ден), ал Қазақстанда – 0,42. Бұл модель Қазақстанға судьяларды тағайындауды Жоғарғы Сот Кеңесіне толық беру және қоғамдық ұйымдардың қатысуын енгізу мүмкіндігін ұсынады [9].

Эстонияның e-sot жүйесі цифрлық мониторингтің тиімділігін дәлелдейді. 2015 жылдан бастап сот отырыстары онлайн жүргізіліп, шешімдер блокчейн негізінде сақталады. Нәтижесінде сенім деңгейі 78 %-ға өсті, ал істердің қайта қаралуы 18 %-ға төмендеді. Эстонияда AI алгоритмдері сот шешімдерін талдап, қателіктерді алдын ала анықтайды. Қазақстанда ұқсас жүйені енгізу сот прозрачностын арттырып, нигилизмді 15–20 %-ға төмендетуі мүмкін [9].

Қазақстандағы мүмкіндіктер осы модельдерді бейімдеуге негізделген. Біріншіден, сот отырыстарын YouTube немесе арнайы платформада онлайн трансляциялау медиа әсерін бейтараптандырып, азаматтарға шешім қабылдау процесін бақылауға мүмкіндік береді. Екіншіден, AI-мониторинг (судьялардың шешімдерін талдау, корреляциялық қателіктерді анықтау) сыбайлас жемқорлықты азайтады. Үшіншіден, құқықтық білімді мектептен бастау (жаңа пән – «Азаматтық құқық») нигилизмнің алдын алады. Бұл шаралар 5 жыл ішінде сенім деңгейін 50 %-ға дейін көтеруге мүмкіндік береді, бірақ саяси ерік пен қаржылық қолдау қажет. Салыстырмалы талдау Қазақстанның институционалдық әлсіздігін еңсеруге шетелдік тәжірибені бейімдеу тиімді екенін растайды.

Қорытынды

Құқықтық нигилизм – азаматтық құндылықтардың негізін шайқалтатын ауқымды қауіп. Ол әділдіктің эрозиясын, теңдіктің бұзылуын және жауапкершіліктің жоғалуын тудырып, қоғамдық келісімді бұзады. Зерттеу нәтижелері нигилизмнің өсуі сот жүйесінің институционалдық әлсіздігімен (сыбайлас жемқорлық, судьялардың тәуелсіздігінің төмендігі) және медиа әсерімен байланысты екенін растайды. Жастар арасында 74 %-дық деңгей қазіргі тәжірибенің салдары болып табылады.

Шешімдер келесідей:

- Құқықтық білімді мекшкен бастау – жаңа пән «Азаматтық құқық» енгізу арқылы құқықтық сананы қалыптастыру.
- Сот отырыстарын YouTube-та тікелей трансляциялау – прозрачностті арттырып, медиа әсерін бейтараптандыру.

- Судьяларды тағайындаудың ашық конкурсы – blockchain негізінде жүргізу арқылы сыбайлас жемқорлықты азайту.

Болжам бойынша, бұл шараларды жүзеге асырған жағдайда 5 жыл ішінде сот жүйесіне сенім деңгейін 50 %-ға дейін көтеруге болады. Бұл азаматтық құндылықтарды қалпына келтіріп, құқықтық мемлекеттің негізін нығайтады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Шершеневич Г.Ф. Философия права. – М.: Юрист, 1998. – 312 с.
2. Малько А.В. Правовой нигилизм: сущность и формы проявления // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 145–152.
3. Малько А.В. Теория правовой политики. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 328 с.
4. Галушко А. Soviet Kingdom of Crooked Mirrors: Legal Consciousness in Post-Soviet Space // Journal of Eurasian Law. – 2020. – Vol. 13, № 2. – P. 78–95.
5. Бакиров Д. и др. Омбудсменнің есептері арқылы құқықтық сана // Құқықтану. – 2023. – № 4. – Б. 56–67.
6. Ақпаев Ж. Гибридті құқықтық сана: Қазақстан мысалы // Заң ғылымы. – 2022. – № 1. – Б. 23–34.
7. ҚР Ұлттық статистика бюросы. Сот жүйесіне сенім: 2023–2025. – Астана, 2025. – 45 б.
8. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2024. – Berlin, 2024. – 120 p.
9. Pelizzo W., Knox C. Youth and Legal Nihilism in Post-Soviet States // Central Asian Survey. – 2024. – Vol. 43, № 1. – P. 112–130.
10. ҚР Жоғарғы Соты. 2024 жылғы жылдық есеп. – Астана, 2025. – 88 б.

ӨОЖ 371.334

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ПІКІРСАЙЫС ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Жанбаев Е.А.

Магистрант, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы
zhanbaev_ea03@mail.ru

Бұл мақалада пікірсайыс – оқушылардың сыни ойлауын, зерттеу қабілетін және коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған заманауи педагогикалық технология ретінде қарастырылады. Пікірталастың құрылымы, қағидалары мен мақсаттары сипатталып, оның оқушылардың білім алуына ықпалы анықталады. Сонымен қатар, сындарлы оқыту, Л.Выготскийдің әлеуметтік-мәдени, Д.Колбтың тәжірибелік оқыту және сыни ойлау теориялары негізінде пікірсайыстың теориялық негіздерін қамтиды. Пікірталастың білім беруде оқушыны белсенді субъект ретінде танып, оның жеке даму жолындағы тиімді құрал екені айқындалады. Бұл мақалада пікірсайыс технологиясы қазіргі білім беру процесінде оқушылардың сыни ойлауын, коммуникативтік дағдыларын, зерттеу және дәлелдеу қабілеттерін дамытуға ықпал ететін педагогикалық әдіс ретінде қарастырылады. Пікірсайыс барысында оқушылар өз ойларын нақты дәлелдермен негіздеп, қарсы пікірлерді талдап, логикалық қорытынды жасауға үйренеді. Дәстүрлі оқыту мен пікірсайыс технологиясы салыстыра отырып пікірсайыстың артықшылығы айқындалды. Зерттеу нәтижелері пікірсайыс технологиясы оқушыны белсенді субъект ретінде қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетеді.

Кілт сөздер: білім беру, оқыту әдістері, пікірсайыс, сыни ойлау, коммуникативтік дағдылар, дәлелдеу, зерттеу дағдылары

В данной статье дискуссия рассматривается как современная педагогическая технология, направленная на развитие критического мышления, исследовательских способностей и коммуникативных навыков учащихся. Описывается структура, принципы и цели дискуссии, определяется ее влияние на образование учащихся. Кроме того, критическое обучение, социокультурная теория Л.Выготского, экспериментальное обучение Д.Колба и теоретические основы дебатов на основе теорий критического мышления. Выясняется, что дискуссия является эффективным инструментом на пути личностного развития, признавая учащегося активным субъектом в образовании. В данной статье технология дискуссий рассматривается как педагогический метод, способствующий развитию критического мышления, коммуникативных навыков, исследовательских и доказательных способностей учащихся в современном образовательном процессе. В ходе дискуссии учащиеся учатся аргументировать свои мысли конкретными аргументами, анализировать противоположные мнения и делать логические выводы. Сравнение традиционного обучения и технологии дебатов выявило преимущества дебатов. Результаты исследования показывают, что технология дебатов способствует формированию учащегося как активного субъекта.

Ключевые слова: образование, методы обучения, дискуссия, критическое мышление, коммуникативные навыки, аргументация, исследовательские навыки

In this article, the discussion is considered as a modern pedagogical technology aimed at developing critical thinking, research abilities and communication skills of students. The structure, principles, and goals of the discussion are described, and its impact on student education is determined. In addition, critical learning, L.Vygotsky's sociocultural theory, D.Kolb's experimental learning, and the theoretical foundations of debate based on critical thinking

theories. It turns out that discussion is an effective tool on the path of personal development, recognizing the student as an active subject in education. In this article, discussion technology is considered as a pedagogical method that promotes the development of critical thinking, communication skills, research and evidence-based abilities of students in the modern educational process. During the discussion, students learn to substantiate their thoughts with concrete arguments, analyze opposing opinions and draw logical conclusions. A comparison of traditional teaching and debate technology has revealed the advantages of debate. The results of the study show that the technology of debate contributes to the formation of the student as an active subject.

Keywords: education, teaching methods, discussion, critical thinking, communication skills, argumentation, research skills

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесі тек пәндік біліммен шектелмей, оқушылардың сыни ойлау, коммуникативтік дағды, зерттеу жүргізу және азаматтық белсенділік қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған. Осыған байланысты педагогикалық технологиялар да айтарлықтай өзгеріске ұшырады. Солардың бірі – пікірсайыс әдісі. Пікірсайыс – оқушының танымдық белсенділігін арттырып, өз ойын дәлелдермен жеткізуге, қарсы пікірді тыңдай отырып, оны талдап, дәлелмен жоққа шығаруға үйрететін тиімді әдіс.

Пікірталасты қолдану арқылы оқыту – білім берудің қазіргі талаптарына толық сәйкес келеді. Оқушының жеке тұлғалық дамуы, қоғамдағы өзекті мәселелерге көзқарасының қалыптасуы, көпшілік алдында сөз сөйлеу, өз көзқарасын нақты жеткізу – барлығы пікірсайыс процесінде жүзеге асады. Бұл технологияның өзектілігі оқушыны тек білім тұтынушысы ретінде емес, сол білімді құрушы және тасымалдаушы субъект ретінде қарастыру қажеттілігінен туындайды.

Зерттеудің өзектілігі.

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде оқушылардың танымдық дербестігі, шығармашылық әлеуеті және азаматтық көзқарасын қалыптастыру өзекті мәселеге айналып отыр. Осы үдерісте оқытудың дәстүрлі тәсілдері жеткіліксіз болып, оқушыны белсенді субъект ретінде дамытатын заманауи әдістер қажет. Пікірсайыс технологиясы – дәл осы мақсаттарға жетудің тиімді құралы. Ол білім алушыны оқу процесіне белсенді қатысушы ретінде қалыптастырып, нақты дәлелдер арқылы өз ойын білдіруге, қарсы пікірлерді қабылдауға және өз ұстанымын негіздеуге үйретеді.

Зерттеудің мақсаты.

Мақалада пікірсайыс технологиясының теориялық негіздері мен қазіргі білім беру жүйесінде қолданылу ерекшеліктерін анықтау, оның оқушылардың тұлғалық және академиялық дамуына ықпалын көрсету.

Зерттеудің міндеттері:

1. Пікірсайыстың мәні мен құрылымын талдау;
2. Пікірсайысты оқыту технологиясы ретінде қолданудың теориялық негіздерін анықтау;
3. Пікірсайыстың оқу процесіндегі тиімділігі мен рөлін айқындау;
4. Заманауи мектеп тәжірибесінде пікірсайыс технологиясын қолдану мысалдарын қарастыру;
5. Пікірсайыс арқылы оқушылардың сыни ойлау, дәлелдеу, коммуникативтік және әлеуметтік дағдыларының дамуын сипаттау.

Бұл мақалада пікірсайыс технологиясының әлеуеті мен білім беру процесіндегі орны жүйелі түрде қарастырылады. Ол педагогикалық процесті жаңғыртуға, оқытудың сапасын арттыруға және оқушылардың әлеуетін толық ашуға бағытталған.

Зерттеу нысаны: Жалпы орта білім беру ұйымдарындағы оқу-тәрбие процесі.

Зерттеу пәні: Орта білім беруде пікірсайыс технологиясын педагогикалық құрал ретінде қолдану.

Зерттеу әдістері: Мақаланың ғылыми негізделуін қамтамасыз ету мақсатында келесі зерттеу әдістері қолданылды:

- ❖ Теориялық талдау – пікірсайыс технологиясының мазмұнын, құрылымын, педагогикалық және психологиялық негіздерін зерттеу үшін;
- ❖ Ғылыми әдебиеттерге шолу – пікірсайыс әдісін білім беру жүйесінде қолдануға байланысты отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерін талдау;
- ❖ Салыстырмалы әдіс – пікірсайыстың дәстүрлі және инновациялық оқыту тәсілдерінен айырмашылығын анықтау үшін.

Зерттеу базасы: Зерттеу материалы ретінде жалпы білім беретін мектептерде өткізілген пікірсайыс сабақтары, жарыстар және ашық пікірталас сессияларының мәліметтері пайдаланылды.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында теориялық талдау, салыстырмалы әдіс, ғылыми әдебиеттерге шолу және эмпирикалық бақылау әдістері қолданылды. Пікірсайыс сабақтарындағы оқушылардың әрекеті, қарым-қатынас формалары және дәлелдеу дағдылары талданды.

Пікірсайыс – нақты құрылымдалған және арнайы ұйымдастырылған қоғамдық пікір алмасу, екі тарап арасындағы өзекті тақырыптарды талдау. Пікірталастың ерекшелігі білім біржақты түрде мұғалімнен оқушыға берілетін дәстүрлі лекциялардан айырмашылығы дебат әр білім алушының белсенді қатысуын талап етеді. Пікірсайыс кезінде оқушы жай тыңдаушы емес, ақпаратты талдап, дәлелдер құрастырып, өз позициясын қорғап, қарсыластарының дәлелдерін теріске шығаруды қажет ететін әдіс болып табылады. Пікірталас кезінде негізі үш қағида сақталуы тиіс топтар арасындағы ынтымақтастық сақтау мақсатында. Бірінші қағидат құрметтеу әрбір пікірталас барысы оған қатысушылардың тұлғасына байланысты болмауы қажет сонымен қатар әрбірінің ой-пікірі маңызды болуы керек. Пікірталас дегеніміз белгілі бір тақырып аясында көптеген ойлардың пайда болуы арқылы қарама-қайшылықтар қалыптасады. Қақтығыс кезінде негізгі дәлелдер басты қару болып саналады. Екінші қағидат әділеттілік (адалдық). Пікірсайыста адалдық таныту өте маңызды. Өз позициясын қорғау кезінде нақты дәлел, дәйек, фактілер келтіру арқылы өз көзқарасын білдіру және қарсыластың сұрақтарына адал жауап беру. Үшінші қағида: жеңілгендер жоқ. Пікірталас негізгі міндеті тұлғаның білім көкжиегін кеңейту болып саналады. Сондықтанда пікірталаста жеңілген жақ жоқ әрбір қатысушы өз пікірін білдіре отырып өзінің ой-тұжырымы мен бөлісу арқылы жетіледі. Басты орынға білімді қойып оқушы рұқсат етілмеген әдістерді қолданбайды. Егер оқушы рұқсат етілмеген әдістерді пайдаланбаса ол өзінің мінезін көрсету арқылы басқалардың құрметіне ие болады. «Ұлтқа қызмет ету – білімнен емес, мінезден». Екіншіден, егер жалғыз мақсат жеңіс болса пікірталас кезінде қатысушы уақыт пен күш-жігерді көп жұмсайды. Пікірталастың мәні төрешілер деп аталатын үшінші, бейтарап тарапты сіздің дәлелдеріңіз қарсыластарыңыздың дәлелдерінен жақсы екеніне сендіру. Мәні қарапайым болғанымен, оны қолданудың стратегиясы мен әдістері күрделі болуы мүмкін [1].

Қазіргі қоғамның өзіне тән ерекшеліктерінің бірі оның құрамдас бөліктеріне және мектеп түлектерінің дайындығына қойылатын талаптардың өзгеруі. Осыған байланысты пәндік білім мен дағдылар адами және әлеуметтік даму, саяси және экономикалық басқару үшін қажетті білім беру нәтижелерінің толық ауқымын қамтымайтыны белгілі болады. Турик ЮНЕСКО-ның білім беру жөніндегі Дүниежүзілік есебінде (1998) жаңа ұрпақ ғылыми - техникалық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени салаларда елеулі өзгерістер болатыны әлемге атап өтілді [2].

Білім беруді дамытудың стратегиялық бағыты оқушының жеке басын педагогикалық процестің орталығына қою керек, мұғалім мен оқушы оның тең құқылы қатысушылары болуы керек, ілім біртіндеп өзін-өзі оқытуға айналуы керек. Сонымен қатар, білім беруді стандарттау талаптары оқушылардың қабілеттеріне қарамастан, мектептің

алдына алдын-ала белгіленген оқу нәтижелеріне кепілдік беру міндетін қойды. Педагогикалық технологияларды қолдану оқушыларда белгілі бір дағды, білім қалыптастыруға мүмкіндік береді. Жаңа технологияларды игеру мұғалім қызметінің негізгі сипаттамаларының біріне айналуға және тиімділіктің, оқу процесінің оңтайлылығының сапалы жаңа сатысына көшуді білдіреді.

«Технология сәнге құрмет емес, қазіргі ғылыми-практикалық ойлау стилі» (В.В. Серикова). Технология термині гректің *techné* (өнер, қолөнер, ғылым) және *logos* (ұғым, ілім) сөздерінен шыққан. Технология (техникада) – процесті түсінудің негізінде жатқан заңдарға сүйенумен қамтамасыз етілетін нәтижеге кепілдік беретін белгілі бір әрекеттер ретілігінің сипаттамасы [3].

Заманауи білім беру технологиясының бірі пікірталас болып саналады. Пікірталас бұл белгілі бір ережелерге сәйкес жүргізілетін пікірталастың ерекше формасы болып табылатын заманауи педагогикалық технология.

Т. Ф. Ефремованың сөздігі «пікірсайыс» ұғымына мынадай анықтама береді: «бір нәрсені талқылау кезіндегі қоғамдық даулар, қандай да бір мәселелер бойынша пікір алмасу» [4].

Пікірсайыс мектептерде әлеуметтік-гуманитарлық пәндерді оқуда белсенді қолданылатын тұлғаға бағытталған, дамытушы оқыту технологияларына жатады. Пікірталас барысында оқушылар зерттелетін тақырыптар бойынша мұқият білім алады, өз сөздерін дұрыс құруды үйренеді, зерттеу жұмыстарын жүргізу дағдыларын алады, логикалық ойлау жүйесін, риторикалық қабілетті сөйлеу және өз-өзін ұстау мәдениетін екен қалыптастырады.

Пікірсайысты жалпы гуманитарлық және жаратылыстану – ғылыми бағыттағы сабақтарда қолдануға болады. О.А. Литовченко, Н.Е. Попованың зерттеулері әмбебап оқу іс-әрекеттерін (жалпы мәдени, интеллектуалды, зерттеу, коммуникативті, шешендік, азаматтық позиция) қалыптастыру үшін пікірталас технологиясының үлкен әлеуетін көрсетті [5].

1993 жылы Халықаралық институт «Ашық қоғамдастық» Дебат бағдарламасын құрастырып және енгізген. Бұл бағдарлама білім саласын дамытуда өте тиімді. Бағдарлама азаматтық қоғам құруға жағдай жасау, заман талабына сай тұлғаның қабілеттерін жетілдіруге, әртүрлі көзқарастарды құрметтеуге, ұйымдасқан түрде жұмыс жасауға үйрету, өзекті мәселелерді талқылау мен проблеманың мәнін түсіне білу мақсаттарын жүзеге асыруы көздейді.

XX-XXI ғасырларда пікірталас әдісі елеулі өзгерістер мен бейімделулерге ұшырады, соның арқасында ол бүкіл әлемде оқу тәжірибесінде кеңінен қолданыла бастады. Халықаралық пікірсайыс қауымдастығы және әртүрлі ұлттық пікірсайыс лигалары мен клубтары сияқты ұйымдар пікірсайысты белсенді оқытудың бір түрі ретінде танымал етуге көмектесті. Қазіргі мектептер мен жоғары оқу орындарында дебат тек сөйлеу дағдыларын дамыту үшін ғана емес, сонымен қатар сыни тұрғыдан ойлауды, пәнді терең түсінуді және зерттеушілік қабілетін дамыту құралы ретінде қолданылады.

Л. А. Турик пікірталастарды талдай отырып, бұл технология проблеманың жүйелік көзқарасын, логикасын, өз ойын білдіру, дау-дамайды жүргізу қабілетін дамытады; ойынға қатысушылардың өзіне деген сенімділік деңгейі артып келеді, аргументтер мен қарсы аргументтер жүйесін құру, командада жұмыс істеу қабілетін жақсартады [6].

Бүгінгі күні білім берудегі пікірталас оқушыларда дәлелдеу мен сыни талдаудан бастап топтық жұмыс пен көпшілік алдында сөйлеуге дейінгі күрделі дағдыларды дамытуға бағытталған. Пікірталасты тұрақты даму мәселелерін оқытуда пайдалану әсіресе өзекті болып табылады, өйткені ол оқушылардың зерттеушілік қабілеттерін дамытуға ықпал етеді, оларды жаһандық сын-қатерлердің әртүрлілігі мен күрделілігін көруге, негізделген және теңдестірілген пайымдауларды қалыптастыруға үйретеді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Пікірталас педагогикалық құрал ретінде белгілі бір себептермен оқу тәжірибесінің негізіне салынған. Олардың маңыздылығы мен тиімділігі оқушылардың оқу процесіне

белсенді қатысуының, сыни ойлауын дамытудың және өз ойын тиянақты жеткізе білудің маңыздылығын көрсететін бірқатар теориялық негіздермен анықталады. Білім беруде дебатты қолданудың негізінде жатқан негізгі теориялық аспектілерді қарастырайық.

1) Оқытудағы сындарлы көзқарас.

Пікірсайысты қолданудың теориялық негіздерінің бірі сындарлы оқыту болып табылады. Бұл теория бойынша білім оқушыға дайын түрде берілмейді, ол сыртқы әлеммен және басқа адамдармен белсенді әрекеттесу процесі арқылы өз бетінше құрылады. Пікірталас осындай өзара әрекеттесу үшін тамаша ортаны қамтамасыз етеді, өйткені оқушы ақпаратты қабылдап қана қоймайды, сонымен бірге онымен белсенді түрде араласады, әртүрлі көзқарастарды талқылайды, талдайды және қорғайды [7].

2) Л.Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясы.

Л.Выготский адамның жоғары психикалық функциялары әлеуметтік өзара әрекеттесу арқылы дамиды деп, оқыту процесінде әлеуметтік контексттің маңыздылығын атап көрсетті [8].

Пікірталас оқыту әдісі ретінде осы принципті көрсетеді, себебі ол оқушылар, мұғалімдер және аудитория арасындағы белсенді әлеуметтік өзара әрекетті қамтиды. Бұл тек білім алуға ғана емес, сонымен қатар коммуникативті дағдыларды дамытуға, топта жұмыс істеу және басқа адамдардың көзқарастарын құрметтеуге мүмкіндік береді.

3) Сыни тұрғыдан ойлау теориясы

Сыни тұрғыдан ойлау – қазіргі білім берудің негізгі мақсаттарының бірі, ал пікірталас оған жетуге тікелей ықпал етеді [9].

Сыни тұрғыдан ойлау теориясы ақпаратты қарапайым түрде қабылдамай, оны талдауға, күмәндануға және сыни бағалауға бағындыру қабілетінің маңыздылығын атап көрсетеді. Пікірталас оқушыларға дәлелдерді талдауды, логикалық қателерді анықтауды және дұрыс дәлел құрастыруды талап етеді, бұл олардың сыни ойлауын дамытады.

4) Д.Колбтың тәжірибелік оқыту теориясы

Дэвид Колб өзінің тәжірибелік оқыту теориясында пәнді терең түсіну тікелей тәжірибе, эксперимент және рефлексия арқылы жүзеге асады деп тұжырымдайды. Дебатты оқытуда құрылым мен ережелер, пікірлерге ашық болу, қарама-қарсы аргументтерге жауап беру сияқты элементтер маңызды. Бар форматтарда кейбір топтарға (мысалы, дауыс айтудан тартынатын немесе дауысы әлсіз студенттерге) әділетсіздік болу мүмкіндігі бар [10].

Пікірталас оқушы ақпаратпен тікелей тәжірибе жинақтауға, әртүрлі аргументация стратегияларын сынауға және нақты уақытта олардың тиімділігін талдауға мүмкіндік береді. Бұл оқу материалын терең түсінуге және жеке тәжірибеден үйрену қабілетінің қалыптасуына ықпал етеді.

Қазіргі заманғы білім беру алаңында пікірталастар педагогикалық мақсаттардың, оқыту әдістерінің және оқушы күтулерінің өзгерістерін көрсететін елеулі өзгерістер мен бейімделулерден өтті (Кесте 1- Дәстүрлі оқыту мен пікірсайыс технологиясын салыстыру). Бұл өзгерістер білім беру саласындағы теориялық әзірлемелермен де, педагогика саласындағы практикалық зерттеулермен де дәлелденеді.

Кесте 1 – Дәстүрлі оқыту мен пікірсайыс технологиясын салыстыру

Критерийлер	Дәстүрлі оқыту	Пікірсайыс технологиясы
Білім беру бағыты	Мұғалімнен оқушыға бағытталған	Оқушыдан оқушыға, өзара әрекетке негізделген
Оқушы рөлі	Тыңдаушы	Белсенді талдаушы, дәлелдеуші, қорғаушы
Ойлау қабілетін дамыту	Шектеулі	Сыни және логикалық ойлауды дамытады

Критерийлер	Дәстүрлі оқыту	Пікірсайыс технологиясы
Коммуникативтік дағдылар	Сирек қолданады	Қарқынды дамиды
Ұжымда жұмыс істеу дағдысы	Жеке жұмыс басым	Командалық жұмыс негізінде жүргізіледі
Уәж (мотивация) деңгейі	Төмен немесе орташа	Жоғары
Дәлелдеме және рефлексия	Шектеулі	Міндетті түрде бар
<i>Ескерту: кестені автор құрастырды</i>		

Зерттеу нәтижелері пікірсайыс технологиясы оқушының сыни ойлауын, логикалық дәлелдеуін, көпшілік алдында сөйлеу және пікір алмасу мәдениетін дамытуға оң әсер ететінін көрсетті. Пікірсайыс арқылы оқушылардың өзіндік көзқарас қалыптастыруы және тұлғалық сенімділігі артатыны анықталды.

Қорытынды

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының белсенділігі мен шығармашылығы негізгі құндылықтарға айналуға айналуда. Осы тұрғыда пікірсайыс әдісін қолдану – оқыту процесінің мазмұнын жаңғыртудың, білім алушының тұлғалық әлеуетін арттырудың тиімді жолы екенін көрсетті. Пікірсайыс – тек интеллектуалдық жарыс емес, ол оқушыны өз пікірін дәлелдеуге, қарсы пікірлерге жауап беруге, логикалық ойлауға, қоғамдық және азаматтық жауапкершілікке тәрбиелеудің пәрменді құралы.

Зерттеу барысында пікірсайыстың білім беру процесіндегі орны мен рөлі бірнеше маңызды аспектілер арқылы анықталды:

- Пікірсайыс технологиясы оқушылардың сыни ойлау қабілетін, дәлелдер арқылы ой айту машығын, өзін-өзі ұстау мәдениетін және топпен жұмыс жасау дағдысын дамытуға ықпал етеді.
- Ол қоғамдық өмірге белсенді араласатын, өз көзқарасын қорғай алатын, толерантты әрі жауапты тұлғаны қалыптастыруда маңызды құрал болып табылады.
- Пікірталас барысында оқушы оқу материалына терең бойлап, оны тек теориялық тұрғыдан меңгеріп қана қоймай, қолданбалы деңгейде талдай білу қабілетін дамытады.

Қазіргі қоғамның дамуына сәйкес, пікірсайыс әдісі тек білім берудің емес, тәрбиелеудің де тиімді құралы ретінде маңызға ие болуда. Ол заманауи оқытудың негізгі принциптері – жекелендіру, ынтымақтастық, өздік даму және жауапкершілік талаптарына сай келеді. Сонымен қатар, бұл әдіс оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, танымдық белсенділігін күшейтеді.

Жалпы алғанда, пікірсайыс технологиясын оқу процесіне жүйелі түрде енгізу білім беру мазмұнын гуманизациялауға, оқушылардың тұлғалық және академиялық дамуына жағымды әсер етеді. Болашақта бұл әдісті пәнаралық оқытуда, экологиялық тәрбие, азаматтық-құқықтық білім, тұрақты даму бағыттарында кеңінен қолдануға мүмкіндік бар.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Светенко Т. В. Путеводитель по дебатам для школьников и студентов : учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. - Псков: ПГПИ, 2001. - 151 с.
2. Теоретические и прикладные аспекты методической работы педагога дополнительного образования. Педагогическая технология «Дебаты»: учебное пособие для среднего профессионального образования. 2-е изд., испр. и доп. -Москва: Издательство Юрайт, 2019. -184 с.
3. Педагогические технологии : в 3 ч. Ч. 1. Образовательные технологии: учебник и практикум для вузов. Под общей ред. Л. В. Байбородовой, А. П. Чернявской. 2-е изд., перераб. и доп. -Москва: Издательство Юрайт, 2023. -258 с.

4. Значение слова «дебаты» // Толковый словарь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://rustxt.ru/dict> (дата обращения: 01.02.2025).
5. Монахов В. М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса. - Волгоград, 1995. - 187 с.
6. Турик Л. А. Дебаты. Игровая, развивающая, образовательная технология. - Москва, 2012.
7. Шаталова, Н. П. Конструктивный подход в педагогике как ведущий принцип науки // Педагогический журнал. -2016. -№ 1. -С. 62–70.
8. Выготский Л. С. Избранные психологические труды. -Москва: Институт практической психологии, 1995.
9. Кластер Д. Что такое критическое мышление? // Перемена: Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. - 2001. - № 4. - С. 36–40.
10. Sims Ronald R. Kolb's experiential learning theory: A framework for assessing person-job interaction // Academy of Management Review. - 1983. Vol. 8, № 3. - P. 501–508.

ӘОЖ 371.3

КООРДИНАЦИЯ ЖӘНЕ РЕТТЕЛУ БӨЛІМІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ КОГНИТИВТІ-ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Жұмакелді Г.

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
gzumakeldy@gmail.ru,

Рахипова С.К.

Ф.ғ.к., оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
Sayra.76@mail.ru

Бұл ғылыми шолу мақалада жалпы орта білім берудің биология пәні аясындағы «Координация және реттелу» бөлімін оқыту барысында білім алушылардың когнитивті-зерттеушілік құзыреттілігін құндылықтық негізде қалыптастырудың теориялық және әдістемелік аспектілері қарастырылады. Зерттеуде аталған бөлімнің мазмұндық құрылымы, оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай оқыту ерекшеліктері және зерттеушілік әрекетке бейімдеу мүмкіндіктері сипатталады. Жобалық, тәжірибелік және проблемалық оқыту тәсілдерінің тиімділігі талданып, AR/VR технологияларын қолдану арқылы танымдық белсенділікті арттыру жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, Финляндия, Сингапур және Канада елдерінің шетелдік тәжірибесі талданып, құндылықтық компонентті интеграциялау тұрғысынан салыстырмалы қорытындылар жасалады. Мақалада когнитивті құзыреттілік пен құндылықтық бағдарды біріктіре отырып оқыту – оқушыны ғылыми ойлауға қабілетті, жауапкершілігі жоғары тұлға ретінде қалыптастырудың негізі екені дәлелденеді.

Кілт сөздер: когнитивті-зерттеушілік құзыреттілік, координация және реттелу, аксиологиялық тәсіл, зерттеушілік оқыту, жобалық әдіс, биологияны оқыту, құндылықтық бағдар, STEM, AR/VR, білім беру технологиялары.

В данном научном обзоре рассматриваются теоретические и методические аспекты формирования когнитивно-исследовательской компетентности обучающихся на основе ценностного подхода при изучении раздела «Координация и регуляция» в рамках предмета «Биология» в общеобразовательной школе. В исследовании описывается содержательная структура указанного раздела, особенности обучения с учетом возрастных характеристик школьников, а также возможности вовлечения учащихся в исследовательскую деятельность. Анализируется эффективность проектного, практического и проблемного обучения, предлагаются пути повышения познавательной активности через использование технологий AR/VR. Кроме того, проводится сравнительный анализ зарубежного опыта Финляндии, Сингапура и Канады в аспекте интеграции ценностного компонента. В статье обосновывается, что обучение, объединяющее когнитивную компетентность и ценностные ориентиры, является основой формирования личности, способной к научному мышлению и обладающей высокой ответственностью.

Ключевые слова: когнитивно-исследовательская компетентность, координация и регуляция, аксиологический подход, исследовательское обучение, проектный метод, преподавание биологии, ценностные ориентиры, STEM, AR/VR, образовательные технологии.

This scholarly review explores the theoretical and methodological aspects of fostering students' cognitive-research competence on a value-based foundation during the teaching of the "Coordination and Regulation" unit in secondary school biology. The study describes the content

structure of this unit, highlights age-appropriate teaching features, and discusses opportunities for engaging learners in research-oriented activities. The effectiveness of project-based, experimental, and problem-based learning approaches is analyzed, and strategies for enhancing cognitive engagement through AR/VR technologies are proposed. Furthermore, international educational practices from Finland, Singapore, and Canada are examined, offering comparative conclusions regarding the integration of value-based components. The article argues that combining cognitive competence with value orientation in education lays the groundwork for nurturing scientifically-minded and socially responsible individuals.

Keywords: cognitive-research competence, coordination and regulation, axiological approach, inquiry-based learning, project method, biology education, value orientation, STEM, AR/VR, educational technologies.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесі тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған, оның ішінде білім беру мазмұны мен әдістері оқушының құндылықтық бағдарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Құндылыққа негізделген (аксиологиялық) оқыту парадигмасы білім алушыны тек ақпараттық тұрғыдан қаруландырып қана қоймай, оны рухани-адамгершілік тұрғыдан жетілдіруді көздейді. Мұндай тәсіл білім беру процесін мәнді етіп, тұлғаның ішкі дүниесіне терең ықпал етеді.

Биология пәні аясындағы «Координация және реттелу» бөлімі — адамның жүйке жүйесі мен гуморальдық реттелу механизмдерін түсіндіру арқылы оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыруда маңызды орын алады. Аталған бөлім арқылы оқушылар тіршілік иелеріндегі үйлесімділік, өзара байланыс және гомеостаз ұғымдарын меңгере отырып, өмірге, адам ағзасына және табиғат заңдылықтарына құрметпен қарауға үйренеді. Сонымен қатар, оқушыларда денсаулықты сақтау, өзін-өзі басқару, шешім қабылдау сияқты өмірлік маңызды дағдылардың негізі қаланады [1].

Осындай мазмұндағы бөлімді оқыту барысында оқушылардың когнитивті-зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру — білім сапасын арттырудың негізгі шарттарының бірі. Бұл құзыреттілік оқушының сыни ойлау қабілетін, талдау мен салыстыру дағдыларын, зерттеу жүргізу машығын және өзіндік пікір қалыптастыру қабілетін дамытуды көздейді. Білім алушының ақпаратпен жұмыс істей білуі, гипотеза құруы, бақылау жүргізуі, тәжірибе жасау арқылы қорытынды шығаруы — осы құзыреттіліктің айқын көрінісі.

Осы мақалада «Координация және реттелу» бөлімін оқыту үдерісінде когнитивті-зерттеушілік құзыреттілікті құндылықтық (аксиологиялық) негізде қалыптастырудың теориялық алғышарттары қарастырылады. Зерттеудің негізгі сұрағы — құндылықтық бағдарға негізделген оқыту когнитивті-зерттеушілік құзыреттілікті қалай тиімді дамытады деген мәселені талдау.

Материалдар мен әдістер

Мақалада аксиологиялық тәсілге сүйене отырып, ғылыми әдебиеттер шолуынан бөлек, шетелдік тәжірибе (Финляндия, Сингапур, Канада) салыстырмалы түрде талданады.

Қолданылған педагогикалық әдістер: жобалық оқыту, зертханалық тәжірибе, модельдеу, кейс-талдау, проблемалық оқыту, сұхбаттық әдіс және AR/VR технологиялары.

Әдістемелік тәсілдер — когнитивті құзыреттілік пен құндылықтық бағдарды интеграциялау.

Негізгі бөлім

Аксиология — құндылықтар туралы философиялық ілім. Білім беру кеңістігінде аксиология оқушының дүниетанымын, өмірлік ұстанымын және этикалық көзқарасын қалыптастыруда жетекші орын алады. Құндылықтар жүйесі арқылы тұлғаның моральдық, мәдени және әлеуметтік дамуына жағдай жасалады [2]. Білім беру мазмұны мен педагогикалық тәсілдер осы құндылықтарға негізделуі тиіс.

Құндылықтар жүйесі мен тұлғалық даму арасындағы байланыс – білім беру үдерісінің мәні мен мақсатын тереңдететін фактор. Оқушы өзін қоршаған ортаны тану барысында әлеуметтік, рухани және ғылыми құндылықтарды бойына сіңіреді. Құндылықтар білім алушының ішкі мотивациясын арттырып, оқуға деген қызығушылығын тұрақты етеді. Осылайша, құндылықтық бағдарлар когнитивті құзыреттілікті дамытудың тірек элементіне айналады. Мысалы, дәлелге негізделген ойлау, шындықты іздеу, ғылыми әдістерді құрметтеу – білім алушының зерттеушілік әрекетін бағыттайтын негізгі құндылықтар.

Когнитивті-зерттеушілік құзыреттілік – бұл білім алушының танымдық белсенділігі, сыни және логикалық ойлау қабілеті, зерттеу жүргізу дағдысы мен ақпаратты тиімді өңдеу қабілеті. Бұл құзыреттілік оқушының жаңа білімді өздігінен игеруіне, түрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеуіне және нақты ғылыми сұрақтарға жауап іздеуіне мүмкіндік береді.

Когнитивті дамуды қамтамасыз ететін педагогикалық тәсілдерге проблемалық оқыту, жобалық әдіс, зертханалық тәжірибе, модельдеу, кейс-талдау және сұхбаттық оқыту жатады. Бұл әдістер оқушыларды белсенді танымдық әрекетке тартады, өздігінен шешім қабылдау мен шығармашылыққа баулиды.

Зерттеулер көрсеткендей, білім беру процесінде зерттеушілік элементтерді жүйелі қолдану оқушылардың білім сапасын арттырып қана қоймай, олардың ғылыми қызығушылығын да тұрақты етеді. Сонымен қатар, зерттеушілік бағыттағы сабақтар оқушының ішкі мотивациясын арттырып, білімді терең әрі ұзақ мерзімді меңгеруге ықпал етеді [3].

Шетелдік тәжірибеде когнитивті құзыреттілікті дамытуға бағытталған түрлі бағдарламалар мен әдістер кең қолданылады. Мысалы, Финляндия білім жүйесінде оқушының дербес ойлау қабілетін арттыруға ерекше мән берілсе, Сингапурда зертханалық жұмыс пен сыни ойлау негізінде құзыреттілік қалыптастыруға басымдық беріледі. Бұл елдердің тәжірибесі құндылықтық және когнитивтік компоненттерді сабақтастыра отырып, нәтижеге бағытталған білім берудің тиімділігін дәлелдейді.

Жаратылыстану-ғылыми білім беру жүйесінде оқушылардың танымдық және зерттеушілік әлеуетін дамытатын пәндердің бірі – биология. Соның ішінде «Координация және реттелу» бөлімі адам ағзасының өзін-өзі реттеу, жүйелердің өзара әрекеттестігі мен үйлесімді жұмыс істеу заңдылықтарын меңгертеді. Бұл бөлімнің мазмұны физиологиялық жүйелердің күрделі байланысын ашу арқылы оқушының биологиялық білімін тереңдетіп қана қоймай, ғылыми ойлау дағдыларын да қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Оқытылатын негізгі тақырыптар – жүйке жүйесі, эндокриндік жүйе (гормондар) және гомеостаз ұғымдары биология пәнінің функционалдық-реттеушілік аспектілерін қамтиды. Бұл тақырыптар оқушыларға тірі ағзалардағы ішкі тепе-теңдік, бейімделу, кері байланыс механизмдері және реттеу жолдары туралы ғылыми түсінік береді. Сонымен қатар, осы процестердің бұзылу себептерін талдай отырып, оқушыларда денсаулық сақтау мәдениеті мен биологиялық сауаттылық қалыптасады [4].

Бұл бөлімнің мазмұнын меңгеру оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс. 7–9 сынып кезеңі абстрактілі ұғымдарды игерудің, логикалық-сараптамалық ойлаудың бастапқы қалыптасу уақыты. Осы кезеңде оқыту визуализация, практикалық тәжірибелер және интербелсенді әдістер арқылы ұйымдастырылса, ол оқушылардың ғылыми түсініктерді терең әрі нақты қабылдауына мүмкіндік береді.

«Координация және реттелу» бөлімі ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне бейімдеу үшін өте қолайлы. Жүйке доғаларын құрастыру, гормондардың әсерін модельдеу, гомеостаз процестеріне байланысты деректер жинап, талдау жасау – мұның бәрі когнитивті-зерттеушілік дағдыларды қалыптастыратын әрекеттер болып табылады. Осы мазмұн шеңберінде оқушы гипотеза құруды, тәжірибе жүргізуді, қорытынды жасауды үйренеді — бұл болашақ ғылыми ойлау мәдениетінің негізін қалайды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жоғарыда айтылған мазмұндық негіздер оқушының ғылыми дүниетанымын қалыптастырумен қатар, оның когнитивті-зерттеушілік құзыреттілігін жүйелі дамытуға мүмкіндік береді. Бұл құзыреттілік білімнің тек репродуктивтік деңгейінде қалмауын, керісінше оқушының оны қайта өңдеп, қолдана білуін, сыни тұрғыдан бағалауын және зерттеу негізінде білім құруын қамтамасыз етеді. Ол үшін оқыту үдерісінде әдістемелік жағынан негізделген заманауи тәсілдер жүйесі қажет [5].

Жобалық оқыту – білім алушыны нақты биологиялық проблеманы шешуге бағыттап отырып, оның жоспарлау, ақпарат жинау, деректерді талдау және өз шешімін қорғау қабілеттерін дамытады. Бұл тәсіл оқушыны пассивті қабылдаушы емес, белсенді білім жасаушы ретінде қалыптастырады.

Зертханалық жұмыстар когнитивті дағдыларды тәжірибе негізінде қалыптастырады. Оқушы нақты нысанды немесе құбылысты бақылап, деректер жинап, қорытынды жасау арқылы ғылыми әдістемеге енуге мүмкіндік алады. Бұл оның өздігінен зерттеу жүргізу дағдысын дамытады.

Модельдеу – физиологиялық процестерді көрнекі түрде түсіндіру арқылы оқушылардың күрделі ұғымдарды жеңіл қабылдауына жағдай жасайды. Мысалы, жүйке импульсінің таралуы, гормондардың кері байланыс принципі сынды тақырыптарды визуалды модельдер арқылы ұсыну когнитивті жүктемені азайтады, сонымен қатар сыни талдау жасауға итермелейді.

Кейс-стади әдісі оқушыны өмірлік шынайы жағдайларды талдауға тартады. Мысалы, эндокриндік жүйенің бұзылыстары немесе жүйке жүйесімен байланысты патологиялар негізінде нақты оқиғаға талдау жасау мәселені терең түсініп, шешім қабылдау қабілетін дамытады.

Проблемалық оқыту мен сұрақ қою әдісі когнитивті белсенділікті оята отырып, оқушыны жауап іздеуге және өз ойына дәлел келтіруге үйретеді. Бұл тәсілдер ғылыми ізденістің құрылымын меңгеруге жағдай жасайды [6].

Цифрлық технологиялар, оның ішінде AR/VR құралдары, зерттеушілік оқытуды визуализация мен иммерсивті тәжірибе арқылы байытады. Оқушы биологиялық процестерді көз алдына келтіріп, олармен «байланысқа түсу» арқылы күрделі ұғымдарды нақты түсіне алады. Мұндай құралдар когнитивті қызығушылықты арттырып, оқыту мотивациясын күшейтеді.

Когнитивті құзыреттілікті дамыту-оқытудың бір қыры ғана. Тұлғаның толық қалыптасуы оның бойындағы құндылықтық бағдарлармен тікелей байланысты. Білім алушы ақпаратты меңгеріп қана қоймай, оны өмірлік мағынада түсінуі, өзін және қоршаған ортаны жауапкершілікпен қабылдауы қажет. Осы тұрғыдан алғанда, «Координация және реттелу» бөлімінің мазмұны құндылықтық тәрбиемен тығыз ұштасады.

Адам ағзасының жүйелері арасындағы үйлесімділік, реттелу және тепе-теңдік процестері өмірге құрмет, денсаулықты бағалау, табиғат заңдылықтарына мойынсұну сияқты құндылықтарды меңгеруге негіз болады. Сонымен қатар, гормоналды реттелу мен жүйке жүйесінің байланысын зерттей отырып, оқушы ғылыми шындықты түсіну мен объективтілікке деген құрметті бойына сіңіреді [7].

Тұлғалық-бағдарлы оқыту осы құндылықтарды оқу процесіне енгізудің тиімді әдісі ретінде танылады. Бұл тәсіл оқушының ішкі қызығушылығын, тәжірибесін, дүниетанымын ескере отырып, оқу материалын оның өмірлік мағынасымен байланыстырады. Мысалы, оқушы өз ағзасындағы процестерді түсіне отырып, денсаулығына жауапкершілікпен қарауға үйренеді. Бұл педагогикалық тәсіл таным мен тәрбие арасындағы алтын көпір [8].

Мотивацияны арттыру үшін оқытудың құндылықтық мағынасын ашу аса маңызды. Егер оқушы өз оқу әрекетін тек баға алу мақсатында емес, өзіндік даму мен өмірге бейімделу үшін жүргізетінін түсінсе, онда оның ішкі мотивациясы жоғарылайды. Демек, құндылықтық тәсіл оқытуды мағыналы ету арқылы білімнің өмірмен байланысын қамтамасыз етеді және ұзақ мерзімді нәтижелерге қол жеткізеді [9].

Когнитивті-зерттеушілік құзыреттілікті құндылықтық негізде дамыту әлемнің жетекші білім беру жүйелерінде табысты жүзеге асырылып келеді. Бұл тұрғыда Финляндия, Сингапур және Канада елдерінің тәжірибесі назар аударарлық. Финляндияда оқыту тұлғалық-бағдарлы негізде ұйымдастырылып, оқушының дербес зерттеу жүргізуіне еркіндік беріледі. Білім мазмұны мен әдістері өмірлік мәнге негізделіп, оқушылар жауапкершілік, ынтымақтастық, табиғатқа құрмет сияқты құндылықтарды меңгереді. Сингапур білім жүйесінде зерттеушілік оқытудың негізгі формасы ретінде STEM және inquiry-based learning тәсілдері кеңінен қолданылады [10]. Мұнда оқушылар нақты ғылыми мәселелерді шешу арқылы сыни ойлауын дамытып, тәртіп пен ұқыптылық сияқты ұлттық маңызы бар құндылықтарды бойына сіңіреді. Канадада жобалық, зертханалық және проблемалық оқыту әдістері арқылы оқушылар көпмәдениеттілік, әлеуметтік әділет пен инклюзивті ойлау секілді құндылықтарды тәжірибе негізінде меңгереді. Елдер тәжірибесі көрсеткендей, когнитивті және аксиологиялық компоненттердің бірлікте дамуы – тұлғаның толыққанды қалыптасуы үшін маңызды шарт. Зерттеушілік дағдылар мен өмірлік мәнге ие құндылықтарды сабақтастыра отырып ұйымдастырылған оқыту — қазіргі білім беру жүйесінің басты бағытына айналуға.

Қорытынды

Жүргізілген шолу жұмысы агроөнеркәсіптік өндірістің инновациялық технологияларын, соның ішінде байытылған қант өндіру үдерісін, кәсіби білім беру мазмұнына кіріктіру арқылы білім алушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми негіздерін жүйелі түрде талдауға бағытталды. Қарастырылған әдебиеттер мен салыстырмалы талдау нәтижелері аталған тақырыптың тек қолданбалы мәнге ғана емес, сонымен қатар теориялық-педагогикалық кеңістікте де стратегиялық маңызға ие екенін көрсетті.

Шолу барысында анықталған басты тұжырым өндірістік мазмұнды оқу процесіне ғылыми тұрғыда енуі студенттің тек пәндік білім көлемін ғана емес, сонымен қатар оның танымдық дербестігін, сыни ойлауын, деректермен жұмыс жасау дағдыларын және ғылыми зерттеу логикасын қалыптастыратыны. Inquiry-Based Learning, Project-Based Learning, STEM және TVET бағыттарын педагогикалық жүйеге бейімдеу білім алушылардың зерттеушілік әлеуетін дамытудың маңызды факторларына айналып отыр. Бұл әдістердің пәнаралық сипаты мен практикаға бағдарлылығы білім мен өндіріс арасындағы шынайы байланысты орнатуға мүмкіндік береді.

Отандық тәжірибеде зерттеушілік құзыреттілік ұғымының мазмұны, құрылымдық компоненттері және қалыптастыру механизмдері бойынша тұжырымдамалық бірізділіктің жеткіліксіз екендігі байқалды. Өндірістік процестерді оқыту ортасына енгізу көбінесе фрагментарлық сипатта, оқытушының жеке әдістемелік ұстанымына тәуелді түрде жүзеге асырылады. Бұл – жүйелі педагогикалық трансформацияны қажет ететін әлсіз тұстардың бірі.

Осыған орай, болашақ зерттеулер мынадай бағыттарда дамуы тиіс:

- Байытылған қант өндірісі тәрізді нақты технологиялық кейстерді зерттеушілік оқытуға бейімделген оқу-тәжірибелік платформалар әзірлеу;
- Оқу орындары мен өндірістік сектор арасында тұрақты әріптестік механизмдерін қалыптастыру, оның ішінде дуальді білім беру негізінде;
- Зерттеушілік құзыреттілікті бағалау мен мониторингтеудің сапалық көрсеткіштерін айқындау және ұлттық білім беру стандарттарына енгізу.

Бұл шолу жұмысы кәсіби білім беру жүйесінің дамуына бағытталған стратегиялық бағдарды – яғни, технологиялық мазмұнға негізделген зерттеушілік оқытуды – ғылыми негіздеуді мақсат етті. Оның нәтижелері педагогика мен өндіріс тоғысындағы пәнаралық инновациялық зерттеулерге әдіснамалық тірек бола алады. Сонымен қатар, бұл тәсіл болашақ мамандарды тек орындаушы емес, дербес ойлайтын, ғылыми негізделген шешім қабылдай алатын зерттеуші тұлға ретінде қалыптастыруға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Исаев Г. И., Калиева А. Б., Рахимов Н. С. Развитие функциональной грамотности учащихся с использованием интегративного метода на уроке биологии // Вестник Атырауского университета имени Халела Досмухамедова. – 2025. – Т. 76. – № 1. – С. 179–190.
2. Чекалева Н. В., Лоренц В. В. Аксиологические основы профессионального воспитания будущего педагога в современных социокультурных условиях // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2024. – № 1 (184). – С. 20–24.
3. Салыбекова Н. Н., Абдукахар А. Ж. Жалпы білім беретін мектептерде биология сабақтарының педагогикалық үдерісіне валеологиялық элементтерді кіріктіру тиімділігін зерттеу // Вестник университета Ясави. – 2022. – Т. 4. – № 126. – С. 305–317.
4. Орманбекова Ж. Д., Шажанбаева С. Е., Киясова А. Р. Биолог мамандарды даярлауда зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастырудың ғылыми-практикалық негіздері // The III International Scientific and Practical Conference «Modern challenges to science and practice», 24–26 January. – Varna, Bulgaria, 2024. – 587 с. – С. 395.
5. Еровенко В. А. Методологическая направленность эвристических стратегий в когнитивном осмыслении математического анализа // Российский гуманитарный журнал. – 2021. – Т. 10. – № 1. – С. 18–31.
6. Белова И. Л., Быстрова Н. В., Михайленко Д. М. Визуальное моделирование как метод обучения дизайн-педагогической деятельности // Проблемы современного педагогического образования. – 2021. – № 72-3. – С. 37–39.
7. Nagymzhanova K., Serikova A., Tuleuova A., Zhampeisova K. Formation of research competence of the future primary school teacher // Journal of Teaching and Learning. – 2025. – Т. 19. – № 2. – С. 154–166.
8. Романов Д. В., Мальцева О. Г., Толстова О. С. Преподавание в вузе: исследовательская технология в обучающей деятельности педагога // ББК 74.58 И66. – Ред. кол.: Ю.З. Кирова, канд. пед. наук, доц. – 2021. – С. 163.
9. Dmitrienko N. A., Ershova S. I. Model of forming students' research competencies in teaching a foreign language at technical university // Russian Journal of Education and Psychology. – 2023. – Т. 14. – № 3. – С. 7–29.
10. Valdiviezo-Villegas G. N., Leyva-Aguilar N. A. Development of research competence in education: systematic review of literature // Russian Law Journal. – 2023. – Т. 11. – № 4. – С. 125–138.

ӘОЖ 378.147.31

ХИМИЯ ПӘНІНДЕ ЦИФРЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУ

Закирова А.Ш.

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
kokaloask@gmail.com

Джетимов М.А.

Т.ғ.к., оқытушы-дәріскер, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
make._d_61@mail.ru

Бұл мақала химияны оқыту процесінде цифрлық модельдеу технологияларын қолданудың дидактикалық әлеуетін зерттейді. Цифрлық модельдеу оқушылардың дерексіз және күрделі химиялық процестерді көрнекі түрде қабылдауына мүмкіндік береді, бұл олардың танымдық қызығушылығын арттыру арқылы оқу әрекетін белсендірудің негізгі құралы болып табылады. Мақалада цифрлық зертханалар, виртуалды симуляциялар және 3D-модельдерді қолданудың әдістемелік механизмдері талданып, олардың оқушылардың өзіндік жұмысын, зерттеушілік дағдыларын және сыни ойлауын дамытуға әсері айқындалады.

Кілт сөздер: Цифрлық модельдеу, химияны оқыту, оқу әрекетін белсендіру, виртуалды зертхана, танымдық қызығушылық, 3D визуализация.

В этой статье исследуется дидактический потенциал использования технологий цифрового моделирования в процессе преподавания химии. Цифровое моделирование позволяет учащимся визуально воспринимать абстрактные и сложные химические процессы, которые являются основным средством активации учебной деятельности за счет повышения их познавательного интереса. В статье проанализированы методические механизмы применения цифровых лабораторий, виртуальных симуляций и 3D-моделей, определено их влияние на развитие самостоятельной работы учащихся, исследовательских навыков и критического мышления.

Ключевые слова: Цифровое моделирование, преподавание химии, активация учебной деятельности, виртуальная лаборатория, познавательный интерес, 3D визуализация.

This article explores the didactic potential of using digital modeling technologies in the process of teaching chemistry. Digital modeling allows students to visually perceive abstract and complex chemical processes, which is the main tool for activating learning activities by increasing their cognitive interest. The article analyzes the methodological mechanisms of using digital laboratories, virtual simulations and 3D models, determines their impact on the development of independent work, research skills and critical thinking of students.

Keywords: Digital modeling, teaching chemistry, activating educational activities, virtual laboratory, cognitive interest, 3D visualization.

Кіріспе

Цифрлық модельдеу – бұл нақты химиялық құбылыстарды, процестерді немесе жүйелерді компьютерлік технологиялар негізінде виртуалды ортада бейнелеу, олардың динамикасын, құрылымын және өзара әрекеттесу механизмдерін дәл көрсету [1]. Ол химиялық білім беруде күрделі дерексіз ұғымдар мен көзге көрінбейтін процестерді көрнекі етудің негізгі құралы болып табылады.

Бұл модельдер химиядағы білімді ұсынудың дәстүрлі үш деңгейіне сәйкес жүзеге асады:

1. Макроденгей: Нақты зертханалық тәжірибелерді (мысалы, титрлеу, тұнбаның түзілуі) виртуалды зертханаларда симуляциялау. Бұл оқушыға қауіпсіз жағдайда эксперименттік дағдыларды меңгеруге мүмкіндік береді.

2. Микроденгей (молекулалық): Химиялық реакциялардың молекулалық деңгейде қалай жүретінін, атомдар мен молекулалардың қозғалысын, байланыстардың түзілуін және үзілуін 3D-анимациялар арқылы көрсету. Бұл – химияның мәнін терең түсінуге бағытталған ең маңызды деңгей.

3. Символдық деңгей: Химиялық формулалар, теңдеулер және графиктер сияқты абстрактілі белгілерді модельдеу арқылы олардың микро- және макроденгейлермен байланысын орнату.

Цифрлық модельдеу оқушыға ақпаратты кешенді қабылдауға жағдай жасай отырып, оның танымдық белсенділігін арттырады. Модельдер оқушыға белгісіздік жағдайында өз болжамын тексеруге және өздігінен қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Оқушылардың оқу әрекетін белсендіру үшін ішкі мотивацияны ояту, қызығушылықты арттыру, тапсырмаларды орындауда дербестік пен жауапкершілік сезімін қалыптастыру маңызды. Цифрлық модельдеу осы факторларды күшейтеді.

Негізгі бөлім

Оқушылардың оқу әрекетін тиімді белсендіру үшін педагогикалық үдерістің психологиялық аспектілерін ескеру маңызды. Оқу белсенділігінің негізі – бұл ішкі мотивацияны ояту, танымдық қызығушылықты арттыру және тапсырмаларды орындауда дербестік пен жауапкершілік сезімін қалыптастыру [2]. Цифрлық модельдеу технологиялары осы факторларды күшейтуге бағытталған қуатты құрал болып табылады.

Цифрлық модельдеу ортасы оқушыларға дербес шешім қабылдауға толық еркіндік береді. Виртуалды зертханаларда қателік жасаудың салдары қауіпті емес, керісінше, оқу тәжірибесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Оқушы ерітіндінің концентрациясын немесе температураны өзгерте отырып, оның нәтижесіне тікелей жауапкершілік алады. Бұл тәсіл оқушының өзіндік реттеу қабілетін дамытады, яғни ол өз іс-әрекетін бақылауды, қателерін түзетуді және тиімді оқу стратегиясын таңдауды үйренеді. Осылайша, цифрлық модельдеу оқушының белсенді субъект ретінде қалыптасуына психологиялық негіз қалайды.

Кесте 1 - Цифрлық модельдеуді химияны оқытуға интеграциялаудың кешенді тиімділігі

№	Оқу әрекетін белсендіру аспектісі	Цифрлық модельдеу құралы	Әсер ету механизмі (Әдістемелік рөл)	Дамитын негізгі қабілеттер	Белсенділіктің көрсеткіші
I. КОГНИТИВТІК АСПЕКТ					
1.	Дерексіздіктен нақтылыққа көшу	3D-модельдеу (Avogadro, MolView)	Атомдар, молекулалар және орбитальдардың кеңістіктік құрылымын көрнекі, интерактивті түрде көрсету.	Абстрактілі ойлау, Кеңістіктік қиял.	Күрделі ұғымдарды (гибридизация) тез түсіну.
2.	Ақпаратты талдау және синтездеу	Интерактивті симуляциялар (PhET, ChemCollective)	Эксперименттік параметрлер-ді (температура, концентрация) өзгерту арқылы себеп-салдарлық байланыстарды тәжірибе жүзінде анықтау.	Сыни ойлау, Логикалық талдау, Болжау дағдысы.	Графиктер мен деректерді өздігінен интерпретациялау.

№	Оқу әрекетін белсендіру аспектісі	Цифрлық модельдеу құралы	Әсер ету механизмі (Әдістемелік рөл)	Дамитын негізгі қабілеттер	Белсенділіктің көрсеткіші
3.	Метатанымдық дағдылар	Виртуалды зертханаларда қателік жасауға мүмкіндік беру	Қателердің нәтижесін тікелей көрсету арқылы оқушының өз оқу стратегиясын бақылауға және түзетуге мәжбүр ету.	Өзін-өзі реттеу, Рефлексия, Оқу тиімділігін бағалау.	Қателерді қайталамау және оңтайлы шешімді жылдам табу.
II. ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-МОТИВАЦИЯЛЫҚ АСПЕКТ					
4.	Ішкі мотивация және қызығушылық	Геймификация элементтері бар платформалар (Labster)	Оқуды тартымды әрі жаңашыл ортада ұйымдастыру, ізденушілікке ынталандыру.	Танымдық қызығушылық, Ынта.	Сабақтан тыс уақытта модельдеуге оралу, тапсырманы тереңдету.
5.	Дербестік және жауапкершілік	Өздігінен құрастыруға арналған модельдеу бағдарламалары	Оқушыға эксперименттің барлық кезеңінде (реагентті таңдаудан бастап, нәтижені өңдеуге дейін) басқарушы рөлін беру.	Өзіндік шешім қабылдау, Бастамашылдық, Жауапкершілік.	Мұғалімнің нұсқауынсыз мәселені шешуге талпыныс жасау.
III. ӘДІСТЕМЕЛІК-ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТ					
6.	Зерттеушілік қызмет	Мәселелік жағдаяттарға негізделген симуляциялар	Нақты деректерді жинау, оларды өңдеу, гипотезаларды модельдеу арқылы тексеру және ғылыми тұрғыдан дәлелдеу.	Зерттеушілік дағды, Ақпараттық құзыреттілік.	Зерттеу жұмыстарының, жобалардың сапасының артуы.
7.	Тілдік даму (Көптілділік контексті)	Ағылшын тіліндегі симуляциялар және терминдерді модельдеу	Күрделі химиялық процестердің атауларын, анықтамаларын бірнеше тілде (CLIL) визуализациямен қатар меңгеру.	Тілдік құзыреттілік, Терминологиялық дәлдік.	Ғылыми әдебиеттерді ағылшын тілінде түсіну және талдау.

Бұл кесте цифрлық модельдеуді оқыту процесінде пайдаланудың үш деңгейлі әсерін көрсетеді. Ол тек техникалық құрал ғана емес, сонымен қатар:

Когнитивтік деңгейде (1-3) – оқушының абстрактілі және сыни ойлауын дамытатын, білімді тереңдететін құрал.

Психологиялық деңгейде (4-5) – ішкі мотивация мен дербестікті арттыратын, оқуға деген ынтаны күшейтетін фактор.

Әдістемелік деңгейде (6-7) – зерттеушілік, коммуникативтік және тілдік дағдыларды (көптілділік) бір мезгілде дамытуға мүмкіндік беретін кешенді тәсіл.

Осы факторлардың барлығының интеграциясы химия сабағындағы оқу әрекетінің жан-жақты және тұрақты белсенділігін қамтамасыз етеді.

Цифрлық зертханалар, виртуалды симуляциялар және үшөлшемді модельдер – қазіргі білім беру кеңістігінде оқушылардың оқу әрекетін белсендірудің тиімді құралдары ретінде қарастырылады. Бұл технологиялар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, олардың өзіндік жұмыс жүргізу дағдыларын, зерттеушілік қабілеттерін және сыни ойлауын дамытуға ықпал етеді. Атап айтқанда, виртуалды

симуляциялар арқылы оқушылар химиялық құбылыстарды қауіпсіз ортада бақылап, тәжірибе нәтижелерін талдауға мүмкіндік алады. Ал 3D-модельдер молекулалық құрылымдарды кеңістікте елестетуге жағдай жасап, абстрактілі ұғымдарды нақты түсінуге көмектеседі. Бұл үдеріс оқушылардың метатанымдық стратегияларын қалыптастырып, оқу процесіне деген ішкі мотивациясын күшейтеді. Демек, цифрлық модельдеу құралдарын жүйелі қолдану – білім алушылардың функционалдық сауаттылығын арттырудың және оқу әрекетін белсендірудің маңызды әдістемелік тетігі болып табылады.

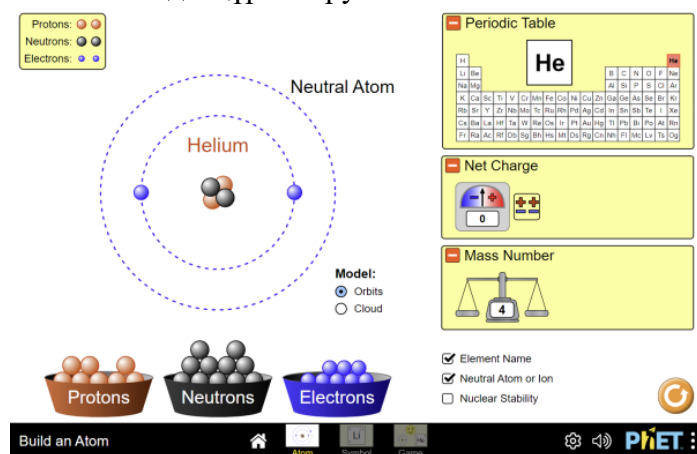
PhET Interactive Simulations – Колорадо университеті (University of Colorado Boulder) әзірлеген тегін онлайн платформа. Ол физика, химия, биология, математика және жер туралы ғылымдар бойынша интерактивті симуляциялар ұсынады [3].

Мүмкіндіктері:

- 167-ден астам симуляция: химиялық байланыстар, молекулалар, реакциялар, ерітінділер, қышқыл-негіз тепе-теңдігі және т.б.
- 3 тілде қолжетімді: қазақ, орыс, ағылшын (кейбір симуляциялар аударылған).
- Интерактивті тәжірибелер: оқушылар заттарды араластырып, реакцияны бақылап, нәтижелерді талдай алады.
- Мұғалімдерге арналған ресурстар: дайын тапсырмалар, сабақ жоспарлары, бейне нұсқаулықтар.
- Қолдану саласы: сыныпта, үй тапсырмасында, зертханалық жұмыс ретінде.

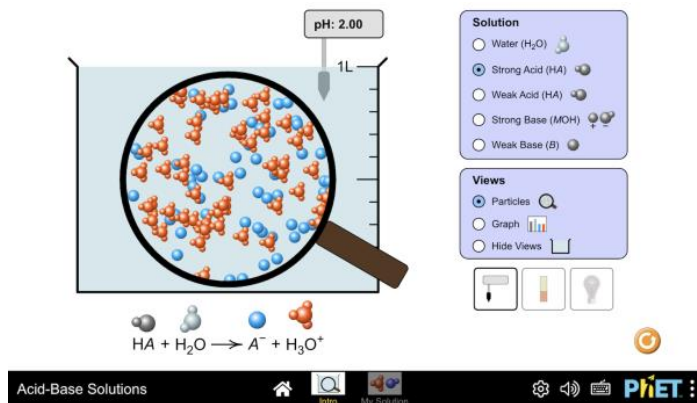
Мысал симуляциялар:

1. «Build a Atom» – атомды құрастыру.



Сурет 1 - Атомды құрау (PhET платформасы)

2. «Acid-Base Solutions» – ерітінділердің pH деңгейін зерттеу.



Сурет 2 - Ерітінділердің pH деңгейін зерттеу (PhET платформасы)

3. «Balancing Chemical Equations» – реакция теңдеулерін теңестіру.

ChemCollective – Карнеги-Меллон университеті ұйымдастырған онлайн платформа. Ол химияны оқытуға арналған виртуалды зертханалар, сценарийлік тапсырмалар және интерактивті курстар ұсынады.

Мүмкіндіктері:

- Виртуалды зертханалар: оқушылар реактивтерді таңдап, тәжірибе жүргізіп, нәтижелерді талдай алады.

- Автоматты бағалау тапсырмалары: оқушы жауаптарын жүйе өзі тексереді.
- Сценарийлік тапсырмалар: нақты өмірлік жағдайлар негізінде химиялық есептер шешу.
- Молекулалық визуализация: атомдар мен молекулалардың өзара әрекетін модельдеу.
- Оқу курстары: стехиометрия, термохимия, қышқыл-негіз, электрохимия және т.б.

Мысал тапсырмалар:

1. «Solution Preparation Lab» – ерітінді дайындау.
2. «Titration Simulation» – титрлеу процесін модельдеу.
3. «Limiting Reagent» – шектеуші реагентті анықтау.

Екі платформа да оқушылардың функционалдық сауаттылығын, сыни ойлауын және зерттеушілік қабілетін дамытуға бағытталған. Олар дәстүрлі оқыту әдістерін толықтырып, химияны қызықты әрі қолжетімді етеді.

Оқу әрекетін белсендіретін 5 фактор (цифрлық модельдеу негізінде):

1. Визуализация және көрнекілік.

Цифрлық модельдеу арқылы дерексіз химиялық ұғымдар – атомдар, молекулалар, реакция механизмдері – нақты әрі көрнекі түрде бейнеленеді. 3D-модельдер мен виртуалды симуляциялар оқушылардың заттардың құрылымын кеңістікте елестетуіне мүмкіндік береді. Бұл визуализация когнитивтік қабылдауды жеңілдетіп, оқу мотивациясын арттырады.

Мысал: PhET симуляторындағы «Build a Atom» арқылы оқушы молекула құрастырып, байланыс түрін визуалды түрде көреді.

2. Интерактивтілік және белсенді қатысу.

Цифрлық модельдеу құралдары оқушыны пассивті тыңдаушы емес, белсенді зерттеуші ретінде қалыптастырады. Виртуалды зертханаларда оқушы тәжірибе жүргізіп, нәтижелерді талдайды, гипотеза ұсынады. Бұл әрекет оқу процесіне белсенді қатысуға, дербес шешім қабылдауға үйретеді.

Мысал: ChemCollective платформасында оқушы титрлеу процесін модельдеп, шектеуші реагентті анықтайды.

3. Ішкі мотивацияны ояту.

Цифрлық модельдеу оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, ішкі мотивацияны күшейтеді. Қызықты визуалды тапсырмалар, нақты өмірлік жағдайлар негізіндегі сценарийлер оқушыны білім алуға ынталандырады. Бұл мотивация оқу әрекетінің сапасын арттырады.

Мысал: Виртуалды симуляцияда «Қышқыл-негіз тепе-теңдігі» тақырыбын зерттеу арқылы оқушы рН деңгейін өзгертіп, нәтижесін бақылап отырады.

4. Метатанымдық стратегияларды қалыптастыру.

Цифрлық модельдеу оқушының оқу процесін бақылау, мақсат қою, өз білімін бағалау сияқты метатанымдық қабілеттерін дамытады [4]. Бұл стратегиялар оқу әрекетін өздігінен реттеуге, дербес жоспарлауға мүмкіндік береді.

Мысал: Оқушы симуляция нәтижелерін салыстырып, қай тәжірибе тиімді болғанын анықтап, келесі әрекетін жоспарлайды.

5. Зерттеушілік және сыни ойлау дағдыларын дамыту.

Цифрлық модельдеу оқушыны эксперимент жүргізуге, деректерді талдауға, қорытынды жасауға үйретеді [5]. Бұл зерттеушілік дағдылар сыни ойлаумен ұштасып,

оқушының функционалдық сауаттылығын арттырады. Оқушы тек дайын ақпаратты қабылдамай, оны талдап, бағалай біледі.

Химия пәніндегі цифрлық модельдеуді қолдану қазіргі білім берудегі STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) интеграциясының тікелей көрінісі болып табылады, өйткені бұл тәсіл оқушылардың пассивті білім алушыдан белсенді зерттеушіге ауысуын қамтамасыз етеді [6]. Виртуалды зертханалар мен симуляциялар (мысалы, PhET) арқылы химиялық теорияны (Science) технологиялық құралдармен (Technology) біріктіру арқылы, оқушылар нақты мәселелерді шешу үшін жобалау және сынақтан өткізу (Engineering) дағдыларын қалыптастырады, сондай-ақ модельдеу нәтижесінде алынған сандық деректерді математикалық әдістермен талдайды (Mathematics). Осылайша, цифрлық модельдеу оқушының тек пәндік білімін тереңдетіп қана қоймай, когнитивтік икемділігін, сыни ойлауын және пәнаралық құзыреттілігін дамытатын, оқу әрекетін белсендірудің кешенді әрі функционалдық құралы қызметін атқарады.

Қорытынды

Жаһандық білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды тиімді пайдалану оқыту сапасын арттырудың маңызды тетігіне айналып отыр. Әсіресе химия пәнінде дерексіз және күрделі ұғымдарды меңгеру барысында оқушылардың оқу әрекетін белсендіру үшін цифрлық модельдеу құралдарын қолдану өзектілігін арттыруда. Бұл мақалада жүргізілген талдау нәтижелері цифрлық модельдеудің дидактикалық әлеуетін, оның оқушылардың танымдық қызығушылығын, зерттеушілік дағдыларын және функционалдық сауаттылығын дамытуға ықпалын нақты көрсетеді.

Цифрлық модельдеу – химиялық процестерді визуалды түрде көрсету арқылы оқушылардың пәндік мазмұнды терең түсінуіне мүмкіндік береді. Молекулалық құрылымдарды 3D форматта бейнелеу, реакция механизмдерін виртуалды симуляциялау және цифрлық зертханаларда тәжірибе жүргізу оқушылардың оқу белсенділігін арттырып, олардың оқу процесіне деген ішкі мотивациясын күшейтеді. Бұл тәсілдер оқушылардың дербес жұмыс істеу қабілетін, тапсырмаларды орындаудағы жауапкершілік сезімін және сыни тұрғыда ойлау дағдыларын қалыптастыруға жағдай жасайды.

Мақалада қарастырылған әдістемелік механизмдер – PhET симуляторлары, ChemCollective платформасы, виртуалды зертханалар және интерактивті тапсырмалар – оқушылардың оқу әрекетін белсендірудің тиімді құралдары ретінде сипатталады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, цифрлық модельдеу қолданылған сабақтарда оқушылардың белсенділік деңгейі, пәнге қызығушылығы және тапсырмаларды орындау сапасы дәстүрлі әдістермен оқытылған топтарға қарағанда айтарлықтай жоғары болды. Бұл цифрлық технологиялардың тек көрнекілік құралы ғана емес, сонымен қатар оқыту мазмұнын тереңдететін, оқушының танымдық әрекетін жандандыратын педагогикалық ресурс екенін дәлелдейді.

Сонымен қатар, цифрлық модельдеу оқушылардың метатанымдық стратегияларын дамытуға ықпал етеді. Олар оқу процесін бақылауға, өз білімін бағалауға, мақсат қоюға және оқу әрекетін өздігінен реттеуге дағдыланады. Бұл қабілеттер функционалдық сауаттылықтың негізгі компоненттері болып табылады және оқушыны ХХІ ғасырдың талаптарына сай тұлға ретінде қалыптастыруға бағытталған.

Цифрлық модельдеу негізінде оқушылардың оқу әрекетін белсендіру – заманауи білім беру парадигмасына сәйкес келетін, ғылыми негізделген және тәжірибеде тиімділігі дәлелденген әдістемелік бағыт. Мұғалімдер үшін бұл тәсіл оқыту үдерісін жаңғыртуға, сабақ мазмұнын байытуға және оқушылардың тұлғалық дамуына жағдай жасауға мүмкіндік береді. Болашақта цифрлық модельдеуді интеграциялау арқылы химияны оқытуда зерттеушілік, жобалық және проблемалық тәсілдерді үйлестіре отырып, оқушылардың білім сапасын арттыруға бағытталған кешенді педагогикалық жүйе қалыптастыруға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Төлегенова А. Химия пәнінде цифрлық модельдеу арқылы оқу белсенділігін арттыру жолдары. – «Білім және ғылым» журналы. 2022. №4, 45–52бб.
2. Половникова Н. А. Изучение процесса формирования самостоятельности школьника в учении. -Москва: Просвещение, 1977.
3. McKagan S. B., Perkins K. K., Wieman C. E., LeMaster R. The PhET Interactive Simulations project: Principles for effective design and use of simulations in education. AIP Conference Proceedings, 2009. 1179(1), 3–7p.
4. Жампеисова М. М. Цифрлық білім беру ресурстарын қолдану арқылы студенттердің танымдық белсенділігін арттыру. -Алматы: Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы, 2019.
5. Нұрғалиева Ғ. Т. Химияны оқытудағы 3D-модельдеу технологияларының дидактикалық әлеуеті. -Астана: Білім және ғылым журналы. 2021.
6. Жуманова Р.М., Спарханова Н. Химия пәнін оқытудағы STEM-технологиясының мүмкіндіктері: әдістемелік құрал. – Шымкент: «Өрлеу» БАҰО, 2018. – 48 б.

УДК 1:37.013.42:004.8(574)

ГРАЖДАНИН «ТОЛЫҚ АДАМ»: ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ПОСТСОВЕТСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ И ЦИФРОВОГО ВЫЗОВА

Ибжарова Ш.А.

К.ф.н., ассоциированный профессор, Алматы менеджмент университет (AlmaU),
г. Алматы, Республика Казахстан
sh.ibzharova@almau.edu.kz

Статья обращается к вопросу, что происходит с гражданином в постсоветском обществе, входящем в эпоху искусственного интеллекта. На материале программы *Tolyq Adam* в AlmaU описывается авторский модуль «Гражданин Толық Адам», встроенный в курсы философии, критического мышления и социологии/политологии. Через анализ малых гражданских решений, опыта *service learning*, работы с совестью и критической цифровой грамотности показывается, как идеал «толық адам» и «ар ілімі» Шәкәріма могут поддерживать формирование гражданской субъектности студента и сопротивление технократическому фатализму и патронализму.

Ключевые слова: толық адам; гражданская субъектность; совесть; постсоветское общество; искусственный интеллект; цифровизация; университетское образование; AlmaU.

Мақалада посткеңестік кеңістікте жасанды интеллект дәуіріне қадам басқан қоғамдағы азаматтың жағдайы қарастырылады. AlmaU университетіндегі *Tolyq Adam* бағдарламасы негізінде философия, сыни ойлау және әлеуметтану/саясаттану курстарына ендірілген «Азамат Толық Адам» авторлық модулі сипатталады. Шағын, күнделікті азаматтық шешімдер, *service learning* форматындағы қоғамдық қызмет тәжірибесі, арға негізделген рефлексия және сыни цифрлық сауаттылық арқылы Абайдың «толық адам» идеалы мен Шәкәрімнің «ар ілімі» студенттің азаматтық субъектілігін қалыптастыруға және технократиялық фатализм мен патронализмге ішкі қарсылықты күшейтуге қалай ықпал ететіні талданады.

Кілт сөздер: толық адам; азаматтық субъектілік; ар ілімі; посткеңестік қоғам; жасанды интеллект; цифрлық сауаттылық; жоғары білім; AlmaU.

The article reflects on what happens to the citizen in a post-Soviet society entering the age of artificial intelligence. Using the *Tolyq Adam* programme at AlmaU, it presents the author's module "Citizen Tolyq Adam", embedded into courses in philosophy, critical thinking and sociology/political science. Through small civic choices, service-learning projects, work with conscience and critical digital literacy, the study shows how Abai's ideal of the holistic person (*tolyq adam*) and Shakarim's "science of conscience" may foster students' civic subjectivity and inner resistance to technocratic fatalism and patronal politics.

Keywords: holistic person (*tolyq adam*); civic subjectivity; conscience; post-Soviet society; artificial intelligence; digital literacy; higher education; AlmaU.

Введение

За тридцать пять лет независимости постсоветские государства демонстрируют парадокс: при формальном наличии конституций, выборов, парламентов и деклараций прав человека гражданин как субъект политического и ценностного выбора часто оказывается почти невидим. В повседневном опыте доминирует ощущение, что решения принимаются «без нас и до нас», а участие в общественной жизни либо опасно, либо бессмысленно, что усиливает

выученную беспомощность и внутреннюю эмиграцию, унаследованные от позднесоветского периода [9; 26; 28]. Эта ситуация описывается через понятия *patronal politics* и *state capture*, когда логика личных лояльностей и захвата государства доминирует над логикой публичной ответственности, а формальные институты играют декоративную роль [18; 20].

В последние годы к этому добавляется слой цифровизации и стремительного развития искусственного интеллекта: существенная часть операций с информацией – от поиска и анализа до генерации текстов и изображений – делегируется алгоритмам [17]. Дискурсы «навыков будущего» и цифровых компетенций так или иначе вытесняют исходный вопрос: кто и с какой совестью использует технологии, как человек остается субъектом решения в среде, где машины все чаще «знают лучше» [15; 16]. Возникает необходимость заново различить то, что может быть передано машине, и то, что принципиально не делегируется: формирование совести, характера, духовно-универсального ядра человека, того, что Шәкәрім обозначал как «ғылым ар-ұждан» – науку о совести [8].

Постсоветский человек входит в цифровую эпоху с багажом позднесоветского опыта и травмы перехода 1990-х, что отражено в многочисленных свидетельствах и исследованиях о *homo sovieticus* и его «послесловии» [9; 16; 26; 28]. Наследие *homo sovieticus* – патернализм, недоверие, склонность к апатии и цинизму – становится фоном для восприятия и новых цифровых реальностей, и новых политических сюжетов. В казахстанском контексте к этому добавляются кризис доверия к институтам, неоднозначные эффекты модернизационных реформ, дискуссии об «эпохе нео-невежества» и амбивалентность ценностей молодежи [3; 6; 25]. Гражданин одновременно вытесняется из поля политики и оказывается объектом алгоритмического управления, где цифровые системы могут усиливать неравенства и манипуляции [17; 27].

В высшем образовании это противоречие проявляется особенно остро. Университеты декларируют миссию воспитания «активного гражданина» и носителя ценностей, но реальные практики нередко закрепляют приоритет рынка и технологий над человеком, редуцируя образование к совокупности измеряемых компетенций и трудоустройству [14; 15; 19; 29]. Гуманитарно-философский блок часто оказывается вторичным, хотя именно он задает вопрос о том, кого мы формируем: духовно-универсального, целостного человека или «цифрово грамотного исполнителя», встроенного в существующие властные и рыночные структуры [16; 17].

В этой ситуации обращение к концепции «толық адам» Абая, переосмысленной в связи с казахстанской философской традицией и образовательной повесткой, приобретает особую значимость [1; 2; 4; 5; 7]. Идеал целостного человека, соединяющего ум, сердце и волю, может быть прочитан как образ гражданина, не снимающего с себя ответственности, не прикрывающегося «нейтральностью алгоритмов» и готового различать удобное и должное в конкретных жизненных и профессиональных ситуациях [4; 5]. Связка абаевского «толық адам» с шакаримовской «наукой о совести» задает рамку, в которой цифровые компетенции не отменяют, а, наоборот, обостряют вопрос о совестной зрелости [3; 7; 8].

Цель статьи – концептуально обосновать и описать авторский модуль «Гражданин Толық Адам» в составе программной рамки *Tolyq Adam AlmaU* и показать, каким образом он способствует формированию гражданской субъектности студента в условиях постсоветской трансформации и цифрового вызова [10; 11; 22; 24]. Новизна состоит в трактовке «толық адам» и «науки о совести» как основания гражданского измерения личности в эпоху ИИ; в критике элитарности как карьерного статуса в пользу «элитарности совести»; и в описании конкретного педагогического кейса, где практики малых решений, совестливого несогласия, *service learning* и критической цифровой грамотности соединяются в попытке пробуждения гражданина-субъекта [15; 16; 23].

В дальнейшем под «гражданином Толық Адам» понимается не юридический статус, а тип личности – гражданин, мыслящий, чувствующий и действующий в логике идеала

целостного человека («толық адам»), соединяющий разум, совесть и волю в условиях постсоветской и цифровой реальности.

В последующем изложении статьи различаются три уровня употребления данного понятия: философский идеал Абая обозначается как «толық адам» (строчными буквами), университетская программа AlmaU – как Tolyq Adam, а фигура формируемого субъекта – как «гражданин Толық Адам», под которым понимается тип студента, стремящегося мыслить, чувствовать и действовать в логике идеала целостного человека в постсоветской и цифровой реальности.

Материалы и методы исследования

Эмпирической основой послужил опыт авторской реализации концепции «Гражданин Толық Адам» в Almaty Management University (AlmaU), позиционирующем себя как предпринимательский и социально ответственный университет, ориентированный на принципы ответственного управленческого образования и устойчивого развития [10; 11; 22]. Под модулем «Гражданин Толық Адам» понимается не формальная отдельная дисциплина, а педагогическая рамка, которую автор последовательно интегрирует в три курса: «Философия», «Критическое мышление» и МСПЗ «Социология/политология» для студентов разных направлений – от менеджмента и маркетинга до психологии, творческих специальностей и сферы услуг [24]. Одновременно в AlmaU реализуется ряд дисциплин, ориентированных на целостное развитие студента – «Дизайн жизни», МСПЗ по культурологии и психологии, курсы service learning, дисциплины по биохакингу и благополучию, – формируя широкий контур программы Tolyq Adam [10; 11]. Представляемый модуль занимает в этом контуре особое место как философско-антропологическая и гражданская интерпретация идеала «толық адам» [1; 4; 5].

Материалом исследования стали syllabus и методические разработки по трем курсам; фрагменты рефлексивных работ студентов (эссе, дневники, мини-манифесты), обезличенные с соблюдением этических требований; наблюдения за динамикой дискуссий и проектов; институциональные документы AlmaU, отражающие приверженность принципам PRME, устойчивому развитию и социальной ответственности [10; 11; 22; 24]. Такой набор источников позволяет увидеть не только задекларированные цели, но и реальные образовательные траектории, связанные с формированием гражданской субъектности и совестной зрелости студентов.

Методологически используются:

- философско-антропологический анализ концепции «толық адам» в сопоставлении с феноменом постсоветского гражданина и понятием гражданской субъектности, в диалоге с работами о homo sovieticus и постсоветском человеке [9; 16; 26; 28];

- критический анализ политического и культурного контекста Казахстана и региона, опирающийся на концепции patronal politics и state capture, а также исследования роли высшего образования в авторитарной легитимации [18–21; 27; 29];

- кейс-стади авторского модуля в университетском контексте, позволяющее увидеть возможности и ограничения формирования гражданской субъектности и совестной зрелости в условиях цифровизации [24; 27];

- качественный анализ студенческих текстов в русле концепции «citizenship-as-practice» – гражданственности как практики, а не только статуса, с фокусом на изменении языка самоописания и степени принятия ответственности [15; 16; 23].

Основная часть

Философские основания модуля «Гражданин Толық Адам» в эпоху ИИ

Концепция «толық адам» у Абая формируется как ответ на распад целостности человека: разрыв между знанием и нравственностью, трудом и внутренней мотивацией, высоким дискурсом и реальной жизнью [1; 2]. Целостный человек – тот, кто удерживает единство «ақыл – жүрек – қайрат», соединяя ясность мысли, чувствительность совести и

волевое усилие [1; 4; 7]. Сегодня это единство угрожаемо новой фрагментацией – цифровой, информационной, алгоритмической, когда процессы мышления и создания текстов, казалось бы, можно почти полностью делегировать машинам [17]. Развитие ИИ высвечивает давнюю редукцию мышления к обработке информации и решению задач, а творчества – к оригинальной комбинации данных, что позволяет алгоритмам успешно имитировать многие когнитивные операции [17]. Остается то, что не сводится к вычислению: вопрос, стоит ли решать ту или иную задачу, какой ценой и во имя чего, как соотносить возможное с должным и справедливым [15; 16].

Здесь открывается поле совести – внутреннего соотнесения действия с представлением о должном, а не только о пользе, и именно здесь становится заметна принципиальная незаменимость человека даже при высокой технологической насыщенности среды [8; 16]. Шәкәрім, говоря о «ғылым ар-ұждан», настаивал на необходимости систематического размышления о совести как ядре человеческой целостности, а не побочном эффекте социальных норм [8]. Шәкәрім обозначает этот круг проблем выражением «ғылым ар-ұждан», подчеркивая необходимость особой «науки о совести». В дальнейшем, следуя современной казахскоязычной литературе, данный комплекс идей обозначается термином «ар ілімі». В цифровую эпоху эта линия становится критически важной: алгоритмы подсказывают эффективные решения, но вопрос, имеет ли человек право их реализовывать, остается неалгоритмизируемым и неустранимым [16]. Цифровая среда радикализует потребность в том, что не может быть передано машине: совестной зрелости, духовной собранности, способности отличать удобное от должного и видеть за технической возможностью этическую границу [3; 17].

В постсоветском контексте гражданская субъектность оказывается под двойным давлением. С одной стороны, гражданин вытеснен на периферию политических решений патронажно-олигархическими режимами, в которых логика личных лояльностей и захвата государства доминирует над логикой публичной ответственности [18; 20; 21]. С другой – цифровые технологии при некритическом внедрении закрепляют неравенства, подменяя живую ответственность ссылками на «объективность системы» и «алгоритмическую нейтральность», в том числе в образовании и публичной сфере [17; 19]. Гражданин рискует стать объектом и политического, и цифрового управления, теряя опыт реального участия и решения [26; 28].

В этих условиях абаевский «толық адам» продуктивно перечитывать в терминах гражданственности и цифрового вызова. Целостность перестает быть только индивидуальной добродетелью; она предполагает готовность переносить нравственные интуиции и совестные решения в сферу общих и технологических решений, не отказываясь от совести при столкновении с жесткими институциональными и алгоритмическими рамками [4; 5; 7]. Возникает фигура гражданина Толық Адам – человека, для которого участие в судьбе сообщества, критическое отношение к ИИ и ответственность за последствия внедрения технологий естественно вытекают из внутренней работы над собой и собственной совестью [3; 7; 16].

Это вступает в напряжение с распространенным пониманием элиты как носителя статуса, доступа к ресурсам и «навыков будущего», где акцент смещен на карьерный и технологический успех [19; 29]. В логике «толық адам» элитарность измеряется не привилегиями, а объемом добровольно принятой ответственности, тягой к истине и справедливости [1; 2; 8]. Гражданская элита – это, скорее, «элита совести»: те, кто первыми удерживают этическое измерение решений – политических, экономических, технологических, – не перекладывая его ни на систему, ни на алгоритм [15; 16; 23]. Авторский модуль «Гражданин Толық Адам» нацелен именно на формирование такого типа элитарности.

Программа Tolyq Adam и авторский модуль «Гражданин Толық Адам»

В логике программы Tolyq Adam AlmaU выступает не набором разрозненных курсов, а целостной моделью формирования личности, опирающейся на стратегию

ответственного управленческого образования и участие университета в глобальном движении PRME [10; 11; 22]. Исходным шагом в этой модели является трансформация мышления: студенту предлагается выйти за пределы обыденных когнитивных схем, освоить инструменты критического мышления и научиться видеть собственные интеллектуальные и ценностные предпосылки, а не только воспроизводить готовые ответы [15; 24]. Следующий уровень можно обозначить как пространство *transformative humanities* – трансформирующих гуманитарных дисциплин, где философия, критическое мышление, социология, культурология и психология начинают работать как единое поле осмысления человека, его свободы, ответственности и границ алгоритмического мира [24; 25]. Завершается эта траектория выходом к идеалу *Tolyq Adam*: целостного человека, для которого профессиональная, гражданская и экзистенциальная измерения жизни не распадаются, а образуют внутренне согласованный образ «я» [1; 2; 7].

Антропологическим основанием такой модели выступает абаевская формула «ақыл – жүрек – қайрат», переосмысленная в современной многомерной оптике четырех видов интеллекта – IQ, EQ, SQ и PQ [4; 5]. IQ отвечает за когнитивную сторону – способность мыслить, анализировать, различать аргумент и манипуляцию; EQ – за эмоциональную чувствительность и умение строить отношения; SQ – за духовно-ценностный слой, совесть и смысл; PQ – за телесно-физическую устойчивость, без которой невозможны ни длительное усилие, ни рефлексия [3]. В этой рамке каждый учебный компонент программы интерпретируется не сам по себе, а через его вклад в баланс этих четырех измерений и в формирование целостной фигуры человека, что позволяет говорить о целенаправленном воспитании человека в логике «толық адам», а не только «успешного специалиста» [10; 11; 22].

Соответствующая учебная матрица включает ряд модулей, целенаправленно акцентирующих разные аспекты этой целостности. Курсы критического мышления развивают интеллектуальное измерение и дают студенту язык для артикуляции собственной позиции и оценки информации; траектории, связанные со служением обществу и *service learning*, выводят к опыту ответственности и солидарности, раскрывая духовно-нравственный потенциал SQ [13; 24]. Дисциплины «Дизайн жизни» и «Исследовательский дизайн» учат проектировать собственную биографию и исследовательскую деятельность в горизонте смысла, а не только эффективности и рынка [12; 27]. МСПЗ-курсы «Великие книги» и «Я, мир» вписывают личный опыт студента в широкие культурные и социально-политические контексты, помогая увидеть себя одновременно гражданином и наследником большой культурной традиции [25]. Биохакинг задает язык заботы о телесной и психической устойчивости; философский диалог собирает эти линии в рефлексивное пространство, где заново формулируются вопросы о человеке, обществе и справедливости [16; 17]. В совокупности эти элементы задают не образ «успешного специалиста», а траекторию становления человека, который учится мыслить, чувствовать, действовать и отвечать как *Tolyq Adam*.

Именно внутри этой общей модели размещается авторский модуль «Гражданин Толық Адам». Он встроен как сквозная рамка трех гуманитарных курсов – философии, критического мышления и МСПЗ «әлеуметтану/политология» («Я, мир»), где вопросы гражданственности и ответственности становятся не внешней «добавкой», а внутренней логикой курса [10; 11; 24]. Модуль не добавляет еще одну формальную дисциплину, а переосмысляет и связывает существующие курсы через фокус на гражданской субъектности и «элитарности совести», опираясь на идеал «толық адам» и шакаримовскую «науку о совести» [1; 2; 4; 5; 8].

Цель модуля – создать у студента опыт гражданской субъектности на масштабах университета, города, локального сообщества и одновременно сформировать критическую цифровую грамотность, опираясь на совестную рамку и понимание рисков алгоритмического управления [16; 17]. Задачи включают: развитие рефлексивного

мышления, направленного и на социальные практики, и на алгоритмические системы; формирование опыта «совестливого несогласия»; освоение малых гражданских решений; опору на инфраструктуру service learning и рефлексия опыта служения через призму «толық адам»; обсуждение этических аспектов ИИ и цифровизации [13; 19; 24; 29].

Содержательно модуль строится вокруг трех блоков. Первый – анализ феномена «потерянного гражданина», наследия homo sovieticus, патронализма и state capture, травмы 1990-х и кризиса доверия, с опорой на постсоветские исследования и эмпирические свидетельства [9; 16; 18; 20; 28]. Второй – работа с текстами Абая, Шәкәрімә и современными казахстанскими философами, переосмысливающими «толық адам» и совесть как основание целостной личности и гражданской позиции [1; 2; 4; 5; 7; 8]. Третий – кейсы гражданских инициатив и цифровых практик: от локальных волонтерских проектов до критики алгоритмической предвзятости и цифрового колониализма в образовании, где студенты учатся видеть связь между технологиями, властью и справедливостью [17; 27; 29].

Первые наблюдения и ограничения

Результаты пилотной реализации модуля носят предварительный характер, но позволяют обозначить несколько тенденций. Во-первых, изменился язык студенческих рефлексий о гражданственности и технологиях: если в начале гражданская позиция чаще отождествлялась с участием в выборах и «большой политикой» или объявлялась неактуальной, а ИИ воспринимался как нейтральный инструмент облегчения жизни, то к завершению модуля все чаще появляются связки гражданственности с профессиональными решениями, с академической честностью, с ответственностью за использование ИИ в учебе и будущем бизнесе [16; 17]. Вопрос «чего я не имею права делать, даже если алгоритм это позволяет» начинает восприниматься как личный, а не абстрактно-нравоучительный, что свидетельствует о сдвиге от внешней морали к внутренней совестной работе [4; 5; 8].

Во-вторых, работа с кейсами малых решений обнажила устойчивую роль внешнего критика: претензии к университетской, городской или национальной реальности формулируются легко, но переход к действиям вызывает сопротивление и страх, укорененные в постсоветском опыте [9; 28]. Возвращение к абаевско-шакаримовской линии – требованию внутренней честности и ответственности «на своем участке» – помогает сместить фокус от «они должны» к вопросу «что могу сделать я вместе с другими», даже если шаги остаются небольшими и локальными [1; 2; 8]. Модуль, таким образом, работает не с абстрактным гражданином, а с конкретной биографией и конкретной зоной ответственности студента.

В-третьих, практика «совестливого несогласия» показала, насколько непривычно выстраивать несогласие в логике уважительного диалога, а не конфронтации или пассивного молчания. Через разбор конкретных ситуаций – алгоритмический отбор, использование ИИ в оценивании, неравный доступ к цифровым ресурсам, давление формальных требований – студенты учатся формулировать более взвешенные позиции, опираясь на совесть, а не только на эмоцию или групповую норму [15; 16; 23]. Такой опыт коррелирует с пониманием гражданственности как практики, в которой существенна не только конечная позиция, но и способ ее выражения, готовность слышать и быть услышанным [17; 23].

В-четвертых, элементы service learning показали, что опыт служения меняет отношение к профессии и технологиям. Работа с детьми, пожилыми, уязвимыми группами, школами регионов заставляет будущих менеджеров, финансистов, IT-специалистов по-новому задуматься о социальной ответственности бизнеса и цифровизации, о распределении ресурсов и знания [13; 24]. В рефлексиях такие эпизоды связываются с идеалом «толық адам»: усиливается вопрос, каким человеком я хочу быть в мире множасьих возможностей и как мои профессиональные решения скажутся на других [4; 5; 25].

Ограничения также очевидны. Скепсис части академического сообщества к ценностно-гуманитарным модулям сохраняется; инструментальный подход студентов, ориентированных на быстрый карьерный эффект, ограничивает глубину вовлечения и готовность к внутренней работе [15; 19]. Цифровые средства иногда воспринимаются как способ обойти личное усилие, а не как поле ответственности. Внешний политико-правовой контекст суженного гражданского пространства задает дополнительные рамки: университет вынужден балансировать между формированием гражданина-субъекта и недопущением избыточных рисков, связанных с публичной активностью [18; 20; 21; 29]. Тем не менее связка «толық адам» и «науки о совести», помещенная в цифровой контекст, оказывается действенным противовесом цинизму и технократическому фатализму, позволяя удерживать фокус на человеке как на нравственно ответственной личности [3; 7; 8].

Заключение

Кризис гражданской субъектности в постсоветских обществах имеет не только институциональную, но и антропологическую природу: человек привыкает мыслить себя объектом политического, рыночного и цифрового управления и отказываться от ответственности за общие решения [16; 26; 28]. В эпоху ИИ эта тенденция усиливается, подменяя совесть ссылками на «нейтральность алгоритмов» и «требования рынка», а гражданскую позицию – потребительской логикой и цифровой адаптивностью [15; 17]. При этом постсоветский опыт усиливает склонность к внутренней эмиграции и недоверию, что делает задачу пробуждения гражданина особенно сложной [9; 18].

Концепция «толық адам» в связке с шакаримовской «наукой о совести» и казахстанской образовательной традицией обладает значительным потенциалом для переосмысления гражданского и цифрового измерений личности [1; 2; 4; 5; 7; 8]. Она позволяет говорить о новой элитарности – элитарности совести, когда повышенная ответственность за общие решения становится добровольно принятой обязанностью человека, прошедшего университетскую школу и не желающего перекладывать моральный выбор на алгоритм или систему [15; 16; 23]. В этой перспективе гражданин Толық Адам – не идеализированная фигура, а реалистичный ориентир для образовательных практик, нацеленных на соединение мышления, чувства, воли и действия.

Университет, несмотря на внешние ограничения, остается пространством, где можно целенаправленно формировать опыт гражданской субъектности и совестной зрелости через образовательные практики, особенно в гуманитарном блоке [10; 11; 22; 24]. Авторский модуль «Гражданин Толық Адам» показывает, что сочетание философско-антропологической рефлексии, анализа постсоветского и цифрового контекста, практик малых решений, совестливого несогласия и service learning способно сдвинуть студента от позиции выученной беспомощности и технократического конформизма к более сложной позиции ответственности, не лишенной сомнений, но укорененной в совести [13; 16; 17; 24].

Подобные инициативы неизбежно сталкиваются со скепсисом, инструментализацией образования, внешними политическими рамками и логикой цифровой оптимизации, плохо учитывающей «медленное время» формирования характера и совести [19; 25; 27; 29]. Это требует трезвого понимания границ воздействия и поиска союзников – от университетского сообщества до образовательной политики и общественных дискуссий.

Модуль «Гражданин Толық Адам» следует рассматривать как открытый проект. В перспективе необходимы систематические исследования влияния подобных курсов на гражданскую и цифровую субъектность выпускников, сопоставление опыта AlmaU с другими университетами, включение вопросов совести, целостного человека и этики ИИ в национальные дискуссии о высшем образовании и стратегиях развития Казахстана [10; 11; 22; 27]. Именно такие практики могут помочь университету сохранить и обновить свою миссию – оставаться местом, где человек учится быть целостным гражданином в мире, тяготеющем к фрагментации.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абай. (2014). Қара сөздер. Алматы: Алматы кітап баспасы.
2. Абай. (2015). Слова назидания. Алматы: Алматы кітап баспасы.
3. Бегалинова, К. К., Ашилова, М. С., & Бегалинов, А. С. (2019). О некоторых аспектах образования и цифровизации общества. *Философия образования*, 19(2), 100–112.
4. Нурышева, Г. Ж. (2022). Экзистенциализм Абая. *Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии*, 80(2), 12–21.
5. Сартасева, Р. С. (2021). Учение Абая «толық адам» и современные тенденции в решении проблемы целостного человека. *Адам әлемі*, 3(88), 76–91.
6. Сатпаев, Д. (2018, 25 июня). Вступил ли Казахстан в эпоху «нео-невежества»? *Forbes Kazakhstan*.
7. Соловьева, Г. Г. (2021). Абай о целостном человеке: Единство истины, добра и красоты. *Аль-Фараби*, 2(74), 18–34.
8. Шәкәрім Құдайбердіұлы. (1989). Үш анық. Алматы: Жазушы.
9. Alexievich, S. (2016). *Secondhand Time: The Last of the Soviets* (B. G. Gessen, Trans.). New York, NY: Random House.
10. Almaty Management University (AlmaU). (2022). *PRME Sharing Information on Progress Report 2020–2022*. Almaty: Almaty Management University.
11. Almaty Management University (AlmaU). (2023). *SDG Report 2021–2022*. Almaty: Almaty Management University.
12. Aryn, Y., & Aryn, R. (2020). Socio-political factors of socialization of youth of Kazakhstan. *Polit*, 131, 38–44.
13. Assylbekova, A. M. (2015). Social engagement of Kazakh students. *Review of European Studies*, 7(6), 61–69.
14. Begalinova, K., Ashilova, M., & Begalinov, A. (2019). Education and digitalization: Some aspects of transformation in Kazakhstan. *Philosophy of Education*, 24(3), 59–78.
15. Biesta, G. J. J. (2009). Good education in an age of measurement: On the need to reconnect with the question of purpose in education. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 33–46.
16. Biesta, G. J. J. (2016). Democracy, citizenship and education: From socialisation to subjectification. *Foro de Educación*, 14(20), 1–21.
17. Dahlgren, P. (2009). *Media and Political Engagement: Citizens, Communication, and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Hale, H. E. (2015). *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Hanson, S. E., & Sokhey, S. W. (2020). Higher education as an authoritarian tool for regime survival: Evidence from Kazakhstan and around the world. *Problems of Post-Communism*, 68(3), 231–246.
20. Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2000). “Seize the state, seize the day”: State capture, corruption, and influence in transition. (Policy Research Working Paper No. 2444). Washington, DC: World Bank.
21. Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2003). Seize the state, seize the day: State capture and influence in transition economies. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 751–773.
22. Kaumenova, A. (2020). Reflection on the implementation of the United Nations’ Principles for Responsible Management Education in academia: Case of the Almaty Management University in Kazakhstan. *Emerald Open Research*, 2, 6.
23. Lawy, R., & Biesta, G. J. J. (2006). Citizenship-as-practice: The educational implications of an inclusive and relational understanding of citizenship. *British Journal of Educational Studies*, 54(1), 34–50.

24. Massanova, L., Yelubaeva, Z., & Assemkulova, G. (2018). Educational environment as a factor of social engagement of students: AlmaU case. In F. Casati, G. A. Barysheva, & W. Krieger (Eds.), *Lifelong Wellbeing in the World (WELLSO 2017)* (pp. 312–320). European Proceedings of Social and Behavioural Sciences.
25. Musakhanova, G., Kalybekova, A., Polatova, L., Lekerova, G., & Azizkhanova, Z. (2023). Ethno-cultural education in Kazakhstan, civic values and self-identity: Findings from a survey of undergraduates. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 18(3), 556–577.
26. Neumeyer, J. (2021). Burying Homo Sovieticus. *New Left Review*, 129, 141–152.
27. OECD. (2017). *Higher Education in Kazakhstan. OECD Reviews of National Policies for Education*. Paris: OECD Publishing.
28. Sharafutdinova, G. (2023). *The Afterlife of the “Soviet Man”: Rethinking Homo Sovieticus*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
29. Tokbolat, S. (2023). Higher education expansion in Kazakhstan and regime legitimization. *SAGE Open*.

ӘОЖ 659.4:316.77

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ОҚИҒАЛЫҚ PR-ДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Изтай Д.Т.

Білімгер, Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

iztaidalida@mail.ru

Ғылыми жетекші: доцент Ашимова А.Б.

Тұран университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Бұл мақалада халықаралық оқиғалық PR-дың бренд имиджін қалыптастырудағы рөлі қарастырылады. «Қайрат – Реал Мадрид» футбол матчы мысалында Tele2, Beeline және басқа да компаниялардың PR-науқандары талданады. Жұмыста спорттық оқиғалардың қоғаммен байланыс құралы ретіндегі тиімділігі, олардың эмоциялық әсері және брендке деген сенімді арттырудағы ықпалы көрсетіледі. Сонымен қатар, халықаралық оқиғалық PR-дың қазіргі коммуникациялық кеңістіктегі маңызы, мәдени бейімделу ерекшеліктері мен жаһандық аудиториямен байланыс орнатудағы әдістері қарастырылады. Мақалада халықаралық тәжірибедегі ірі оқиғалық PR стратегияларының элементтері талданып, олардың қоғаммен тиімді диалог құрудағы рөлі сипатталады.

Кілт сөздер: Халықаралық оқиғалық PR, бренд, имидж, коммуникация, маркетинг, Қайрат, Tele2, Beeline.

В данной статье рассматривается роль международного событийного PR в формировании имиджа бренда. На примере футбольного матча «Кайрат – Реал Мадрид» анализируются PR-кампании компаний Tele2, Beeline и других. В работе показана эффективность спортивных событий как инструмента взаимодействия с общественностью, их эмоциональное воздействие и влияние на укрепление доверия к бренду. Кроме того, исследуются значение международного событийного PR в современном коммуникационном пространстве, особенности культурной адаптации и методы установления связи с глобальной аудиторией. В статье также анализируются элементы международных стратегий событийного PR и их роль в формировании эффективного диалога с общественностью.

Ключевые слова: Международный событийный PR, бренд, имидж, коммуникация, маркетинг, Кайрат, Tele2, Beeline.

This article examines the role of international event PR in shaping a brand's image. Using the example of the football match "Kairat – Real Madrid," the PR campaigns of companies such as Tele2, Beeline, and others are analyzed. The study highlights the effectiveness of sporting events as a tool for public engagement, their emotional impact, and their influence on strengthening brand trust. In addition, the paper explores the significance of international event PR in the modern communication space, the features of cultural adaptation, and the methods of establishing connections with a global audience. The article also analyzes the elements of international event PR strategies and their role in building effective dialogue with the public.

Keywords: International event PR, brand, image, communication, marketing, Kairat, Tele2, Beeline.

Кіріспе

Қазіргі заманда ақпараттық технологиялардың дамуы мен жаһандану үдерістерінің ықпалымен әлем жылдам өзгеріп келеді. Адамдар барған сайын ақпараттық қоғамның бір бөлігіне айналуға, мұнда білім мен коммуникация ерекше маңызға ие. Осындай жағдайда компаниялар уақыт талабына бейімделіп, өзгерістерге жылдам әрекет етуі қажет. Тұтынушылардың назарын аудару және олардың қызығушылығын сақтау үшін бизнес

стандарттан тыс коммуникациялық тәсілдерді қолдануы керек. Солардың бірі – оқиғалық PR, ол «қоғамның қызығушылығын тудыратын және аудиторияда эмоциялық байланыс қалыптастыратын маңызды іс-шараларды ұйымдастыру арқылы компания имиджін жасауға мүмкіндік береді» [1]. Мұндай тәсіл қоғаммен эмоциялық байланыс орнатуға, брендтің танымалдығын арттыруға және оның құндылықтарын айқындауға көмектеседі.

Дәстүрлі жарнамадан айырмашылығы – ол көбінесе тұтынушы тарапынан тітіркендіргіш немесе қысым ретінде қабылданса, оқиғалық PR әлдеқайда жұмсақ әрі табиғи әсер етеді. Бұл тәсіл аудиторияны өзара әрекеттесу процесіне тартып, сенім мен ашықтық атмосферасын қалыптастырады.

Оқиғалық PR-дың басты ерекшелігі – адамның жеке қатысу әсерінде, яғни ол жай ғана бақылаушы емес, оқиғаның бір бөлігіне айналады [1]. Соның нәтижесінде тұтынушы мен бренд арасындағы адалдық пен эмоциялық байланыс күшейеді.

Теориялық тұрғыдан алғанда, оқиғалық PR заманауи зерттеушілер М. Р. Душкина мен С. М. Емельянов атап көрсеткен бірнеше негізгі қағидаттарға сүйенеді [2, 3]:

- Оқиғалық қағидат – жаңалықтық құндылығы бар және көпшіліктің назарын аудар алатын бірегей оқиғаны жасау немесе пайдалану;
- Мақсат қою қағидаты – әрбір іс-шара нақты коммуникативтік міндеттерді шешуге бағытталуы тиіс (танымалдықты арттыру, беделді өзгерту, жаңа өнімді таныстыру);
- Диалогтылық қағидаты – іс-шара компания мен оның аудиториясы арасындағы екіжақты байланыс алаңы болуы қажет;
- Кешенділік қағидаты – оқиғалық PR басқа PR және маркетинг құралдарымен (БАҚ-пен жұмыс, digital-жарнама және т.б.) үйлескенде неғұрлым тиімді болады.

Оқиғалық PR түрлі форматтарда жүзеге асырылады – презентациялар, көрмелер, конференциялар, фестивальдер, спорттық жарыстар, қайырымдылық акциялары және аудиториямен өзара әрекеттесудің басқа да түрлері. Дұрыс ұйымдастырылған іс-шара қоғамның қызығушылығын тудырып, БАҚ назарын аударады және бренд туралы оң қоғамдық пікірдің қалыптасуына ықпал етеді.

Қазіргі жағдайда офлайн қатысуды онлайн-трансляциялармен біріктіретін гибриді форматтар ерекше өзектілікке ие болуда, бұл аудиторияны кеңейтіп, құралды заман талабына бейімдейді [5]. Бұдан бөлек, әрбір қатысушыға жеке әсер қалдыратын дербестендірілген тәжірибе жасау және бренд айналасында адал қауымдастық қалыптастыруға бағытталған комьюнити-іс-шаралардың ролін күшейту үрдісі байқалады [4].

Халықаралық тәжірибеде оқиғалық PR жаһандық коммуникациялық стратегияның маңызды бөлігі ретінде қалыптасқан. Әртүрлі елдерде өткізілетін халықаралық форумдар, мәдени фестивальдер, спорттық жарыстар мен қайырымдылық акциялары брендтердің имиджін күшейтіп қана қоймай, елдер арасындағы мәдени және іскерлік байланыстарды нығайтуға ықпал етеді. Мұндай іс-шаралар халықаралық аудиториямен өзара түсіністік пен сенім қалыптастыруға, компанияның құндылықтарын көпұлтты контексте жеткізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, халықаралық оқиғалық PR тәжірибесі көпмәдениетті коммуникация дағдыларын дамытуды, әртүрлі елдердегі әлеуметтік және мәдени ерекшеліктерді ескеруді талап етеді. Бұл өз кезегінде жаһандық нарықта компанияның икемділігін арттырып, әртүрлі аудиториялармен тиімді өзара әрекеттесуіне жол ашады. Нәтижесінде, халықаралық оқиғалық PR тек ақпараттық құрал ғана емес, сонымен бірге мәдени дипломатия, брендтің жаһандық танымалдығын арттыру және ел имиджін қалыптастыру тетігіне айналып отыр.

Материалдар мен әдістер

Оқиғалық PR-дың тиімділігі бірнеше көрсеткіштер арқылы бағаланады: қатысушылардың белсенділік деңгейі, БАҚ-тағы жарияланымдар саны, әлеуметтік желілердегі пікірлер мен реакциялар, сондай-ақ брендті қабылдаудағы өзгерістер. Маңыздысы – тек іс-шараны өткізу ғана емес, сонымен қатар оның ақпараттық қолдауын

камтамасыз ету, бұл аудиторияға әсер ету аясын күшейтіп, ұзақ мерзімге созады [1]. Осылайша, терең тарихи тамыры бар оқиғалық PR қазіргі компанияның коммуникациялық арсеналында өзекті әрі қуатты құрал болып қала береді, ол мақсатты аудиториямен берік және ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді.

Оқиғалық PR кеңірек әлеуметтік теориялар контекстінде де қарастырылуы мүмкін. Мысалы, М. Кастельстің ақпараттық қоғам теориясында қазіргі дәуірде ақпарат пен коммуникация дамудың негізгі ресурстары ретінде сипатталады [6]. Осы тұрғыда оқиғалық PR қарапайым ілгерілету құралы болудан қалып, мағына мен бірегей тәжірибе қалыптастыру тәсіліне айналады, бұл желілік қоғам логикасына сай келеді. Сол сияқты, М. Маклюэннің «ғаламдық ауыл» тұжырымдамасы да гибриді іс-шаралар арқылы көрініс табады – олар кеңістікті «қысып», әлемнің әр түкпіріндегі аудиторияны ортақ тәжірибе төңірегінде біріктіреді [7].

Нәтижелер мен талқылаулар

2025 жылы өткен УЕФА Чемпиондар лигасындағы қазақстандық «Қайрат» пен мадридтік «Реал» арасындағы матч тек тарихи спорттық оқиға ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы жетілген оқиғалық PR-дың қуатты халықаралық платформасына айналды. Мысалы, Tele2 және Beeline секілді халықаралық компаниялар Қазақстандағы «Қайрат – Реал Мадрид» матчында өздерінің креативті коммуникациялық стратегияларын көрсетті. Бұл жағдайда халықаралық брендтер жергілікті аудиториямен тиімді байланыс орнатып, мәдени кодтарды ескеріп, имиджін күшейтті.

Сары-қара слогандар шайқасы: Tele2 мен Beeline. Матч алдындағы кезеңнің ең көп талқыланған элементтерінің бірі мобильді операторлар арасындағы жарнамалық дуэль болды.

Tele2-нің провокациялық қадамы: компания Алматы қаласында сары-қара түсті баннерлер орналастырып, оларға «Алға, чемпиондар! Алғаш рет жолақтытарға жанкүйерміз» деген жазу жазды. Бұл слоганның мағынасы көпқабатты болды. Тура мағынасында ол түстері сары мен қара болып келетін «Қайрат» футбол клубына қолдау білдірді. Алайда астарлы мағынасы – дәл осы түстермен байланыстырылатын Beeline брендіне бағытталған еді. Бұл қадам нәзік троллинг ретінде қабылданып, аудиторияның назарын бірден өзіне аударды – әлеуметтік желілер мен медиа кеңістігінде белсенді талқыланды [8].

Beeline де жауапсыз қалмады және брендтің клубпен ұзақ мерзімді байланысын айқындайтын лайықты жауап берді. Олардың науқанының негізгі слоганы: «Біз Қайратқа бала кезден жанкүйерміз» болды. Бұл хабарлама тек Tele2-нің қалжыңына жауап беріп қана қоймай, шынайы тарих пен жанкүйерлердің адалдығына сүйеніп, брендті клубтың нағыз әрі көпжылдық серіктесі ретінде көрсетті. Сонымен қатар, Beeline жанкүйерлер үшін ерекше мүмкіндік ұйымдастырды – стадион көрінісі бар ғимараттың шатырында орналасқан «экстра-трибуна» ашылып, матчты сол жерден көру мүмкіндігі жазылушылары арасында ұтысқа салынды. Бұл брендке коммуникациялық бәсекеге қатысып қана қоймай, жанкүйерлер үшін нақты құндылық жасауға мүмкіндік берді [9].

Г'м бренді халықаралық оқиғалық PR-ды тиімді пайдалана отырып, тауарлық серіктестіктің классикалық, бірақ нәтижелі тәсілін көрсетті. Компания өз мәзірінде клубтың түстерімен безендірілген арнайы «Kairat Combo» ұсынды. Бұл ұсыныс бірнеше тағам түрін қамтып, арнайы 3950 теңге бағасымен «Яндекс Еда» сервисі арқылы тапсырыс беруге мүмкіндік берді [10]. Осындай интеграция халықаралық оқиғалық PR-дың ерекшелігін айқын көрсетті – бренд матч күндері жанкүйерлердің күнделікті өміріне табиғи түрде еніп, олардың эмоциялық қатыстылығын арттырды және ортақ тәжірибе сезімін қалыптастырды. Бұл тәсіл Г'м брендіне тек жарнамалық емес, мәдени және эмоционалды деңгейде байланыс орнатуға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, ұлттық батырларды қолдау арқылы өздерінің оң имиджін нығайтуға бағытталған кәсіпкерлер бастамалары да назар аударуға тұрарлық. Бұл жағдай халықаралық оқиғалық PR-дың тағы бір қырын – қоғаммен эмоциялық және құндылықтық байланыс орнату қабілетін көрсетті. Матчтан кейін 18 жастағы қақпашы Шерхан Қалмұрза

кәсіпкер, Shoqan және Mel.wear киім брендтерінің негізін қалаушы Ұлықбек Шәріповтен сыйлық ретінде Exeed маркалы автокөлік алды [11]. Бұл қадам спортшының тамаша ойынын мойындаумен қатар, ұлттық мақтаныш сезімін арттырған әлеуметтік маңызы бар коммуникациялық әрекет болды. Бірнеше күннен кейін «Қайраттың» екінші қақпашысы Темірлан Анарбеков қазақстандық Zigі Zagi компаниясынан Lixiang L8 кроссоверін иеленді [12]. Бұл оқиғалар әлеуметтік желілерде кеңінен таралып, брендтердің халықаралық деңгейдегі оқиғаларды тиімді пайдалану арқылы өздерін патриотизм мен жас таланттарды қолдаумен байланыстыруына мүмкіндік берді.

«Қайрат – Реал Мадрид» матчы Қазақстан үшін ұлттық деңгейдегі ғана емес, халықаралық имидждік маңызы бар оқиғаға айналды. 2025 жылдың 26–29 қыркүйегі аралығында Алматыға ойынды көру үшін 5200-ден астам шетелдік турист келіп, бұл қала экономикасына туризм, қонақүй және ойын-сауық салаларында 7,8 миллион АҚШ долларынан астам табыс әкелді [13]. Стадион маңындағы Regardal қонақүйіндегі аренаны көретін барлық бөлмелер алдын ала сатылып, олардың бағасы түнгі 90 000 теңгеге дейін жетті. Көрші үйлердің балкондары импровизацияланған көрермен аймақтарына айналып, адамдар матчты кез келген ыңғайлы жерден көруге тырысты.

Бұл оқиға халықаралық оқиғалық PR-дың негізгі ерекшеліктерінің бірі – елдің және брендтердің сыртқы имиджін күшейту, туризм мен экономиканы дамытудағы әлеуетін көрсетті. Спорт, бизнес және медиа арасындағы синергияның арқасында Қазақстан халықаралық деңгейдегі іс-шараларды қабылдап қана қоймай, оларды ұлттық бренд пен экономикалық өсудің қуатты құралына айналдыра алатынын дәлелдеді.

Tele2, Beeline, I'm және басқа да брендтердің аудиториямен өзара әрекеттесуі, кәсіпкерлердің белсенділігі мен жанкүйерлердің жоғары деңгейдегі қатысуы Қазақстандағы халықаралық оқиғалық PR-дың жаңа даму сатысына көтерілгенін көрсетті. Мұндай мысалдар ірі спорттық іс-шаралар кезінде дұрыс құрылған коммуникация елдің оң халықаралық имиджін қалыптастыруға, ұлттық бірлік сезімін күшейтуге және экономиканы ынталандыруға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

Қорытынды

«Қайрат» – «Реал Мадрид» матчының мысалында байқағанымыздай, ірі спорттық шаралар оқиғалық PR дамуының қуатты катализаторына айналды. Қазақстандық компаниялар қарапайым жарнамалық интеграциядан шығып, халықаралық деңгейдегі оқиғалық PR стратегияларын сәтті қолданды. Tele2, Beeline және I'm сияқты брендтер аудиториямен диалог пен өзара байланысқа негізделген көпдеңгейлі коммуникациялық тәсілдерді қолдана отырып, кәсіби және заманауи трендтерге сай әрекет етті. Бұл – оқиғалық PR-дың Қазақстанда стратегиялық құралға айналып, аудиториямен ұзақ мерзімді сенімді қарым-қатынас орнатуға және бизнес мақсаттарын кешенді шешуге бағытталғанының айғағы.

Креатив пен ойын элементтері табыстың басты факторына айналды. Ең әсерлі кампаниялар әзіл, провокация және интерактивке негізделіп, дәстүрлі жарнамаға қарағанда оқиғалық PR-дың табиғи және жұмсақ әсер ету күшін дәлелдеді. Tele2 мен Beeline арасындағы слогандар дуэлі тек назар аудартып қана қоймай, әлеуметтік желілер мен медиада органикалық талқылаулар тудырып, қамтуды және тиімділікті бірнеше есеге арттырды. Бұл аудиторияны диалогқа тартып, оларды коммуникациялық ойынға қатыстыру – бренд айналасында адал қауымдастық қалыптастырудың ең тиімді жолы екенін көрсетті.

Экономикалық және имидждік әсер спорт аренасымен шектелмеді. Матч Алматы қаласының туризм және қызмет көрсету салаларына айтарлықтай табыс әкеліп, қаланың халықаралық имиджін нығайтты. Бұл жағдай ұлттық деңгейде ұйымдастырылған оқиғаның ел экономикасын дамытумен қатар, халықаралық аренада Қазақстанның беделін арттыру құралына айнала алатынын айқын көрсетті. Спорт, бизнес және медиа арасындағы синергия қуатты оң импульс тудырып, еліміздің жаһандық деңгейдегі іс-шараларды қабылдау әлеуетін паш етті.

Табыстың маңызды құрамдас бөлігі – эмоция мен патриотизмге үн қату болды. Рекламалық кампаниялардан бастап, қақпашыларға сыйлық беруге дейінгі барлық табысты мысалдар ұлттық спортқа деген мақтаныш пен батырларды қолдау идеясына құрылған. Бұл тәсіл брендтерге аудиториямен терең эмоционалды байланыс орнатуға мүмкіндік берді, нәтижесінде жанкүйерлер пассив көрерменнен ортақ құндылыққа ие қауымдастыққа айналды.

Осылайша, халықаралық оқиғалық PR аясында өткен бұл ірі спорттық шара өзінің жоғары тиімділігін дәлелдеді. Ол тек маркетингтік құрал ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірегейлік пен ел бірлігін нығайтудың маңызды тетігі ретінде көрінді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Соколова А. В. Событийный PR как средство формирования имиджа компании // CyberLeninka. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sobytiynyy-pr-kak-sredstvo-formirovaniya-imidzha-kompanii/viewer>
2. Душкина М. Р. Психология рекламы и связей с общественностью в маркетинге : учебник для вузов / М. Р. Душкина. -Москва: Юрайт, 2025. -487 с.
3. Емельянов С. М. Теория и практика связей с общественностью : учебник для вузов. - Москва: Юрайт, 2025. -467 с.
4. Шарков Ф. И. Интегрированные коммуникации: правовое поле и социальные практики : учебник для вузов. - Москва: Издательство Юрайт, 2024. - 467 с.
5. Мусатова С. Топ-14 PR-трендов в 2025 году: новые горизонты коммуникаций в мире технологий // Sostav.ru. – 2025. – URL: <https://www.sostav.ru/publication/kakie-pr-strategii-budut-rabotat-v-etom-godu-73626.html>
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. - Москва: Издательство ГУ ВШЭ, 2000. -606 с.
7. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. -Москва: Кучково поле, 2011. -464 с.
8. Tele2 подшутил над конкурентами через баннеры с поддержкой «Кайрата» // Kursiv. – 2025. – 30 сентября. – URL: <https://kz.kursiv.media/2025-09-30/fvfv-tele2-podshutil-nad-konkurentami-cherez-bannery-s-podderzhkoy-kayrata/>
9. ASSM: тегін «экстра-трибуна» «Қайрат – Реал» матчы кезінде Алматыда пайда болды // Kursiv Media. – 2025. – 30 сентября. – URL: <https://kz.kursiv.media/2025-09-30/assm-besplatnaya-ekstra-tribuna-na-match-kairat-real-poyavilas-v-almaty>
10. Официальный сайт производителя «IM.KZ». – URL: https://im.kz/products/kairat_combo
11. 18-летний вратарь «Кайрата» получил машину в подарок после матча с «Реалом» // Чемпионат. – 2025. – URL: <https://www.championat.com/football/news-6184690-18-letnij-vratar-kajrata-poluchil-mashinu-v-podarok-posle-matcha-s-realom.htm>
12. «Қайрат» қақпашысы Темірлан Анарбеков те қымбат автокөлікке ие болды // Zakon.kz. – 2025. – 4 октября. – URL: <https://www.zakon.kz/amp/sport/6493146-vratar-kayrata-temirlan-anarbekov-tozhe-poluchil-v-podarok-dorogoy-avtomobil.html>
13. Свыше 5 тысяч туристов приехали в Алматы перед матчем «Кайрата» и мадридского «Реала» // Sputnik Қазақстан. – 2025. – 2 октября. – URL: <https://ru.sputnik.kz/20251002/svysh-5-tysyach-turistov-priekhali-v-almaty-pered-matchem-kayrata-i-madridskogo-reala--57541348.html>

УДК 14.25

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ СРЕДСТВАМИ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Исабекова А.К.

*PhD, преподаватель-лектор, Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г.Талдықорган, Республика Казахстан
a.kz.80@mail.ru*

Шишман Я.Д.

*Студент, Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г.Талдықорган, Республика Казахстан
shishmanyana2005@gmail.com*

В данной статье подробно раскрывается процесс формирования учебной компетенции будущих педагогов посредством внедрения инновационных образовательных технологий в условиях педагогического вуза. Авторы провели эмпирическое исследование с участием студентов нескольких учебных групп. В работе применялись цифровые образовательные платформы и инструменты: Google Classroom, Mentimeter, Padlet и Coursera, а также проектные и кейс-методы обучения. Результаты исследования продемонстрировали заметное повышение уровня самостоятельности, учебной мотивации и цифровой грамотности обучающихся. Полученные данные подтверждают необходимость системной интеграции инноваций в профессиональную подготовку будущих педагогов. Предлагаются рекомендации по методическому сопровождению внедрения технологий и систематической оценке их долгосрочного влияния в образовательной практике.

Ключевые слова: учебная компетенция, профессиональная подготовка, инновационные технологии, цифровое обучение, самостоятельность, мотивация, педагогические вузы.

Бұл мақалада педагогикалық жоғары оқу орны жағдайында инновациялық білім беру технологияларын енгізу арқылы болашақ педагогтардың оқу құзыреттілігін қалыптастыру үдерісі жан-жақты талданады. Авторлар бірнеше оқу топтарының қатысуымен эмпирикалық зерттеу жүргізген. Зерттеу барысында Google Classroom, Mentimeter, Padlet және Coursera сияқты цифрлық білім беру платформалары мен құралдары, сондай-ақ жобалық және кейс-әдістер қолданылды. Зерттеу нәтижелері білім алушылардың дербестігі, оқу мотивациясы және цифрлық сауаттылық деңгейінің айтарлықтай артқанын көрсетті. Алынған деректер болашақ педагогтардың кәсіби даярлығына инновацияларды жүйелі түрде енгізудің қажеттілігін дәлелдейді. Мақалада технологияларды енгізу процесін әдістемелік тұрғыдан қолдау және олардың білім беру тәжірибесіне ұзақ мерзімді әсерін жүйелі бағалау бойынша ұсынымдар берілген.

Кілт сөздер: оқу құзыреттілігі, кәсіби даярлық, инновациялық технологиялар, цифрлық оқыту, дербестік, мотивация, педагогикалық ЖОО.

This article provides a detailed analysis of the process of developing the educational competence of future teachers through the implementation of innovative educational technologies in the context of a pedagogical university. The author, a third-year student, conducted an empirical study involving students from several academic groups. The study employed digital educational platforms and tools such as Google Classroom, Mentimeter, Padlet, and Coursera, as well as project-based and case-study teaching methods. The research results demonstrated a significant increase in students' independence, learning motivation, and digital literacy. The obtained data confirm the necessity of systematically integrating innovations into the professional training of future teachers. The article also offers recommendations for methodological support

in the implementation of these technologies and for the systematic assessment of their long-term impact on educational practice.

Keywords: *learning competence, teacher training, innovative technologies, digital learning, motivation, independence, pedagogy.*

Введение

В профессиональную подготовку педагогов постоянно внедряются новые требования, так как современность регулярно изменяет систему образования. В XXI веке обществу нужны специалисты, способные к критическому мышлению и регулярному саморазвитию. Они должны уметь подстраиваться под особенности среды, в которой они будут работать, также специалисты должны применять и использовать цифровые инструменты и непрерывно расти в плане профессионализма. Ведь одной из основных задач педагогического образования является создание обязательных для педагогов учебных компетенций.

Как отмечает А.В. Хуторской, «учебная компетенция — это способность человека самостоятельно ставить учебные цели, планировать их достижение, применять знания на практике и оценивать результаты своей деятельности» [1]. У будущего учителя данная компетенция составляет прочную основу для роста профессиональных навыков и умений, которыми он должен владеть.

Чтобы эффективно вовлечь студентов в учебный процесс, предоставляются возможности внедрения инновационных образовательных технологий. Они перевоплощают учащихся из инертных слушателей в энергичных участников образовательного взаимодействия в контексте современного обучения. По словам Е.С.Полат, «инновационные технологии обеспечивают переход от передачи знаний к организации деятельности учащегося» [2]. Применение и использование инновационных образовательных технологий очень важны для учебной компетенции студентов педагогических специальностей, так как данное проявление в учебном процессе является важным в поисках удобных и актуальных путей. Тем самым данная работа демонстрирует насущность и значимость становления учебной компетенции в нынешнее время. Цель исследования — изучить влияние инновационных образовательных технологий на формирование учебной компетенции будущих педагогов.

Задачи исследования:

Изучить теоретические основы понятия «учебная компетенция».

Определить роль инновационных технологий в процессе педагогической подготовки.

Провести экспериментальную работу со студентами педагогического вуза.

Проанализировать результаты и сделать выводы о влиянии инновационных методов на развитие учебной компетенции.

Теоретическая значимость исследования состоит в уточнении структуры учебной компетенции в контексте инновационного образования.

Практическая значимость — в возможности внедрения предложенных методик в образовательный процесс педагогических вузов.

Материалы и методы

Исследование проводилось в течение весеннего семестра 2025 года на базе педагогического факультета. В нём приняли участие студенты 2 и 3 курсов.

Для реализации цели исследования использовались следующие методы:

1. анкетирование — для определения исходного уровня учебной мотивации и отношения к инновационным технологиям;
2. наблюдение — за активностью студентов при работе с цифровыми инструментами;
3. метод самооценки — для анализа уровня сформированности учебной компетенции;
4. эксперимент (мини-тренинг) — внедрение инновационных методов в учебный процесс в течение 3 недель.

В ходе эксперимента использовались следующие инновационные средства:

- Google Classroom — для организации электронного обучения, предоставления заданий и обратной связи.
- Mentimeter — для интерактивных опросов и визуализации идей.
- Padlet — для создания коллективных «досок идей» и совместных проектов.
- Метод кейсов (по Козыревой О.А.) — решение педагогических ситуаций, требующих анализа и поиска решений [3].

- Проектное обучение — выполнение мини-проектов на тему «Как современные технологии помогают учителю».

- Coursera – прохождение коротких курсов на платформе, по теме цифровых и педагогических технологий. Статистическая обработка данных проводилась с использованием Microsoft Excel. Для анализа использовались средние показатели и процентное соотношение ответов.

В связи с этим важной задачей является подготовка будущих учителей как высококвалифицированных педагогов, способных к развитию необходимых профессиональных качеств и компетенций. Привитие любви к профессии, подготовка студентов к роли творческих педагогов, способствующих формированию в обществе, требуют использования современных программ и инновационных методов.

Основная часть

Для определения самооценки будущих педагогов своих педагогических компетенций авторами использованы различные методы исследования. В данном исследовании самооценки приняли участие 34 студента курса образовательной программы «6В01101–Педагогика и психология». Также отражены индикаторы рассматриваемых ключевых педагогических компетенций.

На первом этапе исследования (констатирующем) студенты прошли анкетирование. Вопросы касались их отношения к использованию технологий в обучении и самооценки навыков самоорганизации.

Результаты показали:

- 40% студентов чувствуют себя уверенно при работе с цифровыми средствами;
- 50% отмечают недостаток практических умений;
- 10% испытывают трудности в самостоятельной работе.

На втором этапе (формирующем) был проведён мини-курс с элементами интерактивных технологий. Задания включали:

- участие в онлайн-дискуссиях;
- совместное создание электронных таблиц и карт идей;
- решение педагогических кейсов;
- выполнение мини-проектов в группах.
- кроме того, в процессе занятий применялись элементы онлайн-обучения с

использованием образовательной платформы Coursera. Студенты знакомы с возможностями онлайн-курсов по педагогике, цифровым технологиям и методике преподавания. Работа с платформой позволила им развить навыки самообразования, критического отбора информации и планирования индивидуальной образовательной траектории. Умение пользоваться Coursera стало важным показателем учебной компетенции, поскольку отражает способность обучающихся применять ресурсы открытого образования для собственного профессионального роста.

Как подчёркивает Г.К. Селевко, «инновационные технологии обучения активизируют познавательную деятельность, создают условия для саморазвития личности» [4]. Занятия строились по принципу активного взаимодействия и самостоятельного поиска решений.

После внедрения инновационных методов студенты стали проявлять большую инициативу, чаще использовали цифровые ресурсы, предлагали собственные решения задач.

На третьем этапе (контрольном) участники снова прошли самооценку уровня учебной компетенции. Оценивались такие показатели, как:

- самостоятельность в организации учебы,
- умение работать с информацией,
- использование технологий,
- рефлексия.

Результаты и обсуждение

Результаты исследования сведены в таблицу:

Таблица 1 – уровня учебной компетенции

Показатель	До эксперимента (%)	После эксперимента (%)
Мотивация у обучению	55%	85%
Самоорганизация	50%	80%
Владение цифровыми средствами	45%	78%
Умение анализировать результаты	52%	75%

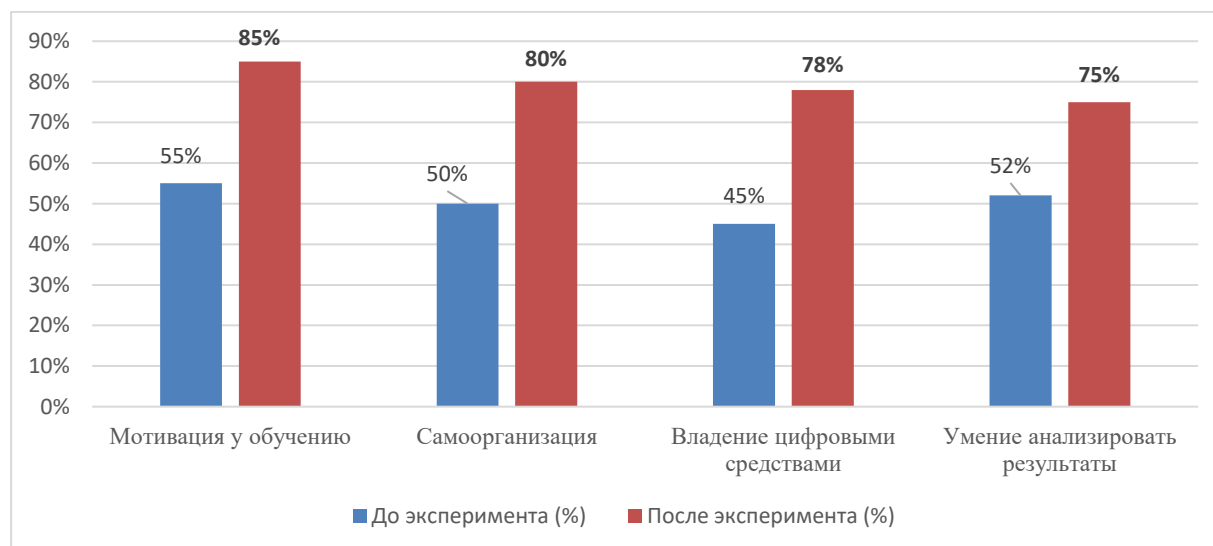


Рисунок 1 – уровня учебной компетенции

Как видно, после применения инновационных технологий наблюдается устойчивый рост всех показателей.

Во время наблюдения зафиксировано, что студенты стали активнее участвовать в обсуждениях, задавать вопросы и самостоятельно искать дополнительную информацию. Они отмечали, что интерактивные платформы делают процесс обучения «интереснее и ближе к жизни».

Как справедливо замечает В.А. Болотов, «компетенции формируются в деятельности, когда студент активно применяет знания и оценивает результаты своих действий» [5].

Таким образом, инновационные образовательные технологии способствуют развитию активной учебной позиции, ответственности за собственное обучение и практических умений.

Заключение

Проведённое исследование показало, что использование инновационных образовательных технологий эффективно способствует формированию учебной компетенции будущих педагогов.

Основные выводы:

Инновационные технологии повышают мотивацию студентов к обучению.

Активное участие в интерактивных заданиях формирует навыки самоорганизации и ответственности.

Работа с цифровыми инструментами развивает критическое мышление и умение искать информацию.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. — М.: Институт стратегии развития образования, 2011.
2. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. — М.: Академия, 2009.
3. Козырева О.А. Интерактивные технологии обучения в педагогическом образовании. — М.: Педагогика, 2012.
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. — М.: Народное образование, 2010.
5. Болотов В.А. Компетентностный подход в образовании: проблемы и решения. // Педагогика. — 2014. — №2. — С. 3–10.

УДК 101.1:316.75

ПРОГРАММА «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» КАК СТРАТЕГИЯ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ГРАЖДАН

Исатаева Ә.А.

М.п.н., Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Республика Казахстан
aseljan_91@mail.ru

Статья раскрывает сущность программы «Рухани жаңғыру» как стратегии духовной модернизации казахстанского общества. Рассматриваются ключевые направления программы – конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие и открытость сознания – как взаимосвязанные ценностные ориентиры современного гражданина. Анализ показывает, что программа выступает не только идеологическим документом, но и практической моделью гуманитарной модернизации, направленной на формирование устойчивого общественного сознания и национальной консолидации в условиях глобализации.

Ключевые слова: модернизация, общественное сознание, духовные ценности, идентичность, прагматизм, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания.

Мақалада «Рухани жаңғыру» бағдарламасының мәні мен мазмұны азаматтардың рухани дамуы мен қоғамдық сананы жаңғыртудың стратегиялық бағыты ретінде қарастырылады. Бағдарламаның алты негізгі бағыты – бәсекеге қабілеттілік, прагматизм, ұлттық бірегейлікті сақтау, білім культі, эволюциялық даму және ашық сана – қазіргі қазақстандықтың құндылықтық бағдарлары ретінде талданады. Зерттеу нәтижесінде бағдарлама идеологиялық құжат қана емес, сонымен қатар жаһандану жағдайындағы ұлттық бірегейлік пен рухани тұрақтылықты қалыптастыратын гуманитарлық модернизацияның үлгісі екендігі анықталды.

Кілт сөздер: модернизация, қоғамдық сана, рухани құндылықтар, ұлттық бірегейлік, прагматизм, білім культі, эволюциялық даму, ашық сана.

The article analyzes the “Rukhani Zhangyru” program as a strategic model of spiritual modernization in Kazakhstani society. The six core components — competitiveness, pragmatism, preservation of national identity, the cult of knowledge, evolutionary development, and openness of consciousness — are examined as interconnected values defining the modern citizen. The study demonstrates that the program serves not only as an ideological framework but also as a practical model of humanitarian modernization aimed at strengthening social consciousness and national unity under globalization challenges.

Keywords: modernization, public consciousness, spiritual values, national identity, pragmatism, knowledge cult, evolutionary development, openness of consciousness.

Введение

Современный этап развития Республики Казахстан характеризуется переходом от преобладающих институционально-экономических преобразований к ценностно ориентированной модернизации, в центре которой находится обновление общественного сознания. Импульсом к данному повороту стала статья Первого Президента РК Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» от 12 апреля 2017 г., в которой духовно-культурное измерение развития впервые было поставлено в один ряд с политической и экономической модернизацией. В отличие от ранее принятых программных документов, акцентировавших внимание на укреплении государственности, развитии казахского языка, консолидации общества и вхождении в число

конкурентоспособных государств, концепт «Рухани жанғыру» нацелен на более глубокий уровень трансформации – уровень ментальных установок, историко-культурной памяти, образовательных и поведенческих практик граждан. Актуальность обращения к данной проблематике обусловлена тем, что в условиях глобализации, ускоренной цифровизации и возрастания роли нематериальных факторов развития устойчивость нации обеспечивается не только ресурсно-экономическим потенциалом, но и качеством духовно-культурного капитала общества, его способностью сохранять собственную идентичность при одновременной открытости миру [1, 2].

Программа «Рухани жанғыру» содержательно задаёт модель сбалансированной модернизации: с одной стороны, она ориентирует казахстанское общество на усвоение глобальных стандартов – конкурентоспособность, культ знания, открытость сознания; с другой – фиксирует необходимость сохранения культурного ядра, отказа от архаичных практик, препятствующих развитию, и перехода к эволюционному, а не революционному типу изменений. При этом анализ последних публикаций по вопросам национальной идентичности, казахстанской модели межэтнического согласия, соотношения традиции и модернизации показывает, что научное сообщество преимущественно рассматривает отдельные элементы программы, тогда как их системная взаимосвязь, а также их встраивание в уже идущие политическую и экономическую модернизации раскрыты недостаточно полно [3]. Это свидетельствует о необходимости научной концептуализации «Рухани жанғыру» не как разовой идеологической инициативы, а как долгосрочной стратегии духовного развития граждан.

Цель настоящей статьи состоит в раскрытии программы «Рухани жанғыру» как целостной ценностно-смысловой модели, предназначенной для модернизации общественного сознания в Республике Казахстан. Объектом исследования выступает сама программа «Рухани жанғыру» в контексте государственной гуманитарной политики, предметом – её аксиологическая структура, представленная в виде шести ключевых направлений (конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие и открытость сознания) и механизмов их реализации. Достижение поставленной цели предполагает, во-первых, реконструкцию концептуального содержания программы и выявление логики отбора именно этих направлений, а во-вторых, сопоставление её положений с действующими социально-гуманитарными практиками (образовательными, культурными, медийными), что позволяет вывести обсуждение из публицистического уровня в академический и соотнести её с уже имеющимися исследованиями по проблемам духовного возрождения и национально-культурной консолидации.

Материалы и методы

В исследовании использовался междисциплинарный подход, сочетающий элементы философской герменевтики, культурной антропологии и политической лингвистики, что позволило рассмотреть программу «Рухани жанғыру» не только как государственный документ, но и как дискурсивный феномен, формирующий систему ценностей граждан.

Основным материалом исследования послужил текст программной статьи Н.А.Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», а также последующие нормативные, аналитические и академические публикации, раскрывающие методологию и идеологию программы [2,3,4].

Методы исследования включали:

1. Контент-анализ программных текстов – для выделения частотных концептов и категориальной структуры шести направлений модернизации.
2. Сравнительно-аналитический метод – для соотнесения казахстанской модели духовной модернизации с аналогичными концепциями в Южной Корее (программа *New Mind*), Сингапуре (*Shared Values Policy*) и Финляндии (*Knowledge Society Strategy*).

3. Дискурсивный анализ – для интерпретации риторических и лексико-семантических стратегий, обеспечивающих легитимацию модернизационного проекта.

4. Социокультурное моделирование – для реконструкции логической схемы взаимодействия между индивидуальными ценностями, общественными практиками и государственными инициативами.

Основная часть

Исходной точкой исследования выступил программный документ Н.А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», который в данном случае рассматривается не как политический манифест, а как концептуальный текст, задающий ценностно-нормативную рамку для гуманитарной модернизации в Казахстане. На первом этапе был произведён текстологический и контентный анализ документа: выделены ключевые семантические узлы («модернизация», «духовные ценности», «национальная идентичность», «культ знания», «открытость сознания», «эволюционное развитие») и зафиксированы повторяющиеся конструкты, с помощью которых автор текста увязывает духовное обновление с экономическими и политическими преобразованиями. Этот этап показал, что программа изначально строится по принципу «меняться, не утратив себя», то есть модернизационные импульсы сознательно ограничиваются рамкой сохранения культурного ядра [1].

На следующем этапе был осуществлён критический анализ имеющихся научных публикаций по теме «Рухани жанғыру» и смежным направлениям – духовное возрождение, национальная идентичность в условиях глобализации, гуманитарная политика независимого Казахстана. Анализ показал, что значительная часть работ последних лет носит дескриптивно-популяризаторский характер: описываются цели программы, перечисляются проекты, приводятся цитаты из статьи Первого Президента, однако реже предпринимаются попытки вскрыть внутреннюю логику программы и показать, почему именно эти шесть направлений были отобраны и каким образом они взаимно поддерживают друг друга [2, 3]. В отдельных исследованиях подчёркивается роль программы в укреплении национальной консолидации и в «транслировании» ценностей на уровень молодёжи, однако они, как правило, рассматривают один-два блока (чаще всего – идентичность и культ знания), не анализируя программу как целостную модель [4]. Это позволило сформулировать рабочую гипотезу: программа «Рухани жанғыру» обладает внутренне согласованной структурой, где каждый из шести элементов выполняет компенсаторную и стабилизирующую функцию по отношению к другим, и потому её следует анализировать не по частям, а как систему.

Для проверки этой гипотезы был выполнен сопоставительный этап: шесть направлений, выделенных в программном документе (конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие, открытость сознания), были соотнесены с типичными рисками модернизации в постсоветских и развивающихся обществах (культурная эрозия, демонстративное потребление, клановость, избыточная политизация, технократизм без гуманитарного баланса). Сопоставление показало, что каждое направление программы действительно «закрывает» один из таких рисков: требование конкурентоспособности противостоит угрозе маргинализации и периферийности; прагматизм – ресурсной и потребительской разболтанности; сохранение идентичности – размыванию культурного ядра; культ знания – когнитивному отставанию в условиях технологической революции; эволюционное развитие – повторению травматичных революционных сценариев XX века; открытость сознания – изоляционизму и провинциализации. Тем самым гипотеза о системности и компенсаторности шести блоков получила подтверждение на материале самого программного текста и на материале вторичной научной литературы [2, 5].

Дополнительно был проведён дискурсивный анализ риторики программы: обращало на себя внимание, что текст написан в нормативно-поведенческом регистре («должны

стать», «необходимо отказаться», «нужно иначе взглянуть»), то есть предполагает не только информирование, но и педагогизацию – перевод ценностей в учебные и воспитательные форматы. Это позволило выдвинуть второе предположение: программа изначально сконструирована так, чтобы быть транслируемой в систему образования, культуры и медиа без существенных искажений. Для проверки этого предположения были сопоставлены цели программы с реальными направлениями гуманитарной политики Казахстана 2017–2025 гг. (развитие трёхязычия, поддержка нематериального культурного наследия, модернизация содержания образования, популяризация цифровых компетенций). Было выявлено содержательное совпадение: образовательные и культурные проекты, реализуемые в этот период, фактически «подтягивают» одну из шести установок программы, что даёт основание говорить о её операциональности.

Критический анализ действующих научных работ выявил и определённые методологические лакуны. Во-первых, нередко программа описывается в рамках публицистического дискурса («важный шаг», «консолидация нации», «поддержка молодёжи»), без строгого разведения уровней анализа – ценностного, институционального и индивидуально-поведенческого. Во-вторых, многие тексты фиксируют необходимость «сохранения традиций», но не проговаривают принцип отборочности, который прямо содержится в программном документе: сохраняется всё, что поддерживает развитие, и отбрасывается то, что его тормозит (деление по жузам, кумовство, локальный регионализм). Между тем именно этот принцип делает программу модернизационной, а не реставрационной. В-третьих, в части работ недооценивается блок «прагматизм», тогда как в оригинальном тексте он имеет не только экономический, но и нравственно-воспитательный смысл (отказ от демонстративного потребления, бережное отношение к ресурсам, личное планирование) [1, 3]. Указанные лакуны были учтены при построении нашей интерпретации.

Завершающий этап основной части исследования был посвящён попытке встроить программу «Рухани жанғыру» в более широкий сравнительный контекст. Были проанализированы модели «мягкой» модернизации и ценностно-центричного развития, применявшиеся в ряде стран Восточной и Юго-Восточной Азии (Сингапур, Южная Корея), а также подходы к культурной политике в малых государствах с многоэтническим составом населения. Сопоставление показало, что казахстанская модель духовной модернизации близка этим образцам по двум параметрам: она (1) исходит из необходимости синхронизации с глобальной экономикой и технологической повесткой и (2) рассматривает национальную культуру не как «музей», а как ресурс конкурентоспособности. В то же время для Казахстана характерен более жёсткий акцент на эволюционности и на отказе от революционных сценариев – что объяснимо историческим опытом страны в XX веке. Это сопоставление подтвердило релевантность выбранного нами теоретико-аналитического подхода и позволило уточнить, что «Рухани жанғыру» может быть отнесена к числу стратегий духовно-культурной модернизации с опорой на национальную идентичность, что уже зафиксировано в ряде казахстанских и центральноазиатских публикаций [5].

Таким образом, основная часть исследования показала: (1) программный документ обладает чёткой внутренней структурой и построен по принципу ценностной компенсации; (2) шесть заявленных направлений образуют целостную модель гуманитарной модернизации; (3) программа изначально ориентирована на педагогизацию и медиацию, что делает возможным её внедрение в образование, культуру и информационную сферу; (4) полученные интерпретации согласуются с действующими научными публикациями, но вносят в них недостающий структурный и уровневый анализ.

Результаты и обсуждение

Программа «Рухани жанғыру», заданная как продолжение и внутренняя компонента модернизационного курса Казахстана, демонстрирует важный для постсоветских обществ поворот: от приоритета институциональных, экономических и инфраструктурных реформ

– к приоритету ценностно-сознательных трансформаций. В тексте программной статьи подчёркивается, что без изменения способов мышления, без выработки у граждан устойчивых ориентаций на образование, открытость и ответственное отношение к ресурсам «ни одна модернизация не будет окончательной» [1]. Тем самым сознательно разрывается устойчивая постсоветская логика «сначала экономика – потом культура» и утверждается принцип одновременной, согласованной модернизации: политической, экономической и духовно-культурной. Именно эта особенность и заставляет рассматривать «Рухани жанғыру» не как обычный идеологический документ, а как концепт гуманитарной модернизации, ориентированный на длительное действие, на изменение привычек, повседневных практик и культурных ожиданий граждан.

Анализ действующих публикаций по теме показывает, что большинство авторов, обращающихся к программе, фокусируются либо на её символическом содержании (национальная идентичность, историческая память, казахстанская модель единства), либо на её образовательном потенциале (культ знания, многоязычие, обновление гуманитарных дисциплин) [2; 3; 4]. При этом оставляются в стороне две вещи, которые в самом программном тексте прописаны довольно чётко: во-первых, внутренняя связность шести заявленных направлений, а во-вторых, их разноуровневость – то есть то, что одни из них адресованы государству и обществу в целом, другие – конкретным социальным институтам, а третьи – непосредственно личности. Между тем именно это делает документ работоспособным: он не ограничивается декларацией «сохранять идентичность» или «повысить конкурентоспособность», а задаёт набор взаимоувязанных регулятивов, которые должны, по замыслу, доходить до «нижних этажей» социальной структуры.

Если рассмотреть шесть ключевых элементов программы – конкурентоспособность, прагматизм, сохранение национальной идентичности, культ знания, эволюционное развитие и открытость сознания, – становится очевидным, что это не просто шесть «ценностей по выбору», а шесть ответов на шесть типичных для модернизации рисков. Конкурентоспособность отвечает на риск маргинализации и выпадения из глобальных производственных и образовательных цепочек; прагматизм – на риск ресурсной рассогласованности и расточительности, хорошо известный постсоветским экономикам; сохранение идентичности – на риск культурной эрозии и растворения в глобализированном медиапространстве; культ знания – на риск когнитивного и технологического отставания; эволюционное развитие – на риск повторения травматичных революционных сценариев XX века; открытость сознания – на риск закрытости, провинциализации и ксенофобного самодовления. Иначе говоря, в основу программы положен принцип ценностной компенсации: каждый последующий компонент «поддерживает» предыдущий и не даёт ему уйти в односторонность (Таблица № 1).

Таблица 1 – Ценностные компоненты программы «Рухани жанғыру» и компенсируемые ими риски

Компонент	Целевая установка	Компенсируемый риск модернизации	Ожидаемый социально-культурный эффект
Конкурентоспособность	Освоение глобальных компетенций, цифровизация, языки	Маргинализация, экономическая периферийность	Рост человеческого капитала, включённость в глобальный рынок
Прагматизм	Рациональное обращение с природными и личными ресурсами, планирование	Расточительность, демонстративное потребление	Экономическая и экологическая устойчивость

Компонент	Целевая установка	Компенсиремый риск модернизации	Ожидаемый социально- культурный эффект
Сохранение идентичности	Сохранение языка, обрядов, культурного ядра при отказе от архаичных практик	Культурная эрозия, клановость, регионализм	Консолидация нации, укрепление единого гражданства
Культ знания	Массовая ориентация на образование и переквалификацию	Когнитивное отставание, «замораживание» квалификаций	Повышение мобильности и адаптивности трудовых ресурсов
Эволюционное развитие	Поступательность и преемственность реформ	Социальные и политические потрясения, повтор травм XX века	Социально-политическая стабильность
Открытость сознания	Готовность к заимствованию, межкультурной коммуникации, владение иными язычными кодами	Закрытость, культурная изоляция, ксенофобные установки	Интеграция в глобальное культурное пространство

Сравнение данной структуры с исследованиями последних лет показывает, что научное сообщество чаще всего выделяет и подробно комментирует первый и третий элементы – конкурентоспособность и национальную идентичность, – поскольку они ближе всего к уже сложившемуся в Казахстане дискурсу о «вхождении в число 30 развитых стран» и о «казахстанской модели межэтнического согласия» [2; 5]. Однако сам текст программы явно расширяет этот горизонт и помещает экономико-политические задачи внутрь более широкой духовно-культурной рамки. Именно поэтому в документе так настойчиво проводится мысль: модернизация сознания «не просто дополнит» экономическую и политическую модернизации, а станет их сердцевинной. Это важный акцент, который сближает «Рухани жанғыру» с международными концепциями soft modernization и value-centered development, где ценности и культурные коды рассматриваются как ресурс развития, а не как его побочный продукт.

Следующий существенный результат анализа состоит в том, что программа изначально сконструирована как многоуровневая. Часть её установок адресована системе образования и культуры («культ знания», «сохранение идентичности»), часть – экономике и управлению ресурсами («прагматизм», «конкурентоспособность»), часть – гражданину как субъекту повседневных решений («открытость сознания», «эволюционность» на индивидуальном уровне как готовность не рвать социальные связи и не воспроизводить травматичные сценарии). Такая многоуровневость делает программу переводимой в конкретные формы – учебные планы, медийные кампании, локальные культурные проекты, – что и фиксируется в современных публикациях, где «Рухани жанғыру» рассматривается уже не как текст, а как «зонтичный» культурно-образовательный бренд [4].

Чтобы показать эту переводимость, целесообразно выделить четыре основных направления внедрения.

Таблица 2 – Уровни и формы внедрения положений программы «Рухани жанғыру»

Уровень реализации	Связанные компоненты программы	Возможные формы реализации
Образовательный	Культ знания, открытость сознания	Обновление гуманитарных модулей в вузах; трёхязычие; медиаграмотность; элективы по идентичности

Уровень реализации	Связанные компоненты программы	Возможные формы реализации
Культурный	Сохранение национальной идентичности	Этнокультурные фестивали, поддержка нематериального наследия, городской культурный туризм
Воспитательно-нормативный	Прагматизм, эволюционное развитие	Курсы по устойчивому развитию, экологическому поведению, проектной гражданской активности
Коммуникативно-медийный	Конкурентоспособность, открытость	Национальные кампании по цифровым и языковым компетенциям, медиапродукты о глобальных трендах
Уровень реализации	Связанные компоненты программы	Возможные формы реализации
Образовательный	Культ знания, открытость сознания	Обновление гуманитарных модулей в вузах; трёхязычие; медиаграмотность; элективы по идентичности

Если рассмотреть образовательный уровень, то здесь программа фактически даёт идеологическое обоснование тем изменениям, которые Казахстан и так проводит: внедрение трёхязычного образования, расширение международной мобильности, переход на цифровые образовательные платформы. В текстах по педагогике и методике высшего образования это часто формулируется как необходимость формировать «личность открытого типа», «студента глобального мира» – и программа «Рухани жангыру» даёт этим педагогическим формулировкам политико-идеологический каркас [3]. Иначе говоря, то, что в педагогической науке выглядит как методический запрос, в программе выводится на уровень общенациональной ценности.

Культурный уровень в программе трактуется особенно интересно: речь идёт не о консервации «всего национального», а об осмысленном отборе. В документе прямо сказано о необходимости отказаться от тех элементов прошлого, которые мешают развитию: от деления по регионам и жузам, от кумовства и nepoтизма. Это принципиальная оговорка, отличающая программу от традиционалистских проектов и от чисто этнографического взгляда на культуру. В научном плане это позволяет говорить о «динамической идентичности», которая держится на языке, музыке, обряде, но при этом свободна от внутриплеменных и региональных сегрегаций. В ряде исследований подчёркивается, что именно такой тип идентичности обеспечивает интегрирующую функцию в полиэтнических обществах и соответствует модели «гражданской нации» [2; 5]. Следовательно, программа не только сохраняет, но и модернизирует сам механизм идентичности, переводя его из разряда «рождения» в разряд «выбора и практики».

Воспитательно-нормативный уровень связан с тем, что в программе появляется категория «прагматизм». В отличие от западного менеджериального дискурса, где прагматизм чаще сводится к эффективности, здесь он наполнен этическим содержанием: это и бережное отношение к ресурсам (исторический пример – Арал), и планирование личного будущего, и отказ от демонстративного потребления. Такой расширенный прагматизм даёт возможность включать в образовательные и молодёжные программы темы экологии, устойчивого развития, социального предпринимательства, и при этом ссылаться не только на глобальную повестку (ЦУР ООН), но и на национальную идеологию. Это важный связующий элемент: он позволяет соединить «мировое» и «свое» в одном учебном модуле и тем самым избежать противоречия между глобальной и национальной идентичностью.

Коммуникативно-медийный уровень обеспечивает тиражирование ценностей. Открытость сознания, требование владеть иностранными языками, понимание глобальных процессов – всё это относится к сфере массовой коммуникации. В действующих

публикациях подчёркивается, что без медийной поддержки программа останется в зоне «верхних» уровней – государственных и образовательных [4]. Следовательно, как только она транслируется через серию культурных событий, медиапродуктов, образовательных платформ, она начинает выполнять именно ту функцию, которая была заявлена в исходной статье: «дойти до каждого казахстанца».

Сопоставляя полученные результаты с уже опубликованными работами, можно отметить и степень согласованности. Так, А.Р. Сатыбалдин акцентировал идею «Рухани жанғыру» как «идеологии национальной консолидации» и подчёркивал её надэтнический и надрегиональный характер [2]; Г.С. Жакупова анализировала программу в логике «глобализация – национальная и дентичность» и пришла к выводу, что она выступает механизмом балансировки между вовлечённостью в мировые процессы и сохранением культурного ядра [3]; А.К. Алимбекова рассматривала её как инструмент культурной политики, позволяющий, с одной стороны, легитимировать новые культурные формы, а с другой – удерживать традиционные элементы национальной культуры в актуальном обороте [4]. Предлагаемое здесь структурирование в целом согласуется с указанными позициями, однако дополняет их двумя существенными моментами: во-первых, подчёркивается компенсаторность всех шести элементов программы, то есть её исходная «сшивка» таким образом, чтобы каждый компонент подстраховывал возможные риски другого; во-вторых, фиксируется многоуровневость адресата программы – она обращена одновременно к государству, к социальным институтам (образование, культура, медиа) и к индивидуальному носителю ценностей.

Отдельно следует сказать об эволюционном принципе, которому в программном документе уделено неожиданно много внимания. На первый взгляд, это «политическая» часть текста – отсылка к травмирующему опыту XX века, революциям, идеологическим сломам, принудительной модернизации, экологическим катастрофам (Семипалатинский полигон). Однако в логике гуманитарной модернизации это очень важный ограничитель: он задаёт темп и режим изменений. В научной литературе по постсоветским трансформациям не раз отмечалось, что быстрые и непродуманные культурные реформы вызывают сопротивление и часто приводят к реставрации архаики. Программа «Рухани жанғыру» сразу говорит: изменения должны быть эволюционными, «чтобы не попасть снова в исторический капкан». Это обеспечивает устойчивость всей конструкции: ценности не навязываются одномоментно, а встраиваются в образование, медиа, культурные практики.

Наконец, важно отметить, что программа принципиально опирается на категорию знания – не как «суммы сведений», а как культурно и социально организованного ресурса. В тексте специально подчёркивается угроза технологической революции: часть профессий исчезнет, выживут те, кто способен учиться и переучиваться. Это уже не риторика «образование – это хорошо», а констатация: без культа знания национальная экономика и культура не выдержат темпа изменений. В этом пункте программа полностью созвучна международным исследованиям по «обществу знания» и по «экономике, основанной на знаниях», но при этом она национально маркирована – через апелляцию к уже действующим казахстанским механизмам (госзаказы на обучение, «Болашак», создание вузов нового типа). Поэтому в научной статье вполне корректно ссылаться и на зарубежные работы по knowledge society, и на локальные исследования, показывая, что казахстанская модель не изолирована, а встроена в более широкий тренд [5].

Заключение

Таким образом, «Рухани жанғыру» выступает не просто программой духовного возрождения, но и методом согласования нескольких рядов изменений: глобальных и национальных, институциональных и индивидуальных, культурных и экономических. За счёт того, что документ построен на ценностных регулятивах, он легко тиражируется в разные сферы – образование, культуру, медиа, гражданское воспитание – и тем самым

выполняет ту функцию, которую в социально-гуманитарной политике называют «мягкой интеграцией». А за счёт того, что внутри программы есть жёсткие ограничения (эволюционность, отказ от архаичных разъединяющих практик), она остаётся устойчивой к политизации и к радикализации.

***Благодарность.** Исследование выполнено в рамках проекта Программно-целевого финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан BR24993269 «Эволюция и трансформация ценностных ориентиров казахстанского общества в период Независимости».*

ЛИТЕРАТУРА:

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания [Электронный ресурс]. – 12 апр. 2017 г. – Режим доступа: <https://el.kz/ru/articles/view/vzglyad-v-budushchee-modernizatsiya-obshchestvennogo-soznaniya/> (дата обращения: 0.11.2025).
2. Сатыбалдин А.Р. «Рухани жаңғыру» как идеология национальной консолидации // Вестник КазНУ. Сер. философская. – 2018. – № 2(65). – С. 15–23.
3. Жакупова Г.С. Модернизация общественного сознания в условиях глобализации: казахстанский контекст // Вестник КараГУ. Серия «Психология. Социология. Философия». – 2019. – № 3. – С. 42–49.
4. Алимбекова А.К. Культурная политика Казахстана в рамках программы «Рухани жаңғыру» // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва. – 2021. – № 4. – С. 101–108.
5. Toktasynova A., Nysanbayev A. Spiritual modernization of Kazakh society: between tradition and global challenges // Central Asian Journal of Social Sciences. – 2022. – Vol. 8, № 1. – P. 55–63.

УДК 159.9

ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ НА ХАРАКТЕР МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТУДЕНТОВ

Кабдрахманова Г.С.

Докторант, Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Республика Казахстан
gulziya_baigonova@mail.ru

В статье исследуется влияние профессиональной мотивации на особенности межличностного взаимодействия студентов в образовательной среде. Анализируются психологические характеристики обучающихся с разным уровнем профессиональной направленности и их поведение в коллективе. Отдельное внимание уделяется взаимосвязи между целеустремленностью, интересом к профессии, уровнем осознанности профессионального выбора и способностью к конструктивному взаимодействию со сверстниками и преподавателями. Приводятся данные теоретического анализа и результаты эмпирического исследования. Сделан вывод о том, что высокий уровень профессиональной мотивации способствует не только успешному усвоению учебного материала, но и развитию коммуникативных навыков, социальной компетентности, а также гармоничному личностному росту и профессиональной адаптации студентов.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, межличностное взаимодействие, образовательная среда, коммуникативные навыки, социальная компетентность, профессиональная адаптация, личностное развитие.

Бұл мақалада кәсіби мотивацияның студенттердің білім беру ортасындағы қарым-қатынас ерекшеліктеріне тигізетін ықпалы қарастырылады. Кәсіби бағдарлану деңгейі әртүрлі студенттердің психологиялық сипаттамалары мен ұжымдағы мінез-құлқы талданады. Ерекше назар мақсаткерлік, мамандыққа қызығушылық, кәсіби таңдау саналығы мен құрдастарымен және оқытушылармен конструктивті қарым-қатынас жасай білу арасындағы өзара байланысқа аударылады. Теориялық талдау мен эмпирикалық зерттеу нәтижелері келтіріледі. Жоғары кәсіби мотивация тек оқу үлгеріміне ғана емес, сонымен қатар коммуникативтік дағдалардың, әлеуметтік құзіреттіліктің дамуына, сондай-ақ студенттердің үйлесімді тұлғалық қалыптасуы мен кәсіби бейімделуіне ықпал ететіні туралы қорытынды жасалады.

Кілт сөздер: кәсіби мотивация, тұлғааралық өзара әрекеттесу, білім беру ортасы, коммуникативтік дағдылар, әлеуметтік құзыреттілік, кәсіби бейімделу, тұлғалық даму.

The article explores the impact of professional motivation on the characteristics of interpersonal interaction among students in an educational environment. It analyzes the psychological traits of learners with varying levels of professional orientation and their behavior within a group. Special attention is given to the relationship between goal orientation, interest in the profession, the level of awareness in career choice, and the ability to engage in constructive interaction with peers and instructors. The article presents data from theoretical analysis and the results of empirical research. It concludes that a high level of professional motivation contributes not only to successful learning outcomes but also to the development of communication skills, social competence, as well as harmonious personal growth and professional adaptation of students.

Keywords: professional motivation, interpersonal interaction, educational environment, communication skills, social competence, professional adaptation, personal development.

Введение

В условиях стремительно меняющейся профессиональной среды, цифровых трансформаций и глобализационных процессов, к студентам современного вуза предъявляются новые требования. Одним из важнейших факторов, способствующих успешной реализации личности в образовательной и профессиональной среде, является профессиональная мотивация. Она представляет собой внутреннюю установку, направленную на достижение профессиональных целей, саморазвитие и эффективное функционирование в коллективе.

Данная статья посвящена анализу влияния уровня профессиональной мотивации на характер межличностных отношений студентов в учебной среде

Профессиональная мотивация играет центральную роль в формировании личностной направленности. Согласно теории самоопределения, она основывается на удовлетворении трех базовых потребностей: потребности в самостоятельности, компетентности и принадлежности к социальной группе. Эти компоненты напрямую способствуют вовлеченности в учебный процесс и формируют социальную активность обучающихся. Вместе с тем, межличностное взаимодействие в рамках учебного коллектива является важным фактором академической и социальной адаптации. Эмпирические данные свидетельствуют о том, что качество взаимоотношений между студентами, а также между студентами и преподавателями, тесно связано с уровнем мотивации, степенью участия в совместной деятельности и удовлетворенностью образовательным процессом.

С точки зрения социальной и психологической адаптации способность студентов налаживать продуктивные и гармоничные взаимоотношения служит показателем сформированности их коммуникативной и эмоциональной компетентности. Развитие этих качеств во многом обусловлено уровнем профессиональной мотивации: мотивированные студенты, как правило, активнее иницируют общение, прилагают усилия для установления и поддержания контактов, охотнее участвуют в совместной деятельности. Согласно результатам ряда исследований, студенты с выраженной профессиональной мотивацией обладают более высоким уровнем социальной активности и чаще воспринимаются окружающими как значимые и ценные участники межличностного взаимодействия [7].

Академическая группа представляет собой не просто образовательную среду, а активное социальное пространство, в котором студенты не только усваивают информацию, но и формируют личностно значимые смыслы, выстраивая собственную профессиональную идентичность. В этом контексте профессиональная мотивация и межличностное взаимодействие выступают как взаимосвязанные процессы: высокая мотивация способствует активному социальному участию, а положительный опыт общения, в свою очередь, укрепляет мотивацию. Анализ данной взаимозависимости позволяет глубже понять механизмы интеграции мотивационно-ценностных и коммуникативных аспектов профессионального становления личности.

Настоящее исследование направлено на выявление особенностей влияния профессиональной мотивации на межличностные отношения студентов в образовательной среде. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: определить психологические особенности студентов с разным уровнем профессиональной мотивации, проанализировать особенности их поведения в коллективе, а также установить взаимосвязь между профессиональной заинтересованностью, осознанным выбором специальности и способностью к эффективному взаимодействию. Теоретический анализ и эмпирические данные позволяют рассматривать профессиональную мотивацию не только как основу учебной успешности, но и как важный фактор развития социально-коммуникативной компетентности, способствующий полноценной личностной реализации и профессиональной адаптации.

Материалы и методы

В исследовании приняли участие 98 студентов (42 юноши и 56 девушек) в возрасте от 18 до 22 лет, обучающихся на 2–4 курсах педагогических факультетов Жетысуского

университета имени Ильаса Жансугурова. Отбор респондентов проводился методом случайной выборки с учетом добровольного согласия на участие в исследовании.

Для диагностики уровня профессиональной мотивации использовалась «Методика оценки профессиональной мотивации» (автор: К. Замфир в модификации А. Реана) [1].

В рамках данной статьи методика оценки профессиональной мотивации была использована как основной инструмент для эмпирического исследования взаимосвязи между уровнем профессиональной направленности студентов и особенностями их межличностного взаимодействия в образовательной среде. Данная методика позволяет выявить доминирующие мотивы, побуждающие студентов к учебной и профессиональной деятельности: внутренние (интерес к профессии, стремление к саморазвитию) или внешние (престиж, материальная выгода, давление окружения и др.).

Анализ полученных данных позволил классифицировать испытуемых по типу профессиональной мотивации и сопоставить эти данные с уровнем их коммуникативных и социальных навыков. Было установлено, что студенты с преобладанием внутренней мотивации чаще проявляли инициативу в общении, легче выстраивали продуктивные взаимоотношения как с ровесниками, так и с преподавателями, были более вовлечены в коллективную деятельность. Напротив, низкий уровень осознанной мотивации нередко сопровождался трудностями в межличностной сфере — замкнутостью, пассивностью, сниженной социальной активностью.

Таким образом, применение данной методики стало ключевым инструментом, позволившим эмпирически подтвердить гипотезу о том, что высокий уровень профессиональной мотивации способствует успешной социализации студентов, их коммуникативной компетентности и личностной адаптации в образовательной среде.

Для более глубокого анализа межличностных отношений студентов в исследовании применялись две основные методики: Методика диагностики межличностных отношений (МДМО) Т. Лири и социометрия Я. Л. Морено. Эти методы широко используются в социальной психологии для объективной оценки структуры и особенностей взаимодействия в малых группах, что важно при изучении студенческой среды [3].

Методика Т. Лири направлена на выявление преобладающего стиля общения личности через межличностный круг, разделяющий поведение по осям «доминирование—подчинение» и «доброжелательность—агрессивность». Результатом является социально-психологический профиль, показывающий типичное поведение в группе.

В рамках данной статьи методика Лири помогла выявить модели взаимодействия студентов с разным уровнем профессиональной мотивации. У мотивированных студентов преобладали конструктивные и доброжелательные формы общения (сотрудничество, эмпатия), тогда как у менее мотивированных часто встречались замкнутость и конфликтность [4].

Социометрия Морено используется для анализа структуры межличностных предпочтений в группе: она выявляет популярных участников, лидеров, изолированных членов, а также степень сплочённости коллектива и наличие микрогрупп.

Применение методики диагностики межличностных отношений Т. Лири и социометрии Я.Л. Морено в данном исследовании позволило всесторонне изучить особенности взаимодействия студентов с различным уровнем профессиональной мотивации. Результаты показали, что высокий уровень мотивации способствует развитию конструктивных, дружелюбных и социальных форм поведения, что положительно сказывается на сплочённости и комфортной атмосфере в учебной группе. Напротив, низкий уровень мотивации часто сопровождается отчуждением и конфликтами, затрудняющими эффективное взаимодействие. Таким образом, эти методы подтвердили значимость профессиональной мотивации для успешной социальной адаптации и формирования коммуникативных навыков студентов.

Основная часть

Профессиональная мотивация представляет собой внутренний стимул, который направляет студента к достижению целей в выбранной профессиональной области. В соответствии с теорией самоопределения (Deci & Ryan, 1985), мотивация базируется на трех ключевых потребностях — автономии, компетентности и социальной принадлежности, которые существенно влияют на учебную активность и успешную социальную адаптацию. Студенты с высокой профессиональной мотивацией проявляют активное участие в образовательном процессе и инициативу в общении с однокурсниками и преподавателями [2].

Межличностные отношения в учебной среде играют важную роль в обеспечении качества обучения и психологического комфорта. Эффективное взаимодействие и сотрудничество создают положительный климат в группе, способствуют обмену знаниями и эмоциональной поддержке. Профессиональная мотивация способствует развитию конструктивных форм общения, повышая уровень эмпатии, ответственности и готовности к совместной деятельности.

Высокий уровень профессиональной мотивации способствует формированию у студентов эффективных коммуникативных навыков. Мотивированные учащиеся активнее иницируют установление контактов, конструктивно решают конфликты и проявляют готовность к совместной работе. Они более открыты к получению обратной связи и лучше адаптируются к требованиям учебного процесса.

Напротив, низкая мотивация часто сопровождается отчуждением, снижением социальной активности и затруднениями во взаимодействии. Студенты с низкой вовлечённостью склонны к пассивности и избегают коммуникации, что отрицательно влияет на атмосферу в группе и её сплочённость.

Полученные результаты подчеркивают важность профессиональной мотивации не только как фактора академической успеваемости, но и как ключевого элемента социального взаимодействия студентов. Высокий уровень мотивации способствует развитию коммуникативных навыков, что положительно влияет на качество межличностных отношений и поддерживает гармоничное личностное развитие.

Выводы исследования имеют практическую ценность для преподавателей и психологов вузов. Внедрение мотивационных программ, а также использование игровых и коммуникативных методов помогает создать благоприятную образовательную среду и облегчает успешную адаптацию студентов.

Таким образом, профессиональная мотивация играет ключевую роль в формировании характера межличностных отношений среди студентов. Развитие этой мотивации должно стать одной из приоритетных задач образовательных организаций с целью улучшения качества учебного процесса и воспитания социально компетентной личности [5].

Результаты и обсуждение

В рамках данного исследования была проведена всесторонняя диагностика уровня профессиональной мотивации студентов и особенностей их межличностного взаимодействия, используя методики Лири и Морено, которые признаны эффективными инструментами социальной психологии. Полученные данные представлены в виде таблиц и графиков, что позволяет наглядно проанализировать взаимосвязь между степенью мотивации и типами взаимодействия внутри студенческой группы.

Таблица 1 - Распределение студентов по уровню профессиональной мотивации и типам межличностного взаимодействия (по методике Т. Лири)

Уровень мотивации	Кооперативное поведение (%)	Поддерживающее поведение (%)	Конфликтное поведение (%)	Изолированное поведение (%)	Кол-во студентов
Высокий	45	30	10	15	40
Средний	30	25	25	20	35
Низкий	15	20	40	25	25

В таблице 1 показано распределение участников исследования по категориям профессиональной мотивации: высокий, средний и низкий уровни. Параллельно с этим представлены результаты диагностики межличностных отношений с использованием методики Лири, позволяющей выявить доминирующие стили поведения - кооперативное, поддерживающее, конфликтное или изолированное. Результаты свидетельствуют, что студенты с высоким уровнем профессиональной мотивации чаще демонстрируют положительные, конструктивные формы взаимодействия, такие как сотрудничество, взаимопомощь и эмпатия. В то же время среди студентов с низким уровнем мотивации преобладают такие модели поведения, как отчуждение, замкнутость и склонность к конфликтам, что существенно осложняет процесс общения и командной работы.

Обсуждая полученные данные, можно отметить, что мотивационные процессы тесно взаимосвязаны с социальными динамиками внутри учебных коллективов. Формирование и поддержка высокого уровня профессиональной мотивации выступает не только как стимул к учебным достижениям, но и как основа для эффективной социальной адаптации, снижения конфликтности и повышения уровня сотрудничества в группе. Следовательно, результаты исследования подчеркивают необходимость внедрения в образовательный процесс специализированных мотивационных программ и методов, направленных на развитие профессиональной мотивации и коммуникативных компетенций студентов. Это будет способствовать созданию благоприятной атмосферы в коллективе, что положительно скажется на общем качестве образования и личностном развитии обучающихся.



Рисунок 1 - Социометрическая карта

На рисунке 1 представлена социометрическая карта исследуемой группы, которая визуализирует структуру социальных связей и степень сплочённости коллектива. Анализ карты показал, что студенты с высокой мотивацией занимают более центральные и активные позиции в социальной сети группы, выступая в роли лидеров и организаторов

совместной деятельности. В противоположность им, лица с низкой мотивацией часто располагаются на периферии социометрической структуры, испытывая сложности с установлением и поддержанием социальных контактов.

Данные результаты подтверждают выдвинутую гипотезу о том, что высокий уровень профессиональной мотивации является важным фактором, способствующим развитию эффективных коммуникативных навыков и формированию позитивного социального климата в образовательной среде. Профессионально мотивированные студенты проявляют большую активность в межличностном общении, что способствует не только успешному усвоению учебного материала, но и гармоничному развитию личности в социальном контексте [6].

Заключение

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой эффективных методик мотивационного сопровождения студентов и изучением влияния профессиональной мотивации на успешность трудоустройства и карьерное развитие выпускников. Кроме того, актуально исследование взаимодействия мотивационных факторов с другими психологическими характеристиками, такими как стрессоустойчивость и эмоциональный интеллект, что позволит создать комплексные программы поддержки студенческой молодёжи.

В итоге проведённое исследование чётко показало важную роль профессиональной мотивации в формировании особенностей межличностного взаимодействия студентов в образовательной среде. Высокий уровень мотивации способствует развитию у студентов навыков эффективной коммуникации, инициативности и активному социальному поведению, что улучшает атмосферу в учебной группе и повышает качество образовательного процесса. Применённые методики диагностики межличностных отношений и социометрический анализ подтвердили, что мотивированные студенты проявляют больше доброжелательности, ответственности и готовы к сотрудничеству, тогда как низкая мотивация часто сопровождается отчуждением и конфликтностью.

Полученные результаты имеют важное практическое значение для преподавателей и психологов высших учебных заведений. Внедрение программ, направленных на развитие профессиональной мотивации, не только способствует повышению учебных достижений, но и способствует гармоничному личностному росту и социальной адаптации студентов. Это подчёркивает необходимость системного подхода к развитию мотивации как ключевого фактора успешной подготовки будущих специалистов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. К. Замфир; в модификации А. Реана Методика оценки профессиональной мотивации // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 4. – С. 115-126.
2. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior / Springer-Verlag, New York, 1985.
3. Морено, Я. Л. Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе / Я.Л. Морено; пер. с англ. М.: Академический проект, 2004. 320 с.
4. Лири, Т. The Interpersonal Diagnosis of Personality / Т. Лири. — New York: Ronald Press, 1957. — 575 с.
5. Мусхаджиева Т. и др. Сущность и содержание связи социально-психологического климата с мотивацией к учебной деятельности у студентов // Проблемы современного педагогического образования. – 2022. – №. 74-3. – С. 213-216.
6. Головатюк А. В., Витюк Т. И. Роль межличностного взаимодействия в профессиональной подготовке студентов // – 2023. – С. 149.
7. Старов М. И., Барановский М. С. Ответственное отношение студентов как мотивационно-личностный потенциал их профессионально-познавательной деятельности // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2014. – №. 11 (139). – С. 27-34.

ӘОЖ 332.2

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Казиева Л.Ж.

Докторант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
klg768laura@gmail.com

Байдыбекова С.К.

Э.ғ.к., профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
b-saltanat@mail.ru

Еліміздің ауыл тұрғындары табысының қазіргі жағдайы теріс үрдіспен сипатталады. Номиналды табыстардың өсуіне қарамастан, халықтың нақты табыстардың өсу қарқыны төмендеуде. Ауыл тұрғындарының негізгі табыс көздеріне жалданған жұмыстан түскен табыстар және жалданбаған жұмыстан түскен табыстар жатады. Ауылдық жерлердің тұрғындары үшін қала тұрғындарына қарағанда өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін табыстың үлесі жоғары. Мақалада ауыл халқының табыстарын қалыптастыру ерекшеліктерінің теориялық аспектілері, оған әсер ететін факторлар, сондай-ақ халықтың ақшалай табыстарының көрсеткіштері берілген.

Кілт сөздер: ауыл халқының табысы, табыстар, халықтың ақшалай табысы, ауыл халқының табыс көздері, қала халқы, ауыл халқы.

Нынешнее состояние доходов сельского населения страны характеризуется негативной тенденцией. Несмотря на рост номинальных доходов, динамика увеличения реальных доходов населения снижается. К основным источникам доходов жителей села следует отнести доходы от работы по найму и доходы от работы не по найму. Для жителей сельской местности свойствен более высокий удельный вес доходов от самостоятельной занятости, чем у городского населения. В статье раскрываются теоретические аспекты особенности формирования доходов сельского населения, факторы, на него влияющие, а также представлены показатели денежных доходов населения.

Ключевые слова: доходы сельского населения, доход, денежный доход населения, источники доходов сельского населения, городское население, сельское население.

The current income status of the country's rural population is characterized by a negative trend. Despite the growth of nominal incomes, the dynamics of the increase in real incomes of the population is decreasing. The main sources of income of the villagers should include income from employment and income from self-employment. Rural residents tend to have a higher share of income from self-employment than the urban population. The article reveals the theoretical aspects of the peculiarities of income formation of the rural population, the factors influencing it, as well as the indicators of monetary incomes of the population.

Keywords: incomes of rural population, incomes, monetary income of the population, sources of income of rural population, urban population, rural population.

Кіріспе

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділ Қазақстан: Заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауын негізге ала отырып: «Үкімет пен әкімдер экономика құрылымын өзгерту мәселесіне ерекше назар аударуға, елдің орнықты ілгерілеуін қамтамасыз етуге

бағытталған жаңа тетіктерді көздеуге тиіс. Басты мақсат – азаматтардың табыс деңгейін арттыру. Жұмысты дұрыс ұйымдастырған кезде бұл өте мүмкін» [1].

Осылайша, орнықты әлеуметтік-экономикалық прогресті қамтамасыз ету, азаматтардың жасампаз әлеуетін жан – жақты ашу, халықтың әл-ауқатын нақты арттыру-мемлекеттің басты міндеттері.

Кірістерді бөлу саласында қалыптасатын қатынастар кез-келген экономикалық жүйеде маңызды орын алады, өйткені олар айқын әлеуметтік-экономикалық сипатқа ие. Халықтың табысы, бір жағынан, қоғамдық өндірістің даму дәрежесін көрсетеді және оның өсуін анықтайды, екінші жағынан, бұл халықтың лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз етудің басты факторы. Осыған байланысты кірістерді бөлу саласында болып жатқан процестер бүкіл ел халқының өзекті мүдделеріне әсер етеді, қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын, жұмыс күшін молайту мүмкіндігі мен түрін, адам әлеуетін дамытуды анықтайды.

Халықтың табысы төмен топтарының ішінде ауыл тұрғындары үлкен үлесті құрайды және бұл жағдай осы топтың кірістерін жеке-жеке қалыптастыру мәселесін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Әлемдегі ең кедей халықтың төрттен үш бөлігі дерлік ауылдық жерлерде тұрады және олар үшін ауыл шаруашылығы негізгі және жалғыз тіршілік көзі болып табылады. Ауылдық жерлерде кедейліктің шоғырлануы мемлекетте әлеуметтік-саяси шиеленіс пен тұрақсыздықты тудырады, оның азық-түлік қауіпсіздігін төмендетеді.

Ауыл халқының табыс деңгейінің төмендеуі әлеуметтік теңсіздік проблемаларын тек ағымдағы кірістер мен өмір сүру деңгейінде ғана емес, сонымен қатар ұзақ мерзімді мүмкіндіктер мен перспективалар - тұрғын үймен қамтамасыз ету, сапалы білім мен денсаулық сақтауға қол жеткізу тұрғысынан да шиеленістірді. Бір жағынан ауылда табысты жұмыс істейтін шаруашылық жүргізуші субъектілерде еңбек үнемдеуші технологияларды енгізу және екінші жағынан ауыл шаруашылығы ұйымдарының банкроттығы ауыл тұрғындары арасында жұмыссыздықтың өсуімен, еңбек кірістілігі төмен және әлеуметтік – құқықтық кепілдіктері жоқ жеке аулаларда олардың жұмыспен қамтылуының ұлғаюымен қатар жүрді [2].

Материалдар мен әдістер

Ғылыми талдау барысында салыстырмалы және аналитикалық зерттеулер жүргізу кезінде бақылау, жалпылау, топтастыру, салыстыру, синтездеу және талдау сияқты зерттеу әдістері белсенді қолданылды.

Негізгі бөлім

Бөлу қатынастары және халықтың табысын қалыптастыру мәселелері бойынша теориялық ережелерді талдау және жалпылау олардың экономика мен экономикалық ойдың даму дәрежесіне сәйкес тұрақты дамуда екенін көрсетті. XVII ғасырда (Ш.Монтескье, Д. Стюарт) экономикалық және саяси дамудың қозғаушы күші халықтың өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету құралдарына деген қажеттілігінен туындайтын "қызығушылық" екендігі анықталды. Бұл оның әл-ауқатын арттыруға бағытталған материалдық тауарларды өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну процесінде халықтың мінез-құлқын ынталандырудан көрінеді. Ғылыми еңбектерде "табыс" терминін қолдану "байлық" ұғымынан "жеке адамның табысы" анықтамасына дейін өзгерді.

Өндіріс пен өндірістік қатынастардың дамуымен кірістерді қалыптастыру көздерінің экономикалық мәні мен құрылымы нақтыланды. А. Смит дәуірінен бастап өндірістің үш негізгі факторы - еңбек, Жер және капитал табыс көзі ретінде қарастырыла бастады. Табыс, д.р. Хикстің анықтамасы бойынша, адам бір апта ішінде тұтынуға жібере алатын максималды сома болып табылады және сонымен бірге аптаның соңына қарай оның позициясы бұрынғыдай болады деп күтеді. Бұл тұжырымдамалық тәсіл әлі күнге дейін сақталып келеді және 1993 жылғы БҰҰ стандарты бойынша Ұлттық шоттар жүйесіндегі кірістер тұжырымдамасының негізі болып табылады [3].

Кірістер бүкіл халықтың материалдық әл-ауқатының негізін құрайды. Олар жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру, жинақтау, салық төлеу және басқа да міндетті және ерікті

төлемдер үшін пайдаланылуы мүмкін ақшалай және заттай ресурстарды білдіреді. Ел халқының табысы туралы деректер экономиканың дамуын айқын сипаттайды.

Макродеңгейдегі кірістерді өлшеу үшін халық шаруашылығының балансының бөлігі болып табылатын халықтың ақшалай кірістері мен шығыстары балансының деректері бойынша есептелген халықтың ақшалай табысының көрсеткіші кеңінен қолданылады. ҚР Ұлттық экономика министрлігі бекіткен балансты есептеу әдістемесіне, сондай-ақ ҚР ҰЭМ Статистика комитеті Төрағасының 2016 жылғы 21 қыркүйектегі № 214 бұйрығымен бекітілген "халықтың атаулы ақшалай кірістерін есептеу (бағалау) жөніндегі әдістемеге" сәйкес ақшалай табысқа: халықтың барлық санаттарының еңбегіне ақы төлеу; кәсіпкерлік қызметпен айналысатын адамдардың табыстары енгізіледі; ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудан түсетін түсімдер; зейнетақылар; стипендиялар және басқа да әлеуметтік трансферттер; қаржы жүйесінен түсетін түсімдер. Осы жағдайлардың барлығында ағымдағы бағамен есептелген номиналды ақшалай кірістер туралы айтылады [4]. Халықтың ақшалай табысын сипаттайтын көрсеткіштер (1-сурет).



Сурет 1 - Халықтың ақшалай табыстары көрсеткіштерінің құрамы

Халықтың қолда бар ақшалай табыстары-бұл салықтар, алымдар мен жарналар төленгеннен кейін тұтыну мен үнемдеуге пайдалану үшін халықтың иелігінде қалатын халықтың ақшалай табыстары.

Халықтың нақты қолда бар ақшалай табыстары-бұл қолда бар номиналды ақшалай табыстардың өсу қарқынын тиісті уақыт кезеңіндегі тұтыну бағаларының индексіне бөлу арқылы есептелген салыстырмалы көрсеткіш. Шын мәнінде, бұл көрсеткіш халықтың нақты қолда бар ақшалай табыстарының индексі болып табылады.

Жан басына шаққандағы ақшалай табыстары (жан басына шаққандағы орташа ақшалай табыстар) халықтың ақшалай кірістерінің жалпы көлемін халықтың орташа жылдық санына бөлу арқылы есептеледі. Жан басына шаққандағы қолда бар ақшалай кірістердің сатып алу қабілеті халықтың нақты кірісін сипаттайды және жан басына шаққандағы орташа айлық табысқа сатып алуға болатын нақты азық-түлік және азық-түлік емес тауарлар мен қызметтердің саны ретінде анықталады.

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінде оның әрбір мүшесінің материалдық жағдайы оның жеке табысымен ғана емес, сонымен бірге өзі мүше болып табылатын үй шаруашылығының табысымен де анықталады. Үй шаруашылықтарының жиынтық табысы жалақыдан, зейнетақылардан, жәрдемақылардан, жеке еңбек және кәсіпкерлік қызметтен түсетін кірістерден, пайыздардан, дивидендтерден, рента мен мүліктен түсетін басқа да кірістерден, басқа да ақшалай кірістерден, сондай-ақ жеке қосалқы шаруашылық пен фермер қожалықтары өнімінің құнын шегергендегі өзіндік тұтыну үшін сатылған және өндірілген құнынан тұрады оны өндіруге жұмсалған тауарлар мен қызметтер [5].

Халықтың үлкен массасы салыстырмалы түрде төмен ақшалай кірістерге ие болған жағдайда, тұтыну бюджетін бағалау кезінде оның ресурстық бөлігіне жеке қосалқы

шаруашылықтан түсетін түсімдерді енгізу үлкен маңызға ие және өнімді сату үшін алынған ақша түрінде ғана емес.

Жиынтық кірісті бағалау үшін жеке қосалқы шаруашылық өнімдерін тұтыну жалпы кірістің үлесі салыстырмалы түрде аз болатын қалалық үй шаруашылықтарында да жиынтық кірісті қалыптастыру процесінде айтарлықтай нивелирлеуші рөл атқаратындығын ескеру қажет. Үй шаруашылығы мүшелерінің табыстарының сомасы бірыңғай көзді құрайды, оның есебінен оның барлық мүшелерінің, соның ішінде жеке табысы жоқ адамдардың да қажеттіліктері жабылады [5].

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеулер көрсеткендей, халық табысының жіктеу белгілерінің қолданыстағы жүйесі (көбею процесінде қалыптасу сатысы, жеке тұтыну үшін пайдалану дәрежесі, нысандары, сатып алу қабілеті, үй шаруашылығының жалпы табысын қалыптастырудағы рөлі, дербес билік ету мүмкіндігі, құқықтық өріске қатынасы, өндірістің дамуына әсері бойынша) одан әрі жетілдіруді қажет етеді. Осылайша, кіріс көздері бойынша жіктеу ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтуды қайта құрылымдауды, атап айтқанда, жалдану, өзін-өзі жұмыспен қамту, кәсіпкерлік қызмет (еңбек кірісі) бойынша еңбектен түсетін кірістерді жеткілікті түрде ескермейді. Осы өзгерістерді ескере отырып, оның құрамына ақшалай және (немесе) заттай түрдегі жалдамалы қызметкерлердің жалақысы, кооператив мүшелерінің еңбекақы түріндегі табысы, өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың еңбек табыстары кіреді. Ауылдық жерлерде өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін табысқа фермерлік, шаруа отбасылық, жеке қосалқы шаруашылықтар мен жеке кәсіпкерлердің кірістері кіреді.

Ауыл халқының табысын қалыптастыру көздерінің құрылымындағы өзгерістер олардың функциялары мен рөлін қайта бөлуге әкелді. Ауыл отбасының жиынтық табысының құрылымындағы жалақы үлесінің күрт төмендеуі және жеке қосалқы шаруашылықтардағы өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін табыстың 50% - ға дейін және одан жоғары өсуі қазіргі уақытта ауыл еңбеккерлерінің еңбек уәждемесін жалақының мөлшері емес, аулада өнім өндіруден алынған табыс деңгейі анықтайды деген теориялық тұжырым жасауға негіз береді. оның қызметі артады.

Әкімшілік бірліктер тұрғысынан, яғни халықтың қалада немесе ауылда тұруы, ақшалай кірістердің құрылымында ұқсас бөлу байқалады. Мәселен, тұрғылықты жеріне қарамастан, халықтың табысындағы ең үлкен үлесті еңбек қызметінен түскен кірістер алады, содан кейін басқа үй шаруашылықтарынан зейнетақы мен трансферттер алынады. Бұл ретте ауылдық жерлерде өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін кірістердің үлесі қалаларға қарағанда едәуір жоғары (ауылда 15% және қалада жалпы табыстан 9%). Бұл санат ауылдық жерлердің тұрғындарына тән дербес жұмыспен қамту негізінде тауарлар мен қызметтерді өндіруден алынатын ақшалай және заттай нысандағы кірісті қамтиды [6].

Ауыл тұрғындары табыстарының мәні мен функцияларын трансформациялау, оларды қалыптастыру және реттеу тетіктері ауылда қалыптасқан ұйымдық - өндірістік қатынастарды ескере отырып, аграрлық саясатты қоғамның әлеуметтік тұрақтылығының негізі ретінде табыстардың экономикалық негізделген бөлінуін айқындайтын жаңа әлеуметтік-еңбек парадигмасына бағыттауға тиіс, оған мыналар кіреді:

- бірінші кезекте ауыл шаруашылығындағы еңбекақы деңгейін экономика бойынша орташа деңгейден төмен емес, содан кейін өндіруші салалар деңгейіне дейін арттыру;
- жеке аулаларда жұмыс істейтін ауыл халқының табысын ұтымды тұтыну бюджеті деңгейіне дейін арттыру.

Ауыл халқының табыстарының ерекшеліктеріне жеке қосалқы шаруашылық өнімін сатудан табыс алудың маңыздылығы, «табиғи» сектордан (ауыл шаруашылығы) түсетін табыстардың неғұрлым жоғары үлесі, сондай-ақ жалдау бойынша жұмыстан, әлеуметтік төлемдерден және кәсіпкерлік қызметтен табыс алу мүмкіндігі жатады.

Ауыл халқының негізгі табыс көздері

- Жеке қосалқы шаруашылық өнімдерін сату: жеке учаскеде өсірілген өз азық-түліктерін (көкөністер, жемістер, ет, сүт) сатудан түсетін табыс.

- Жұмысқа қабылдау: ауылшаруашылық кәсіпорындарынан, фермалардан немесе басқа жергілікті жұмыс берушілерден жалақы.

- Кәсіпкерлік қызмет: ауыл шаруашылығымен немесе басқа қызмет салаларымен байланысты шағын бизнестен түсетін кірістер.

- Әлеуметтік төлемдер: кейбір ауыл тұрғындары үшін маңызды табыс көзі болып табылатын зейнетақылар, жәрдемақылар және басқа да әлеуметтік төлемдер.

- Табыстың басқа түрлері: меншіктен (мысалы, жерді жалға беруден) немесе басқа көздерден пассивті кіріс алу, бұл қалаға қарағанда ауылдық жерлерде аз болуы мүмкін.

Соңғы екі жылдағы номиналды жалақы мен ауыл тұрғындарының кірістерінің өсу қарқынының біршама жеделдеуіне қарамастан, олардың деңгейі қала тұрғындарының кірістерінен екі есе дерлік артта қалды және бұл алшақтық қарқынды өсуде [7].

Қала халқы 2025 жылғы қаңтар-тамызда 1,41% - ға өсіп, 12 953,8 мың адамға жетті, ал ауыл халқы 0,5% - ға 7 472,8 мың адамға дейін қысқарды. Қазақстандағы қала халқының үлесі 63,4% – ға, ауыл тұрғындарының үлесі-36,6% - ға жетеді.

Демографиялық көрсеткіштер әр түрлі аймақтардағы халықтың тығыздығы мен жас құрылымының біркелкі свидетельстігін көрсетеді. Мәселен, еліміздің оңтүстік өңірлерінде - Түркістан (80%), Алматы (77,5%) және Жамбыл (60,3%) облыстарында ауыл тұрғындары көп. Сонымен бірге, елдің солтүстік аймақтары еңбекке қабілетті жастағы халықтың жоғары үлесімен сипатталады.

Өңірлер бөлінісінде ақшалай кіріс құрылымы өңірдің ерекшелігіне, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығының даму деңгейіне, қала және ауыл халқының үлесіне байланысты айырмашылықтарды көрсетеді. Тау-кен өндіру саласының кәсіпорындары басым өңірлерде (Атырау, Маңғыстау) қала және ауыл тұрғындарының табыс құрылымында үлкен үлесті жалақы алады. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің үлесі жоғары өңірлерде (Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Қостанай) жалақыдан және зейнетақыдан басқа негізгі табыс көздерінің бірі дербес жұмыспен қамтудан, атап айтқанда ауылдық жерлердегі тұрғындардан түсетін кірістер болып табылады.

Сонымен қатар, номиналды ақшалай кіріс деңгейі қала мен ауыл тұрғындары арасында айтарлықтай ерекшеленеді. Айырмашылық көбінесе ауылдық жерлерде айтарлықтай төмен жалақы деңгейіне және зейнетақы мөлшеріне байланысты (жалақы 40% – ға, зейнетақы 47% - ға аз).

Ауылдық аумақтарды тиімді дамытуға бағытталған бірқатар мемлекеттік бағдарламалардың қабылдануына қарамастан, ауыл халқының үлесі 2009 жылғы 43,9% - дан 2025 жылғы 36,6%-ға дейін тұрақты түрде төмендеуде, бұл өмір сүру деңгейіне қанағаттанбау туралы тікелей куәлік болып табылады. Ауылдық жерлерден кететін жастардың басым бөлігі еңбекке қабілетті жас деңгейі тұрақты түрде төмендеп келе жатқандықтан.

Соңғы 10 жылда ауылдық елді мекендердің саны 6 256-ға дейін азайды: 50-ден аз халқы бар ауылдарды қысқартты, оларды жақын маңдағы елді мекенмен біріктірді.

Табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен ауыл халқының үлесі 7,2%, ал жұмыссыздық деңгейі – 4,7%, өзін – өзі жұмыспен қамтығандар-33% немесе 1,2 млн адамды құрайды. Қазақстанның ауылдық жерлеріндегі кедейлік деңгейі қалаларға қарағанда екі есе жоғары. 2025 жылы (қаңтар-маусым) ол ауылдық жерлерде шамамен 7,3% құрады, ал қалаларда 3,8%.

Ауылдық жерлерде кедейліктің ең жоғары деңгейі Түркістан (9,7%), Жетісу (7,8%) және Абай (7,7%) облыстарында байқалады. Қазақстандағы ауылдық жерлердегі табыс деңгейі мен өмір сапасы көптеген көрсеткіштер бойынша қалалық деңгейден төмен. Бұл әлеуметтік инфрақұрылым, коммуналдық жағдайлар, бизнес-климат сияқты тіршілікті қамтамасыз ету үшін маңызды салаларға қатысты [8].

Қорытынды

Ауылдағы және қалалардағы өмір арасында әлі де үлкен алшақтық бар, ол отбасылардың табыс деңгейінде, демалу мүмкіндігінде, сапалы медициналық және білім беру қызметтерін алуда көрінеді.

Қала мен ауыл тұрғындарының табыс құрылымындағы басты айырмашылық-еңбек қызметінің сипаты. Қала халқының табысы 65,6% - ға жалдау бойынша жұмыстан түскен табыстардан және 7,4% - ға жалдамалы емес жұмыстан түскен табыстардан (яғни, өз бетінше жұмыспен қамтудан және кәсіпкерлік қызметтен түскен табыстардан) құралады. Ауылдық жерлердегі тұрғындардың негізгі табыс көздері 60,8% - ға жалданған жұмыстан және 13,7% - ға жалданбаған жұмыстан түскен кірістерден тұрады (2022 жылғы 3 тоқсандағы деректер). Осылайша, ауылдық жерлер қала тұрғындарына қарағанда өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін табыстың жоғары үлесімен сипатталады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2024 жылғы 2 қыркүйек // <https://www.gov.kz/memleket/entities>
2. Нукушева А.Ж., Ахмет Ж., Калиева А. Уровень жизни сельского населения казахстана как социально-экономическая категория // С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, II бөлім. – 2023. – II б. –287-292 бб.
3. Скальная М. Доходы сельского населения как фактор социальной устойчивости сельских территорий // АПК: экономика, управление. -2018.№1. -62-71бб
4. Халықтың атаулы ақшалай табыстарын есептеу (бағалау) әдістемесін бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің төрағасының 2016 жылғы 21 қыркүйектегі № 214 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014350>
5. Мастеров С.В. Эволюция структуры доходов населения. Экономика и социальная политика. - № 45(3). - С. 71-83.
6. Менее 30 тыс тенге в месяц: сколько казахстанцев живет за чертой бедности // <https://ism.kz/za-chertoj-tysyachi-kazahstancsev-vyzhivayut-menee-chem-na-30-tys-tenge-v-mesyac>
7. Н. Н. Жанакова, Г. Бодаухан, Г. Ж. Нигметова, Д. Д. Мангибаева, Л. Г. Кирбасова. Современное состояние и пути повышения реальных доходов населения Казахстана // <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-2-123-139>
8. Қазақстан Республикасы халқының орта есеппен жан басына шаққандағы атаулы ақшалай табысы (2025 жылғы II тоқсан) // <https://stat.gov.kz/industries/labor-and-income/stat-life/publications/448099/>

УДК 373.5:004

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАДИЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ ПО ФИЗИКЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Каналбекова Ж.Н.

Магистрант, Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
г. Талдықорган, Республика Казахстан
zhanbota.kanalbekova@mail.ru

Научный руководитель: д.т.н., ассоциированный профессор **Андасбаев Е.С.**
Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдықорган, Республика Казахстан

В статье представлен сравнительный анализ эффективности традиционных и цифровых лабораторных работ при обучении физике в условиях цифровизации образования Республики Казахстан. Рассмотрены методические, технические и психолого-педагогические аспекты внедрения цифровых лабораторных комплексов, виртуальных симуляторов и гибридных практикумов. Обосновано влияние цифровых инструментов на формирование исследовательских, аналитических и цифровых компетенций, развитие профессиональной готовности будущих учителей физики и повышение общего уровня цифровой грамотности студентов. Показано, что использование виртуальных и гибридных лабораторий повышает мотивацию обучающихся, расширяет возможности визуализации и индивидуализации обучения, обеспечивает доступность экспериментальной деятельности в условиях ограниченных материально-технических ресурсов. Выявлены преимущества и ограничения цифровых форм практикумов, предложены направления методического сопровождения, локализации контента и интеграции адаптивных образовательных платформ в систему педагогического образования Казахстана.

Ключевые слова: физика, лабораторные работы, цифровизация образования, интерактивные технологии, исследовательская деятельность, мотивация, когнитивная активность, виртуальная лаборатория, педагогические технологии, Казахстан.

Мақалада Қазақстан Республикасында білім беруді цифрландыру жағдайында физиканы оқытудағы дәстүрлі және цифрлық зертханалық жұмыстардың тиімділігіне салыстырмалы талдау жасалған. Цифрлық зертханалық кеңісіндерді, виртуалды симуляторларды және гибридіті практикумдарды енгізудің әдістемелік, техникалық және психологиялық-педагогикалық аспектілері қарастырылды. Цифрлық құралдардың зерттеушілік, аналитикалық және цифрлық құзыреттерді қалыптастыруға, болашақ физика мұғалімдерінің кәсіби дайындығын жетілдіруге және студенттердің цифрлық сауаттылығын арттыруға әсері негізделген. Виртуалды және гибридіті зертханаларды пайдалану білім алушылардың мотивациясын арттыруға, оқу процесін дараландыру мен визуализациялауға және шектеулі материалдық-техникалық жағдайда тәжірибелік қызметтің қолжетімділігін қамтамасыз етуге ықпал ететіні көрсетілді. Цифрлық практикумдардың артықшылықтары мен шектеулері анықталып, әдістемелік сүйемелдеуді жетілдіру, контентті локализациялау және білім беру жүйесіне бейімделген цифрлық платформаларды біріктіру бағыттары ұсынылды.

Кілт сөздер: физика, зертханалық жұмыстар, білім беруді цифрландыру, интерактивті технологиялар, зерттеушілік қызмет, мотивация, танымдық белсенділік, виртуалды зертхана, педагогикалық технологиялар, Қазақстан.

The article presents a comparative analysis of the effectiveness of traditional and digital laboratory works in teaching physics under the conditions of education digitalization in the Republic of Kazakhstan. It examines the methodological, technical, and psycho-pedagogical

aspects of implementing digital laboratory complexes, virtual simulators, and hybrid practicums. The influence of digital tools on the formation of research, analytical, and digital competencies, as well as on the professional readiness of future physics teachers and the improvement of students' digital literacy, is substantiated. It is shown that the use of virtual and hybrid laboratories increases students' motivation, enhances visualization and individualization of learning, and ensures accessibility of experimental activities under limited material and technical conditions. The advantages and limitations of digital practicums are identified, and directions for improving methodological support, content localization, and integrating adaptive digital platforms into Kazakhstan's teacher education system are proposed.

Keywords: physics, laboratory work, digitalization of education, interactive technologies, research activity, motivation, cognitive activity, virtual laboratory, pedagogical technologies, Kazakhstan.

Введение

Развитие цифровых технологий оказывает значительное влияние на систему образования Республики Казахстан; соответствующие направления закреплены в нормативных и стратегических документах [1, 2]. В преподавании физики цифровизация проявляется через внедрение виртуальных лабораторий, автоматизированных систем измерений и симуляционных сред.

Традиционные лабораторные работы способствуют формированию практических навыков и экспериментального мышления, однако имеют ресурсные и методические ограничения: материальные затраты, трудоёмкость проведения, риски безопасности и ограничения по воспроизведению дорогостоящих опытов [3]. Цифровые лаборатории предлагают другие преимущества: моделирование недоступных процессов, повторяемость, автоматизированная обработка данных и гибкость сценариев обучения [4, 5].

Для педагогических вузов Казахстана вопрос цифровизации лабораторных практик особенно актуален ввиду необходимости подготовки учителей, обладающих цифровой и методической компетентностью [6].

Материалы и методы

Исследование носит теоретико-аналитический характер. Методологическая основа — системный, деятельностный и компетентностный подходы, позволяющие рассматривать лабораторные практики как синтез технических, педагогических и когнитивных компонентов обучения [7]. Используются методы анализа литературы, сравнительного синтеза и моделирования педагогических ситуаций. В качестве эмпирически ориентированных источников проанализированы отечественные и международные публикации по цифровым лабораториям и интерактивным средствам обучения [3 – 6], [8, 9].

Типология цифровых лабораторий, используемая в статье, включает: виртуальные симуляторы (моделирование процессов), удалённые лаборатории (доступ к реальному оборудованию через сеть) и гибридные конфигурации (сочетание реальных и виртуальных компонентов) [10].

Основная часть

1. Теоретические предпосылки

Идеи активного, проблемного и деятельностного обучения, представленные в классических работах по педагогике и психологии (Брунер, Дьюи, Выготский), являются базисом для обоснования лабораторных практик как формы конструирования знаний [11]–[13]. Системный и деятельностный подходы обосновывают целесообразность интеграции цифровых средств в лабораторный практикум, поскольку эти средства расширяют возможности организации учебной деятельности и повышения самостоятельности студентов [7].

В контексте подготовки учителя физики важна связь между развитием практических умений и формированием профессиональных компетенций: цифровые технологии

выступают как инструмент, дополняющий традиционный набор навыков, но требующий методической адаптации [6], [9].

2. Сравнение традиционных и цифровых лабораторных форм

Сравнительный анализ по основным дидактическим параметрам:

- Оборудование и ресурсы. Традиционные лаборатории опираются на физические установки; цифровые — на программные симуляции и цифровые датчики; гибридные позволяют комбинировать оба ресурса [10, 20].

- Точность и воспроизводимость. Автоматизированные цифровые измерения обеспечивают высокую воспроизводимость данных; ручные измерения развивают навыки контроля погрешностей у студентов [3, 4].

- Педагогические возможности. Цифровые среды обеспечивают интерактивность, визуализацию и адаптивные сценарии; традиционные — работу с реальными приборами и развитие ручных умений [5, 15].

- Безопасность и доступ. Виртуальные эксперименты безопасны и доступны для дистанта; реальные опыты ограничены лабораторной инфраструктурой [4], [10].

Эти различия указывают на то, что цифровые лаборатории целесообразно рассматривать как расширение, а не замену традиционных практик — особенно в подготовке учителей, где требуется и глубина практических навыков, и владение цифровыми инструментами [6], [18].

3. Педагогические эффекты цифровых лабораторий

Анализ литературы показывает несколько ключевых эффектов внедрения цифровых лабораторий:

1. Усиление визуализации и абстракции. Симуляторы помогают студентам формировать представления о динамических процессах и переходить от наглядного к символическому уровню познания (доказано в работах по интерактивным симуляциям) [5, 11].

2. Повышение мотивации и вовлечённости. Интерактивные и игровые элементы стимулируют учебную мотивацию, что подтверждается эмпирическими обзорами [15], [16].

3. Развитие метакомпетенций. Работа с цифровыми данными способствует развитию аналитического мышления, критики данных и навыков интерпретации результатов [21].

4. Доступность и индивидуализация. Цифровые ресурсы позволяют адаптировать сложность заданий к уровню студента и организовать самоподготовку вне лаборатории [4, 18].

Вместе с тем, риск снижения практических манипулятивных навыков требует компенсации через специально организованные очные упражнения и гибридные сценарии [3], [14].

Результаты и обсуждение

Синтез отечественной и международной литературы свидетельствует о преимуществах гибридного подхода, сочетающего реальные эксперименты и цифровые симуляции. Для Казахстана это имеет следующие практические следствия:

- Методическое обеспечение. Необходимо разработать учебно-методические комплекты, включающие сценарии сочетания виртуальных и реальных экспериментов, методики оценивания и инструкции для преподавателей [6, 22].

- Подготовка преподавателей. Курсы повышения квалификации и интеграция MOOK-модулей по использованию цифровых лабораторий должны стать стандартной частью подготовки будущих учителей физики [18, 19].

- Локализация и доступность. Создание контента на казахском языке и адаптация материалов к национальным программам обеспечит равный доступ и культурную релевантность ресурсов [2, 20].

При реализации этих мер важно проводить системную оценку эффективности: когнитивные показатели (понимание и перенос знаний), практические навыки (работа с приборами) и мотивационные индикаторы (вовлечённость, интерес к исследовательской деятельности) — все они должны учитываться в образовательной политике [15, 21].

Заключение

1. Цифровые лабораторные работы являются эффективным дополнением традиционных форм обучения физике; оптимальная модель — гибридный практикум, учитывающий и виртуальные, и реальные эксперименты.
2. Для успешной интеграции необходимы методические разработки, программы подготовки преподавателей и национальная локализация цифрового контента.
3. Оценка эффективности должна опираться на комплексные критерии: когнитивные, мотивационные и практические.
4. Дальнейшие исследования целесообразно направить на разработку отечественной платформы цифровых лабораторий с возможностью интеграции адаптивных алгоритмов и элементов ИИ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдулрахаман, М. Д. Multimedia tools in teaching and learning: A systematic review / M. D. Abdulrahaman, N. Faruk, A. A. Oloyede [и др.] // Heliyon. — 2020. — Vol. 6, № 11. — e05312. — DOI: 10.1016/j.heliyon.2020.e05312.
2. Абиканова, Б. The Use of Interactive Learning Technology in Institutions of Higher Learning / B. Abykanova, S. Nugumanova, Sh. Yelezhanova [и др.] // International Journal of Environmental & Science Education. — 2016. — Vol. 11, № 18. — P. 12528–12539.
3. Айдарбекова, К. А. Preparing future teachers to use digital educational resources in primary school / K. A. Aidarbekova, S. K. Abildina, S. A. Odintsova [и др.] // World Journal on Educational Technology: Current Issues. — 2021. — Vol. 13, № 2. — P. 188–200.
4. Анастасиадис, Т. Digital game-based learning and serious games in education / T. Anastasiadis, G. Lampropoulos, K. Siakas // International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering (IJASRE). — 2018. — Vol. 4, № 12. — P. 139–144. — DOI: 10.31695/IJASRE.2018.33016.
5. Ахатаева, Г. Б. Болашақ мамандарды зерттеушілік іс-әрекетке даярлау : дис. ... докт. философии (PhD) : 6D010200 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі / Г. Б. Ахатаева. — Алматы, 2021. — 173 б.
6. Багила, С. Teaching pupils through audio-visual means / S. Bagila, A. Kok, A. Zhumabaeva [и др.] // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). — 2019. — Vol. 14, № 22. — P. 122–140. — DOI: 10.3991/ijet.v14i22.11760.
7. Бидайбеков, Е. Ы. Информатика и средства информатики в школе : учеб. пособие / Е. Ы. Бидайбеков, Г. А. Абдулкаримова. — Алматы : Атамұра, 2002. — 80 с.
8. Битибаева, Ж. М. Формирование исследовательских умений будущих учителей физики: дис. ... докт. философии (PhD) : 6D011000 – Физика / Ж. М. Битибаева. — Алматы, 2020. — 131 с.
9. Брунер, Дж. Процесс обучения / Дж. Брунер. — Москва : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1962. — 82 с.
10. Брус, Дж. Демократия и образование / Дж. Дьюи ; пер. с англ. — Москва : Педагогика-Пресс, 2000. — 384 с.
11. Виготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Виготский. — Москва : АСТ, 2009. — 352 с.
12. Есполова, Г. К. Жаңартылған білім беру мазмұнында бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру : дис. ... докт. философии (PhD) : 6D010200 – Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі / Г. К. Есполова. — Талдықорған, 2021. — 219 б.
13. Караев, Ж. А. Формирование научных представлений с использованием информационных технологий в обучении / Ж. А. Караев, К. Ж. Аганина, Н. Кузеубаева // Менеджмент в образовании. — 2004. — № 4. — С. 23–33.

14. Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023–2029 годы: постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 г. № 249. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249> (дата обращения: 05.11.2025).
15. Мухаметжанова, А. О. Развитие исследовательских способностей учащихся / А. О. Мухаметжанова, Б. К. Шаушекова, Р. Н. Жапанова // *Молодой ученый*. — 2016. — № 1 (105). — С. 947–949.
16. Оутуэйт, Л. Raising early achievement in math with interactive apps / L. A. Outhwaite, M. Faulde, A. Gulliford, N. J. Pitchford // *Journal of Educational Psychology*. — 2019. — Vol. 111, № 2. — P. 284–299. — DOI: 10.1037/edu0000286.
17. Позднякова, Е. П. Развитие метапредметных компетенций у младших школьников посредством интерактивных технологий: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е. П. Позднякова. — Челябинск, 2010. — 24 с.
18. Сабирова, Э. Г. Формирование исследовательских умений учащихся в информационно-образовательной среде начальной школы / Э. Г. Сабирова, В. Г. Закирова. — Казань: Казанский федеральный университет, 2015. — 167 с.
19. Талызина, Н. Ф. Педагогическая психология: учебник / Н. Ф. Талызина. — 8-е изд., стер. — Москва: Академия, 2011. — 288 с.
20. Френе, С. Свободная школа: пер. с фр. / С. Френе; сост. Б. Л. Вульфсон. — Москва : Амрита, 2020. — 236 с.
21. Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (в ред. от 10.09.2023 г.) — URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747 (дата обращения: 05.11.2025).
22. Dita, P. P. S. Implementation of Problem Based Learning on interactive learning media / P. P. S. Dita, S. Utomo, D. A. Sekar // *Journal of Technology and Humanities*. — 2021. — Vol. 2, № 2. — P. 24–30. — DOI: 10.53797/jthkkss.v2i2.4.2021.

ӨОЖ: 378.147

БАЙЫТЫЛҒАН ҚАНТ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Кемелбекұлы А.

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы
kembekuly03@bk.ru

Бұл мақалада байытылған қант өндіру технологиясын кәсіби білім беру мазмұнына кіріктіру арқылы білім алушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндіктеріне шолу жасалады. Отандық және шетелдік зерттеулерге сүйене отырып, тиімді әдістер, педагогикалық модельдер және өндірістік оқытудағы интеграциялық тәжірибелер талданған. Зерттеу нәтижелері зерттеушілік оқытудың практикалық құндылығын дәлелдей отырып, болашақ мамандардың кәсіби дамуын қолдайтын білім беру стратегияларын ұсынуға негіз болады.

Кілт сөздер: зерттеушілік оқыту, құзыреттілік, байытылған қант, технология, агротехнология, кәсіби білім, интеграция

В статье рассматриваются возможности интеграции технологии производства обогащённого сахара в содержание профессионального образования для формирования исследовательской компетентности обучающихся. Анализ отечественных и зарубежных источников позволяет выделить эффективные педагогические подходы и интеграционные модели в контексте агропромышленных технологий. Сделан акцент на практическую значимость исследовательского обучения как инструмента подготовки конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: исследовательское обучение, компетентность, обогащённый сахар, технология, агротехнология, профессиональное образование, интеграция.

This article explores the integration of enriched sugar production technology into vocational education to foster students' research competence. Based on a review of national and international studies, the paper identifies effective pedagogical approaches and integration models within the context of agri-industrial technologies. The findings emphasize the practical significance of inquiry-based learning for training research-oriented and industry-ready professionals.

Keywords: inquiry-based learning, competence, enriched sugar, technology, agrotechnology, vocational education, integration.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде жаһандық білім беру жүйесінде өндірістік тәжірибе мен ғылыми-зерттеу қызметін оқу үдерісіне ықпалдастыру бәсекеге қабілетті, зерттеушілік мәдениеті қалыптасқан мамандар даярлаудың басты шартына айналып отыр. Әсіресе агроөнеркәсіптік секторда еңбек нарығы жылдам жаңарып жатқан технологиялық талаптарды қанағаттандыра алатын, жаңашыл ойлайтын және тәжірибелік дағдыларға ие түлектерді қажет етеді. Осы контексте агротехнологияны кәсіби білім берудің мазмұнына кіріктіру білім беру парадигмасының өзегіне айналуға [1].

Аталған шолу мақала байытылған қант өндіру технологияларын зерттеу тәжірибесін білім алушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру құралы ретінде қарастырады. Мақала мақсаты – осы интеграциялық үдерістің ғылыми негіздеріне шолу жасап, теориялық тұғырларын, қолдану мүмкіндіктері мен педагогикалық шарттарын жүйелі түрде талдау.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы зерттеушілік оқыту, құзыреттілікке бағытталған білім беру және технологиялық дайындық секілді ғылыми тұжырымдамалармен тікелей байланысты. Бұл бағыттағы әдебиетте, атап айтқанда, өндірістік үдерістерді оқу үдерісіне енгізу арқылы білім алушылардың кәсіби әлеуетін арттыруға бағытталған әдістемелер кеңінен сипатталған. Ал практикалық тұрғыдан алғанда, нақты технологиялық процестерге негізделген білім беру студенттердің танымдық белсенділігін, шығармашылық ойлау қабілетін және дербес ғылыми-зерттеу жүргізу дағдыларын дамытудың пәрменді тетігі ретінде танылады.

Мақалада келесідей ғылыми болжам (гипотеза) ұсынылады: егер оқу үдерісіне өндірістік технологиялық жүйелер мен нақты агротехнологиялық контентті жүйелі түрде интеграцияласақ, онда білім алушылардың зерттеушілік құзыреттілігі сапалы деңгейде қалыптасады. Бұл тұжырым білім мен өндіріс арасындағы алшақтықты жоюға, сондай-ақ кәсіби-технологиялық білім берудің сапасын арттыруға бағытталған.

Материалдар мен әдістер

Бұл шолу жұмысында 2020–2025 жылдар аралығында жарияланған 10 ғылыми мақала талданды. Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылған. Дереккөздер ретінде Scopus, Web of Science, Google Scholar, eLibrary және ҚР БҒМ Ұлттық ғылыми кітапханасының базасы пайдаланылды. Зерттеу барысында контент-анализ, салыстырмалы талдау, трендік жіктеу және тақырыптық кодтау әдістері қолданылды. Іріктеу критерийлері ретінде зерттеу тақырыбының сәйкестігі мен ғылыми маңыздылығы алынды.

Негізгі бөлім

Қазіргі тағам өнеркәсібінің стратегиялық бағыттарының бірі функционалды және профилактикалық әсері бар өнімдер өндіру. Бұл контексте байытылған қант өндіру технологиялары ғылым мен өндірістің түйісер нүктесіне айналууда. Ғылыми еңбектерде қанттың физико-химиялық қасиеттеріне әсер ететін факторлар, байыту агенттерінің тұрақтылығы мен өзара әрекеттесуі, сақтау шарттарындағы трансформация процестері жан-жақты зерттелуде [2]. Мысалы, микроэлементтермен (темір, мырыш, кальций) байыту барысында иондық тепе-теңдіктің өзгеруі өнімнің гигроскопиялық қасиетіне әсер етеді, бұл технологиялық параметрлерді нақты реттеуді талап етеді [3].

Байытуда қолданылатын әдістер: құрғақ қоспалар енгізу, сұйық экстрактілермен бұрку, микрокапсула арқылы жеткізу және биологиялық байыту (мысалы, ферменттеу арқылы) болып бөлінеді. Олардың әрқайсысының тиімділігі мен тұрақтылығы өнім түріне, өндіру масштабына және мақсатты тұтынушы тобына байланысты таңдалады [4].

Қазақстандық ғалымдар көбінесе қызылша негізіндегі шикізатты дәрумендеу, минералдандыру және агроөнеркәсіп қалдықтарын рационалды пайдалану бағытында зерттеу жүргізсе, халықаралық тәжірибе автоматтандырылған желілер мен нанотехнологиялық тәсілдерге бағытталған. Әсіресе Германия, Жапония және Канадада өндірістің экологиялық тұрақтылығын сақтай отырып, байыту жүйелерінің өнімділігін арттыру мәселесі басты назарда. Бұл зерттеулер білім беру үдерісіне нақты технологиялық кейстер түрінде енгізуге сұранып тұр [5].

Зерттеушілік құзыреттілік білім алушының ғылыми танымға бағытталған ойлау әрекеті мен дербес тәжірибеге негізделген практикалық шешім қабылдау қабілетін сипаттайтын маңызды кәсіби параметр. Оның құрылымы мазмұндық (ғылыми ұғымдар), операциялық (зерттеу әдістері) және рефлексивтік (нәтижені бағалау) компоненттерден тұрады. Бұл құзыреттілікті қалыптастыруда дәстүрлі білім беру моделінен айырмашылығы – оқытудың субъектілік сипаты күшейтіледі, яғни білім алушы пассивті тыңдаушы емес, белсенді ізденуші ретінде қалыптасады [6].

Заманауи педагогикада Inquiry-Based Learning және Project-Based Learning әдістері зерттеушілік құзыреттілікті дамытудың тиімді құралдары ретінде дәлелденіп отыр. Біріншісі проблеманы ғылыми сұрақтар қою арқылы зерттеуге негізделсе, екіншісі нақты

нәтижеге бағытталған жобалық іс-әрекет арқылы студенттің шығармашылық әлеуетін ашады. Бұл әдістер Bloom таксономиясының жоғары сатыларына (талдау, синтез, бағалау) сүйеніп, оқытудың метатанымдық деңгейін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, студенттің зерттеу барысында ақпаратты өңдеу, мәліметтермен жұмыс жасау, цифрлық сауаттылық сияқты ХХІ ғасыр дағдылары да қалыптасады [7].

Өндірістік технологияларды оқыту үдерісіне кіріктіру кәсіби білім берудің практикаға бағытталған мазмұнын күшейтудің негізі. Бұл тәсіл студенттердің теориялық білімін нақты өндірістік жағдайларда қолдана білуін қамтамасыз етеді. Байытылған қант өндіру технологиясы осы мақсатта пайдалануға болатын тиімді педагогикалық кейстердің бірі. Ол студентке толық технологиялық циклді (шикізаттан дайын өнімге дейін), сапаны бақылау жүйесін және автоматтандыру элементтерін интеграциялай отырып, кешенді көзқарас қалыптастырады [8].

Қазіргі колледждер мен жоғары оқу орындарында енгізіліп жатқан STEM (ғылым, технология, инженерия, математика) және TVET (техникалық және кәсіптік білім беру) модельдері аталған интеграцияны жүйелі түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. STEM аясында студенттер инженерлік ойлау, модельдеу және жүйелік талдау тәсілдерін меңгерсе, TVET студенттің кәсіби әрекетке дайын болуын қамтамасыз етеді [9]. Бұл модельдер өндірістік процестердің оқу мазмұнына ендірілуін тек қолданбалы аспектіден ғана емес, сонымен қатар педагогикалық және әдіснамалық жағынан негіздейді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жүргізілген әдеби шолу байытылған қант өндіру технологиясын білім беру мазмұнына интеграциялау арқылы зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыруда қандай тәсілдердің тиімді екенін көрсетуге мүмкіндік берді. Талдау нәтижесінде Inquiry-Based Learning және Project-Based Learning әдістері педагогикалық тұрғыда ең нәтижелі және жиі қолданылатын тәсілдер ретінде анықталды. Олар студенттердің ғылыми ойлауын дамытып, зерттеу әрекетіне белсенді тартуға ықпал етеді. STEM және TVET жүйелерін біріктіру де өндірістік ортада оқыту тиімділігін арттыратын факторлар қатарынан табылды.

Шетелдік зерттеулерде өндірістік технологияларды оқу процесіне нақты, практикалық құрал ретінде енгізу тәжірибесі жиі кездеседі. Бұл жерде өндірістік кәсіпорындармен тікелей байланыс орнатылып, студенттер нақты жобаларға қатысады. Ал отандық тәжірибеде зерттеушілік оқытудың теориялық жақтары қарастырылғанымен, оның технологиялық негізде ұйымдастырылуы мен жүйеленуі жеткіліксіз. Оқу процесінде өндірістік контентті қолдану көбінесе оқытушының жеке бастамасына немесе жекелеген тәжірибелерге тәуелді [10].

Қолданылған әдістердің тиімділігі мен жиілігіне қатысты қорытындылар төмендегі кестеде көрсетілген.

Кесте 1 – Зерттеушілік оқытуда қолданылатын әдістердің салыстырмалы сипаттамасы

Әдіс	Тиімділігі	Қолданылу жиілігі
Inquiry-Based Learning	Ғылыми ойлау мен сұрақ қою дағдысын дамытады	Жоғары
Project-Based Learning	Жобалық жұмыс арқылы зерттеуді тәжірибеге негіздейді	Орташа
STEM-интеграция	Кешенді пәнаралық байланыс пен өндірістік ойлау	Орташа
TVET-модельдері	Кәсіби дағды мен өндірістік құзыреттілікті дамытады	Төмен
Контент-анализ	Теориялық негіздерді жүйелеуге тиімді	Жоғары

Кестеде көрсетілгендей, зерттеушілік тәсілдердің ішінде Inquiry-Based Learning кең қолданылады және жоғары тиімділік көрсетеді. Бұл әдістің көмегімен білім алушылар дербес сұрақтар қояды, гипотеза қалыптастырады және оны дәлелдеу жолдарын табады. Ал Project-Based Learning нақты өндірістік жағдайларды модельдеу арқылы зерттеушілік қабілетті тәжірибеде дамытуға мүмкіндік береді. STEM және TVET модельдері жүйелік көзқарасты дамытқанымен, отандық тәжірибеде олардың қолданылу жиілігі шектеулі.

Осы талдаудың негізінде байытылған қант өндіру технологиясын білім беру процесіне енгізу — болашақ мамандардың зерттеушілік және кәсіби құзыреттілігін арттыруда перспективалық бағыт екені дәлелденді. Бұл бағытты одан әрі дамыту үшін теория мен практиканы үйлестіретін ұлттық деңгейде әдістемелік тұғырлар қалыптастыру қажет.

Қорытынды

Жүргізілген шолу жұмысы агроөнеркәсіптік өндірістің инновациялық технологияларын, соның ішінде байытылған қант өндіру үдерісін, кәсіби білім беру мазмұнына кіріктіру арқылы білім алушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың ғылыми негіздерін жүйелі түрде талдауға бағытталды. Қарастырылған әдебиеттер мен салыстырмалы талдау нәтижелері аталған тақырыптың тек қолданбалы мәнге ғана емес, сонымен қатар теориялық-педагогикалық кеңістікте де стратегиялық маңызға ие екенін көрсетті.

Шолу барысында анықталған басты тұжырым өндірістік мазмұнды оқу процесіне ғылыми тұрғыда енуі студенттің тек пәндік білім көлемін ғана емес, сонымен қатар оның танымдық дербестігін, сыни ойлауын, деректермен жұмыс жасау дағдыларын және ғылыми зерттеу логикасын қалыптастыратыны. Inquiry-Based Learning, Project-Based Learning, STEM және TVET бағыттарын педагогикалық жүйеге бейімдеу білім алушылардың зерттеушілік әлеуетін дамытудың маңызды факторларына айналып отыр. Бұл әдістердің пәнаралық сипаты мен практикаға бағдарлылығы білім мен өндіріс арасындағы шынайы байланысты орнатуға мүмкіндік береді.

Отандық тәжірибеде зерттеушілік құзыреттілік ұғымының мазмұны, құрылымдық компоненттері және қалыптастыру механизмдері бойынша тұжырымдамалық бірізділіктің жеткіліксіз екендігі байқалды. Өндірістік процестерді оқыту ортасына енгізу көбінесе фрагментарлық сипатта, оқытушының жеке әдістемелік ұстанымына тәуелді түрде жүзеге асырылады. Бұл – жүйелі педагогикалық трансформацияны қажет ететін әлсіз тұстардың бірі.

Осыған орай, болашақ зерттеулер мынадай бағыттарда дамуы тиіс:

- Байытылған қант өндірісі тәрізді нақты технологиялық кейстерді зерттеушілік оқытуға бейімделген оқу-тәжірибелік платформалар әзірлеу;
- Оқу орындары мен өндірістік сектор арасында тұрақты әріптестік механизмдерін қалыптастыру, оның ішінде дуальді білім беру негізінде;
- Зерттеушілік құзыреттілікті бағалау мен мониторингтеудің сапалық көрсеткіштерін айқындау және ұлттық білім беру стандарттарына енгізу.

Бұл шолу жұмысы кәсіби білім беру жүйесінің дамуына бағытталған стратегиялық бағдарды – яғни, технологиялық мазмұнға негізделген зерттеушілік оқытуды – ғылыми негіздеуді мақсат етті. Оның нәтижелері педагогика мен өндіріс тоғысындағы пәнаралық инновациялық зерттеулерге әдіснамалық тірек бола алады. Сонымен қатар, бұл тәсіл болашақ мамандарды тек орындаушы емес, дербес ойлайтын, ғылыми негізделген шешім қабылдай алатын зерттеуші тұлға ретінде қалыптастыруға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Алипина К. Б., Китапбаева А. А. Білім алушылардың ғылыми-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру // Вестник университета Ясави. – 2023. – Т. 4. – № 130. – С. 344–360.
2. Есимғалиева Т. М., Косшыгулова А. С. Болашақ педагогтардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселелері // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Педагогические науки. – 2022. – Т. 73. – № 1. – С. 150–157.

3. Кемелбекұлы А., Өксікбаев Б. Байытылған қант өндіру технологиясын зерттеу негізінде білім алушылардың зерттеушілік құзыретін қалыптастыру // Вестник Жетысуского университета имени И. Жансугурова. – 2025. – № 2 (115). – С. 163–171.
4. Каримов Н., Назарова Г., Халилова С. Exploring Food Processing in Natural Science Education: Practical Applications and Pedagogical Techniques // Natural and Engineering Sciences. – 2024. – Т. 9. – № 2. – С. 359–375.
5. Сериков В. В., Евдокимова А. И. Формирование исследовательской компетентности обучающихся ординатуры средствами интерактивных методов обучения // Отечественная и зарубежная педагогика. – 2024. – Т. 1. – № 2. – С. 6–34.
6. Славянский А. А., Лебедев В. Ю., Морозов И. А. Свекловичный жом сахарного производства и перспективы его использования // Вестник Мурманского государственного технического университета. – 2023. – Т. 26. – № 3. – С. 292–303.
7. Спиридонова М. И. Модель формирования исследовательских компетенций бакалавров пищевой индустрии // Международный журнал экспериментального образования. – 2020. – № 4-1. – С. 117–121.
8. Sorensen P. M. Food Fermentations and Flavor: A Curiosity and Creativity Driven Approach for Interdisciplinary and Research-Oriented Science Education // Journal of Chemical Education. – 2023. – Vol. 100. – No. 8. – P. 2935–2946.
9. Rayis W. P. A., Nur F. A., Rahmatullah R., Setiawan M. A. Integration of ethnoscience in science learning: An ethnoscience study on the palm sugar production process // Lensa: Jurnal Kependidikan Fisika. – 2023. – Т. 11. – № 2. – С. 97–115.
10. Шынжырбай Р. А. Білім алушылардың оқу-зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру мәселесі // International Conference Education in a Changing World: Multidisciplinary Perspectives for Global Progress. – 2025. – С. 130–133.

ӘОЖ 541.124

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО И АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ПРОЕКТНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СРЕДЕ LEGO SPIKE PRIME

Ким Д.А.

Магистрант, Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдықорган, Республика Казахстан
kimdiana070@gmail.com

Есейқызы А.

PhD, преподаватель-лектор, Жетысуский университет им. И. Жансугурова,
г. Талдықорган, Республика Казахстан
aiym.yesseykyzy@gmail.com

В статье рассматриваются подходы к формированию логического и алгоритмического мышления учащихся на основе проектной деятельности с использованием конструктора LEGO Education SPIKE Prime. Описаны основные этапы проектного обучения — постановка задачи, разработка конструкции, программирование и тестирование моделей. Показано, что применение робототехнических наборов способствует развитию вычислительного мышления, навыков анализа, планирования, решения проблем, а также коммуникативных и исследовательских умений. Особое внимание уделяется формированию ценностных ориентиров XXI века: ответственности, самостоятельности, критического мышления и уважения к сотрудничеству. Учитель выполняет роль фасилитатора, создающего условия для самостоятельного поиска решений и рефлексии учащихся. Интеграция STEM-дисциплин и междисциплинарных связей формирует инженерные и цифровые компетенции, развивает творческое мышление и повышает мотивацию к изучению программирования, робототехники и инновационных технологий. Проектная деятельность на базе LEGO SPIKE Prime способствует не только развитию профессиональных и цифровых навыков, но и формированию ценностных установок, необходимых для успешной социализации и активного участия школьников в современном обществе.

Ключевые слова: логическое мышление, алгоритмизация, робототехника, LEGO SPIKE Prime, STEM.

Мақалада LEGO Education SPIKE Prime конструкторын пайдалана отырып, оқушылардың логикалық және алгоритмдік ойлауын қалыптастырудың жобалық оқыту тәсілдері қарастырылады. Жобалық оқытудың негізгі кезеңдері — міндет қою, конструкцияны әзірлеу, бағдарламалау және модельдерді сынау сипатталады. Робототехникалық жинақтарды қолдану есептеуіш ойлау, талдау, жоспарлау, мәселені шешу, сондай-ақ коммуникативтік және зерттеу дағдыларын дамытуға ықпал ететіні көрсетілген. Арнайы назар ХХІ ғасыр құндылықтарын қалыптастыруға аударылады: жауапкершілік, тәуелсіздік, сыни ойлау және ынтымақтастыққа құрмет. Мұғалім фасилитатор рөлін атқарып, оқушыларға өздігінен шешім қабылдау және рефлексия жасауға мүмкіндік жасайды. STEM пәндерін және пәнаралық байланыстарды интеграциялау инженерлік және цифрлық құзыреттерді қалыптастырады, шығармашылық ойлауды дамытады және бағдарламалау, робототехника және инновациялық технологияларды үйренуге мотивацияны арттырады. LEGO SPIKE Prime негізіндегі жобалық оқыту оқушылардың кәсіби және цифрлық дағдыларын дамытуға ғана емес, сонымен қатар олардың қоғамда белсенді қатысуы мен табысты социализациясы үшін қажетті құндылықтық ұстанымдарды қалыптастыруға да ықпал етеді.

Кілт сөздер: логикалық ойлау, алгоритмдеу, робототехника, LEGO SPIKE Prime, STEM.

The article examines approaches to developing students' logical and algorithmic thinking through project-based learning using the LEGO Education SPIKE Prime kit. The main stages of project-based learning — problem setting, design development, programming, and model testing — are described. It is shown that the use of robotics kits promotes the development of computational thinking, analytical, planning, problem-solving, as well as communication and research skills. Special attention is given to fostering 21st-century value orientations, including responsibility, independence, critical thinking, and respect for collaboration. The teacher acts as a facilitator, creating conditions for independent decision-making and student reflection. The integration of STEM disciplines and interdisciplinary connections forms engineering and digital competencies, enhances creative thinking, and increases motivation to study programming, robotics, and innovative technologies. Project-based learning with LEGO SPIKE Prime contributes not only to professional and digital skills development but also to the formation of value orientations necessary for students' successful socialization and active participation in modern society.

Keywords: logical thinking, algorithmization, robotics, LEGO SPIKE Prime, STEM.

Введение

Развитие логического и алгоритмического мышления является одной из приоритетных задач современного образования. В условиях цифровой трансформации школы должны готовить учеников к работе в информационно-технологической среде, формируя способность к анализу, планированию, поиску решений и осознанному принятию этически и социально значимых решений. Образовательная робототехника, основанная на конструкторах LEGO Education, выступает как эффективный инструмент практико-ориентированного обучения и формирования ценностных ориентиров XXI века [1]. Среда LEGO SPIKE Prime объединяет блочное программирование, инженерное проектирование и работу с датчиками, создавая условия для активного формирования логического и алгоритмического мышления, а также развития таких ценностей, как ответственность, сотрудничество, самостоятельность и уважение к коллективной работе.

По мнению исследователей, робототехника способствует развитию вычислительного мышления – способности описывать и решать задачи через алгоритмы, используя принципы абстрагирования, декомпозиции и поиска закономерностей [2]. Эти качества напрямую связаны с умением учащихся рассуждать логически, анализировать и моделировать процессы, а также формируют личностные и социальные ценности, необходимые для успешной социализации и активного участия в современном обществе. Роль учителя и образовательных институтов в этом процессе заключается в создании условий для самостоятельного поиска решений, рефлексии учащихся и формирования устойчивых ценностных установок через проектную деятельность.

Материалы и методы

- В исследовании использовались:
- конструктор LEGO Education SPIKE Prime;
- датчики цвета, расстояния и гироскоп;
- программная среда LEGO SPIKE (блочное программирование);
- проектный метод обучения (PBL);
- анализ международных исследований в области образовательной робототехники;
- наблюдение за деятельностью учащихся в процессе выполнения проектов.

Методология исследования опирается на:

- выполнение обучающихся проектов различной сложности;
- анализ построенных ими алгоритмов;
- сравнение результатов работы на этапе тестирования моделей;
- рефлекссию учащихся.

Методы, описанные в статье (проектная деятельность, моделирование, PBL) являются общеизвестными, поэтому подробно излагается лишь логика применения LEGO SPIKE Prime для формирования алгоритмического мышления.

Основная часть

Теоретические основы формирования логического и алгоритмического мышления.

Логическое мышление – это процесс познания, направленный на установление взаимосвязей и закономерностей между объектами и явлениями. Алгоритмическое мышление – умение планировать последовательность действий, предвидеть результат и корректировать его при изменении условий. Согласно исследованиям Angeli, C. и Valanides, N., алгоритмическое мышление формируется при решении практических задач с помощью программирования, где необходимо анализировать входные данные, выстраивать логику и проверять корректность результата [3].

Использование LEGO SPIKE Prime позволяет реализовать этот подход в начальной и основной школе – учащиеся создают физические модели и управляют ими с помощью программ, что делает абстрактные понятия алгоритма и условия наглядными. Исследование, опубликованное в журнале *Computational Thinking and Educational Robotics Integrated into Project-Based Learning* [4], показало, что интеграция робототехники в проектное обучение значительно повышает уровень логического анализа и самостоятельного планирования у учащихся.

Проектная деятельность как метод формирования алгоритмического мышления.

Проектная деятельность (Project-Based Learning, PBL) является ключевым методом развития алгоритмического мышления, так как она требует от учащихся постановки цели, планирования шагов, проверки гипотез и рефлексии результата. В рамках LEGO SPIKE Prime учащиеся проходят следующие этапы:

1. Постановка задачи (например, создание робота-сортировщика).
2. Разработка конструкции и определение функциональных блоков.
3. Построение алгоритма и программирование робота.
4. Тестирование и поиск ошибок.
5. Презентация и анализ результата.

Каждый из этих этапов активизирует мыслительные процессы, связанные с декомпозицией, прогнозированием, анализом и рефлексией – основными компонентами логического мышления [5].

Примеры учебных проектов с LEGO SPIKE Prime.

Практическая реализация проектного метода с использованием LEGO SPIKE Prime может осуществляться через учебные проекты различной сложности:

Проект 1. «Мини-сумо-робот» (Рисунок 1 – Робот мини Сумо). Учащиеся создают автономного робота-борца, задача которого — вытолкнуть противника за пределы круга, сохраняя при этом собственное положение на арене. Проект требует применения датчиков расстояния и цвета для определения границ поля и положения противника. Программа включает:

- использование условных операторов для реагирования на препятствия и границы поля («если обнаружено препятствие — атаковать», «если видит белую линию — отступить»);
- циклы для непрерывного анализа данных с сенсоров;
- переменные для хранения текущего состояния робота (поиск, атака, отступление).

Такой проект формирует у учащихся понимание принципов обратной связи, помогает освоить логику принятия решений и научиться создавать алгоритмы поведения в динамической среде. Работа над сумо-роботом также способствует развитию стратегического мышления и командного взаимодействия — при проектировании и настройке робота учащиеся анализируют эффективность разных алгоритмов атаки и защиты [6].

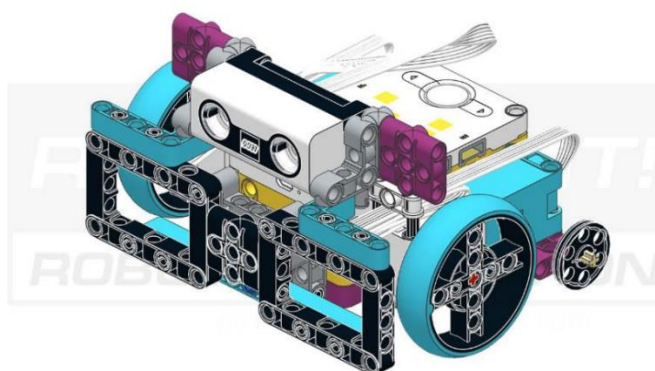


Рисунок 1 – Робот мини Сумо

Проект 2. «Робот-сортировщик». Используется датчик цвета, робот различает предметы по окраске и распределяет их в ячейки. Задание развивает аналитические и логические навыки, умение работать с переменными и функциями (Рисунок 2 – Сортировщик по цвету).

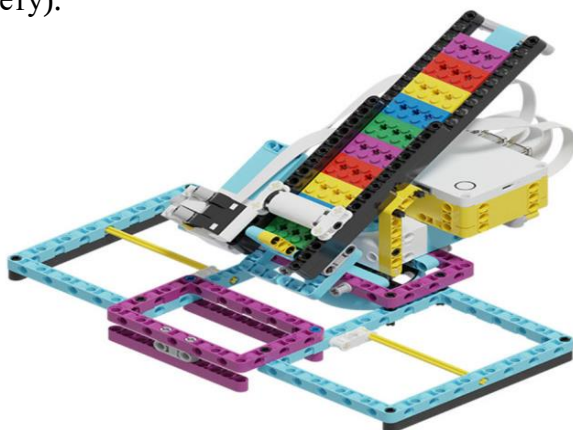


Рисунок 2 – Сортировщик по цвету

Проект 3. «Автономный курьер» (Рисунок 3 – Робот доставщик). Робот с гироскопом и ультразвуковым сенсором выполняет маршрут с объездом препятствий. Задание требует сложного алгоритма с циклическими проверками и условиями, стимулирует системное мышление и самостоятельное принятие решений [6].

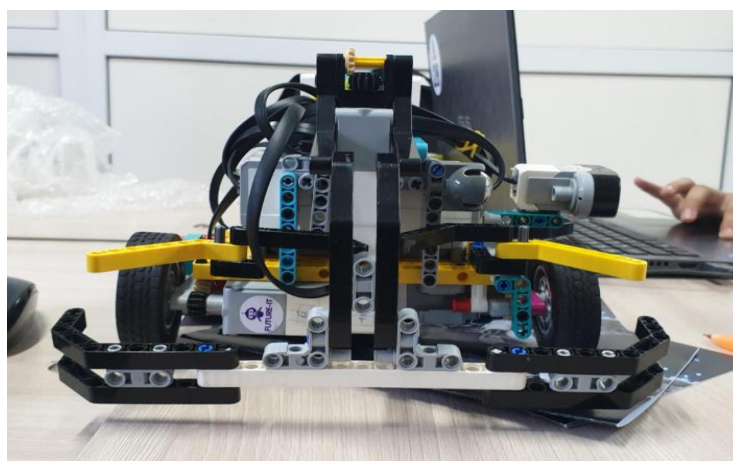


Рисунок 3 – Робот доставщик

Эти проекты помогают учащимся переходить от выполнения инструкций к творческому проектированию и самостоятельному поиску решений.

Интеграция STEM-дисциплин и развитие ИТ-компетенций

Образовательная робототехника является мощным средством интеграции знаний из областей STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics). При работе с LEGO SPIKE Prime школьники изучают физические принципы движения, проводят математические расчёты, программируют алгоритмы и воплощают инженерные идеи. Мета-анализ *The Effects of Educational Robotics in STEM Education* показал, что использование робототехники значительно повышает успеваемость и мотивацию учащихся, формируя у них устойчивые инженерно-технические навыки [7].

Кроме того, работа в проектной форме способствует развитию *мягких навыков* – коммуникации, распределения ролей и командного взаимодействия, что делает проектную робототехнику мощным инструментом формирования компетенций ХХІ века.

Роль педагога в проектной робототехнике

Учитель при реализации проектного подхода выступает в роли фасилитатора – он помогает ученикам формулировать проблемы, задаёт вопросы, стимулирующие исследовательскую активность, и создаёт условия для самостоятельного поиска решений. Важно, чтобы педагог обеспечивал постепенное усложнение заданий, применял рефлекссию после каждого этапа, и давал учащимся возможность представлять свои проекты публично. Такая методика не только развивает алгоритмическое мышление, но и повышает мотивацию к изучению технологий, информатики и инженерии.

Результаты и обсуждение

В ходе реализации проектной деятельности на базе LEGO SPIKE Prime были выявлены следующие закономерности: учащиеся демонстрировали повышение уровня логического и алгоритмического мышления, улучшение навыков анализа и планирования, а также рост мотивации к изучению программирования и робототехники. Наиболее высокие показатели наблюдались у учеников, работающих над сложными проектами с использованием нескольких датчиков и циклических алгоритмов. Командная работа способствовала развитию коммуникативных и исследовательских навыков, а самостоятельное проектирование стимулировало инженерное и техническое творчество.

Успеваемость и уровень алгоритмического мышления учащихся по проектам LEGO SPIKE Prime (Таблица 1 – Успеваемость и уровень алгоритмического мышления).

Таблица 1 – Успеваемость и уровень алгоритмического мышления

Проект	Средний балл логики	Средний балл алгоритмизации	Комментарий
Мини-сумо-робот	8,7	9,0	Высокий уровень анализа и планирования
Робот-сортировщик	8,5	8,8	Освоены условия и работа с переменными
Автономный курьер	8,9	9,2	Сложные алгоритмы, системное мышление

Робот выполняет задачу по вытеснению противника за пределы круга, используя датчики расстояния и цвета (*Рисунок 4 – Мини-сумо-робот на арене*).

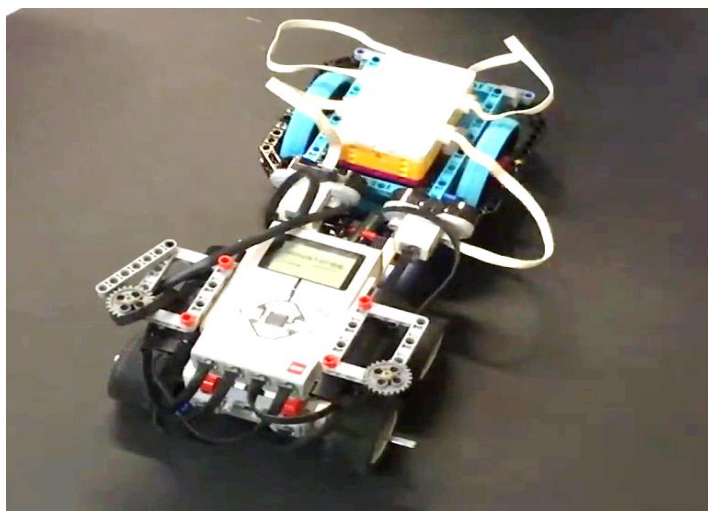


Рисунок 4 – Мини-сумо-робот на арене

Робот различает предметы по цвету и распределяет их по ячейкам, демонстрируя освоение алгоритмов с условиями (*Рисунок 5 – Робот-сортировщик*).



Рисунок 5 – Робот-сортировщик

Робот выполняет маршрут с обходом препятствий, применяя циклы и условия для навигации. (*Рисунок 6 – Автономный курьер*).

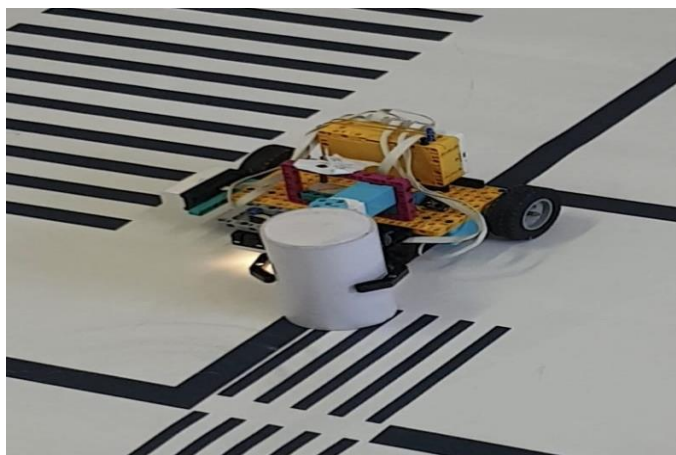


Рисунок 6 – Автономный курьер

Заклучение

Проектная деятельность с использованием LEGO SPIKE Prime создаёт уникальные условия для развития логического и алгоритмического мышления у школьников. Она сочетает практическое конструирование, программирование и исследовательскую активность, формируя комплекс ключевых компетенций цифрового века. Опора на межпредметные связи, применение рефлексии и вовлечение учащихся в поиск решений делает процесс обучения осознанным и мотивационно насыщенным. Использование LEGO SPIKE Prime позволяет реализовать идею обучения через действие («learning by doing»), что подтверждается современными международными исследованиями [1–7].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ching, YH., Hsu, YC. Educational Robotics for Developing Computational Thinking in Young Learners: A Systematic Review. TechTrends 68, 423–434 (2024). <https://doi.org/10.1007/s11528-023-00841-1>.
2. Chevalier, M., Giang, C., Piatti, A. et al. Fostering computational thinking through educational robotics: a model for creative computational problem solving. IJ STEM Ed 7, 39 (2020). <https://doi.org/10.1186/s40594-020-00238-z>.
3. Angeli, C., & Valanides, N. Developing young children’s computational thinking with educational robotics: An interaction effect between gender and scaffolding strategy. Computers in Human Behavior, 105, Article 105954 (2019). <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.03.018>.
4. Valls Pou, A., Canaleta, X., & Fonseca, D. (2022). Computational Thinking and Educational Robotics Integrated into Project-Based Learning. Sensors, 22(10), 3746. <https://doi.org/10.3390/s22103746>.
5. Altıok S.; Üçgül M. Effects of Robotic Coding on Computational Thinking Skills of Secondary School Students. Canadian Journal of Learning and Technology (CJLT), Vol. 50, No. 2 (2024). DOI: <https://doi.org/10.21432/cjlt28607>.
6. Petrovič P., Agarshev F. SPIKE UP PRIME Interest in Science and Technology through Constructionist Games. Conference EDULEARN 2023. DOI: <https://doi.org/10.21125/edulearn.2023.1460>.
7. Ouyang, F., Xu, W. The effects of educational robotics in STEM education: a multilevel meta-analysis. IJ STEM Ed 11, 7 (2024). <https://doi.org/10.1186/s40594-024-00469-4>.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрі С. Нұрбек ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ	3
І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Басқарма Төрағасы – Ректоры, заң ғылымдарының докторы, профессор Е.А. Бурибаев АЛҒЫ СӨЗ	4
Кулсариева А.Т. ЦЕННОСТИ В ПОСТЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ: ДВОЙНАЯ АРТИКУЛЯЦИЯ И ПЕРФОРМАТИВНОСТЬ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАЗАХСТАНА.....	5
Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. ЯЗЫКОВАЯ САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ И ОЩУЩЕНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ РАЗЛОМОВ В КАЗАХСТАНЕ	15
Сейтахметова Н.Л., Жандосова Ш.М. ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯ ДИНАМИКАСЫ: «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ДЕРЕКТЕРІН ТАЛДАУ	24
Бурова Е.Е , Адамиди А.Д. ИССЛЕДОВАНИЯ ЦЕННОСТЕЙ: КОНЦЕПТЫ И ТЕНДЕНЦИИ	33
Zabirova A.T. VALUE DESIGN AS A CULTURAL FRAMEWORK FOR KAZAKHSTAN'S FUTURE	40
Шүкенай Г.Т. ҚАЗАҚ ОНОМАСТИКАЛЫҚ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЭТНОМӘДЕНИ ЖАД ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ САНА КӨРІНІСТЕРІ.....	45
Abbasova Z. Sh., Rakhypova S. K. CRITICAL THINKING AS A VALUE-BASED ORIENTATION OF THE INDIVIDUAL IN THE DIGITAL SOCIETY OF THE 21st CENTURY	52
Абугалиева А.С., Аяпбергенова Г.С. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДӘУІРІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫН ДАМУДА ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ РӨЛІ	57
Адам Е. ЦЕННОСТНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВОСУДИЯ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА	63

Азизова А.Ф., Баймолдина Л.О. ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ МЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ	69
Алдабергенова А.О., Жармухамбет А.Б. БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЙЫНДАУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ НЕГІЗДЕРІ	77
Алимханова А.А., Байтенова Н.Ж. ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ИСЛАМДЫҚ ДІНИ БІРЕГЕЙЛІК: ВИЗУАЛДЫ МӘДЕНИЕТ ПЕН НАРРАТИВТЕР ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ	83
Алмаханова Н.А., Омирбекова А.О. ГАСТРОНОМИЯЛЫҚ МӘДЕНИ ТУРИЗМ: ДӘМ АРҚЫЛЫ ӘЛЕМДІ ТАНУ	91
Алшынова А.Б., Аликбаева М.Б. ХХ ҒАСЫРҒА ДЕЙІНГІ ОРТА АЗИЯДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ БІЛІМІ: ДӘСТҮР МЕН ДІН АРАСЫНДАҒЫ АРАҚАТЫНАС	96
Альменбетова К.Ж., Даулетбекова А. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ МАҢЫЗЫ	102
Амангалиева К.Ш. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ	107
Аманжол А. , Рахипова С.К., Маусумбаева А.М. ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕГІ БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ СЫНИ ЖӘНЕ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУДЫ ДАМУДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕР I.....	113
Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө. ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ФИЛОСОФИЯЛЫҚ БАСТАУЛАРЫ	120
Аяджан М.Т., Жолтаева Г.Н. БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АДАМГЕРШІЛІК ҚАСИЕТТЕРІН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	129
Аяпбергенова Г.С., Нұрмағамбет А.А. САБАҚТАН ТЫС УАҚЫТТА БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	135
Әбдіманап Ш.М. ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРДЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫН АКАДЕМИЯЛЫҚ ДИСКУРС ТҮРҒЫСЫНАН ЗЕРТТЕУ	143

Әкежанова Е.Ә. ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ТҮЛҒАНЫҢ КӘСІБИ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ДАМУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЛАРЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ	151
Әкімәлі А.А., Кабдырова А.А. ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН КІШІ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ ҚҰРМЕТТЕУІН ЗЕРТТЕУ	155
Әлетай А.Т. , Рахипова С.К. Z ҰРПАҒЫНЫҢ ҚОҒАМДА ӨМІР СҮРУ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЭВОЛЮЦИЯСЫ	162
Бағашаров Қ.С. ДІНАРАЛЫҚ ДИАЛОГ БАСТАУЫНДАҒЫ «NOSTRA AETATE» ҚҰЖАТЫ.....	168
Беделбекова Д.Е., Кенжибекова Э.П. І ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫЕ ПРЕДИКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СТУДЕНТОВ	173
Безаубекова А.Д., Мұратқызы А. ҚҰНДЫЛЫҚҚА НЕГІЗДЕЛГЕН БІЛІМ БЕРУ: ХХІ ҒАСЫР МҰҒАЛІМІНІҢ ЖАҢА РӨЛІ	180
Белхожаева Д.Ж., Тұрлыханқызы Қ., Жомартқызы А. УНИВЕРСИТЕТТІҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ЖАППАЙ АШЫҚ ОНЛАЙН- КУРСАРДЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ МҮМКІНДІКТЕРІ	189
Боранбаева Ж.А. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ДАМУЫН БАҒАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	197
Бурибаев Д.Е. ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІ АРҚЫЛЫ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ОЙЛАУЫН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	201
Ғалым М.Е. 7 - СЫНЫПТА ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ	207
Досбаева А.Б., Мовкебаева З.А. ШЕТ ТҮЛДЕРІН ОҚЫТУДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ	213
Досмамбетов Т.А., Кулманов Р.Ж., Есиркепов Ж.М. ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫН ДАМУДА ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ МЕН СПОРТТЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ	219
Дүйісбек А.Т. БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ҚАРЫМ – ҚАТЫНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	224

Дүйсенбаева Ж.С. ЦИФРЛЫҚ СТОРИТЕЛИНГ: ӘДІСТЕР, ҚҰРАЛДАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕ	232
Ералин К.Е., Саймбетова Ж.Т., Матеева М.А. ӨНЕРТАНЫМДЫҚ ӨЛКЕТАНУҒА БОЛАШАҚ КӨРКЕМ ЕҢБЕК МҰҒАЛІМДЕРІН ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АРҚЫЛЫ ДАЯРЛАУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ	238
Yessenov A.S., Suleimenova D.Zh. DIGITAL IDENTITY AND PSYCHOLOGICAL TRANSFORMATION OF PERSONAL VALUES IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	243
Есет М.Е., Шалтабаев А.А. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ НЕГІЗІНДЕГІ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖЕЛІЛЕРДІҢ ҚАУПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ	247
Есиркепов Ж.М. , Омаров Н.Б., Курманбаев Б.И. ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ КӨМЕГІМЕН СПОРТТАҒЫ ЖАРАҚАТТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ӘДІСТЕРІ	253
Жамал Р.А., Бегалинова К.К. ПОСТКЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМ: СЕБЕПТЕРІ, САЛДАРЫ ЖӘНЕ ИСЛАМДЫҚ РУХАНИ ШЕШІМДЕРІ	259
Жанбаев Е.А. БІЛІМ БЕРУДЕГІ ПІКІРСАЙЫС ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	265
Жұмакелді Г., Рахипова С.К. КООРДИНАЦИЯ ЖӘНЕ РЕТТЕЛУ БӨЛІМІН ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ КОГНИТИВТІ-ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АКСИОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	272
Закирова А.Ш., Джетимов М.А. ХИМИЯ ПӘНІНДЕ ЦИФРЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУ	278
Ибжарова Ш.А. ГРАЖДАНИН «ТОЛЫҚ АДАМ»: ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ СУБЪЕКТНОСТИ СТУДЕНТА В УСЛОВИЯХ ПОСТСОВЕТСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ И ЦИФРОВОГО ВЫЗОВА	285
Изтай Д.Т. БАЙ БОЛСАҢ ХАЛҚЫҢА ПАЙДАҢ ТИСІН: АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫН ҚОЛДАҒАН МЕЦЕНАТТАР ЖӘНЕ БҮГІНГІНІҢ АТЫМТАЙ ЖОМАРТТАРЫ	294
Исабекова А.К. , Шишман Я.Д. ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ СРЕДСТВАМИ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	299

Исатаева Ә.А. ПРОГРАММА «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ» КАК СТРАТЕГИЯ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ГРАЖДАН	304
Кабдрахманова Г.С. ВЛИЯНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ НА ХАРАКТЕР МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТУДЕНТОВ	313
Казиева Л.Ж., Байдыбекова С.К. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	319
Каналбекова Ж.Н. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАДИЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ ПО ФИЗИКЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	325
Кемелбекұлы А. БАЙЫТЫЛҒАН ҚАНТ ӨНДІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ	330
Ким Д. А., Есейқызы А. ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО И АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ПРОЕКТНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СРЕДЕ LEGO SPIKE PRIME	335

**«ӨЗГЕРМЕЛІ ПАРАДИГМАЛАР ТҰСЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР: ХХІ ҒАСЫРДАҒЫ
ТҰЛҒА, ҚОҒАМ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ БАҒДАРЫ»**
атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
I бөлім

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
**«ЦЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ МЕНЯЮЩИХСЯ ПАРАДИГМ: ОРИЕНТИРЫ ДЛЯ
ЛИЧНОСТИ, ОБЩЕСТВА И ЦИВИЛИЗАЦИЙ ХХІ ВЕКА»**
I часть

MATERIALS
of the international scientific and practical conference
**«VALUES IN THE CONTEXT OF CHANGING PARADIGMS: ORIENTATIONS FOR THE
INDIVIDUAL, SOCIETY, AND CIVILIZATIONS OF THE 21ST CENTURY»**
I part

Техникалық қалыптаушылар – Нусупова П.Е., Байжумаева А.Д.
Компьютерлік қалыптаушы – Жепенова Г.М.
Мұқабының дизайны – Айдарбеков Р.А.

(Тапсырыс беруші файлынан басылды)

Басуға қол қойылды 05.12.2025 ж.
Әріп түрі «Times New Roman». Қалыбы 60x84/8. SvetoCopy қағазы
Таралымы 50 дана. Ш.т.б. 43.38. Тапсырыс № 00595
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Өндірістік цех
040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а

(Распечатано с файла заказчика)

Подписано в печать 05.12.2025 г.
Гарнитура «Times New Roman». Формат 60x84/8. Бумага SvetoCopy.
Тираж 50 экз. У.п.л. 43.38. Заказ № 00595
Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Производственный цех
040009, Талдықорған, ул. Жансугурова, 187а